

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА» МОН УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА» МОН УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦИГАНОВА НАДІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 336.71-043.86:336.7.06](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСОЛІДАЦІЯ БАНКІВ В УМОВАХ СТРУКТУРНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. В. Циганова

Науковий консультант: Базилевич Віктор Дмитрович, доктор економічних наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Циганова Н.В. Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2020.

Дисертаційну роботу присвячено поглибленню теоретико-методологічних засад консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку, визначенню критеріїв її оцінки та розробленню рекомендацій щодо оптимізації структурних змін на фінансовому ринку України. Визначено об'єктивні передумови і чинники консолідації банків, її межі та охарактеризовано основні етапи. На основі дослідження еволюції теоретичних концепцій консолідації банків визначено її сутнісні характеристики на мікро- та макрорівнях. Удосконалено класифікацію видів консолідації банків у частині доповнення таких критеріальних ознак, як групи учасників, показники інтенсивності та впливу на ринковий стан, ступінь державного втручання та характер інструментів. Систематизовано напрями, характер та механізми впливу консолідації банків на кількісні і структурні показники фінансового ринку. Наведено характеристику місця і ролі консолідації банків в економічних процесах, висвітлено її взаємозв'язок із загальноекономічними тенденціями.

На основі дослідження закономірностей розвитку консолідації банків здійснено її періодизацію та визначено хвилеподібний характер. Сучасний етап консолідації банків характеризується її поширенням за межі банківської галузі і суттєвим впливом на структуру і механізми функціонування фінансового ринку. Також виявлено різноманітність форм, у яких відбувається консолідація банків, що зумовлено її складністю і багатогранністю. Виявлено зв'язок домінування тих або інших форм консолідації банків з циклічним розвитком економіки, що проявляється у активізації концентрації банківського капіталу у період економічного зростання та збільшенні кількості ліквідованих банків під час депресії. У роботі систематизовано перелік критеріїв типологізації консолідації

банків, до яких запропоновано віднести рівень, на якому вона відбувається, рівень інтенсивності і наслідки, склад учасників, участь державних регуляторів.

На основі аналізу передумов і чинників консолідації банків обґрунтовано її фінансові, ринкові, адміністративні та технологічні межі. Фінансові межі консолідації банків визначаються параметрами грошового ринку та місцем на ньому цих фінансових посередників, тому своєрідним обмеженням консолідації банків є обсяг позичкового капіталу, який перерозподіляється через банківський сектор. Розвиток економіки і конкурентних відносин визначає обсяг ринку та платоспроможного попиту на банківські послуги, стан конкурентного середовища, що формує об'єктивні ринкові обмеження процесів консолідації банків. Адміністративні межі консолідації банків формуються в результаті застосування антимонопольного законодавства і дій регуляторів на фінансових ринках і спрямовані на захист конкурентного середовища. Технологічні межі формуються під впливом розвитку технологій у банківській сфері.

Визначено роль консолідації банків у забезпеченні інноваційного розвитку економіки та її визначальний вплив на структурні зміни на фінансовому ринку. Конкретизовано вектори впливу консолідації банків на реальний сектор економіки у частині забезпечення можливостей зростання бізнесу, прискорення розширеного відтворення, оновлення обладнання і технологій, фінансування інновацій; на банківський сектор – у напрямі нарощування ресурсів банків та посилення їх стабільності, змін конкурентного середовища та стану ринку банківських послуг, впливу на банківські технології та поширення банківських інновацій; на фінансовий ринок, його структуру, інтеграцію фінансових інститутів, інноваційні зміни фінансових послуг та відносин між учасниками.

Зміни інституційної структури фінансового ринку супроводжуються зміною кількості фінансових установ та їх структурних підрозділів, зростанням їх розмірів та ринкових сегментів, що впливає на обсяги і напрями грошових потоків, функціонування перерозподільних механізмів грошового ринку. Поширення консолідації за межі банківського сектору суттєво трансформує інституційну структуру фінансового ринку. Консолідація також зумовлює зміни

регіонального розподілу банків та інших фінансових інститутів, їх регіональної мережі. В умовах фінансової глобалізації ці процеси поширюються за національні межі та супроводжуються змінами структури міжнародних фінансових ринків. Інтеграція і консолідація інститутів фінансового ринку в умовах поширення фінансових інновацій спричиняє зміни наявних та появу нових послуг, продуктів, інструментів і, відповідно, продуктової структури фінансового ринку. Виявлено зміни інфраструктури та регулятивних механізмів під впливом консолідаційних процесів. До основних показників діагностики інституційних змін структури ринку та його консолідації віднесено кількісні показники банків та їх мережі у динаміці, їх регіональний розподіл, частки певної кількості банків на окремих сегментах ринку.

Розкрито механізм конкуренції на фінансовому ринку як системного багаторівневого явища, його зв'язок з консолідаційними процесами. Проведено аналіз концентрації та стану конкурентного середовища на ринку банківських послуг, розкрито специфіку злиттів і поглинань у банківській сфері як основних форм консолідації банків, розглянуто стан капіталізації банків у контексті консолідації та реструктуризації банківського сектору та особливості функціонування банківських груп в умовах структурних трансформацій фінансового ринку. На основі аналізу процесів консолідації у банківській системі України виявлено закономірності та визначено етапи її розвитку.

Обґрунтовано взаємозв'язок кризових явищ у банківському секторі та консолідаційних процесів. Виявлено взаємозалежність фінансових, банківських і циклічних криз та інноваційного оновлення економіки, що визначає суперечливий характер регулятивних заходів у цій сфері. З'ясовано, що накопичення кризових явищ у банківській сфері може відбуватися на мікро-, макро-, мегарівнях і поширюватися під впливом глобалізації, консолідації на фінансових ринках, зміни регуляторних пріоритетів. Дочірні структури зарубіжних банків можуть виступати каналом поширення зовнішніх шоків, що має враховуватися при обранні стратегічних орієнтирів реструктуризації банківського сектору. Виявлено

сутнісні відмінності банківських криз на мікро- та макрорівнях з урахуванням причин, форм прояву, наслідків, діагностики, формування бар'єрів поширення.

Виявлено закономірності прояву кризових явищ у діяльності банків, відповідно до яких визначено етапи їх розвитку, що сприятиме своєчасному діагностуванню та визначенню регулятивних і управлінських заходів. До каналів поширення кризових явищ у банківській сфері і на фінансових ринках запропоновано додати інвестиційний канал, що безпосередньо пов'язаний із процесами консолідації та спекулятивною активністю інвесторів на ринку корпоративних прав банків, що може суттєво вплинути на стабільність не лише окремих банків, а і банківського сектору загалом, канал неефективних регуляторних заходів, проблемної інфраструктури. На особливу увагу заслуговує усунення перешкод, що розподіляє банківську, страхову, інвестиційну діяльність.

Розкрито зв'язок консолідації банків та змін інституційного забезпечення регулювання консолідації банків, необхідність створення механізмів захисту конкурентного середовища і протидії недобросовісній конкуренції на основі використання комплексу правових, контролюючих, регулятивних і профілактичних методів. На основі порівняльного аналізу національних моделей антимонопольного регулювання виявлено чинники їх формування, серед яких ступінь консолідації ринку банківських послуг, конкурентна політика органів державного регулювання, система бар'єрів входу до банківської галузі й виходу з неї, національні економічні, політичні, правові, культурні чинники, міжнародні зобов'язання держави. За умов помірного рівня консолідації банківської системи формується поміркована модель антимонопольного регулювання банківської системи, яка охоплює моніторинг рівня ринкової концентрації банківської галузі, встановлення обмежень щодо її подальшої консолідації шляхом злиття, поглинання, придбання та збільшення істотної участі, утворення міжбанківських об'єднань тощо, відстеження таємних угод і недобросовісної конкуренції. Високий рівень консолідації банківської галузі вимагає застосування з боку органів державного регулювання більш жорсткої моделі регулювання, яка додатково включає примусовий поділ банків, створення спеціальної програми

демонополізації банківської системи, застосування санкцій до банків, які зловживають монопольним становищем, спрощення умов входу на ринок для нових банків і надання їм державної підтримки, заборону консолідації у будь-якій формі.

У дисертаційній роботі охарактеризовано вплив на процеси консолідації банків поширення міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду, зокрема щодо достатності власного капіталу, проблеми їх імплементації. З'ясовано можливості, проблеми і перспективи імплементації міжнародних стандартів банківського нагляду у діяльність вітчизняного банківського сектору в контексті забезпечення стабільного функціонування банків та покриття ризиків дестабілізації фінансових ринків. Виявлено диспропорції зростання капіталу та активів в українських банках, що погіршує можливості покриття капіталом ризиків діяльності.

Визначено вплив консолідації на забезпечення капіталізації банків, стабілізацію банківського сектору, його інноваційний потенціал. Визначено специфіку впливу фінансової глобалізації на консолідацію та структурні зміни на фінансових ринках. Розглянуто передумови та наслідки консолідації банків за участі іноземних банківських груп, диференційовано вплив цих процесів на стан банківської системи та економіки залежно від рівня економічного розвитку країни. Розкрито суперечливий вплив транскордонного руху банківського капіталу як прояву міжнародної консолідації банків на функціонування національних банківських систем. Обґрунтовано необхідність стратегічної спрямованості консолідації банків на посилення стабільності банківських систем, удосконалення їх структури і спроможності ресурсного забезпечення інноваційного розвитку економіки, удосконалення інституційного забезпечення консолідації та реструктуризації банківського сектору. Виявлено взаємозв'язок кризових явищ у банківському секторі та консолідаційних процесів, інноваційного оновлення економіки, інституційних змін у банківському секторі. Визначено стратегічні пріоритети державної політики щодо реструктуризації банківського сектору України.

Консолідація банків в Україні розглядається як реальний шлях розв'язання багатьох проблем у банківській сфері, серед яких обмежені можливості банків щодо кредитування суб'єктів господарювання, значна ризикова складова процентних ставок, подолання недовіри до банківської системи і національної валюти, низька конкурентоспроможність на зовнішніх ринках та ін. Дослідження показало прискорення процесів консолідації банків в Україні, суттєве зменшення кількості банків та їх філіальної мережі та зростання ресурсного забезпечення. Оцінка кількісних параметрів консолідації банків в Україні свідчить про високий рівень консолідації галузі, що відповідає стану монополістичної конкуренції і потребує відповідних регулятивних заходів. Здійснено періодизацію процесів консолідації банківського сектору в Україні та вплив цих процесів на стан банківської системи, її структуру. Обґрунтовано вплив спрощення процедур злиття та поглинання банків, виведення їх з ринку, формування міжбанківських об'єднань на консолідаційні процеси.

Реструктуризація банківського сектору України відбувається у напрямі скорочення загальної кількості банків зі збереженням значної присутності іноземного банківського капіталу та зростанням сегмента державних банків. Наявність значних проблем у вітчизняній банківській системі свідчить про нагальні потреби її реструктуризації на основі виваженої і науково обґрунтованої стратегії з урахуванням потреб інноваційного розвитку, впливу глобалізації фінансових ринків, необхідності забезпечення відповідності міжнародним стандартам, макроекономічної та політичної нестабільності.

Нездатність українського банківського сектору фінансово забезпечити інноваційне оновлення економіки, повільне зростання ресурсних можливостей, нестійкість у стресових ситуаціях зумовлюють необхідність застосування рішучих заходів щодо його реструктуризації на основі виваженої, науково обґрунтованої стратегії, при цьому розв'язання проблем покращання ресурсного забезпечення та підвищення стабільності банків вбачається у їх зростанні, тобто консолідації банківського сектору.

Стратегія розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків має базуватися на таких концептуальних положеннях: консолідація банків на основі процедур злиття та приєднання за участю іноземних та державних інвестицій, забезпечення поетапної капіталізації банків на основі публічного розміщення акцій та створення систем захисту інтересів міноритарних акціонерів, забезпечення прозорості інформації щодо фінансового стану банків та їх реальних власників, посилення відповідальності власників і менеджменту банків за викривлення даних фінансової звітності, виведення коштів з банку, створення санаційного банку та дієвого механізму оздоровлення балансів банків, формування ефективної системи моніторингу вітчизняного банківського сектору не лише з позицій забезпечення його стійкості та здатності відповідати на сучасні виклики, але й з позицій національної безпеки під час масованого заходу іноземного банківського капіталу, формування банківської системи, конкурентоспроможної в умовах фінансової глобалізації та адекватної до потреб вітчизняної економіки.

Ключові слова: консолідація банків, консолідація банківського сектору, злиття і поглинання банків, структура фінансового ринку, банківська конкуренція, фінансова глобалізація, банківський нагляд.

ANNOTATION

**Consolidation of banks in the context of structural changes in the financial market.
- Manuscript.**

Thesis for the degree of Doctor of Economics in the specialty 08.00.08 «Money, Finance and Credit». - SHEI «Vadim Hetman Kyiv National Economic University», Kyiv, 2020.

The thesis is devoted to deepening the theoretical and methodological foundations of bank consolidation in the context of structural changes in the financial market, defining criteria for its evaluation and developing recommendations for optimizing structural changes in the financial market of Ukraine. Objective prerequisites and factors of bank consolidation, its borders and main stages are defined. On the basis

of a study of the evolution of theoretical concepts of bank consolidation, its substantive characteristics at the micro- and macro-level have been determined. The classification of types of bank consolidation has been improved to complement criteria such as stakeholder groups, market intensity and impact, degree of government intervention and the nature of instruments. The directions, nature and mechanisms of the influence of bank consolidation on the quantitative and structural indicators of the financial market have been systematized. A description is given of the place and role of bank consolidation in economic processes and its relationship with general economic trends.

On the basis of a study of the development patterns of bank consolidation, it has been refashioning and its wave-shaped nature has been determined. The current stage of bank consolidation is characterized by its expansion beyond the banking sector and its significant influence on the structure and functioning of the financial market. A variety of forms of bank consolidation have also been identified, due to its complexity and multifaceted nature. The link between the dominance of various forms of bank consolidation and the cyclical development of the economy has been found in the increased concentration of bank capital during the period of economic growth and the increase in the number of liquidated banks during the depression. The work systematized a list of criteria for the typology of bank consolidation, in which it was proposed to assign the level at which it takes place, the level of intensity and impact, the composition of participants and the participation of government regulators.

Based on the analysis of the prerequisites and factors of bank consolidation, its financial, market, administrative and technological limits are justified. The financial limits of bank consolidation are determined by the parameters of the money market and the place of these financial intermediaries on it, so that a peculiar limitation of bank consolidation is the amount of loan capital that is reallocated through the banking sector. The development of the economy and competitive relations determines the volume of the market and the solvent demand for banking services, and the state of the competitive environment, which forms objective market constraints in the process of bank consolidation. The administrative boundaries of bank consolidation are shaped by the application of competition law and by the actions of regulators in financial markets and

are aimed at protecting the competitive environment. Technological limits are shaped by the development of banking technology.

The role of bank consolidation in the innovative development of the economy and its decisive influence on structural changes in the financial market has been defined. Specification of the impact of the consolidation of banks in the real sector of the economy in terms of business growth opportunities, acceleration of expanded reproduction, modernization of equipment and technology, financing of innovation; on the banking sector: In the direction of increasing the resources of banks and enhancing their stability, changing the competitive environment and the state of the banking services market, influencing banking technologies and spreading banking innovations; on the financial market, its structure, the integration of financial institutions, Innovative changes in financial services among participants

Changes in the institutional structure of the financial market are accompanied by changes in the number of financial institutions and their organizational units, their size and market segments, and affect the volume and flow of cash flows, The operation of money market redistributive mechanisms. The spread of consolidation beyond the banking sector will significantly transform the institutional structure of the market. Consolidation also changes the regional distribution of banks and other financial institutions and their regional network. In the context of financial globalization, these processes transcend national borders and are accompanied by changes in the structure of international financial markets. The integration and consolidation of financial market institutions in the context of the spread of financial innovation has led to changes in existing and the emergence of new services, products, instruments and, consequently, the product structure of the market. Changes in infrastructure and regulatory frameworks influenced by consolidation processes have been identified. The main indicators for the diagnosis of institutional changes in the structure of the market and its consolidation are the quantitative performance of banks and their network over time, their regional distribution and the share of a certain number of banks in individual market segments.

The mechanism of competition in the financial market as a systemic multi-level phenomenon, its connection with consolidation processes, is disclosed. The analysis of the concentration and state of the competitive environment in the market of banking services was carried out, and the specificity of mergers and acquisitions in the banking sphere was disclosed as the main forms of consolidation of banks, The status of capitalization of banks in the context of consolidation and restructuring of the banking sector and peculiarities of functioning of banking groups in the context of structural changes of the market were considered. On the basis of an analysis of the consolidation processes, regularities have been identified in the Ukrainian banking system and its stages of development have been defined.

The relationship between crisis events in the banking sector and consolidation processes is well established. The interdependence of financial, banking and cyclical crises and innovative economic innovation has been identified, and the contradictory nature of regulatory measures in this area has been identified. It has been found that the accumulation of crises in the banking sector can occur at the micro, macro and mega levels and can be spread under the influence of globalization, consolidation in financial markets and changes in regulatory priorities. Subsidiaries of foreign banks can be a conduit for external shocks, which should be taken into account in the choice of strategic orientations for restructuring the banking sector. The main differences between banking crises at the micro and macro levels have been identified, taking into account the causes, forms of manifestation, consequences, diagnostics and the formation of barriers to proliferation.

Patterns of crisis have been identified in the activities of banks, according to which stages of their development are defined, which will facilitate the timely diagnosis and definition of regulatory and management activities. It is proposed to add an investment channel to the channels for spreading crisis phenomena in the banking sphere and in financial markets, directly linked to consolidation processes and speculative activity of investors in the market of corporate rights of banks, can significantly affect the stability not only of individual banks, but of the banking sector in general, a channel of inefficient regulatory measures, problematic infrastructure.

Special attention should be paid to the elimination of obstacles and to the distribution of banking, insurance and investment activities.

The link between the consolidation of banks and changes in institutional support for the regulation of bank consolidation has been identified, as has the need to establish mechanisms to protect the competitive environment and counteract unfair competition through the use of a range of legal, control, regulation and prevention methods. On the basis of a comparative analysis of national models of antimonopoly regulation, factors have been identified, including the degree of consolidation of the market for banking services, the competitive policies of government authorities, A system of entry and exit barriers to the banking industry, national economic, political, legal, cultural factors, international obligations of the State. At a moderate level of consolidation of the banking system, a moderate model of anti-monopoly regulation of the banking system is emerging, which includes monitoring the level of market concentration of the banking industry, Restrictions on further consolidation through mergers, acquisitions, acquisitions and increases of substantial participation, formation of inter-bank associations, etc., monitoring of secret agreements and unfair competition. The high level of consolidation of the banking sector requires the application of a more stringent model of regulation on the part of State regulatory bodies, additionally including the forced separation of banks, the creation of a special program of DE monopolization of the banking system, Application of sanctions to banks that abuse monopoly positions, simplification of market entry conditions for new banks and state support for them, prohibition of consolidation in any form.

The thesis describes the impact on bank consolidation processes of the diffusion of international standards of banking regulation and supervision, including capital adequacy and implementation. Opportunities, challenges and prospects for implementing international standards on banking supervision in the domestic banking sector have been identified in the context of ensuring the stable functioning of banks and covering the risks of destabilization of financial markets. The growth of capital and assets in Ukrainian banks has been found to be in disproportion, and the possibilities of capital to cover the risks of activity have worsened.

The impact of consolidation on ensuring the capitalization of banks, the stabilization of the banking sector and its innovative potential has been determined. The specific impact of financial globalization on consolidation and structural changes in financial markets has been defined. The prerequisites and consequences of the consolidation of banks with the participation of foreign banking groups and the differential impact of these processes on the state of the banking system and the economy depending on the level of economic development of the country are considered. The necessity of strategic direction of consolidation of banks on strengthening stability of banking systems is justified, To improve their structure and their capacity to provide resources for the innovative development of the economy by improving institutional support for the consolidation and restructuring of the banking sector. The interaction of crisis phenomena in the banking sector and consolidation processes, innovative modernization of the economy, institutional changes in the banking sector has been identified. The strategic priorities of State policy on restructuring of the banking sector of Ukraine have been defined.

The consolidation of banks in Ukraine is seen as a viable way to solve many banking-related problems, among which the banks' ability to lend to economic entities is limited and interest rates are a significant risk, Overcoming mistrust of the banking system and the national currency, low competitiveness in foreign markets, etc. The study showed an acceleration of the consolidation of banks in Ukraine, a significant decrease in the number of banks and their subsidiaries, and an increase in resources. An assessment of the quantitative parameters of bank consolidation in Ukraine shows a high level of industry consolidation in line with the state of monopolistic competition and requires appropriate regulatory measures. The consolidation of the banking sector in Ukraine and its impact on the banking system and its structure have been institutionalized. The impact of the simplification of mergers and acquisitions of banks, their withdrawal from the market and the formation of inter-bank associations on the consolidation processes is justified.

The restructuring of the banking sector in Ukraine is taking place in the direction of a reduction in the total number of banks, with a continued strong presence

of foreign banking capital and a growing segment of State banks. The existence of significant problems in the domestic banking system demonstrates the urgent need to restructure it on the basis of a balanced and scientifically based strategy, taking into account the requirements of innovative development, the impact of the globalization of financial markets, The need to meet international standards, macroeconomic and political instability.

The inability of the Ukrainian banking sector to finance an innovative renewal of the economy, slow growth of resource opportunities and fragility in stressful situations make it necessary to take decisive measures to restructure it on the basis of a balanced, A science-based strategy, with solutions to the problems of improving the resources and stability of banks seen in their growth, that is, the consolidation of the banking sector.

The strategy for the development of the Ukrainian banking system in the context of the globalization of financial markets should be based on such conceptual provisions: consolidation of banks through merger and accession procedures involving foreign and State investment, Ensuring the gradual capitalization of banks on the basis of public offering of shares and the establishment of systems for protecting the interests of minority shareholders , ensuring transparency of information on the financial status of banks and their actual owners, Increasing the responsibility of owners and management of banks for misreporting financial statements, withdrawing funds from the bank, establishing a health bank and an effective mechanism for improving bank balance sheets; The establishment of an effective system for monitoring the domestic banking sector, not only from the point of view of ensuring its sustainability and ability to respond to contemporary challenges, but also from the standpoint of national security, in the context of a massive foreign banking capital undertaking, The formation of a banking system, competitive in the context of financial globalization and adequate to the needs of the domestic economy.

Keywords: consolidation of banks, consolidation of the banking sector, mergers and acquisitions of banks, market structure, banking competition, financial globalization, banking supervision.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, підручник, навчальний посібник:

1. Циганова Н.В. Консолідація банківського сектору у конкурентному середовищі : монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 422 с. (24,66 д.а.).
2. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу: монографія / за ред. О.І. Рогача. Київ : ЦУЛ, 2019. 269 с. (Циганова Н.В., Циганов С.А. *Розд. 3.1. «Міжнародний рух банківського капіталу та інституційні зміни у банківському секторі»*. С. 111-129. 13,04 д.а., особисто автору – 0,9 д.а.: досліджено базові чинники та сутність міжнародного руху банківського капіталу, його вплив на національні банківські системи, їх інституційну структуру).
3. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 472 с. (Циганова Н.В., Циганов С.А. *Розд. 3.5. «Банківська система України в умовах фінансової глобалізації»*. С. 390-410. 1 д.а., особисто автору – 0,7 д.а.: досліджено сутність фінансової глобалізації та її вплив на якісні і кількісні показники банківської системи України).
4. Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження: Монографія / [С.М. Аржевітін, Т.С. Шемет, Н.В. Циганова та ін.]; за ред. С.М. Аржевітіна. Київ: КНЕУ, 2017. 408 с. (23,71 д.а., особисто автору – 1,1 д.а.: Циганова Н.В. *Розд. 3.1. «Консолідація у банківському секторі – шлях до зростання ресурсної бази кредитування»*. С.168-186. Розкрито сутність і основні форми консолідації банків, її роль у відновленні банківського кредитування).
5. Банківська система: [Електронний ресурс]: навчальний посібник / за ред. проф. І.Б. Івасіва. Київ: КНЕУ, 2015. 370 с. (33,08 д.а., особисто автору – 5,54 д.а.: Циганова Н.В. п. 4.3, 5.1, 5.3-5.7, С. 87-96, 121-128, 132-175. Охарактеризовано особливості функціонування ринків фінансових послуг, сутність і особливості банківської конкуренції, особливості консолідації банків та антимонопольного регулювання на фінансових ринках). URL: <http://193.110.163.12/cgi->

bin/ecgi64/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=19433880N0V8C1183818&Image_file_name=EDUC_EL%5Cposibnik%5Civasi_v_bank_sist_15.pdf (дата звернення 01.11.2020).

6. Циганова Н.В. Концентрація та централізація капіталу в банківській сфері : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 254 с. (14,88 д.а.).

У наукових фахових виданнях України:

7. Циганова Н.В. Консолідація у банківському секторі: закономірності, форми прояву і сучасні тенденції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право* . 2013. № 5-6. С. 176-182. (0,6 д.а.).

8. Циганова Н.В. Тенденції консолідації банківського капіталу в умовах фінансової глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* Випуск 117, ч.2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2013. С. 193-202. (0,75 д.а.).

9. Циганова Н., Шалига Т. Дистанційний банкінг як інноваційна конкурентна перевага на ринку фінансових послуг. *Вісник НБУ*. 2012. № 10. С. 30-35. (0,6 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: визначено сутність і способи вимірювання конкурентних переваг на ринку банківських послуг).

10. Циганова Н.В., Циганов С.А. Закономірності інноваційного розвитку банківського сектору економіки. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. Вип. 592. Економіка. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2012. С. 91-99. (0,6 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: визначено сутність і види банківських інновацій, їх вплив на розвиток банків і результати їх діяльності).

11. Циганова Н.В., Циганов С.А. Шляхи капіталізації банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* Випуск 93, ч.2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2010. С. 166-174. (0,6 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: проаналізовано вплив кризових явищ на фінансових ринках на стан

банківської системи, показники капіталізації банків, визначено шляхи її підвищення).

12. Циганова Н.В., Циганов С.А. Вплив іноземних банків на конкурентне середовище в країнах із трансформаційною економікою. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 82. Ч. II. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2009. С. 116-127. (0,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: розкрито сутність і особливості банківської конкуренції, наслідки притоку іноземного банківського капіталу для банківської системи України та його вплив на конкурентні відносини).

13. Циганова Н.В. Кризові тенденції у банківській галузі: передумови та наслідки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 76. Ч. 2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 118-124. (0,6 д.а.).

14. Циганова Н.В. Реорганізація банків в умовах фінансової глобалізації. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2008. № 4. С. 98-105. (0,5 д.а.).

15. Циганова Н.В. Передумови та закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 75. Ч. 2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 121-126. (0,5 д.а.).

16. Циганова Н.В. Сучасні банківські кризи та зарубіжний досвід їх подолання. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2007. № 2. С. 129-135. (0,6 д.а.).

17. Циганова Н.В. Злиття та поглинання у контексті забезпечення конкурентоспроможності комерційних банків. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 62. Ч. II. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2006. С. 247-257. (0,4 д.а.).

18. Циганова Н.В. Регіональні аспекти банківської конкуренції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. Вип. 254. Економіка. Чернівці: Рута, 2005. С. 66-69. (0,4 д.а.).

19. Циганова Н.В. Оцінка ефективності стратегії реорганізації банків на основі злиття та поглинання. *Вісник Української академії банківської справи* Суми. 2003. № 2. С. 54-58. (0,5 д.а.).

20. Циганова Н.В. Проблеми та перспективи інтеграції банків із небанківськими установами. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2003. № 12. С. 209-215. (0,5 д.а.).

21. Циганова Н.В. Проблеми та перспективи забезпечення достатності капіталу українських банків. *Національний університет «Острозька Академія». Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2003. Вип. 4. С. 61-67. (0,4 д.а.).

22. Циганова Н.В. Удосконалення механізму реорганізації комерційних банків: аналіз зарубіжного досвіду та вітчизняна практика. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 35. Ч. 1. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2002. С. 92-94. (0,3 д.а.).

23. Циганова Н.В., Побоча К.П. Особливості формування кредитних портфелів банків в умовах зростання капіталізації банківської системи України. *Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомчий наук. збірник*. Вип. 10. Київ: КНЕУ, 2002. С. 240-249. (0,5, особисто автору – 0,25 д.а.: розкрито сутність і передумови капіталізації банків, її значення для ресурсного забезпечення кредитної діяльності).

24. Циганова Н.В. Зростання банківського капіталу та особливості монетарної політики. *Вчені записки: Наук. збірник*. Вип. 4. Київ: КНЕУ, 2002. С. 149-154. (0,5 д.а.).

25. Циганова Н.В. Сучасні тенденції злиття та поглинання у банківській сфері. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. наук. праць. Т. 5. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. С. 266-271. (0,3 д.а.).

26. Циганова Н.В. Значення зростання банківського капіталу для забезпечення відтворювального процесу. *Вестник СевГТУ. Економіка и финансы*. 2002. № 37. С. 56-62. (0,4 д.а.).

27. Циганова Н.В. Централізація капіталу в банківській сфері. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка*. 2000. № 46. С. 46-47. (0,3 д.а.).

**У наукових фахових виданнях України,
що зареєстровані в міжнародних наукометричних базах даних,
та наукових періодичних виданнях інших держав:**

28. Циганова Н.В. Типологізація консолідації банків та її сучасні прояви. *Вісник Одеського національного університету. Економіка (Index Copernicus)*. 2020. Том 25. Вип. 1 (80). С. 210–217. (0,7 д.а.).

29. Циганова Н.В. Взаємодія суб'єктів фінансового ринку в умовах поведінкової економіки. *Науковий погляд: економіка та управління (Index Copernicus)*. 2019. Вип. 2 (64). С. 174-184. (0,8 д.а.).

30. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Інституціоналізація злиттів та поглинань у банківському секторі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка (CrossRef, Index Copernicus, РИНЦ)*. 2019. № 1 (53). С. 184-192. (0,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: визначено сутність та особливості інституційних змін у банківському секторі в умовах консолідації).

31. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Вплив глобалізації на регулювання банківських систем. *Вісник Одеського національного університету. Економіка (Index Copernicus)*. 2018. Том 23. Вип. 8 (73). С. 22-29. (1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено вплив фінансової глобалізації на банківське регулювання і нагляд, еволюцію міжнародних рекомендацій у цій сфері).

32. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Вплив транснаціоналізації на розвиток конкурентних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 137 (Index Copernicus)*. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2018. С. 77-88. (1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено сутність та особливості конкуренції на фінансових ринках, охарактеризовано розширення її меж і зміну параметрів в умовах фінансової глобалізації).

33. Циганова Н.В. Закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Наукові праці НДФІ (Index Copernicus, ResearchBible)*. 2018. № 2. С. 79-83. (0,3 д.а.).

34. Tsyganova N. Banks consolidation in Ukraine: financial background and consequences. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2016. № 1. P. 179-183. (0,6 д.а.).

35. Tsyganova N. Diagnosis of bank capital in Ukraine and ways of its optimization settings. *Journal of Global Economy Review*. 2015. № 4. Vol. 1. P. 37-46. (1,0 д.а.)

36. Tsyganova N., Tsyganov S. Banking Competition in Globalized Financial Markets. Chapter 16. *Global Economy: Issues and Challenges of Post-crisis Development*. Ed. by E. Siskos and O. Rogach. Kastoria, 2014. P. 253-270. (1,1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено сутність та особливості банківської конкуренції в умовах фінансової глобалізації).

В інших виданнях:

37. Циганова Н., Циганов С. Багатонаціональні підприємства у банківському секторі. *Багатонаціональні підприємства та глобальна економіка*. Монографія / За ред. О. І. Рогача. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 368 с. С. 267–286. (1,41 д.а., особисто автору – 1,2 д.а.: проаналізовано передумови та основні прояви міжнародної консолідації банків, специфіку діяльності багатонаціональних підприємств у банківській сфері).

38. Tsyganova N., Tsyganov S. Financial Globalization and New Regulatory Setting for Banking. *Internationalization of the World Economy: Current Trends* / Ed. By E. Siskos, O. Rogach. Kastoria: EVKONOMIA Publisher, 2020. 336 p. P. 71-90. (1,1 д.а., особисто автору – 0,9 д.а.: проаналізовано сутність фінансової глобалізації та її вплив на регулювання діяльності банків).

39. Циганова Н.В., Циганов С.А. Перспективи розвитку торгівлі фінансово-банківськими послугами у сучасних умовах. *Міжнародні відносини Серія «Економічні науки»*. 2018. № 16. С. 53-55. (0,3д.а., особисто автору – 0,2 д.а.:

визначено сутність та види банківських послуг, їх специфіку та зміни під впливом банківських інновацій).

40. Циганова Н.В., Циганов С.А. Проблемы и перспективы внедрения в банковскую деятельность современных инновационных технологий. *Инновационное развитие экономики России: институциональная среда: Четвертая международная научная конференция*; Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова, Экономический факультет; 20-22 апреля 2011 г. Сборник статей; Том 4 / Под ред. В.П. Колесова, Л.А. Тутова. М.: МАКС Пресс, 2011. 1092 с. С. 331-342. (0,5 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: визначено сутність та особливості банківських інновацій, їх роль у консолідаційних процесах і наслідки).

41. Циганова Н.В. Проблеми достатності банківського капіталу та забезпечення стабільності банківської системи. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. Зб. наук. праць. Вип. 4. Ч. II. Рівне, 2003. С. 197-202. (0,4 д.а.).

42. Циганова Н.В. Проблеми формування міжбанківських об'єднань. *Наукові праці МАУП*. Вип. 9. Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України. Київ, 2003. С. 80-82. (0,3 д.а.).

43. Циганова Н.В. Промислово-фінансові групи та їх роль у забезпеченні економічного зростання. *Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 15-16 квітня 2003 р. Чернівці: АНТ Лтд., 2003. Вип. 1. С. 154-158. (0,3 д.а.).

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	24
Вступ	25
Розділ 1. Теоретико-концептуальні основи консолідації банківського сектору	37
1.1. Періодизація консолідації банківського сектору та її об'єктивні передумови	37
1.2. Еволюція теоретичних концепцій консолідації банків та гносеологічні корені її дослідження	59
1.3. Базисні характеристики прояву консолідації банків як основи її систематизації	71
1.4. Характеристика місця і ролі консолідації банків в економічних процесах	101
Висновки до розділу 1	110
Розділ 2. Методологічні засади дослідження консолідаційних процесів банків та їх впливу на структурну трансформацію фінансових ринків	114
2.1. Консолідаційні процеси як основа структурних трансформацій на фінансовому ринку	114
2.2. Консолідація та конкуренція на фінансових ринках: взаємообумовленість і визначальний вплив на ринкові умови	129
2.3. Формування конкурентоспроможності на фінансовому ринку у системі стимулів консолідації банків	150
2.4. Сучасні форми та інструменти інституційного супроводження консолідації банків	162
Висновки до розділу 2	177
Розділ 3. Аналітична діагностика консолідації банківського сектору в умовах інституційно-структурних зрушень на фінансовому ринку України	180
3.1. Діагностика концентрації та конкурентного середовища на ринку банківських послуг	180
3.2. Злиття і поглинання у банківській сфері як основні форми консолідації банків	206
3.3. Капіталізація банків в контексті консолідації та реструктуризації	232

банківського сектору	
3.4. Банківські групи в умовах структурних трансформацій фінансового ринку	254
Висновки до розділу 3	262
Розділ 4. Регулювання консолідаційних процесів у банківському секторі в умовах глобальних трансформацій	266
4.1. Фінансова глобалізація та оціночні характеристики консолідаційних процесів	266
4.2. Транскордонний рух банківського капіталу як детермінанта структурної трансформації банківських систем	281
4.3. Міжнародні стандарти банківського нагляду у механізмі забезпечення консолідації банків	305
4.4. Комплексна модель оцінювання консолідації банківського сектору в умовах глобальних трансформацій фінансових ринків	341
Висновки до розділу 4	349
Розділ 5. Стратегічні напрями консолідації та реструктуризації банківської системи	352
5.1. Консолідація банків та критерії стабілізації банківських систем	352
5.2. Формування ресурсного забезпечення сталого розвитку на інноваційних засадах	376
5.3. Удосконалення інституційного забезпечення консолідації та реструктуризації банківського сектору	384
5.4. Стратегічна спрямованість формування механізмів та запобіжників консолідації на фінансовому ринку	395
Висновки до розділу 5	420
Висновки	423
Список використаних джерел	430
Додатки	483

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМКУ – Антимонопольний комітет України;

БРІКС – об'єднання країн, до якого входять Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР

ЄС – Європейський Союз;

ЄЦБ – Європейський центральний банк;

МВФ – Міжнародний валютний фонд;

НБУ – Національний банк України;

СОТ – Світова організація торгівлі;

ТНБ – транснаціональний банк;

ФГВФО – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

ФКСД – Федеральна корпорація страхування депозитів США;

ФПП – фінансово-промислова група;

ФРС – Федеральна резервна система США;

CRM – Customer Relationship Menedgment, управління взаємовідносинами з клієнтами;

ЕВА – European Banking Authority, Європейський наглядовий орган;

ЕІОРА – European Insurance and Occupational Pensions Authority, Європейський орган з питань страхування та пенсійного забезпечення;

ЕСМА – European Securities and Markets Authority, Європейський орган з цінних паперів та ринків;

ЕСРБ – European Systemic Risk Board, Європейська рада з питань системного ризику;

ННІ – Herfindahl-Hirshman Index, індекс Херфіндаля-Хіршмана;

ІРО – Initial Public Offering, первинна публічна пропозиція;

М&А - Mergers and Acquisitions, злиття та поглинання.

ВСТУП

Актуальність теми. Банківська сфера у сучасних умовах суттєво трансформується внаслідок цифровізації та глобалізації фінансових ринків, зростання потреб реального сектору та інноваційних змін у технологіях, диверсифікації діяльності й посилення конкуренції, змін у законодавстві тощо. Розвиток банківського сектору за цих умов супроводжується суттєвими кількісними та якісними змінами, що виявляються у консолідації в усіх її проявах, змінах конкурентного середовища, фінансовій глобалізації та інтенсифікації транскордонного руху банківського капіталу, формуванні міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду. Прискорення процесів консолідації банків, що перетнули національні межі і зумовили утворення мегабанків, зміна ролі й функцій банків в інвестиційній сфері, інновації в технологіях та розрахунках, що спрощують рух інвестиційних потоків, несуть у собі як великий потенціал прискорення економічного розвитку, так і значні фінансові ризики й загрози.

Протягом останніх десятиліть фінансовий сектор більшості країн зазнав значних трансформацій: стали більш відчутними інституційні та структурні зміни, значно зросли обсяги активів фінансових установ, простежується тенденція до формування потужних фінансових конгломератів, інтеграції ринків фінансових і банківських послуг. Зростання банків супроводжується диверсифікацією діяльності, прагненням розширення ринкового сегмента і посиленням конкуренції з іншими суб'єктами фінансових ринків. Ці та інші проблеми і суперечності функціонування банківського сектору зумовлюють необхідність дослідження процесів консолідації банків у контексті структурних змін на фінансовому ринку та необхідності формування виваженої стратегії його розвитку. Тому вони привертають усе більшу увагу вітчизняних і зарубіжних вчених, велика кількість публікацій яких присвячена питанням капіталізації банків для забезпечення ефективного функціонування банківської системи й висвітленню проблематики загроз, які спричиняє проникнення іноземного банківського капіталу на вітчизняний ринок.

Загальні методологічні засади консолідації, структурних трансформацій на фінансовому ринку та у банківському секторі окреслені в публікаціях зарубіжних

та вітчизняних дослідників, серед яких К. Боумен, З. Варналій, З. Васильченко, П. Гохан, Д. Депамфіліс, О. Дзюблук, Л. Жердецька, Г. Карчева, Т. Коллер, О. Колодізев, Т. Коупленд, М. Крупка, Ф. Лііс, О. Любіч, Т. Майорова, Т. Мельник, Б. Мільнер, П. Моросіні, Д. Муррін, П. Нікіфоров, С. Онишко, В. Опарін, С. Рід, А. Рід Лажу, Н. Савчук, А. Саркісянц, Дж. Сінкі мол., Т. Смовженко, У. Стеджер, Дж. Хікс, І. Школьник, В. Федосов та ін. Вплив консолідаційних процесів на стан банківської системи, її структуру і стійкість досліджують, зокрема, М. Алексеєнко, С. Аржевітін, О. Береславська, О. Вовчак, В. Міщенко, С. Науменкова, Л. Примостка, І. Краснова, Р. Корнилюк. Вплив консолідації на зміну вартості фінансових установ розкривають у своїх працях Д. Бішоп, Ф. Еванс, І. Івасів, А. Чандлер мол., П. Роуз, Н. Шульга та інші науковці. Міжгалузеву консолідацію, зокрема банків і страхових компаній, досліджують В. Базилевич, Е. Гнілітська, А. Єрмошенко, Л. Єрмошенко, Л. Клапків, В. Кучеренко, А. Лобода, В. Мальцева, Д. Нестерова, Г. Олійник, Р. Пікус, М. Рисін, Л. Руденко, К. Старовойт, В. Тринчук, А. Угловська, О. Чеберяко та інші вчені, а передумови та специфіку консолідації банків на глобальних фінансових ринках – М. Діба, І. Д'яконова, Я. Костюченко, А. Кузнєцова, К. Макачук, В. Сідоров та інші науковці.

Водночас наразі зміни у функціонуванні банківського капіталу, спричинені глобалізацією банківської діяльності та фінансових ринків, не знайшли адекватного відображення у науковій літературі. Потребує подальшого дослідження причинно-наслідковий зв'язок процесів консолідації банківського сектору та забезпечення його фінансової стійкості, вплив поступальної динаміки параметрів капіталізації та консолідації банків на конкурентне середовище тощо. У наукових публікаціях питання типологізації консолідації банків розглядаються лише фрагментарно. Проте різноманітність видів і форм консолідації банків зумовлює диференціацію її проявів та наслідків, дослідження яких дозволяє сформувати виважені критерії оцінювання рівня консолідації та її впливу на економічні процеси. Потребують ретельного обґрунтування механізм консолідації банківського сектору та формування збалансованого підходу до регулятивних заходів у даній сфері, наслідки консолідації капіталу у банківській галузі залежно від стану національної банківської системи та її інтегрованості у глобальний

фінансовий простір, інтенсивності конкуренції, циклічних проявів економіки та інших факторів. Поза увагою дослідників залишаються питання узгодження економічних інтересів учасників консолідаційних процесів у банківській сфері, суперечності, що їх супроводжують, процес взаємодії учасників та специфіка інформаційного супроводження цих процесів. Тому необхідність поглиблення теоретико-методологічних засад консолідації банків у їх взаємозв'язку зі структурними трансформаціями на фінансовому ринку обумовлюють актуальність теми дисертаційної роботи, визначили мету, завдання, логіку та зміст дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри банківської справи і страхування ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за темою «Реформування банківської системи України в сучасних умовах» (державний реєстраційний номер теми 0117U004955), в межах якої автором визначено основні проблеми та тенденції структурних трансформацій банківської системи України, критерії оцінювання рівня її консолідації, шляхи вдосконалення інструментарію формування ресурсної бази банків з урахуванням міжнародних стандартів банківського нагляду.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методологічних засад консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку, удосконалення інструментарію оцінювання та регулювання консолідаційних процесів, обґрунтування стратегічних напрямів реструктуризації банківської системи України для забезпечення її стабільного функціонування та покращання ресурсних можливостей фінансування інноваційного розвитку економіки.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- визначити об'єктивні передумови консолідації банків та здійснити її періодизацію;
- поглибити трактування сутності консолідації банків та вдосконалити її класифікацію на основі виявлених характеристик прояву;

- ідентифікувати межі консолідації банків, уточнити її роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки та вплив на структурні зміни на фінансовому ринку;
- виявити зміни конкурентного середовища на фінансових ринках в умовах консолідації банків та систематизувати інструментарій їх оцінювання;
- з'ясувати сучасні форми та механізми інституційного забезпечення регулювання консолідації банків;
- охарактеризувати специфіку прояву форм консолідації банків в Україні, здійснити діагностику проблем, що супроводжують ці процеси, та визначити шляхи їх подолання;
- обґрунтувати характер впливу на консолідацію банків глобалізаційних процесів та ризики дестабілізації національних банківських систем в умовах транскордонного руху банківського капіталу;
- оцінити можливості та визначити проблеми і перспективи імплементації міжнародних стандартів банківського нагляду в контексті забезпечення стабільного функціонування банків та покриття ризиків дестабілізації фінансових ринків;
- визначити пріоритетні форми і методи консолідації банків з позицій формування ресурсного забезпечення сталого розвитку на інноваційних засадах;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети державної політики у сфері консолідації банківського сектору та у контексті структурних змін на фінансових ринках.

Об'єктом дисертаційного дослідження є процеси консолідації у банківській сфері та їх взаємозв'язок зі структурними трансформаціями фінансового ринку.

Предметом дисертаційного дослідження є теоретичні засади, науково-методологічне забезпечення та практичний інструментарій консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії, фінансів, банківської справи, а також теоретичний доробок вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячений проблемам консолідації бізнесу, розвитку фінансових ринків і банківської системи. Під час вирішення поставлених завдань застосовувалися

загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: наукової абстракції, індукції та дедукції, єдності діалектичного та історичного – при дослідженні еволюції, об'єктивних передумов та ролі консолідації банків, порівняння та систематизації – для типологізації консолідації банків; системно-структурного аналізу – при здійсненні діагностики структурних змін на фінансовому ринку та ролі консолідації банків у цих процесах, екстраполяції – для виявлення загальних тенденцій структурних трансформацій на фінансовому ринку України, методи економічного моделювання – для оцінювання консолідації банківського сектору в умовах глобальних трансформацій на фінансових ринках, графічні методи дослідження – для візуалізації виявлених тенденцій консолідації банків і змін конкурентного середовища, методи структурного аналізу – для діагностики структурних трансформацій на фінансовому ринку.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі й нормативно-правові акти України та інших країн у частині регламентування діяльності банків та захисту конкуренції на фінансових ринках, статистичні дані Національного банку України та зарубіжних центральних банків, Державної служби статистики України, міжнародних фінансових організацій, вітчизняні й зарубіжні періодичні видання, річна звітність банків та інших фінансових установ, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних науковців, довідникова література, ресурси мережі Інтернет, власні розрахунки та висновки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-методологічних засад консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку, удосконаленні інструментарію її оцінювання та регулювання з метою обґрунтування стратегічних напрямів реструктуризації банківської системи України, забезпечення її стабільного функціонування та покращання ресурсних можливостей фінансування інноваційного розвитку економіки:

вперше:

- сформовано цілісну концепцію консолідації банків, що включає: виокремлення її сутнісних характеристик на мікро- та макрорівнях, визначення і систематизацію об'єктивних передумов, економічних суперечностей та мотивів, хвилеподібний характер розвитку, обумовленість рівнем розвитку банківських систем і фінансового ринку, багаторівневу мотивацію, типологізацію, методи

діагностики форм прояву та їх впливу на відтворювальні процеси, зміни конкурентного середовища та структурні зміни фінансового ринку. Запропонований підхід створює підґрунтя для формування виваженої регуляторної політики, спрямованої на забезпечення стабільності банківського сектору;

- виявлено та обґрунтовано діалектику взаємозв'язку консолідації банків із загальноекономічними тенденціями, такими як прискорення інноваційного розвитку, посилення конкуренції, розширення меж ринків; доведено взаємозалежність процесів консолідації із розвитком інновацій і технологій, кризовими явищами, зміною пріоритетів державного регулювання, посиленням глобалізаційних явищ; встановлено, що передумови консолідації банків формуються на мікро-, макро- і мегарівнях та конкретизовано їх відмінності. Це дозволяє сформулювати теоретичні засади прогнозування темпів і наслідків консолідації банків та визначати стратегічні орієнтири державного регулювання консолідаційних процесів у банківському секторі;

- ідентифіковано базові детермінанти та виявлено специфічні прояви консолідації на кожному з етапів, виокремлених у результаті здійсненої періодизації консолідаційних процесів на фінансових ринках. До базових детермінант, зокрема, віднесено зміну кількості банків і розвиток їх мережі, зміну обсягів та розподіл ресурсів, формування меж консолідаційних процесів та зміну їх показників, стан банківського сектору і конкурентного середовища на ринку банківських послуг. Такий підхід дає змогу оцінити стан і особливості протікання консолідаційних процесів та контролювати їх наслідки з метою недопущення зростання загроз монополізації ринку та системних ризиків;

удосконалено:

- сутнісну характеристику поняття «консолідація банків» як процесу об'єднання ресурсів учасників у різних організаційних формах і на різних правових засадах, що супроводжується зменшенням кількості банків та зростанням масштабів їхньої діяльності і ринкової частки, яке спричиняє посилення контролю у банківській галузі, що, на відміну від попередніх формулювань, дозволило здійснити розмежування та виокремлення

характеристик і проявів консолідації банків на мікрорівні та консолідації банківського сектору на макрорівні;

- класифікацію видів консолідації банків у частині доповнення таких критеріальних ознак, як: групи учасників (внутрішньогалузева та міжгалузева консолідація), показники інтенсивності та впливу на ринковий стан (незначна, помірна, значна та цілковита консолідація), ступінь державного втручання та характер інструментів (консолідація економічного та адміністративного характеру), що дозволило поглибити теоретичні засади діагностики консолідації банків в умовах сучасних трансформацій фінансових ринків;

- науково-методичний підхід до обґрунтування меж консолідації банків з виокремленням фінансових, ринкових, адміністративних (правових) та технологічних меж, охарактеризовано їх специфіку на мікрорівні, де формуються переважно конкурентні, ресурсні, іміджеві, клієнтські обмеження, та макрорівні, де визначальну роль відіграють параметри позичкового капіталу, який перерозподіляється через банківський сектор, та вимоги антимонопольного регулювання. Такий підхід дає можливість комплексно оцінити об'єктивні передумови консолідації та прогнозувати її наслідки;

- наукові засади систематизації напрямів, характеру та наслідків впливу консолідації банків на кількісні і структурні показники фінансового ринку, які виявляються насамперед у змінах інституціональної структури, що супроводжуються зміною кількості фінансових установ та їх структурних підрозділів, зростанням їх розмірів та контрольованих часток ринку, що впливає на функціонування перерозподільних механізмів грошового ринку, роль ринкових конкурентних механізмів, державних регуляторних заходів, глобалізаційних тенденцій та інноваційних змін фінансових послуг. Така систематизація сприяє науковому обґрунтуванню стратегічних пріоритетів державної політики у сфері консолідації банківського сектору та в контексті структурних змін на фінансових ринках;

- інструментарій діагностики консолідації на ринку банківських послуг з метою захисту конкурентного середовища та з позицій впливу на динаміку економічного розвитку і сприяння розвитку інновацій шляхом розроблення структурно-концептуальної моделі аналітичного дослідження консолідації та її

наслідків, яка об'єднує: 1) визначення суб'єктів з розмежуванням їх повноважень; 2) об'єкти дослідження консолідації і її наслідків; 3) цільову спрямованість; 4) періодичність та інтерпретацію результатів. Це формує наукові засади визначення і обґрунтування необхідних і достатніх антимонопольних та регулятивних заходів у сфері консолідації банків;

набули подальшого розвитку:

- трактування сутності, визначення передумов і наслідків транскордонного руху банківського капіталу як детермінанти структурних трансформацій на фінансовому ринку, що супроводжуються зміною частки іноземного капіталу, суперечливим впливом на параметри попиту і пропозиції, кількісними і якісними змінами асортименту фінансових послуг та їх цінкових показників, конкурентного середовища, регуляторних механізмів, що дозволяє обґрунтувати характер впливу на консолідацію банків глобалізаційних процесів та ідентифікувати ризики дестабілізації національних банківських систем в умовах транскордонного руху банківського капіталу;

- обґрунтування ролі та значення банківських об'єднань у структурних трансформаціях фінансового ринку, що полягають у консолідації ресурсних можливостей учасників об'єднання щодо задоволення зростаючих потреб економічних суб'єктів у фінансуванні розширення та інноваційного оновлення бізнесу, комплексного задоволення потреб клієнтів у послугах фінансового ринку, посиленні взаємодії учасників фінансового ринку, спрямованої на ефективний розподіл функцій та нарощування можливостей і узгодження інтересів членів об'єднання на макрорівні, суттєвому впливі на стан і структуру ринку, його базові параметри (асортимент/ціни/інновації), показники конкурентоспроможності його учасників, обмеження регуляторного впливу, стабільність. Це слугує основою для визначення місця банківських об'єднань у консолідаційних процесах та вивчення їх впливу на структурні трансформації фінансового ринку;

- науковий підхід до структурування банківського сектору за рахунок уточнення і розширення ознак, до яких, на відміну від існуючих підходів, що включають критерії кількості банків, організаційно-правової форми, регіонального розміщення, додано критерії державної участі та участі іноземного капіталу, розмір банків та розподіл між ними ресурсної бази, критерій

інноваційності. Це формує підґрунтя для визначення та обґрунтування стратегічних напрямів регулювання консолідаційних процесів та реструктуризації банківської системи України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розвитку концептуальних засад консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку, на основі чого розроблено науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на забезпечення стабільного функціонування банків та вдосконалення механізмів фінансових ринків. Окремі положення і пропозиції дисертаційного дослідження мають практичне застосування в діяльності:

- Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики під час опрацювання законопроектів у сфері регулювання банківської діяльності (довідка від 14.12.2020 р.);

- Департаменту внутрішнього аудиту Національного банку України (довідка № 16-0007/85937 від 25.11.2020 р.);

- Асоціації українських банків при розробці пропозицій до Основних засад грошово-кредитної політики на 2021 рік та середньострокову перспективу, поданих до Ради Національного банку України та при обговоренні законопроекту № 3329-2 щодо зниження розміру статутного капіталу для банків України з 500 до 200 млн грн (довідка № 01-10/452 від 10.11.2020 р.);

- Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ «Академія фінансового управління» та увійшли до звітних матеріалів, підготовлених протягом 2018–2019 рр. відділом координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики за результатами виконання науково-дослідних робіт за темою «Посилення ролі державних банків у забезпеченні розвитку реального сектору економіки України» (Тематичний план науково-дослідних робіт Академії на 2018–2019 роки, ДР № 0118U000284) (довідка № 77025-07/184 від 07.09.2020 р.);

- АТ «Альфа-Банк» при прийнятті управлінських рішень щодо покращання показників капіталізації банку з урахуванням можливості використання зовнішніх джерел та відповідно до останніх змін регуляторних вимог з урахуванням базельських стандартів банківського нагляду (довідка № 248987/11/2020 від 25.11.2020 р.);

- АТ «ЮНЕКС БАНК» – при управлінні ресурсним потенціалом та

формуванні стратегії розвитку банку (довідка № 15-3809 від 01.12.2020 р.);

- Громадської організації «Інститут міжнародних економічних досліджень» – пропозиції щодо оптимізації регіональної структури ринку банківських послуг та покращання ресурсних можливостей банків з кредитування реального сектору економіки будуть використані у проєктах Інституту (довідка № 14/1/2020 від 14.10.2020 р.);

- ВГО «Українська асоціація економістів-міжнародників» – при підготовці та проведенні наукових, освітніх заходів та науково-дослідницькій роботі (довідка від 27.08.2020 р.).

Наукові розробки, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження впроваджені в освітній процес підготовки фахівців з банківської справи у ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» при викладанні дисциплін «Гроші та кредит», «Грошово-кредитні системи зарубіжних країн», «Банківська система», «Центральний банк і грошово-кредитна політика». Зокрема, під час проведення лекцій і семінарських занять використовувалися теоретичні напрацювання авторки щодо передумов структурних змін у банківських системах та консолідації банків, банківської конкуренції, міжнародних рекомендацій щодо банківського регулювання та їх імплементації в Україні (довідка від 03.11.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним дослідженням. Наукові положення та розробки, що виносяться дисертанткою на захист, отримані самостійно та відображені у друкованих працях. Особистий внесок авторки у наукових працях, опублікованих у співавторстві, наведено у списку публікацій. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертаційної роботи.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідалися та були схвалені на 42 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Актуальні проблеми фінансів, грошового обігу та кредиту» (Київ, 2000 р.), «Проблеми та перспективи розвитку фінансово-банківської системи України» (Суми, 2001 р.), «Становлення та перспективи розвитку фінансового ринку України» (Київ, 2001 р.), «Фінансова система України: проблеми становлення та функціонування»

(Острог, 2003 р.), «Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання» (Луцьк, 2003 р.), «Банківська система в умовах трансформації фінансового ринку України» (Київ, 2003 р.), «Розвиток фінансово-кредитних відносин» (Київ, 2004 р.), «Фінансово-економічні та інституційні чинники розвитку регіону» (Чернівці, 2005 р.), «Тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (Київ, 2005 р.), «Тенденції та перспективи розвитку фінансового посередництва в Україні» (Київ, 2006 р.), «Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика» (Суми, 2006 р.), «Забезпечення сталого розвитку банківської діяльності» (Київ, 2007 р.), «Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України» (Суми, 2007 р.), «Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика» (Суми, 2008 р.), «Розвиток фінансових ринків та інститутів в умовах міжнародної інтеграції» (Полтава, 2009 р.), «Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України» (Суми, 2009 р.), «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (Київ, 2010 р. та 2011 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (Київ, 2012 р.), «Стан і розвиток фінансової та банківської системи України в умовах високої волатильності ринків» (Київ, 2013 р.), «Діалектика взаємодії ринкових та інституційних механізмів сучасної економічної динаміки» (Чернівці, 2013 р.), «Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи» (Київ, 2013 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (Київ, 2014 р.), «Розвиток фінансової системи України в умовах економічних перетворень» (Київ, 2015 р.), «Політика Національного банку України щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки» (Київ, 2015 р.), «Мегатренди світового розвитку та економічні перспективи України» (Київ, 2016 р.), «Економіка, фінанси і управління в ХХІ столітті» (Київ, 2017 р.), «Сучасні економічні дослідження: кооперація, банківська справа, публічне управління в умовах децентралізації» (Кельце, Польща, 2017 р.), «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (Київ, 2017 р.), «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (Кременчук, 2018 р.), «Модернізація фінансово-кредитної системи» (Київ, 2018 р.), «Формування сучасної валютної політики України» (Київ, 2018 р.), «Стратегія і практика інноваційного розвитку

фінансового сектору України» (Ірпінь, 2019 р.), «Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів» (Київ, 2019 р.), «Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління. Глобальні економічні виклики та можливості у цифрову епоху» (Київ, 2019 р.), «Сучасні гроші, банківські послуги та фінансові інновації в цифровій економіці» (Київ, 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 43 наукові праці загальним обсягом 65,5 д.а., з них: 2 одноосібні та 3 колективні монографії; 1 навчальний посібник; 21 стаття у наукових фахових виданнях України; 9 статей у наукових фахових виданнях України, що зареєстровані в міжнародних наукометричних базах та зарубіжних виданнях; 7 публікацій в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 408 сторінок. Робота містить 41 таблицю на 26 сторінках, 51 рисунок на 29 сторінках, 21 додаток на 23 сторінках. Список використаних джерел налічує 567 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ КОНСОЛІДАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

1.1. Періодизація консолідації банківського сектору та її об'єктивні передумови

Розвиток банківської галузі супроводжується досить стійкою тенденцією до консолідації, яка зумовлюється як загальноекономічними процесами, так і закономірностями функціонування фінансових ринків та діалектикою відносин між їх суб'єктами. Консолідація банківського сектору – об'єктивне економічне явище, прямо пов'язане з рівнем економічного розвитку країни та макроекономічною ситуацією, станом фінансового ринку, попитом на гроші і фінансові послуги.

Прагнення до зростання прибутку як основна рушійна сила будь-якого бізнесу спричиняє нарощування обсягів діяльності в усіх економічних сегментах, одним з основних обмежень якого є платоспроможний попит. Розвиток бізнесу в усіх формах обумовлює кількісні та якісні зміни попиту на кредитні ресурси, що об'єктивно зумовлює розширення меж фінансових ринків та необхідність зростання банків, що лежить в основі консолідаційних процесів. Фінансові межі консолідації банків визначаються параметрами грошового ринку та місцем на ньому цих фінансових посередників. Тому своєрідним обмеженням консолідації банків є обсяг позичкового капіталу, який перерозподіляється через банківський сектор. Темпи зростання сукупного позичкового капіталу визначають динаміку банківського сектору і темпи консолідації банків. Взаємозв'язок консолідації банків як провідних фінансових посередників, що акумулюють і перерозподіляють основну масу позичкового капіталу, та стану економіки, рівня її розвитку, носить діалектичний характер. Зростання реального сектору економіки і фінансових ринків суттєво збільшує обсяг ресурсів, які надходять у розпорядження банків. Проте не лише економічний розвиток є визначальним

чинником впливу на процеси консолідації у банківській сфері, а й зростання ресурсних можливостей банків внаслідок консолідації створює передумови прискорення розвитку економіки, оновлення технологій, інноваційний розвиток факторів виробництва (рис. 1.1).

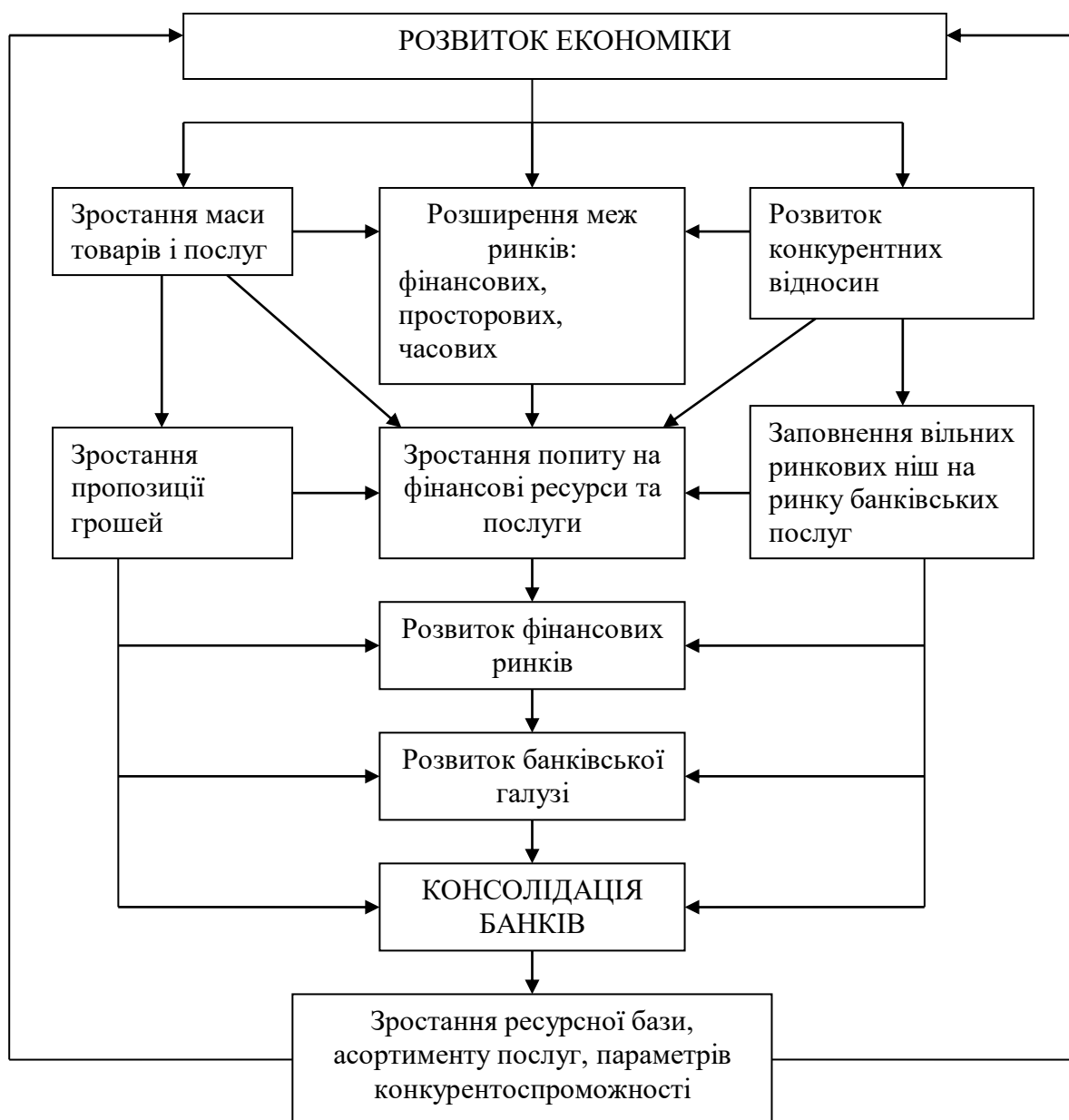

Рис. 1.1. Об'єктивні передумови консолідації банків та їх взаємозв'язок

Джерело: розроблено автором

Конкуренція, що формує об'єктивну основу ринкових механізмів в умовах формування і подальшого розвитку товарного виробництва, є їх невід'ємною складовою в умовах обмежених ресурсів і ринків, також спонукає учасників

ринку до розширення ринкового сегменту і нарощування обсягів діяльності, що спричиняє консолідацію у тій або іншій формі.

Розвиток економіки і конкурентних відносин одночасно стимулює консолідацію банків і формує об'єктивні ринкові обмеження цих процесів. Нарощування товарної маси є визначальним чинником змін пропозиції грошей, обсягу сукупного позичкового капіталу. Суттєві обмеження процесам консолідації також формують бізнес-інтереси і можливості конкурентів, які разом із платоспроможним попитом, що визначає кількісні та якісні параметри ринку, формують ринкові межі консолідації. Фактично обсяг ринку банківських послуг лімітує його зростання, а наявність вільних ринкових ніш характеризує конкурентне середовище. Тому на початкових етапах розвитку банківських систем кількість банків спочатку стрімко збільшується, однак коли усі ринкові ніші виявляються зайнятими, розпочинаються закономірні процеси консолідації цих фінансових установ (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Періодизація консолідаційних процесів на ринку банківських послуг

Етап консолідації банків	Приблизний часовий проміжок	Характеристика етапу	Стан банківської сфери	Рівень консолідації банків
I етап	До середини XIX ст.	Досить стрімке зростання кількості банків та повільне – їх ресурсних можливостей	Формування банківського сектору і ринку банківських послуг	Незначний
II етап	До середини XX ст.	Скорочення кількості банків, посилення конкуренції, перерозподіл ринку, зростання ресурсних можливостей	Періодичні кризи, що супроводжуються масовим банкрутством банків	Прискорена консолідація
III етап	З середини XX ст.	Формування адміністративних та економічних обмежень консолідації	Стабілізація банківської сфери, нарощування ресурсного потенціалу	Консолідація переважно за рахунок внутрішніх джерел
IV етап	З 1970-х рр.	Поширення консолідації за межі банківської	Посилення конкуренції з небанківськими	Консолідація банків з небанківськими

Закінчення табл. 1.1				
Етап консолідації банків	Приблизний часовий проміжок	Характеристика етапу	Стан банківської сфери	Рівень консолідації банків
		системи	фінансовими установами, прагнення до універсальності	фінансовими установами
V етап	3 1980-х рр.	Поширення консолідації за межі національних ринків	Розвиток міжнародного банківництва, транскордонний рух банківського капіталу, формування міжнародних стандартів регулювання і нагляду	Міжнародна консолідація
VI етап	3 2010-х рр.		Цифровізація банківської діяльності, конкуренція з фінтехкомпаніями	Технологічна консолідація

Джерело: розроблено автором

Якщо на початкових етапах консолідації банків діяли переважно ринкові обмеження, що визначали масштаби і динаміку цих процесів, то з початку XX ст. у ряді країн до них додаються адміністративні обмеження, що втілюються в антимонопольне законодавство, що застосовується на ринку банківських послуг (рис. 1.2). Зміна пріоритетів регуляторної політики у цій сфері також суттєво впливає на консолідаційні процеси на макро- та макрорівнях.

Досить часто науковці пов'язують процеси консолідації банків переважно з розширенням ринків, зумовленим глобалізаційними процесами. Так, на думку А. Саркісянца, процеси реорганізації у банківській сфері послідовно проходять кілька стадій. Перша стадія полягала в об'єднанні національних за походженням комерційних банків і консолідації національного банківського сектору. Друга стадія розпочалася, коли угоди M&A вийшли за національні межі, під час неї укладаються значні міжнародні угоди. А. Саркісянц вважає, що «процес еволюції угод злиття та поглинання у банківському секторі вступив до так званої другої стадії» [325].

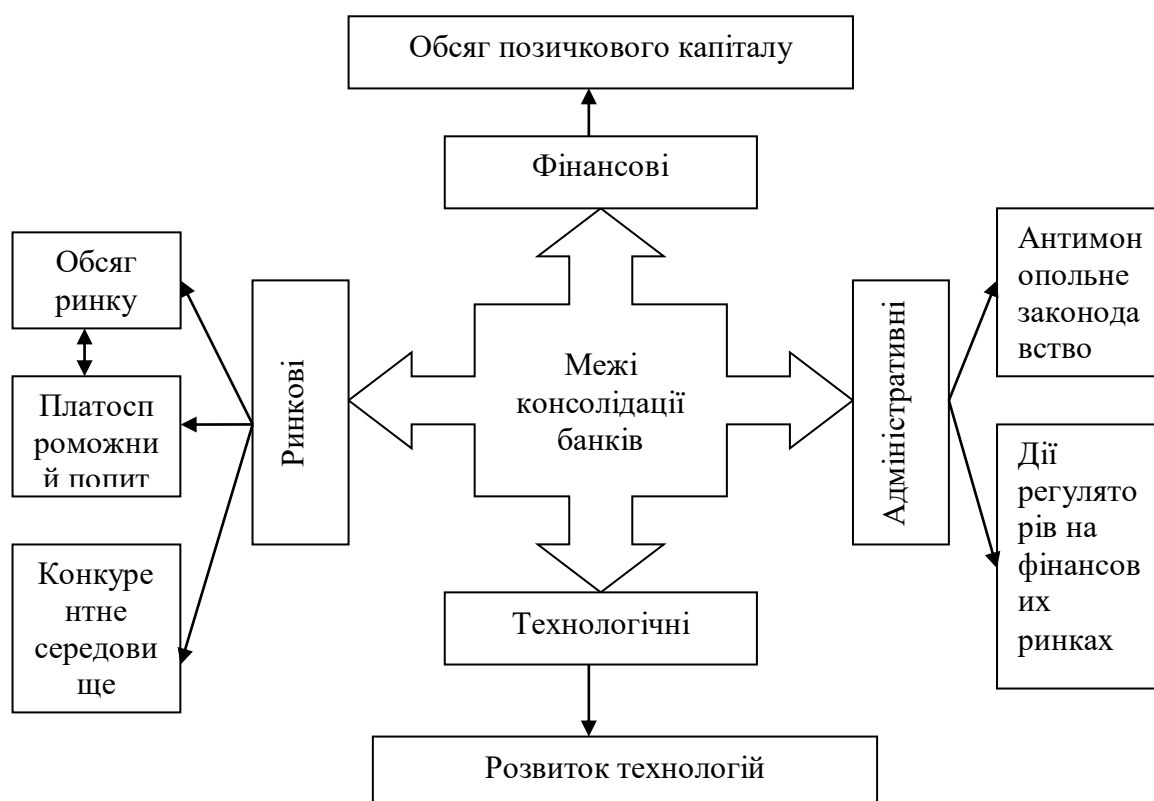

Рис. 1.2. Межі консолідації банків на макрорівні

Джерело: розроблено автором

Але, на наш погляд, з таких позицій уже доречно говорити про початок третьої стадії угод M&A у фінансовій сфері, якій притаманне створення глобальних банків, що функціонують на світових фінансових ринках. Про початок саме третьої стадії свідчить розрив між розміром активів і власного капіталу TOP-25 найбільших банків світу та інших банків, зростання їх частки у базових фінансових операціях, а також те, що у міжнародних угодах найчастіше фігурують саме банки, які очолюють цей рейтинг. На ринку M&A визначилися активні лідери, стратегія яких формується у напрямку активного перерозподілу фінансових ринків і зайнятті певної ніші на глобальному фінансовому ринку. Наприклад, на ринках, що швидко розвиваються, зокрема – пострадянських країн, із середини 1990-х років і дотепер спостерігається висока активність європейських банківських корпорацій Societe Generale, Raiffeisen, Banca Intesa, OTP Group та ін. Проте такий підхід не охоплює увесь комплекс об'єктивних передумов, що спричиняють консолідацію банків.

У процесі формування національних банківських систем спостерігалось кілька великих хвиль консолідації банків, спричинених як загальноекономічними тенденціями та потребами фінансування розширеного відтворення, так і специфічними змінами у діяльності банків. Початок цих процесів пов'язаний із індустріальною революцією XIX ст., яка посилила роль кредитного забезпечення функціонування і розширення бізнесу, та розвитком ринків фінансових послуг, у процесі якого заповнювалися ринкові ніші і зростала конкуренція кредитно-фінансових інститутів. Через зазначені причини у багатьох країнах у другій половині XIX ст. відбувалася значна інтенсифікація процесів концентрації та централізації капіталів, що призвело до зосередження чималої кількості активів у невеликої частки комерційних банків.

Особливо яскравим є приклад Великої Британії, швидкий індустріальний розвиток якої спричинив бурхливий розвиток банків та їх досить швидку консолідацію. Формування банківського сектору у цій країні припадає на XVII ст. Спочатку банки функціонували як приватні компанії, тобто могли створюватися і функціонувати як товариства, які за Законом 1708 р. не могли мати більше шести учасників, що суттєво обмежувало зростання власного капіталу і спричиняло домінування на ринку невеликих банків. Єдиним винятком із цього правила став Банк Англії, заснований у 1694 р. як акціонерний банк. Із усуненням обмежень на створення акціонерних банків прискорився їх розвиток. Законом 1826 р. дозволялося створення акціонерних банків з правом емісії банкнот на відстані не менше ніж 65 миль від Лондона. Закон 1833 р. дозволив організацію акціонерних банків у 65-мильній зоні, але без права емісії. У 1841 р. в Англії функціонувало вже 115 акціонерних банків [82; 567].

У другій половині XIX ст. на ринку банківських послуг Великої Британії прискорилися процеси консолідації банків, які активно об'єднувалися і розвивали свої мережі. У 1914 р. більшу частину ринку банківських послуг країни контролювали шістнадцять клірингових банків. У 1918 р. для регулювання банківських об'єднань було створено спеціальний комітет казначейства, який надав рекомендацію запровадити законодавчий контроль за подальшими

злиттями з метою недопущення формування монополії. Проте відповідні закони не були ухвалені, а банки запевняли уряд, що подальші злиття проводитимуться лише за узгодженням з ним. У 1920 р., після поглинання кількох невеликих банків, кількість клірингових банків зменшилася до одинадцяти, утворивши «велику п'ятірку» та «маленьку шістку» банків (табл. 1.2). Активи «великої п'ятірки» становили понад 65% активів усіх англійських банків. Після Другої світової війни її частка зросла до 80% [567].

Таблиця 1.2

Розподіл англійських клірингових банків у 1920 р.

Групи банків	Склад груп
«Велика п'ятірка»	Barklays Lloyds Midland National Provincial Westminster
«Маленька шістка»	Coutts District Glyn Mills Martins National Williams Deacons

Джерело: складено за даними [567]

У межах цих груп майже 50 років не було подальших злиттів. Проте у 1968 р. внаслідок злиття «National Provincial» і «Westminster» утворився новий банк – «National Westminster» і «велика п'ятірка» перетворилася у «велику четвірку». Упродовж наступних років відбулися злиття, у результаті яких кількість англійських клірингових банків зменшилася до шести: «велика четвірка», «Coutts and Co» (контрольований «National Westminster») і «Williams and Glyn's», а загальна кількість англійських роздрібних банків – з 17 до 12. Нині англійський банківський сектор вирізняється значним рівнем консолідації, до того ж цей процес триває.

Досвід консолідації банківського ринку США демонструє суттєві відмінності, пов'язані з особливостями державного устрою і фінансового права, на якому

через специфіку банківського законодавства постійно існує велика кількість різних за розмірами комерційних банків. Така ситуація сформувалася ще у XIX ст. внаслідок специфіки регулювання діяльності банків в окремих штатах [336]. У подальшому обмеження на відкриття філій відповідно до вимог Закону МакФаддена (McFadden Act) [553] перешкождали консолідації банків, створювали перешкоди у фінансуванні промисловості і обмежували економічне зростання.

Перша велика хвиля злиття американських банків спостерігалася наприкінці XIX та на початку XX ст. Брак інвестиційних ресурсів на тлі великої кількості малих і середніх банків стимулював процес їх об'єднання. Періодичні банківські кризи, що супроводжувалися банкрутством банків, та посилення банківської конкуренції прискорювали ці процеси. Відчутно вплинули на кількість банків банківська криза 1907 р. та Велика депресія. Остання хвиля централізації банківських капіталів у США, що розпочалася у 1980-х роках, триває і дотепер. Її початок пов'язаний із міжнародною борговою кризою 1982 р. Найбільш вразливими до неї виявилися американські банки, які через відсутність розгалуженої мережі філій не мали великої ресурсної бази і тих прихованих резервів, що створюються саме філіями. Тому на тлі неповернення міжнародних позик і зростання інвестиційних потреб американського бізнесу логічним виходом із ситуації, що склалася, вбачався саме процес злиття банківських установ. Цей процес характеризують наступні дані. Якщо на початок 1985 р. у США майже 13 тис. комерційних банків контролювали активи на суму 2,4 трлн дол. і отримували 15,4 млрд дол. прибутку, то на початок 1990 р. вже 12,3 тис. банків контролювали 3,1 трлн дол. і отримували 15,9 млрд дол. прибутку [330]. На початок XXI ст. кількість банків зменшилася і становила менше ніж 7,5 тис., а їх активи зросли до 5,2 трлн дол. і прибуток – до 16,9 млрд дол. Про темпи консолідації капіталу в банківській сфері США свідчать також результати обстеження агенції «Mc Kinsey», згідно з яким у 1980 р. на 25 найбільших американських банків припадала одна третина доходу банківської галузі, а на початок XXI ст. – понад половина. У 1990 р. ринковий сегмент 25 найбільших іпотечних банків становив

26%, а на початок XXI ст. – 45% [9]. Кризові події 2007–2009 рр. також сприяли консолідації американського банківського сектору, внаслідок чого кількість банків у 2009 р. зменшилася до майже 7,5 тис., а за наступні десять років – ще майже на 2 тис. Динаміку процесів консолідації капіталів у банківській сфері США характеризують дані табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Процеси злиття комерційних банків у США

Період, роки	Кількість злиттів
1940-ві	698
1950-ті	1416
1960-ті	1382
1970-ті	1399
1980-ті	3555
1990-ті	8535
2001–2010	764
2010–2018	422

Джерело: складено за даними [324; 151, с. 104; 527]

Фахівці позитивно оцінюють такі процеси, вважаючи консолідацію банків виправданою [132]. За їх прогнозами, у подальшому тенденція до зростання банків посилиться, зокрема через наростання масштабів кризових явищ у світовій економіці. За даними табл. 1.4 видно, що саме під час загострення фінансової кризи абсолютна кількість злиттів банків стрімко зростає.

Таблиця 1.4

Динаміка злиттів і поглинань банків у світі

Рік	Кількість угод, од.	Абсолютна зміна, од.	Відносна зміна, %
2000	1750	–	–
2001	1400	– 350	– 20,0
2002	1250	– 150	– 10,7
2003	1200	– 50	– 4,0
2004	1250	+ 50	+ 4,2
2005	1300	+ 50	+ 4,0
2006	1400	+ 100	+ 7,7
2007	1550	+ 150	+ 10,7

Закінчення табл. 1.4			
2008	1650	+ 100	+ 6,5
2009	1800	+ 150	+ 9,1
2010	1650	– 150	– 8,3
2011	1400	– 150	– 15,2
2012	1300	– 100	– 7,1
2013	1250	– 50	– 3,8
2014	1280	+ 30	+ 2,4
2015*	1400	+ 120	+ 9,4

* Станом на 01.07.2015, у річному обчисленні

Джерело: складено за даними [333]

Упродовж 1990–х років зростання капіталів та активів банків у розвинених країнах відбувалося переважно завдяки експансії, тобто приєднанню одних банків іншими. Про стрімкість і посилення цих процесів наприкінці XX ст. свідчать дані американських дослідників, відповідно до яких на ринку банківських послуг США склалася наступна ситуація. На кінець 1990 р. до п'ятірки найбільших банків США входили: «Citicorp» (активи – 217 млрд дол.), «BankAmerica Corp.» (111 млрд дол.), «Chase Manhattan Corp.» (98 млрд дол.), «J.P.Morgan & Co.» (93 млрд дол.) і «Security Pacific Corp.» (85 млрд дол.) [201]. На початку XXI ст. перше місце серед американських банків посідав «Citi Group», який після об'єднання «Citicorp» з «Travelers» (який перед цим приєднав «Salomon Bros») мав активи у 698 млрд дол. [518; 547] Наступне місце – «BankAmerica», що приєднав «Nations Bank» (який перед цим поступово приєднав деякі банки, у тому числі «Barnett Bank») і збільшив активи до 570 млрд дол. Третє місце посів «Chase Manhattan», що захопив «Chemical Bank» (який наприкінці 1990 р. посідав шосте місце серед американських банків за розміром активів і приєднав «Manufacturers Hanover») з активами 366 млрд дол. На четвертому місці після низки захоплень опинився «Banc One», активи якого – 240 млрд дол. Цей банк відомий тим, що 1990 р. він здійснив одне з наймасштабніших злиттів, приєднавши тринадцять банків. І на п'ятому місці – банк «First Union» з активами у 206 млрд дол. Цей банк також перед цим провів низку приєднань, зокрема весною 1998 приєднав банк «CoreStates», який перед тим захопив «Meridian» [402].

Це прискорило процеси консолідації у банківській сфері і завершилося довгоочікуваною появою мегабанку з активами понад 1 трлн дол. Найбільш яскраво ці процеси виявлялися у банківській галузі США та Японії, у результаті чого перші місця з-поміж найбільших банків світу надовго посіли величезні американські та японські банківські конгломерати [171]. Так, відповідно до рейтингу «The Banker» за розміром активів за підсумками 2000 р. перше місце у світі посів японський банк Mizuho Financial Group з активами близько 1 259 498 млн дол. [560]. Його наздоганяли Citigroup (США, 902 210 млн дол.) і Deutsche Bank (Німеччина, 874 706 млн дол.). Рейтинг за розміром власного капіталу очолили великі банківські конгломерати США і Японії: перше місце – Citigroup (США, 54,498 млрд дол.), друге – Mizuho Financial Group (Японія, 50,502 млрд дол.), третє – Bank of America (США 40,667 млрд дол.), четверте – JP Morgan Chase & Co (США, 37,581 млрд дол.) і п'яте – HSBS Holding (Велика Британія, 34,620 млрд дол. Зміна складу першої десятки найбільших банків світу у 2017–2019 рр. на користь китайських банків, які посіли перші чотири позиції, є підтвердженням значення зростання економіки і фінансового ринку як чинника консолідації банків (додаток В).

Зростання капіталу банків, активів, клієнтської бази є закономірним результатом економічного зростання і основним проявом консолідації банків. Банки, що зливалися, вбачають у цьому перспективи для себе як у посиленні конкурентної позиції, так і в зростанні продуктивності та можливості знижувати ціну банківських послуг. Проте американські фахівці скептично ставляться до ідеї «великих перегонів», вважають, що кращі банки можуть стати найбільшими, але не обов'язково найбільші – кращими. Вони висловлюють занепокоєння щодо тих загроз, які спричиняє така надмірна концентрація банківських капіталів, і хочуть мати гарантії, що під час реорганізації банків не постраждають інтереси бізнесу, особливо малого та середнього [547]. Монополізація банківської галузі також суперечить інтересам звичайних споживачів банківських послуг, оскільки зростає загроза монопольного ціноутворення та ігнорування інновацій, погіршення

якісних параметрів послуг банків. Проте зростання економіки робить ці процеси об'єктивно неминучими.

У країнах Європи у 1990–х рр. відбулося 49 великих банківських злиттів (тобто вартість угоди перевищувала 1 млрд дол.), зокрема 21 – за 1998–2000 роки [167]. Найбільше поглинання у банківській сфері спостерігалось у Великій Британії: у 2000 р. «Royal Bank of Scotland» приєднав відомий банк «National Westminster» (обсяг угоди становив 32,352 млрд дол.). Друга за розмірами акція мала місце у Швейцарії – у 1998 р. об'єдналися два найбільші банки країни: «Union Bank of Switzerland» («UBS») і «Swiss Bank Corp.» («SBC») з розміром угоди в 23,344 млрд дол. Створився супергігант «UBS» з активами 700 млрд дол. Значні за розмірами банківські злиття спостерігалися також в Іспанії, Італії, Франції, Великій Британії, Португалії [402, с. 149]. У XXI ст. консолідація європейських банків посилювалася. У передкризовий період європейський банківський сектор домінував у світових процесах консолідації банків. Якщо порівняти обсяги угод злиття і поглинання у країнах Європи та США, то консолідація європейських банків відбувалася швидшими темпами. Так, на початку світової кризи у 2007 р. обсяги таких угод становили 980 млрд євро у європейських країнах та 720 млрд дол. у США [85]. Найбільшими угодами стали придбання банком ABN Armo (Нідерланди) одного з найбільших англійських банків Barclays за 97 млрд дол. та купівля італійським UniCredit меншого за розміром італійського банку Capitalia за 29,5 млрд дол. У 2008 р. процеси консолідації уповільнилися: обсяги угод зменшилися до 870 млрд євро та 600 млрд дол. відповідно [85; 167].

Окрім кризових процесів, на структуру банківського сектору США та країн ЄС суттєво впливали також формування якісно нового інноваційного середовища і посилення конкуренції у результаті диференціації банківських послуг [542]. Великі європейські банки, відчуваючи посилення конкурентного тиску з боку банків США та Японії, вживають відповідних заходів до посилення конкурентоспроможності, у тому числі й за рахунок власного зростання та перерозподілу сфер впливу. Як приклад можна навести діяльність «Deutsche

Bank», який упродовж останніх десятиліть здійснив широку географічну диверсифікацію своєї діяльності, придбавши філію «Bank of America» в Італії, банки «Morgan Grenfell» у Великій Британії, «Sociedade de Investimentos» у Португалії, а також контрольні пакети деяких інших банків. Інтенсифікація злиття банків спостерігається і на рівні окремих країн, наприклад, злиття «Banco di Roma», «Cassa di Risparmio di Roma» і «Banco di Santo Spirito» в Італії, створення нового банку «Banco Bilbao Vizcaya» в Іспанії тощо.

Основна мета, яку ставили перед собою європейські банки, – досягнення оптимального рівня, який дозволить ефективно діяти на єдиному європейському ринку. Оскільки у результаті введення євро найбільші національні банки перетворилися на регіональні банки єдиної Європи, їх розмір мав відповідати масштабам зони євро. Так, у 1998 р. перед запровадженням євро у безготівковий обіг вони акумулювали 20–30% національних заощаджень [402, с. 150].

В Японії суттєвий поштовх процесам консолідації на фінансовому ринку надала фінансова криза 1990-х років. Процеси консолідації у банківській сфері, зумовлені нею, що прискорилися з середини 90-х років XX ст., спричинили, за даними відомого журналу «The Banker», суттєві зміни у складі провідних банків світу: у 2000 р. серед них було дев'ять японських банків. Після об'єднань вони перетворилися на справжні банки-гіганти, які впевнено увійшли до першої десятки світового рейтингу. Саме у Японії виник перший мегабанк з активами понад 1 трлн дол. [171]. У липні 2001 р. стало відомо, що активи японського банку «Mizuho Financial Group» становили 1 259 498 млн дол. Цей банк, який було створено у квітні 2001 р. унаслідок злиття трьох великих японських банків – «Fuji Bank», «Dai-Ichi Kangyo Bank» та «Industrial Bank of Japan», також посів друге місце у згадуваному рейтингу за показником капітальної бази [560]. Проте консолідація американських, європейських, китайських банків істотно змінила ситуацію. Так, у 2001 р. кількість японських банків у рейтингу TOP-10 зменшилася до п'яти, у 2002 р. – до чотирьох, а у 2014 р. у ньому залишився лише один банк – «Mitsubishi UFJ Financial Group» (табл. 1.5). Зростання банківського сектору в Китаї забезпечило входження до першої десятки таких

китайських банків, як ICBC, China Construction Bank, Bank of China та Agricultural Bank of China. Американський банківський сектор, як і раніше, залишається конкурентоспроможним на світових фінансових ринках.

Таблиця 1.5

Найбільші банки світу за капіталом першого рівня у 2014 р.

Позиція банку (попередня позиція)	Назва банку	Країна	Капітал першого рівня, млн дол.
1 (1)	ICBC	China	207,614
2 (5)	China Construction Bank	China	173,992
3 (2)	JP Morgan Chase & Co	US	165,663
4 (3)	Bank of America	US	161,456
5 (4)	HSBC Holdings	UK	158,155
6 (6)	Citigroup	US	149,804
7 (9)	Bank of China	China	149,729
8 (8)	Wells Fargo & Co	US	140,735
9 (10)	Agricultural Bank of China	China	137,410
10 (7)	Mitsubishi UFJ Financial Group	Japan	117,206

Джерело: побудовано за даними [557].

У посткризовий період основними чинниками консолідації банків стають інноваційні зміни та конкурентний перерозподіл ринків унаслідок нерівномірності економічного розвитку країн і регіонів, що відображається у показниках банківських рейтингів (табл. 1.6, додаток В).

Таблиця 1.6

Найбільші банки світу за розміром активів за версією The Banker станом на липень 2018 р.

Місце банку у рейтингу	Назва банку	Країна	Активи, трлн дол. США
1	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	3,47
2	China Construction Bank Corp.	Китай	3,02
3	Agricultural Bank of China	Китай	2,82
4	Bank of China Ltd	Китай	2,60
5	Mitsubishi UFJ Financial	Японія	2,59
6	J.P. Morgan Chase	США	2,49
7	HSBC Holdings plc	Велика Британія	2,37
8	BNP Paribas	Франція	2,19
9	Bank of America	США	2,18
10	Wells Fargo	США	1,93

Джерело: побудовано за даними [560].

Як видно з даних табл. 1.6., на перші позиції виходять китайські банки, цьому сприяла консолідація банківського сектору цієї країни, зумовлена

стабільним зростанням економіки та фінансових ринків. Також доцільно врахувати, що об'єктивні передумови консолідації банківської галузі тісно пов'язані з її чинниками, що формуються на усіх рівнях: мікро-, макро-, мегарівні (рис. 1.3).

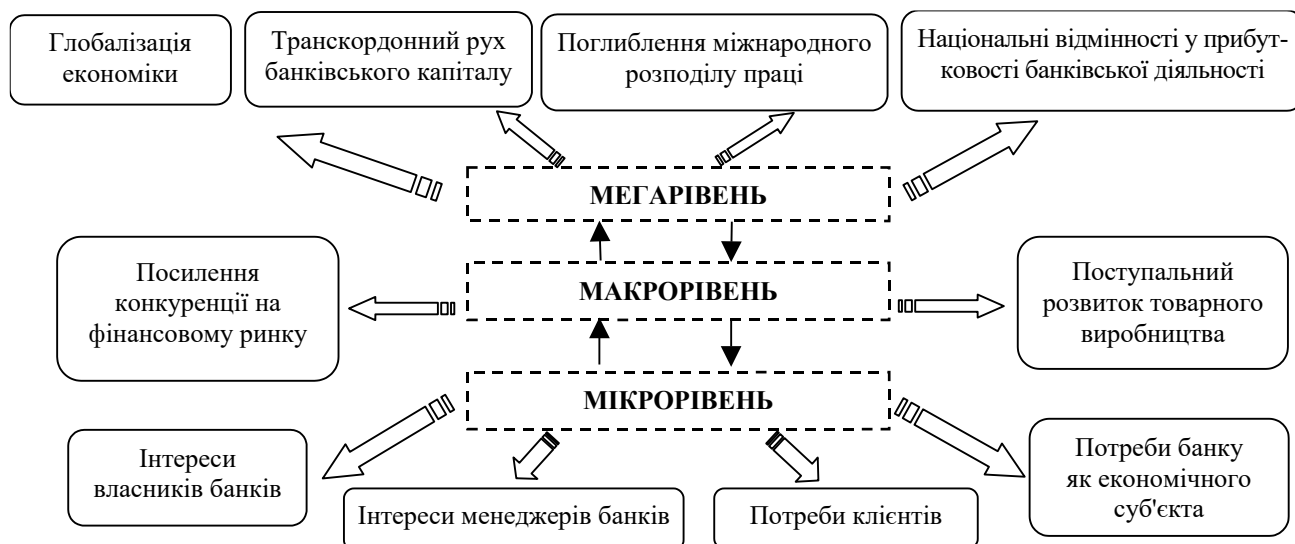

Рис. 1.3. Чинники консолідації банків на мікро-, макро- та мегарівні

Джерело: розробка автора

Якщо розглядати діяльність окремого банку, його капітал має бути досить великим для забезпечення стабільної діяльності, можливості покриття непередбачених збитків, задоволення потреб позичальників і створення відповідної бази розширення діяльності банку, забезпечення довіри вкладників щодо платоспроможності кредитної установи тощо. Обсяг ресурсної бази банку є суттєвим чинником, який визначає обсяг і структуру кредитного портфеля, що зокрема впливає на розмір позичок, які надає банк, терміни та інші умови надання їх клієнтам.

Зростання банків і їхньої ресурсної бази дає можливість поглибити диверсифікацію депозитного та кредитно-інвестиційного портфелів, що дозволяє зменшити рівень ризиків банківської діяльності й посилити параметри фінансової стійкості банків. У невеликих банків через об'єктивні обставини портфель активів менш диверсифікований, що підвищує рівень кредитного та інвестиційного ризику і вимагає від них кращих показників власного капіталу та відносно нижчого левериджу – співвідношення залучених і власних коштів у пасиві балансу. Зі

зростанням розміру банків з'являється більше можливостей маніпулювати левериджем у процесі операційної діяльності, зокрема через залучення додаткових позичкових коштів за рахунок випуску короткострокових депозитних сертифікатів або отримання кредитів на міжбанківському ринку [135]. Отже, чим більший банк, тим диверсифікованішим є портфель його активів і зобов'язань. Такий банк є стабільнішим і конкурентоспроможнішим. Він здатний забезпечити стабільну дохідність за прийняттого рівня ризику.

Фактично розмір банку визначає обсяг його ринкового сегмента й конкурентну позицію. Тому посилення банківської конкуренції є найважливішою об'єктивною передумовою зростання банків і зменшення їх кількості. Великі банки отримують істотні переваги у конкурентній боротьбі, а при досягненні певних розмірів вони стають практично невразливими для конкурентів. Їм легше спілкуватися з клієнтами, отримувати ресурси, налагоджувати мережу збуту банківських продуктів і послуг.

Важливу роль відіграють також внутрішні причини, що спонукають власників і менеджерів банків до зростання бізнесу, такі як бажання збільшення прибутку, інтереси акціонерів щодо зростання вартості їхніх інвестицій, прагнення до збільшення технологічних можливостей. Додатковим стимулом до зростання банків на основі злиття або поглинання може бути можливість отримання ефекту синергії, тобто зростання вартості капіталу у більших масштабах, ніж це зумовлює просте об'єднання активів. Окрім того, у цих економічних суб'єктів є можливість підвищити ефективність діяльності завдяки так званому ефекту масштабу, тобто економії на певних загальних витратах. Однією з істотних причин прагнення до зростання є ефект зменшення собівартості при збільшенні розміру бізнесу, який діє і у банківській сфері. Великі банки мають значну економію завдяки масштабам діяльності, що дає можливість зменшувати собівартість і збільшувати прибутковість. Сучасний висококонкурентний ринок банківських послуг створює умови, коли зростання прибутку великою мірою базується саме на економії на витратах.

Процеси консолідації ринку банківських послуг зазнають також суттєвих та суперечливих змін під впливом банківських інновацій. Постійні зміни технологічного способу виробництва закономірно супроводжуються інноваціями у фінансовій сфері, які, у свою чергу, мають властивість сприяти інноваційному оновленню бізнесу. Сучасні тенденції глобалізації та формування цифрової економіки переводять фінансові інновації на якісно новий щабель розвитку [443, с. 97]. Фінансові інновації – це нові або вдосконалені фінансові технології, послуги, продукти, організаційні форми, які є результатом інноваційної діяльності і у фінансовій сфері мають позитивний ефект для функціонування економіки. До найвідоміших фінансових інновацій XX ст. можна віднести появу кредитних карт і багатофункціональних банкоматів, мереж безготівкових розрахунків та платежів, безготівкового обігу фінансових інструментів та емісії електронних грошей, поширення віртуальних банків та електронних гарантів тощо. Найбільш динамічні зміни у сучасних умовах відбуваються у сфері комунікацій та інформаційних технологій, які банки досить інтенсивно використовують через специфіку своєї діяльності. Тому у сучасних умовах вони належать до числа лідерів інноваційного процесу. Скорочення життєвих циклів банківських продуктів також робить банки схильними до інновацій. Перспективними для розвитку інноваційного підприємництва є банківські інновації на міжнародному рівні, які стосуються передусім нових форм співпраці банків при фінансуванні експортно-імпортних операцій, міжнародної інвестиційної діяльності, міжнародних розрахунків. Нові можливості у цьому напрямку дає застосування технології блокчейн, адже Україна входить до топ-14 країн за використанням цієї технології [443]. Фінансові інновації посилюють конкуренцію на фінансових ринках, що є стимулюючим чинником консолідації банків. Водночас їх використання здатне створювати конкурентні переваги для банків з меншими ресурсними можливостями і спричиняти структурні зміни на фінансових ринках.

Одним із чинників консолідації банків є потреби та очікування споживачів. Зростання банківського капіталу супроводжується універсалізацією діяльності, поєднанням традиційних банківських операцій з іншими різноманітними

фінансовими та іншими послугами. Поширення концепції глобального супермаркету фінансових послуг актуалізує розширену консолідацію, тобто приєднання не лише банків, а й інших видів фінансово-кредитних установ. Посилення конкуренції змушує банки збільшувати асортимент послуг, що вони пропонують, удосконалювати технології їх доставки споживачам. Тому приєднання небанківських фінансових інститутів розширює асортимент фінансових продуктів, а також дозволяє використовувати їхні можливості щодо доставки цих продуктів клієнтам і залучення фінансових ресурсів.

Також для успішного функціонування банків їх розмір має відповідати масштабам діяльності клієнтів. Невеликий банк не зможе успішно обслуговувати великий бізнес: він відчуватиме брак ресурсів для кредитування, розрахункового обслуговування тощо. Тому швидке зростання розмірів бізнесу в окремих галузях економіки наприкінці XIX і на початку XX ст., а також у другій половині XX ст. зумовило стрімку консолідацію у банківській сфері. Адже великі банки успішніше виконують своє суспільне призначення щодо акумуляції грошових коштів та зниження параметрів їх ризику через диверсифікацію активів, їх розрахункові послуги зручніші для клієнтів завдяки територіально розгалуженій мережі, обслуговування у них дешевше, оскільки існує ефект масштабу, тому вони ефективніше виконують функції фінансового посередника грошового ринку.

Часто злиття одних банків порушує ринкову рівновагу і зумовлює об'єднання інших, спричиняючи своєрідну ланцюгову реакцію. Також щодо внутрішньогалузевих чинників консолідації банків слід наголосити на потребі покращання іміджу, який безпосередньо пов'язаний із розміром банку. Адже для більшості клієнтів важливим є принцип: надто великий, щоб збанкрутувати. І якщо у такого банку і виникають проблеми, то він найчастіше отримує державну підтримку для стабілізації банківської системи загалом.

Передумови консолідації банків лежать як безпосередньо у банківській сфері, так і в площині загальних макроекономічних тенденцій розвитку економіки. Загальні тенденції розвитку продуктивних сил сприяють зростанню масштабів діяльності окремих економічних суб'єктів. Таке зростання є передумовою і

наслідком науково-технічного прогресу, адже новітні наукові розробки потребують щоразу більших інвестицій і, відповідно, масштабів діяльності підприємств у новітніх галузях. Без такого зростання були б неможливими розвиток аерокосмічної галузі, інформаційних технологій тощо. І в сучасних умовах технологічні зміни виробництва вимагають фінансування процесів розширеного відтворення дедалі у більших розмірах.

На макрорівні ініціатором нарощування капіталу банків може бути і держава в особі центрального банку, особливо в умовах економічної нестабільності, посилення інфляції тощо. Регулятивна діяльність держави на ринку банківських послуг спрямована не стільки на захист банківської конкуренції, скільки на забезпечення стабільності у банківській сфері, чим фактично сприяє консолідації банків. Розмір регулятивного капіталу банків є базою для розрахунку економічних нормативів. Своєю чергою, від структури і якості банківських активів залежать формування банківських резервів і розмір регулятивного капіталу [123]. Процесам консолідації банківського сектору також сприяє нарощування вимог щодо мінімального розміру статутного капіталу, у тому числі для новостворених банків [281].

В умовах інтернаціоналізації економіки і глобалізації фінансових та інших ринків ці тенденції значно посилюються. Міжнародний поділ праці, формування системи вертикальних зв'язків у бізнесі зумовили формування величезних компаній, що діють практично без національних обмежень на усіх ринках. І банківська галузь адекватно реагувала на ці явища процесами консолідації банків. У зв'язку з глобалізацією фінансових ринків зростання банків є запорукою їх виживання в умовах глобальної конкуренції. Транскордонний рух капіталів у банківській сфері зумовлює розширення географічних меж діяльності найбільших банківських корпорацій, їх проникнення на нові національні ринки, представлені переважно невеликими місцевими банками. У таких умовах прискорення консолідації національного банківського капіталу, безумовно, є необхідним і часто супроводжується державними програмами, спрямованими на сприяння забезпечення конкурентоспроможності національних банків, у тому числі шляхом

їх консолідації. Зокрема, така програма діяла в Італії у 1990-х роках і була спрямована на забезпечення конкурентоспроможності італійських банків порівняно з німецькими та французькими, що прагнули на італійський ринок банківських послуг і загрожували його дестабілізацією.

Глобалізація фінансових ринків поширює процеси банківської консолідації на мегарівень, що супроводжується створенням так званих мегабанків – банківських корпорацій, що діють на міжнародних ринках капіталів і активи яких перевищують мільярд доларів США. Як і на нижчих рівнях, ці процеси є закономірними наслідками зростання промислового капіталу в результаті розвитку товарного виробництва, НТП, поглиблення поділу праці, прагнення до зростання прибутку та посилення конкуренції. На міжнародних ринках спостерігаються національні відмінності у прибутковості банківської діяльності, що стимулює транскордонний рух банківського капіталу [452, с. 111–129] (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Країни з найбільшими прибутками банків у 2014 р.

Місце	Країна	Агрегований прибуток до оподаткування, млрд дол.	Частка у загальній сумі, %
1	Китай	292,499	31,78
2	США	183,242	19,91
3	Японія	64,127	6,97
4	Канада	39,248	4,26
5	Франція	38,633	4,20
6	Австралія	38,619	4,20
7	Бразилія	26,100	2,84
8	Велика Британія	21,772	2,37
9	Росія	21,659	2,35
10	Індія	16,754	1,82
Разом прибуток 1000 найприбутковіших банків		920,420	100,00

Джерело: побудовано за даними [557]

Процеси глобалізації економіки, що є співставні за наслідками з індустріальною революцією та розвитком цифрової економіки, є своєрідним каталізатором процесів консолідації банків, до того ж міжнародний рух капіталів

лише частково контролюється національним законодавством. Банківська конкуренція виходить на міжнародний рівень і вже на ньому стимулює нагромадження банківського капіталу. Це особливо чітко простежувалося під час формування європейського валютного союзу, особливо в умовах запровадження євро.

Різкі кон'юнктурні коливання на зразок тих, що відбувалися у 1998 р., та економічні кризи також призводять до банкрутств, поглинань, приєднань банків. Фактично усі фінансові кризи XIX, XX та XXI століть супроводжувалися прискореною консолідацією банків та змінами структури банківського сектору. Невеликі банки опинялися на межі банкрутства і їх купували більші банки. Банкрутство банків створювало вільні ринкові ніші і більш вдалі конкуренти, які займали їх, мали можливість зростання. Так, експерти журналу «The Banker» зазначали, що стрімке посилення тенденції зростання банківського капіталу на початку XXI ст. було спричинене кризовими явищами у світовій економіці.

Підсумовуючи, варто наголосити, що основою руху до зростання банків є прагнення до максимального прибутку за мінімальних ризиків та конкуренція на ринку банківських послуг. Основною причиною зростання банків є загальні економічні закони, і зокрема – конкуренції, які вимагають розширення ринкового сегмента, нарощування ресурсної бази. В основі процесів консолідації банків лежить суперечність між потребами у банківському фінансуванні та обслуговуванні економічних суб'єктів і наявними можливостями банків. Вона зумовлена рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких чільне місце посідають технологічні зміни виробництва, що вимагають фінансування процесів розширеного відтворення у зростаючих обсягах. Банківські консорціуми як форма централізації банківського капіталу є лише частковим розв'язанням даної проблеми, що робить неминучим адекватне зростання банків. Істотно впливає на ці процеси конкуренція у банківській сфері, посилення якої спонукає банки до різних форм об'єднань. Часто злиття одних банків порушує ринкову рівновагу і зумовлює об'єднання інших, спричиняючи своєрідну ланцюгову реакцію.

Існує зв'язок між рівнем розвитку банківських систем і рівнем консолідації банків. З розвитком банківської системи відбувається та посилюється консолідація банків: їх кількість зменшується і починають домінувати кілька великих банків, наприклад «велика четвірка» у Великій Британії або трійка grosbankів у Німеччині. На початкових етапах консолідація банків є необхідною, адже дрібні банки нестабільні і не можуть фінансувати великий і середній бізнес. Так, у США у XIX ст. переважання малих банків істотно стримувало розвиток промисловості і дестабілізувало грошовий ринок [336].

Таким чином, об'єктивна необхідність консолідації банків зумовлена сучасними тенденціями розвитку техніки і технології, інтернаціоналізацією економіки, змінами у конкурентному середовищі та ін. Основною передумовою консолідації банків є концентрація капіталу і збільшення розміру бізнес-одиниць в інших галузях, зростання промислових підприємств. Саме вдосконалення технологій, обладнання, що супроводжується відповідним зростанням їх вартості, висуває нові вимоги до фінансування процесу розширеного відтворення у нових умовах. Радикальні технологічні зміни в цифровій економіці надзвичайно актуалізують використання залучених коштів для фінансування відтворювальних процесів. Банківська система у своєму розвитку спрямовується на забезпечення цих вимог. Здійснювати повноцінне довгострокове фінансування сучасного виробництва, оновлення основних фондів спроможні лише великі банки. Крім об'єктивних передумов консолідації банків, що формуються на макрорівні і пов'язані із загальними тенденціями економічного розвитку, формуються певні чинники мікрорівня, які спонукають власників і менеджерів банків до об'єднання компаній. Консолідаційні процедури, зокрема злиття і поглинання компаній, досить складні, крім фінансових, виникає також багато організаційних проблем щодо об'єднання двох організацій, їх фінансових систем, персоналу, філій, комунікаційних мереж тощо. Тому для проведення таких заходів потрібні досить вагомі передумови і стимули. Рушійною силою цих процесів є посилення та розширення меж конкуренції у банківській галузі. В умовах фінансової глобалізації консолідація банків не лише прискорюється, а й набуває нових рис.

1.2. Еволюція теоретичних концепцій консолідації банків та гносеологічні корені її дослідження

Дослідження еволюції банківських систем доводить наявність закономірностей їх розвитку, серед яких існування об'єктивних передумов консолідації банків, зміни їх структури та інституційного забезпечення. Банківська галузь у сучасних умовах істотно змінюється внаслідок глобалізації фінансових ринків, зростання економіки, що супроводжується розвитком технологій і змінами потреб у фінансових послугах, появи нових банківських продуктів на засадах дистанційного банкінгу і цифровізації, диверсифікації банківської діяльності та посилення банківської конкуренції, змін у законодавстві тощо. Нині однією з найпомітніших ознак функціонування банківської галузі є консолідація, що супроводжується зменшенням кількості банківських установ та зростанням їх розміру, яке відбувається внаслідок процесів концентрації та централізації банківського капіталу. Крім того, розвиток фінансового ринку супроводжується загальним зростанням позичкового капіталу, який перерозподіляється між його суб'єктами та ускладненням механізмів такого перерозподілу, що спричиняє інституційні зміни та розширює межі фінансової консолідації. Визначальна роль банків у цих процесах актуалізує дослідження сутності консолідації банків та аналіз структурних змін, що її супроводжують.

Концептуальні засади теорії консолідації на фінансових ринках беруть свої витoki з теорії конкуренції та теорії корпоративного управління. До середини XX ст. такі дослідження носять фрагментарний характер і стосуються переважно консолідації компаній виробничого сектору та функціонування ринків корпоративних прав. Оскільки консолідаційні процеси створюють загрози щодо функціонування конкурентного середовища, з кінця XIX та на початку XX ст. формуються правові засади захисту конкуренції та антимонопольного регулювання, які згодом знаходять теоретичне підкріплення у публікаціях американських та інших науковців. Значна більшість зарубіжних публікацій з цих питань має переважно практичне спрямування.

Прискорення консолідації банків у розвинених країнах наприкінці ХХ ст. посилила інтерес науковців до цих питань. На початку 1990-х Т. Коупленд, Т. Коллер і Д. Муррін в межах багаторічного дослідження оцінювання вартості компаній розкривають механізми злиттів і поглинань в умовах конкурентного середовища, приділяючи достатню увагу оцінюванню вартості банківського бізнесу у цих процесах [148]. Проблемам злиття, поглинання, реструктуризації компаній також присвятили роботи Дж. Р. Хікс [387], П. А. Гохан [78], С. Ф. Рид, А. Рид Лажу [308], П. Моросини, У. Стеджер [210], Д. Депаффіліс [87], К. Боумен [43], Б. Мільнер, Ф. Лііс [199], Ігнатішин [115], Ю. В. Іванов [114], Н. Б. Рудик [316] та ін. Специфіку консолідаційних процесів на ринку банківських послуг також досліджують З. М. Васильченко [51], О. І. Береславська [32] та ін.

Злиття і поглинання як чинник зміни вартості компаній, зокрема банківського бізнесу також досліджують Ф. Ч. Еванс, Д. М. Бишоп [499], Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррін [148], А. Д. Чандлер мол. [513], І.А. Ніконова та Р.Н. Шамгунов [232], Н. В. Горелая [75], Д. В. Тіхоміров [357], Ю. В. Дж.Синки Ф.-мол. [330; 331], П. С. Роуз [313], І. В. Ларіонова [170], Р. Н. Шамгунов, І.А. Ніконова [483], К. А. Решоткін [307], І.Б. Івасів [119], С. М. Іщенко [117], Н. П. Шульга [496] та ін.

Міжнародні тенденції злиття і поглинання фінансових установ та консолідацію банків на глобальних ринках досліджують А. Саркісянц [324; 325], І. Баєв та С. Кожин [9], Є. Леонтьєва [171], Є. Лакосник [167], Л. О. Примостка, М. І. Диба, О. О. Чуб [301; 480], В. І. Сідоров та К. О. Макаруч [333], І. І. Д'яконова та Я. О. Костюченко [85], І. Я. Максименко та М. О. Єфімова [184], В. Є. Намонюк [216] та інші науковці.

Вплив консолідаційних процесів на стан банківської системи, її структуру і стійкість досліджують В. І. Міщенко [203–205; 218], С. В. Науменкова [208; 220], С. В. Міщенко [219], Л. О. Примостка [17], О. Д. Вовчак [63; 64], І. В. Краснова [154; 157], І. Б. Івасів [120; 121], Р. В. Корнилюк [143], М. І. Диба [92; 144], Є. С. Осадчий, К. М. Суторміна [92; 346; 349], С. М. Аржевітін, Т. Є. Унковська [332], Л. В. Конопатська [141] та ін.

Дослідження інтеграції банків та інших фінансових установ, ідею фінансового супермаркета обґрунтовують у своїх працях Л. М. Клапків, Ю. М. Клапків, В. С. Свірський [132], С. В. Замковий та А. І. Седін [110], Н. В. Ткаченко [358], Л. Єрмошенко та А. Єрмошенко [105], М. В. Рисін [309; 310], О. В. Чеберяко та А. Б. Лобода [475], Н. Г. Вядрова, А. М. Подорожна та Л. А. Якуценя [66], Г. Олійник [241], В. Д. Базилевич [344], Р. В. Пікус та Д. С. Нестерова [265], В. В. Тринчук, В. В. Кучеренко та В. В. Мальцева [364], В. В. Кучеренко, Р. Данкевич [164] та інші науковці.

У роботах В. В. Кісельова [131], А. В. Угловської [367], М.Д. Алексеєнко [4], С. М. Савлука [318], К. М. Суторміної [346; 347; 348], Г. О. Панасенко [260; 261], розкриваються окремі дискусійні питання капіталізації та консолідації банків, їх впливу на стан фінансових ринків. Зокрема у роботах Ф. А. Хайєка [383], Е. Х. Чемберліна [476], М. Е. Портера [271; 272; 273], А. Ю. Юданова [501], Г. О. Самойлова, А. Г. Бачалова [321], Р. А. Фатхутдінова [372; 373], Ю. В. Таранухи [353; 354], Ф. І. Шпиґа [494], А. М. Тавасієва, Н. М. Ребельського [352], Л. І. Федулової, І. П. Волощук [375], Ю. О. Заруби [111], Г. Т. Карчевої, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко [127], Г.М. Филюк [377], В. Я. Вовк [62], Т. В. Сивої [329], К. О. Ільченко [122] та ін. досліджуються питання конкуренції на ринку фінансових послуг і впливу консолідаційних процесів на конкурентне середовище.

З кінця 1990-х рр. увагу дослідників привертають питання удосконалення механізмів консолідації банків та інших фінансових установ. Зокрема Є. Андрущак та Н. Пайтра [6], Г. Панасенко [260], Ю. І. Лернер та Б. В. Самородов [173], Л. М. Кужій [161], О. А. Криклій та Н. Г. Маслак [159] аналізують можливості застосування ІРО та формування дивідендної політики банків, управління прибутком тощо. Проте значна кількість проблем у сфері консолідації банків ще не знайшли достатнього наукового обґрунтування, і у першу чергу – питання щодо її сутності.

В основі консолідації банків лежать процеси концентрації і централізації банківського капіталу. У першому випадку мається на увазі збільшення банків

за рахунок власних джерел, тобто капіталізації прибутку. Централізація банківського капіталу означає збільшення за рахунок організаційних заходів, у тому числі злиття і поглинання банків. У сучасних теоретичних джерелах і нормативних актах застосовується неоднозначне тлумачення цих понять. Більшість авторів дотримуються традиційного підходу, відповідно до якого концентрація капіталу – збільшення розмірів капіталу у результаті нагромадження і капіталізації вартості [40, с. 428; 103, с. 300]. І, відповідно, централізація капіталу – це «зростання розмірів капіталу шляхом об'єднання кількох капіталів чи поглинання одного капіталу іншим» [40, с. 1301]. Науковці цілком правомірно зазначають, що ці два способи збільшення капіталу перебувають у тісному взаємозв'язку і відрізняються лише за джерелом зростання капіталу; за концентрації – це додаткова вартість, за централізації – вже наявні капітали.

Проте на офіційному вебпорталі Антимонопольного комітету України зазначено: «Концентрація – процес злиття підприємств, компаній та інших ринкових активів, внаслідок якого зростає економічна влада учасників ринку. Концентрацією визначається не лише придбання акцій, але і створення нових підприємств, передача певних об'єктів в оренду, і навіть призначення керівників великих компаній» [253]. Такий підхід можна пояснити специфічним підходом до аналізу ринкового стану з позиції ринкової концентрації, проте ми не можемо погодитися з подібним тлумаченням терміна «концентрація капіталу», позаяк воно суперечить загальноприйнятим в економічній літературі. Невиправданим є також обмеження поняття «концентрація банківського капіталу» лише випадком, «коли окремі банки збільшують розмір власного капіталу більш високими темпами, ніж середні темпи зростання по банківській системі» [314, с. 377].

Шлях, яким переважно відбувається зростання капіталів, у тому числі у банківській сфері, залежить від об'єктивних чинників. Оскільки капіталізація відбувається за рахунок отриманого прибутку, її темпи залежать від обсягів діяльності та можливостей щодо нарощування інтенсивності й продуктивності праці. Це досить повільний шлях зростання з обмеженими можливостями.

Проте розвиток економіки, особливо за умов прискореного інноваційного оновлення технологій, супроводжується зростанням індивідуальних капіталів у промисловості й інших галузях, а також відповідно і у банківській сфері, яка створює умови для кредитування у все більших обсягах. При цьому розмір банківського капіталу має зростати відповідно до темпів нарощування капіталу у реальному секторі. Якщо темпи концентрації банківського капіталу випереджають нарощування капіталу в промисловості та інших галузях, банківська система, відповідно до гіпотези Гершенкрона, стимулює розвиток економіки країни, оскільки формує ресурсне забезпечення прискореного інноваційного розвитку. В іншому випадку вона виступає стримуючим чинником економічного розвитку, що частково компенсується процесами централізації. За цих умов можуть бути застосовані адміністративні заходи щодо забезпечення збільшення капіталу банків. Зростанню ресурсних можливостей банків також сприяє посилення конкуренції. Прагнення підвищити власну конкурентоспроможність спонукає ринкових суб'єктів до злиття і поглинання, що дозволяє швидко зростати й одночасно вирішувати два завдання: витримати конкуренцію і збільшити прибуток завдяки швидкому зростанню ринкового сегмента і обсягів діяльності. Це, своєю чергою, створює підґрунтя до прискорення зростання на основі капіталізації. Тобто процеси централізації є своєрідним наслідком суперечності між потребами у зростанні ринкових суб'єктів і можливостями такого зростання. А централізація капіталу стає каталізатором його подальшого зростання на основі концентрації, тобто капіталізації прибутку. Цей взаємозв'язок пояснюється тим, що концентрація і централізація є двома взаємопов'язаними формами нагромадження капіталу. Концентрація капіталу підвищує фінансову привабливість банків і стимулює та прискорює процеси централізації капіталу. Централізація капіталу створює економічні передумови для зростання прибутковості і капіталізації прибутку, тобто стимулює концентрацію капіталу. Ми погоджуємося з твердженням авторів, які в дослідженні діалектики цих процесів роблять акцент на тому, що процес концентрації капіталу є первинним, а централізація вторинна, оскільки

об'єднуються капітали, що пройшли попередньо концентрацію [92, с. 20]. І найяскравіше ці процеси виявляються саме на фінансовому ринку. З урахуванням взаємопов'язаності та нероздільності процесів концентрації та централізації капіталу В.В. Матвєєв та Т.А. Нікітіна пропонують застосовувати поняття «консолідація капіталу підприємств» як процесу об'єднання (злиття) капіталів на договірній основі або на основі права власності з метою підвищення ефективності та максимізації конкурентних переваг шляхом забезпечення якісно нового приросту капіталу за рахунок його перерозподілу, зміни структури та капіталізації доходів [191].

Термін «консолідація» має різне значення залежно від того, у якій сфері фінансово-господарської діяльності він використовується. Під консолідацією згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови слід розуміти зміцнення, укріплення, об'єднання, згуртування [56, с. 566] або зведення, перетворення, зміцнення, згуртування, як зазначається у Економічному словнику: банківська справа, фондовий ринок [102, с. 111]. У банківській сфері його використання є новим і досить суперечливим. Цей термін не слід ототожнювати з поняттями «злиття банків», «концентрація» і «централізація» банківського капіталу [314]. Злиття банків є вузьким поняттям і лише одним із проявів консолідації у банківській сфері. Концентрація капіталу, яка являє собою збільшення капіталу окремих банків переважно за рахунок реінвестування частини прибутку, також є одним із проявів процесів консолідації у банківській галузі. Централізацію банківського капіталу, яка означає зростання окремих банків на основі об'єднання капіталів шляхом злиття, приєднання тощо, також можна віднести до проявів процесів консолідації. Одним із проявів консолідації можна вважати інтеграцію фінансових інститутів, яка, на думку Н. Кравчук, представляє собою їх організаційне об'єднання без втрати юридичної самостійності на базі «часткового з'єднання їх капіталів, функцій і виконання чітко окреслених спільних цілей» [152, с. 12].

Суперечливе ставлення науковців до сутності банківської консолідації частково пояснюється тим, що аналіз проводиться на різних економічних рівнях:

на рівні окремих установ або банківської системи. Якщо стосовно макрорівня або рівня окремого банку чи кількох банків вживати термін «консолідація» як організаційне об'єднання у формі злиття чи поглинання, то з певними уточненнями такий підхід можна вважати прийнятним. Такої точки зору дотримуються у своїх роботах науковці В.І. Міщенко, О.І. Береславська, М.І. Диба, К.М. Суторміна, Є.С. Осадчий та ін. [204, с. 4; 32, с. 62; 92, с. 20]. Такий підхід застосовується, коли мова йде про консолідацію компаній, бізнесу. Однак з таких позицій консолідація має включати й інші форми об'єднання компаній, зокрема об'єднання банків на основі системи участі, створення банківських та фінансових холдингів, на договірній основі та ін.

Проте все частіше науковці застосовують більш широке тлумачення консолідації банків, зокрема С.Д. Богма зазначає, що «процес консолідації в банківській системі передбачає збільшення розмірів банківського капіталу в розпорядженні окремих банків або груп банків на основі їх об'єднання і/або нарощення обсягів власного капіталу» [38, с. 224]. В.І. Рудевська слушно наголошує, що консолідація капіталу базується на таких взаємопов'язаних процесах, як концентрація і централізація капіталу і відбувається за рахунок перерозподілу капіталу, зміни структури і капіталізації доходів [314, с. 377]. Тобто процес консолідації банків передбачає їх зростання за рахунок не лише зовнішніх, а й внутрішніх джерел.

На рівні банківської системи (макрорівні) консолідація банків має трактуватися ширше і включати усі процеси, що сприяють зменшенню кількості банків і нарощуванню обсягів їх діяльності. Тому науковці пропонують вирізняти консолідацію бізнесу і консолідацію ринку [92, с. 20]. Термін «консолідація бізнесу» використовується для процесів як об'єднання окремих компаній, у тому числі банків, так і їх підрозділів та продуктових ліній. Консолідація ринку означає зміни ринкового стану, пов'язані зі зменшенням кількості компаній внаслідок приєднань, банкрутств тощо. Проте слід враховувати, що передумовами зростання ринкового впливу окремих суб'єктів є не лише інституційні зміни на

ринку, що спричиняють об'єднання ресурсів, а й зростання самого ринку, що формує передумови зростання ресурсних можливостей його учасників.

На думку фахівців групи 10, консолідація фінансового сектору – це посилення контролю над ресурсами сектору або шляхом зменшення кількості фінансових інститутів, або у зв'язку з послабленням конкуренції [532]. Вона може відбуватися у результаті об'єднання існуючих банків, зростання розміру банківських установ, виходу з ринку слабких банків. Схожої точки зору дотримується М.Я. Лисенко, стверджуючи, що «консолідація банківського сектору – це зменшення кількості банків та інших депозитних інститутів з одночасним зростанням розміру та концентрації банків, що залишились» [176, с. 431]. Такий підхід є ширшим за твердження окремих авторів, які під консолідацією банків розуміють лише трансформацію кредитних установ у формі злиття та поглинання (приєднання), що зумовлює збільшення ринкової частки об'єданого банку [367]. Він поєднує поняття концентрації та централізації банківського капіталу, а також зменшення кількості банків у результаті конкуренції. Як свідчить досвід банківських криз ХІХ та ХХ ст., саме банкрутство багатьох банків обумовило прискорення процесів консолідації банківського сектору.

Отже, консолідація банків являє собою процес об'єднання їхніх ресурсів у різних організаційних формах і на різних правових засадах, що супроводжується зменшенням кількості банків і зростанням їх розміру і ринкової частки, яке спричиняє посилення контролю у банківській галузі. Консолідація банківського капіталу – ширше поняття (рис.1.4). Це процес, який охоплює усі форми прояву концентрації і централізації банківського капіталу. Тобто консолідація банківського капіталу – це процес акумулювання банківських ресурсів, що зумовлює нарощування ресурсних можливостей окремих банків або банківських груп як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх джерел поповнення капіталу.

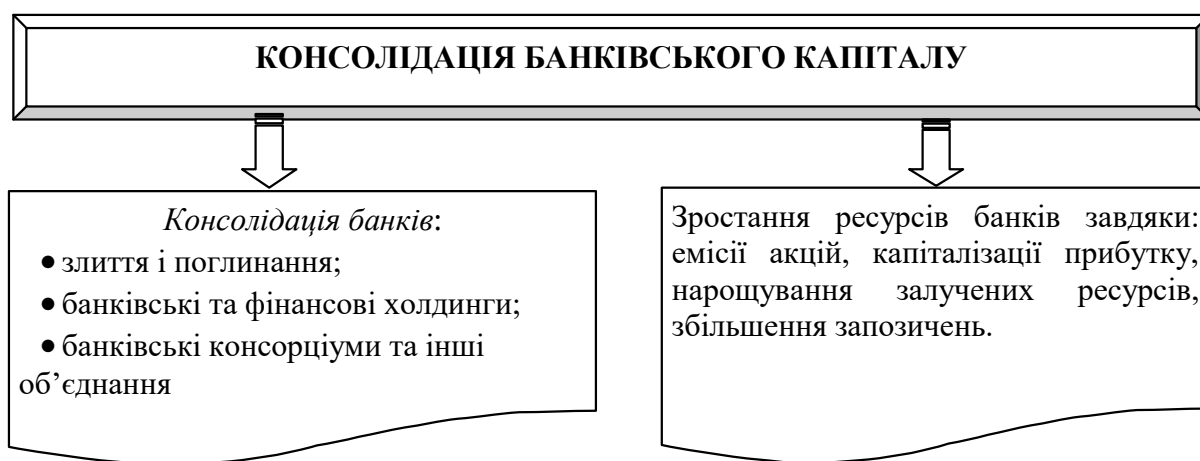

Рис. 1.4. Консолідація банків та банківського капіталу
Джерело: розробка автора

Оскільки термін «банківський капітал» вживається у широкому і вузькому розумінні, консолідація банківського капіталу також набуває відповідно ширшого і вузького значення. У працях значного кола дослідників, серед яких А. М. Мороз, М.Д. Алексеєнко, Л.О. Примостка, І.Б. Івасів, С.М. Савлук, В. М. Усоскін, Дж. Ф. Сінкі, П.С. Роуз [4; 23; 119; 246; 261; 277; 313; 318; 330; 331; 371], відбувається фактичне ототожнення понять «капітал банку», «власний капітал банку» і «банківський капітал», капітал банку визначають з точки зору побудови балансу та вимог банківської звітності, наприклад як суму власних коштів банку, що становлять фінансову основу його діяльності і джерело ресурсів. Інші автори вживають це поняття у ширшому розумінні, що часто призводить до ототожнення понять «банківський капітал» і «ресурси банку». Серед них А. Г. Загородній, В. В. Кісельов, Г. Асхауер, Р. Л. Міллер, Д. Д. Ван-Хуз та ін. [109; 131; 198; 53]. Відповідно до цих підходів автори, які обстоюють першу позицію, під консолідацією банківського капіталу розуміють процеси, що відбуваються внаслідок зростання лише власного капіталу банків, і до того ж переважно у формі централізації. Прихильники більш широкого підходу розглядають консолідацію банківського капіталу як процес нарощування ресурсних можливостей банків та їх об'єднань, враховуючи усі прояви концентрації та централізації банківського капіталу. При цьому процеси

консолідації охоплюють усі категорії банківських ресурсів: власні, залучені й запозичені. На нашу думку, коли йдеться про консолідацію банківського капіталу, коректнішим є другий підхід. У цьому разі доцільно розглядати капітал, що акумулюється у банківській галузі в усіх його проявах. І, як уже зазначалося, варто розмежовувати поняття «консолідація банківського капіталу» та «консолідація банків».

Не слід ототожнювати поняття «консолідація банківського капіталу» і «фінансова консолідація», оскільки, по-перше, ринок фінансових послуг об'єднує не лише банки, по-друге, консолідація фінансових ресурсів відбувається не тільки на фінансових ринках, по-третє, консолідація банків має не лише фінансові, а й організаційні, правові, маркетингові та інші аспекти. Окремі автори, наприклад, Н. Кравчук, визначають фінансову консолідацію як визначальну рису сучасного ринку фінансових послуг, яка передбачає об'єднання як однотипних, так і різних фінансових інституцій [152, с. 12]. І вони пропонують використовувати цей термін у широкому розумінні, включаючи до процесів фінансової консолідації усі прояви концентрації, централізації, інтеграції капіталу на фінансових ринках. Виходячи із вищезазначеного тлумачення терміну «консолідація» в економічних словниках і енциклопедіях, тлумачних словниках української мови не лише як об'єднання, згуртування, але й зміцнення, укріплення [102, с. 111; 56, с. 566], слід погодитися саме з таким підходом до розуміння сутності і використання даного терміну.

Централізація банківського капіталу нерозривно пов'язана з таким процесом, як реорганізація банків, завдяки якій змінюється структура банківської системи загалом і вирішуються проблеми окремих банків. Реорганізація банків є реальним втіленням таких об'єктивних економічних процесів, як подальший розвиток конкуренції у банківській сфері, концентрація і централізація банківського капіталу. Тому реорганізацію банків слід розглядати як спробу адаптації до глобальних змін зовнішнього середовища.

Нині не існує одностайного підходу щодо визначення сутності реорганізації банків. Вітчизняне законодавство визначає, що «реорганізація банку – злиття,

приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам» [281]. Реорганізація комерційного банку – відносно нове для вітчизняної банківської системи явище, що потребує подальшого законодавчого врегулювання та нормативного забезпечення. Отже, реорганізація банку відбувається шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення або перетворення за рішенням його власників або примусово за рішенням Національного банку України. Порядок реорганізації банків визначається Законом України «Про банки і банківську діяльність», нормативно-правовими актами НБУ, законодавством України про господарські товариства [281; 286; 267].

Процес централізації банківського капіталу на практиці найчастіше набуває форму злиття або поглинання банків. Під злиттям банків слід розуміти цілковите об'єднання двох структур з утворенням нової юридичної особи. Відповідно до вимог українського банківського права злиття – це припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб і передавання належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника, який створюється у результаті злиття [281]. Поглинання означає приєднання одного банку до іншого, сильнішого, у результаті чого перший перестає функціонувати як самостійна юридична особа. НБУ для цього випадку застосовував термін «об'єднання», що означав припинення діяльності одного з комерційних банків як юридичної особи і передавання всіх прав і зобов'язань іншому комерційному банку як юридичній особі на правах філії або на інших умовах. На сьогодні ця форма реорганізації називається приєднання, що означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку [281].

Автори багатьох публікацій з цієї проблеми, особливо зарубіжні, через певні причини ототожнюють ці поняття і для характеристики цих процесів найчастіше вживають термін «злиття». Так, наприклад, приєднання у 1998 р. відомим американським банком «First Union» не менш відомого банку «CoreStates» називалося об'єднанням і самими банками, і в публікаціях, присвячених цій

події, хоча після цієї процедури залишився один великий банк з назвою «First Union». Найімовірніше, це було пов'язано з бажанням зберегти імідж такої великої і відомої у фінансовому світі корпорації, як «CoreStates Financial Corp.». Але справжні злиття у фінансовому світі останнім часом відбуваються досить рідко. Це пов'язано передусім з небажанням створювати нову установу у фінансовій сфері і докладати чимало зусиль на формування її іміджу.

В економічно розвинених країнах реорганізація компаній шляхом злиття/поглинання (угоди, що входять у поняття *mergers and acquisitions*, M&A) може відбуватися такими способами:

- поглинання, коли передавання власності відбувається таким чином: усі акції з правом голосу банку – об'єкта злиття, що перебувають в обігу, обмінюються на акції, довгострокові боргові зобов'язання та готівкові кошти банку – ініціатора угоди, у результаті чого перший припиняє існування як юридична особа. Він може продовжити свою діяльність як філія іншого банку, який стає власником чистих активів банку – об'єкта злиття. В окремих випадках може проводитися додаткова емісія акцій другого банку, який відіграє активну роль у зазначеному процесі. Як зазначалося вище, згідно до українського законодавства така угода називається приєднання і відбувається на основі припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку [281];

- злиття, коли на місці двох (чи кількох) банків утворюється нова юридична особа, з припиненням функціонування банків, що об'єднуються, як юридичних осіб. З погляду українського банківського права злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб і передавання належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника, який створюється у результаті злиття. Усі акції з правом голосу банків, що зливаються, обмінюються на звичайні акції нового банку, який отримує чисті активи своїх попередників (які продовжують діяльність як структурні підрозділи нового банку);

- придбання контрольного пакета акцій (істотної участі), коли один банк купує всі акції з правом голосу або контрольний пакет (50% акцій плюс одна

акція) іншого банку. У даному випадку другий банк стає дочірнім стосовно першого банку, зберігаючи при цьому статус юридичної особи;

- придбання активів, коли банк здійснює придбання всіх або лише чистих активів іншого банку, при цьому за останнім зберігається статус юридичної особи і він не є афілійованим стосовно першого банку. У США, наприклад, поширеною є практика продажу активів неплатоспроможних фінансових установ через конкурсні аукціони.

Отже, про злиття йдеться саме тоді, коли об'єднуються дві компанії з утворенням нової структури. Поглинання передбачає отримання контролю однією компанією над іншою і може бути повним або частковим: придбання частини акцій або активів. Наприклад, відповідно до вимог Федеральної резервної системи США, про встановлення контролю йдеться у разі отримання у володіння більше ніж 5 % капіталу банку [331].

Сутність консолідації банків знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з формами її прояву, дослідження яких дозволяє повніше розкрити її зміст, виявити взаємозв'язок із загальноекономічними тенденціями та закономірностями розвитку банківського сектору.

1.3. Базисні характеристики прояву консолідації банків як основи її систематизації

Еволюція процесів консолідації банків демонструє різноманітність форм, у яких вона відбувається, що, у свою чергу, зумовлюють та характеризують її складність і багатогранність. До основних форм прояву консолідації банків слід віднести, по-перше, об'єднання наявних банків, тобто централізацію банківського капіталу; по-друге, зростання банків за рахунок капіталізації прибутку та емісії акцій, тобто концентрацію банківського капіталу; по-третє, ліквідацію або виведення банків з ринку з різних причин, оскільки її наслідком є перерозподіл ресурсів між діючими банками, що супроводжується зростанням їх ресурсного забезпечення (рис. 1.5).

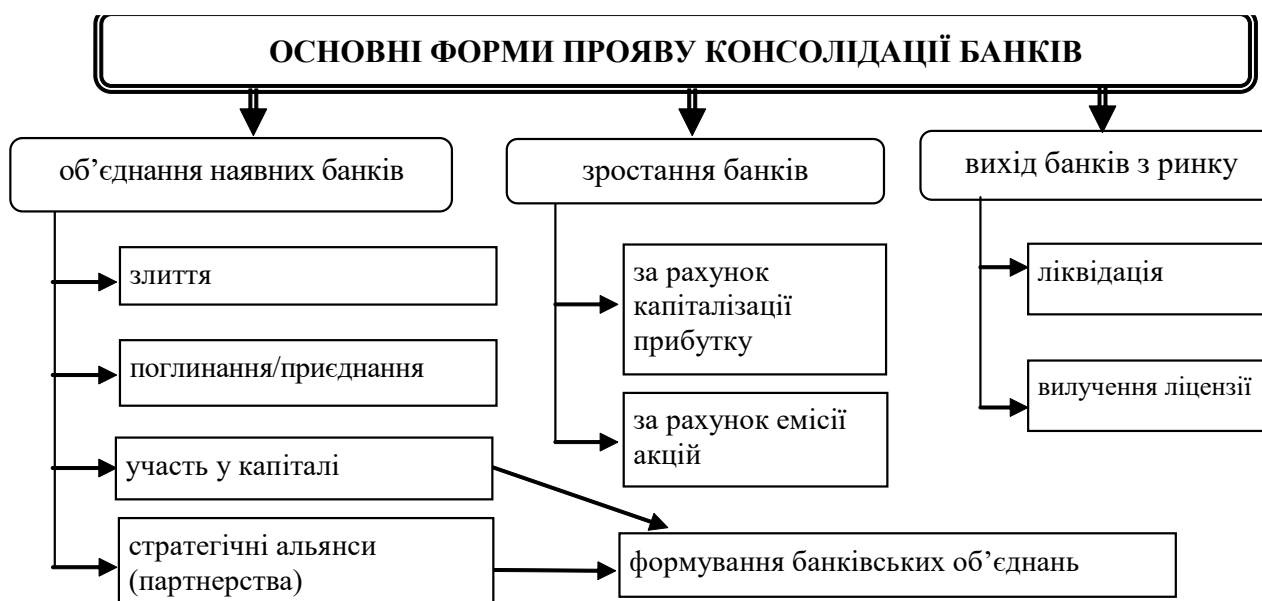

Рис. 1.5. Основні форми прояву консолідації банків на макрорівні
 Джерело: розробка автора

Домінування тих або інших форм консолідації банків тісно пов'язане з циклічним розвитком економіки. У період економічного зростання активізується концентрація банківського капіталу, під час депресії збільшується кількість ліквідованих банків. Процеси централізації банківського капіталу характеризуються циклічністю, яку пов'язують із довготривалими економічними циклами. Оскільки потреби ресурсного забезпечення інноваційного розвитку переважно випереджають темпи зростання банків за рахунок внутрішніх джерел, циклічні зрушення сприяють консолідації банків, що суттєво прискорює зростання їх ресурсних можливостей. У кризових умовах для багатьох банків проблематичним стає не лише капіталізація прибутку, а й додаткове розміщення акцій, тому прискорена консолідація банків як основа інноваційного оновлення економіки відбувається переважно завдяки об'єднанню наявних банків у різних організаційних формах, які можуть передбачати як злиття і поглинання банків, тобто зменшення їх кількості, так і об'єднання ресурсних можливостей без втрати юридичної самостійності, тобто у формі міжбанківських об'єднань. Виведення банків з ринку у формі ліквідації внаслідок банкрутства або реорганізація, що передбачає відмову від банківської ліцензії та зміну сфери

діяльності, також слід вважати формами прояву консолідації банківського капіталу, оскільки їх ринкові ніші займають конкуренти, а ресурси перерозподіляються у банківській галузі.

Як свідчить світовий досвід, у разі існування економічних або юридичних перешкод для безпосереднього об'єднання банківських установ зазначені тенденції реалізуються у різноманітних формах міжбанківських об'єднань, які також є формою прояву консолідації банків. У такому випадку консолідація банків також може відбуватися і без втрати юридичної самостійності на основі різних форм об'єднань. Зокрема, це банківські та фінансові холдинги, картелі, концерни, синдикати та ін. (додаток А).

Відповідно до чинного законодавства в Україні банки можуть створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група [281]. Банки також можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України. Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою Національного банку України і підлягають обов'язковій державній реєстрації в НБУ шляхом внесення до Державного реєстру банків.

Банківська корпорація і банківська холдингова група – це банківські об'єднання, що формуються виключно банками. Банківська корпорація створюється на акціонерних і пайових засадах з метою концентрації капіталів банків-учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності і платоспроможності, забезпечення координації їх діяльності. Її засновниками і акціонерами можуть бути лише банки. Оскільки вимоги до розміру статутного капіталу банківської корпорації відповідають загальним вимогам НБУ щодо статутного капіталу новостворюваних банків, створення такого об'єднання може сприяти вирішенню проблем капіталізації деяких вітчизняних банків і ліцензування їх діяльності.

Створення банківської корпорації не означає повної втрати самостійності її членів. Банки, що входять до складу даного об'єднання, зберігають свою самостійність у межах, визначених їх статутами та статутом корпорації, і не

можуть входити до інших банківських об'єднань (крім професійних асоціацій, створених не на комерційних засадах). Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків-членів і не займається безпосереднім обслуговуванням клієнтів. На рівні корпорації централізуються такі функції: здійснення розрахунків як серед членів корпорації, так і за її межами, операції на ринках грошей і капіталів, ведення кореспондентських рахунків, моніторинг кредитних ризиків, розробка правил і процедур здійснення банківських операцій і ведення внутрішньої звітності, формування зовнішньої звітності, внутрішній аудит й інші функції, передбачені статутом корпорації.

Банківська холдингова група будується за принципом системи участі, тобто на основі володіння пакетами акцій чи паями кожного з банків - членів групи. Її відмінність від фінансової холдингової групи полягає у тому, що до складу фінансового холдингу можуть входити не лише банки, а й інші фінансові установи, що надають фінансові послуги, наприклад, лізингові, інвестиційні, страхові компанії тощо. У зарубіжних банківських системах такий поділ не практикується і під терміном «банківський холдинг» розуміють організацію, яка формується на основі володіння пакетами акцій (паями) дочірніх компаній і включає як банківські, так і небанківські фінансово-кредитні установи.

Материнському банку банківської холдингової групи, як і материнській компанії фінансового холдингу, має належати не менше 50% акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників групи [201], що є відповідним поняттю «повний холдинг» в американському законодавстві. Обов'язковою умовою функціонування банківських холдингових груп є виконання головним банком групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-членів і створення системи управління спільною діяльністю. Материнська компанія фінансової холдингової групи також здійснює управління та координацію діяльності її членів, має право встановлювати правила, обов'язкові для них. Материнська компанія як банківської, так і фінансової холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного, якщо інше не передбачене законом або угодою між ними.

Вищенаведені банківські об'єднання створюються на комерційних засадах, тобто з метою отримання прибутку. Банки також можуть утворювати неприбуткові спілки або асоціації, які не мають права займатися безпосередньо банківською чи підприємницькою діяльністю. Вони утворюються для захисту інтересів своїх членів, забезпечення проведення аналітичних і дослідницьких робіт, надання інформаційних послуг тощо. До таких об'єднань можна віднести Асоціацію українських банків і подібні асоціації в інших країнах. Відносини між членами асоціацій будуються на основі угод і збереження самостійності членів асоціації.

Як свідчить зарубіжний досвід, більшість великих банків світу являють собою банківські холдингові групи, до складу яких входять банки і небанківські фінансово-кредитні установи, часто різної національної належності. Об'єднання лише банків не є досить поширеним явищем. Так, відома англійська банківська група «Barclays» об'єднує, крім самого банку з 2800 його установами, три філії, що надають податкові послуги, біржову філію, філію зі споживчого та промислового кредитування та інші фінансові установи. Інша відома група «Natwest», крім своїх 3100 відділень, контролює дві інші банківські групи – «Lombard» і «Ulster», які надають лізингові та факторингові послуги, кредитні послуги приватним особам, банківську групу «Couts and Co» зі стандартним переліком банківських послуг, філію з житлового кредитування «National Westminster Home Loans Ltd», дві філії, що надають страхові послуги: «National Westminster Insurance Services Ltd» і «Ulster Bank Insurance Services Ltd», філію з ризикового інвестування малого та середнього бізнесу «National Westminster Grow Options Ltd», фідучіарні філії, що надають консалтингові послуги, – «Ulster Bank Dublin Trust Cy» і «Ulster Bank Cy», біржові і трастові філії «Natwest Stockbrokers Ltd» і «Count Natwest Investment Management Ltd», міжнародний банк «International Westminster Bank PLC» із його мережею з близько тридцяти спеціалізованих філій, розташованих у США, Японії, Гонконгу, Австралії, та інші фінансові структури. Другий у світі банк за показником ринкової капіталізації – англійський «HSBC» являє собою холдингову групу, яка контролює численну

групу фінансових інститутів, серед яких американські банки «Republic New York» та «Marine Midland», відомий англійський «Midland Bank», французький «Credit Communal de France» та ін. На сьогодні зазначена група посідає десяте місце на банківському ринку США і шосте – у Канаді [560].

Крім прямого об'єднання банків, також розвиваються інші форми співпраці між банками, які зумовлюють консолідацію капіталів у банківській сфері. Зокрема, розвиваються різні форми співробітництва на основі взаємного володіння акціями на основі їх обміну, наприклад, «Commerzbank» (Німеччина) і «Banco Hispano Americano» (Іспанія), «Istituto Bancario San Paolo di Torino» (Італія) і «Compagnie Financiere de Suez» (Франція). І якщо метою є протидія експансії американських банків у європейську банківську сферу і посилення власного впливу в межах ЄС, створення банківських спілок і мереж часто виявляється привабливішим, ніж банківські злиття і приєднання.

Також у разі нестачі ресурсів окремих банків для фінансування потреб великого бізнесу можуть створюватися тимчасові об'єднання банків – банківські консорціуми. Вони являють собою тимчасові об'єднання банків, які створюються для координації дій під час проведення різноманітних банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди і засновані банками на паритетних засадах [270]. Їх діяльність дозволяє розв'язувати певні проблеми щодо оновлення основних фондів капіталоемних підприємств і навіть функціонування окремих галузей [153]. Однак банківські консорціуми як форма централізації банківського капіталу є лише частковим вирішенням проблеми, що робить неминучим адекватне зростання банків.

В основі появи різноманітних форм об'єднань банків лежать не лише загальноекономічні потреби і закономірності розвитку, а й безпосередньо інтереси учасників цього процесу. Ринкові відносини банків формуються не лише на засадах конкуренції, але і співпраці, оскільки забезпечення розрахунків неможливе без взаємовигідного партнерства. Як і в інших галузях економіки, де ринкові суб'єкти можуть вести жорстку конкуренцію або домовлятися і співпрацювати, так і на фінансових ринках банки мають партнерські відносини,

які передбачають міжбанківське кредитування, забезпечення розрахунків і платіжних систем, взаємне використання інфраструктури і надання послуг один одному. Наприклад, у США невеликі банки користуються послугами більших за розміром банків у сфері обробки чеків, еквайрингу, клірингового та інкасаторського обслуговування тощо. Для невеликих банків ці сфери діяльності можуть бути нерентабельними і вони віддають перевагу співпраці з більшими банками. Так, значна кількість банків користується послугами з навчання і підвищення кваліфікації персоналу, які надає Сітібанк. Значні розміри цього американського банку, що входить до числа найбільших банків світу, дозволили створити і утримувати великий тренінговий центр, у якому відбувається безперервне навчання не лише його працівників, але й банків-партнерів.

У банківській, як і в інших галузях економіки, формуються стратегічні альянси, які також можна вважати формою прояву консолідації банків. Вони передбачають тісне співробітництво без втрати юридичної самостійності [184]. Стратегічні альянси передбачають більш тісну співпрацю, ніж зазвичай у банків-партнерів, яка може стосуватися спільного використання мережі банкоматів, формування інкасаторських та охоронних структур, тренінгових центрів тощо. Такі альянси можуть формуватися як на національних, так і міжнародних ринках банківських послуг. Їх утворення дозволяє банкам економити на деяких статтях витрат і зосереджувати ресурси на більш пріоритетних напрямках діяльності. Така взаємовигідна форма взаємодії і поєднання зусиль та ресурсів банків у подальшому часто втілюється у такі форми, як банківські холдинги, M&A тощо.

Консолідація банків може відбуватися на різних рівнях: індивідуальному (або мікрорівні), регіональному (мезорівні), національному (макрорівні), міжнародному (мегарівні). Відповідно доцільно вирізняти індивідуальну, регіональну, національну та міжнародну консолідацію банків. Залежно від рівня процеси консолідації відрізняються масштабами, передумовами та наслідками. Мегазлиття відбуваються, зокрема, в американському, японському, французькому, англійському, італійському банківських секторах. І хоча угоди M&A поки що укладають переважно на національних банківських ринках, міжнародні M&A

зростають швидшими темпами. Особливо це відчутно на ринках країн, що розвиваються. Наприклад, в Україні майже усі подібні угоди упродовж останніх років укладають за участю іноземних банків.

Дж. Сінкі пропонує розрізняти чотири типи консолідації у сфері фінансових послуг:

- консолідація у межах галузі в окремій країні;
- міжгалузева консолідація в окремій країні;
- консолідація у межах галузі в різних країнах;
- міжгалузева консолідація в різних країнах [331, с. 78–79].

У фінансовій сфері чітко простежуються усі зазначені типи консолідації. Однак розвиток міжнародної конкуренції та інтеграційних процесів значно інтенсифікують два останні. Причому зростає роль не лише міжбанківських М&А, а й об'єднань банків зі страховими компаніями та придбання інших посередників фінансового ринку.

Внутрішньогалузева та міжгалузева консолідація містять суттєві відмінності за передумовами, наслідками, механізмами (рис. 1.6). Суттєвий поштовх до консолідації у межах банківської галузі надає банківська конкуренція, оскільки розмір банку є однією з найсуттєвіших конкурентних переваг. Також банки прагнуть до зростання для нарощування обсягів діяльності і прибутку. Внутрішньогалузева консолідація банків також є наслідком зростання бізнесу їх клієнтів і відповідно прагнення задовольняти потреби останніх у банківському обслуговуванні.

Консолідація банків та інших фінансово-кредитних установ мотивується переважно можливостями співпраці у сфері комплексного задоволення потреб клієнтів, коли їм пропонується не одна послуга, а цілий пакет, що стабілізує клієнтську базу, формує додаткові канали просування на ринок фінансових послуг і надає конкурентні переваги усім учасникам консолідаційних процесів. Банки також отримують постійний доступ на привабливих умовах до ресурсів, акумульованих страховиками, пенсійними фондами, інвестиційними та

фінансовими компаніями. У свою чергу партнери банків отримують доступ до банківських ресурсів і послуг на більш привабливих умовах.

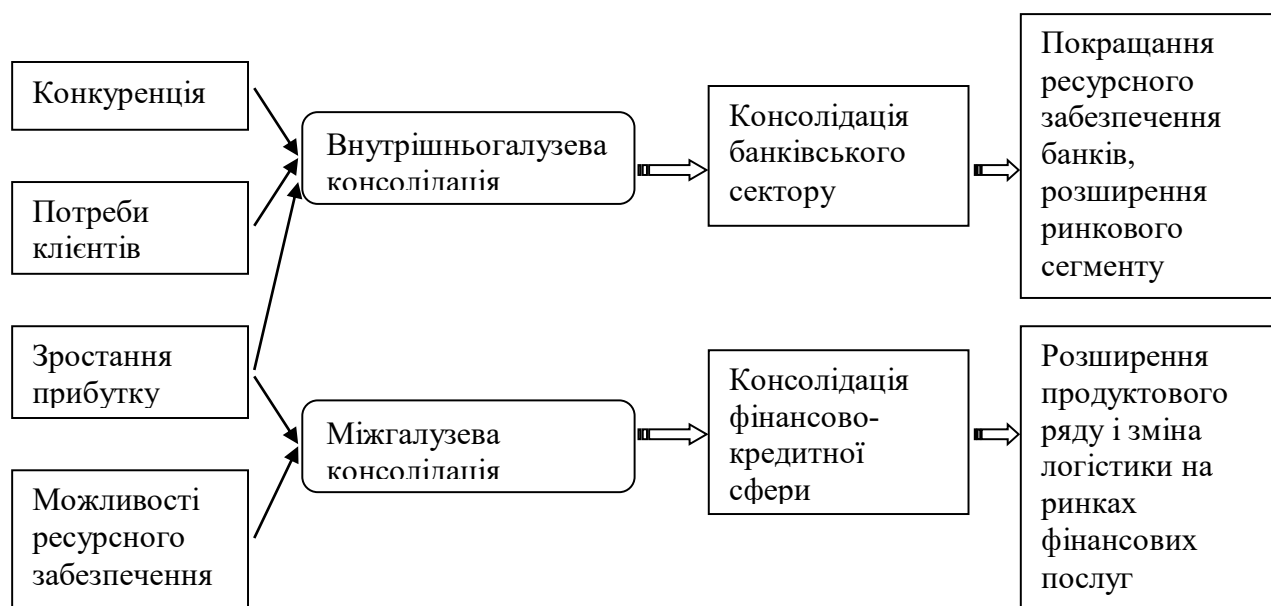

Рис. 1.6. Основні типи банківської консолідації за ознакою учасників

Джерело: розроблено автором

Однак структурні зміни на ринках фінансових послуг кінця XX – початку XXI ст. трансформують ці процеси. Розширення конкуренції за межі банківської галузі сприяє прискоренню міжгалузевої консолідації на фінансових ринках. Прагнення небанківських фінансових установ збільшити обсяги послуг, які по суті є субститутами банківських депозитів, змушує банки входити на цей ринок повноцінними учасниками. Але оскільки банки не можуть безпосередньо надавати страхові послуги або реалізовувати пенсійні програми, вони використовують можливості участі в акціонерному капіталі інших фінансових установ, створюючи фінансові та банківські групи на основі системи участі.

Також у сучасних умовах прискорюються процеси міжнародної банківської консолідації. Наприклад, якщо у середині 1990-х років частка транскордонних злиттів і поглинань у розвинених країнах становила лише 0,3 %, то напередодні фінансової кризи 2007 р. цей показник зріс до 30,3%. Під час кризи інтеграційні процеси уповільнилися, проте це тимчасове явище [409, с. 69]. Тому можна також вирізняти консолідацію на національному, регіональному та глобальному рівнях (рис. 1.7). Глобалізаційні хвилі XIX ст. відбувалися саме на місцевих та

національних ринках банківських послуг і супроводжувалися концентрацією банківської галузі до рівня, що відповідав потребам фінансування розвитку промисловості та інших галузей економіки. XX ст. характеризується поглибленням міжнародного поділу праці, поширенням бізнес-діяльності за національні межі, що стимулює банки не лише до співпраці з зарубіжними партнерами, а й до виходу на фінансові ринки інших країн, у тому числі з використанням угод М&А. Тому розпочинається регіональна консолідація європейських, американських, азійських банків. Процеси фінансової глобалізації створюють передумови глобальної консолідації банків.

Рис. 1.7. Рівні банківської консолідації та їх взаємозв'язок

Джерело: розроблено автором

Також існують поняття «горизонтальна» та «вертикальна» інтеграція [63, с. 79]. Під першою розуміють придбання конкурентів, тобто реорганізація відбувається у межах банківської галузі. Вертикальна інтеграція – це купівля постачальників або дистриб'юторів. І. Ніконова та М. Шамгунов пропонують також поняття «функціональна інтеграція»: злиття компаній з метою усунення коливань попиту, наприклад злиття банків і страхових компаній [331, с. 238]. Отже на фінансових ринках представлені угоди, які за ознакою механізму можна віднести до горизонтальної, вертикальної та функціональної консолідації (рис.

1.8). Горизонтальна консолідація банків насамперед зумовлена посиленням конкуренції на ринку банківських послуг і виявляється у зменшенні кількості банків на ринку та зростанні їх розміру. Вертикальна консолідація спрямована на забезпечення стабільного становища банку на фінансовому ринку завдяки формуванню більш тісної взаємодії з постачальниками ресурсів, інфраструктурними установами, дистриб'юторами та ін. У її розпорядженні, на відміну від горизонтальної, значно вужчий інструментарій, що базується переважно на участі у капіталі.

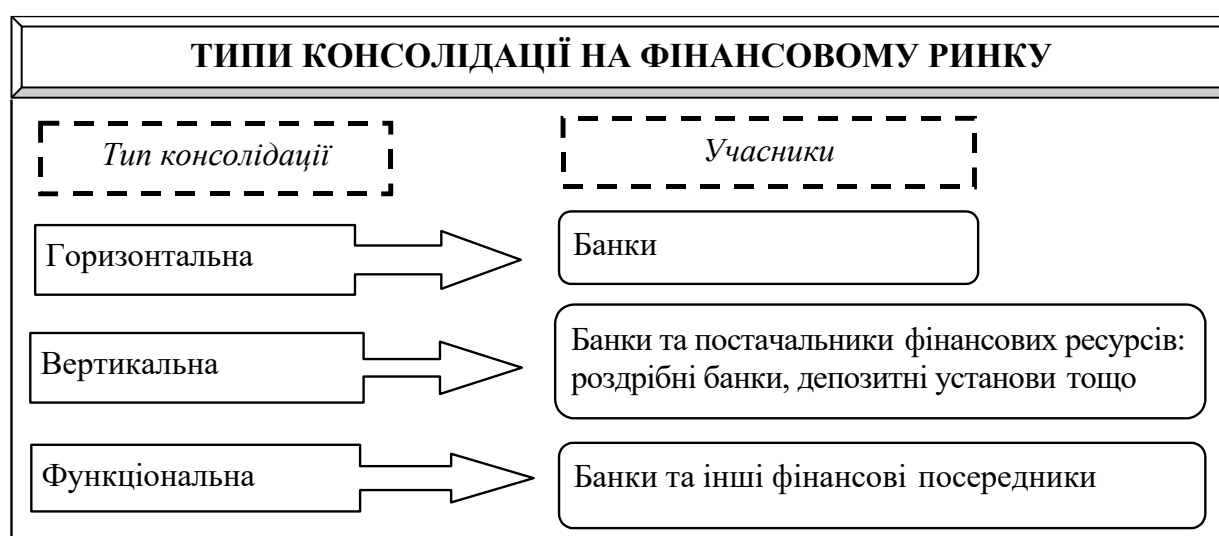

Рис. 1.8. Типи консолідації на фінансовому ринку за ознакою механізму

Джерело: розроблено автором

Функціональна консолідація на фінансових ринках прискорюється наприкінці ХХ ст. внаслідок поширення банківської конкуренції за межі банківської сфери. І до конкуренції між банками та спеціалізованими небанківськими фінансовими установами на ринках лізингових, трастових, клірингових, депозитарних та інших подібних послуг, яка існувала і раніше, долучається конкуренція за заощадження домогосподарств між банками і пенсійними фондами, інвестиційними компаніями, страховими компаніями із привабливими пропозиціями щодо накопичувального страхування, що стимулює інтеграцію банків з небанківськими організаціями.

Поширення конкуренції змушує банки збільшувати асортимент послуг, що вони пропонують, удосконалювати технології доставки їх споживачам. Тому приєднання небанківських фінансових інститутів дає змогу розширити асортимент фінансових продуктів, а також дозволяє використовувати їхні можливості щодо доставки цих продуктів клієнтам і залучення фінансових ресурсів.

Що ж є підґрунтям прийняття рішень щодо створення подібних об'єднань на фінансових ринках? Оскільки керівники банківських установ одними з основних цілей своєї діяльності вважають забезпечення високого рівня дохідності бізнесу, що передбачає прийняття певного рівня ризику, і стабільного стану на ринку банківських послуг, то реалізацію цих досить суперечливих цілей часто вбачають у послідовній універсалізації банківської діяльності. До того ж банки прагнуть пропонувати не лише увесь спектр традиційних банківських послуг, а й розширювати їх асортимент за рахунок тих, які раніше пропонувалися іншими фінансово-кредитними інститутами. Це досягається двома шляхами: створенням власних структурних підрозділів, що надають нові види послуг, та приєднанням небанківських фінансових інститутів. Останній шлях має певні переваги, оскільки у цьому разі банки отримують готовий бізнес: кваліфікований персонал, клієнтуру, продуктовий ряд, що відомий споживачам таких послуг і на нього є попит. Тому не дивно, що значна частина великих зарубіжних банків являють собою конгломерати різних фінансово-кредитних інститутів, які пропонують практично повний асортимент фінансових послуг.

Тенденція універсалізації банківської діяльності зумовлює розширення асортименту банківських послуг, як за рахунок традиційних банківських продуктів, так і завдяки проникненню банків на ринок небанківських фінансових послуг. У багатьох країнах національне законодавство відокремлює банківську та страхову, а також інвестиційну діяльність. Зокрема, банки не можуть безпосередньо надавати страхові послуги, вони лише на основі системи участі приєднують до своїх структур страхові компанії. Так, банки контролюють 20–40% страхового ринку європейських країн і 1% американського [110, с. 3].

Розмежування діяльності банків, страхових та інвестиційних компаній у США регламентувалося законами Гласса–Стігала (від 1933 р.) та МакФеддена, відміна яких зумовила розвиток інвестиційних банків і появу нового явища, яке характеризується терміном «bankassurance», що означає поєднання банківського і страхового бізнесу часто у формі реалізації страхових послуг через філіальну мережу банку або шляхом злиття банківських і страхових компаній. Прикладом найбільшої банкострахової групи у США є відома «Citigroup», яка виникла після злиття «Travelers Group» та «Citibank» (страховий підрозділ «Travelers-Primerica Financial Services» є найбільшим продавцем страхових полісів у США). У подібних угодах банки приваблює не лише можливість залучення на рахунки коштів страхових фондів, а й отримання комісій від продажу послуг страховиків. Для банків також важливо мати впевненість, що страхові угоди їх позичальників будуть виконані, адже це визначає реальний рівень кредитних ризиків і можливих втрат за кредитними операціями. Тому до складу більшості глобальних банків, які фактично є банківськими групами, входять і страхові компанії. Так, до складу одного із найбільших банків світу китайського China Construction Bank входять такі дочірні структури, як CCB Life та Sino-German Bausparkasse, діяльність яких зосереджена у страхуванні [333].

Консолідація ресурсів банків та страхових компаній може відбуватися у формі банківсько-страхової інтеграції або банківсько-страхової взаємодії [358, с. 327]. Н.В. Ткаченко вирізняє такі різновиди банківсько-страхової взаємодії, як «bankassurance» (взаємодія банку і страхової компанії щодо продажі страхових продуктів через банківську мережу), «assurebanking» (взаємодія страхової компанії і банку, спрямована на реалізацію банківських продуктів через мережу страхової компанії) та «allfinanz» (більш широка взаємовигідна взаємодія банку, страхової компанії, інвестиційної компанії, інших фінансових посередників щодо реалізації фінансових послуг) [358, с. 328]. Інтеграцію автор пропонує розглядати як вищу і більш досконалу форму такої взаємодії.

За рівнем інтеграції науковці вирізняють повну та часткову інтеграцію, інтеграцію на основі участі, холдингу, спільної діяльності [358, с. 328; 105, с. 94].

Усі ці форми перебувають у розвитку, консолідація цих фінансових посередників поглиблюється. Щодо послідовності розвитку консолідації банків і страхових компаній, зазвичай вона починається зі звичайного співробітництва, що передбачає надання взаємних послуг на договірній основі. Але через наявність спільних інтересів на грошовому ринку може розвиватися більш тісна співпраця, яка згодом втілюється у консолідацію цих установ. Науковці А. Циганов та П. Грішін зазначають, що звичайне співробітництво банків і страховиків, коли вони забезпечують один одного традиційними послугами, може переростати у тіснішу співпрацю з розробкою спільних продуктів і послуг на фінансових ринках і спільне використання мереж, якщо ці установи домовляються про так званий перехресний продаж [473, с. 51]. Наступною фазою їх співробітництва може бути альянс або створення спільного підприємства, найчастіше – спільної страхової компанії. Більш глибока фаза консолідації передбачає корпоративне злиття або поглинання, що реалізує ідею фінансового супермаркету.

Переваги таких структур базуються на можливостях диверсифікації діяльності, повнішому задоволенні потреб клієнтів у різноманітних фінансових послугах і розвиткові можливостей їх збуту, розширенні ресурсної бази банків і можливостей довгострокового кредитування, вирішенні проблем капіталізації та ін. Так, придбання американського «Bankers Trust» істотно посилило позиції «Дойче банку» в таких сферах, як управління приватними капіталами, збереження цінних паперів, після чого цей німецький банк увійшов до п'ятірки найсильніших компаній світу з управління великими приватними капіталами та операцій з фондами страхування по старості.

Проект об'єднання іншого гіганта німецького банківського сектору «Дрезднер банку» («Dresdner Bank») з найбільшою німецькою страховою компанією «Allianz» у 2001 р. та ряд подібних угод наочно доводять, що деякі тенденції, які простежуються протягом останніх десятиліть на фінансових ринках, стають закономірністю. Глобалізація фінансових ринків зумовлює домінування на фінансових ринках корпорацій, які за своєю сутністю є супермаркетами фінансових послуг. І широкі можливості щодо приєднання різноманітних

фінансових інститутів прискорюють ці процеси. У Нідерландах на базі злиття страхової компанії «Nationale Nederlanden» з банком «NMB Postbank» створено компанію «ING Group», яка входить до числа найбільших банківських груп Європи [425]. Тобто консолідація банків з небанківськими фінансовими установами одночасно прискорює консолідацію банківської сфери і поширює ці процеси за межі банківської галузі.

Тенденція до зниження дохідності безпосередньо банківської діяльності стимулює активність банків до виходу на інші сегменти фінансового ринку. Тривале відокремлення банків від інвестиційних операцій у США та інших країнах істотно погіршило їх позиції на фінансовому ринку в умовах, коли для потенційних інвесторів фінансування коштів у цінні папери часто є привабливішим, ніж відкриття традиційних банківських депозитів, передусім через показники прибутковості. Привабливість окремих секторів ринку фінансових послуг останнім часом особливо посилюється. Процес старіння населення у країнах із розвинутою економікою зумовлює проведення пенсійних реформ, що активізує діяльність пенсійних та взаємних фондів і зумовлює збільшення їх ресурсної бази, зростання попиту на окремі послуги страхування, довгострокові ощадні послуги, трастові послуги тощо. Саме цей сегмент ринку стає основним об'єктом конкуренції у фінансово-кредитній сфері.

Поява нових банківських послуг, удосконалення системи розрахунків на основі розвитку інформаційних технологій стимулює співпрацю банків з телекомунікаційними компаніями. У розвинених країнах більшість банків мають сайти в Інтернеті, що вимагає від банківських працівників володіння не лише технікою проведення банківських операцій, а й опанування технічних можливостей сучасних комунікацій. З іншого боку, це зумовлює посилення конкуренції між банками і небанківськими інститутами, які можуть бути не менш успішними на ринку інтернет-послуг завдяки демпінговій ціновій політиці та більшим технічним можливостям. Банки змушені нарощувати свої технічні можливості й розширювати асортимент послуг [116; 467]. Така конкуренція посилює тенденції до інтеграції банків із компаніями з надання

телекомунікаційних послуг. Банки зацікавлені в усуненні небажаної конкуренції, розширенні своїх технічних можливостей, покращанні асортименту банківських продуктів і зменшенні їх собівартості, отриманні додаткових конкурентних переваг і, безумовно, диверсифікації діяльності. Істотним чинником є високий рівень дохідності й капіталізації телекомунікаційних компаній. Останні отримують необхідні фінансові ресурси для розширення своєї діяльності.

Щодо форм інтеграції банків і телекомунікаційних компаній, то це може бути обмін акціями між дочірніми структурами (наприклад, між «Deutsche Telecom» і «Commerzbank», Німеччина), сумісне підприємство (наприклад, телекомунікаційна компанія «MobilCom» має 51% акцій, а банк «LBBW» – 49%, Німеччина: іспанський банк «BBVA» і телекомунікаційна компанія «Telefonica» створили спільне підприємство на основі рівної участі, 50/50), система участі (японський «Sacura Bank Consortium» придбав 5%-й пакет акцій компанії «NTT DoCoMo») та ін. [110]. Також акціями однієї телекомунікаційної компанії можуть володіти кілька банків, створювати альянси тощо. В Україні подібне співробітництво лише формується, і основним стримувальним чинником тут, на нашу думку, є недостатнє поширення фінансових послуг на основі новітніх інформаційних технологій через низький платоспроможний попит населення. Консолідація українських банків зі страховими, інвестиційними, пенсійними фінансовими установами має більшу перспективу, і прикладом тому є діяльність таких, зокрема, фінансових груп, як ТАС та інших.

Розвиток інновацій наприкінці XX та на початку XXI ст. відкриває додаткові перспективи розширення банківської діяльності та співпраці з фінтех-компаніями. Фактично фінтех руйнує монополію фінансових посередників на надання фінансових послуг і створює потужний імпульс для оновлення фінансового інструментарію, що обслуговує бізнес. Найбільш перспективними напрямками розвитку фінансових технологій є робота з хмарними технологіями, біг-дата, безконтактними мобільними технологіями, біометрією, блокчейн, штучним інтелектом тощо. Використання фінтеху є перспективним у пошуку альтернативних джерел фінансування бізнесу, особливо інноваційного

(наприклад, на основі краудфандингу, кредитування P2P тощо), розвитку страхування та ризик-менеджменту, торгівлі і розрахунків. Фінтех-компанії можуть бути конкурентами банків за такими напрямками, як надання фінансування (P2P-кредитування, краудфандинг), розрахунки та платежі (P2P-платежі на основі онлайн-платформ, сервіси B2B-переказів, хмарні каси, старт-термінали, сервіси масових виплат), фінансовий консалтинг, управління бізнесом та фінансовий інжиніринг (хмарні додатки з фінансового планування, сервіси цільових накопичень, робо-едвайзинг, алгоритмічна біржова торгівля та ін.).

На особливу увагу заслуговують інноваційні стартапи у сфері фінансових технологій, які, на думку фахівців, здатні створити реальну конкуренцію банківським продуктам та послугам [242]. Так, одним із досить перспективних є стартап Trov у сфері страхових фінансових технологій, що передбачає страхування цифрових сховищ даних і базується на технології блокчейн та використанні мобільних додатків. Стартап Deposit Solutions, заснований у 2011 р. у м. Гамбург (Німеччина), являє собою відкриту банківську платформу для роздрібного бізнесу, завдяки якій європейські банки можуть пропонувати депозитні послуги по усій території Європи, а клієнтам не потрібно буде відкривати рахунки у різних банках. Технології платіжного стартапу Ripple, розпочатого у 2012 р. у м. Сан-Франциско (США) дозволяють банкам у різних частинах світу без посередників здійснювати міжнародні транзакції з великою швидкістю, точністю та мінімальними ризиками. Технології Ripple на основі блокчейн нині популярні у провідних банках світу. Цей стартап дозволив залучити понад 93,6 млн дол. інвестицій від провідних компаній на ринку інновацій: Core Innovation Capital, Santander InnoVentures та ін. [242]. Стартап Onfido, заснований у 2012 р. трьома підприємливими студентами Оксфорда, надає послуги фінансовим установам із верифікації особистості клієнтів. На сьогодні у проекті задіяні 145 співробітників, які економлять час і витрати банків та інших суб'єктів фінансового ринку. Стартап Lemonade на основі фінансових технологій у страхуванні на базі використання мобільних додатків, штучного інтелекту, аналітичних інструментів поведінкової економіки за два роки існування

(створений у 2015 р. у штаті Нью-Йорк) залучив 60 млн дол., поширив діяльність ще на два штати і успішно залучає нових клієнтів на основі використання ботів та миттєвих онлайн та мобільних послуг. Фінансові можливості подібних стартапів, їх потенціал характеризує приклад Ant Financial (також відомої як Alipay) – дочірньої структури китайської компанії з електронної комерції Alibaba Group, що стала найбільшою у світі платформою з мобільних та онлайн-платежів, надає послуги приватного банкінгу і хмарних обчислень, послуги з управління капіталом та фінансової звітності з капіталізацією 60 млрд дол. Фінансування Ant Financial також отримує на основі фінтеху: у минулому році компанія отримала 4,5 млрд дол. інвестицій у раунді В і не планує на цьому зупинятися [443].

Успішні фінансові стартапи надають приклад залучення фінансування із позабанківських джерел, що є актуальним для інноваційного підприємництва. Останнім часом зростає популярність краудфандингових платформ як альтернативного фінансування інноваційних проєктів. Спочатку краудфандинг використовувався для фінансування некомерційних проєктів, але протягом останнього десятиліття демонструє свою привабливість щодо фінансування стартапів та інноваційних проєктів на різноманітних фінансових засадах: нефінансова винагорода, пожертви, краудінвестинг, краудлендинг, акціонерний краудфандинг тощо. Найбільш відомими краудфандинговими платформами є Kickstarter, IndieGoGo, RocketHub, PeerBackers, Boomerang, популярність яких поступово поширюється і в Україні.

Фінансові інновації формуються і у самих банках, що впливає на їх ресурсні можливості щодо фінансового забезпечення та розрахункового обслуговування інноваційного підприємництва та є підґрунтям консолідаційних процесів у цій сфері [20, с.168–186]. Найбільш динамічні зміни у сучасних умовах відбуваються у сфері комунікацій та інформаційних технологій, які банки досить інтенсивно використовують через специфіку своєї діяльності. Тому у сучасних умовах вони належать до числа лідерів інноваційного процесу. Скорочення життєвих циклів банківських продуктів також робить банки схильними до інновацій. Перспективними для розвитку інноваційного підприємництва є банківські

інновації на міжнародному рівні, які стосуються передусім нових форм співпраці банків при фінансуванні експортно-імпортних операцій, міжнародної інвестиційної діяльності, міжнародних розрахунків. Нові можливості у цьому напрямку дає застосування технології блокчейн, адже Україна входить до топ-14 країн за використанням цієї технології.

Отже, вплив фінансових технологій на стан банківської галузі є досить суттєвим і неоднозначним, на що звернули увагу навіть фахівці Базельського комітету з банківського нагляду [556]. Темпи зростання інвестицій у фінтех-компанії можуть створювати загрози ресурсному забезпеченню банків. Банки також можуть втрачати до 60% роздрібного бізнесу і відповідно доходи від цього сегмента. Але банки можуть обрати шлях консолідації і отримати ринкові переваги, що створює цей сегмент. Тому фінтех-компанії створюють реальну конкуренцію банкам, з одного боку, а з іншого ж, актуалізують розвиток банківської консолідації за рахунок сфери інноваційного бізнесу. Банки не лише розширюють свою діяльність у даному напрямку, прикладом чого може бути досить успішна діяльність Монобанку, але і прагнуть створювати власні бізнес-одиниці у даній сфері.

Банки також розширюють сферу своєї діяльності на основі вертикальної інтеграції, коли прагнення до нарощування прибутковості й мінімізації ризиків завдяки диверсифікації поширюється за межі фінансово-кредитної діяльності. Передусім це інтеграція банківського, промислового і торговельного капіталів. Взаємопроникнення банківського, промислового, торговельного капіталів активізувалося з початку XX ст., що спричинило формування фінансового капіталу та його подальшу концентрацію. Економічні передумови інтеграції промислового та фінансового капіталів базуються на загальних закономірностях розвитку економіки, концентрації і централізації капіталів у фінансово-кредитній сфері та промисловості. Зростання промислового капіталу відповідно до дії закону вартості та закономірностей розвитку конкуренції зумовлює прискорення акумуляції капіталу у фінансово-кредитній сфері, що означає якісну зміну ролі банків в економіці, яка пов'язана з їх місцем у перерозподілі кредитних ресурсів,

розрахункових та емісійних системах, регулятивних механізмах. Інвестування величезних коштів у реальний сектор економіки посилює їхнє бажання не лише ретельно контролювати процес використання фінансових ресурсів, а й безпосередньо впливати при цьому на прийняття рішень.

З огляду на основні цілі банківського менеджменту, причини проникнення банківського капіталу за межі сфери фінансових послуг пов'язані знову ж таки з бажанням збільшити прибутки, мінімізувати ризики, стабілізувати свій ринковий стан. Нарощування прибутків досягається як шляхом формування високодохідного інвестиційного портфеля банку, до якого входять високоліквідні акції небанківських корпорацій, так і завдяки зростанню і покращанню ресурсної бази банку, оскільки купівля значного пакета акцій підприємства означає, що воно віддає перевагу послугам саме цього банку. Зменшення ризиків досягається, по-перше, за рахунок диверсифікації діяльності, адже об'єднання банківських і небанківських підприємств значно зменшує рівень галузевих ризиків і загальний показник ризику. По-друге, інтеграція банків і небанківських установ зумовлює їх співпрацю у сфері кредитування, депозитного, розрахункового обслуговування тощо. Це також зменшує для банку рівень кредитних, депозитних та інших ризиків, а для підприємства – ціну банківських послуг, що в кінцевому підсумку знову ж таки позитивно впливає на рівень дохідності банку. Щодо ринкової позиції такої структури, то, по-перше, це впливає на розмір залучених коштів і активів банку й фактично означає збільшення його ринкового сегмента; по-друге, корпорація, до свого складу якої входять банківські й небанківські структури, є стабільнішою як у звичайних конкурентних умовах, так і під час економічних криз.

Інтеграція банків з промисловими та торговими підприємствами відбувається на основі різних форм співробітництва та участі у капіталі. Взаємопроникнення банківського та промислового капіталів може відбуватися двома шляхами: купівля акцій (паїв) і створення нових структур. Перший шлях є менш ризиковим, а оскільки оптимізація ризиків через диверсифікацію та збалансування активів і пасивів є основним завданням банку, він найчастіше

застосовується у ході створення цих структур. У результаті таких інтеграційних процесів утворювалися величезні корпорації, найбільшими з яких є General Electric, Microsoft, Coca-Cola, IBM (США), Toyota, Sony (Японія), Nestle (Швейцарія), Daimler-Chrysler (Німеччина) та ін. Останнім часом також зростає кількість нефінансових структур, які прагнуть вийти на ринок банківських послуг. Це насамперед величезні мережі супермаркетів і компанії роздрібної торгівлі, які надають певні кредитно-розрахункові послуги своїм клієнтам. В Україні останніми роками таку ініціативу виявляє Укрпошта [228]. Наявність регіональної мережі і досвіду щодо здійснення грошових переказів стимулює цю установу до виходу на ринок фінансових послуг. Укрпошта виявила бажання надавати розрахункові послуги, зокрема на основі участі у міжнародних платіжних системах, послуги зі споживчого кредитування, конверсійні послуги та ін. Така активність вже принесла певні успіхи: у квітні 2018 р. Національний банк України надав ПАТ «Укрпошта» ліцензію на переказ коштів у національній валюті. Також Укрпошта може обслуговувати клієнтів з використанням платіжних карток.

Про плани щодо створення власного банку оголосив також відомий німецький автомобільний концерн DaimlerChrysler [259]. Дочірня фінансова компанія цієї корпорації фінансує придбання автомобілів і надає лізингові послуги, веде значні карткові проєкти (у тому числі карток Mercedes-Benz). У подальшому діяльність фінансової компанії перейде у сферу банківських послуг, тому на базі неї і планується створення банку «DaimlerChrysler Bank». Власні банки у Німеччині вже мають корпорації Volkswagen і BMW. До того ж створений у 1990 р. «Volkswagen Bank» налічує 370 тис. клієнтів і за розміром посідає четверте місце серед німецьких банків, які надають послуги телефоном або через Інтернет

Щодо організаційних форм інтеграції банківського і промислового капіталу, то в економічно розвинених країнах такі об'єднання називаються «group» (група). Цим терміном позначається будь-яка група підприємств та організацій незалежно від сфери їх діяльності, побудована на системі володіння акціями (паями), тобто на основі так званої системи участі. В Україні законодавчо (відповідно до Закону

України «Про промислово-фінансові групи в Україні» 1996 р., який у 2010 р. втратив чинність) було запроваджено термін «промислово-фінансова група» (ПФГ), у Росії подібні структури називаються фінансово-промисловими групами (ФПГ, наголошення на першому слові очевидно пов'язане із завданнями, які ставляться перед подібними структурами). Відповідно до цього Закону ПФГ являє собою об'єднання, до якого можуть входити промислові та сільськогосподарські підприємства, банки, наукові, проєктні й інші організації, що діють на комерційних засадах, і яке створюється за рішенням уряду України для вирішення поставлених державою завдань. Однак, оскільки подібні об'єднання не мали статусу юридичної особи, було прийнято рішення про недоцільність регулювання їх діяльності окремим законом, після чого економічна взаємодія членів групи регулювалася Господарським кодексом України [77]. У кризовий період такі об'єднання в Україні втратили державну підтримку у вигляді державних гарантій та інвестиційних кредитів, їх доцільність взагалі була поставлена під сумнів. Оскільки діяльність таких груп базується на володінні акціями, фактично їх діяльність регламентується законодавством щодо холдингових компаній [77, ст. 125; 296]. У 2012 р. податківці визначили критерії фінансово-промислових груп, яких нарахували 16, у тому числі групи «Приват», «СКМ», «Інтерпайп» та ін. [214]. Створення подібних структур є закономірним наслідком об'єктивних процесів у ринковій економіці, тому вони мають утворюватися не лише за ініціативою держави і для реалізації певних програм, але і як наслідок «ініціативи знизу», як результат діяльності економічних суб'єктів.

На думку фахівців, зазначений термін слід розглядати у широкому та вузькому розумінні [44]. У вузькому розумінні ПФГ є такою формою інтеграції промислових і банківських структур, яка відповідає критеріям, визначеним у відповідних законодавчих актах. А у широкому розумінні ПФГ являє собою будь-які форми відносно стійкого співробітництва і взаємопроникнення промислового та банківського капіталу. Щодо класифікації усієї різноманітності промислово-фінансових об'єднань, то основним є підхід на основі критерію материнської компанії цих структур, який дозволяє визначити, чи ми маємо справу з

традиційним концерном, очолюваним великою промисловою корпорацією (а банк або банки відіграють допоміжну роль), чи з фінансовою групою, яка сформувалася навколо банку. Наприклад, серед найбільших американських корпорацій до першого типу можна віднести, зокрема, такі відомі промислові концерни, як «Дженерал моторз», «Дженерал електрик», «Дюпон», «АТТ», «Форд моторз», до другого – «Чейз», «Морган», «Меллон», «Лімен» та ін. [73]. До банківських груп належить відома німецька група «Дойче банку», російські групи «МЕНАТЕП», «ОНЕКСІМ», «МОСТ» та ін.

У Росії за способом створення усі зареєстровані ФПГ (на початок ХХІ ст. їх було 80 і до їх складу входили 120 фінансово-кредитних інститутів і 1200 промислових підприємств та організацій) поділяють на сформовані за рішенням органів влади (наприклад, «Магнітогорська сталь», «Ексохім», «Російський авіаційний консорціум», «Інтерхімпром» та ін.) та сформовані в ініціативному порядку шляхом ринкової консолідації пакетів акцій (частка банківських груп становить 29% їх загальної чисельності) [73, с. 22].

Найпоширенішою формою ПФГ на сьогодні є холдинг. Розрізняють так званий чистий холдинг і змішаний холдинг. Перший означає, що відбувається консолідація контрольних пакетів акцій головною компанією. Для змішаного холдингу притаманне утворення дочірніх структур або поглинання компаній. У холдингових компаніях, як правило, об'єднуються структури, інтереси яких взаємопов'язані. Проте ПФГ можуть будуватися різними шляхами: як завдяки вертикальній інтеграції, коли об'єднуються технологічно пов'язані підприємства, так і шляхом горизонтальної експансії галузевих корпорацій, а також диверсифікованого об'єднання компаній, діяльність яких прямо не пов'язана. Якщо два перші шляхи сприяють усуненню перешкод конкуренції, просуванню продукції на ринок, то останній має диверсифікувати галузеві ризики і стабілізувати ринковий стан групи.

Відмітною рисою російських ФПГ і незначної кількості українських ПФГ є вузький ринковий сегмент, на якому вони представлені. Це зазвичай дві-три галузі економіки, тоді як найбільші групи країн Заходу включають

підприємства 30–50 галузей. Як зазначалося, центром ПФГ можуть бути промислові підприємства, банки, інвестиційні компанії та інші організації. Російський досвід доводить, що найуспішнішими є групи, очолювані банками. Це зумовлено наявністю фінансових, інформаційних і кадрових ресурсів, більшою мобільністю й готовністю до змін. Проте кредитні установи більш чутливі до ситуації на фінансовому ринку, що довели світові кризи 1998 р. та 2007–2009 рр.

На розвиток ПФГ та їх сприяння процесам структурної перебудови української економіки покладалися великі надії. Вважалося, що їх розвиток сприятиме процвітання вільних економічних зон, окремих регіонів. Проте через різні причини довгоочікуваного ефекту не спостерігалось. По-перше, кількість ПФГ, їх розміри та інвестиційна діяльність виявилися далекими від сподівань. По-друге, на діяльність ПФГ негативно вплинула несприятлива економічна ситуація, коли суттєве зниження платоспроможного попиту, інфляційні процеси, відсутність платіжної дисципліни, недовіра до банків й інші чинники унеможливлювали ефективну інвестиційну діяльність. По-третє, недосконала законодавча база, відсутність врегульованого механізму взаємовідносин усередині групи посилюють суперечності функціонування ПФГ.

Глибока інвестиційна криза, притаманна українській економіці, свідчить про низьку спроможність банківської системи здійснювати довгострокове фінансування підприємництва. Пожвавлення в економіці потребує суттєвих змін у фінансово-кредитній сфері. На першому етапі становлення банківської системи України кредитні організації орієнтувалися на швидке отримання доходів спекулятивного характеру. В умовах стабілізації економіки банківський менеджмент потребує переорієнтації. Банки шукають можливості співпраці з виробництвом, отримання довгострокових доходів неспекулятивного характеру. На цьому тлі особливого значення набуває взаємопроникнення банківського та промислового капіталів, функціонування промислово-фінансових груп.

Зазначена проблема привертає достатню увагу фахівців [340], проте багато питань залишаються невирішеними, зокрема проблеми ефективності функціонування промислово-фінансових груп, їх взаємодії з державними

регуляторами, ризик-менеджменту в цих структурах та вплив на стабільність банків у складі груп, параметри діяльності в умовах зовнішніх шоків тощо. Досвід кризових явищ у японському банківському секторі, які розпочалися саме у банках у складі подібних груп, продемонстрував комплекс ризиків такої взаємодії та значення виваженої правової регламентації цих процесів. Проте переваги такої інтеграції не менш суттєві. Тому велике значення має розробка та обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування ПФГ як суттєвого чинника прискорення розвитку вітчизняної економіки. Крім того, закономірні бажання зменшити ризик, диференціювати діяльність і розширити її сферу, збільшити дохідність зумовлюють формування принципово нового типу відносин між банківським і промисловим капіталом. В Україні чинним законодавством створено серйозні перешкоди для реальних банківських інвестицій у рамках ПФГ, що пов'язані з діючими економічними нормативами, обмеженнями щодо використання залучених коштів, володіння акціями промислових підприємств тощо. Економічна нестабільність і пов'язані з нею кредитні ризики також не сприяють зацікавленості банків в участі у подібних проєктах. Позитивним моментом є зниження облікової ставки Національного банку України, що стимулює інвестування банківських коштів у реальний сектор економіки.

Досвід останніх років переконує, що надії, які покладалися на Закон «Про промислово-фінансові групи в Україні», не справдилися. На нашу думку, не виправданим є обмеження ініціативи щодо створення ПФГ державними програмами. Слід чітко визначити порядок створення та ліквідації таких груп, усунути необґрунтовані обмеження. Також у створенні ПФГ мають бути зацікавлені регіони, що можна досягти завдяки перерозподілу податків між бюджетами та дивідендів від акцій, що перебувають у державній власності. Як свідчить російський досвід, інтеграція банківського та промислового капіталів у формі ФПГ має позитивні й негативні наслідки. Щодо позитивного ефекту, то це зростання інвестицій, оновлення основних фондів, стабілізація ринкової позиції підприємств, проте, з іншого боку, поширення таких об'єднань неминуче

монополізує ринок, призводить до уповільнення інноваційних процесів, зростання та бюрократизації управлінського апарату тощо.

В умовах інтеграційних процесів в економіці, її глобалізації українська економіка функціонує як складова загального економічного механізму, тому загальносвітові економічні тенденції більш-менш чітко мають простежуватися і в наших реаліях. Наявна суперечність між потребами суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах і обмеженою можливістю кредитних інститутів щодо їх забезпечення може бути частково вирішена завдяки створенню промислово-фінансових груп, що спрощує кредитування реального сектору економіки. Проте повільне просування до формування українських ПФГ пов'язане не лише з недосконалою правовою базою. Основною причиною є об'єктивна економічна ситуація. Зрощуванню промислового і банківського капіталу передують тривалі процеси концентрації банківського капіталу (як і промислового). Тому саме рівень капіталізації банків є основною перешкодою до поширення їх діяльності за межі банківської галузі.

Одночасно з процесами консолідації банків і небанківських установ відбувається і зворотний процес, коли перші відмовляються від деяких видів бізнесу, які не є для них основними, і не гарантують стабільних прибутків. Наприклад, у квітні 2001 р. американський банк «Wachovia» продав чиказькому «Bank One» свій картковий бізнес за 1,4 млрд дол. Ця угода посилила позиції «Bank One» на ринку кредитних карток (на якому він є одним із 3-х лідерів) і додала йому близько 3 млн нових клієнтів. Керівництво банку «Wachovia» з цього приводу оголосило, що ця угода дозволить інвестувати капітал у ті види діяльності, які більше відповідатимуть їхній стратегії бізнесу [9]. Від карткового бізнесу відмовляється у США велика кількість регіональних банків через низьку рентабельність і потребу значних інвестицій для оновлення інформаційних мереж.

Проте на ринках фінансових послуг домінують консолідаційні тенденції, що пов'язано з перевагами, які вони створюють у сфері забезпечення прибутковості і зниження ризиків, можливостями комплексного обслуговування клієнтів і рівні задоволення їхніх потреб завдяки універсалізації, отриманням ефекту масштабу,

синергією, організаційними перевагами [309; 310]. Тенденції універсалізації фінансової діяльності втілюються в ідею інтегрованого фінансового посередника, який може функціонувати як фінансовий супермаркет або фінансовий конгломерат [475, с. 313]. Оскільки ці поняття досить близькі, деякі фахівці фактично їх ототожнюють [309; 475; 493]. Так О. Чеберяко та А. Лобода зазначають, що «фінансовий конгломерат – це об'єднання фінансових установ банківського, страхового та інвестиційного сектору або ж, інакше кажучи, – об'єднання банків з небанківськими фінансовими посередниками в універсальний фінансовий посередник (інтегрований), при побудові якого використовують концепцію фінансового супермаркету – надання клієнту якомога більшої кількості фінансових послуг у комфортабельних умовах, в одному місці та під одним дахом» [475, с. 313]. Ці поняття дійсно тісно пов'язані, оскільки страхові послуги мають надавати окремі юридичні особи, які можуть бути об'єднані на основі системи участі у капіталі в конгломерати або інші подібні структури. Проте вони розкривають різні аспекти функціонування подібних угруповань: маркетинговий (фінансовий супермаркет), де акцент робиться на асортименті послуг і продуктів, і організаційно-правовий (фінансовий конгломерат), який визначає спосіб взаємодії фінансових установ – членів об'єднання. Тому варто погодитися з думкою, що фінансовий супермаркет представляє клієнтоорієнтовану модель бізнесу, що являє собою інтегрований канал доступу споживачів до фінансових послуг [66, с. 57; 104]. Акцент окремих авторів на тому, що фінансовий супермаркет являє собою територіальне об'єднання, є дискусійним, особливо в умовах поширення цифрового банкінгу та діджиталізації фінансових послуг [265].

Також консолідація на фінансових ринках може відрізнятися за кількісними параметрами. Відповідно до рівня інтенсивності та наслідків банківської консолідації можна вирізняти незначну, помірну, значну (надмірну) та цілковиту консолідацію. Для цього можуть бути використані різні показники. До найпростіших належить показник, який відображає частку ринку певної кількості (k) найбільших фінансових установ:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k S_i, \quad (1.1)$$

де S_i – обсяг послуг i -го банку (фінансової установи).

Цей індекс з 1968 р. застосовує Департамент юстиції США для оцінювання рівня конкуренції та консолідації галузей економіки. У банківській сфері його розраховували для чотирьох найбільших банків. У разі значення CR_4 більше за 0,75 запроваджували обмеження на злиття банків [373, с. 37]. У 1984 р. для оцінки рівня консолідації було запроваджено індекс Херфіндаля–Хіршмана (HNI), який розраховується за формулою:

$$HNI = \sum D_i^2, \quad (1.2)$$

де HNI – індекс Херфіндаля–Хіршмана;

D_i – частка ринку i -го банку (фінансової установи).

Його обчислюють для 50 найбільших банків, при цьому значення показника HNI змінюється у діапазоні від 0 до 1 (або від 0 до 10 000%). Чим ближчий цей показник до 1, тим більш консолідований ринок. Якщо індекс перевищує 0,18 (або 1800%), інтенсивність конкуренції вважається недостатньою і є потреба в антимонопольних заходах органів державного регулювання. У США такий підхід застосовувався до 2010 р., після чого критерії оцінювання ринкового стану було переглянуто у сторону збільшення цього показника (табл. 1.8). Однак у наукових публікаціях з цього питання автори більш консервативні і дотримуються попередніх критеріїв діагностики стану ринку. У країнах ЄС також застосовують показники консолідації, що ближчі до рекомендацій науковців.

Таблиця 1.8

Взаємозв'язок рівня консолідації ринку банківських послуг і стану ринку

Консолідація ринку банківських послуг	Ринковий стан	Показник HNI		
		у США		у ЄС
		до 2010 р.	з 2010 р.	
Незначна	Досконала конкуренція	< 0,1	< 0,15	< 0,1
Помірна	Монополістична конкуренція	0,1–0,18	0,15–0,25	0,1–0,2
Значна (надмірна)	Олігополія	> 0,18	> 0,25	> 0,2
Цілковита	Монополія	1	1	1

Джерело: побудовано за даними [373, с. 37; 534; 525]

На практиці для оцінювання ступеня консолідації галузі часто застосовується показник ринкової концентрації, що характеризує загальну частку лідерів ринку [373]:

$$CRi = (V1 + V2 + \dots + Vi) / Vm, \quad (1.3)$$

де CRi – коефіцієнт концентрації банків;

Vm – сумарний обсяг банківських продуктів певного виду на території m ;

Vi – сумарний обсяг банківських продуктів i -го банку в регіоні m ;

$V1$ – $\text{MAX} \{Vm\}$, для всіх $i = [1; n]$;

$V2$ – $\text{MAX} \{Vm / V1\}$, для всіх $i = [1; n]$;

n – кількість банків.

Залежно від участі державних регуляторів у процесах консолідації банківської системи вирізняють консолідацію економічного та адміністративного характеру. В основу економічної консолідації покладено ринкові процеси, серед яких домінує конкуренція. Консолідація адміністративного характеру пов'язана з недоліками державного регулювання та недостатнім рівнем ефективності регулятивних заходів. На практиці ці два види консолідації можуть органічно поєднуватися. Прикладом поєднання адміністративного сприяння консолідації та економічних чинників є банківський сектор США наприкінці XX ст. У США катастрофічно зросла наприкінці XX ст. кількість збанкрутілих банків (рис. 1.9), загальна кількість банків у 1995–2005 рр. скоротилася удвічі.

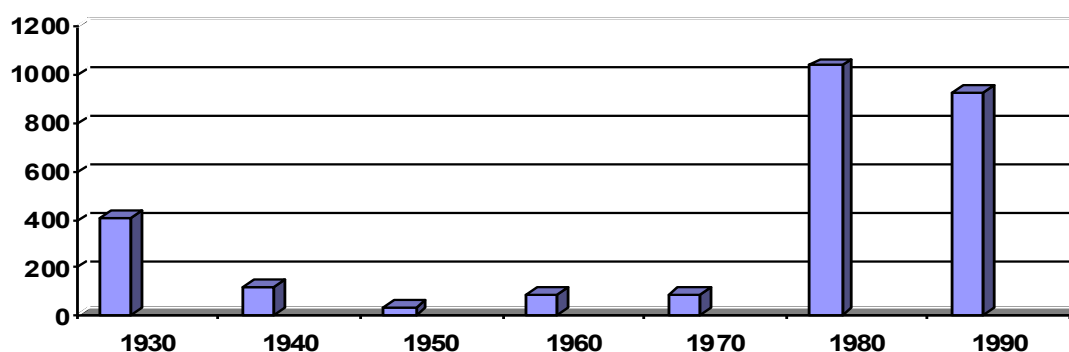

Рис. 1.9. Банкрутства банків США, застрахованих Федеральною корпорацією страхування депозитів, од. (кількість за десятиліття)

Джерело: побудовано за даними [258]

Американські фахівці пов'язують це з численними фінансовими нововведеннями у 1970-х роках, появою нових фінансових інструментів і послабленням адміністративно-правових обмежень щодо діяльності банків на фінансових ринках. Це підвищило рівень ризикованості банківської діяльності, полегшило прийняття банками додаткового ризику. Останньому сприяло також підвищення суми федерального страхування депозитів з 40 до 100 тис. дол. і скасування правила Q, що стимулювало швидке зростання, у тому числі завдяки високоризикованим проєктам. Значно полегшила мобілізацію коштів для банків поява брокерських депозитів, тобто брокерської послуги, що дозволяли ділити суму, яка перевищувала застраховану, завдяки купівлі депозитних сертифікатів у різних банках. Спроба Федеральної корпорації страхування депозитів заборонити такі операції не мала успіху. Прихід до влади монетаристів послабив державне регулювання банківської сфери. Усе це створило умови для швидкої консолідації банківського сектору.

Отже нами систематизовано перелік критеріїв типологізації консолідації банків, до яких запропоновано віднести рівень, на якому вона відбувається: індивідуальний (мікрорівень), регіональний (мезорівень), національний (макрорівень), міжнародний (мегарівень). Відповідно доцільно вирізняти індивідуальну, регіональну, національну та міжнародну консолідацію банків. Залежно від рівня процесу консолідації відрізняються масштабами, передумовами та наслідками. Оскільки структурні зміни на фінансових ринках спричиняють появу міжгалузевої консолідації, за ознакою учасників на фінансовому ринку запропоновано вирізняти внутрішньогалузеву та міжгалузеву консолідацію. Відповідно до рівня інтенсивності та наслідків банківської консолідації доцільно вирізняти незначну, помірну, значну (надмірну) та цілковиту консолідацію. Залежно від участі державних регуляторів у процесах консолідації банківської

системи слід вирізняти консолідацію економічного та адміністративного характеру.

1.4. Характеристика місця і ролі консолідації банків в економічних процесах

Економічне зростання, що супроводжується відповідними кількісними та якісними змінами параметрів ринків та їх учасників, не лише зумовлює консолідацію банків, але й перебуває під зворотнім впливом консолідації на фінансових ринках. Взаємообумовленість цих процесів робить консолідацію банків важливою складовою економічного розвитку.

Консолідація банків залежно від темпів та масштабів може супроводжуватися певними економічними та соціальними наслідками. Щодо економічних наслідків консолідації банків, то вони, як і для будь-якого економічного явища, є неоднозначними і виявляються на усіх рівнях економіки: мікро-, макро- та мегарівні (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Наслідки консолідації у банківському секторі

Джерело: розробка автора

На мікрорівні можна розглядати наслідки для самих банків, у яких відбуваються процеси консолідації ресурсів, вони отримують або втрачають конкурентні переваги, для них змінюється конкурентне середовище, так як і для споживачів банківських послуг. На макрорівні ці процеси істотно впливають на економіку країни, можливості економічного зростання, інноваційного розвитку, ресурсні можливості банків, кон'юнктуру грошового ринку, стабільність банківської системи та її конкурентоспроможність в умовах фінансової

глобалізації й транскордонного руху позичкових капіталів, регіональний розвиток і процеси реструктуризації економіки, інновації в банківській галузі та взаємовідносини банків зі споживачами банківських послуг, конкурентне середовище не лише у банківській сфері й інших сегментах ринку фінансових послуг, а й в економіці загалом. На мегарівні або глобальному рівні банківська консолідація стимулює поглиблення міжнародного поділу праці і поглиблює інтеграційні процеси, забезпечує перерозподіл позичкових капіталів між країнами та регіонами, посилює глобальну конкуренцію і створює передумови до формування наддержавних органів фінансового контролю та регулювання.

Консолідаційні явища зумовлені розвитком товарного виробництва і поглибленням поділу праці, водночас вони прискорюють ці економічні процеси, і в цьому розумінні їх наслідки є позитивними. Зростання банківського капіталу на основі концентрації та централізації дозволяє покращити кредитування реального сектору економіки, дає змогу фінансувати інновації, оновлювати морально і фізично зношене обладнання, підвищує стабільність банківського сектору і довіру до нього, що є додатковим інвестиційним стимулом, сприяє усуненню регіональних та галузевих диспропорцій (рис. 1.11). Саме він забезпечує надійність банків, здатність протистояти фінансовим ризикам, характеризує потенціал подальшого розвитку, рейтингову позицію тощо. В умовах недостатньої стабільності банківської системи, низької довіри до неї клієнтів нарощування банками власного капіталу, забезпечення дотримання вимог стосовно його достатності дозволяє не лише забезпечити реалізацію суспільно-економічних функцій банків, а й бути своєрідною рушійною силою економічного розвитку. Тому консолідація банків суттєво впливає не лише на функціонування банківського сектору, його структуру, ресурсні можливості, стабільність, але й на реальний сектор та економіку в цілому.

Загалом ці процеси сприяють вирівнюванню норми прибутку, тобто є складовою механізмів ринкового саморегулювання. З іншого боку, нагромадження капіталу в банківській сфері, як і в будь-якій іншій, призводить до монополізації з усіма її негативними наслідками: усунення конкурентів

неекономічними методами, монопольне ціноутворення, зниження стимулів до запровадження інновацій у власну діяльність і вдосконалення банківського обслуговування клієнтів, надмірна концентрація ризиків під час криз, перешкоди контролю з боку держави тощо.

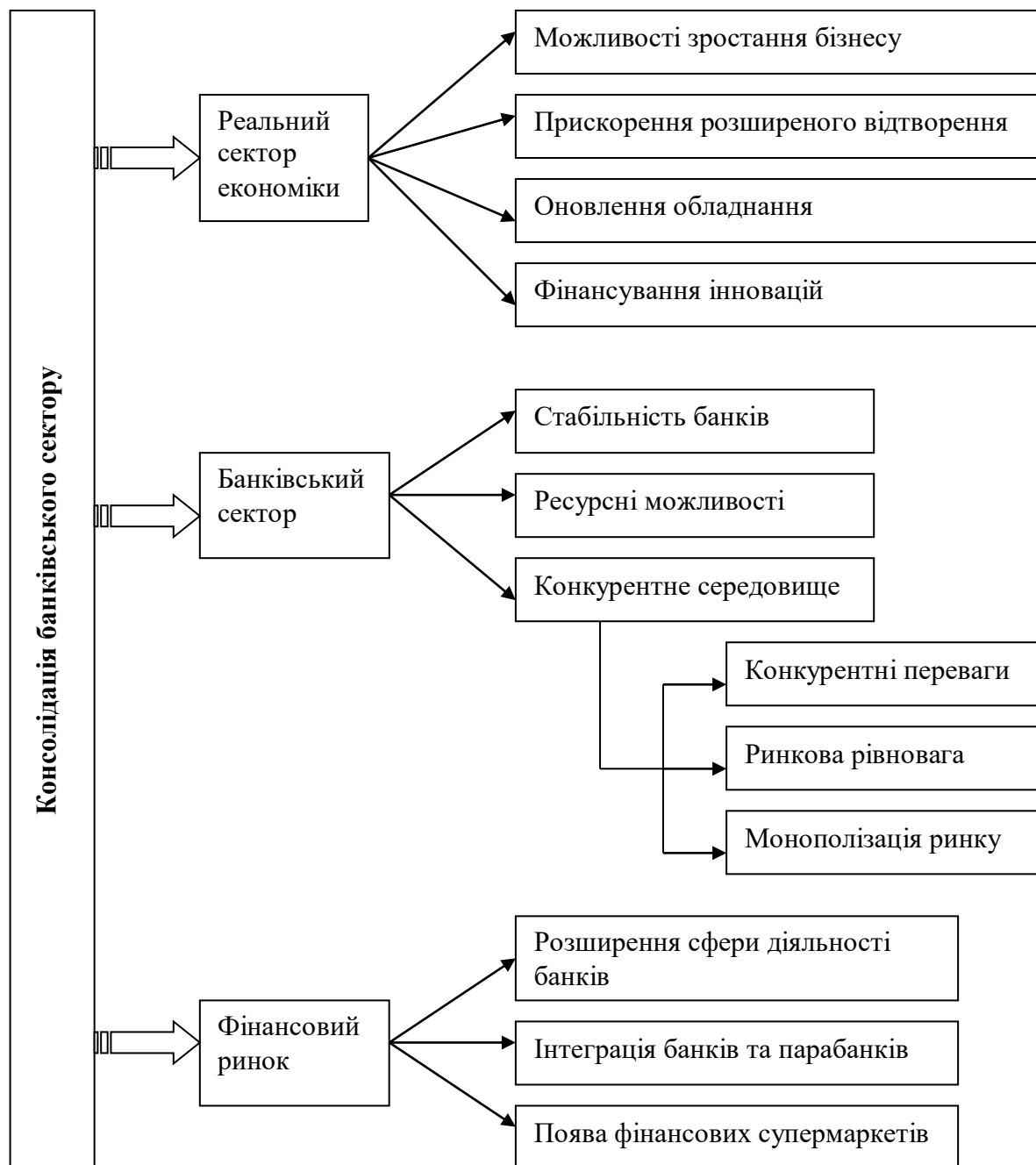

Рис. 1.11. Вплив банківської консолідації на банківський сектор та реальний сектор економіки

Джерело: розроблено автором

У соціальній сфері поява мегабанків і міжнародних фінансових супермаркетів сприяє більш повному задоволенню потреб споживачів у високоякісних фінансових послугах за міжнародними стандартами, посилює довіру до банків, сприяє ефективному розміщенню і використанню заощаджень домогосподарств. Однак прихід таких банків в економіку невеликих країн створює загрозу їхньому суверенітету, економічній і політичній незалежності.

Консолідація капіталу в банківській сфері має істотні наслідки для економічної системи загалом, і їх значення лише посилюється. Відомо, що концентрація та централізація капіталу в економіці зумовлює консолідацію банківського капіталу, що спричиняє зміни ролі банків в економіці. Із простих посередників у платежах та розрахунках вони перетворюються у фінансові центри акумулювання та перерозподілу ресурсів, що не обмежуються лише кредитною діяльністю, а починають інвестувати великі кошти у діяльність підприємств, а згодом – контролювати діяльність останніх. Саме від рішень менеджерів банків залежить фінансування інноваційних проєктів, адже вони фактично визначають критерії прийняття інвестиційних рішень та напрями інноваційного розвитку. У ХХ ст. формуються принципово нові відносини між банківським і промисловим капіталом, що зумовлює формування фінансового капіталу. До того ж зростання банків дає можливість економії за рахунок масштабів діяльності. Ефект масштабу – один із основних стимулів до зростання банків, їх консолідації. Крім економії на витратах, великий банк може формувати власну інфраструктуру: охоронні, інкасаторські, клірингові, лізингові та інші підрозділи, центри перепідготовки персоналу тощо. Як свідчить досвід американських банків, для невеликих банківських установ утримання таких структур є нерентабельним.

Впровадження досконалих і надзвичайно дорогих інформаційних технологій стимулює банки до розширення сфери діяльності, що дозволить окупувати відповідні витрати. В умовах діджиталізації економіки банки стають основними провідниками інноваційних перетворень. В основу інноваційного розвитку економіки покладено зростання ефективності на засадах науково-технічного прогресу та підвищення продуктивності праці. Дія механізмів ринкового

регулювання економіки спрямована на витіснення з ринку економічних суб'єктів, продукти яких мають низьку якість, завищену ціну, морально застарілі, не відповідають постійно зростаючим потребам споживачів. Саме тому на ринку банківських послуг відбуваються постійні зміни: з'являються нові послуги і банківські продукти, змінюються потреби і попит споживачів, одні банки створюються, інші – ідуть з ринку, не витримавши конкуренції.

В основі появи і розвитку банківських інновацій лежать прагнення до більшого прибутку, конкуренція, зміни технології. З розвитком інформаційних технологій банківське обслуговування клієнтів відбувається з використанням телекомунікацій, мережі Інтернет, банкоматів та платіжних терміналів тощо. З'являються цифрові гроші та віртуальні банки, термінали для розрахунків та системи безконтактних платежів. Поява інновацій у банківській галузі є результатом розвитку банківських технологій, а банківські інновації, у свою чергу, формують і прискорюють появу інновацій в інших сферах економіки.

На нашу думку, під банківськими інноваціями слід розуміти нові або вдосконалені банківські технології, послуги, продукти, організаційні форми, які є результатом інноваційної діяльності і несуть у собі позитивний ефект для функціонування банку як економічного суб'єкта. Наявність економічного або соціального ефекту, який покращує фінансові результати діяльності банку, його імідж, рейтинг, конкурентні позиції тощо, є важливим критерієм інноваційного процесу. Для діагностики інноваційних процесів важливо розуміти характеристики інновацій, до яких відносять нові споживчі якості банківських послуг та продуктів, застосування новітніх банківських технологій, позитивний вплив на будь-який із перерахованих параметрів банку: обсяги діяльності, фінансовий результат, ринковий сегмент, рейтинг, імідж, клієнтська база, наявність ризиків запровадження інновацій, зміни організації бізнес-процесів банку тощо.

Банківськими інноваціями можуть бути нові послуги, продукти, фінансові інструменти (наприклад, платіжні картки або електронні гроші), технології, система відносин з клієнтами, канали просування послуг, канали комунікацій,

організація бізнес-процесів. Скорочення життєвих циклів банківських продуктів також робить банки схильними до інновацій. Патентна незахищеність банківських послуг прискорює інноваційні процеси у банківській галузі. Більшість вітчизняних банків переважно орієнтовані на запозичення, копіювання інновацій, а не створення принципово нових. Цьому сприяє відсутність патентної захищеності банківських інновацій та масове проникнення на вітчизняний ринок зарубіжного банківського капіталу. При цьому банки отримують позитивний ефект від запровадження інновацій, не відволікаючи суттєві ресурси на їх розробку, та уникають інноваційних ризиків.

Метою запровадження банками інновацій може бути покращання параметрів банківських послуг з метою більш повного задоволення потреб клієнтів для отримання додаткових конкурентних переваг і розширення ринкового сегмента, розробка нових послуг і продуктів для впливу на попит споживачів і створення нових сегментів ринку банківських послуг (нових ринкових ніш), де банк буде домінувати, удосконалення банківських технологій для оптимізації витрат і зниження собівартості банківських послуг, удосконалення організаційної структури і управлінських процедур, підвищення мотивації персоналу для забезпечення стабільного і ефективного функціонування банку. Часто запровадження банківських інновацій не передбачає швидкого і безпосереднього економічного ефекту. Для банку важливо формування певного іміджу в очах клієнтів, формування довіри та певних взаємовідносин з клієнтами [433, с. 503–507].

Оцінюючи результати запровадження інновацій у банківській діяльності, слід враховувати фінансовий, маркетинговий, технологічний та соціальний ефект. Останній полягає не лише у підвищенні якісних параметрів задоволення потреб клієнтів у банківських послугах. Соціальна результативність банківських інновацій може визначатися зростанням суспільної довіри до банків, підвищенням фінансової грамотності клієнтів та розвитком персоналу, формуванням мережі суспільної інформаційної інфраструктури тощо. Інноваційні пріоритети у розвитку банків роблять їх більш чутливими до соціальних потреб та сприяють

розвитку соціальних комунікацій. Асортиментна лінійка банківських продуктів і послуг також стає більш соціально спрямованою: з'являються нові види кредитів на освіту та інші соціальні потреби.

Однак розвиток банківських технологій та інновацій зумовлює і певні ризики для суспільства. Поширення інформаційних технологій та дистанційного банкінгу спричиняє фінансову кіберзлочинність. Тому зростання ролі банків у забезпеченні прискорення розвитку інновацій має супроводжуватися підвищенням їх соціальної відповідальності, яка полягає у забезпеченні збереження даних клієнтів, їх коштів. Банк має брати на себе відповідальність щодо захисту інтересів клієнтів і виходити з пріоритету правоти клієнта та відповідальності банку при виникненні нестандартних ситуацій. І це має бути не лише добра воля банку, а й державна політика у даній сфері, втілена у конкретних нормативних актах НБУ та відображена у законодавстві. Соціальна відповідальність банків має поширюватися і на захист інтересів персоналу в умовах перманентного запровадження банківських інновацій.

Отже, консолідація банків є суперечливим явищем, роль якого у розвитку економіки і суспільства досить складна і неоднозначна. Американські фахівці виходять із того, що банківське злиття зумовлює максимізацію грошових багатств. По-перше, придбання банків і їх філій створює підґрунтя монополізації ринку, результатом якого є зростання цін на банківські продукти і послуги. По-друге, як зазначалося вище, спостерігається економія за рахунок зростання масштабів банківських операцій, зменшення витрат обігу і ліквідації надлишкових активів, що діє у напрямку зниження вартості банківських послуг. По-третє, зменшення загального рівня ризику в результаті диверсифікації діяльності дозволяє підвищити рівень дохідності окремих операцій і зменшити ризикову складову процентних ставок. По-четверте, купівля недооцінених банків у процесі консолідації дає значний синергетичний ефект (рис. 1.12). Але у підсумку консолідація спрямовує розвиток банків до здешевлення послуг та їх інноваційного оновлення.

Наслідки банківської консолідації на макрорівні також є суперечливими. З одного боку, вони є позитивними як для самих банків, так і для їхніх клієнтів. Зростання банків підвищує їх стабільність і конкурентоспроможність. Збільшення обсягів діяльності дозволяє підвищити ефективність завдяки використанню ефекту масштабу та диверсифікувати ризики. Нарощування клієнтської бази робить банк упізнаванішим, покращує його імідж. Велика ресурсна база дозволяє запроваджувати інновації, управляти розвитком персоналу, фінансувати систему стратегічного управління та контролінгу.

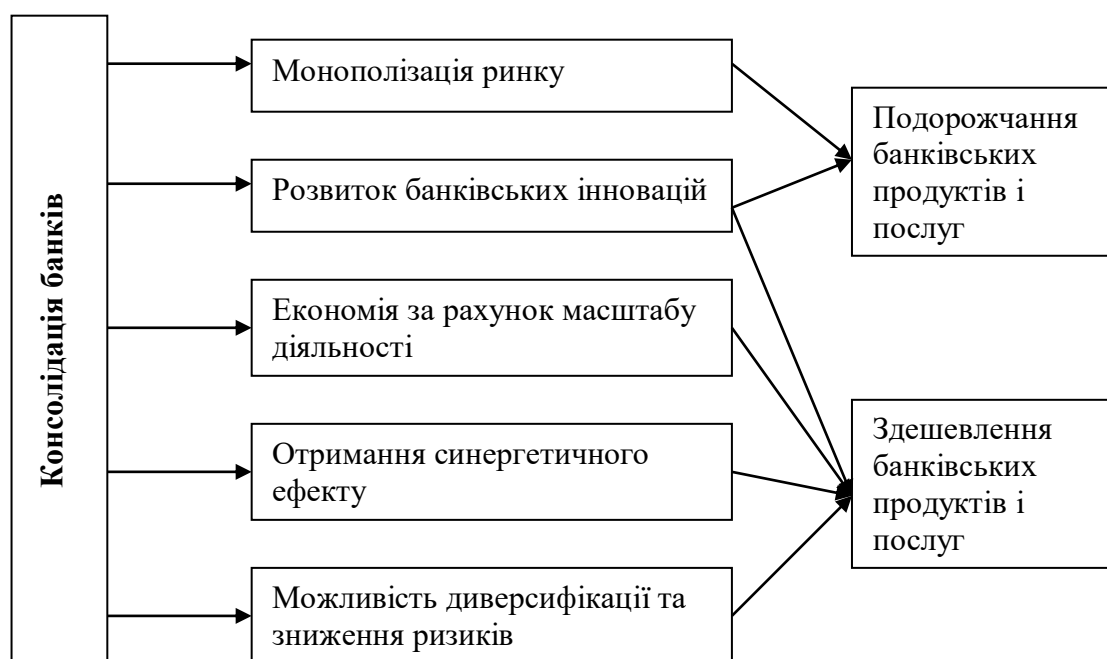

Рис. 1.12 Роль консолідації банків у процесах ціноутворення на ринку банківських послуг

Джерело: розробка автора

Великі банки позитивно впливають на стан реального сектору економіки. Вони мають достатню ресурсну базу для фінансування оновлення основних фондів великого та середнього бізнесу. Імідж надійного банку дозволяє залучати дешевші ресурси і відповідно на кращих умовах кредитувати клієнтів. Розвинена регіональна мережа дає можливість забезпечувати міжрегіональний перерозподіл ресурсів. Проте консолідація банків має і негативні наслідки. Оскільки основним проявом консолідації банків є зменшення їх кількості і зростання ринкової частки

найбільших банків, доречно наголосити на тенденціях монополізації банківського сектору. Таким чином згодом консолідація банків може призвести до формування олігополії або монополії на ринку банківських послуг.

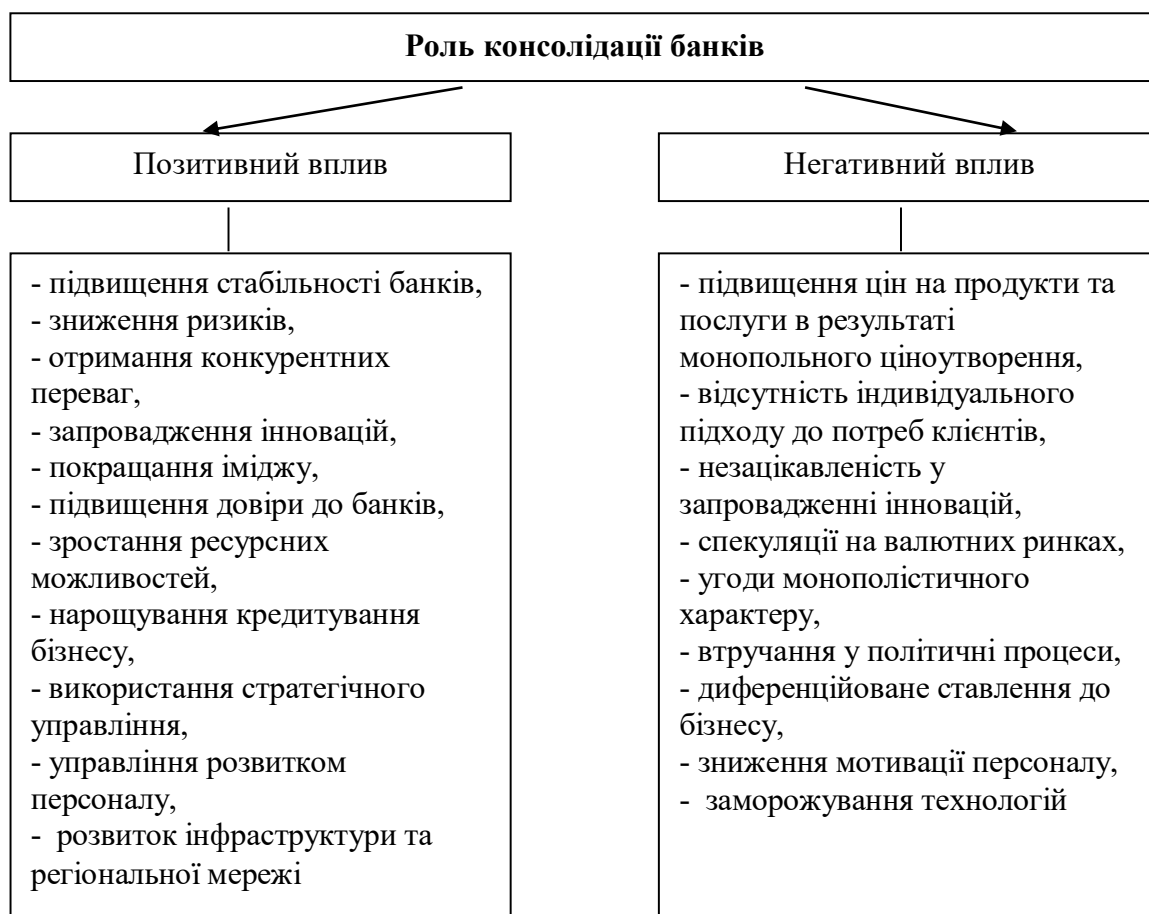

Рис. 1.13. Суперечлива роль консолідації банків в економічних процесах

Джерело: складено автором

Якщо консолідація банків відбувається у формі злиття або приєднання, не завжди така угода дає позитивний економічний ефект. За оцінками консалтингової компанії «McKinsey», до 60% угод зі злиття та поглинання компаній є неефективними. Тобто в результаті консолідації погіршуються фінансові показники компаній, не спостерігається ефект синергії, знижується ринкова вартість акцій, рейтингові показники тощо.

Дослідження східноєвропейського ринку банківських послуг свідчить про те, що злиття і поглинання успішніші для невеликих регіональних банків. І значно нижчою є середня ефективність угод зі злиття й поглинання для великих банків. Це

часто пов'язано зі зниженням мотивації топ-менеджменту, змішуванням корпоративних культур і стилів управління. Усе це варто враховувати центральним банкам у процесі регулювання банківського сектору.

Висновки до розділу 1

У першому розділі визначено теоретичні засади консолідації банків, її об'єктивні передумови, чинники, форми прояву, наслідки, значення для функціонування банків та економіки загалом.

1. Доведено, що розвиток банківської галузі супроводжується тенденцією до консолідації, яка зумовлюється як загальноекономічними процесами, так і закономірностями функціонування фінансових ринків та діалектикою відносин між їх суб'єктами. За результатами ретроспективного аналізу наукових поглядів щодо розуміння сутності консолідації банків запропоновано її трактування як процесу об'єднання ресурсів учасників у різних організаційних формах і на різних правових засадах, що супроводжується зменшенням кількості банків та зростанням їх обсягів діяльності і ринкової частки, яке спричиняє посилення контролю у банківській галузі. Консолідація банків – об'єктивне економічне явище, безпосередньо пов'язане з рівнем економічного розвитку країни та макроекономічною ситуацією, станом фінансового ринку, попитом на гроші і фінансові послуги. Виявлено та систематизовано об'єктивні передумови та чинники консолідації банків, що формуються на мікро-, макро-, мегарівні.

2. Обґрунтовано, що взаємозв'язок консолідації банків як провідних фінансових посередників, що акумулюють і перерозподіляють основну масу позичкового капіталу, та стану економіки, рівня її розвитку має діалектичний характер. Зростання реального сектору економіки і фінансових ринків суттєво збільшує обсяг ресурсів, які надходять у розпорядження банків. Темпи зростання сукупного позичкового капіталу визначають динаміку банківського сектору і темпи консолідації банків. Зростання ресурсних можливостей банків внаслідок консолідації, у свою чергу, створює передумови прискорення розвитку економіки, оновлення технологій, інноваційного розвитку факторів виробництва.

3. В основі процесів консолідації банків є суперечність між потребами у банківському фінансуванні та обслуговуванні економічних суб'єктів і наявними можливостями банків, яка зумовлена об'єктивними і суб'єктивними чинниками, серед яких чільне місце посідають технологічні зміни виробництва, що вимагають фінансування процесів розширеного відтворення у зростаючих обсягах. Обґрунтовано стимулюючий вплив конкурентних відносин, кризових явищ на фінансових ринках та фінансової глобалізації на ці процеси.

4. На основі аналізу досвіду консолідації банків на розвинених ринках виявлено зв'язок між рівнем розвитку банківських систем і рівнем консолідації банків. Виявлено фінансові, адміністративні, ринкові, технологічні межі консолідації банків. Фінансові межі консолідації банків визначаються параметрами грошового ринку та місцем на ньому цих фінансових посередників.

5. Розвиток економіки і конкурентних відносин одночасно стимулює консолідацію банків і формує об'єктивні ринкові обмеження цих процесів. Суттєві обмеження процесів консолідації також формують бізнес-інтереси і можливості конкурентів, які разом із платоспроможним попитом, що визначає кількісні та якісні параметри ринку, формують ринкові межі консолідації. Якщо на початкових етапах консолідації банків діяли переважно ринкові обмеження, що визначали масштаби і динаміку цих процесів, то згодом до них додаються адміністративні обмеження, що втілюються в антимонопольне законодавство, пріоритети регуляторної політики на ринку банківських послуг.

6. Дослідження закономірностей розвитку консолідації банків дозволило здійснити періодизацію консолідаційних процесів на ринку банківських послуг та виявити їх хвилеподібний характер. Сучасний етап консолідації банків характеризується її поширенням за межі банківської сфери та суттєвим впливом на структуру і механізми функціонування фінансового ринку.

7. У процесі дослідження еволюції процесів консолідації банків виявлено різноманітність форм, у яких вона відбувається, що зумовлюють та характеризують її складність і багатогранність. До основних форм прояву консолідації банків віднесено, по-перше, об'єднання наявних банків шляхом

злиття, поглинання/приєднання, участі у капіталі, стратегічних альянсів/партнерств, банківських об'єднань; по-друге, зростання банків завдяки капіталізації прибутку та емісії акцій; по-третє, ліквідацію або виведення банків з ринку через різні причини, оскільки її наслідком є перерозподіл ресурсів між діючими банками, що супроводжується зростанням їх ресурсного забезпечення. Виявлено зв'язок домінування тих або інших форм консолідації банків з циклічним розвитком економіки, що виявляється в активізації концентрації банківського капіталу у період економічного зростання та збільшенні кількості ліквідованих банків під час депресії. Оскільки потреби ресурсного забезпечення інноваційного розвитку переважно випереджають темпи зростання банків за рахунок внутрішніх джерел, циклічні зрушення сприяють консолідації банків, що суттєво прискорює зростання їх ресурсних можливостей. У кризових умовах для багатьох банків проблематичним стає не лише капіталізація прибутку, а й додаткове розміщення акцій, тому прискорена їх консолідація як основа інноваційного оновлення економіки відбувається переважно завдяки об'єднанню наявних банків у різних організаційних формах.

8. Систематизовано перелік критеріїв типологізації консолідації банків, до яких запропоновано віднести рівень, на якому вона відбувається: індивідуальний (мікрорівень), регіональний (мезорівень), національний (макрорівень), міжнародний (мегарівень). Відповідно доцільно вирізняти індивідуальну, регіональну, національну та міжнародну консолідацію банків. Залежно від рівня процеси консолідації відрізняються масштабами, передумовами та наслідками. Оскільки структурні зміни на фінансових ринках спричиняють появу міжгалузевої консолідації, за ознакою учасників на фінансовому ринку запропоновано вирізняти внутрішньогалузеву та міжгалузеву консолідацію. Відповідно до інтенсивності та наслідків банківської консолідації доцільно вирізняти незначну, помірну, значну (надмірну) та цілковиту консолідацію. Залежно від участі державних регуляторів у процесах консолідації банківської системи слід вирізняти консолідацію економічного та адміністративного характеру.

9. На основі дослідження взаємозв'язку консолідації банків, розвитку фінансового ринку та економіки загалом виявлено взаємообумовленість цих процесів, що робить консолідацію банків важливою складовою економічного розвитку. Щодо економічних наслідків консолідації банків, то вони, як і для будь-якого економічного явища, є неоднозначними і виявляються на усіх рівнях економіки: мікро-, макро- та мегарівні і мають також вплив на соціальну сферу.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [406; 408; 409; 422; 425; 426; 428; 432; 441; 444; ; 465; 562; 563].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ БАНКІВ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА СТРУКТУРНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

2.1. Консолідаційні процеси як основа структурних трансформацій на фінансовому ринку

Консолідація банків як провідних посередників фінансового ринку визначально впливає на його кількісні та структурні параметри. Суттєві інституційні зміни кінця XX – початку XXI століття спричиняють не лише перерозподіл фінансових ресурсів, а й трансформацію ринкових механізмів, інноваційні зміни інструментарію фінансового ринку, стрімкий розвиток його інфраструктури. Посилення інтенсивності транскордонного руху фінансового капіталу в умовах фінансової глобалізації спричиняє просторові зміни структури фінансового ринку. Перерозподіл ресурсів між сегментами фінансового ринку в умовах посилення конкуренції сприяє їх взаємопроникненню та структурним змінам функціонального характеру. Структурні трансформації на фінансовому ринку, спричинені процесами консолідації банків та інших фінансових посередників, проявляються насамперед у змінах інституціональної структури, що супроводжуються зміною кількості фінансових установ та їх структурних підрозділів, зростанням їх розмірів та контрольованих часток ринку, що впливає на функціонування перерозподільних механізмів грошового ринку. Оскільки інституційна структура фінансового ринку перебуває під постійним впливом як ринкових конкурентних механізмів, так і державних регуляторних заходів, глобалізаційних тенденцій та інноваційних змін фінансових послуг (рис. 2.1), загальних економічних і соціально-демографічних тенденцій, вплив консолідації банків на структурні трансформації фінансового ринку є різновекторним і досить неоднозначним.

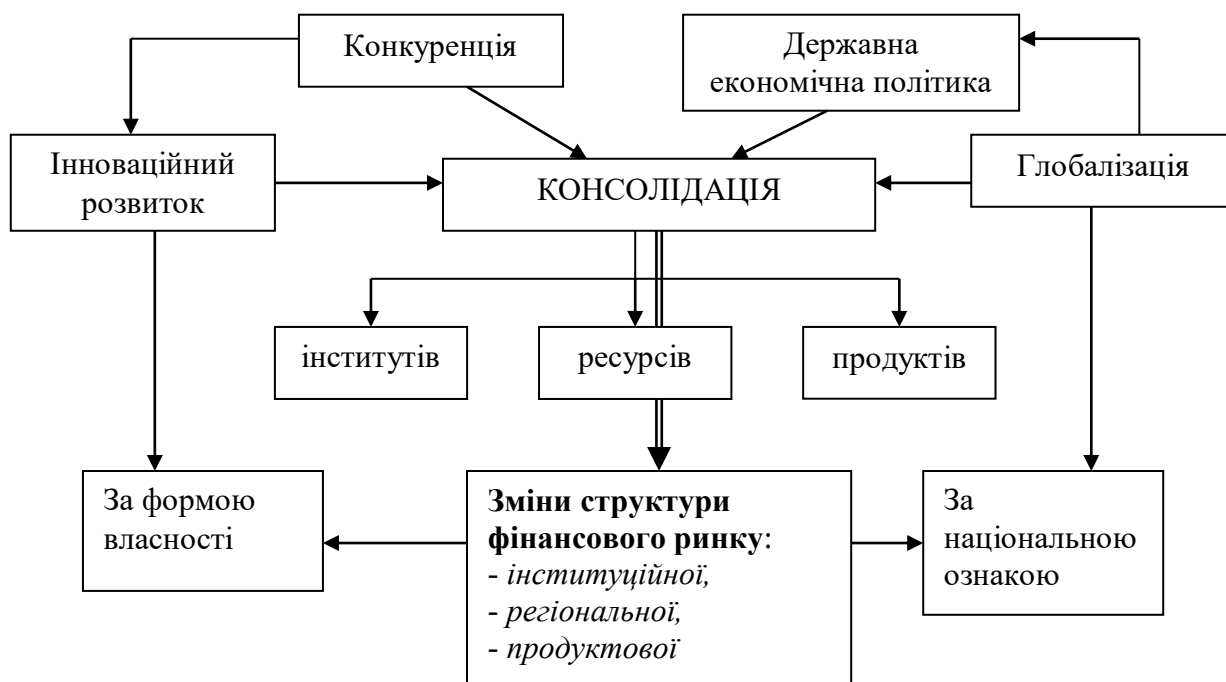

Рис. 2.1. Структурні зміни фінансового ринку та вплив процесів консолідації

Джерело: розроблено автором

Банки виступають своєрідним локомотивом консолідації на фінансових ринках, поширюючи ці процеси на інші сектори. Так у 2016 р. з усіх угод М&А в Україні 29 % їх числа відбулося у банківському та страховому секторі, на них припадало 43% вартості цих угод. Стрімке зростання кількості угод М&А в Україні у наступні роки супроводжувалося виходом на перші позиції металургії та сільського господарства [540]. Нарощування ресурсної бази та розширення асортименту послуг дозволяє банкам успішно конкурувати з іншими фінансовими посередниками, а згодом й інтегрувати їх до своїх структур. Отже консолідація банків розмиває чіткі межі сегментів фінансового ринку і поширює консолідаційні процеси за межі банківського сектору, що суттєво трансформує інституційну структуру фінансового ринку (рис. 2.2).

Консолідація банків супроводжується не лише зростанням ресурсів у їх розпорядженні, а й зміні параметрів наявних послуг та розширенню їх асортименту, тобто консолідація банків стимулює посилення тенденції універсалізації діяльності. Вплив консолідації на зміни конкурентного середовища спричиняє відповідні регуляторні заходи з метою захисту конкуренції

Рис. 2.2. Консолідація банків як генератор змін на фінансових ринках

Джерело: розроблено автором

та споживачів фінансових послуг. Бізнес-інтереси банків щодо зростання прибутковості, розширення ринкового сегменту і зниження ризиків поширюють процеси консолідації за межі банківської галузі і стимулюють об'єднання банків з небанківськими учасниками фінансового ринку.

Консолідація на рівні фінансового ринку втілюється в ідеї фінансового конгломерату, фінансового супермаркету та ін., спричиняє об'єднання ресурсів, фінансових потоків і потребує консолідації регуляторних механізмів, що втілюються в ідеї мегарегулятора на фінансових ринках. Відбувається посилення інтеграції та взаємозалежності окремих сегментів фінансового ринку, що спричиняє зміни у складі учасників, появу нових послуг, подальший розвиток інфраструктури. Проте зміни у структурі фінансового ринку, спричинені консолідацією, розпочинаються саме у банківській сфері і пов'язані зі змінами її структури. Ю. І. Онищенко до основних ознак структури банківської системи відносить кількість банків, їх організаційно-правову форму, регіональне розміщення [244]. На наш погляд, до ознак структурування банківської системи слід додати державну участь та участь іноземного капіталу, розмір банків та розподіл між ними ресурсної бази, критерій інноваційності та ін.

Найбільш поширеним та очевидним проявом структурних трансформацій на фінансовому ринку під впливом процесів консолідації є перерозподіл ринкової влади, що проявляється у скороченні кількості банків та зростання ринкової частки найбільших з них. Процеси консолідації на фінансовому ринку найбільш відчутно проявлялися у банківському сегменті. З різною інтенсивністю упродовж другої половини XIX та у XX ст. у розвинених країнах загальна кількість банківських установ зменшувалася, а кількість філій і відділень банків постійно збільшувалася, що забезпечувало зростання ресурсних можливостей банків та задоволення досить динамічного попиту клієнтів на банківські послуги. Так, у другій половині XX ст. у США найбільші десять банків зосередили 37,87% активів, а у Великій Британії банки «великої четвірки» акумулювали понад 85% активів банківської системи. Аналогічна ситуація склалася у Німеччині, де домінуючі позиції посіли три «гросбанки» – «Дойче Банк»,

«Дрезднер Банк», «Комерцбанк», у Франції, Італії, Японії, де зазначені процеси посилюються внаслідок злиття найбільших банків: «Credit Agricole» та «Credit Lyonnais» у середині 2003 р. у Франції [240, с. 18–19] і «Banco Ambrosiano Veneto», «Cariplo» та «Banca Commerciale Italiana» наприкінці 2002 р. в Італії [167, с. 20–21], в інших країнах із розвинутою економікою. В Україні ці процеси ще не досягли подібних проявів, проте показник частки певної кількості банків на окремих сегментах ринку банківських послуг можна вважати досить важливим критерієм структурних трансформацій та ступеня консолідації ринку.

Важливим показником для діагностики інституційних змін структури ринку та його консолідації є кількісні показники банків та їх мережі у динаміці. Так в Україні з початку розбудови ринкової банківської системи у першій половині 1990-х років загальна кількість банків збільшувалася, а з 1995 р. зменшувалася і на початку 2000-х років стабілізувалася. Проте дестабілізація фінансових ринків 2014–2015 рр. спричиняє суттєве скорочення банківського сектору, так званий «банкопад» (рис. 2.3). Станом на початок 2020 р. кількість діючих в Україні банків становила лише 75, проте істотно зростають розміри та обсяги діяльності цих банків, що відповідає загальноекономічним тенденціям, відповідно до яких сучасні ринки банківських послуг характеризуються високим рівнем конкуренції і консолідації.

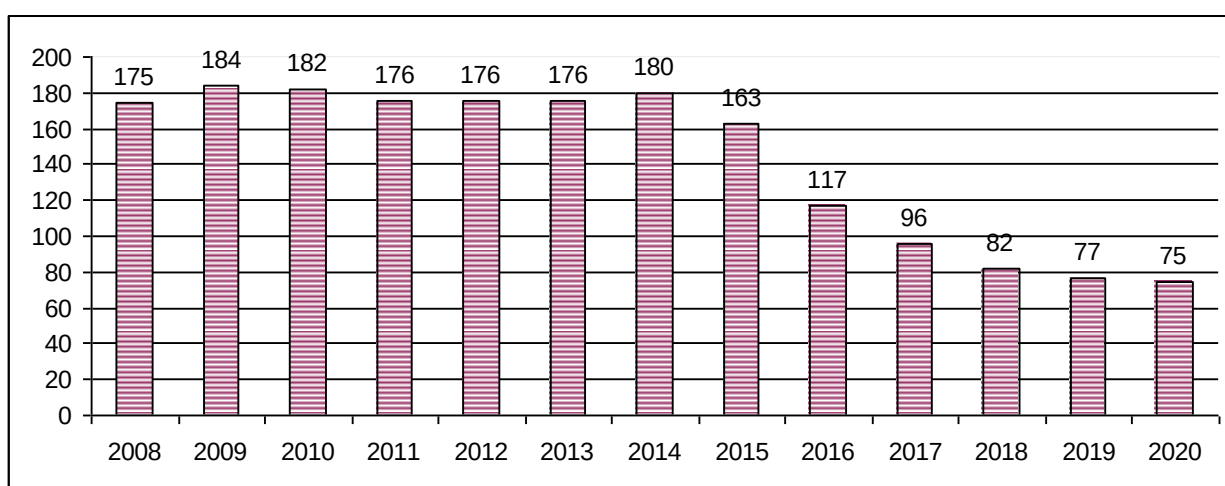

Рис. 2.3. Зміна кількості діючих банків в Україні у 2008–2020 рр., од., дані станом на початок року

Джерело: побудовано за даними [229]

Зміни регіональної структури об'єктивно супроводжують інституційні структурні зміни на фінансових ринках, оскільки скорочення кількості банківських установ зазвичай компенсується розширенням їх регіональної мережі. Регіональна експансія банків також дозволяє прискорено нарощувати ресурсну базу, що є проявом консолідації банківського сектору. Зростання банків посилює конкуренцію і змушує інтенсифікувати пошук шляхів розширення ринкового сегмента, у тому числі завдяки розширенню географічних меж. Великі системні банки інтенсивно освоюють регіональні ринки, нарощують мережу філій, що створює суттєві конкурентні загрози невеликим регіональним банкам і прискорює просторові та інституційні зміни на фінансовому ринку. Місцеві банки починають істотно програвати великим банкам через недостатній асортимент банківських послуг, високі операційні витрати та вищу собівартість банківських продуктів, відставати за такими важливими показниками конкурентних переваг, як ціна та якість послуг, імідж та ін.

На думку зарубіжних авторів, малі банки можуть конкурувати з великими на регіональних ринках завдяки кращій інформованості про специфіку місцевих ринків, тіснішим зв'язкам з клієнтами, впровадженню унікальних банківських продуктів. Так, невеликий за американськими стандартами «Western Sierra Bank» з Каліфорнії для виживання в умовах значної конкуренції створив підрозділ, який надає корпоративним клієнтам послуги з управління готівкою. Невдовзі обсяг коштів, залучених завдяки роботі даного підрозділу, перевищив 8,3% активів цього банку [489]. Кількість клієнтів такого банку невелика, проте кожний з них отримує індивідуально підібраний пакет послуг, оптимізований з урахуванням специфіки компанії: особливостей грошових потоків, частоти й розмірів платежів, інших чинників. При цьому банк не вимагає жодних змін у роботі клієнта, а сам пристосовується до його потреб. Невеликий банк з Арізони «1st Bank Yuma», змушений конкурувати з великими та відомими банками, зробив ставку на кредитування малого бізнесу, до того ж надання кредитів у ньому супроводжується комплексом супутніх послуг з акцентом на фінансові та податкові консультації, за які банк додатково отримує 0,25% річних. Менеджмент

банку зробив невеликі розміри його перевагою: відсутність громіздкої ієрархії дозволила не лише скоротити витрати, а й стати більш гнучкими, завдяки чому менеджери під час обговорення питань з клієнтами мають право одразу самостійно приймати відповідні рішення, що імponує споживачам [489, с. 38].

Розширення функціональних меж діяльності фінансових посередників в умовах універсалізації та поширення експансії банків на суміжні сегменти фінансового ринку створює загрози для установ з меншими ресурсними можливостями, ніж у банків. Водночас консолідація банків, що супроводжується регіональними змінами розподілу банківських установ, створює передумови появи ринкових ніш для інших учасників фінансового ринку та змін його регіональної та інституціональної структури.

Суттєві перешкоди розвитку регіональної структури фінансових ринків та формуванню конкурентного середовища на регіональних ринках може створювати висока волатильність регіонального перерозподілу ресурсів, консолідованих банками. Це ставить фінансових посередників на регіональних ринках у нерівне становище. Фінансова глобалізація, що формує механізми транскордонного руху капіталів, може посилювати ці дисбаланси. Функціонування регіональних сегментів фінансового ринку часто супроводжується диспропорціями інформаційного характеру, що спричиняються різним ступенем прозорості фінансової діяльності учасників. Адже дані балансів регіональних банків є доступними а щодо балансів філій великих банків, що заходять на ці ринки, цього сказати не можна. Розвиток цифрової економіки має супроводжуватися покращанням інформаційного забезпечення і підвищенням відкритості діяльності усіх суб'єктів фінансового ринку.

Структурні трансформації на фінансовому ринку протягом останніх десятиліть доводять, що регіональний розвиток фінансових ринків характеризується нерівномірністю і відповідно різними параметрами інтенсивності конкуренції, які вищі на розвинених ринках з вищою щільністю регіональних мереж. Регіональні ринки фінансових послуг надають досить широкі

можливості для внутрішньогалузевої та міжгалузевої кооперації і формування олігополії.

Консолідація банків може мати різні прояви на окремих сегментах фінансового ринку. Особливо це стосується продуктової структури ринку, яка визначається рядом зовнішніх і внутрішніх чинників, таких, як клієнтський попит, розвиток технологій, фінансова глобалізація, державна політика тощо. Продуктова структура визначається не лише асортиментом банківських продуктів і послуг, але й їх властивостями, такими, як чутливість до інновацій, ресурсозалежність та ін. Суттєвий вплив на структуру ринку окремих продуктів і послуг впливає його відкритість для інших учасників, зокрема – небанківських фінансових посередників.

Структурні зміни на фінансовому ринку супроводжуються перерозподілом сфер впливу його учасників, інноваційними змінами фінансових послуг та механізмів їх надання, сутнісними трансформаціями відносин з клієнтами тощо. Поширення фінансової інклюзії в умовах цифровізації економіки, сучасні демографічні процеси, зміни галузевої структури економіки та механізмів фінансування реального сектору суттєво трансформують клієнтську структуру фінансових ринків, яка, у свою чергу трансформує їх структуру за іншими ознаками. Взаємовідносини з клієнтами банки та інші фінансові установи у сучасних умовах формують на основі моделей CRM (управління взаємовідносинами з клієнтами – Customer Relationship Management, CRM). Такі моделі передбачають створення і введення баз клієнтів, аналіз ринку і його сегментацію, формування систем обміну інформацією з клієнтами, формування вираженої цінової та асортиментної політики. CRM-стратегії будуються на реалізації послідовних етапів (рис. 2.4).

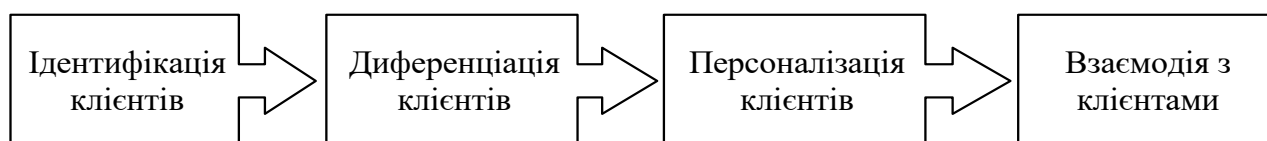

Рис. 2.4. Етапи формування та реалізації CRM-стратегії банку

Джерело: узагальнено автором

Взаємовідносини банків з клієнтами будуються залежно від категорії клієнта: юридичні особи, фізичні особи, vip-клієнти та ін., відповідно до чого формується нормативний і технологічний супровід надання послуг, їх асортимент, цілі й методи взаємовідносин. Клієнти банку відрізняються не лише за обсягами діяльності й отриманих послуг, видами наданих послуг, а й за рейтингом, соціальними групами (працюючі, студенти, пенсіонери), за віком, сімейним станом, резидентністю, наявністю зв'язків з керівництвом банку тощо (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація клієнтів банку

<i>Класифікаційна ознака</i>	<i>Категорія клієнтів</i>
Обсяг операцій	• оптові • роздрібні
Юридичний статус	• юридичні особи • фізичні особи
Резидентність	• резиденти • нерезиденти
Значення для банку	• особливо значущі (VIP-клієнти) • значущі • незначущі
Час обслуговування у банку	• старі • нові
Форма взаємодії з банком	• постійні • тимчасові • разові
Взаємовідносини з банком	• реальні • потенційні • гіпотетичні
Надійність клієнта	• надійні • ризикові • проблемні

Джерело: узагальнено автором

Для комерційного банку важливим є забезпечення оптимальної структури клієнтської бази. Адже у формуванні ресурсів банку депозити фізичних осіб вважаються стабільнішими, оскільки переважно розміщуються за строковими угодами. У країнах, де законодавством не передбачається дострокове вилучення

депозитів, саме депозити фізичних осіб формують ресурсне забезпечення середньострокового і довгострокового кредитування. На жаль, у вітчизняних банках упродовж останніх років кошти юридичних осіб демонструють більшу стабільність. Адже попри зниження довіри клієнтів до банків під час кризи підприємства не можуть відмовитися від банківського обслуговування і тримати кошти поза банками. Кошти юридичних осіб є для банків дешевшими, тому важливо будувати довгострокові відносини із цією категорією клієнтів. Окрім того, юридичні особи зазвичай отримують у банків комплекс різноманітних послуг, що підвищує привабливість цих клієнтів. У структурі ресурсів українських банків з 2003 р. переважають кошти фізичних осіб (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура послуг українських банків за видами клієнтів, %

Послуги банків	Нефінансові корпорації				Домашні господарства				Інші клієнти			
	2008	2010	2014	2019	2008	2010	2014	2019	2008	2010	2014	2019
Депозитні	33,7	28,3	31,1	45,8	58,9	63,9	63,1	52,9	7,4	7,8	5,8	1,3
Кредитні	61,0	63,9	71,8	80,8	37,6	33,4	25,1	18,1	1,4	2,7	3,1	1,1

Примітка: дані на початок року.

Джерело: обраховано за даними [229]

Залежно від обраної політики банки можуть надавати перевагу тій або іншій категорії клієнтів, проте стабільну діяльність забезпечує диверсифікована клієнтська база. Такий підхід дозволяє стабільно нарощувати ринковий сегмент і забезпечує консолідацію капіталу на основі внутрішніх і зовнішніх джерел. Цьому сприяє і формування відносин банку з клієнтом за індивідуальним підходом, тобто на основі системи персонального менеджменту. Така система передбачає закріплення за окремими клієнтами персональних менеджерів, які вирішують питання комплексного обслуговування клієнтів, позбавляють потреби співпрацювати з різними підрозділами банку й різними співробітниками, формують систему знижок і персональну цінову політику щодо конкретного клієнта, виступають у ролі фінансових консультантів. Перевагами системи персонального менеджменту є глибше розуміння потреб клієнтів і краще

задоволення цих потреб, краща оцінка фінансового стану клієнта і зниження ризиків, нарощування обсягів операцій з конкретним клієнтом на основі пакетного обслуговування. Недоліком такого підходу є зниження продуктивності праці банківського персоналу в результаті універсализації діяльності. Ці втрати ефективності для банку можуть компенсуватися обсягом послуг, що надаються клієнту. Проте в перспективі банківська конкуренція вимагає зниження собівартості і ціни банківських послуг, тому банки не можуть відмовитися від поглиблення спеціалізації персоналу на основі розподілу праці, стандартизації послуг та їх здешевлення.

Роль технічних посередників на ринку банківських послуг є менш важливою, ніж на інших сегментах ринку фінансових послуг. Надання більшої частини банківських послуг базується на безпосередній співпраці банків та їх клієнтів. Посередники з'являються під час надання конверсійних послуг, беруть участь у забезпеченні розрахунків за допомогою платіжних карток. У США в обслуговуванні чекових розрахунків роздрібних і оптових клієнтів беруть участь не лише комерційні банки, а і їхні бізнес-партнери. Державне регулювання ринку банківських послуг здійснюють законодавчі органи країни, які визначають правові засади надання банківських послуг, регламентують взаємовідносини продавців і покупців банківських послуг. Безпосередньо на умови функціонування ринку банківських послуг впливає своїми регулятивними діями центральний банк та органи, уповноважені здійснювати функції банківського регулювання і нагляду (наприклад, Агенція фінансових послуг у Великобританії чи Федеральне управління фінансового нагляду у Німеччині). Моніторинг конкурентного середовища на ринку банківських послуг належить до функцій Антимонопольного комітету. Оскільки ринок банківських послуг функціонує як складова ринку фінансових послуг і ряд фінансових послуг надають не лише банки (наприклад, залучення депозитів кредитними спілками), відчувається регулятивний вплив і Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг.

На структурних трансформаціях фінансового ринку суттєво позначилися зміни у його інфраструктурі. Успішне функціонування фінансового ринку у сучасних умовах забезпечує досить складна інфраструктура, що являє собою сукупність елементів, які забезпечують стабільність взаємозв'язків учасників ринку та оптимізують їх взаємодію. Так інфраструктура ринку банківських послуг у сучасних умовах охоплює комунікації, розрахункову мережу, системи страхування депозитів, системи інкасаторського та охоронного обслуговування банків, систему інформаційного забезпечення, рейтингові агенції, бюро кредитних історій, систему підготовки кадрів для ринку банківських послуг та ін. З поширенням цифровізації та розвитком систем дистанційного обслуговування клієнтів підвищується роль телекомунікацій, інтернет-комунікацій тощо.

Підґрунтям формування та розвитку фінансового ринку є розвиток економіки та її інноваційне оновлення. Наявність в економічних суб'єктів тимчасово вільних коштів формує потребу у їх розміщенні за певних умов. Зростання потреби у фінансуванні простого й розширеного відтворення формує попит на кредитні ресурси та послуги. Подальше поглиблення поділу праці й ускладнення економічних зв'язків в умовах глобалізації формує якісно нові вимоги до розрахункових інструментів та послуг. Розвиток міжнародної інтеграції впливає на потребу в конверсійних послугах. Фінансова інклюзія і зростання доходів населення створюють постійно зростаючий попит на інвестиційні послуги. Усі ці чинники істотно впливають на функціонування фінансового ринку, його структуру, механізми, кількісні та якісні параметри фінансових послуг. Розвиток фінансового ринку та зміни у його структурі також перебувають під впливом культурних, політичних, макроекономічних чинників.

Водночас формування і розвиток окремих сегментів фінансового ринку відбувається під впливом як загальних, так і специфічних чинників, вирізняється у часі, має відмінності у темпах і фазах розвитку. Так формування ринку банківських послуг відбувається одночасно з формуванням банківської системи (табл. 2.3). Трансформація ринку відбувається під впливом ринкових механізмів та державного регулювання.

Таблиця 2.3

Етапи становлення та розвитку ринку банківських послуг

Етапи розвитку	Специфічні особливості ринку банківських послуг					
	державне регулювання	асортимент послуг	якість послуг	попит і пропозиція	конкуренція	консолідація
I етап (до XVIII ст.)	Практично відсутнє	Вузький	Низька	Низькі	Слабка	Незначна
II етап (XIX ст.)	На рівні окремих актів	Недостатній	Недостатня	Високі	Значна	Незначна
III етап (XX ст.)	Носить системний характер	Широкий	Висока	Високі	Значна	Помірна
IV етап (кінець XX – початок XXI ст.)	Орієнтується на міжнародні акти	Широкий	Висока	Високі	Олігополістична	Висока

Джерело: узагальнено автором

Його формування пов'язане з індустріальною революцією. Спочатку функціонував практично нерегульований ринок банківських послуг на тлі однорівневої банківської системи. Попит і пропозиція на першому етапі лише формуються, невелика кількість банків та існування вільних ринкових ніш спричиняють незначну конкуренцію. Консолідація банків незначна і недостатня для стимулювання економічного зростання.

Стрімке збільшення кількості банків з кінця XVIII та упродовж XIX ст., розвиток промисловості й міжнародної торгівлі прискорили розвиток ринку банківських послуг, істотно вплинули на якість і асортимент послуг. Розвиток інструментів фінансового ринку сприяє акумулюванню банками ресурсного забезпечення зростання економіки. Якщо на попередньому етапі нарощування ресурсів банків відбувалося повільно в основному за рахунок прибутку, то під впливом посилення конкуренції суттєво прискорюються консолідаційні процеси, зростає попит на їх цінні папери. Створення центральних банків формує передумови переходу до регульованого ринку банківських послуг і частково стримує консолідаційні процеси. Втручання держави у функціонування ринку посилюється у XX ст. після банківської кризи у США 1907 р. та Великої депресії. Конкуренцію банкам на ринку традиційних банківських послуг створюють

парабанківські інститути. Програми пенсійного забезпечення та накопичувального страхування конкурують з банківськими депозитами. Компанії з фінансування будівництва борються за прихильність потенційних споживачів банківської іпотеки. Розвинені країни формують єдину систему державного регулювання діяльності банків і парабанків.

Прискорення глобалізаційних процесів у другій половині ХХ ст. впливає і на ринок банківських послуг. Інтеграційні процеси в Європі, міжнародні угоди злиття і поглинання банків, придбання участі в іноземних банках, відкриття філій і представництв в інших країнах істотно впливають на усі параметри функціонування ринку банківських послуг. Консолідація банків призводить до послаблення конкуренції і монополізації ринку. Зростання нестабільності і банківських ризиків посилює тенденції універсалізації, коли банки прагнуть бути представлені на усіх ринкових сегментах. Поширюється асортимент банківських послуг, переважно – завдяки використанню новітніх інформаційних технологій.

Найдинамічніше розвиваються ринки банківських послуг США, країн Європи, Японії, Південно-Східної Азії. З 2001 р. бурхливо розвиваються ринки банківських послуг у країнах БРІК (тепер БРІКС)¹. У Європі, за даними фірми «Rolan Berger & Partner», найдинамічнішими та найперспективнішими є ринки Італії, Іспанії, Франції, Німеччини та Великобританії, тоді як ринки банківських послуг Австрії і Швейцарії, попри високі темпи зростання, не можуть розраховувати на істотне зростання чисельності клієнтів.

Динамічно розвивається і вітчизняний ринок банківських послуг. Суттєво вплинули на стан ринку банківських послуг кризові події у фінансовій сфері та економічному і політичному житті нашої держави. Втрата окремими банками ліквідності підірвала довіру до банківської системи загалом, що знизило попит на депозитні послуги. Ті ж проблеми ліквідності змусили банки скоротити пропозицію кредитних послуг. Тому у 2009–2010 та 2014–2015 рр. активність українських банків переважно спрямовувалася на розрахункові та конверсійні

¹ БРІК – економічне та політичне об'єднання, що утворили Бразилія, Росія, Індія, Китай (англ. BRIC скорочено від Brazil, Russia, India, China). Згодом реорганізовано у БРІКС (до складу групи увійшла Південноафриканська Республіка).

послуги. З 2017 р. зростає активність споживачів на ринку депозитних послуг. На ринку кредитних послуг нові угоди укладаються переважно у сфері споживчого кредитування, співпраця з юридичними особами суттєво обмежена, що поглиблює структурні диспропорції в економіці та не дозволяє відновити повноцінне функціонування фінансового ринку.

Зменшення частки роздрібного сегмента ринку кредитних послуг під час кризових подій 2008–2009 рр. був тимчасовим. Протягом 1990-х рр. цей ринковий сегмент був недостатньо привабливим як для колишніх галузевих банків, які переважно орієнтувалися на обслуговування підприємств (крім Ощадбанку), так і для новостворених банків. Проте зростання доходів населення і довіри до банків стимулює діяльність банків на ринку роздрібних послуг. Співпраця банків з фізичними особами має перспективи і є важливим напрямом розвитку банківської системи України, оскільки не лише формує платоспроможний попит у сфері реального виробництва, але й визначально впливає на формування такого фактору виробництва, як робоча сила, що є визначальним критерієм інноваційного розвитку економіки.

З метою відновлення стабільності банківської системи та забезпечення прозорості на ринку банківських послуг Національний банк України активно впливає на умови надання послуг. Після кризи 2008–2009 рр., коли значне число валютних позичальників банків виявилися некредитоспроможними, у 2010 р. ним запроваджується мораторій на валютне кредитування для більшості клієнтів. Банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати процентні ставки за раніше виданими кредитами. У 2011 р. висувається низка додаткових обмежень щодо депозитних і кредитних послуг банків з метою посилення їх прозорості. Банки не можуть в односторонньому порядку змінювати процентні ставки, стягувати комісії, не передбачені угодами з клієнтами, тощо. Після дестабілізації банківського сектору у 2014–2015 рр. для відновлення довіри клієнтів НБУ жорстко регламентує порядок надання інформації позичальникам банків. Ці заходи сприятимуть подальшому розвитку вітчизняного ринку банківських послуг і забезпеченню його стабільного функціонування.

2.2. Консолідація та конкуренція на фінансових ринках: взаємообумовленість і визначальний вплив на ринкові умови

Еволюція консолідаційних процесів у банківській сфері свідчить про наявність тісного взаємозв'язку між ними та станом конкуренції, яка виступає своєрідним каталізатором зростання банків. Як зазначено вище, одним із наслідків банківської конкуренції є консолідація у банківському секторі економіки. Помітним це явище стає з середини XIX ст., коли в результаті насичення ринку та посилення конкуренції у банківських галузях провідних країн світу відбувалося стрімке скорочення кількості банків і зростання їх ринкової частки. І у сучасних умовах основною рушійною силою консолідації банків залишається саме банківська конкуренція. Прагнення розширити свій ринковий сегмент, наростити прибуток, отримати додаткові конкурентні переваги, стати сильнішими за конкурентів постійно стимулює прагнення до збільшення банків, одним із шляхів якого є консолідація у банківському секторі.

Конкуренція є рушійною силою розвитку економіки, її сфер і галузей. Вона забезпечує функціонування ринкового механізму регулювання пропорцій суспільного виробництва. Саме конкуренція формує мотивацію до розширення асортименту продуктів і послуг, зниження їх ціни та покращання якісних характеристик, до розробки та впровадження новітніх банківських технологій, зростання розміру банківського капіталу та обсягів банківських операцій.

Формування ринкової банківської системи в Україні та її подальший розвиток передбачає функціонування банків на комерційних засадах, заповнення ринкових ніш на ринку банківських послуг, посилення конкурентної боротьби за найвигідніші умови надання таких послуг. У цих умовах особливої актуальності набуває розробка теоретико-методологічних основ банківської конкуренції. Тому останнім часом щораз більшу увагу фахівців привертають проблеми визначення сутності, видів банківської конкуренції, з'ясування конкурентної позиції та конкурентоспроможності банків, побудови конкурентної стратегії тощо. Висвітленню даних проблем присвятили публікації такі вітчизняні і зарубіжні

науковці, як О. Бачалов і Г. Самойлов, Ф. Шпиг, Р. Фатхутдінов, які розглядають сутність і види конкуренції на фінансовому ринку, особливості політики держави у даній сфері [321; 372; 494]; А. Тавасієв і Н. Ребельський, котрі аналізують конкуренцію в банківській сфері в умовах перехідної економіки [352], Л. Федулова, І. Волощук, Ю. Заруба, Г. Карчева, В. Вовк та ін., які досліджують теоретичні й методичні підходи до управління конкурентоспроможністю банків, її оцінювання [375; 111; 127; 62]. Проте недостатньо дослідженими залишаються проблеми впливу конкуренції на розмір банків, капіталізацію та консолідацію банківського сектору, регіональний розподіл банківських установ, формування конкурентного середовища на глобальних ринках та окремих сегментах національних банківських систем, перспективи функціонування регіональних банків в умовах розвитку філіальних мереж найбільших системних банків тощо.

Поява конкуренції як економічного явища пов'язана із заповненням ринкових ніш в індустріальній економіці. Зникнення вільних ринкових ніш спричиняло суперництво бізнесу, яке супроводжувалося перерозподілом ресурсів та формуванням ринкових механізмів регулювання економічних процесів. Термін «конкуренція» походить від латинського «concurro», що перекладається як «зіштовхуюсь». Згодом з'явився термін «concurrentia», який перекладається як «зіштовхнення, змагання, суперництво». Основні засади теорії конкуренції вперше були викладені А. Смітом у його відомій праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) [337]. Він виступив засновником так званого поведінкового трактування конкуренції. Для цього підходу притаманне тлумачення сутності конкуренції через поведінку суб'єктів ринку. А. Сміт перший узагальнив існуючі думки щодо сутності конкуренції і вперше:

- сформулював визначення конкуренції як суперництва ринкових суб'єктів, яке може впливати на підвищення чи зниження ринкових цін залежно від співвідношення попиту і пропозиції;

- розкрив роль конкуренції в економіці – називав конкуренцію «невидимою рукою ринку», яка змушує підприємців діяти відповідно до ідеального плану розвитку економіки;

– теоретично обґрунтував механізм конкуренції, яка забезпечує формування середньогалузевої норми прибутку, веде до оптимального розподілу ресурсів між галузями й товаровиробниками, забезпечує найефективніше для суспільства використання ресурсів;

– визначив основні умови ефективної конкуренції: наявність значної кількості продавців, покупців, відсутність перешкод щодо руху фінансових та інших видів ресурсів, доступність інформації, мінімальне державне втручання.

Отже А. Сміт вважав конкуренцію чесним суперництвом, що ведеться між продавцями (покупцями) за найвигідніші умови продажу (купівлі) товарів. Основним методом конкурентної боротьби він вважав коливання цін. У подальшому концепція поведінкового трактування конкуренції розвивається у напрямі точнішого визначення її цілей і засобів ведення. Подальший розвиток поведінкове трактування конкуренції дістало у працях К. Маркса, який зазначав, що конкуренція – це притаманна товарному виробництву непримиренна боротьба між окремими виробниками за найвигідніші умови виробництва та збуту товарів, яка на основі міжгалузевого руху капіталів спричиняє формування середньої норми прибутку та впливає на цій основі на загальний стан економіки [189].

Неокласичний варіант поведінкової концепції конкуренції розглядає сутність конкуренції як боротьбу за рідкісні економічні блага та за гроші споживачів, на які їх можна купити. Більшість економічних благ є рідкісними, тобто їх кількість менша за потенційні потреби суспільства в цих благах. Тому відомий американський економіст П. Хайне вважає, що конкуренція є прагненням до найкращого забезпечення відповідності критеріям доступу до рідкісних благ [385]. Відомий теоретик М. Портер також трактує конкуренцію з точки зору поведінкової концепції – аналізує її як боротьбу товаровиробників за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів [273].

У XIX–XX ст. дістало поширення структурне трактування економічного змісту конкуренції. Цю теорію розвивали вчені Ф. Еджуорт, А. Курно, Дж. Робінсонс, Е. Чемберлін, котрі заклали фундамент сучасної концепції чотирьох типів ринків: ринок досконалої конкуренції; ринок монополістичної конкуренції;

ринок олігополії; ринок монополії [476; 35; 125]. Цей підхід є настільки популярним сьогодні у розвинених країнах, що термін конкуренція («competition») вживають саме у структурному розумінні. У разі звертання до поведінкової сторони конкуренції вживають термін «суперництво» («rivalry»).

За структурного підходу зміщено акцент з боротьби суб'єктів ринку на аналіз структури ринку й аналіз умов, які на ньому панують. Так, Ф. Найт визначає конкуренцію як ситуацію, за якої існує багато одиниць, що конкурують, і вони є незалежними [215]. К. С. Макконнел і С. Л. Брю вважають, що конкуренція («competition») – це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно входити на ринок і залишати його [46, С. 774]. Отже, за такого підходу в центрі уваги – не суперництво, а визначення факту потенційної спроможності або неспроможності впливу на загальний рівень ринкових цін.

Існує також функціональний підхід до трактування конкуренції, прихильники якого розглядають економічну сутність конкуренції через функції, які вона виконує, тобто через її роль в економіці. Представник цієї теорії Йосиф Шумпетер визначав конкуренцію як суперництво старого з новим [497]. Ф. фон Хайек розглядав конкуренцію з іншого боку і називав її «процедурою відкриття» [383].

Отже, можна підсумувати, що історично склалися три основні підходи до трактування економічного змісту конкуренції: поведінковий підхід, коли економічний зміст конкуренції визначається через специфіку поведінки ринкових суб'єктів; структурний підхід, коли акцент зміщується з боротьби суб'єктів фінансового ринку на аналіз структури ринку та умов, що на ньому панують; функціональний підхід, за якого економічну сутність конкуренції розкривають через призму функцій, які вона виконує [501, с. 40–41]. Якщо дослідника цікавлять методи конкурентної боротьби, шляхи отримання конкурентних переваг і принципи обрання конкурентної стратегії фірми, він звертається до поведінської теорії конкуренції. Якщо для фахівців головною є проблема розвитку ринків та їх доступності, то вони користуються концепціями структурного підходу до конкуренції. Якщо дослідники аналізують роль конкуренції як регулятора

економіки, вони найбільшу увагу приділяють функціональній концепції конкуренції. Існування цих підходів свідчить про багатогранність досліджуваного економічного явища. Обрання одного з цих підходів обумовлюється також тими задачами, які ставить перед собою дослідник.

У вітчизняних публікаціях з даної проблеми домінує перший підхід, коли під конкуренцією суб'єктів фінансового ринку розуміють процес суперництва фінансово-кредитних установ, під час якого вони прагнуть забезпечити собі найбільш привабливі умови функціонування на фінансовому ринку. Практично відсутні публікації, де конкуренція розглядалася б не стільки як суперництво у формуванні цін, а скоріше як існування потенційної спроможності впливу на загальний рівень ринкових цін; як стан ринку, на якому функціонує значна кількість незалежних ринкових суб'єктів, які можуть вільно входити на ринок і залишати його. Відсутній також в наукових публікаціях останнього часу підхід до аналізу конкуренції як економічного регулятора, що визначає напрямки та інтенсивність руху капіталу, слугує рушійною силою появи інновацій, лежить в основі економічного розвитку. Однак лише комплексний підхід дозволяє всебічно дослідити передумови і наслідки конкуренції фінансових посередників, сформулювати виважені рішення у даній сфері.

У сучасних умовах дослідники банківської конкуренції трактують її зміст в основному на основі поведінської концепції, тобто як суперництво економічних суб'єктів. Так банківську конкуренцію як економічне суперництво комерційних банків за вигідні позиції на ринку банківських послуг розглядає Т. Сива [329, с. 121]. На тих же позиціях перебуває Л. Кльоба, стверджуючи, що головне в конкуренції організація боротьби на ринку за досягнення поставлених цілей [133, с. 152]. К. Ільченко також зазначає, що банківська конкуренція представляє собою «боротьбу за споживача банківських послуг і створення таких умов для інших учасників, які не дозволяють їм мати вирішальний вплив на ринок» [122, с. 387]. Ці підходи поширюються і на правове визначення конкуренції як «змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання» [288, ст. 1].

Саме поняття банківської конкуренції є досить умовним, оскільки на ринку банківських послуг діють не лише банки, а й інші фінансові посередники. Щодо традиційних банківських послуг, до яких у першу чергу відносять кредитні й депозитні послуги, то їх надають також кредитні спілки, ощадні установи та ін. Нетрадиційні банківські послуги: лізингові, факторингові, трастові, клірингові та інші надають також як банки, так і різноманітні спеціалізовані небанківські фінансові посередники. Тому слід розрізняти банківську конкуренцію і конкуренцію на ринку банківських послуг. Конкуренція на ринку банківських послуг – більш широке поняття і являє собою суперництво банків та інших фінансових посередників, за якого вони прагнуть забезпечити собі найпривабливіші умови функціонування. А банківська конкуренція у вузькому розумінні – це процес суперництва банків з метою розширення ринкового сегмента і забезпечення результативності свого бізнесу. У широкому трактуванні вона являє собою суперництво як банків, так і небанківських фінансово-кредитних інститутів і змістовно наближується до поняття конкуренції на ринку банківських послуг.

Суб'єктами конкуренції на ринку банківських послуг можуть виступати будь-які економічні суб'єкти, що надають споживачам фінансові та суто банківські послуги. Суб'єктами банківської конкуренції є або винятково банки, або банки функціонують як одна зі сторін конкурентних відносин. У банківській сфері, як і будь-якій іншій, існує не лише конкуренція продавців, а й конкуренція покупців. Проте через специфіку банківської діяльності дослідження переважно зосереджуються на конкурентних відносинах продавців банківських послуг і продуктів. Для розуміння відмінностей цих понять наведемо кілька прикладів. По-перше, банки можуть конкурувати між собою не лише за клієнта на ринку банківських послуг як продавці. Банки також є споживачами засобів виробництва, обладнання, обчислювальної техніки тощо. І у цій сфері вони також можуть конкурувати за доступ до цих продуктів на кращих умовах. По-друге, банки виходять на ринок споживчих послуг і предметів споживання і як покупці, і як продавці послуг зі споживчого кредитування, тобто в ролі фінансових

посередників. По-третє, банки конкурують між собою як покупці інноваційних продуктів і прав інтелектуальної власності. По-четверте, банки конкурують один з одним на ринку праці. Особливо відчутною є ця конкуренція на ринках, що розвиваються, через брак висококваліфікованих працівників.

Таким чином, сфера банківської конкуренції є досить широкою, а її межі – досить розмитими. За банківської конкуренції сфера конкуренції представлена численними банківськими ринками. На них банки виступають не лише як продавці фінансових ресурсів, а й як їх покупці. Тобто коли йдеться про банківську конкуренцію, слід враховувати, що це не лише конкуренція продавців, а й конкуренція покупців. Проте основною сферою банківської конкуренції є ринок банківських послуг із його розгалуженою структурою. Цим і зумовлені особливості конкуренції на ринку банківських послуг. До основних специфічних рис цієї конкуренції можна віднести такі:

- 1) об'єктом конкурентної боротьби є не товари, а фінансові послуги і фінансові ресурси з притаманними їм особливостями;
- 2) банки й інші фінансові посередники зазвичай можуть виступати в ролі не лише продавця, а й покупця фінансових послуг та ресурсів;
- 3) відсутні проблеми недоступності каналів збуту. Реалізація фінансових послуг часто може бути локалізована в межах фінансової установи;
- 4) відсутність патентного захисту нововведень, що спричиняє певну стандартизацію банківських продуктів. Це полегшує доступ на ринок банківських послуг і ускладнює конкуренцію;
- 5) фінансові послуги можуть взаємозамінювати одна одну, але не мають конкурентоспроможних нефінансових замінників (субститутів), тому міжгалузева конкуренція переважно набуває форми переливання капіталу;
- 6) у банківській галузі специфічні вхідні бар'єри на ринок, серед яких – мінімальні вимоги до розміру статутного капіталу, обмеження щодо власників, необхідність отримання згоди державного регулятора, що може обмежувати конкуренцію, і водночас відсутній ряд бар'єрів, притаманних іншим секторам

економіки, наприклад, пов'язаних із технологіями та обладнанням, у зв'язку з чим є тенденція до посилення конкуренції у цій сфері;

7) у фінансовій сфері існують певні межі поширення цінової конкуренції, що досить часто висуває на перший план вимоги до якості фінансових послуг і рекламної діяльності;

8) конкуренція на ринку банківських послуг виникла пізніше, ніж у промисловості, проте вона відрізняється високим рівнем інтенсивності, різноманіттям форм і методів;

9) посилення конкуренції на ринку банківських послуг між банками і парабанками та поява загрози конкуренції з боку фінтех-компаній і нефінансових інститутів, наприклад – торговельних мереж у сфері споживчого кредитування та у мережі інтернет.

Висока прибутковість фінансових ринків, їх патентна відкритість приваблюють усе нових конкурентів, що створюють потенційну загрозу стабільному функціонуванню банків. Якщо раніше розрахунки були переважно цариною діяльності банків, то зараз банки втрачають монополію на даному сегменті фінансового ринку, де з ними успішно конкурують не лише клірингові компанії, а й різноманітні платіжні системи, фінтех-компанії і навіть поштові структури. Так в Україні Укрпошта входить на ринок розрахункових, платіжних і карткових послуг [228]. Половину її доходів становлять надходження від надання фінансових послуг, серед яких і традиційні пенсійні виплати, і карткові перекази. Але Укрпошта планує розширення своєї присутності на ринку фінансових послуг і вбачає дві моделі такої діяльності. Це часткове використання традиційної моделі поштового ощадного банку з можливістю надавати складні фінансові продукти, як у Італії, Туреччині, Латвії, Литві та інших країнах, або ж створення повноцінного поштового банку, як у Великій Британії, Швейцарії, Бельгії, Ірландії та ін.

Поява у другій половині XX ст. таких могутніх платіжних систем, як Visa й MasterCard спричинили панічні настрої щодо майбутнього банків у сфері розрахунків та платежів. Проте конкуренція банків з цими організаціями

переросла в успішну співпрацю. Технологічні фінансові інновації ХХІ ст. породили конкуренцію банків та фінтех-компаній, яка викликала нову хвилю стурбованості не лише у менеджерів банків, а й навіть у таких поважних наглядових установ, як Базельський комітет з банківського нагляду [556]. Стрімке зростання інвестицій у фінтех і повільне інноваційне оновлення банківських технологій може призвести до втрати останніми значної частки роздрібного бізнесу. Зміна бізнес-моделей банків може суттєво вплинути на їх прибутковість і погіршити показники конкурентоспроможності. Окремі загрози для банків створює поява фінтех-компаній з банківськими ліцензіями, таких, як Монобанк. Консолідація може бути прийнятним виходом для банків із цієї ситуації. Скоріше за все, вони будуть купувати фінтех-компанії або виступати засновниками нових. Тобто розширення конкуренції у цьому напрямку викличе новий сплеск консолідації на фінансових ринках.

Банки, у свою чергу прагнуть до універсалізації діяльності, яка забезпечує диверсифікацію ризиків та стабілізацію прибутковості в умовах підвищеної волатильності фінансових ринків. Як уже зазначалося, у сучасних умовах банки прагнуть пропонувати не лише увесь спектр традиційних банківських послуг, а й розширювати їх асортимент за рахунок тих, які раніше пропонувалися іншими фінансово-кредитними інститутами, та нових, які базуються на інноваційних інформаційних технологіях. Це досягається двома шляхами: створенням власних структурних підрозділів, що надають нові види послуг, і приєднанням небанківських фінансових інститутів. Останній шлях має низку переваг, оскільки у цьому разі банки отримують готовий бізнес: кваліфікований персонал, клієнтуру, продуктовий ряд, що відомий споживачам таких послуг і користується попитом. Тому не дивно, що значна частина великих зарубіжних банків являють собою конгломерати різних фінансово-кредитних інститутів, які пропонують практично повний асортимент фінансових послуг (див. додаток Б).

Привабливість окремих секторів ринку фінансових послуг останнім часом особливо посилюється. Процес старіння населення у країнах із розвиненою економікою стимулює проведення пенсійних реформ, що активізує діяльність

пенсійних і взаємних фондів і веде до зростання їх ресурсної бази, підвищення попиту на окремі послуги страхування, довгострокові ощадні послуги, трастові послуги тощо. Не дивно, що саме цей сегмент ринку стає основною сферою конкуренції у фінансово-кредитній сфері, тому посилюється консолідація банківського капіталу й капіталу цих фінансових посередників. Посилюється також конкуренція банків та інвестиційних компаній на фондових ринках. Зниження процентних ставок на ринках банківського кредитування змушує власників заощаджень шукати більш привабливі умови розміщення коштів, що спричиняє перетікання частини ресурсів з банківського до інвестиційного сектора фінансового ринку. З розвитком інструментарію ринків капіталів підприємства отримали можливість залучення коштів не лише з використанням банківського кредитування, а й на основі емісії боргових цінних паперів, частину яких банки тримають в інвестиційних портфелях. Це спричиняє поширення інвестиційних банків на розвинених ринках і розширення можливостей консолідації банківського сектору. Конкуренція банків та лізингових компаній у сфері фінансування бізнесу та потреб населення також прискорює процеси консолідації цих фінансових установ.

У сучасних умовах на ринку банківських послуг розвиток конкуренції проявляється у таких закономірностях, як універсалізація банківської діяльності і вихід банків на нові ринкові сегменти, прагнення нефінансових інститутів проникнути на ринок фінансових послуг, лібералізація державного регулювання фінансової сфери, розширення сфери діяльності фінансових інститутів (територіальний аспект) тощо. Результатом цього є посилення інтенсивності конкуренції на фінансових ринках.

Діяльність банків як фінансових посередників зосереджена на ринку банківських послуг. Виконання усіх притаманних банкам функцій безпосередньо взаємозв'язане з наданням клієнтам тих або інших видів банківських послуг. Зокрема, процес акумулювання грошових коштів – з депозитними послугами, перерозподіл – з кредитними, інвестиційними, трастовими, лізинговими тощо, емісійна функція пов'язана з банківським кредитуванням, розрахункова – з

касовими та розрахунковими послугами банків. Об'єктом конкуренції на цьому ринку є умови надання банківських послуг.

У процесі розвитку ринку банківських послуг відбуваються суттєві зміни конкурентного середовища. Конкуренція – це визначальний чинник розвитку ринку банківських послуг і основа ринкових механізмів його регулювання. Роль конкуренції визначається дією закону конкуренції, відповідно до якого відбувається покращання якісних параметрів продуктів і послуг і зниження їх ціни. Адже, якщо кілька банків пропонують послуги, що відрізняються якістю і ціною, то споживач надаватиме перевагу більш якісним і дешевим послугам. Тому банки, що пропонують дорогі або неякісні послуги, будуть змушені їх покращувати або витіснитимуться з ринку конкурентами. Тобто дія закону конкуренції спрямована на витіснення з ринку банківських послуг неякісних або надто дорогих банківських продуктів та їх виробників.

Вплив конкуренції на ринок банківських послуг досить суперечливий. З одного боку, конкуренція стимулює розширення асортименту банківських послуг, підвищення рівня їх якості та зниження ціни, прискорення НТП і розвитку банківських інновацій. Дія закону конкуренції спрямована на стимулювання найефективніших і найнадійніших банків. З іншого, конкуренція призводить до банкрутства окремих банків, що негативно впливає на стабільність банківської системи загалом і знижує рівень довіри до банківського сектору. Адже банкрутство або неплатоспроможність декількох банків здатні спричинити паніку серед клієнтів і кризу банківської системи. А головне – конкуренція постійно створює передумови до появи своєї протилежності – монополії. Так, до економічних наслідків конкуренції можна віднести витіснення малих і середніх банків, консолідацію банківського сектору.

Отже, вільна конкуренція створює передумови виникнення монополії. Монополія не знищує конкуренцію, а лише змінює засоби і форми конкурентної боротьби. За посилення тенденції монополізації ринку починають переважати методи нецінової конкуренції та позаекономічні методи конкурентної боротьби.

Розглядаючи конкуренцію як суперництво економічних суб'єктів, доцільно вирізняти механізм конкуренції, який, на нашу думку, являє собою систему суб'єктів, об'єктів, методів, засобів конкурентної боротьби, що базуються на певних економічних закономірностях і врегульовані правовими нормами (рис. 2.5). Економічним підґрунтям дії цього механізму є закон конкуренції, відповідно до якого ринковий суб'єкт, що пропонує своїм партнерам/клієнтам найкращі умови, сам у кінцевому підсумку розвивається у найкращих умовах.

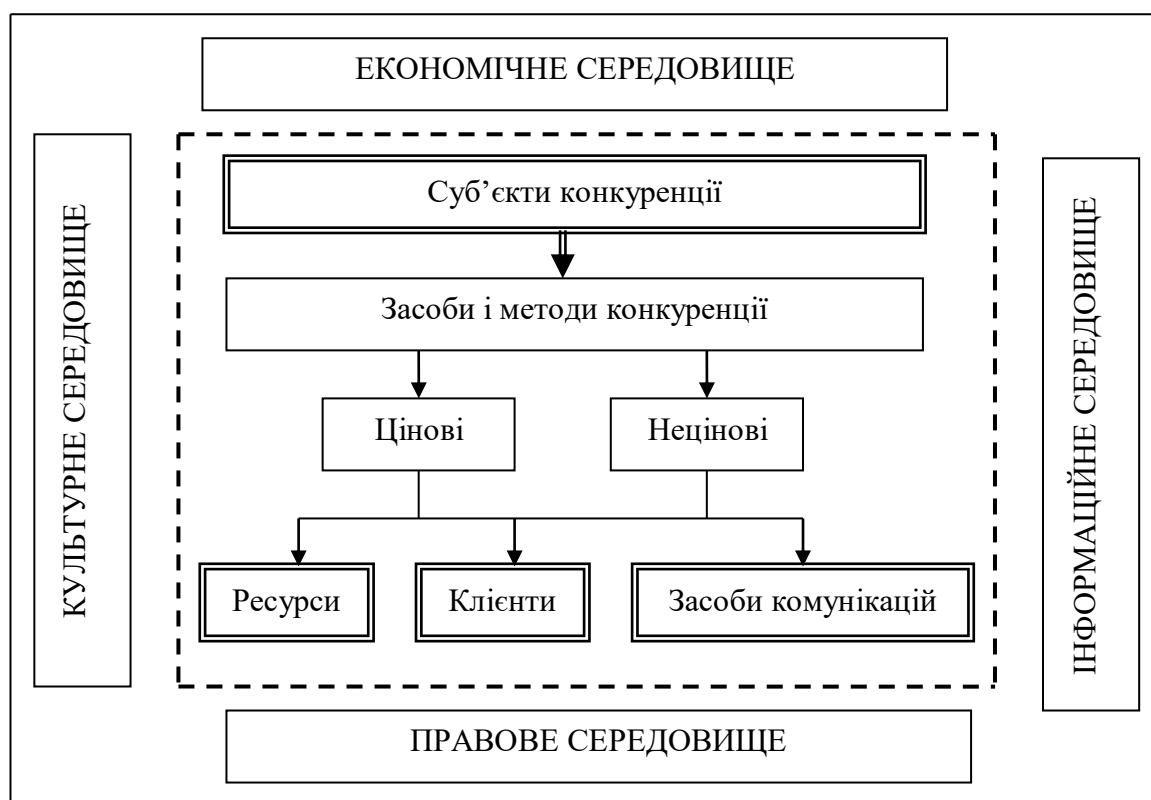

Рис. 2.5. Механізм конкуренції на ринку банківських послуг

Джерело: розроблено автором

У результаті дії цього закону відбувається об'єктивний процес зростання якості товарів і послуг зі скороченням суспільно необхідних витрат на їх виробництво, перетікання фінансових та інших ресурсів до тих суб'єктів й у ті сфери, де забезпечується їх ефективніше використання.

У банківській сфері дія закону конкуренції зумовлює розширення діяльності найефективніших банків і витіснення з ринку низькорентабельних. Таким чином формується тенденція до зменшення кількості банків, їх

консолідації, зниження інтенсивності конкуренції. Тобто механізм конкуренції спрямований на формування олігополії, а згодом – і монополії.

Суб'єктами конкуренції на ринку банківських послуг є, по-перше, продавці банківських послуг, тобто різні типи банків і парабанків та їх об'єднання, а також нефінансові організації та їх об'єднання, у тому числі з фінансово-кредитними установами; по-друге, покупці банківських послуг; по-третє, технічні посередники грошового ринку. Проте основними суб'єктами конкуренції на банківському ринку є саме банки.

З огляду на їх конкурентну позицію банки поділяють на прямих і потенційних конкурентів. Прямі конкуренти – це банки, що функціонують на одному ринковому сегменті й істотно впливають на конкурентне середовище. Своєю чергою, залежно від обраної конкурентної стратегії, вони поділяються на банки-лідери, претенденти на лідерство і новачки. Потенційні конкуренти – це банки, які лише планують входження на певний ринковий сегмент, або роблять перші кроки у цьому напрямі. Обсяги їх діяльності невеликі й вони майже не впливають на конкурентне середовище. Об'єктами банківської конкуренції на грошовому ринку є кредитні ресурси, умови їх залучення та розміщення, а на ринку банківських послуг – клієнти, можливість банків надавати послуги для задоволення їхніх потреб. А звідси – жорстка боротьба як за збереження наявних клієнтів і надання їм нових банківських послуг, так і за залучення нових.

Об'єктом конкуренції є умови доступу до фінансових, інформаційних, трудових та інших видів ресурсів, кошти споживачів банківських послуг, канали комунікацій і канали просування продуктів на відповідні сегменти ринку.

Інструментами конкуренції на ринку банківських послуг є ціна і собівартість послуг, їх якісні параметри, канали поширення, банківські технології, реклама, PR-акції тощо. Відповідно банківська конкуренція базується на застосуванні таких методів конкуренції, як підвищення якості послуг та розширення їх асортименту, поліпшення сервісу клієнтів, зниження ціни послуг, скорочення витрат споживачів банківських послуг, покращання якості менеджменту, що впливає на фінансові результати банківської установи й такі

характеристики банківських послуг, як терміни, швидкість, тривалість, адаптивність, синергія тощо. Механізми конкуренції можуть базуватися на пріоритетному застосуванні окремих методів або їх сукупності.

Механізм банківської конкуренції включає вхідні та вихідні бар'єри на ринку банківських послуг, тобто умови входження інвесторів на цей ринковий сегмент та виходу з нього. На відміну від інших ринків, ринок банківських послуг у цій сфері є специфічним. Так, вхідні бар'єри формуються переважно державними регуляторами. Це наявність ліцензії на проведення банківських операцій, мінімальний розмір статутного капіталу, вимоги до засновників, їх фінансового стану і ділової репутації, значення іміджу для доступу до ресурсів тощо. Полегшує входження на ринок банківських послуг відсутність патентного захисту банківських інновацій. Суттєвою перешкодою для нових банків може стати відсутність сформованого іміджу та вільних ринкових ніш.

Вихідні бар'єри також зазнають істотного регулятивного впливу з боку держави. Процес ліквідації банку регламентується Законами України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [281; 293] і великою мірою визначається політикою Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, якому передано частину функцій у цій сфері. Така система побудована за зразком американської, де до повноважень Федеральної корпорації страхування депозитів входить прийняття рішень щодо неплатоспроможних банків – членів цієї організації та обрання способу виведення їх з ринку.

Конкуренція на ринку банківських послуг має складну структуру. Це дає підстави стверджувати про наявність субординованих рівнів конкуренції, зокрема:

- про конкуренцію між фінансовими посередниками одного виду, наприклад, банками, кредитними спілками, лізинговими компаніями;
- про конкуренцію різних видів фінансових посередників між собою;
- про конкуренцію фінансових і нефінансових установ.

Отже існує внутрішньогалузева і міжгалузева конкуренція, але у фінансовій сфері проблема полягає в тому, що ця сфера не належить до конкретних галузей економіки, тому в економічній літературі розглядають банківську, страхову галузь тощо. Тенденція універсалізації банківської діяльності спричиняє стирання міжгалузевих кордонів у фінансовому секторі. В Україні цьому сприятиме поширення регулятивного впливу НБУ на певних фінансових посередників, що передбачене з 2020 р. [284].

Конкуренція формується на регіональному, національному і міжнародному рівнях. Глобалізаційні процеси на фінансовому рівні дають підставу говорити про глобальну конкуренцію. Процеси економічної інтеграції, які посилюються останнім часом, спричиняють розмивання національних економічних кордонів, зокрема і у банківській сфері. На прикладі українського ринку банківських послуг з приходом іноземного банківського капіталу спостерігається стирання меж між національними та іноземними банками і відповідно перенесення банківської конкуренції на більш високий рівень.

Розглядаючи рівні конкуренції, також можна виокремити два її види: індивідуальна конкуренція, де конкурентами є окремі фінансові інститути, і групова, де роль конкурентів можуть відігравати групи фінансових посередників одного виду. Крім того, на ринку банківських послуг розрізняють конкуренцію продавців і конкуренцію покупців. На відміну від традиційної ситуації конкуренція продавців і покупців на фінансовому ринку ускладнюється тим, що більшість фінансових посередників можуть бути як продавцями, так і покупцями фінансових ресурсів. З огляду на це можна говорити про конкуренцію не лише між фінансовими установами, а й про конкуренцію між позичальниками кредитних інститутів.

Залежно від методів ведення конкурентної боротьби вирізняють цінову і нецінову конкуренцію, функціонування яких у банківській сфері пов'язане з певними проблемами. Цінова конкуренція базується на пропонуванні споживачам послуг такого ж рівня якості, як і у конкурентів, але за нижчою ціною, гнучких схем оплати. В основу нецінової конкуренції покладено поліпшення якості

банківських послуг, розширення їх асортименту, використання рекламних заходів та покращання іміджу банку.

Особливістю цінової конкуренції у фінансовому секторі економіки є відсутність чіткого взаємозв'язку споживчої вартості фінансової послуги та її ціни. Великою мірою банківські послуги пов'язані з функціями банків як фінансових посередників щодо акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів. А ціноутворення на ринку кредитних і депозитних послуг відбувається під істотним впливом таких макроекономічних чинників, як показники інфляції, рентабельності окремих галузей економіки, облікової ставки центрального банку і ставок оподаткування, розміру та структури грошової маси тощо. Крім того, суттєво обмежені можливості маневрування процентними ставками. Усе це звужує перспективи банків щодо ведення цінової конкуренції. Також є розмитою межа між прихованою та відкритою ціновою конкуренцією.

Набір методів і засобів конкурентної боротьби залежить від обраної конкурентної стратегії. Зокрема, останнім часом набувають популярності такі засоби цінової та нецінової конкуренції, як пропозиція кращих цінових умов на фінансові послуги, підвищення якості послуг і розширення їх асортименту, покращання сервісу клієнтів, економія витрат споживачів послуг та ін. При цьому широко використовують такі інструменти конкурентної боротьби, як ціна, собівартість, реклама, PR-акції, інноваційні технології тощо. Використання окремих засобів та інструментів конкурентної боротьби є обмеженим через відсутність належного досвіду її ведення вітчизняними банками. Вони лише вчаться будувати свої конкурентні стратегії та успішно реалізовувати їх.

Цінова конкуренція на ринку банківських послуг має певні межі, які визначаються заходами державного регулювання, зокрема процентною політикою центрального банку, та обмеженнями економічного характеру. Наприклад, цінова конкуренція на ринку депозитних послуг обмежується річними показниками інфляції, нижче яких банки не можуть встановлювати ставки за строковими депозитами, тому що при цьому вони не виконують функцію збереження позичкового капіталу.

За ступенем інтенсивності конкуренція на ринку банківських послуг може бути низькою (або привабливою), помірною, жорсткою. Для вимірювання інтенсивності конкуренції використовують різні показники [373].

Важливу інформацію надає аналіз співвідношення ринкових часток конкурентів:

$$D_i \geq 2 D_j, \quad (2.1)$$

де D_i – частка ринку i -го банку;

D_j – частка ринку j -го банку.

Найбільша інтенсивність конкуренції спостерігається за приблизно рівних ринкових часток конкурентів. У міру збільшення різниці у ринкових частках конкурентів інтенсивність конкуренції послаблюється.

На порівнянні часток конкурентів на ринку базується такий метод [110]:

$$U_{\text{ч}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n D_i^2}{D_{\text{ср}}}}, \quad (2.2)$$

де $U_{\text{ч}}$ – інтенсивність конкуренції, що враховує ступінь схожості часток конкурентів на ринку;

$D_{\text{ср}}$ – середнє арифметичне значення D_i ;

n – кількість конкурентів на ринку.

Чим вищий коефіцієнт варіації ринкових часток, тим нижча інтенсивність конкуренції, і навпаки. Показник динамічної конкуренції враховує динамічну варіацію часток конкурентів [373]:

$$U_{\text{к}}^{\text{д}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (D_i^{\text{н}} - D_i^{\text{к}})^2}{n}}, \quad (2.3)$$

де $U_{\text{к}}^{\text{д}}$ – показник динамічної конкуренції;

$D_i^{\text{н}}$ – ринкова частка i -го конкурента на початок досліджуваного періоду;

$D_i^{\text{к}}$ – ринкова частка i -го конкурента на кінець досліджуваного періоду;

n – кількість конкурентів на ринку.

Чим вищий показник динамічної конкуренції, тим вища інтенсивність конкуренції, і навпаки.

Як показники інтенсивності конкуренції також можна використовувати різноманітні коефіцієнти ринкової влади: Бейна, Лернера, Тобіна, Папандреу та інші й показники домінуючого становища, наведені у Методиці визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку (затверджена Розпорядженням АМКУ від 5 березня 2002 р. № 49-р) [7, с. 146–147; 195]. Інтенсивність конкуренції на ринку банківських послуг також визначається кількістю банків (їх має бути не менше десяти), часткою найбільших із них, наявністю вільних ринкових ніш, умовами входу на ринок та виходу з нього. Вітчизняному ринку банківських послуг притаманні регіональні відмінності інтенсивності конкуренції. Найжорсткішою вона є у Київському регіоні.

Показник інтенсивності конкуренції тісно пов'язаний з таким видом конкуренції, як досконала конкуренція, яка є одночасно визначенням ринкового стану, протилежного монополії. Їй притаманна найвища інтенсивність конкуренції та відсутність обмежень входу на ринок і виходу з нього (ринкових бар'єрів). Таким конкурентним станом характеризуються початкові етапи становлення банківських систем у розвинених країнах за відсутності консолідаційних тенденцій та державного впливу на галузь.

Постає цілком закономірне питання щодо ефективності та ролі досконалої конкуренції у банківській сфері, де забезпечується акумулювання та перерозподіл позичкового капіталу, який функціонує на основі кредитних відносин, а отже – довіри. Деякі науковці вважають, що досконала конкуренція у сучасних умовах втрачає своє значення як модель максимальної ефективності [522, с. 575]. Водночас виникає поняття ефективної конкуренції, коли оцінюються її наслідки з позицій ефективності. При цьому здійснюється зіставлення додаткових витрат, пов'язаних із конкурентною боротьбою, та її вплив на ефективність бізнесу, впровадження інновацій, розвиток технологій тощо. Конкуренцію як динамічний процес, що сприяє розвитку інновацій, розглядав і Й. Шумпетер [497]. Проте його

ідеї виявилися недооціненими сучасниками і лише технологічна революція кінця ХХ ст. знову актуалізувала ці дослідження. Так, не заперечуючи роль конкуренції у розвитку інновацій, дослідники протягом тривалого часу зосереджували увагу на витратах, що супроводжують цінову та нецінову конкуренцію. Модель досконалої конкуренції піддавалася і піддається критиці, натомість обґрунтовується модель діючої конкуренції, яку вперше запропонував Дж. Кларк [522, с. 576]. Як альтернативу ідеальній або досконалій конкуренції у сучасних умовах розцінюють модель ефективної конкуренції [377]. На нашу думку, механізм як досконалої, так і діючої конкуренції базується на стимулюванні зростання ефективності бізнесу шляхом перерозподілу ресурсів на основі вирівнювання прибутковості галузей, регіонів, суб'єктів господарювання та встановлення рівноважних цін. Щодо переваг ефективної конкуренції як механізму взаємоузгодження елементів ринкового та державного регулювання, то її слід розглядати як закономірний етап розвитку конкурентних відносин, що базується на суперечливому поєднанні елементів регулятивних механізмів.

Наслідки конкуренції у банківській сфері також є суперечливими й неоднозначними. Це частково визначається специфікою самої банківської галузі, для якої банкрутство навіть неефективних банків не можна вважати суто позитивним явищем, оскільки воно має й негативні економічні та соціальні наслідки: знижує рівень суспільної довіри до банків, спричиняє банкрутство частини його клієнтів – юридичних осіб, втрату коштів домогосподарств, дестабілізацію фінансових ринків тощо [433, с. 503–507].

Механізм конкуренції формується і функціонує не лише на мезо- або макрорівні, як це висвітлено у більшості публікацій. Передусім конкуренція являє собою суперництво окремих компаній (фірм, фінансових установ) на галузевому рівні і має визначальний вплив на розвиток галузі. Тобто на мезорівні механізм банківської конкуренції виявляється через специфічну взаємодію суб'єктів ринку. Але конкурентні відносини поширюються і на нанорівень та втілюються у суперництві банківських працівників як носіїв певних знань, навичок, компетентностей. Дехто із науковців вважає, що конкурентні механізми

поширюються і на рівень банківських продуктів та послуг, проте необхідно зазначити, що останні не можуть розглядатися як суб'єкти конкурентних відносин, скоріше як спосіб отримання конкурентних переваг [338] (рис. 2.6).

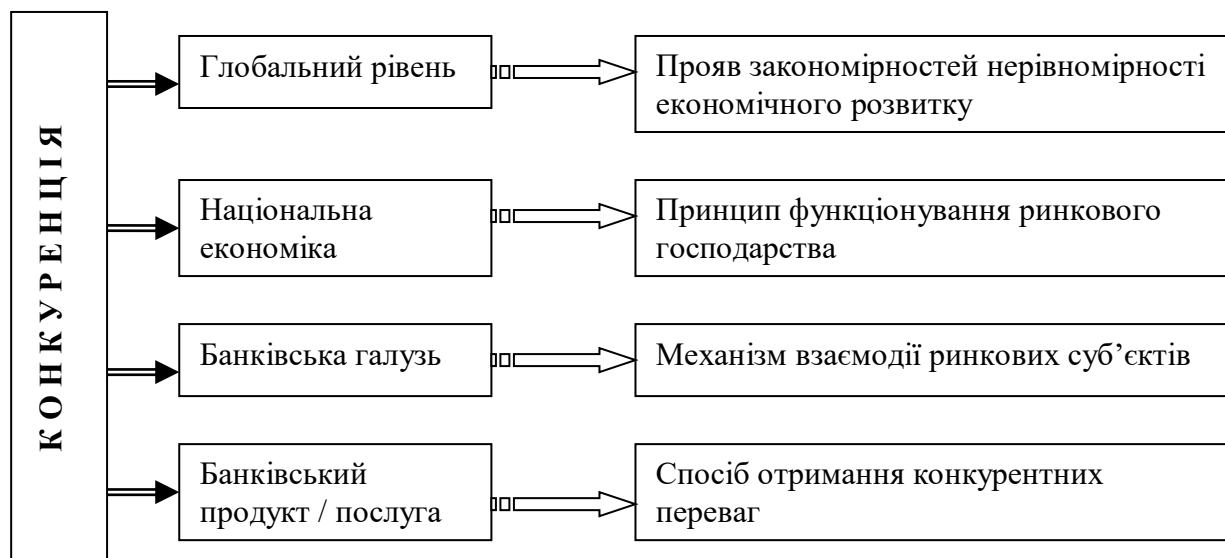

Рис. 2.6. Механізм конкуренції як системного багаторівневого явища

Джерело: узагальнено автором за [522; 353]

Конкуренцію на макрорівні можна розглядати, напевне, як принцип функціонування економіки країни на ринкових засадах, оскільки конкурентні відносини передусім виникають у бізнес-одиниць, що функціонують на тих самих ринках і конкурують за ті ж самі ресурси та клієнтів. Проте поширення міжгалузевої конкуренції змінює не лише її механізми, але і зміст. Поширення банківської конкуренції на глобальний рівень виявляється у суперництві банків та парабанків на глобальних ринках, однак глобалізація економіки поширює конкурентні відносини за галузеві межі та змінює її роль. Виникає поняття конкурентоспроможності національної економіки, що передбачає суперництво інших суб'єктів, що базується на нерівномірності економічного розвитку [370].

Дія механізму конкуренції визначається не лише складом та специфікою суб'єктів конкурентних відносин, а також і умовами, в яких відбувається суперництво. На думку Ю. Таранухи, в основі дії конкурентних механізмів є не обмеженість ресурсів, а конфлікт інтересів суб'єктів конкурентних змагань [354, с.

193]. Автор відзначає примусовий характер конкуренції, який не зникає навіть в умовах монополії через наявність потенційних конкурентів. Це спонукає конкурентів до отримання конкурентних переваг, що визначає напрям їх розвитку, виконуючи функції економічної селекції. Результатом дії механізму конкуренції є більш ефективні інноваційно спрямовані економічні суб'єкти. Стихийний ринковий характер механізму конкуренції може спричиняти не лише прогресивні, з точки зору еволюційного процесу, наслідки, але й такі, що призводять до деградації. Інноваторам у конкурентному середовищі протистоять консерватори, які можуть також вийти переможцями з цих змагань.

На думку відомого теоретика конкуренції М. Вебера, економічна конкуренція базується на певних правилах, проте спрямована на усунення конкурентів [54; 55]. Тому конкуренція може бути спрямована не лише на отримання конкурентних переваг, але й на позбавлення конкурентів можливих та наявних переваг у процесі суперництва.

Дія конкурентних механізмів втілюється у змінах складу суб'єктів на конкретному сегменті ринку та їх позиціонування. Слушним є твердження Ю. Таранухи, що зміна кількості суб'єктів на ринку – обов'язковий наслідок конкуренції, тоді як інноваційний розвиток – лише ймовірний [354, с. 196]. В основу механізму конкуренції покладено дії конкурентів, які впливають не лише на власні ринкові позиції та позиції конкурентів, але і змінюють саме конкурентне середовище. У цьому виявляються наслідки конкуренції на мікро- та макрорівнях. Проте конкурентне середовище також є визначальним чинником конкурентних змагань. Так, в умовах діджиталізації фінансових ринків відбувається ринкова селекція конкурентних переваг, спрямована на очищення ринку фінансових послуг від суб'єктів, що орієнтуються на застарілі технології (рис. 2.7).

Як видно з рис. 2.7, конкуренція спрямована на формування конкурентних переваг, здатних суттєво диференціювати компанію, її продукти від конкурентів, спричиняє появу і селекцію інновацій. Ринкове суперництво має на меті розширення власного сегмента і витіснення конкурентів. Тобто конкуренція постійно генерує технологічні зміни і зумовлює консолідацію ринку, що є

визначальними чинниками змін конкурентного середовища, яке, у свою чергу, визначає умови конкурентних відносин. Однією із закономірностей конкуренції є прискорення цих процесів.

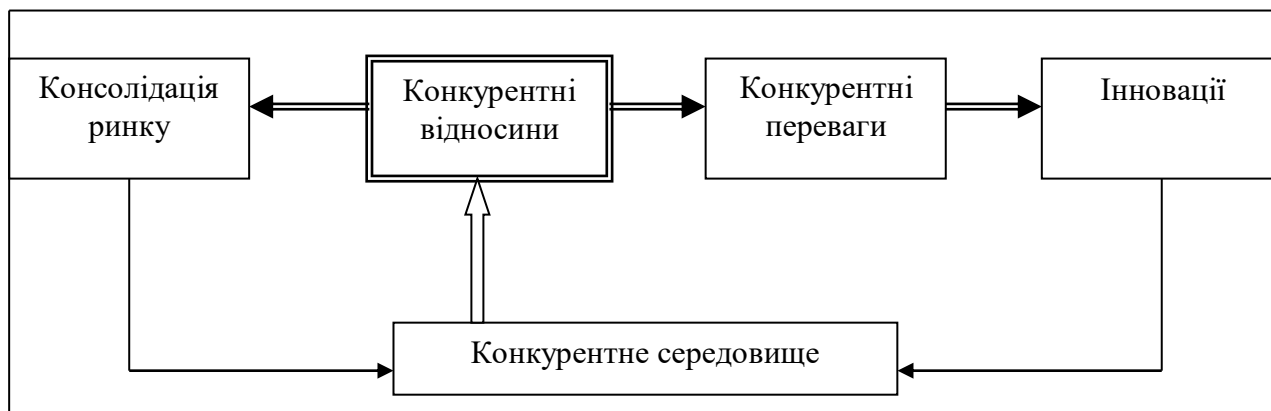

Рис. 2.7. Конкурентний механізм генерування інновацій на фінансовому ринку

Джерело: розробка автора

Проте розглядати наслідки банківської конкуренції, обмежуючись лише ринком банківських послуг, недостатньо. Оскільки банки виконують макроекономічні функції акумулювання та перерозподілу сукупного позичкового капіталу, забезпечують систему розрахунків в умовах поглибленого поділу праці і при цьому надають економічним суб'єктам розрахункові інструменти, вплив банківської конкуренції опосередковано поширюється на інші сфери економіки. Тому важливо, щоб конкурентне суперництво банків спрямовувалося на селекцію інновацій, а не консервування застарілого технологічного способу виробництва.

2.3. Формування конкурентоспроможності на фінансовому ринку у системі стимулів консолідації банків

Як уже зазначалося, конкурентна боротьба спрямована на отримання конкурентних переваг, постійно чи тимчасово недоступних для суперників, що дозволяють обмежити їх ринкову владу або усунути з ринку. Конкурентні переваги, які є концентрованим проявом переваг банку над конкурентами у фінансовій і маркетингових сферах, банківських технологіях і організації діяльності, є важливим засобом конкурентної боротьби.

Розглянемо основні напрями формування та передумови появи конкурентних переваг на ринку банківських послуг (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Конкурентні переваги на ринку банківських послуг

Джерело: розробка автора

Тут, як і на будь якому іншому ринку, основною конкурентною перевагою є ціна продуктів та послуг. Така конкурентна перевага може бути результатом низької собівартості фінансових послуг, звісно ж, без суттєвого зниження їх якості. Якщо йдеться про кредитні послуги, то їх здешевлення можливе за умов доступу до дешевих ресурсів, наприклад, завдяки консолідації банків та інших посередників на грошовому ринку, таких як пенсійні фонди, страхові компанії та ін. Зниження ціни на інші послуги зазвичай завдячує їх стандартизації та автоматизації, оскільки у банківській сфері у структурі собівартості значна частка витрат припадає на персонал.

Також конкурентні переваги формують високий ступінь диференціації послуг, тобто їх відмінність від послуг конкурентів, та індивідуальний підхід до споживачів. У сучасних умовах конкурентні переваги отримали банки, які запропонували клієнтам найбільш інноваційні продукти дистанційного банкінгу. Для банківського сектору України знаковим є приклад Монобанку, який на основі поєднання фінтех з банківською діяльністю зумів запропонувати інноваційні карткові продукти і швидко наростити ринковий сегмент, випереджаючи при цьому таких визнаних лідерів у цій сфері, як Приватбанк з його Приват-24.

Індивідуальний підхід до потреб клієнтів також дозволяє створювати індивідуалізовані унікальні банківські продукти, що становлять важливу конкурентну перевагу. Якщо для великих універсальних банків конкурентні переваги найчастіше базуються на низьких цінах і витратах, а послуги при цьому є стандартизованими, то невеликі банки витримують конкуренцію саме завдяки індивідуалізованому підходу. З одного боку, це створює можливості для виживання невеликих місцевих банків, які можуть обрати вузьку спеціалізацію, індивідуальний підхід до клієнтів тощо. Завдяки цьому успішно функціонують спеціалізовані банки в Японії, країнах Європи. З іншого, згодом вони починають програвати великим банкам через відсутність можливості економії на масштабах діяльності, недостатньо розрекламований бренд, обмежені можливості кредитування середніх та великих підприємств, а отже, і відсутність можливості формування ресурсної бази за рахунок їхніх депозитів.

Ринковий сегмент, який займає банк, також може бути конкурентною перевагою. І чим він більший, тим істотніші переваги щодо конкурентів. Адже великий ринковий сегмент дозволяє банку впливати на кон'юнктуру ринку, використовувати ефект масштабу для зниження собівартості послуг. І значний ринковий сегмент формує позитивне сприйняття банку клієнтами, позитивний імідж. А імідж банку, його рейтинг також є важливою конкурентною перевагою на ринку банківських послуг. Також конкурентною перевагою може бути новий потенційно привабливий ринковий сегмент.

В умовах динамічного зовнішнього середовища конкурентною перевагою є швидкість реагування на ринкові потреби. Зміни платіжних систем, банківських технологій, потреб споживачів потребують постійних змін в обслуговуванні клієнтів. Оскільки банки з різною швидкістю реагують на ринкові потреби, деякі з них втрачають свої конкурентні позиції і витісняються з ринку динамічнішими конкурентами. Ця конкурентна перевага безпосередньо пов'язана з організаційною структурою банку, її гнучкістю. Великі банки з традиційними бюрократичними структурами менш схильні до інновацій. Вони більш мотивовані обирати стратегію економії на витратах і використовувати переваги цінової конкуренції [272]. Банки, що мають гірше ресурсне забезпечення, найчастіше прагнуть отримувати конкурентні переваги завдяки унікальності своїх послуг і продуктів, яка через специфіку банківської галузі безпосередньо пов'язана з технологічними інноваціями. Для цієї групи суб'єктів ринку основною конкурентною перевагою банку може бути рівень застосовуваних технологій. Технологічні переваги над конкурентами важливі для будь-якого бізнесу. Їх специфікою у банках є відсутність патентної захищеності. Тому персонал банку має постійно запроваджувати інновації, щоб отримувати стійкі переваги над конкурентами.

Наступною конкурентною перевагою на ринку банківських послуг є кадровий потенціал, який втілюється у високому рівні продуктивності праці та кваліфікації персоналу. Оскільки у структурі витрат банку витрати на персонал зазвичай мають велику частку, значно більшу, ніж в інших галузях, продуктивність праці персоналу істотно впливає на фінансові результати діяльності банку. Також неабияке значення має управлінська майстерність менеджерів, їх стратегічне мислення.

Характеристиками конкурентних переваг на ринку банківських послуг є їх тимчасовість і неоднорідність. Оскільки більша частина ресурсної бази банків – це залучені кошти, а серед них значна частка припадає на кошти до запитання, банки можуть стикатися зі швидким відпливом ресурсів і втратою ринкового сегмента. Досвід еволюції банківських систем як розвинених країн, так і тих, що

розвиваються, демонструє багато прикладів, коли клієнтська паніка призводить до втрати ресурсів, іміджу, клієнтів навіть у найбільших банках. Так, світова фінансова криза 2007–2009 рр. призвела до погіршення фінансового стану майже усіх найбільших банків Європи, їх стабілізація відбулася завдяки реалізації спеціальних державних програм фінансової підтримки. У банківській сфері конкурентні переваги мають відносний, а не абсолютний характер, оскільки можуть бути оцінені лише через порівняння характеристик, які впливають на економічну ефективність діяльності банку. Конкурентні переваги банку перебувають під впливом великої кількості різних чинників і для досягнення конкурентної переваги потрібні комплексні зусилля за різними напрямками. Формування конкурентних переваг відбувається під впливом чинників, які можуть в одних випадках посилювати, в інших – послаблювати конкурентні переваги. Тому у процесі дослідження та формування конкурентних переваг важливе значення має системний підхід, який забезпечує використання найважливіших чинників впливу на діяльність банків.

Конкурентні переваги банків перебувають у різних сферах. До них відносять якісні й кількісні характеристики ресурсної бази, зокрема – достатність власного капіталу, рейтинг цінних паперів банку та самої установи, імідж банку, структуру, ціну й часові параметри зобов'язань, рівень ризику і прибутковості активів, ліквідність, банківські технології та комунікації, характеристики персоналу, стратегії та інновації тощо. Тому їх цілеспрямоване формування потребує дослідження, зокрема класифікації за різними параметрами. Спробу класифікувати конкурентні переваги організації робили різні дослідники – М. Портер [272], Ж.-Ж. Ламбен [168; 169], Р. Грант [79], Г. Азоев [3], Р. Фатхутдінов [373], І. В. Смолін [338] та ін.

Наведемо узагальнену класифікацію конкурентних переваг за основними ознаками. За характером джерел конкурентних переваг вирізняють основні їх види: конкурентні переваги, ґрунтовані на економічних факторах (ресурсна база, собівартість банківських послуг, ефект масштабу, ринковий сегмент, клієнтська база, нерівність стартових умов функціонування на ринку, спеціалізація),

конкурентні переваги нормативно-правового характеру (формуються у результаті прийняття законів і нормативних актів, які створюють кращі умови діяльності для окремих фінансових посередників; на відміну від інших конкурентних переваг, вони можуть швидко і повністю усуватися відміною відповідних законодавчих актів), структурні конкурентні переваги (формуються у результаті полегшеного доступу до різних видів ресурсів і збутових мереж і можливості швидкої експансії на вільні ринкові сегменти), інфраструктурні конкурентні переваги, технологічні конкурентні переваги, інформаційні конкурентні переваги, географічні конкурентні переваги, конкурентні переваги, засновані на специфічній клієнтській базі та демографічних чинниках, конкурентні переваги неправового характеру (досягаються за рахунок недобросовісної конкуренції).

За сферою виникнення конкурентних переваг розрізняють: переваги на основі ринкової кон'юнктури, переваги як результат державного регулювання, переваги у результаті діяльності конкурентів, переваги на основі інтеграції учасників ринку. На основі розмежування рівнів конкурентних переваг виокремлюють переваги за банківськими послугами чи продуктами, переваги фінансових установ, галузеві переваги, переваги національної економіки загалом. За строками існування конкурентні переваги можуть бути короткострокові, середньострокові, довгострокові, за періодичністю – разові й постійні.

Терміни існування конкурентних переваг залежать від таких чинників, як характеристики їх джерел, змісту та специфічних рис, а також від параметрів установ, що їх генерують та використовують, зокрема – схильності до інновацій [311, с. 329]. Тривалість утримання певною організацією конкурентних переваг визначається комплексом чинників, що можуть вирізнятися на етапах їх створення, збереження і розвитку [25]. Вони визначаються не лише ендогенними, але й екзогенними факторами. Зокрема, М. Портер наголошує на існуванні чотирьох властивостей економіки країни, які є визначальними для формування конкурентних переваг окремих компаній і становлять так званий «діамант Портера» [311, с. 331–335]:

- параметри факторів виробництва, серед яких він розрізняє основні (базові), що визначаються національними властивостями природних ресурсів, робочої сили, географічного розташування тощо і не є визначальними для формування конкурентних переваг, особливо у фінансовій сфері, та розвинені, до яких належить сучасна інфраструктура, кваліфікований персонал, науково-дослідні потужності і які є суттєвішими для отримання конкурентних переваг у банківництві;
- параметри попиту;
- суміжні галузі;
- конкурентне середовище галузі.

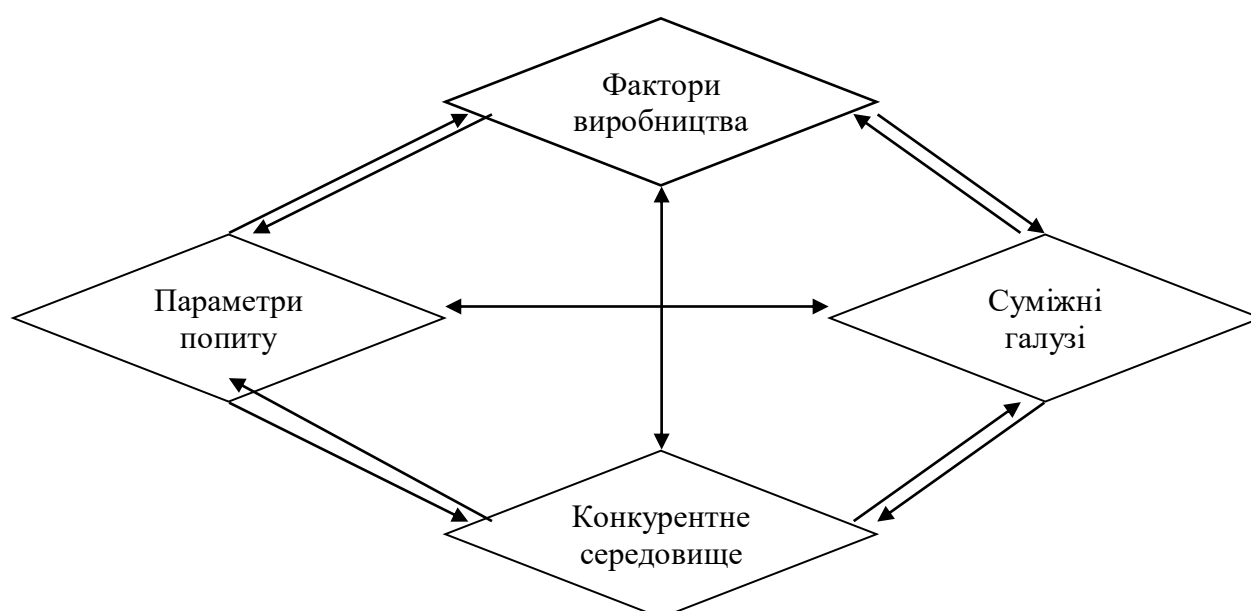

Рис. 2.9. Детермінанти національних конкурентних переваг (діамант Портера)

Джерело: побудовано за [311, с. 331]

У банківській сфері параметри факторів виробництва визначають ресурсну забезпеченість та галузеву структуру клієнтів, їх потреби у базових банківських послугах. Географічне розташування України визначає основні напрями міжнародних торговельних потоків, розрахунків за ними, міграції робочої сили та відповідних фінансових каналів руху грошових коштів. Географічне положення та ресурсні можливості надають певні конкурентні переваги вітчизняному бізнесу, проте структурні диспропорції економіки, застаріла технологічна база,

недостатній інноваційний потенціал, політична й економічна нестабільність перешкоджають їх успішній реалізації, що відображається не лише на загальноекономічних показниках, але і на параметрах фінансового ринку.

Однак деякі українські банки мають переваги на національному і міжнародному рівнях за показниками інфраструктурного, технологічного, кадрового забезпечення. Тобто, якщо загальноекономічні фактори не сприяють формуванню переваг у конкуренції на зовнішніх ринках, то спеціалізовані галузеві чинники дозволяють формувати тривалі переваги.

Обсяги і структура попиту на послуги банків на внутрішньому ринку відображають дисбаланси і суперечності економічного розвитку, зокрема між потребами у довгостроковому фінансуванні оновлення основних фондів та ресурсними можливостями банків. Зростання аграрного сектору та можливості для сільськогосподарських підприємств, що спричиняє зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, створюють потенціал щодо формування довгострокових конкурентних переваг банків у сфері послуг цій категорії клієнтів. Тривалі конкурентні переваги можуть формуватися також у результаті використання співпраці банківської та суміжних галузей на фінансових ринках. Це може бути взаємодія не лише щодо умов формування та розміщення ресурсів, але й спільні маркетингові заходи, спільне використання інфраструктури, дослідницькі проекти, спільні продукти, що дозволять комплексно задовольняти клієнтські потреби. Стан ринку фінансових послуг і наявність вільних ринкових ніш створює можливості для формування довготривалих конкурентних переваг.

Конкурентна перевага має схожі властивості з продуктами, зокрема – фази життєвого циклу, від створення до її втрати, певні вартісні характеристики, параметри ефективності. Конкурентні переваги можна вимірювати й оцінювати на основі абсолютних і відносних економічних показників.

У результаті використання конкурентних переваг формується конкурентна позиція банку. Найчастіше науковці під конкурентною позицією розуміють становище банку на ринку порівняно зі становищем конкурентів. Дискусійним у науковій літературі є питання щодо того, чи конкурентна позиція є об'єктивною

характеристикою ринкового становища фінансової установи, чи її оцінка будується на суто суб'єктивних відчуттях споживачів. Ймовірно, право на існування мають обидва погляди. Конкурентну позицію можна розглядати і як об'єктивну економічну категорію, і як суб'єктивну характеристику конкурентного становища банку, яка надається суб'єктами оцінювання.

Критеріями оцінювання конкурентної позиції комерційного банку можуть бути:

- частка ринку банківських послуг та обсяги діяльності;
- ресурсна база й отриманий прибуток;
- імідж банку і сприйняття клієнтів.

На основі конкурентної позиції формується конкурентоспроможність банку, яка визначається можливістю ефективної діяльності в умовах конкурентного ринкового середовища. У працях класика теорії конкуренції М. Портера під конкурентоспроможністю розуміється «властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин» [273, с. 588]. Проте дехто з науковців вважає некоректним розглядати товари або послуги як суб'єкт конкуренції і відповідно його конкурентоспроможність [338]. У цьому контексті можна погодитися із позицією Ю. О. Заруби, на думку якого, конкурентоспроможність банку – «це комплексна інтегрована характеристика його діяльності, яка відображає ступінь успішності функціонування банку на конкурентному ринку в ході збереження та розширення його ринкових позицій і передбачає здатність ефективно використовувати ресурси й отримувати за умов помірного ризику прибуток у розмірі, не нижчому за відповідний показник конкурентів» [111, с. 119–124].

Моніторинг змін конкурентної позиції та конкурентоспроможності банку є найважливішою передумовою досягнення його стратегічних цілей. Для оцінювання конкурентної позиції банку визначається частка ринку за формулою

$$D_i = V_i / V_m, \quad (2.4)$$

де D_i – частка ринку i -го банку;

V_i – сумарний обсяг банківських послуг i -го банку в регіоні m ;

V_m – сумарний обсяг банківських послуг, наданих на території m ;

$I = 1, 2, \dots, n$;

n – кількість банків.

Банки з часткою 40% і більше є лідерами ринку, ті, що мають від 15 до 40% – претенденти на лідерство, банки з часткою до 15% – з невисокою конкурентною позицією [373]. Також для оцінювання конкурентної позиції банку використовують різноманітні матричні моделі, зокрема матрицю Бостонської консалтингової групи (БКГ) «Зростання ринку / Частка ринку»; модель, запропоновану корпорацією «General Electric» і консалтинговою компанією «McKinsey & Co», яка має назву «Модель GE/McKinsey»; матрицю спрямованої політики (модель Shell-DPM); модель Артура Літла (ADL/LC); методику аналізу конкурентних позицій за допомогою розробки карти стратегічних груп, запропоновану американськими вченими А. А. Томсоном-мол. та А. Дж. Стріклендом III; матриці формування конкурентної карти ринку.

Рівень конкурентоспроможності банку визначається впливом взаємопов'язаних чинників, які можна об'єднати у дві великі групи: зовнішні та внутрішні. Специфіка характеристик конкурентоспроможності, різне тлумачення конкурентних переваг науковцями унеможливлюють існування єдиної методики їх оцінювання. По-перше, дискусійним є положення щодо того, які чинники є вирішальними у формуванні конкурентоспроможності банку: екзогенні чи ендогенні. На нашу думку, протиставляти екзогенні й ендогенні чинники впливу на діяльність банків є недоцільним і хибним. Ступінь впливу зовнішніх чинників на діяльність кожного конкретного банку може істотно відрізнятися. На думку експертів, за стабільних та однакових макроекономічних умов результативність роботи банків суттєво відрізняється, що зумовлено внутрішніми чинниками. Але, якщо макроекономічна ситуація нестабільна, то банківські установи, за винятком окремих, безвідносно до параметрів їх діяльності не зможуть покращити свій стан лише завдяки активізації чинників внутрішнього середовища.

Показниками конкурентоспроможності є ряд кількісних і якісних параметрів діяльності банку на ринку банківських послуг. Часто методологічною основою

такого аналізу є теорія конкурентних переваг М. Портера. У ролі індикаторів конкурентоспроможності банку розглядають поєднання поточних результатів конкурентної активності банківської установи з її можливостями щодо довгострокового створення вартості. Такі індикатори, на думку Ю. О. Заруби, об'єднуються у три групи: ринкові, операційні та фінансові (табл. 2.4) [111].

Таблиця 2.4

Показники конкурентоспроможності банку

<i>Група показників</i>	<i>Показники конкурентоспроможності банку</i>
Ринкові	Абсолютна і відносна частка ринку
	Клієнтська база
	Доступність послуг (мережа філій, відділень тощо) та рівень обслуговування
	Якісні (асортимент, властивості) і цінові характеристики послуг
	Комерційні зв'язки і партнерські відносини
	Імідж і рейтинг банку
Операційні	Організаційно-функціональні характеристики банку
	Технологічна оснащеність та інфраструктура
	Масштаби діяльності (обсяг операцій та реалізації послуг)
	Система стратегічного управління та бізнес-планування
	Система управління ризиками й ліквідністю
	Система внутрішнього контролю і аудиту
	Банківські інновації
Фінансові	Адекватність і структура капіталу
	Рейтинг та курсова вартість цінних паперів банку
	Обсяг і структура ресурсів банку, їх вартість та часові параметри
	Ризик і прибутковість активів та пасивів
	Обсяг загальних і спеціальних резервів
	Рівень ліквідності
	Прибуток і рентабельність

Джерело: узагальнено автором з використанням [111]

Для оцінювання конкурентоспроможності банку використовують різні види інтегральних показників, що враховують вплив окремих чинників та їх значущість. Так, є можливість визначати інтегральний показник конкурентоспроможності

банку як середнє арифметичне показників конкурентоспроможності окремих видів послуг [373]:

$$K_{орг} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i}{n}, \quad (2.5)$$

де $K_{орг}$ – конкурентоспроможність організації (банку);

K_i – конкурентоспроможність i -го виду продукту (послуги);

n – кількість видів продукту (послуг).

Р. Фатхутдінов пропонує оцінювати конкурентоспроможність організації з урахуванням вагомості продуктів (послуг) і ринків, на яких вони реалізуються [373]:

$$K_{орг} = \sum_{i=1}^n a_i b_j K_{ij} \quad (2.6)$$

де $K_{орг}$ – конкурентоспроможність організації (банку);

K_{ij} – конкурентоспроможність i -го(ї) продукту (послуги) на j -му ринку;

a_i – частка i -го(ї) продукту (послуги) банку в обсязі продажу за період, що аналізується (визначається частками одиниці $i = 1, 2, \dots, n$), $\sum a_i = 1$;

b_j – показник значущості ринку, на якому представлена послуга банку. Для промислово розвинених країн (США, Японія, країни ЄС, Канада та ін.) значущість ринку рекомендується приймати рівною 1,0, для решти країн – 0,7, для внутрішнього ринку – 0,5.

Оцінювати конкурентоспроможність банківських продуктів (послуг) можна на основі лише двох, хоча й інтегральних, показників: якості продукту (послуги) та його (її) ціни, тобто конкурентоспроможність продукту (послуги) можна представити як функцію цих двох показників [373]:

$$K_i = f(I, P), \quad (2.7)$$

де K_i – конкурентоспроможність i -го виду продукту (послуги) банку;

I – інтегральний показник якості продукту (послуги) банку;

P – ціна продукту (послуги) банку.

У результаті оцінювання конкурентоспроможність банку або його продуктів (послуг) може бути високою, середньою або низькою. У короткостроковому періоді підвищення конкурентоспроможності банку часто пов'язане або з ціновою політикою, або з рекламною діяльністю, тобто маркетинговою діяльністю. У довгостроковому – забезпечення стратегічної конкурентоспроможності банку має базуватися на забезпеченні капіталізації та збалансованого зростання ресурсної бази банку, розвитку регіональної мережі й комунікацій, запровадженні інновацій, управлінні розвитком персоналу та ін. У сучасних умовах для покращання конкурентної позиції банки застосовують реорганізацію у різних формах .

2.4. Сучасні форми та інструменти інституційного супроводження консолідації банків

Досконала конкуренція притаманна ринкам банківських послуг лише на початкових стадіях їх розвитку. Подальші консолідаційні процеси спричиняли монополізацію ринків і появу антимонопольного регулювання, що стало важливою складовою державного регулювання банківської сфери.

Для ефективного функціонування банківської системи важливим є забезпечення повноцінного конкурентного середовища функціонування банків. Адже саме конкурентне середовище забезпечує прагнення менеджменту банків до підвищення кількісних та якісних параметрів їх функціонування. Бажання отримати прихильність споживачів спонукає персонал банків удосконалювати продукти, запроваджувати інновації, знижувати собівартість послуг. Послаблення конкуренції зменшує зацікавленість банків у вдосконаленні продуктів і зниженні витрат. На рівні банківської системи саме конкурентний механізм усуває з ринку неефективні банки і розширює ринковий сегмент тих установ, які пропонують ринку найякісніші та найдешевші банківські послуги.

Послаблення конкуренції спричиняється об'єктивними економічними факторами і безпосередньо дією закону конкуренції. Саме конкуренція змушує неефективних суб'єктів йти з ринку, а ефективних – розширювати ринковий сегмент, об'єднувати зусилля з іншими ринковими суб'єктами і домінувати на ринку. Отже, механізм

ринкової конкуренції є важливою передумовою розвитку банківської галузі та банківських інновацій, з одного боку, та консолідації банків і монополізації банківської сфери, з іншого. І саме тому конкурентне середовище потребує захисту і державного регулювання [291; 287; 195].

Монополізація ринку відбувається поступово, послідовно формуються види стану ринку: досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія, монополія (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Етапи монополізації ринку банківських послуг

Стан ринку	Кількість банків	Обсяги послуг окремого банку	Вплив обсягів діяльності окремого банку на рівень цін	Умови входу й виходу з галузі	Показник консолідації галузі HHI^*
Досконала конкуренція	Значна	Незначні	Зміна обсягів послуг окремого банку не впливає на ціну	Без істотних обмежень	$< 0,1$
Монополістична конкуренція	Достатня для проведення власної цінової політики	Незначні	Зміна обсягів послуг окремих банків істотно не впливає на ціну	Без істотних обмежень	$0,1-0,18$
Олігополія	2–10 великих банків	Значні	Зміна обсягів послуг окремого банку впливає на ціну	Існування обмежень	$> 0,18$
Монополія	1 банк	Значні	Монополістичне ціноутворення	Істотні обмеження	1

* індекс Херфіндаля-Хіршмана

Джерело: узагальнено автором

Це свідчить про наявність певних закономірностей щодо консолідації та монополізації банківської сфери. Взагалі монополія означає стан ринку, що дозволяє окремим економічним суб'єктам ігнорувати інтереси суспільства і нав'язувати споживачам власні умови надання банківських послуг. Це домінування в галузі однієї компанії – продавця певних послуг чи продуктів (від

грец. «моно» – один, «полео» – продаю)². Головною ознакою існування монополії є посідання монопольного становища, що означає домінуюче становище окремого суб'єкта ринку, яке дає змогу самостійно або за згодою з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку банківських послуг. Монопольне (домінуюче) становище формується, якщо:

— економічний суб'єкт не має на ринку банківських послуг жодного конкурента або не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших банків на ринок;

— є одним із двох або більше економічних суб'єктів, які діють на ринку і практично не конкурують між собою, і при цьому не мають жодного конкурента або не зазнають значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших банків на ринок.

Відповідно до законодавства України, монопольне становище формується, якщо економічним суб'єктам у складі не більше трьох належать найбільші частки на ринку, які у сукупності перевищують 50%, п'яти – 70% [288, ст. 12]. Щодо одного суб'єкта, то діагностика монопольного (домінуючого) становища відбувається у разі, якщо його ринкова частка перевищує 35% [195, ст. 10].

Монополія може виникати як природним, так і штучним шляхом [206]. Тобто в основі її формування на ринку банківських послуг можуть бути як економічні закономірності, так і неефективні дії держави. Взагалі існують такі види монополії, як природна, адміністративна, економічна. Однак у банківській галузі можуть формуватися лише два останні види. Адміністративна монополія виникає як результат дії органів державного регулювання, коли держава надає одному з ринкових суб'єктів виключне право на певний вид діяльності (наприклад, емісійної діяльності, ведення державних рахунків тощо). Економічна монополія формується у результаті конкурентної боротьби, коли з банківського ринку витісняються дрібні банки і відбувається консолідація банківської системи.

² Якщо обмеження конкуренції відбуваються з боку покупців, виникає такий стан ринку, як монопсонія (від грец. «моно» – один, «опсонія» – закупівля продовольства).

Сучасна економічна наука вирізняє три види монополій: монополія окремого суб'єкта ринку, монополія як змова і монополія, яка базується на диференціації продукту³. Під диференціацією продукту розуміють унікальність, неповторність послуг чи продуктів економічного суб'єкта, який завдяки цьому посідає на ринку монопольне становище (наприклад, програмні продукти компанії «Майкрософт» або депозити Державного ощадного банку України, повернення яких гарантоване державою). Через відсутність патентної захищеності банківських інновацій монополія, яка базується на диференціації продукту, на рівні банківської системи не формується. Проте на ринку окремих банківських продуктів, наприклад карткових, це можливо.

Частіше у банківській сфері формується монополія як змова у формі картелей, синдикатів, трестів, концернів і конгломератів. Наприкінці XIX ст. такі форми монополізації банківської та інших галузей стрімко поширювалися у США, внаслідок чого було прийняте спеціальне «антитрестівське» законодавство, про що йтиметься нижче.

У сучасних умовах монополізація банківських систем має певні особливості:

- усі найбільші банки світу входять до складу банківських та фінансових груп, тобто на ринку банківських послуг домінують банківські об'єднання;
- кількість банків зменшується;
- монополізація часто має прихований характер, оскільки виявляється через придбання пакетів акцій (систему участі у капіталі);
- поширення тенденцій монополізації ринку банківських послуг за національні межі, нині фактично відбувається перерозподіл світового ринку фінансових послуг,
- перерозподіл вартості шляхом централізації банківського капіталу;
- поширення вертикальної інтеграції та формування конгломератів.

Як і будь-яке економічне явище, монополізація банківської діяльності має позитивні та негативні наслідки. Позитивним є стабілізація банківської системи,

³ Це так звана «монополія Чемберліна», оскільки вперше її виявив і дослідив американський науковець Едвард Чемберлін у своїй книзі «Монополістична конкуренція».

стандартизація банківських послуг, можливість фінансування наукових розробок та інновацій, значна ресурсна база та фінансування великого бізнесу. Проте монополізація банківської сфери має такі негативні наслідки, як відсутність у банків-монополістів стимулів до постійного розширення асортименту банківських послуг і підвищення їх якісного рівня, зниження цін на послуги, впровадження нових технологій, які потребують великих інвестицій, упровадження новинок у сфері обслуговування клієнтів тощо. За посилення монополізації ринку починають переважати методи нецінової конкуренції та позаекономічні методи конкурентної боротьби. Крім того виникає загроза, що в одних руках зосередяться важелі впливу на монетарну сферу й економіку загалом.

Еволюція фінансових ринків демонструє існування взаємозалежності рівня розвитку банківської галузі та її консолідації / монополізації. Високі темпи індустріального розвитку Великої Британії стали передумовою швидкої консолідації банків, яка завершилася формуванням олігополістичного ринку банківських послуг. У цій країні у другій половині XIX ст. консолідація банківської галузі відбувалася так швидко, що у 1914 р. більша частина банківського сектору контролювалася шістнадцятьма кліринговими банками. У 1918 р. для дослідження наслідків об'єднання банків було створено спеціальний Комітет державного казначейства. Він рекомендував запровадити законодавчий контроль за подальшими об'єднаннями, щоб не допустити зосередження контролю за банківською сферою в одних руках. Казначейство отримало запевнення від банків, що злиття відбуватимуться лише після узгодження з урядом, однак законодавчо цей процес не був упроваджений. У 1919–2020 рр. кількість клірингових банків зменшилася до одинадцяти і залишалася незмінною протягом майже 50 років. П'ять банків, а з 1968 р. – чотири контролювали понад 80% ринку депозитів країни. За таких умов невеликі та новостворені банки неодмінно будуть поступатися великим банкам через відсутність можливості економії на масштабах діяльності, недостатньо розрекламований бренд, обмежені можливості кредитування середніх і великих підприємств, а отже, і відсутність можливості формування ресурсної бази за рахунок їхніх депозитів. У цій ситуації

очевидною є потреба державної підтримки конкуренції у банківській сфері, яка має місце у більшості країн.

Аналізуючи механізм конкуренції банків в Україні, слід наголосити на обмеженості його функціонування. Це передусім зумовлено типом ринку, який сформувався на сьогодні. Оскільки у сучасних умовах вектор розвитку ринку банківських послуг дещо специфічний, ситуація на окремих його сегментах суттєво відрізняється. На ринку банківських послуг спостерігається перехідний стан від монополістичної конкуренції до олігополії. Нині існує достатня кількість банківських установ, щоб проводити власну цінову політику. Проте вхід до галузі й вихід з неї є дещо обмеженими. Об'єктивні вимоги до рівня власного капіталу банків, прискорення процесів концентрації та централізації капіталу створюють реальну загрозу, що шість-вісім найбільших суб'єктів монополізують певний ринковий сегмент. В Україні спостерігається ситуація, коли збільшується розрив між сумарним капіталом і сумарними активами групи найбільших і решти банків. Це відповідає світовим тенденціям консолідації банківського сектору.

Негативні наслідки й загрози, які приховує у собі монополізація банківської діяльності, потребують ефективного зовнішнього втручання у ці процеси. Конкуренція на ринку банківських послуг потребує державної підтримки.

Щодо напрямів державного регулювання конкурентного середовища у банківській сфері слід зазначити таке. По-перше, зважаючи на суспільну роль банків і значення стабільності банківської системи, потрібно усувати усі прояви недобросовісної конкуренції у банківській галузі. По-друге, оскільки негативні наслідки для економіки спричиняє як недостатня, так і надмірна консолідація банківського сектору, потрібно здійснювати моніторинг рівня консолідації, визначити оптимальні параметри цього показника та комплекс відповідних регулятивних заходів. По-третє, державного регулювання потребують процеси реорганізації банків шляхом злиття та поглинання (приєднання) і придбання вагової частки у капіталі, оскільки ці процеси швидко й істотно впливають на ринкову рівновагу у банківському секторі та рівень його консолідованості.

Антимонопольне регулювання банківської діяльності являє собою специфічний напрям державного регулювання економіки, спрямований на недопущення надмірної концентрації та захист економічної конкуренції на ринку банківських послуг, і охоплює комплекс заходів правового, контрольованого та регулятивного впливу, спрямованих на недопущення монополізації банківської діяльності.

Суб'єктами такого регулювання є Верховна Рада України, Антимонопольний комітет України, Національний банк України, судові органи. Органи законодавчої та судової влади захищають від недобросовісної конкуренції усіх ринкових суб'єктів, створюючи умови для функціонування нормального конкурентного середовища. Національний банк України здійснює антимонопольне регулювання безпосередньо банківської галузі.

Антимонопольне регулювання банківської діяльності має базуватися на принципах прозорості, послідовності, наукової обґрунтованості, стандартизації, відповідності міжнародним рекомендаціям щодо регулювання фінансових ринків і конкурентного середовища. Для послідовного і цілеспрямованого здійснення антимонопольного регулювання банківської системи необхідна розробка й реалізація відповідної конкурентної політики. Конкурентна політика – система пріоритетів держави у сфері захисту економічної конкуренції на ринку банківських послуг. Вона передбачає дії держави, спрямовані на усунення монополізму та недопущення антиконкурентної діяльності. Конкурентна політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків, забезпечення стабільного розвитку банківської системи.

Конкурентна політика може базуватися на використанні таких інструментів, як зниження вхідних бар'єрів на ринок банківських послуг, підтримка з боку держави малих і середніх банків, формування й удосконалення антимонопольного законодавства, заборона антиконкурентних узгоджених дій, надання дозволів на узгоджені дії та консолідацію, детінізація економіки і розкриття інформації про власників банків, контроль за економічною концентрацією, цінове й податкове регулювання.

Система антимонопольного регулювання банківської діяльності включає методи, які можна поділити на такі групи:

- правові – передбачають прийняття законодавчих і нормативних актів, які регламентують формування конкурентного середовища та конкурентні дії у банківській сфері;
- контролюючі – передбачають формування комплексу заходів з банківського нагляду як за діяльністю окремих банків, так і моніторинг банківської системи загалом;
- регулятивні – передбачають застосування заходів впливу щодо окремих банків і регулювання загальних показників банківської системи і грошового ринку;
- профілактичні – передбачають використання превентивних заходів щодо надмірної концентрації, формування громадської думки, роз'яснювальної роботи тощо.

Правові методи антимонопольного регулювання втілюються в антимонопольному законодавстві, яке являє собою комплекс правових актів, спрямованих на підтримку конкурентного середовища, протидію монополізму і недобросовісній конкуренції. Щодо правових методів антимонопольного регулювання банківської діяльності, то це переважно законодавчі та нормативні акти, які регулюють стан ринку в Україні загалом, зокрема закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», Положення Антимонопольного комітету «Про контроль за економічною концентрацією», Розпорядження Антимонопольного комітету «Про затвердження методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку» та ін. Однак спеціального законодавства, яке б регламентувало конкурентні відносини у банківській системі або на ринку банківських послуг, в Україні немає. Наприклад, у Російській Федерації з початку 2000 р. діє «Закон про захист конкуренції на ринку фінансових послуг». Українська банківська система також потребує державної підтримки у даному напрямі, адже неконтрольована консолідація банківської сфери, витіснення

невеликих банків з регіональних ринків призводить до значної монополізації останніх з усіма можливими наслідками, що стане перешкодою для подальшого успішного розвитку банківської системи.

Контролюючі заходи переважно застосовує Антимонопольний комітет України щодо порушників чинного законодавства у сфері конкурентних відносин. Серед таких трапляються і банки, наприклад Державний ощадний банк України, який на вимогу АМКУ сплатив штраф у сумі понад 600 тис. грн. Національний банк України рекомендує банкам дотримуватися вимог Антимонопольного комітету (Лист НБУ від 16 липня 2010 р. № 47-412/5193-12289), регламентує придбання та збільшення власниками банків істотної участі у капіталі банку (тобто 10% і більше статутного капіталу банку), з'ясовує реальних власників банків.

Застосування регулятивних заходів щодо банків – прерогатива НБУ, від дій якого залежить кількість банків у складі банківської системи, їх розмір, рівень консолідованості ринку банківських послуг тощо. Саме НБУ визначає мінімальний розмір статутного капіталу для новостворених банків і нормативи капіталу – для діючих. Послідовне нарощування цих вимог змушує дрібні банки залишати ринок або об'єднуватися. НБУ регламентує розширення регіональної мережі банків, приймає рішення про реєстрацію нових банків та ліквідацію діючих, визначає порядок утворення банківських об'єднань і дає дозвіл на їх створення тощо. НБУ здійснює реєстрацію банківських корпорацій, які створюються саме з метою концентрації капіталів банків. Тобто від політики центрального банку великою мірою залежить рівень монополізації банківської системи. АМКУ виконує тут лише контрольні функції з метою недопущення порушення антимонопольного законодавства.

У світовій практиці антимонопольного регулювання застосовують дві моделі: американську, спрямовану проти монополіста як економічного суб'єкта, і європейську, спрямовану на перешкоджання монополізації ринку та протидію проявам монополізму. Американська модель належить до найстаріших. Її підґрунтям є Закон Шермана 1890 р., Закон про Федеральну торгову комісію 1914

р., Закон Клейтона 1914 р., Закон Кейлера–Кефопера 1950 р. та ін. Американське антитрестівське законодавство вважається найсуворішим, ним обмежується створення об'єднань з метою впливу на ціни, цінова дискримінація, об'єднання компаній, якщо вони суттєво послаблюють конкуренцію. За порушення законодавства передбачаються кримінальна відповідальність (штраф або позбавлення волі на 1 рік) і розпуск незаконних об'єднань. Ця модель створює систему ефективного контролю за засобами досягнення і збереження монопольного становища на ринку.

Європейська модель передбачає обмеження дій монополістів на відміну від американської, яка практично їх забороняє. Зокрема, Закон про монополії 1965 р., прийнятий у Великій Британії, передбачає можливість розслідування окремих злиттів компаній, а закон 1957 р. ФРН визнає протиправними і недійсними картельні угоди. В основу європейської моделі покладено Римський договір 1957 р. про створення Європейського економічного співтовариства, який не дозволяє фіксувати ціни, ділити ринок, нав'язувати продукти чи умови, обмежувати або контролювати певний ринок.

Європейська модель антимонопольного регулювання є підґрунтям економічного механізму ЄС, який передбачає створення сприятливих умов для розвитку конкуренції. Ефективність цієї моделі забезпечує перехресний контроль конкурентного середовища, коли окремі регулятивні функції (моніторинг, розслідування, незалежне оцінювання, прийняття рішень) розподілені між різними інститутами.

Сучасні моделі антимонопольного регулювання сформовані також ООН і СОТ. У 1980 р. Генеральна асамблея ООН затвердила Комплекс принципів і правил з питань конкуренції (резолюція ООН від 5 грудня 1980 р. № 35/63) і Типовий закон з питань конкуренції. Членство України в ООН і СОТ вимагає дотримуватися їхніх рекомендацій щодо антимонопольного регулювання. Саме тому після вступу України до СОТ НБУ відкрив доступ іноземних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Це, з одного боку, посилює інтенсивність конкуренції, з іншого – активізує консолідацію банківської галузі,

оскільки іноземні банки мають значно більші ресурсні можливості, ніж вітчизняні.

Моделі антимонопольного регулювання банківських систем у різних країнах мають істотні відмінності, що пов'язано з певними чинниками: ступінь консолідації ринку банківських послуг, конкурентна політика органів державного регулювання, система бар'єрів входу до банківської галузі й виходу з неї, національні економічні, політичні, правові, культурні чинники, міжнародні зобов'язання держави тощо. Передусім вони залежать від виду ринкового стану, що склався у банківській галузі. На початкових етапах розвитку банківських систем рівень консолідації може бути недостатнім для забезпечення стабільного функціонування банків та фінансування відтворювального процесу. Банківська система у цих умовах складається з великої кількості дрібних і середніх банків, які часто банкрутують, не викликають довіри у клієнтів та не мають достатньої ресурсної бази для повноцінного кредитування економіки. Тому державне регулювання спрямоване на нарощування власного капіталу й активів банків і фактично стимулює консолідацію та монополізацію банківської системи. Такі заходи застосовувала Велика Британія у XIX ст. (Закон про банки 1844 р.), Італія у 80–90-х роках XX ст. Політика НБУ нині фактично має аналогічну спрямованість.

Підвищенню рівня монополізації банківського сектору у сучасних умовах сприяють такі регулятивні заходи: нарощування регулятивних вимог по капіталу, спрощення процедур злиття, поглинання, придбання пакетів акцій, відкриття територіально відокремлених підрозділів, продажу акцій банків нерезидентам, спрощення емісії акцій банків і надання податкових та інших пільг у разі капіталізації прибутку. Відкритість економіки може у таких умовах створювати певні проблеми. У країнах, що розвиваються, розмір банків може відповідати ринковому стану і потребам національної економіки, проте через її відкритість національні комерційні банки стають неконкурентоспроможними щодо іноземних, і центральний банк запроваджує антиконкурентне регулювання банківської галузі.

Якщо рівень консолідації достатній, але не надмірний, ринковий стан характеризується як вільна конкуренція, регулятивний вплив держави базується на ліберальній моделі антимонопольного регулювання банківської системи і спрямований на створення рівних умов та недопущення недобросовісної конкуренції (табл. 2.6). Зважаючи на суспільно-економічну роль банківської діяльності, її вплив на усі сфери діяльності суспільства, центральні банки спрямовують регулятивні зусилля на стабілізацію банківської системи і недопущення кризових явищ. За таких умов банкрутство окремих банків внаслідок дій конкурентів розглядається радше як негативне явище, яке може спричинити загалом дестабілізацію банківського сектору.

Таблиця 2.6

Ознаки недобросовісної конкуренції у банківській сфері

<i>Діяльність, яку відносять до недобросовісної конкуренції</i>	<i>Зміст діяльності</i>
Неправомірне використання ділової репутації	• неправомірне використання назв банківських продуктів/послуг, рекламних матеріалів, інших елементів маркетингу; • копіювання банківських продуктів/послуг; • порівняльна реклама
Створення перешкод конкурентам та досягнення неправомірних переваг у конкуренції	• дискредитація конкурента; • схиляння до бойкоту конкурента; • схиляння постачальників до дискримінації конкурента; • підкуп працівника, посадової особи конкурента; • поширення інформації, що вводить в оману
Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці	• неправомірне збирання комерційної таємниці; • розголошення комерційної таємниці; • схиляння до розголошення комерційної таємниці; • неправомірне використання комерційної таємниці

Джерело: узагальнено автором

Але ринкове саморегулювання економіки неможливе без виведення з ринку неефективних і неконкурентоспроможних суб'єктів. Тому державне регулювання

стикається з дилемою «стабільність – ефективність». Вирішення цієї суперечності може полягати в обранні механізмів виведення з ринку неефективних суб'єктів, що захищають інтереси споживачів фінансових послуг і не створюють передумови клієнтської паніки. Прикладом може бути діяльність Федеральної корпорації страхування депозитів у США. У цьому ж напрямку формується останніми роками діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні [57; 293]. Крім того, сучасні ринки банківських послуг є скоріше олігополістичними, досконала конкуренція їм не притаманна. Тому, на думку експертів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), основні причини нестабільності у банківській сфері є поза сферою надмірної конкуренції [514].

За умов помірного рівня консолідації банківської системи або монополістичної конкуренції, коли формується реальна загроза надмірної монополізації ринку банківських послуг, формується поміркована модель антимонопольного регулювання банківської системи. Вона охоплює моніторинг рівня ринкової концентрації банківської галузі, встановлення обмежень щодо її подальшої консолідації шляхом злиття, поглинання, придбання та збільшення істотної участі, утворення міжбанківських об'єднань тощо, відстеження таємних угод і недобросовісної конкуренції.

Високий рівень ринкової концентрації банківської галузі, що відповідає олігополістичному ринковому стану, вимагає застосування з боку органів державного регулювання більш жорсткої моделі антимонопольного регулювання банківської системи. Зважаючи на виняткове суспільне значення банківської галузі, надмірне концентрування її ресурсів та ринкової влади створює суттєві загрози – від зниження ефективності банківського обслуговування до втрати економічної безпеки держави. Тому антимонопольне регулювання базується на використанні всіх можливих інструментів: правових, адміністративних, економічних. До усіх інструментів, які містить попередня поміркована модель, додаються примусовий поділ банків, створення спеціальної програми демонополізації банківської системи, застосування санкцій до банків, які

зловживають монопольним становищем, спрощення умов входу на ринок для нових банків і надання їм державної підтримки, заборона консолідації у будь-якій формі тощо. Формування абсолютної монополії у банківській сфері є неприпустимим, такий стан не відповідає потребам ринкової економіки. Тому органи державного регулювання мають ужити усіх заходів, щоб не допустити переростання олігополії у монополію.

Відтак, оскільки зміст антимонопольного регулювання банківської діяльності та формування певних його моделей залежать від ступеня консолідації і ринкового стану, потрібно у складі системи банківського нагляду формувати такий напрям, як моніторинг консолідації ринку банківських послуг. Слід створювати відповідне методичне забезпечення з урахуванням специфіки функціонування банків. З огляду на тенденції глобалізації ринку банківських послуг слід очікувати, що моделі антимонопольного регулювання формуватимуть і на міжнародному рівні.

В Україні система антимонопольного регулювання банківського сектору лише формується. Основні повноваження у цій сфері зосереджені в Антимонопольному комітеті України (АМКУ) [108]. Регулятивні вимоги, зокрема щодо захисту економічної конкуренції, захисту від недобросовісної конкуренції, визначення монопольного (домінуючого) становища на ринку, діяльності природних монополій, визначено для усіх суб'єктів господарювання [287; 195; 291]. З одного боку, наявність такого правового поля позитивно вирізняє стан захисту конкурентного середовища в Україні порівняно із ситуацією в окремих східноєвропейських країнах [94]. З іншого, у нашій країні ще не відпрацьовані механізми, які б змушували порушників регулятивних вимог завжди їх дотримуватися. Також ці правові норми не враховують специфіку банківської діяльності. Тому Національний банк України має виробити власну політику захисту конкурентного середовища на ринку банківських послуг.

На відміну від розвинених країн, Україна лише нещодавно стикнулася з проблемою необхідності державної підтримки конкуренції. Але ця проблема є досить гострою, адже економіка містить численні залишки колишньої системи

державного монополізму, значну кількість природних монополій, застосування адміністративних методів впливу та політичного втручання [185]. У банківській сфері чітко простежується домінування Приватбанку та Державного ощадного банку України на певних сегментах, що не отримує відповідної оцінки АМКУ та НБУ. Також недостатньо відслідковуються узгоджені дії на ринку банківських послуг, координація конкурентної поведінки, які мають підпадати під заходи антимонопольного регулювання (додаток Д).

Поширення регулятивного впливу НБУ на певні небанківські фінансові установи, що передбачене з липня 2020 р., відповідно розширює сферу антимонопольного регулювання на фінансових ринках. Розвиток конкуренції на ринку банківських послуг у сучасних умовах спричиняє універсалізацію банків та їх вихід на нові ринкові сегменти, прагнення нефінансових інститутів проникнути на ринок фінансових послуг, реформування державного регулювання фінансової сфери, тощо. Тому постає потреба у визначенні критеріїв та методичних засад оцінювання конкурентного середовища відповідно до нових умов функціонування банків та різноманітних форм їх співпраці з небанківськими фінансовими установами.

У складі Стратегії розвитку банківського сектору, яку розробляє Національний банк України, та Стратегії розвитку фінансового сектору України [343] мають бути передбачені заходи щодо сприяння захисту засад добросовісної конкуренції на ринку фінансових послуг. Вони повинні передбачати контроль як за угодами безпосередньої консолідації установ на фінансових ринках на основі угод злиття і поглинання, системи участі, створення банківських груп, так і за наявністю цінових угод, змов та антиконкурентних угод і дій на фінансових ринках [504]. Антимонопольна політика має передбачати створення рівних умов для діяльності банків, відсутність преференцій державним банкам, визначення оптимального рівня консолідації банківського сектору. Наприклад, у США банк стає об'єктом перевірки у разі контролю 35% ринку [506]. Ця політика має бути спрямована не лише на покарання за порушення антимонопольних норм, але й на запобігання таким порушенням [2].

Висновки до розділу 2

У другому розділі досліджено взаємозв'язок консолідаційних процесів на фінансовому ринку та його структурних змін, конкурентного середовища, інституційного забезпечення.

1. Доведено визначальний вплив консолідації банків на кількісні та структурні параметри фінансового ринку, що виявляється у зміні інституційної, продуктової та просторової структури, розмиванні меж та перерозподілі ресурсів між його сегментами, його різновекторний і неоднозначний характер. Зміни інституційної структури фінансового ринку, що перебуває під постійним впливом як ринкових конкурентних механізмів, так і державних регуляторних заходів, глобалізаційних тенденцій та інноваційних змін фінансових послуг, супроводжуються зміною кількості фінансових установ та їх структурних підрозділів, зростанням їх розмірів та контрольованих часток ринку, що впливає на функціонування перерозподільних механізмів грошового ринку.

2. З'ясовано, що банки є своєрідним локомотивом консолідації на фінансових ринках, поширюючи ці процеси на інші сектори, оскільки нарощування ресурсної бази та розширення асортименту послуг дозволяє банківським установам успішно конкурувати з іншими фінансовими посередниками, а згодом й інтегрувати їх до своїх структур. Отже, консолідація банків розмиває чіткі межі сегментів фінансового ринку і поширює консолідаційні процеси за межі банківського сектору, що суттєво трансформує інституційну структуру фінансового ринку.

3. Консолідація на рівні фінансового ринку втілюється, зокрема, в ідеї фінансового конгломерату, фінансового супермаркету, спричиняє об'єднання ресурсів, фінансових потоків і потребує консолідації регуляторних механізмів, що втілюються в концепції мегарегулятора на фінансових ринках. Відбувається посилення інтеграції та взаємозалежності окремих сегментів фінансового ринку, що спричиняє зміни у складі учасників, появу нових послуг, подальший розвиток інфраструктури. До основних показників діагностики інституційних змін структури ринку та його консолідації віднесено кількісні показники банків та їх

мережі у динаміці, їх регіональний розподіл, частки певної кількості банків на окремих сегментах ринку.

4. Виявлено структурні зміни фінансового ринку під впливом процесів консолідації, глобалізації, цифровізації, поширення фінансових інновацій, розвитку інфраструктури. Поширення фінансової інклюзії в умовах цифровізації економіки, сучасні демографічні процеси, зміни галузевої структури економіки та механізмів фінансування реального сектору суттєво трансформують клієнтську структуру фінансових ринків, яка також видозмінює їх структуру за іншими ознаками. Водночас формування і розвиток окремих сегментів фінансового ринку відбувається під впливом як загальних, так і специфічних чинників, вирізняється у часі, має відмінності у темпах і фазах розвитку.

5. Найбільш поширеним та очевидним проявом структурних трансформацій на фінансовому ринку під впливом процесів консолідації є перерозподіл ринкової влади, що проявляється у зменшенні кількості банків та зростанні ринкової частки найбільших з них. Еволюція консолідаційних процесів у банківській сфері свідчить про наявність тісного взаємозв'язку між ними та станом конкуренції. У сучасних умовах на ринку банківських послуг розвиток конкуренції виявляється у таких закономірностях, як універсалізація банківської діяльності і вихід банків на нові ринкові сегменти, прагнення нефінансових інститутів проникнути на ринок фінансових послуг, лібералізація державного регулювання фінансової сфери, розширення сфери діяльності фінансових інститутів тощо.

6. Визначено специфіку дії конкуренції на фінансовому ринку як системного багаторівневого явища, спрямованого на селекцію конкурентних переваг на основі ефективності, інновацій, ринкової позиції, результатом дії якого є зміна кількості суб'єктів на ринку та зміна його структури. Конкуренція постійно генерує технологічні зміни і зумовлює консолідацію фінансового ринку, що є визначальними чинниками змін його структури. Інструментарій оцінювання конкурентного середовища на фінансових ринках у контексті консолідації банків

систематизовано на основі критеріїв співвідношення ринкових часток конкурентів, їх динамічної варіації, матриці формування конкурентної карти ринку.

7. У роботі охарактеризовано зв'язок консолідації банків та змін інституційної структури банківського сектору, зокрема системи регулювання і нагляду, суперечливі наслідки монополізації банківської сфери. Монополізація ринку банківських послуг, що є наслідком консолідації банків, зумовлює необхідність створення механізмів захисту конкурентного середовища і протидії недобросовісній конкуренції на основі використання комплексу правових, контролюючих, регулятивних і профілактичних методів. На основі узагальнення теоретичних підходів та правових норм конкретизовано ознаки монопольного становища на ринку банківських послуг та показники його діагностики. На основі порівняльного аналізу національних моделей антимонопольного регулювання виявлено чинники їх формування, серед яких ступінь консолідації ринку банківських послуг, конкурентна політика органів державного регулювання, система бар'єрів входу до банківської галузі й виходу з неї, національні економічні, політичні, правові, культурні чинники, міжнародні зобов'язання держави тощо.

8. Різновекторний вплив на процеси консолідації банків справляють регулятивні заходи, зокрема нарощування регулятивних вимог щодо капіталу, спрощення процедур злиття, поглинання, придбання пакетів акцій, відкриття територіально відокремлених підрозділів, продажу акцій банків нерезидентам, спрощення емісії акцій банків і надання податкових та інших пільг у разі капіталізації прибутку щодо їх впливу на консолідацію та монополізацію банківської галузі.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [20; 401; 404-406; 409; 412; 420; 427; 430; 439; 449; 461; 467; 472; 564].

РОЗДІЛ 3

АНАЛІТИЧНА ДІАГНОСТИКА КОНСОЛІДАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНО- СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

3.1. Діагностика концентрації та конкурентного середовища на ринку банківських послуг

Банківський сектор України перебуває у процесі реструктуризації і усе ще не відповідає потребам економічного розвитку. Хронічна недовіра до банківської системи і національної валюти перешкоджає діяльності банків як основних посередників на грошовому ринку, оскільки значна частина заощаджень домогосподарств перебуває поза банківською системою. Високі ставки за депозитами наражають банки на процентні ризики і не стимулюють до залучення довгострокових ресурсів на таких умовах. Недостатньо привабливими є банківські продукти і для населення, яке віддає перевагу зберіганню коштів в іноземній валюті, що створює суттєві перешкоди для формування ресурсної бази банків. Це спричиняє обмежені можливості банків щодо кредитування суб'єктів господарювання, особливо середньо- та довгострокового. Протягом тривалого часу значна кількість невеликих банків негативно впливала на ціни та асортимент банківських послуг. Тому питання зростання банків, їх консолідації вбачаються як реальний шлях вирішення багатьох проблем у банківській сфері. Зростання банківського капіталу є важливою передумовою подальшого розвитку банківської системи країни [80; 154]. В умовах глобалізації фінансових ринків розмір банків визначає не лише їх можливості щодо кредитування великого бізнесу і здатності протистояти дії негативних зовнішніх факторів в умовах кризових явищ, але й спроможність функціонувати в умовах приходу на внутрішні ринки іноземних банків, поширення конкуренції за національні межі [120; 348].

У передкризовий період з 2001 р. по 2008 р. спостерігалася позитивна тенденція до збільшення обсягів кредитування банками не лише домогосподарств, а й реального сектору економіки. Цьому сприяли такі чинники, як нарощування ресурсної бази банків та зниження облікової ставки Національного банку України [234]. Загалом діяльність банків у 2000–2007 рр. проходила у сприятливіших умовах, ніж у 1990-х роках, коли відбувалися радикальні ринкові перетворення, що супроводжувалися кризою неплатежів, гальмуванням інвестиційних процесів, нерозвиненою і надто волатильною нормативною базою, недосконалим податковим законодавством, недоліками та прорахунками діяльності менеджменту банків у сфері розрахунків, кредитування, порушенням нормативів тощо. Сприятливим чинником у 2000-х роках слід також вважати подальше зростання рівня капіталізації банківської системи України, хоча вимоги до цього показника висувалися більш високі. Так, у 2004 р. спостерігалася значне збільшення регулятивного капіталу українських банків (на 37,0% порівняно із 31,4% у 2003 р.), підвищення нормативу адекватності капіталу із 15,11% до 16,81% [257]. Причому відбувалося не просто зростання балансового та регулятивного капіталу банків. Уперше НБУ відмітив вищі темпи зростання капіталу порівняно з обсягами активно-пасивних операцій, що обумовило зростання частки капіталу в пасивах (з 12,9% до 13,7%) [229]. Водночас передкризовий період супроводжувався стрімким зростанням активів банків, яке випереджало нарощування капіталу і супроводжувалося погіршенням показників ліквідності. Збільшувалася невідповідність активів і зобов'язань за строками, доларизація показників балансів [17].

Усе це виявилось під час кризових явищ 2008–2009 рр., які показали наявність значних проблем у функціонуванні українських банків, зокрема диспропорції ресурсного забезпечення, у тому числі строкової і валютної структури зобов'язань, надто ризикової структури активів і недостатньої ліквідності, проблем із достатністю капіталу [389; 332]. Тому деякі банки пройшли через процедури тимчасової адміністрації та ліквідації. У наступні роки банки суттєво покращили ряд фінансових показників. Так, на 1 січня 2014 р. кількість банків з

розміром регулятивного капіталу понад 500 млн грн збільшилася до 49-ти. Позитивні зміни відбулися і в інших групах банків: кількість невеликих банків зменшилася, середніх та великих – збільшилася. Проте з 2014 р. банківська система України знову демонструє приховані диспропорції, проблеми та суперечності розвитку. Протягом 2014 р. український банківський сектор демонстрував нарощування проблем щодо якості кредитних портфелів, формування резервів, прибутковості, капіталізації та ін. За 2014 р. збитки українських банків досягли майже 53 млрд грн [16].

Суттєва реструктуризація банківського сектору розпочалася у 2015 р. і триває й понині. Подальший розвиток банківської системи, підвищення капіталізації українських банків відображають загальну економічну тенденцію до зростання. Велике значення для нарощування капіталізації має підвищення прибутковості банківської діяльності, оскільки це не лише забезпечує використання внутрішніх джерел зростання капіталу, а й покращання можливостей щодо використання зовнішніх джерел внаслідок зростання привабливості цих інвестицій. Проте рівень капіталізації та якість капіталу вітчизняних банків не відповідають умовам глобальної конкуренції і мають бути набагато кращими для забезпечення конкурентоспроможності в умовах транскордонного руху фінансового капіталу. За цими параметрами вони поки що значно поступаються не лише показникам великих банків країн із розвинутою ринковою економікою, а й показникам банківських систем більшості країн, що розвиваються.

Відтак формування та подальший розвиток українського банківського сектору супроводжується не лише позитивними змінами у діяльності банківських установ. Недостатнє ресурсне забезпечення, погіршення рейтингових показників, значний відсоток нестабільних банківських установ, погіршення якості активів та значні відрахування у резерви за активними операціями, що спричиняють істотне зростання витрат, – ці та інші проблеми не дозволяють відновити довіру до банків, погіршують їх конкурентоспроможність, здатність ефективно функціонувати в умовах глобалізації [301]. Занепокоєння також викликають недостатні рівні таких показників, як ліквідність, рентабельність, платоспроможність, капіталізація, а

також підвищена ризикова діяльність, передусім у сфері валютних операцій. Усі ці фактори не викликають належної довіри до банківських установ, що, своєю чергою, відображається на їхній ресурсній базі. Нові вимоги до розміру регулятивного капіталу банків, які мали набуті чинності поетапно до 2023 р. [202] і забезпечити платоспроможність українських банків, стабілізувати фінансовий стан, відновити довіру до них, декілька разів відтерміновувалися [257]. Щодо недокапіталізованих банків було передбачено та вжито низку заходів щодо обмеження їх діяльності, у тому числі виведення з ринку та реорганізацію.

Усе це сформувало наявні передумови консолідації банківського сектору України. Отже, в Україні наприкінці 1990-х років спостерігалася повільна, проте досить стабільна тенденція консолідації банків. З 1995 р. по 2000 р. кількість банків скорочується і стабілізується, проте зростають розміри їх активів і капіталу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Динаміка показників діяльності українських банків
у 1992–2010 рр.***

№ п/п	Показник	1992	1995	2000	2005	2010
1	Кількість банків за реєстром	133	230	195	186	194
2	Активи банків, млн грн	—	—	36979	213 878	942 088
3	Власний капітал банків, млн грн	1	1580	6450	25 451	137 725
4	K1 (рядок 2: рядок 1)	—	—	5,733	1149,882	4856,124
5	K2 (рядок 3: рядок 1)	0,0075	6,8696	34,6774	136,8333	709,9227

*Показники на кінець періоду.

Джерело: розраховано на основі даних: [257]

Коефіцієнти K1 і K2 є показниками концентрації банківського капіталу та консолідації банків. Динаміка цих показників свідчить про достатньо швидку консолідацію вітчизняного банківського сектору. Така динаміка є закономірною для ринків, що розвиваються. Наприклад, у Росії показник K1 упродовж 2003–2010 рр. підвищився у 8 разів. У розвинених країнах також відбувається

збільшення середнього розміру активів і капіталу банків, проте це є наслідком насамперед глобальної конкуренції і звичайно ж зростання національних економік та потреб бізнесу [254; 255].

У наступні роки також відбувається послідовне зростання цих показників, що свідчить про постійну тенденцію консолідації банків (табл. 3.2). Наведені у табл. 3.2 дані свідчать, що загальні активи банків останні 10 років переважно зростали (за винятком 2009 р. і 2015 р.). Послідовно збільшується і показник забезпеченості активами банків (K1), до того ж найбільш динамічні зміни відбуваються у 2015–2017 рр. Проте аналіз зміни інших показників вітчизняного банківського сектору свідчить про наявність значних системних проблем, передусім пов'язаних із забезпеченням достатності банківського капіталу (табл. 3.2, рис. 3.1).

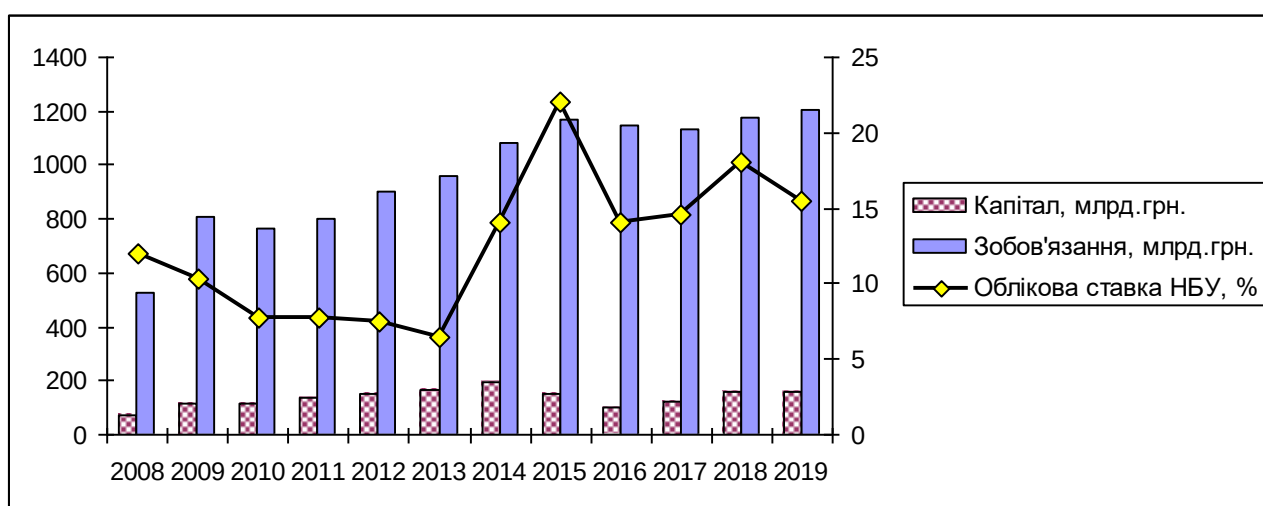

Рис. 3.1. Стан банківських ресурсів та зміна облікової ставки НБУ у 2008–2019 рр.

Джерело: побудовано за даними [229]

У 2015–2016 рр. погіршуються показники капіталізації банків, що виявляється у зниженні коефіцієнта забезпеченості капіталом (K2) та зменшенні абсолютних показників консолідованого капіталу банківського сектору України.

Таблиця 3.2

Основні показники діяльності банків України у 2008 – 2020 рр. *

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість діючих банків	175	184	182	176	176	176	180	163	117	96	82	77	75
з них з іноземним капіталом	47	53	51	55	53	53	49	51	41	38	38	37	35
Активи, млрд.грн.	599	926	880	942	1054	1127	1278	1317	1254	1256	1334	1361	1494
Капітал, млрд.грн.	70	119	115	138	155	169	193	148	104	124	161	156	209
Зобов'язання, млрд.грн.	530	807	765	804	899	958	1085	1169	1150	1133	1173	1205	1324
Рентабельність активів, %	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	-12,60	-1,39	1,65	5,23
Рентабельність капіталу, %	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	-116,74	-15,84	14,26	38,65
K1 (активи до кількості діючих банків), млрд грн	3,42	5,03	4,84	5,35	5,99	6,40	7,10	8,08	10,72	13,08	16,27	17,68	19,92
K2 (капітал до кількості діючих банків), млрд грн	0,40	0,65	0,63	0,78	0,88	0,96	1,07	0,91	0,89	1,29	1,96	2,03	2,79

* Дані на початок періоду.

Джерело: складено за даними: [229]

У 2017 р. починається зростання сумарного капіталу банків та показника K2, проте вийти на рівень передкризового 2014 р. банківська система України ще не змогла. Зростання K2 з 2017 р. відбувається переважно за рахунок реорганізації та ліквідації банків. Збільшенню капіталу за рахунок внутрішніх джерел перешкоджала макроекономічна ситуація, що виявлялася у значному зростанні інфляції і процентних ставок, обмежених можливостях банківського кредитування, зростанні кількості непрацюючих кредитів у кредитних портфелях, необхідності тримати надлишкову ліквідність та ін. (додаток Ж).

Після періоду стрімкого зростання кінця 1990-х – початку 2000-х років з середини 2008 р. починається кризове погіршення показників рентабельності активів та капіталу, значення яких з 1 січня 2010 р. стає від’ємним, а діяльність банків – збитковою. Ситуація тимчасово покращується лише на початку 2013 р., а на початок 2014 р. знову спостерігається погіршення показників рентабельності, які вже у другому півріччі цього ж року набувають від’ємних значень. І позитивний фінансовий результат український банківський сектор демонструє лише з початку 2019 р. Ці процеси супроводжуються значним погіршенням показників капіталізації у 2014 та 2015 рр. З 1 січня 2017 р. параметри капіталізації покращуються і на початок 2019 р. норматив адекватності регулятивного капіталу H2 виконують усі банки, а H1 не виконує лише Вернум Банк, який відмовляється від банківської ліцензії. Проте стан банківської системи, хоч і демонструє відносну стабільність, ще далекий від бажаного: інші нормативи порушує 21 банк [222; 257; 229].

Національний банк України вбачає можливість покращання параметрів капіталізації банків та оздоровлення банківського сектору у посиленні нагляду та реорганізації проблемних банків. Він послідовно проводить політику щодо консолідації банків з метою підвищення їх стабільності та конкурентоспроможності. Збільшення регулятивних вимог до статутного і регулятивного капіталу стимулює процеси централізації та концентрації

капіталу банків і змусить найменші банки або об'єднуватися з іншими, або виходити з ринку банківських послуг.

Упродовж останніх років в Україні відбувається істотне скорочення кількості банків та їх філіальної мережі (рис. 3.2). Це було спричинено насамперед політикою НБУ, спрямованою на підвищення вимог щодо капіталізації банків [123; 257], оздоровлення банківського сектору, виведення неплатоспроможних банків з ринку. Проте вимоги встановлювалися настільки високі, що НБУ був змушений декілька разів переглядати їх у бік пом'якшення, оскільки банки не були спроможні їх виконати [285]. У квітні 2016 р. перед банками було поставлене завдання збільшити розмір статутного і регулятивного капіталу:

- до 300 млн грн до 11.07.2018 (у 2017 р. цей термін продовжено до 11.07.2020);
- до 400 млн грн до 11.07.2019 (у 2017 р. цей термін продовжено до 11.07.2022);
- до 450 млн грн до 11.07.2020 (у 2017 р. цю вимогу усунено);
- до 500 млн грн до 11.07.2024 (у 2017 р. цей термін не переглядався) [285].

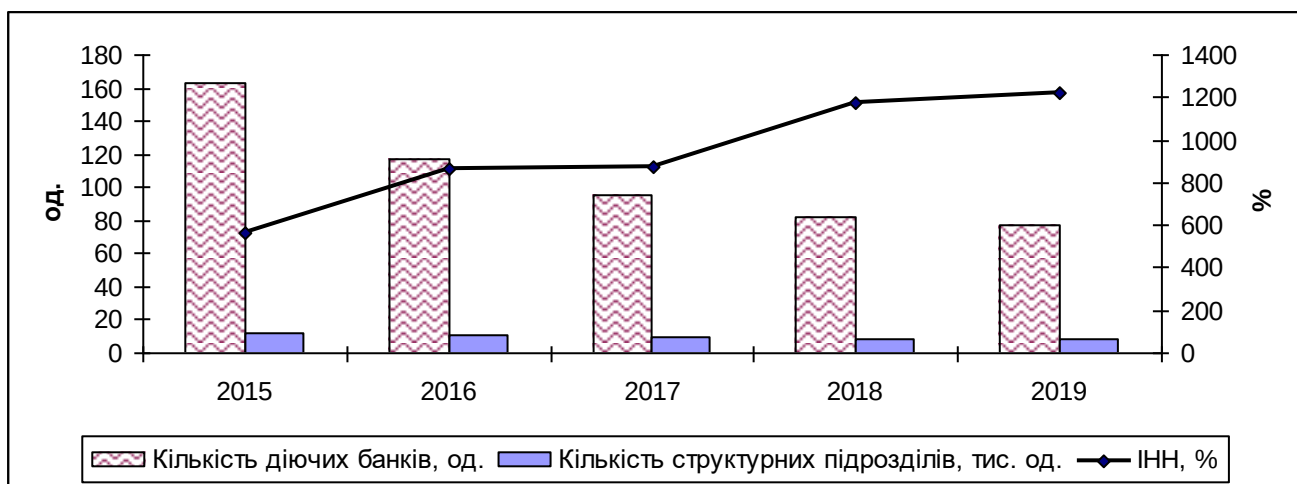

Рис. 3.2. Консолідація банківського сектору України у 2015–2019 рр., од., тис. од., ІНН – індекс Херфіндаля-Хіршмана, %

Джерело: побудовано за даними [229; 237]

На кінець 2017 р. ці вимоги не виконували 42 банки, а у разі їх невиконання банки мали виводитися з ринку. Проте у 2019 р. НБУ переглядає ці вимоги і залишає мінімальний розмір статутного капіталу на рівні 200 млн грн [257]. Як видно з рис.3.2, скорочення чисельності банків та їх філій супроводжується зростанням значення індексу Херфіндаля-Хіршмана (ІНН), яке з 2018 р. перевищує показник 1000, отже, ринок банківських послуг України перейшов до стану монополістичної конкуренції.

Реалізація Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2015 – 2020 рр. [140] передбачала значне зменшення кількості банків, що підтверджується даними табл. 3.2. З 01.01.2014 до 01.01.2019 банківську ліцензію втратили 103 банки або 57,2% їх загальної кількості. До того ж лише чотири банки було реорганізовано шляхом приєднання: Банк Ренесанс Капітал (до ПУМБ, 2015 р.), Експрес-Банк (до Індустріалбанку, 2017 р.), ВіЕс Банк (до Таскомбанку, 2018 р.) і Банк Центр (до МТБ Банку, 2018 р.) [262]. Така практика, на нашу думку, не є виправданою і негативно впливає на довіру до банківського сектору. У розвинених країнах перевага надається саме продажу проблемних банків, про що свідчить, зокрема, досвід США [258].

Посткризова націоналізація деяких системних банків суттєво вплинула на рівень консолідації банківського сектору України. На 1 жовтня 2019 р. на державні банки припадало 62,8% депозитів фізичних осіб та 54,2% чистих активів банківської системи. При цьому на п'ять найбільших банків припадало 59,9% активів банківського сектору, на десять найбільших банків – 77,8% активів і на двадцять найбільших банків – 91,4% активів, що свідчить про високий рівень консолідації галузі (додаток І) [235, с. 3]. Цей висновок також підтверджує динаміка індексу концентрації банківського сектору, обрахованого як сумарної частки трьох, п'яти і десяти найбільших українських банків (за формулою 1.1) у 2010-2020 рр. у сумарних активах, зобов'язаннях і капіталі галузі (рис. 3.3а, 3.3б).

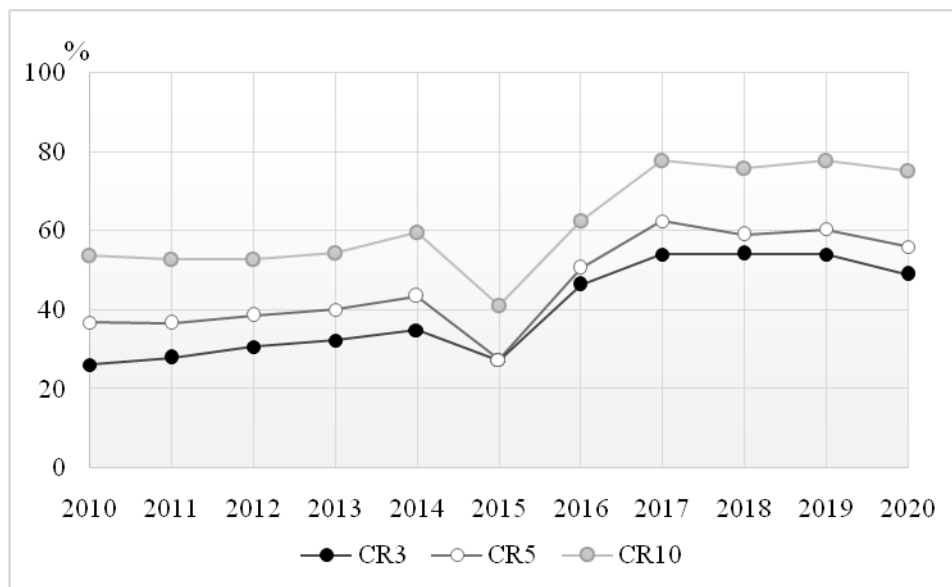

Рис. 3.3а. Динаміка консолідації банківського сектору України за активами трьох, п'яти і десяти найбільших банків у 2010-2020 рр.

Джерело: обраховано автором за даними [213]. Дані за 2020 р. станом на 01.10.20 р.

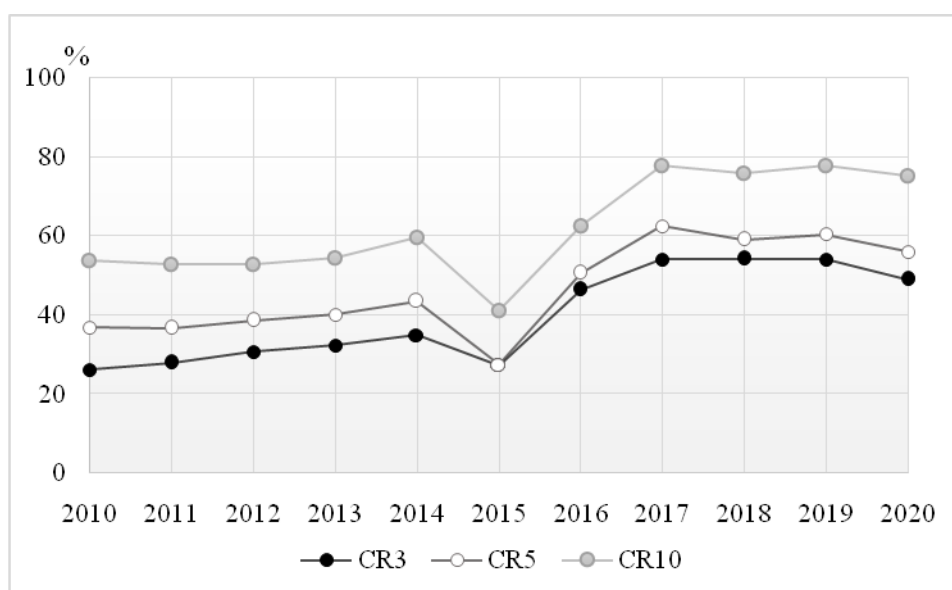

Рис. 3.3б. Динаміка консолідації банківського сектору України за зобов'язаннями трьох, п'яти і десяти найбільших банків у 2010-2020 рр.

Джерело: обраховано автором за даними [213]. Дані за 2020 р. станом на 01.10.20 р.

З даних рис. 3.3 а та 3.3 б видно вплив регулятивних заходів Національного банку України на прискорення консолідації банківського сектору за показниками активів і зобов'язань, яка наближається до критичних позначок і загрожує негативними змінами конкурентного середовища. Вплив на показники консолідації банківського сектору за

капіталом банків спричинив менш суттєві зміни показників консолідації (рис. 3.4), однак і за цим показником консолідація є досить високою. Погіршує ситуацію ще й те, що вона пов'язана з державними банками.

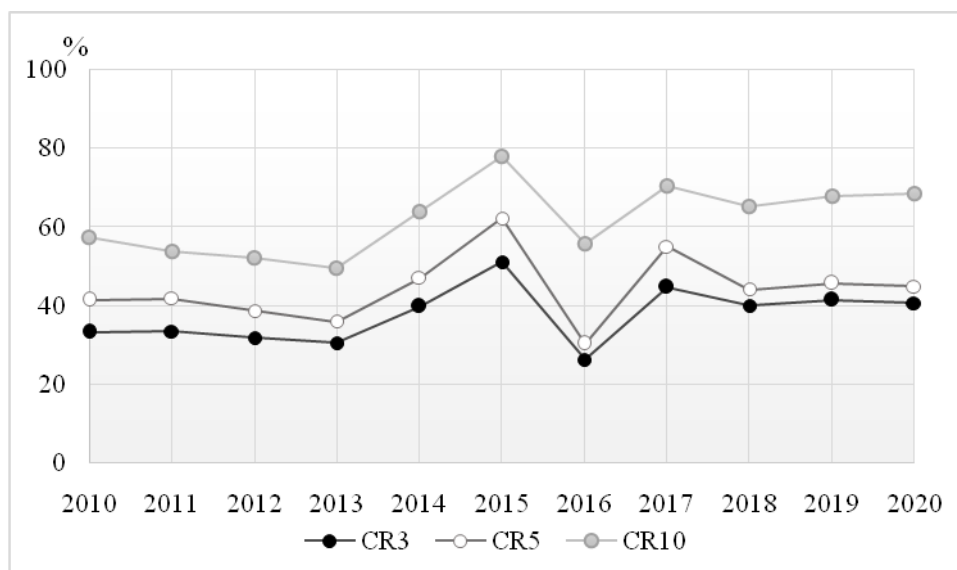

Рис. 3.4. Динаміка консолідації банківського сектору України за капіталом трьох, п'яти і десяти найбільших банків у 2010-2020 рр.

Джерело: обраховано автором за даними [213]. Дані за 2020 р. станом на 01.10.20 р.

Банківський сектор України формувався в умовах переходу від державної монополії у банківській сфері до функціонування в умовах конкуренції на ринку банківських послуг. Це мало специфічний вплив на стан конкуренції у цій сфері. З самого початку на ньому домінували реорганізовані колишні державні банки, з якими конкурували новостворені комерційні. Заходи держави щодо стабілізації банків під час кризових подій сприяли подальшому розширенню ринкового сегменту державних банків.

Вітчизняний ринок банківських послуг у 1990-х роках та на початку 2000-х років характеризувався досить високим рівнем конкуренції та наявністю вільних ринкових ніш. Проте в Україні, як і в інших країнах, спостерігається повільна, втім досить стабільна тенденція до консолідації банків, показником якої є зміна індексу Херфіндаля-Хіршмана (рис. 3.5). Як видно з наведеної діаграми, динаміка індексу Херфіндаля-Хіршмана свідчить про зростання консолідації та монополізації банківського сектору. З 2018 р. цей показник перевищує 0,1, що є наслідком «банкопаду» 2014–2015

рр. і свідчить про перехід до олігополістичної стадії та актуалізує необхідність виваженої державної політики у даній сфері. Банки у конкурентній боротьбі застосовують методи як цінової, так і нецінової конкуренції. Тому держава має контролювати рівень монополізації банківського сектору і спрямовувати зусилля на захист добросовісної конкуренції. Також держава стимулює нарощування конкурентних переваг вітчизняними банками на тлі зростання частки іноземного банківського капіталу.

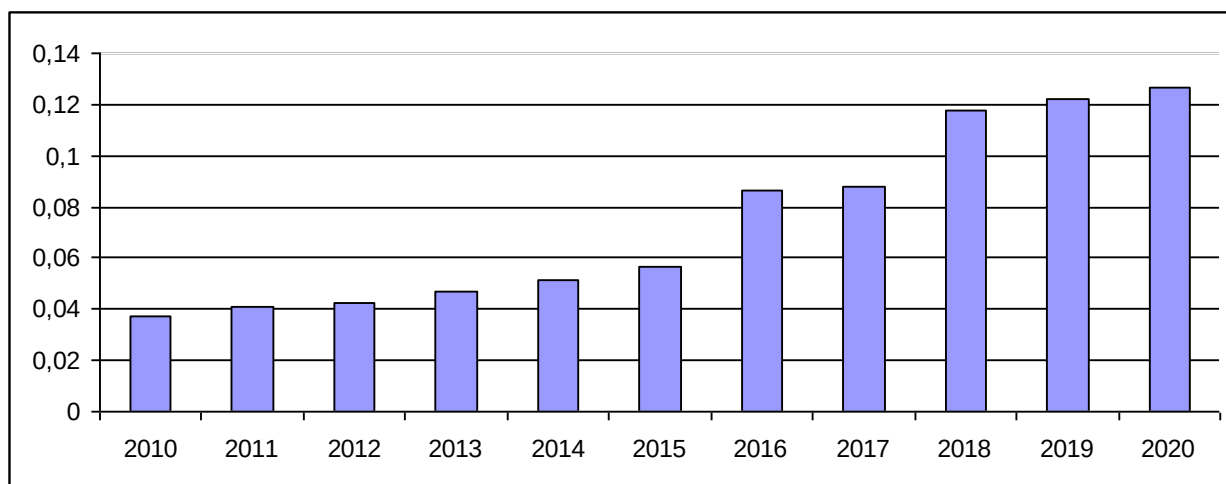

Рис. 3.5. Динаміка консолідації банківського сектору України у 2010–2020 рр. (за індексом Херфіндаля-Хіршмана, обрахованим за активами, показники на початок періоду)

Джерело: обраховано автором за даними [213]

Загальний рівень консолідації банківського сектору за показником ІНН протягом 2015–2019 рр. зростав несуттєво і відповідав ринковому стану монополістичної конкуренції. Однак у таких сегментах, як депозити фізичних осіб та карткові послуги банків його рівень наблизився до максимально допустимого (1,8 або 1800), що означає необхідність заходів державних регуляторів щодо захисту економічної конкуренції.

З рис. 3.6 видно, що загалом до застосування Національним банком України заходів з оздоровлення банківського сектору та виведення проблемних банків з ринку у 2015–2016 рр. банки функціонували у сприятливому конкурентному середовищі і показники індексу Херфіндаля-

Хіршмана (ІНН) за активами, банківським кредитуванням та банківськими депозитами не перевищували 1000, що притаманне вільній конкуренції.

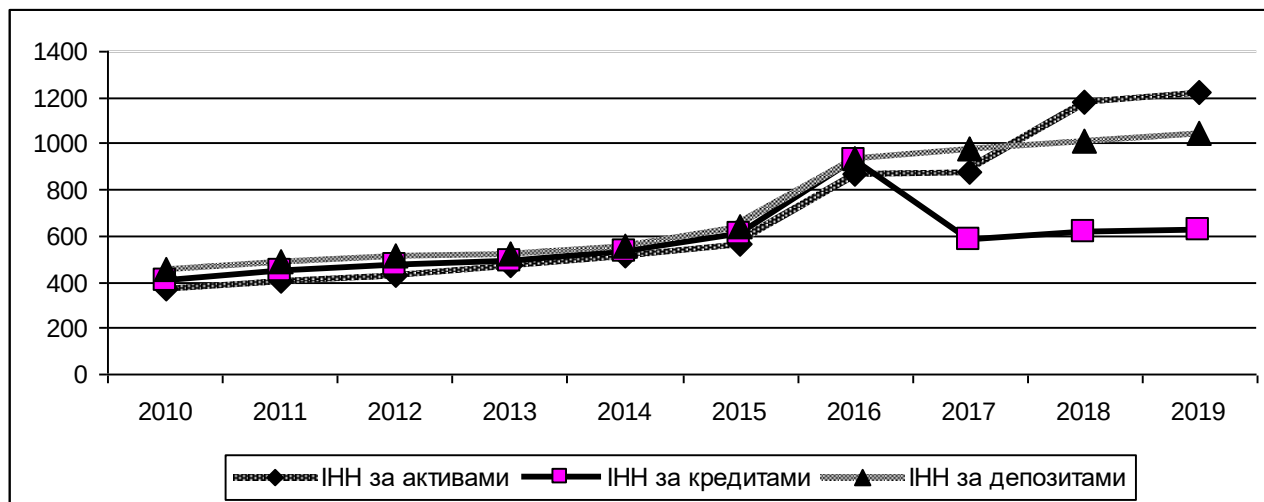

Рис. 3.6. Показники консолідації банківського сектору України у 2010–2019 рр., дані на кінець періоду

Джерело: обраховано за даними [213]

У сфері банківського кредитування показник ІНН і дотепер залишається досить прийнятним. На ринку ж банківських депозитів він з початку 2019 р. перевищив 1000, що відповідає ринковому стану монополістичної конкуренції. При цьому на ринку депозитів фізичних осіб ІНН у 2018 р. наблизився до 1800, що означає надмірну консолідацію даного ринкового сегмента і загрозу його монополізації.

Для аналізу консолідації ринку з урахуванням ранжування часток банків на ньому застосовується також індекс Розенблюта:

$$I_r = \frac{1}{2 \times \sum_{i=1}^n (i \times D_i) - 1} \quad (3.1)$$

де D_i – ранжована ринкова частка i -го банку; $i = 1, \dots, n$.

Показники індексу Розенблюта змінюються від 0 до 1, при цьому показник 1 відповідає чистій монополії. Як бачимо з даних таблиці 3.3, український банківський сектор є помірно консолідований. Проте з 2015 р. спостерігається зростання коефіцієнту, тому динаміка даного показника має бути під контролем регулятивних органів і враховуватися при прийнятті

рішень щодо надання дозволів щодо реорганізації банків на основі злиття чи приєднання.

Таблиця 3.3

Зміна індексу Розенблюта у банківському секторі України у 2010-2020 рр.

Показник індексу	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
За активами банків	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,03	0,05	0,06	0,07	0,08	0,08
За кредитним портфелем банків	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06
За коштами клієнтів	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,06	0,07	0,07	0,07	0,08

Джерело: обраховано за даними [229]. Дані на початок року

Консолідація банківської галузі супроводжується зменшенням кількості банків і відповідно зростанням їх ринкового впливу та ресурсних можливостей. Виведення банків з ринку відбувається у результаті ліквідації з ініціативи державних регуляторів або власників, реорганізації у формі злиття чи приєднання. В основу цих процесів покладено суперечність між потребами у забезпеченні фінансування інноваційного розвитку економіки та ресурсними можливостями банків і механізми конкуренції на ринку банківських послуг, які здійснюють своєрідну селекцію найбільш ефективних установ. Неефективні банки, які не відповідають зростаючим вимогам ринку і деградують в організаційному розвитку, змушені залишити ринок у тій або іншій формі. Життєвий цикл будь-якої бізнесової структури завершується етапом, на якому відбувається або вихід з ринку, або реорганізація, або реструктуризація.

Припинення діяльності банку в Україні може відбуватися як з економічних, так і з юридичних причин. До економічних причин можна віднести неефективне управління банком, яке призвело до його банкрутства (незадовільний фінансовий стан, збиткова діяльність, неплатоспроможність), або дії конкурентів. Серед юридичних причин можна виділити рішення власників у формі відповідно оформленого рішення загальних зборів акціонерів (учасників), рішення судових органів, недотримання банком

вимог чинного законодавства та відповідні рішення Національного банку України або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Специфіка банківської діяльності полягає у тому, що комерційний банк, на відміну від підприємств інших галузей, може бути змушений припинити свою діяльність навіть за умов беззбиткової діяльності, коли він надає послуги клієнтам, отримує прибуток, має певну ринкову позицію. Це може бути пов'язане, наприклад, з невиконанням регулятивних вимог НБУ, вимог чинного законодавства.

Правові засади виведення банків з ринку визначаються Законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та законодавством, що регламентує ліквідацію юридичних осіб, якщо це відбувається з ініціативи власників банку [281; 293; 280; 136; 77]. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» процедура припинення діяльності банку як юридичної особи називається ліквідацією і може базуватися на відкликанні банківської ліцензії після рішення власників про ліквідацію, за ініціативою НБУ або пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (рис. 3. 7) [281].

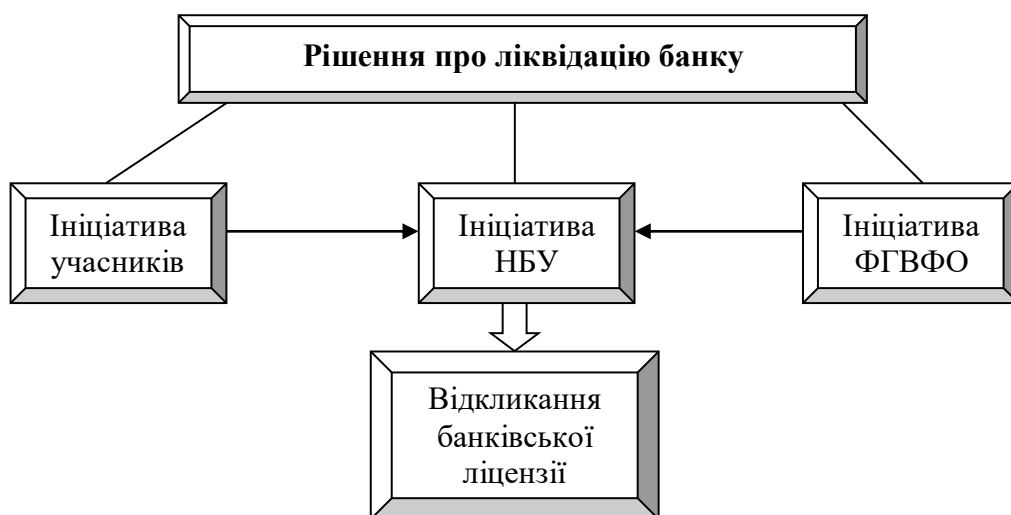

Рис. 3.7. Підстави для відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку
Джерело: побудовано автором на основі [281, ст. 77]

Попередня процедура виведення з ринку неплатоспроможних банків передбачала процедури за участю лише НБУ. Згодом ліквідаційні механізми

було змінено і значну частину повноважень у цій сфері передано Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Це зроблено на основі імплементації зарубіжного досвіду, передусім американського стосовно діяльності Федеральної корпорації страхування депозитів (ФКСД) щодо процедур ліквідації неплатоспроможних банків. У США ліцензійний нагляд за діяльністю банків відокремлено від Федеральної резервної системи, яка виконує функції центрального банку, і покладено на Управління контролера грошового обігу при Міністерстві фінансів та банківські комісії урядів штатів. А виплати вкладникам банків, що ліквідуються, а згодом і самі ліквідаційні процедури – на ФКСД. Оскільки ця корпорація була безпосередньо заінтересована у скороченні обсягів виплат вкладникам банків, що ліквідуються, здійснювався пошук покупців проблемних банків, які брали на себе зобов'язання проблемних банків, а ФКСД відповідно не проводила виплати. З цієї причини більшість американських банків, що виводилися з ринку протягом 1990-х та 2000-х років, були продані інвесторам з подальшим приєднанням, що, звичайно ж, впливало на показники консолідації галузі.

Обсяг виплат вкладникам проблемних банків в Україні під час кризових подій 2008–2009 рр. спричинив необхідність змін у механізмах ліквідації неплатоспроможних банків, тому повноваження ФГВФО у цій сфері були суттєво розширені. Але незалежно від того, хто був ініціатором ліквідації банку, остаточне рішення приймає Національний банк України і саме він має право відкликати банківську ліцензію. Якщо пропозиція надійшла від ФГВФО щодо ліквідації неплатоспроможного банку, НБУ протягом п'яти днів приймає відповідне рішення про відкликання ліцензії та ліквідації банку, про що повідомляє банк і ФГВФО. У платоспроможному банку рішення про ліквідацію можуть прийняти акціонери на загальних зборах відповідно до законодавства про ліквідацію юридичних осіб, зокрема Закону України «Про акціонерні товариства» [77; 136; 280]. Проте попередньо вони мають звернутися до НБУ і отримати на це згоду, а Національний банк – прийняти відповідне рішення і відкликати ліцензію [281, ст. 78].

Національний банк України також може припинити діяльність комерційного банку і відкликати ліцензію у випадку виявлення недостовірної інформації у документах на її отримання, якщо банк не розпочав діяльність протягом року з отримання ліцензії, та порушення законодавства щодо протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму [281, ст. 77].

Отже виведення з ринку неплатоспроможних банків відбувається за тісної співпраці Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У табл. 3.4 представлені основні етапи даного процесу та розподіл повноважень і відповідальності державних регуляторів.

Таблиця 3.4

**Комплекс заходів НБУ та ФГВФО щодо роботи з
неплатоспроможними банками**

Етапи	Заходи Національного банку України	Заходи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
Перший	Віднесення банку до категорії проблемних	Моніторинг проблемного банку спільно з НБУ
Другий	Віднесення банку до категорії неплатоспроможних та повідомлення про це рішення ФГВФО	Прийняття рішення виконавчої дирекції ФГВФО про початок процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку та запровадження тимчасової адміністрації банку
Третій	Ведення переліку попередньо кваліфікованих осіб та надання висновку щодо них ФГВФО	Тимчасова адміністрація неплатоспроможного банку (дод. М) та визначення найменш витратного способу виведення неплатоспроможного банку з ринку. Проведення відкритого конкурсу попередньо кваліфікованих інвесторів
	Розгляд наданих ФГВФО плану врегулювання та пропозицій щодо відкликання банківської ліцензії та ліквідації неплатоспроможного банку	Підготовка та надання до НБУ плану врегулювання, що визначає спосіб, економічне обґрунтування, строки та умови виведення неплатоспроможного банку з ринку
Четвертий	Прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку та	Виведення неплатоспроможного банку з ринку ФГВФО найменш витратним способом шляхом

Закінчення табл. 3.4		
	надання його ФГВФО Проведення інспекційної перевірки за зверненням ФГВФО у разі продажу банку	ліквідації неплатоспроможного банку або продаж його інвестору

Джерело: укладено за [281; 266]

ФГВФО співпрацює з НБУ також з метою фінансового оздоровлення банків і може призначати куратора фонду, брати участь у спільних перевірках та моніторингу фінансового стану банку. Ліквідаційна процедура може передбачати відчуження частини зобов'язань іншому банку або створення перехідного банку, якому буде передано частину активів банку, що ліквідується.

Це дозволяє зменшити виплати за вкладами фізичних осіб, збільшити ліквідаційну масу, послабити негативний вплив ліквідації банку на фінансові ринки і реальний сектор економіки (табл. 3.5). З метою підвищення ефективності ліквідаційних процедур у 2019 р. повноваження ФГВФО були розширені, зокрема ліквідаційні процедури щодо банків мають здійснюватися безпосередньо Фондом без участі ліквідаторів [374].

Таблиця 3.5

**Способи виведення неплатоспроможних банків з ринку Фондом
гарантування вкладів фізичних осіб**

Спосіб виведення банку з ринку	Передбачені заходи
Ліквідація банку з відшкодуванням з боку Фонду коштів за вкладами фізичних осіб	Передбачає відкликання банківської ліцензії, виплату вкладникам належних їм вкладів у порядку, визначеному законодавством, та подальше припинення діяльності неплатоспроможного банку як юридичної особи (ліквідація)
Ліквідація неплатоспроможного банку з відчуженням у процесі ліквідації всіх або частини його активів і зобов'язань на користь приймаючого банку	Передбачає відкликання НБУ банківської ліцензії неплатоспроможного банку, передачу переможцю відкритого конкурсу всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, з подальшим припиненням діяльності неплатоспроможного банку як юридичної особи (ліквідацією)

Закінчення табл. 3.5	
Відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку з відкликанням банківської ліцензії та подальшою ліквідацією	Передбачає передачу переможцю відкритого конкурсу всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, з подальшим прийняттям рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію неплатоспроможного банку
Створення та продаж інвестору перехідного банку	Передбачає створення перехідного банку, передачу активів і зобов'язань неплатоспроможного банку перехідному банку, який у подальшому продається переможцю відкритого конкурсу, та ліквідацію неплатоспроможного банку
Продаж неплатоспроможного банку інвестору	Передбачає перехід права власності на акції неплатоспроможного банку переможцю відкритого конкурсу

Джерело: побудовано за [266]

Визначення інвесторів для придбання неплатоспроможного банку відбувається на конкурсній основі і основним критерієм є можливість та умови капіталізації неплатоспроможного банку, відновлення його фінансового стану, забезпечення можливості виконання регулятивних вимог НБУ. Має значення також ціна, яку інвестор готовий сплатити ФГВФО за акції неплатоспроможного банку.

Консолідація банківського сектору відбувається у разі виведення банку з ринку шляхом ліквідації неплатоспроможного банку або продажу його акцій одному з діючих банків з наступним приєднанням (табл. 3.6, додаток Н).

Керівництво Національного банку України під час кризових подій 2014–2015 рр. вбачало суттєві проблеми у наявності значної кількості невеликих банків з портфелями проблемних активів, які є фінансово нестійкими та неконкурентоспроможними в умовах фінансової глобалізації і масового приходу іноземних банків на вітчизняний ринок банківських послуг, а їх ресурсне забезпечення не відповідає міжнародним рекомендаціям та національним вимогам.

Таблиця 3.6

Виведення банків з ринку Фондом гарантування вкладів фізичних осіб*

Показник	Кількість банків, од.
Банки з тимчасовою адміністрацією	0
Банки, продані інвесторам	1
Банки, продані державі	1
Банки, ліквідовані фондом	41
Банки, вкладникам яких здійснювалися виплати	32
Банки, що ліквідуються	54

* Дані на кінець 2019 р.

Джерело: побудовано за [57]

Виведення цих банків з ринку супроводжувалося не лише консолідацією банківського сектору, але й певними проблемами, пов'язаними з тим, що у них було зосереджено близько 15,2 млрд грн ліквідаційних активів, претензії до власників неплатоспроможних банків становили 58,4 млрд грн [16] (рис. 3.8). Це спричинило хвилю недовіри до банківської системи України загалом.

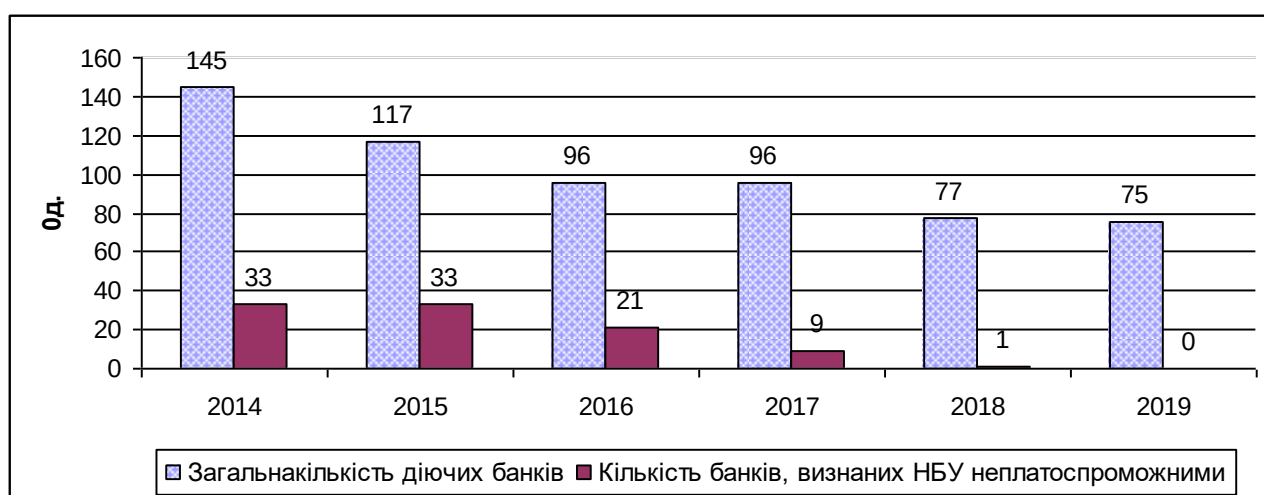

Рис. 3.8 Кількість діючих банків та банків, визнаних протягом року неплатоспроможними, в Україні у 2014–2019 рр., од.

Джерело: побудовано за даними [124; 237]

Таке рішення було досить суперечливим і спричинило ланцюгову реакцію недовіри до інституційних учасників фінансового ринку і державних регуляторів. Інформація про припинення діяльності окремих банків, запровадження у них тимчасової адміністрації та ліквідаційних процедур на тлі політичної та економічної нестабільності спонукали населення до вилучення банківських депозитів навіть із надійних банків. Так, за 2014 р. по банківській системі України загалом обсяг коштів фізичних осіб скоротився на 8,9%, а у 2015 р. – на 0,3 %, при тому, що у 2013 р. спостерігалось зростання на 20,2% і цей показник не досягнуто і дотепер (рис. 3.9). Якщо ж скоригувати ці дані на зміну курсу гривні у 2014–2015 рр., то вони будуть значно песимістичніші.

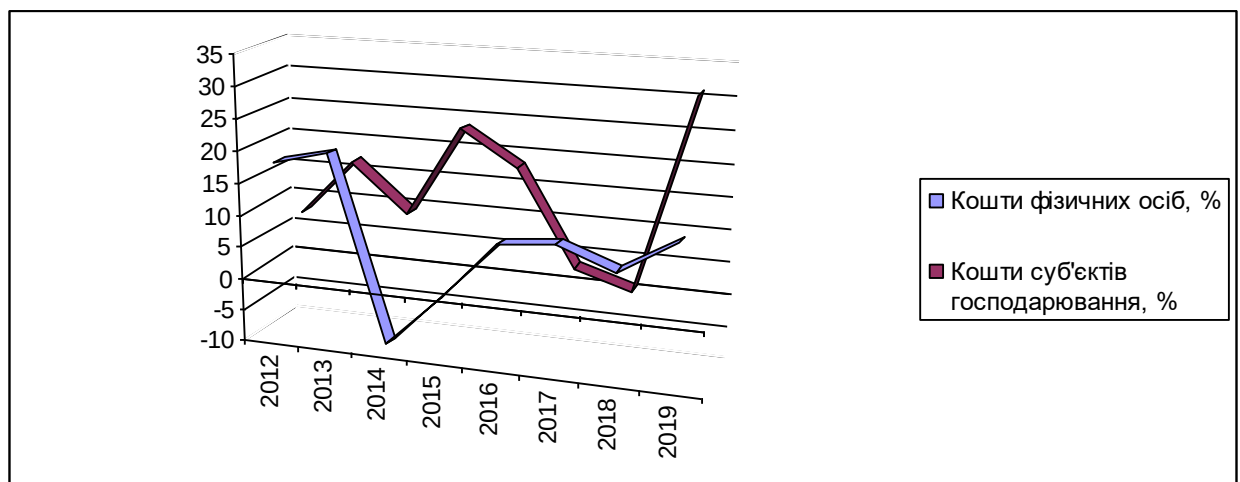

Рис. 3.9. Зміна депозитної бази банків України у 2012–2018 рр. (р/р, %, дані на кінець періоду)

Джерело: побудовано за даними [236]

Традиційно у таких умовах держава запроваджує спеціальні заходи щодо підтримання довіри між суб'єктами фінансового ринку з метою його стабілізації та забезпечення поступального розвитку. Зокрема, у США після Великої депресії з 1 січня 1934 р. почала функціонувати Федеральна корпорація страхування депозитів. Під час кризи 2007–2009 рр. у США і європейських країнах були запроваджені додаткові гарантії з боку держави клієнтам банків з метою недопущення відпливу депозитів. Докладаються

зусилля для реорганізації проблемних банків шляхом продажу, злиття, поглинання. У цих умовах вважається необхідним підтримання ліквідності банків, оскільки інформація про банкрутство спричиняє паніку серед клієнтів. У розвинених країнах регулятори вже давно віддають перевагу процесам продажу банків перед ліквідацією, передусім саме з міркувань збереження довіри на фінансовому ринку. В Україні ж цей шлях виведення банків з ринку застосовується недостатньо, що деформує відносини власників коштів та банків, адже кошти бізнесу при цьому практично не захищені і ліквідація банку для малого і середнього бізнесу часто рівнозначна власному банкрутству, а населення з обережністю і недовірою ставиться навіть до банківських депозитів, гарантованих ФГВФО.

Виведення банків з ринку та консолідація банківського сектору – взаємопов’язані процеси на ринку банківських послуг. Тобто консолідація банків є не лише наслідком, але й передумовою того, що окремі банки залишають цей ринок. Це пов’язано насамперед з процесами конкуренції, які зумовлюють зростання банків та вихід з ринку малих банків, які перестають бути конкурентоспроможними. Зростання банків внаслідок консолідації робить можливим підвищення регулятивних вимог до розміру банківського капіталу, що також змушує окремі банки залишати банківський ринок, до того ж це може відбуватися не лише на вимогу регулятора, але й за рішенням власників. В Україні ці процеси регламентує «Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників» [267]. У 2019 р. до нього було внесено зміни, які передбачають додатковий захист кредиторів банку та уточнення окремих процедурних моментів. У зв’язку з підвищенням вимог до розміру капіталу банків власники окремих банків самостійно приймають рішення щодо виходу з ринку банківських послуг (табл. 3.7).

Як видно з даних табл. 3.7, власники невеликих банків активно виявляли бажання залишити ринок банківських послуг у 2016 р. у зв’язку з рішучою позицією НБУ щодо виконання регулятивних вимог щодо розміру капіталу. Також малі банки за власною ініціативою та відповідно до Закону України

«Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків» [294] з 2017 р. можуть припинити банківську діяльність без ліквідації як юридичної особи після повного розрахунку з усіма кредиторами.

Таблиця 3.7

**Банки, ліквідовані за рішенням власників та за згодою
Національного банку України**

Назва банку	Дата відкликання банківської ліцензії
ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ІНВЕСТИЦІЙНО-ТРАСТОВИЙ БАНК»	31.05.16
ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ФІНАНС БАНК»	31.05.16
ПАТ «ФІНЕКСБАНК»	18.11.16

Джерело: [13]

Так, 14.05.2019 НБУ відкликав банківську ліцензію Вернум Банку, оскільки його власник прийняв рішення припинити банківську діяльність без ліквідації як юридичної особи. Раніше таке рішення прийняли власники АТ «БМ Банк», ПАТ «ДіВі Банк», ПАТ «КБ «Фінансовий партнер», ПАТ «Апекс-Банк», ПАТ «Промислово-фінансовий банк» і ПАТ «Кредит Оптима Банк» [222]. Однак така можливість у банків з'явилася лише з 2017 р. після виведення з ринку близько 90 установ та катастрофічного зниження довіри до банків економічних суб'єктів. Виведення банків з ринку в Україні також спричинило проблеми правового характеру, коли ліквідовані банки через суд зобов'язують Національний банк повернути їм банківську ліцензію. Такі рішення можуть ще більше дестабілізувати банківський сектор, тому процедури виведення банків з ринку мають бути не лише економічно виваженими, але й юридично обґрунтованими. Особливо це стосується вимог щодо інформаційної прозорості складу власників банків.

В Україні упродовж останніх років спостерігається посилення конкуренції на ринку банківських послуг. В окремих регіонах уже сформувалося досить агресивне конкурентне середовище, в інших – формується прискореними темпами. Показником рівня розвитку конкуренції можна вважати кількість банків та їхніх філій в окремих регіонах. За цим показником області України поділяють на групи середньої, незначної та низької конкуренції. До першої групи входять Київ і Київська область, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Запорізька, Львівська, Полтавська області. До групи незначної конкуренції – Луганська, Івано-Франківська, Волинська, Чернігівська, Закарпатська та Сумська області. До групи низької конкуренції відносять області, де відсутні зареєстровані банки і наявні лише філії банків, зареєстровані в інших областях. Це Миколаївська, Херсонська, Черкаська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Рівненська, Кіровоградська, Тернопільська та Чернівецька області. За показниками кількості структурних підрозділів банків на 100 тис. населення лідируючі позиції на ринку посідають м. Київ, Львівська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська та Одеська області (табл. 3.8).

При цьому у м. Києві станом на 1 жовтня 2019 р. функціонує 1098 структурних підрозділів банків, тобто 37 на 100 тис. населення. Найменш розвинена регіональна мережа банків та відповідно найнижча інтенсивність конкуренції у Луганській області: 120 структурних підрозділів банків або 6 на 100 тис. населення (див. додаток Г) [235]. У 2020 р. відбувається суттєве скорочення регіональної мережі банків і погіршення показників забезпеченості банківськими установами (табл. 3.8).

Отже, регіони України, де немає місцевих банків та функціонують лише філії банків з інших регіонів, а також області, в яких функціонує лише кілька місцевих банків, де незначний показник забезпеченості населення точками доступу до банківського обслуговування, потребують подальшого розвитку банківської системи, адже наявна мережа банківських установ вочевидь не задовольняє зростаючі потреби клієнтів у банківських продуктах

і послугах. Однак новостворені банки в цих умовах потраплятимуть у досить складне конкурентне середовище, в якому вони будуть вести боротьбу за клієнтів з великими системними банками.

Таблиця 3.8

**Регіональний розподіл структурних підрозділів банків України
у 2019 та 2020 р.***

Рівень забезпеченості банківськими установами	Показник, кількість структурних підрозділів на 100 тис. осіб		Адміністративні одиниці України
	2019	2020	
Високий	37	36	м. Київ, Львівська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська та Одеська області
Значний	22	20	Чернігівська, Сумська, Черкаська, Кіровоградська, Миколаївська, Запорізька області
Середній	19	18	Київська, Рівненська, Житомирська, Вінницька, Івано-Франківська, Херсонська області
Низький	16	14	Хмельницька, Закарпатська, Волинська, Тернопільська, Чернівецька, Луганська, Донецька області

* Станом на 01.07.

Джерело: побудовано за [235; 237]

Крім того, поширення дистанційного банкінгу змінює потреби банків у розширенні філіальної мережі і надає можливості обслуговування клієнтів на принципово нових умовах. Тому оцінювати інтенсивність конкуренції на регіональних ринках лише за параметрами розвитку регіональної мережі у сучасних умовах недостатньо. Але наявна інформаційна база, яку формують дані НБУ та комерційних банків у відкритому доступі, не дозволяє визначити

ці показники за розподілом обсягів послуг між регіональними установами та підрозділами банків.

Тенденції розвитку філіальної мережі банків на загальнонаціональному ринку свідчать про прискорення консолідаційних процесів у 2015–2017 рр. та їх уповільнення протягом 2018–2019 рр. (рис. 3.10). Розподіл структурних підрозділів свідчить про наявність ознак процесів монополізації ринку, оскільки на Приватбанк із загальної кількості структурних підрозділів на 01.10.2020 р. припадає 1,8 тис. або 24,7% (у кінці 2015 р. 2,2 тис. та 22,03% відповідно). На ринку платіжних карток ознаки монополізації ще переконливіші: на 01.10.2020 р. частка Приватбанку за кількістю банкоматів становила 56,6% проти 59,6% наприкінці 2015 р. Зменшення ринкового сегмента Приватбанку пов'язане з розширенням експансії інших державних банків. За кількістю платіжних терміналів також домінує Приватбанк, частка якого на початку жовтня 2020 р. становить 58,3% [235, с. 4].

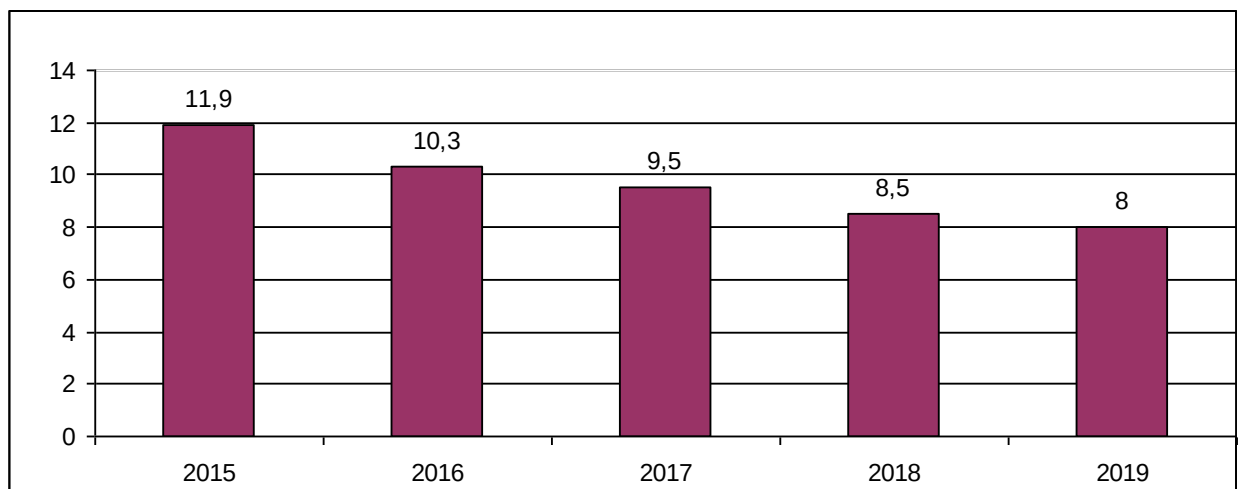

Рис. 3.10. Зміна кількості структурних підрозділів банків в Україні у 2015–2019 рр., тис. од., дані на кінець періоду,

Джерело: побудовано за даними [207]

Отже, протягом останнього часу кількість діючих в Україні банків зменшується, і цей процес триватиме з багатьох причин. Перед деякими банками постала альтернатива: або зростати, або припинити своє існування. За таких умов велике значення має формування відповідної нормативної бази та використання досвіду країн, які мають велику практику у сфері реорганізації банків. Загалом можна прогнозувати продовження процесів

консолідації банківського сектору через посилення вимог до капіталізації, об'єктивні процеси розвитку конкуренції у банківській сфері, потребу зменшення банківських ризиків тощо. Спеціалісти прогнозують зростання кількості випадків поглинання нестійких дрібних банків великими, що, безумовно, краще, ніж їх банкрутство. Щодо ситуації в Україні статистика свідчить, що на другому етапі бум створення нових банків минув, їх кількість стабілізувалася. А з 2014 р. реалізація політики Національного банку України щодо оптимізації банківського сектору, спрямована на зменшення кількості банків і зростання їх ресурсної бази, може спричинити подальше суттєве скорочення числа банків та консолідацію галузі.

3.2. Злиття і поглинання у банківській сфері як основні форми консолідації банків

Інноваційний розвиток продуктивних сил і потреба фінансового забезпечення процесів розширеного відтворення, глобалізація економіки, якісні та кількісні зміни конкурентного середовища – ці та інші чинники зумовлюють прискорення процесів консолідації на фінансових ринках. Прискорене зростання банківського капіталу і, відповідно, самих банківських установ забезпечується передусім реорганізацією банків на основі процедур злиття та поглинання. Угоди M&A (Mergers and Acquisitions), тобто реорганізації компаній на основі злиття або поглинання протягом останніх десятиліть стали одним із найпопулярніших засобів розв'язання банківських проблем та найперспективніших напрямів стратегічного менеджменту в банківській сфері.

Однак не всі угоди злиття та поглинання є вдалими. Як свідчить зарубіжний досвід, лише близько 40% таких угод дають синергетичний ефект. Саме тому проблеми формування та реалізації ефективної стратегії реорганізації банків шляхом злиття і поглинання останнім часом привертають значну увагу як науковців, так і практиків.

Загальні теоретичні та практичні аспекти реорганізації компаній досліджують відомі науковці. Зокрема, П. Гохан [98], С.Ф. Рід та А.Р. Лажу [308], П. Моросіні і У. Седжер [210], Ю.Б. Ахвачов [8], Ю.В. Іванов [114] розкривають загальні теоретичні засади, методи, економіко-правові аспекти угод зі злиття та поглинання компаній. Ф. Еванс та Д. Бішоп [499], Т. Коупленд, Т. Коллер і Дж. Муррін [148], В. Галасюк [68], С. Іщенко [117] аналізують практичні аспекти оцінки компаній, що перебувають у стані реорганізації.

Ряд теоретичних і методологічних аспектів управління процесами злиття і поглинання банків висвітлено у публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених. Інституціональні та правові аспекти реструктуризації банків, його механізм досліджують Дж. Сінкі [330], Н. Горелая [75], К. Рожкова [312], О. Діденко [93], Ю. Присяжнюк [279] та ін. А. Саркісянц у своїх публікаціях розкриває загальні теоретичні аспекти банківських злиттів: їх передумови і наслідки, правову базу, динаміку та обсяги угод, роль державних структур у цих процесах [324; 325]. Н. Орлова та В. Горелов аналізують злиття і поглинання банків у контексті диверсифікації їх діяльності [247; 248; 76]. Практичні аспекти банківських злиттів розглянуто у статті О. Кісельова [130], стратегічні аспекти реорганізації банків – у публікаціях М. Беляєва [29], М. Сафонова, А. Седіна [326; 327; 328], І. Красової [156] та ін. Передумови та мотиви злиттів і поглинань досліджує С. Савчук [320]. Національну специфіку угод М&А та їх міжнародні аспекти розкривають В. Хаустова та Т. Колодяжна [386], Н. Кочергіна і Б. Степаненко [149] та ін. Однак залишаються проблеми, які мають величезне теоретичне і практичне значення, проте ще не висвітлені в економічній літературі. Однією з них є розробка ефективної стратегії консолідації банку. Розробка теоретичних і методологічних аспектів зазначеної проблеми дасть змогу банкам будувати всебічно виважену стратегію консолідації банку. Тому необхідним є обґрунтування сутності і складових стратегії консолідації банку, аналіз її передумов та окреслення стратегічних цілей, визначення критеріїв

ефективності стратегії, розробка на основі цього рекомендацій щодо підвищення ефективності стратегічного управління банком.

Ефективність ринкової діяльності банку великою мірою залежить від здатності його менеджменту забезпечити формування та реалізацію стратегії, яка оптимально поєднає інтереси власників, потреби споживачів банківських послуг і створить умови успішного і стабільного функціонування банку. Стратегічне управління необхідне для розвитку банку, сприяє координації зусиль для досягнення його мети і забезпечує єдність дій усіх підрозділів і працівників банку. Стратегічне управління органічно поєднує загальнобанківські цілі та цілі кожної конкретної структурної одиниці, виступає формою реалізації інтересів власників банку. Сама процедура розробки і реалізації стратегії зменшує ризик прийняття неправильного, непродуманого управлінського рішення. Збирання й аналіз інформації на етапі розробки стратегії істотно змінює середовище прийняття рішень.

Реорганізація банків шляхом злиття або поглинання іншого банку потребує розробки відповідної стратегії, яка являє собою комплекс довгострокових заходів, спрямованих на збільшення розміру банку та його ринкового сегмента шляхом придбання банківських установ чи їх структурних підрозділів або на основі добровільного об'єднання з іншою банківською установою.

Стратегічне управління являє собою багаторівневий процес, що охоплює всі підрозділи банку і визначає локальні та загальні завдання його розвитку. Процес стратегічного планування має комплексний, системний характер. Основними елементами системи стратегічного планування у банку є:

- інформаційна система, що функціонує у банку та формує інформаційне середовище визначення та обрання стратегічних альтернатив;
- методологічний апарат – сукупність засобів і заходів, які використовуються для проведення планово-аналітичної роботи;

- організаційний апарат – підрозділи банку, які проводять аналітичну обробку даних і визначають стратегічні й тактичні цілі, надають їм конкретного вираження у вигляді планових показників, конкретизують стандарти контролю та здійснюють оцінку реалізації стратегії.

Серед стратегічних альтернатив розвитку банку, передусім, є стратегія органічного зростання, тобто поступового нарощування обсягів діяльності, та стратегія консолідації, яку усе частіше обирають в усіх сегментах економіки, і у фінансовому секторі зокрема, оскільки вона дозволяє швидко наростити обсяги діяльності, ресурсну базу, конкурентні переваги. Особливо це помітно в умовах фінансової глобалізації, оскільки консолідація дозволяє знизити ризики інвестицій на зарубіжні ринки. Серед критеріїв обрання стратегії найважливішими у сучасних умовах є час та вартість реалізації, притаманні ризики, можливість нарощування обсягів діяльності і її диверсифікації.

Під час розробки стратегії визначають конкретні цілі, які реально можуть бути досягнуті, наприклад, потенційний ринковий сегмент і об'єкт приєднання, складають конкретизовані плани заходів і визначають систему контролю за їх виконанням. Також відбувається узгодження стратегічних пріоритетів та поточних планів. Цілями консолідації банків можуть бути отримання конкурентних переваг у результаті розширення ринкового сегмента, підвищення ефективності діяльності, тобто нарощування прибутковості і збільшення прибутку, отримання ефекту синергії, використання ефекту масштабу, спільне фінансування проєктів, монопольне ціноутворення і витіснення конкурентів, дотримання регулятивних вимог до капіталу, підвищення параметрів стабільності тощо. У банківській стратегії консолідації мають бути відображені:

- істотні умови й оцінка конкурентного середовища, у якому функціонує банк та його прогнозовані зміни в результаті реалізації стратегії;
- оцінка сильних і слабких сторін банку та об'єкта приєднання/поглинання, можливостей і загроз;

- обрання часового проміжку і визначення етапів стратегічних дій;
- результати, що очікуються.

Існують певні вимоги, які висуваються до банківської стратегії (рис. 3.11).

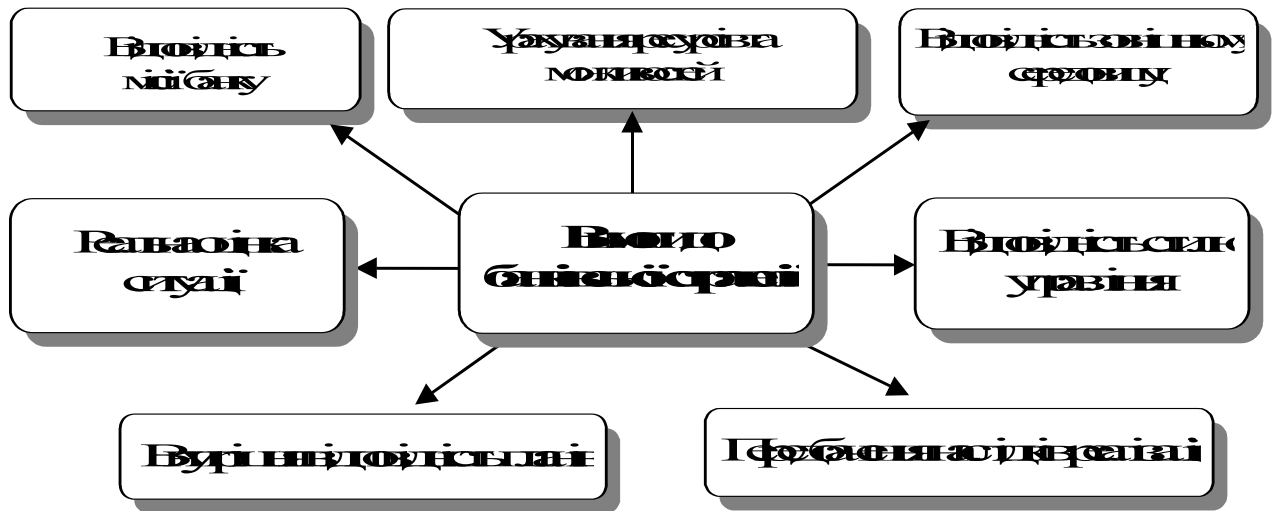

Рис. 3.11. Вимоги до стратегії консолідації банків

Джерело: узагальнено автором

Принциповою вимогою є відповідність місії банку. Без цього неможливий розвиток банку в напрямі, закріпленому в офіційній програмній заяві. Оскільки місія банку найчастіше визначається у статуті, то реалізація стратегії, що не відповідає місії, фактично є порушенням статуту банку. Місія може визначати географічні межі діяльності банку: чи обмежується він певним регіоном, національним ринком, чи прагне стати міжнародним банком. Це є обмежувальним чинником при обранні об'єкта консолідації. Стратегія має бути узгоджена з наявними можливостями і ресурсами, адже недооцінка можливостей банку неминуче призводить до неповного розкриття потенціалу, а їх переоцінка може спричинити серйозні наслідки, пов'язані, наприклад, з надмірною вартістю консолідаційних процедур, втратою частини клієнтів, суттєвим зниженням курсу акцій консолідованого банку, втратою конкурентних переваг.

Важливою вимогою до стратегії консолідації банку є її внутрішня сумісність із планами структурних підрозділів. Це забезпечує координацію зусиль усіх організаційних одиниць банку у процесі досягнення корпоративних цілей. Без об'єктивної оцінки ситуації, що складається,

стратегічний план стає дезорієнтованим, тобто неправильно оцінюються можливості й небезпеки, сильні та слабкі сторони банку і конкурентів, створюються пріоритети інвестування тощо.

Розробка й реалізація стратегії консолідації має відбуватися у певній послідовності [381] згідно з основними етапами стратегічного планування. Відправним моментом розробки стратегії є місія банку, яка визначається на початку його функціонування і може лише уточнюватися. Місія банку – його основне завдання, головна мета існування. Вона визначає призначення та філософію банку, пріоритети і цінності, принципи і сферу діяльності. Відповідно до Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків» НБУ [196] місія банку – декларація, що роз'яснює, з якою метою банк існує і чого прагне досягти. Має вигляд документа, який формулює роль банку на фінансовому ринку, містить визначення наявних і перспективних банківських продуктів і операцій, ринків, регіонів, а також тих сфер діяльності, де банк досяг переваг над конкурентами, і тих, де розраховує досягти стійких конкурентних переваг. Місія також визначає послідовність реалізації довгострокових тактичних цілей. Щодо стратегії консолідації, то вона не повинна суперечити місії за будь-яких обставин. Лише тоді менеджмент банку незалежно від розмірів, спеціалізації, ринкового сегмента зможе успішно реалізувати цю стратегію.

Формування стратегії консолідації банку починається зі стратегічного аналізу його зовнішнього та внутрішнього середовища. Перший етап стратегічного планування – діагностика становища банку, тобто оцінювання факторів, що визначають стратегію банку. До них належать: 1) фактори внутрішнього середовища (ресурсна база, продуктивний ряд, рівень менеджменту, організаційна структура, імідж, фінансовий стан тощо); 2) фактори мікросередовища (клієнти, конкуренти, банківське право і нагляд, банківські технології тощо); 3) фактори макросередовища (демографічні, політичні, економічні, культурні та природні). Фактори, своєю чергою, можна класифікувати як позитивні, що відкривають перспективні ринкові можливості,

та негативні, що становлять ринкову небезпеку. На цьому етапі проводять так званий SWOT-аналіз (від Strength – сильні сторони, Weakness – слабкі сторони, Opportunity – можливості, Threat – загрози).

Оцінювання сильних сторін банку полягає в пошуку конкурентних переваг, до яких можуть належати розширення сегменту ринку, спектру послуг, обсягів банківських операцій, рівня якості послуг, імідж банку, висока рентабельність, стійка клієнтська база, компетентне керівництво тощо. Оцінювання слабких сторін – це порівняльний аналіз банку відносно позицій конкурентів. Це можуть бути обмежена здатність підтримувати зростання, наявність нерентабельних операцій, зниження ціни акцій, низький рівень капіталу, зменшення обсягів діяльності, втрата кваліфікованого персоналу тощо. Аналіз можливостей – це аналіз усіх аспектів діяльності банку з погляду зростання обсягів операцій, збільшення ринкового сегмента, зростання дохідності, отримання конкурентних переваг. Це можуть бути слабкі конкуренти, можливість покращити якість активів, введення нових послуг, залучення додаткових ресурсів [43; 87; 115; 170].

І, нарешті, аналіз загроз – це аналіз можливих ризиків втрати конкурентних переваг і ризиків перетворення сильних сторін на слабкі, до яких можуть належати неефективний менеджмент банку, що поглинається/приєднується, слабка клієнтська база, недостатньо кваліфікований і мотивований персонал, «підводні камені» консолідації у вигляді так званих отруйних пігулок, «золотих парашутів» топ-менеджерів тощо, нормативне середовище, недостатні фінансові показники приєднуваного банку, зниження рентабельності через погані кредити тощо. На цьому етапі не тільки виявляються сильні та слабкі сторони банку, можливості й загрози, а й визначається їх розмір, а також перехресний вплив сильних і слабких сторін банку, можливостей і загроз. Для цього будується матриця встановленої форми, що дозволяє простежити характер їх взаємодії, визначити позитивні і негативні моменти, розробити заходи з покращання положення банку.

Другий етап розробки стратегії консолідації – визначення бачення, необхідних змін у місії та вибір (рис. 3.12). Бачення (або образ) – це простий опис майбутнього банку після консолідаційних процедур і його діяльності.

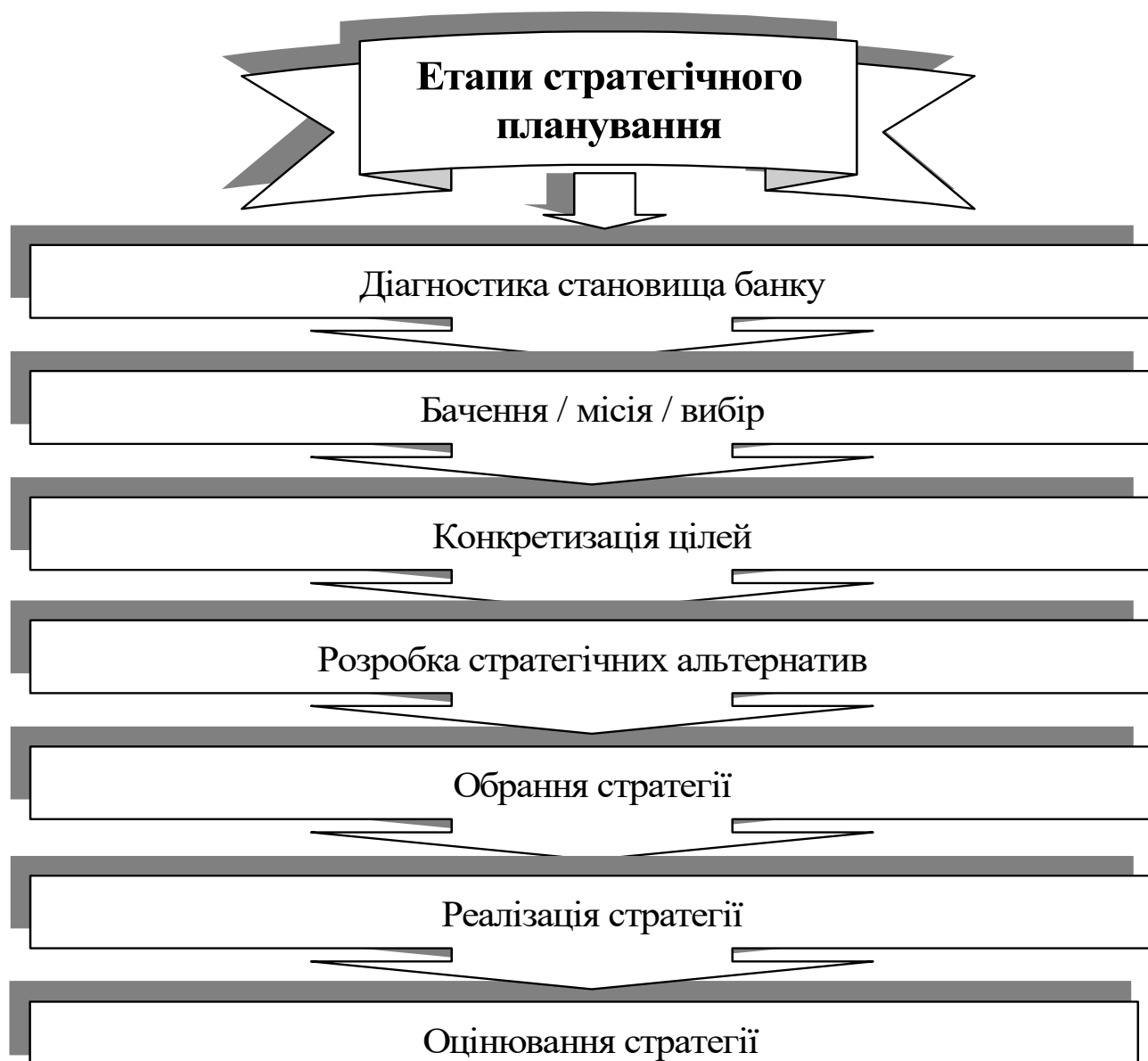

Рис. 3.12. Етапи формування та реалізації стратегії консолідації банку

Джерело: узагальнено автором на основі [21; 43; 199]

Для того, щоб сформулювати бачення, необхідно відповісти на запитання, яким має стати об'єднаний банк і чому, яких розмірів досягне банк і якою буде його вартість, чи буде отримано синергетичний ефект, які продукти і послуги він буде надавати, якою буде його структура, який ринковий сегмент він посяде, хто буде його клієнтами і яка буде ієрархія цінностей банку. Бачення має відповідати місії банку, яка розроблюється під час його

створення і не повинна часто змінюватися. Вважається, що у процесі розроблення кожного стратегічного плану можна змінювати не більше одного елемента місії. На основі цього відбувається вибір пріоритетних напрямів функціонування майбутнього банку, які конкретизуються у системі цілей. Безперечно, вони не повинні суперечити загальній місії банку. Найчастіше такими цілями вважаються: розширення бізнесу, вихід на певні сегменти ринку; забезпечення ресурсної бази та вирішення проблем капіталізації; усунення конкурентів та отримання додаткових конкурентних переваг; що зумовлює покращання загальних фінансових показників діяльності банку, і передусім прибутковості.

На даному етапі здійснюється остаточний вибір банку-цілі для консолідації. Також потрібно визначити потенційні дії конкурентів та їх наслідки, сегменти на ринку банківських послуг, привабливі для консолідованого банку. Це можуть бути в територіальному аспекті окремий регіон (для місцевого банку, що діє у межах однієї області), кілька областей (якщо банк регіональний), уся територія країни (національний банк), міжнародні ринки (міжнародний банк). Потім визначаються цільові ринки, а саме:

- галузеві ринки;
- клієнтурні ринки (фізичні/юридичні особи);
- ринки окремих послуг.

Отже, на даному етапі відбувається конкретизація цільового ринкового сегмента консолідованого банку за різними параметрами.

Третім етапом формування стратегії консолідації банку є конкретизація цілей відповідно до місії банку. Ціль у стратегічному менеджменті являє собою ідеальне передбачення результатів діяльності банку. До цілей висуваються такі вимоги: відповідність місії, реальність і напруженість, конкретність і вимірюваність, орієнтованість у часі, досяжність, узгодженість цілей банку загалом і його організаційних одиниць.

Четвертим етапом є визначення стратегічних альтернатив. Як стратегічні альтернативи можуть бути обрані стратегії, що передбачають різні об'єкти консолідації та способи їх приєднання, вузька спеціалізація, тобто зосередження на одній сфері банківської діяльності (наприклад, дистанційний банкінг), на обслуговуванні підприємств однієї галузі (наприклад, сільськогосподарських, транспортних підприємств), охоплення усього спектра банківських послуг, розширення або звуження географічної сфери діяльності, створення розгалуженої мережі філій тощо. Оцінювання визначених альтернатив відбувається за такими критеріями: відповідність альтернативи місії банку; відповідність результатам SWOT-аналізу; відповідність основним стратегічним цілям.

Наступний п'ятий етап – обрання виду стратегії. Залежно від стратегічних цілей банку та ринкової позиції це може бути стратегія дружнього або ворожого приєднання [238; 316; 510]. Обирається краща стратегія залежно від місії та цілей банку, перспектив розвитку, внутрішньої культури, досвіду реалізації попередніх стратегій, факторів середовища, можливого рівня ризику, позиції акціонерів банку.

На шостому етапі відбувається реалізація обраної стратегії банку, що передбачає розробку фінансової моделі реорганізації банку. Фінансова модель реорганізації банку – це документ, який будується на основі сформульованих цілей, стратегії і тактики їх досягнення, а також зважаючи на кількість і якість наявних ресурсів. У даному документі всі короткострокові та довгострокові цілі банку подані у вигляді конкретних абсолютних і відносних фінансових показників, кожен з яких розраховується залежно від різних варіантів розвитку подій. У ній мають бути передбачені різні варіанти розвитку подій: найкращий, середній і найгірший, для кожного з яких розробляється тактика. Фінансова модель створюється на весь період функціонування стратегії з розподілом по роках, щоквартально і щомісячно.

Реалізація стратегії консолідації передбачає розробку тактики, політики, а також процедур і правил. Так маркетингова політика містить перелік основних

заходів і пріоритетів у даній сфері, а саме: характеристику цільових сегментів ринку, асортименту банківських послуг, напрями створення нових банківських продуктів, пріоритети цінової політики, основні напрями маркетингових досліджень, пріоритети у рекламній діяльності та виявлення нових каналів просування банківських послуг, принципи побудови взаємовідносин з клієнтами банку тощо. Стратегія консолідації висуває особливі вимоги до маркетингової політики, оскільки може виникнути потреба у ребрендингу, додаткових комунікаціях з клієнтами та ін. Політика розвитку регіональної мережі має особливе значення при консолідації банків з філіальною мережею, оскільки виникають певні проблеми: узгодженість дій, раціональний розподіл, стандартизація продуктів та послуг тощо. Стратегія консолідації має базуватися на виваженій дивідендній політиці, яка, у свою чергу, має узгоджувати інтереси акціонерів банків – учасників консолідаційних процесів, враховувати можливі коливання ринкового курсу та потреби фінансування об'єднаного банку. Кадрова політика банку в межах стратегії консолідації визначає потреби у персоналі об'єднаного банку, вимоги до його складу, рівня освіти і кваліфікації, політику щодо звільнення та перекваліфікації працівників, пріоритети у системі набору персоналу, вимоги до організації системи підвищення кваліфікації, системи оцінювання й мотивації персоналу та ін.

Сьомий етап стратегічного планування – оцінювання стратегії. На даному завершальному етапі стратегічного планування визначають фінансові, маркетингові, організаційні результати обраної стратегії, здійснюють оцінку вартості консолідованого банку [48; 83; 84; 86; 101; 107; 119; 209; 526; 307; 483; 496], його ринкового сегмента [230], ефекту синергії [12; 190; 216; 231; 356; 359; 384; 512], аналізують вплив різноманітних факторів на реалізацію стратегії, виявляють успіхи й невдачі, роблять висновки на майбутнє.

На думку спеціалістів, реструктуризація банків на основі злиття або поглинання є одним із найскладніших видів банківського бізнесу [326; 59]. Його популярність упродовж 80–90-х років XX ст. стрімко зростала, що

виявлялося в укладанні великої кількості угод у даній сфері. Аудиторська компанія «Прайсвотерхаус Куперс» зазначає, що обсяги подібних угод у світі неухильно зростають [10].

Значне поширення цих процесів пов'язане з тим, що злиття та поглинання банків надає останнім суттєві переваги, а саме такі, як зростання дохідності; отримання готового бізнесу, клієнтури, мережі філій; усунення конкурентів, розширення ринкового сегмента й посилення конкурентоспроможності, стабілізація ринкового становища; диверсифікація діяльності і як наслідок – зменшення банківських ризиків; зростання ресурсної бази; розв'язання проблем капіталізації; отримання кваліфікованого персоналу та подолання неефективного управління; усунення правових обмежень діяльності (якщо злиття забезпечує виходи на інші сегменти фінансового ринку або подолання національних меж) тощо.

Інтереси (мотивацію) керівників і власників банку формують можливість отримання додаткових доходів і конкурентних переваг завдяки зростанню бізнесу, ринкового сегмента банку, його ресурсних можливостей. Метою злиття або поглинання банків може бути диверсифікація діяльності, розширення ринкового сегмента, регіональна експансія і отримання регіональної мережі філій, економія на масштабах діяльності, реорганізація проблемного банку тощо. Таким мотивом також може бути ресурсна база та капітал банку, який приєднують, гарна клієнтура, розгалужена мережа філій, стратегічне місце розташування, наявність унікальних продуктів і технологій, якісних кадрових ресурсів тощо. Наприклад, уже згадуваний американський банк «First Union» цікавила мережа філій банку «CoreStates», перспектива усунення сильного конкурента і звичайно ж ресурсна база.

Вдала угода зі злиття та поглинання банків зазвичай спричиняє зростання курсу акцій і відповідно ринкової капіталізації, тому акціонери отримують курсовий дохід і гарні перспективи зростання вартості інвестицій. Саме вони й формують основні цільові настанови у ході побудови відповідних стратегій реорганізації. Безперечно, не кожна угода забезпечує банку увесь комплекс

зазначених переваг. Тому, розробляючи стратегію злиття/поглинання, потрібно чітко уявляти собі його наслідки. Запорукою успішного злиття є розробка чіткої стратегії, де всі сторони процесу інтеграції отримають переваги і чітко визначатимуться їх дії.

У зарубіжній практиці стратегічні процедури реорганізації банків відпрацьовані та законодавчо врегульовані. Існують фірми, що спеціалізуються на наданні консалтингових послуг у даній сфері, а також на розробці ефективної стратегії приєднання. Так, найвідоміші консультанти у даній сфері – компанії «J.P. Morgan» (серед 20-ти найбільших угод зі злиття/поглинання – ринкова частка цієї компанії становить 19,5%), «UBS Warbug Salomon» (18,7 %), «Smith Barney» (18,1%) та ін. [555]. Вітчизняні ж банки стикаються з низкою проблем у даній сфері. Зокрема, процес стратегічного планування ще потребує подальшого впровадження та вдосконалення. На нашу думку, консолідація банків шляхом злиття і поглинання має відбуватися у кілька етапів (табл. 3.9).

Оцінювання ефективності угод з поглинання та злиття банків має розпочинатися із зіставлення цілей, що ставилися, та отриманих результатів. Після завершення інтеграційних заходів потрібно визначити, як саме вони вплинули на рейтингові показники діяльності банку; імідж банку і довіру до нього клієнтів і ділових партнерів; ресурсну базу банку, склад його клієнтури; рівень менеджменту (чи вдалося сформувати ефективну команду, адже такі процеси часто спричиняють втрату кращих працівників), кадровий потенціал банку; абсолютні й відносні фінансові показники діяльності банку; ринкову ціну банківських акцій і доходи власників тощо.

Деякі наслідки злиття і поглинання можуть мати чітке кількісне вираження, проте істотні переваги, отримані у результаті реалізації угоди, не піддаються вимірюванню. Важливим критерієм ефективності, який покладено в основу прийняття стратегічних рішень щодо злиття/поглинання банків, є порівняльна оцінка вартості новоствореної структури (PV_{A+B}) та сумарної вартості фінансових інститутів, що об'єднуються (PV_A і PV_B).

Етапи консолідації банків на основі M&A

<i>Етап</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Заходи</i>
Перший	Прийняття рішення та постановка цілей	Здійснюються ринкові дослідження, визначаються цілі й завдання реорганізації, об'єкт злиття/поглинання, проводиться його оцінювання та визначається ціна угоди, формується команда й визначаються критерії для прийняття остаточного рішення (критерії оцінювання обраної стратегії, за якими оцінюються стратегічні альтернативи).
Другий	Формування стратегії	Формуються стратегія (на основі стратегічного аналізу альтернатив) і система тактичних планів, а також спільний план розвитку банків. Визначаються джерела фінансування угоди.
Третій	Узгодження стратегій	Забезпечення взаєморозуміння керівництва та власників обох банків. Визначаються терміни, порядок та умови реорганізації, порядок конвертації акцій банку, що приєднується, права власників банків, питання захисту інтересів персоналу та клієнтів. На основі оцінювання організаційних структур і корпоративної культури банків визначається комплекс необхідних змін для успішної їх інтеграції. Цей етап завершується укладанням Угоди про порядок злиття або приєднання. У разі недружнього (ворожого) поглинання розроблюється комплекс заходів щодо нейтралізації захисту від ворожого поглинання.
Четвертий	Розробка процедур і правил	Здійснюється підготовка документації, проводяться необхідні організаційні заходи, готується пакет документів для реєстрації з боку державних наглядових органів.
П'ятий	Об'єднання	відбуваються загальні збори акціонерів обох банків і приймають остаточне рішення про реорганізацію, проходить процедура державної реєстрації цієї події, проводяться загальні збори акціонерів нового банку.
Шостий	Робочий	здійснюються заплановані організаційні та структурні зміни, реорганізуються структурні підрозділи та відбуваються кадрові переміщення, банк освоює нову ринкову нішу та нормалізує фінансові показники.
Сьомий	Оцінювання	На основі визначених критеріїв оцінювання ефективності стратегії реорганізації проводиться підсумкове оцінювання результатів реалізації визначеної стратегії та формується висновок про рівень її ефективності. На основі проведеного оцінювання результатів реорганізації відбувається подальше коригування корпоративної стратегії банку.

Джерело: розроблено автором

З погляду інвестиційного менеджменту, об'єднання є доцільним, якщо виконується умова:

$$PV_{A+B} > PV_A + PV_B. \quad (3.2)$$

Розмір додаткової вартості, створеної у процесі реалізації стратегії реорганізації банків (V), можна оцінити таким чином:

$$V = PV_{A+B} - (PV_A + PV_B). \quad (3.3)$$

Не має чіткого кількісного вираження так званий ефект синергії від злиття/поглинання банків, коли сумарний ефект діяльності нової структури вищий, ніж просто сума результатів діяльності банків до об'єднання (цей ефект ще називають правилом «2+2=5» [316, с. 43; 9]). Якщо діяльність банків, що об'єдналися, якісно покращується і це зумовлює зростання грошових потоків, то їх дисконтована величина є кількісним показником ефекту синергії.

Значний синергетичний ефект створює економія на витратах, яка практично завжди виявляється у разі збільшення компаній внаслідок їх об'єднання. Тому процес оцінювання ефективності угод з поглинання та злиття компаній включає визначення категорій витрат, їх зіставлення з попередніми періодами тощо. Часто придбання банком установи, що ефективно спеціалізується на якомусь із видів фінансових послуг, пов'язане з бажанням зменшити власні витрати, якщо банк надає аналогічні послуги, за рахунок передавання їх приєднаній структурі. Найчастіше це спостерігається у сфері операцій з нерухомістю. Проте часто виявляється, що реальне скорочення витрат значно менше, ніж було передбачено стратегією реорганізації, особливо це стосується витрат на персонал.

Іноді основною перевагою приєднання фінансових інститутів є не стільки скорочення витрат, скільки розширення асортименту послуг й отримання додаткових каналів збуту. Так, основною метою придбання англійським банком «Lloyds TSB» страхової компанії «Abbey Life» була реалізація страхових послуг через мережу своїх відділень і покращання ресурсної бази.

У багатьох випадках реорганізація банку є складовою фінансового інжинірингу і має за мету зміну структури балансу об'єднаної структури. Таким чином розв'язуються проблеми капіталізації, формування ресурсної бази, ліквідності, валютної позиції та ін. Важливою складовою стратегії

реорганізації банків є податковий менеджмент. Прийняття рішень щодо розташування головного офісу корпорації, найприбутковіших підрозділів, проведення офшорних операцій тощо спричиняє скорочення податкових витрат, що дає змогу розглядати податковий аспект синергії злиття та поглинання банків.

Усі зазначені фактори слід комплексно враховувати під час оцінювання вартості угоди з реорганізації банку та її ефективності. З кількісного погляду, верхня межа такої ціни (для банку A – $P_{\max A}$) визначається як сума вартості банку, який приєднується/поглинається (PV_B), та нової вартості, що створена в результаті об'єднання (V):

$$P_{\max A} = PV_B + V. \quad (3.4)$$

Фахівці для оцінювання ефективності угод зі злиття/поглинання компаній традиційно застосовують два підходи. Перший базується на використанні даних бухгалтерського обліку. Стратегія реорганізації, як і будь-який бізнес-проект, має свій кошторис, що передбачає чітко визначені витрати на реалізацію угоди. Отже, логічним є зіставлення цих витрат і грошових показників позитивного відхилення доходів новоствореної структури від попередніх величин. Проте результати оцінювання за такою методикою є не завжди коректними, оскільки не всі зміни прямо пов'язані з проведеною реорганізацією. В умовах нестабільної ринкової ситуації (яка нині має місце в Україні) навіть багатофакторні моделі аналізу не забезпечують отримання достовірних результатів.

Другий підхід є досить популярним через свою відносну простоту. Він базується на оцінюванні реагування фондового ринку на інформацію про майбутню угоду. Як свідчить зарубіжний досвід, фондовий ринок миттєво реагує на інформацію про реорганізацію компаній, і власники банку, що є об'єктом купівлі, часто мають істотний зиск унаслідок швидкого зростання вартості акцій. Для більшого банку ця операція завжди пов'язана з великими фінансовими видатками, на деякий час, як правило, значно погіршуються

його фінансові показники, зокрема істотно зменшується ринкова вартість акцій, що звичайно ж не подобається акціонерам.

Розраховують також «чистий приріст» від поглинання:

$$\Delta V = V_{ab} - (V_a + V_b), \quad (3.5)$$

де ΔV – чистий приріст від поглинання (приєднання).

Якщо ΔV має позитивне значення, то у процесі приєднання спостерігається синергетичний ефект. Його розподіл між акціонерами двох банків відбувається завдяки зміні ринкової вартості акцій більшого банку та шляхом формування курсу обміну акцій банку, що приєднується, на акції більшого банку.

Також синергетичний ефект виявляється у вигляді позитивних наслідків від об'єднання, які можуть мати форму збільшення прибутку; зменшення витрат; зменшення податків. Зменшення витрат пов'язане зі скороченням адміністративних видатків, а також з ефектом масштабу. Новостворена структура спроможна здійснювати фінансування проєктів, які були недоступні банкам до злиття/поглинання.

Існують відмінності у мотивах і наслідках приєднання для банку-«хижака» та банку, який поглинають (зазвичай він менший за розмірами). У разі існування різниці між дійсною вартістю банку, який приєднують, та ціною покупки банк-«хижак» отримує відповідну премію. Якщо ж ціна покупки перевищує вартість банку, акціонери об'єкта приєднання отримують своєрідну премію.

Сама процедура злиття передбачає великі видатки, пов'язані з придбанням банку та фінансуванням реорганізаційних процесів. Так, під час одного з найдорожчих приєднань, коли «Nations Bank» приєднав «Barnett Bank», сума, сплачена акціями «Barnett Bank», перевищила реальний розмір його капіталу у 4 рази, а доходи – майже у 24 рази. Для власників банку – ініціатора об'єднання передбачаються певні заходи, що стимулює їхнє рішення щодо схвалення реорганізації. Акції нової структури у перспективі також мають

тенденцію до зростання. Але, безперечно, вирішальним моментом процедури реорганізації є її економічний ефект для усіх сторін.

Проте через недостатність інформації, що її отримують інвестори, часто курсові коливання акцій неадекватні результатам угоди. Якщо інвестори недооцінили переваги майбутньої угоди і почали продавати цінні папери, вони знижують їх курс і негативно впливають на показники капіталізації. Так, після проголошення про злиття найбільших німецьких банків «Deutsche Bank» та «Dresdner Bank» їхні акції істотно знизилися через негативну оцінку перспектив об'єднання з боку акціонерів та фінансових аналітиків. Після анулювання угоди вартість акцій, як і показники капіталізації, покращилися.

Отже, необхідне впровадження комплексного підходу до оцінювання ефективності угод з реорганізації банків як складової стратегічного менеджменту на основі застосування комплексу кількісних та якісних критеріїв оцінювання, до яких слід додати зміну рейтингових показників діяльності банку, показник іміджу банку і довіри до нього клієнтів і ділових партнерів (на основі спеціально розробленої шкали), показники змін ресурсної бази банку, складу його клієнтури, оцінний показник рівня менеджменту за спеціальною шкалою (який, зокрема, відображатиме, чи вдалося сформувати ефективну команду, адже такі процеси часто призводять до втрати кращих працівників), показники змін кадрового потенціалу банку, абсолютні й відносні фінансові показники діяльності банку, показник зміни ринкової ціни банківських акцій і доходів власників та ін.

Запровадження такого підходу є виправданим, оскільки крім фінансових, виникає також чимало організаційних проблем: об'єднання двох організацій, їх фінансових систем, персоналу, філій, комунікаційних мереж тощо. Тому для проведення таких заходів потрібні насправді вагомі причини. Банк, який поглинають, звичайно, значних фінансових втрат не зазнає. Більш того, його акції значно зростають в ціні, як тільки стає відомо про майбутнє приєднання. Це робить процес поглинання привабливішим як для власників банку, що поглинається, так і для його працівників, які володіють великими

пакетами акцій. Проблеми, що тут виникають, мають більш психологічний характер. Процедура поглинання, яку б назву вона не мала, психологічно сприймається керівництвом банку, який поглинається іншим, та його власниками як крах, капітуляція, демонстрація їх професійної неспроможності. Злиття для них виглядає привабливішим. В умовах України та пострадянських країн додатково ще з'являються проблеми так званих «кишенькових» банків, де їх власники не зацікавлені розкривати свої специфічні інтереси.

Але, безумовно, вирішальним моментом розробки стратегії реорганізації є оцінювання її економічного ефекту для обох сторін. Тому зарубіжні банки, які стикаються із серйозними проблемами, часто самі шукають багатого покупця і таким чином прагнуть розв'язати свої проблеми. Цю діяльність знову ж таки може стимулювати перспектива не лише збереження банку та його клієнтури хоч у такий спосіб, а й перспектива власного збагачення тих, хто володіє великими пакетами акцій. Тому власники банку, що поглинається, під час вирішення питання про злиття аналізують прибуток від збільшення вартості акцій і те, наскільки зміниться розмір пакета загалом. Персонал банку теж зіставляє прибутки від збільшення вартості акцій та можливі збитки у разі втрати роботи (часто банк-«хижак» піклується про працевлаштування персоналу, що звільняється через реорганізацію). Так, наприклад, деякі працівники американського банку «CoreStates» напередодні поглинання його банком «First Union» висловлювали власне задоволення з цього. Адже через значне зростання вартості їх особистих пакетів акцій вони отримали змогу розв'язати свої проблеми, наприклад оплатити навчання дітей. Звичайно ж вище керівництво банку (топ-менеджмент) розуміє, що у новому банку втратить свої посади. Саме для цього у їх контрактах передбачено так званий «золотий парашут», тобто разові великі виплати у разі їх звільнення через реорганізацію.

Як уже зазначалося, показник змін кадрового потенціалу є надзвичайно важливим для оцінювання ефективності стратегії реорганізації банку

шляхом злиття або поглинання. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, у деяких випадках стратегія реорганізації не передбачає спеціальних заходів щодо збереження кращих працівників банку, який приєднують/поглинають. Наприклад, після проголошення про злиття німецьких банків «Deutsche Bank» і «Dresdner Bank» до моменту, коли стало відомо, що злиття не відбудеться, ці структури втратили велику кількість висококваліфікованих працівників, зокрема близько 100 провідних аналітиків з інвестиційного менеджменту [302]. Американські ж банки практикують різні форми заохочення спеціалістів з метою недопущення переходу їх до інших банків у зв'язку з поглинанням/приєднанням (як це мало місце у разі поглинання банку «Robert Fleming» відомим американським банком «Chase Manhattan») [545].

Отже, оцінювання ефективності стратегій консолідації банків є складним і суперечливим через різноплановий характер наслідків реалізації даних угод. Використання такої стратегії має як переваги, так і недоліки (табл. 3. 10). Тому у банківських установах слід впровадити комплексну методику оцінювання ефективності угод зі злиття/поглинання банків як складової стратегічного менеджменту на основі застосування комплексу запропонованих вище кількісних та якісних критеріїв оцінювання.

Таблиця 3.10

Переваги і недоліки використання консолідації як стратегії розвитку банку

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Швидке зростання компанії та сегменту ринку	Значна вартість реалізації стратегії
Отримання конкурентних переваг завдяки ефекту масштабу	Високі ризики
Можливість досягнення синергії	Проблеми інтеграції бізнесів: - клієнтів, - корпоративної культури, - персоналу
Швидке досягнення цілей	
Можливість виходу на нові ринки	

Джерело: складено з використанням [59]

Політика НБУ щодо реорганізації банків спрямована на прискорення формування власного капіталу банків на основі використання зовнішніх джерел його поповнення. Адже нарощування капіталу на основі переважно внутрішніх джерел потребує тривалого часу, що не відповідає потребам сьогодення. А недокапіталізовані банки є недостатньо стабільними і конкурентоспроможними, не здатні ефективно виконувати свої основні функції. Метод внутрішніх джерел нарощування банківського капіталу забезпечує виконання регулятивних вимог лише найбільшими банками. Отже, для більшості неминучим є нарощування статутного капіталу, субординованого боргу або реорганізація. Проте стимулювання прискорення консолідації банківського сектору спричиняє певні загрози для його успішного розвитку, оскільки прискорює процеси монополізації ринку, знижує зацікавленість банків в імплементації інновацій, деформує конкурентне середовище. Злиття і приєднання банків порушують ринкову рівновагу і можуть суттєво погіршити фінансовий стан інших банків через втрату частини ринкового сегмента, конкурентних переваг. Тому втручання державних регуляторів у ці процеси має бути виваженим і науково обґрунтованим.

В Україні вперше тенденція до зменшення кількості комерційних банків чітко спостерігається після кризи 1998 р., коли чимало українських банків постраждали внаслідок падіння курсу гривні і відповідного знецінення банківських капіталів. Оскільки їх було дозволено зберігати лише у національній валюті, яка стрімко знецінювалася, а вимоги НБУ були зафіксовані у євро, деякі банки опинилися перед загрозою втрати ліцензій на здійснення банківських операцій. Ураховуючи складність ситуації, НБУ неодноразово надавав відстрочення банкам для вирішення цих проблем, проте деякі банки так і не змогли вийти з кризи. Як свідчить преса, більшість невеликих банків, у яких виникли проблеми з виконанням вимог НБУ щодо капіталізації, єдиний вихід вбачали у реорганізації, і середні й великі банки мали багато пропозицій про приєднання їх менших колег [74].

Історія функціонування української банківської системи свідчить про епізодичний характер банківських поглинань. Досить типовий приклад – приєднання у 1998 р. банком «Мрія» білоцерківського банку «Рось». Причиною цієї реорганізації стала саме потреба нарощування капіталу. Голова правління АКБ «Рось» вважав, що це є перспективою усіх дрібних і середніх банків. Аналіз процесів консолідації у банківській системі України дозволяє виявити певні закономірності й етапи її розвитку (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Процеси консолідації у банківській системі України

Етап розвитку банківської системи	Характеристика етапу
I. 1991–1998 рр.	Екстенсивний розвиток банківської системи. Швидке зростання кількості банків, ресурсне забезпечення яких за обсягами, строками, ціною не задовольняє потреби економічних суб'єктів
II. 1998–2007 рр.	Стабілізація кількості банків. Агресивне зростання та активне нарощування ресурсної бази, що не є оптимальною за кількісними та якісними параметрами
III. 2008–2016 рр.	Дестабілізація банківського сектору. Прискорення консолідації банків
IV. 2017 р. – дотепер	Відносна стабілізація банківського сектору. Уповільнення консолідації банків

Джерело: складено автором

На другому етапі упродовж 1999 р. у банківській системі України відбувалися певні зміни. Зростали обсяги активів малих і середніх банків, у результаті чого вони переходили до другої категорії банків. Було розпочато реорганізацію малих банків шляхом їх приєднання до середніх. На кінець року порівняно з початком кількість малих банків зменшилася з 32 до 6, середніх збільшилася з 97 до 99, великих (за винятком 7 найбільших банків) із 21 до 37 [257].

У 1999 р. Національним банком України не зареєстровано жодного комерційного банку, проте за цей же період із Книги реєстрації банків, валютних бірж і фінансово-кредитних установ вилучено 11 банків. Вісім із

них ліквідовано (КБ «Алекс», КБ «Сана», АБ «Резидент», КБ «Галицький», АБ «Траст», АБ «Тернава», АБ «Антекс», АБ «Центральноевропейський»). А решту – три банки реорганізовано у філії інших банків: КБ «Укрупніверсалбанк» – у філію АКБ «Автокразбанк», АБ «Вікторія» – у філію АБ «Євроцентр», АБ «Арманд» – у філію АБ «Столичний».

Упродовж 2000 р. зберігалася тенденція до зменшення кількості комерційних банків. Усього за цей рік з Реєстру банків було вилучено дев'ять банків. З них чотири стали філіями: АБ «Поділля» – філією АБ «Укоопспілка», АКБ «Аркадія» – філією АКБ «Інвестбанк», АКБ «Укрнафтогазбанк» – філією АКБ «Укргазбанк», АБ «Інвест-банк Україна» – філією АКБ «Таврика» [257]. За цей період зареєстровано лише один новий банк – ЗАТ «Мікрофінансовий банк» зі статутним фондом 47,7 млн грн. Протягом року кількість банків з капіталом понад 5 млн євро збільшилася з 44 до 89, від 3 до 5 млн євро – з 41 до 45, і значно зменшилася кількість невеликих банків: з капіталом до 1 млн євро – з 14 до 6, від 1 до 2 млн євро – з 34 до 0, від 2 до 3 млн євро – з 31 до 14.

Початок 2001 р. також характеризувався зменшенням кількості банків в Україні та зростанням рівня капіталізації. До державного реєстру банків внесено один комерційний банк – ЗАТ «Комерційний банк НРБ – Україна», вилучено чотири банки. Три з них у результаті реорганізації приєднані до інших банків: акціонерні комерційні банки «Києво-Печерський» і «Слобожанщина» – до АКБ «Надра», АКБ «Таврія» – до ВАТ «Міжнародний комерційний банк» [257].

Подальший аналіз ситуації у банківській сфері в Україні свідчить, що відбувається прискорення процесів консолідації у банківській галузі. Так, на початок 2005 р. банки першої групи (з активами більше, ніж 2,5 млрд грн) зосередили 41,6% капіталу, що на 2,6% перевищує показник 2004 р., і це при тому, що до даної групи було віднесено лише 10 найбільших банків, які становили лише 6,3% загальної кількості банків. Банки ж четвертої групи (з активами менше 0,4 млрд грн) зосередили на 1 січня 2005 р. 25,0% капіталу

банківської системи, при тому, що на дану групу припадало 65,6% кількості банків (105 банків), і цей показник зменшився порівняно з 2004 р. на 1,4% [257].

Консолідація банків відбувалася переважно у формі злиття та поглинання. В Україні на ринку M&A у 2006 – 2008 рр. було укладено близько 110 угод загальною вартістю понад 5 млрд дол. США. Загальна вартість подібних угод у світі на той час досягла близько 4 трлн дол. США. Після активної фази придбання українських банків іноземними наприкінці 1990-х та на початку 2000-х років у результаті інституційної невизначеності та економічної і політичної нестабільності спостерігається уповільнення цих процесів (додаток 3, рис. 3.13).

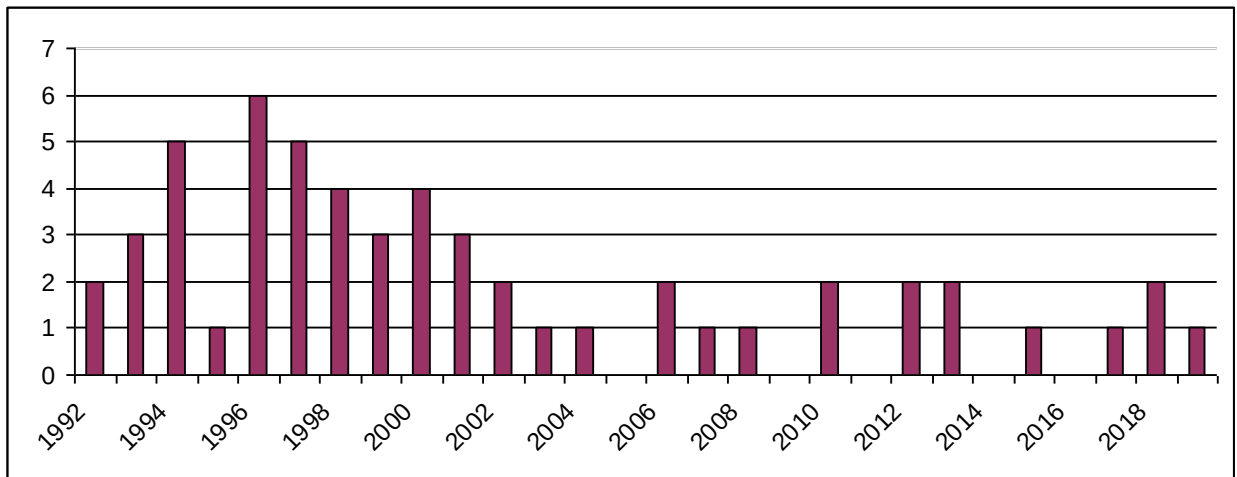

Рис. 3.13. Кількість реорганізованих банків України у формі приєднання у 1992–2019 рр., од.

Джерело: побудовано за даними [305]

Так у 2007 р. ВАТ «ВТБ Банк» приєднав ЗАТ «Внешторгбанк (Україна)», у 2008 р. ТЗОВ «УніКредитБанк» – АКБ «ХФБ Банк Україна», у 2010 р. ВАТ «СЕБ Банк» – АБ «Факторіал-Банк» та АТ «СВЕДБАНК» – ПАТ «Сведбанк Інвест», у 2012 р. ПАТ «ПУМБ» – ПАТ «ДОНГОРБАНК» і ПАТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК» – ПАТ «Корпоративний та Інвестиційний Банк Креді Агріколь», у 2013 р. ПАТ «ФІДОБАНК» – ПАТ «ФІДОКОМБАНК» та ПАТ «УКРСОЦБАНК» – ПАТ «УНІКРЕДИТ БАНК», у 2015 р. ПАТ «ПУМБ» – ПАТ «БАНК РЕНЕСАНС КАПІТАЛ», у 2017 р. ПАТ АКБ «ІНДУСТРІАЛБАНК» – ПАТ «АКЦІОНЕРНИЙ

БАНК "ЕКСПРЕС-БАНК», у 2018 р. АТ «ТАСКОМБАНК» – ПАТ «ВіЕс Банк» і ПАТ «МТБ БАНК» – ПАТ КБ «Центр» та у 2019 р. АТ «АЛЬФА-БАНК» приєднав АТ «УКРСОЦБАНК» [259]. Тобто кількість таких угод зменшилася і почався вихід іноземних банків з українського ринку. Цю тенденцію посилили події на Сході країни, анексія Криму, високий рівень корупції та тінізації економіки, інституційна неврегульованість та незахищеність прав інвесторів. Погіршення стану української економіки унеможливило отримання достатньо привабливих прибутків, а велика частка у кредитному портфелі багатьох банків безнадійних та сумнівних кредитів, виданих у попередні роки, критично підвищила банківські ризики. Водночас спостерігається консолідація сектору вітчизняними банківськими установами, а окремі банки, зокрема «Приватбанк», переходять до власності держави.

Національний банк України вважає консолідацію банків на основі злиття та приєднання оптимальним шляхом оздоровлення і реструктуризації банківської системи. Цьому сприяло прийняття у 2017 р. Закону України «Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків», відповідно до якого у малих та середніх банків, які не можуть виконувати нормативні вимоги по капіталу (а таких на початок 2017 р. було 42), є можливість використати процедури реорганізації для розв'язання цих проблем [294]. Закон дозволив спростити процедури приєднання банків, зменшити терміни для розгляду поданих документів, не створювати додаткові незручності для клієнтів і забезпечити безперервність їх обслуговування. Також Законом визначена процедура припинення банківської діяльності зі збереженням юридичної особи. У цьому випадку зменшується фінансове навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, оскільки процедура передбачає завчасні розрахунки з кредиторами такого банку, та є можливість продовжити діяльність у майбутньому на інших сегментах фінансового ринку, отримавши відповідну ліцензію.

Першим за спрощеною процедурою відбулося злиття Індустріалбанку та Експрес-Банку, план об'єднання яких було схвалено Національним банком 14 липня 2017 р., а вже 1 серпня акціонери обох банків затвердили план реорганізації Експрес-Банку та приєднання його до Індустріалбанку. Потім за спрощеною процедурою було дозволено ПАТ «ВіЕс Банк» приєднатися до АТ «ТАСКОМБАНК» [224], ПАТ КБ «Центр» – до ПАТ «МТБ Банк» [225], АТ «Укрсоцбанк» до АТ «Альфа-Банк» та ін. [223].

Оскільки в Україні посилення вимог до капіталізації банків буде каталізатором банківських злиттів і поглинань, з метою підвищення ефективності таких угод можна запропонувати таке:

- консолідація банків на основі злиття і поглинання має стати пріоритетним шляхом розв'язання проблем капіталізації банківського сектору;
- проголошенню угоди має передувати розробка стратегії, яка передбачатиме усі зазначені етапи;
- у рамках стратегічного планування здійснювати розробку бізнес-планів для окремих напрямів банківської діяльності (банківських бізнесів) та їх оцінювання;
- потрібно вживати спеціальних заходів для збереження кадрового потенціалу банку, що є об'єктом поглинання. Для цього фахівці мають своєчасно отримувати інформацію щодо реорганізації та системи заходів щодо їх мотивування й захисту;
- моніторинг ефективності реорганізації здійснювати упродовж усього періоду реалізації стратегії;
- оперативно вносити зміни до стратегії на основі аналізу ефективності реалізації тактичних заходів в умовах змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Злиття і поглинання банків – це унікальний бізнес, побудований на використанні специфічних фінансових інструментів. Щодо його фінансування, то тут можуть бути використані як зовнішні джерела

фінансування (зокрема позики, фінансування за рахунок емісії цінних паперів тощо), так і внутрішні (фінансування із власного капіталу, за рахунок емісії акцій, через систему участі у капіталі тощо). Так, у США з цією метою надаються великі банківські позики (Leverage Buy-Out). Американські фахівці виходять з того, що банківське злиття сприяє максимізації грошових багатств. По-перше, придбання банків і їх філій спричиняє монополізацію ринку, результатом чого є зростання цін. По-друге, спостерігається економія завдяки зростанню масштабів банківських операцій, зменшенню витрат обігу і ліквідації надлишкових активів. По-третє, зменшення загального рівня ризику в результаті диверсифікації діяльності дозволяє підвищити рівень дохідності окремих операцій. По-четверте, купівля недооцінених банків дає значний економічний ефект.

3.3. Капіталізація банків в контексті консолідації та реструктуризації банківського сектору

В умовах загального зростання економіки та посилення ролі банків у формуванні джерел його фінансового забезпечення однією з нагальних проблем є необхідність збільшення банків та їх ресурсних можливостей. Основу ресурсної бази банків становить банківський капітал.

Коли йдеться про розмір банківського капіталу та його відповідність завданням стабільного й ефективного функціонування банку, зазвичай використовують поняття «капіталізація банків». Даний термін останнім часом досить часто зустрічається в публікаціях науковців. Як уже зазначалося, теоретичні та практичні аспекти функціонування капіталу банків досліджують вітчизняні і зарубіжні вчені, серед яких М. Алексеєнко, І. Баєв, У. Владичин, А. Клименко, Д. Ковальчук, Є. Ковальчук, С. Кожин, Ю. Потійко, Ю. Прозоров, К. Раєвський, С. Савлук, Н. Слав'янська, Г. Фетісов, А. Шаронов. Проте багато суттєвих моментів залишаються нез'ясованими або суперечливими. Серед них – питання про сутність капіталізації банків, оскільки суперечливі підходи до визначення сутності даного явища негативно впливають на практичну

діяльність у цьому напрямі, можуть створювати перешкоди для успішної реалізації завдань, що поставлені перед банківською системою України.

Автори деяких публікацій щодо капіталізації банків та банківської системи, зокрема Е.А. Ковальчук, Д.Ф. Ковальчук [135], У.В. Владичин [60], Н.Г. Слав'янська [334], Ю.В. Прохорова [298], Н.В. Тарасевич [355] акцентують увагу на практичні аспекти забезпечення капіталізації і не дають визначення цих понять. Простежується також тенденція до фактичного ототожнювання понять «капіталізація» і «достатність капіталу» [135, с. 133–134], у цьому ж розумінні використовується термін «недокапіталізація» або «недостатня капіталізація». Такий підхід спостерігається і в офіційних документах (наприклад, в Інструкції Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»), і тому має значне поширення. У цьому ж значенні використовують термін «капіталізація» російські автори І. Баєв та С. Кожин [9, с. 59]. У цієї групи авторів питання виникають лише щодо того, про який саме вид капіталу йдеться. Так, начальник управління зі зв'язків із банками І. Самойлова зазначає, що «деякі спеціалісти під капіталізацією розуміють нарощування статутного капіталу, що абсолютно неправильно. Стосовно діючих банків йдеться про регулятивний капітал, призначений для покриття різноманітних банківських ризиків» [485]. Н. Слав'янська розмежовує поняття «капіталізація комерційних банків» та «концентрація банківського капіталу» (остання визначається кількістю банківських установ у країні та капітальною базою, яка на них припадає) [334, с. 37; 266].

Проте у довідникових виданнях підхід до визначення сутності капіталізації інший. Відомий «Фінансово-кредитний енциклопедичний словник» визначає цей термін як «використання прибутку підприємства, банку, небанківської фінансово-кредитної установи, страхової компанії або будь-якої іншої організації для збільшення власного капіталу» [378, с. 391]. Український «Фінансовий словник» за редакцією А.Г. Загороднього визначає капіталізацію як «перетворення доданої вартості (нерозподіленого прибутку)

в капітал, тобто використання її на розширення виробництва (збільшення активів підприємства)» [109, с. 204]. Автори «Економічної енциклопедії» також під капіталізацією розуміють перетворення прибутку в капітал, використання його на розширення справи (а також метод оцінки вартості підприємства) [500, с. 276]. Цей підхід є традиційним для економічної думки, і тому ми цілком його підтримуємо та вважаємо, що термін капіталізація доцільно використовувати у ситуації, коли зростання власного капіталу банку відбувається за рахунок частини отриманого прибутку. В іншому разі слід говорити про збільшення банківського капіталу, забезпечення його достатності тощо. На цій основі буде здійснюватися з'ясування передумов і наслідків капіталізації банків, а також визначення перешкод щодо забезпечення достатності капіталу українських банків та шляхів їх подолання.

Формування банківського капіталу відбувається під впливом регулятивних заходів держави на макrorівні та управлінських дій менеджменту банків на мікрорівні. Структура банківського капіталу не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох чинників, зокрема від якості активів, використання прибутку, політики банку щодо забезпечення приросту капітальної бази тощо.

Важливе місце у формуванні банківського капіталу посідає власний капітал, який завдяки його основним функціям забезпечує поступальний розвиток банківських установ на основі оптимального поєднання прибутковості і ризиків у їх діяльності. Основна його складова – статутний капітал має надзвичайно важливе значення на початкових етапах функціонування будь-якого банку. Розмір власного капіталу визначає не лише максимально можливий обсяг зобов'язань та активів банку, тобто його розмір, а й умови залучення коштів, оскільки впливає на імідж банку, його ринкову позицію. Тому ефективне управління капіталом банку є визначальним чинником його успішного ринкового функціонування.

Оскільки капітал банків виконує важливі функції щодо забезпечення їх стабільного функціонування за захисту інтересів їх кредиторів (додаток Ч),

його розмір та структура є об'єктом уваги регулятивних органів. Національний банк України також регулярно посилює вимоги щодо нарощування капіталу українських банків. З 1991 р. розмір вимог до статутного капіталу комерційних банків постійно зростає. В умовах нестабільної національної грошової одиниці ці вимоги спочатку встановлювалися у карбованцях (5 млн крб у 1991 р. та 1 млрд крб на 01.10.1993 .), потім їх спробували прив'язати до екю (3 млн екю на 01.01.1994, 1 млн екю на 30.12.1996, 2 млн екю з 25.05.1998). Після обвалу курсу національної валюти у 1998 р. для розрахунку капіталу НБУ рекомендував визначати курс екю виходячи з 2.25 грн / USD. Згодом зроблено спробу визначити нормативи капіталу в національній валюті, проте нестабільність гривні спонукає до поновлення використання екю, яке на той час перетворилося у євро. Перехід до визначення нормативів капіталу у гривні відбувся лише після кризи 2008 р. Спочатку це 75 млн грн, з 2010 р. – 120 млн грн, а згодом – 500 млн грн. Проте терміни нарощування статутного капіталу до 300 млн грн та до 500 млн грн було переглянуто [257]. Стрімке зростання власного капіталу банків спостерігається не лише в Україні, а й у більшості країн світу.

Як уже зазначалося, основними шляхами нарощування банківського капіталу є концентрація капіталу банків, що відбувається на основі нагромадження прибутку банків і його капіталізації, і централізація банківського капіталу, яка здійснюється на основі таких процесів, як стратегічні альянси, приєднання (об'єднання) банків, злиття та поглинання банківських установ. Процеси консолідації банків на засадах M&A, притаманні ринковій економіці, на сучасному етапі набули великого поширення та розвитку у світі.

Серед основних шляхів збільшення капіталу за рахунок концентрації можна виокремити використання внутрішніх і зовнішніх джерел формування капіталу банків. До перших можна віднести зростання капіталу за рахунок власних джерел – прибутку, використовуючи який, банк може наростити

власний і регулятивний капітал, збільшити фонди й резерви, а також переоцінки вартості окремих активів, у які втілюється власний капітал банків, зокрема нерухомість і цінні папери. До зовнішніх джерел належать грошові кошти третіх осіб, які можна залучити для збільшення капіталу шляхом додаткового випуску акцій банку або на умовах субординованого боргу. Перелічені способи мають свої переваги й недоліки.

Емісійний шлях збільшення капіталу банку є традиційним, оскільки дозволяє банку швидко й істотно підвищити його розмір за рахунок коштів акціонерів або інвесторів. Адже збільшити капітал за такі ж терміни, як при централізації і в таких самих обсягах за рахунок власних джерел – прибутку спроможні лише великі банки, для середніх і малих банків це нездійсненно. Це – досить повільний, еволюційний шлях зростання банків і банківського капіталу. Він традиційно переважав в умовах незначної банківської конкуренції на ринках, що повільно зростали. Так формувалися банківські системи розвинених країн до середини XIX ст. Посилення банківської конкуренції, звуження вільних ринкових ніш на ринках банківських послуг спричинили з кінця XIX ст. ланцюгові реакції централізації банківських капіталів. Відтоді зростання банків базується на поєднанні цих процесів. В українських же реаліях банки перебувають у досить жорстких умовах потреби швидкого нарощування капіталу, тому процеси капіталізації прибутку є надзвичайно важливим, але не єдиним шляхом забезпечення зростання банків.

Важливим каналом нарощування власного капіталу банків є емісія акцій. Однак у вітчизняних умовах використання цього каналу обмежене досить вузьким колом потенційних інвесторів. У країнах із розвинутою економікою успішна емісійна політика комерційних банків ґрунтується на великому інвестиційному потенціалі середнього класу. Велика кількість міноритарних акціонерів забезпечує швидке нарощування акціонерного капіталу на основі емісії акцій банків. Значущість даного чинника яскраво демонструє приклад Банку Англії, який був заснований у 1696 р. на акціонерних засадах, тоді як

для інших англійських банків діяло обмеження: не більше шести учасників. Це відразу створило сприятливі можливості для швидкого зростання Банку Англії, що стало передумовою перетворення його у XIX ст. в основного кредитора останньої інстанції для інших банків, розрахунковий та емісійний центр, тобто стало підґрунтям для формування на його основі центрального банку. Але для того, щоб до зростання акціонерного капіталу банків долучалося не лише обмежене коло інвесторів, а й значна кількість інвестиційних посередників і середній клас, необхідні певні передумови. По-перше, це наявність у домогосподарств достатнього інвестиційного потенціалу. Якщо заощадження населення лише покривають потенційні ризики, пов'язані з втратою роботи, потребою лікування, навчання дітей тощо, то вони не схильні до надмірного ризику, який приховує у собі інвестування цих коштів у цінні папери. За наявності довіри до банків ці кошти можуть бути розміщені на банківських депозитах. Проте істотне зростання доходів і рівня життя населення, що спостерігалось у розвинених країнах у XX ст., створює фінансове підґрунтя для формування середнього класу та інвестиційного потенціалу у цього соціального прошарку. І надлишок коштів над страховими резервами (так звані кошти «на чорний день») домогосподарства спрямовують на більш прибутковий і ризиковий сегмент фінансового ринку – ринок інвестиційних цінних паперів. По-друге, інвестиційні ризики за акціями банків не повинні значно перевищувати відповідні параметри за іншими емітентами. Адже специфіка банківської діяльності полягає у тому, що у банків зазвичай незначна частка вартості основних фондів в активах і специфічна процедура ліквідації. Навіть у США при ліквідації банків їхні кредитори у середньому отримують 90% розміщених коштів (за винятком депозитів фізичних осіб на суму до 100 тис. дол., повернення яких гарантоване Федеральною корпорацією страхування депозитів)⁴. У цих умовах власникам акцій банків не

⁴ В умовах фінансової кризи на період з жовтня 2008 р. ця сума була збільшена до 250 тис. дол.

доводиться чекати на отримання компенсацій у разі ліквідації, адже їхня черга у ліквідаційній процедурі є останньою.

Великі європейські та американські банківські корпорації акумулюють в акціонерному капіталі значні ресурси середнього класу, що робить їх конкурентоспроможними на глобальних ринках. В Україні інвестиційний потенціал домогосподарств набагато нижчий, ніж у розвинених країнах, а ризики інвестицій у банківські акції надмірні. Однак Національним банком України і державою робляться кроки у напрямку розширення кола власників банків та нарощування статутних капіталів. З цією метою у 2006 р. було внесено зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», якими запроваджено зміни до організаційних засад функціонування банків і, відповідно, формування їхніх статутних капіталів. Цими змінами передбачалося, що банки в Україні можуть створюватися лише як публічні акціонерні товариства або кооперативи (для місцевих банків). Ще раніше попередньою редакцією цього Закону була запроваджена вимога, що українські банки можуть функціонувати лише як відкриті акціонерні товариства. І НБУ була визначена процедура з відповідними термінами, за якою усі банки, зареєстровані у 1990-х роках як товариства з обмеженою відповідальністю та закриті акціонерні товариства, протягом трьох років мали бути перереєстровані у відкриті акціонерні товариства. Метою цих заходів було збільшення кількості учасників банків для забезпечення нарощування їхніх статутних капіталів. Адже у товариствах з обмеженою відповідальністю і закритих акціонерних товариствах збільшення статутного капіталу здійснюється за рахунок додаткових внесків діючих власників. А їх ресурсні можливості не безмежні, тому основним джерелом зростання капіталу банку за таких умов стає прибуток. У відкритих акціонерних товариствах можливе залучення нових власників і нарощування їхніх ресурсних можливостей на основі проведення відкритої підписки на акції. Проте мажоритарні акціонери прагнуть зберегти свою частку у статутному капіталі, що обмежує залучення до нього додаткових ресурсів. Щоб цього не відбувалося, розміщення акцій

банків має бути публічним. Для цього банки, що функціонують як публічні акціонерні товариства, застосовують процедуру IPO (Initial Public Offering), або первинної публічної пропозиції акцій. Перевагою такої процедури є встановлення реальної ринкової вартості акцій банку, розширення кола інвесторів, у тому числі й за рахунок персоналу, прискорення зростання власного капіталу. При цьому відбувається зростання акцій банку, оскільки акції компанії, що використовує IPO, вище котируються на фондовому ринку. Саме тому з 2006 р. усі банки, які функціонували як відкриті акціонерні товариства, мали бути перереєстровані у публічні. Фахівці щораз більше уваги приділяли ролі IPO у розв'язанні проблеми капіталізації вітчизняних банків [6]. Але спроби IPO українських банків не були вдалими: до 2013 р. ними була укладена лише одна угода IPO на Лондонській біржі, яка дозволила залучити 1 млн дол. США [260, с. 37]. Процедура IPO має досить велику вартість і не кожен банк може собі її дозволити. Витрати на IPO можуть сягати 10% від обсягу розміщення акцій, а отриманий за рахунок використання залучених таким шляхом коштів прибуток буде переважно спрямовуватися на споживання [173]. Крім того, власники банку при цьому наражаються на ризик втрати контролю над банком, що спонукає їх до ухиляння від цієї процедури. Існує комплекс чинників, які сприяють та перешкоджають застосуванню українськими банками угод IPO (табл. 3.12).

Отже, сподівання на успішне використання IPO українськими банками не справдилися, хоч на європейських ринках IPO у 2019 р. угоди фінансового сектору посідають другу позицію і становлять 40% вартості усіх угод [538]. На даний момент банки в Україні можуть створюватися як акціонерні товариства або на кооперативних засадах. Запорукою успішної емісії акцій є виважена дивідендна політика банку. Вона має бути, по-перше, стабільною, оскільки стабільна дивідендна політика забезпечує попит на акції з боку інвестиційних інвесторів (адже за нестабільної дивідендної політики неможливо оцінити вартість акцій за дохідним підходом) та є умовою допуску акцій до торгів на переважній більшості бірж. По-друге, дивідендна політика банку має бути

спрямована на зростання вартості банку і, відповідно, на збільшення його інвестиційної привабливості. При цьому прибуток банку не повинен «проїдатися», тобто він має також забезпечувати розвиток банку і розширення банківського бізнесу.

Таблиця 3.12

Можливості та перешкоди застосування угод ІРО українськими банками

Чинники сприяння застосуванню угод ІРО українськими банками	Перешкоди застосуванню угод ІРО українськими банками
Потреби швидкого нарощування ресурсних можливостей банків	Вимоги НБУ щодо набуття істотної участі у капіталі банку
Формування глобального фінансового середовища та глобальної конкуренції	Високі ризики українського банківського сектору
Посилення національних регулятивних вимог та міжнародних рекомендацій щодо капіталізації банків	Специфіка структури власності українського банківського сектору
Зростання інвестиційних можливостей потенційних інвесторів	Структура та якість активів українських банків
Інформаційна прозорість діяльності банків	Специфіка і готовність розкриття інформації
Посилення інвестиційної привабливості українського банківського сектору, висока прибутковість бізнесу та потенціал зростання	Стан бізнесу та корпоративного управління в українських банках
Потреби диверсифікації інвестицій у потенційних інвесторів та джерел фінансування у власників банків	Вартість ІРО
Можливості правового поля	Перешкоди правового поля

Джерело: узагальнено за [6; 260]

Дивідендна політика банку може базуватися на теорії пріоритету дивідендів (Дж. Літнер, М. Гордон), яка передбачає пріоритетність виплати дивідендів перед капіталізацією прибутку, теорії незалежності дивідендів (Ф. Модільяні, М. Міллер), що визначає пріоритетність ефективного реінвестування прибутку, теорії податкових переваг або мінімізації дивідендів, сигнальній теорії дивідендів, теорії клієнтури та ін. (додаток К)

[161, с. 242–243]. Але у будь-якому випадку вона є компромісом між забезпеченням зростання капіталу банку за рахунок такого внутрішнього джерела, як прибуток, та зовнішнього джерела за рахунок емісії акцій. Пріоритет капіталізації прибутку означає зменшення дивідендних виплат і відповідно ринкової вартості та інвестиційної привабливості акцій банку. Проте це означає зростання балансової вартості акцій, що позитивно впливає на їх ринковий курс. Тому пріоритетна капіталізація прибутку банку в умовах ефективного менеджменту може сприяти зростанню ринкової привабливості акцій та ефективній емісійній діяльності.

Недоліком дивідендної політики українських банків є ігнорування інтересів міноритарних акціонерів, що може погіршити інвестиційну привабливість банку у майбутньому. Великі американські та європейські банки використовують можливості конвертації у акції матеріального заохочення персоналу, залучають на фондових ринках шляхом емісії акцій кошти не лише інституційних інвесторів, але й домогосподарств, які шукають альтернативу банківським депозитам. Вітчизняні ж власники банків віддають перевагу збереженню контролю над банком і альтернативу використанню внутрішніх джерел нарощування капіталу вбачають в угодах M&A.

Зростання емісії власних цінних паперів вітчизняних банків, що спостерігалось упродовж кризового періоду, визначалося зміною ліцензійних вимог до розміру капіталу банку і було пов'язане із втратою частини вартості капіталу через девальвацію національної валюти. Докризова фіксація розміру статутного капіталу 10 млн євро після значної девальвації гривні у 2008 р. спричинила проблеми з капіталізацією великої кількості банків, що спонукало НБУ до зміни цього нормативу і фіксації його у розмірі 120 млн грн, що за курсом гривні до євро на той момент означало фактичне зменшення даного нормативу. Однак більшість банків не виконували навіть цей норматив і були змушені вжити певні заходи щодо капіталізації, у тому числі й емісію власних акцій. Проте надмірне використання емісії загрожує

зниженням курсу акцій банку, обмеженням можливості подальших емісій, втратою рейтингу акцій банку на фондовому ринку, зменшенням впливу нинішніх акціонерів банку, втрату ними контролю над банком.

Нині низький рівень достатності капіталу вітчизняних банків є однією з найактуальніших проблем розвитку банківської системи України. Адже капітал банку забезпечує його надійність, здатність протистояти фінансовим ризикам, характеризує потенціал його подальшого розвитку, рейтингову позицію тощо. В умовах недостатньої стабільності банківської системи, низької довіри до неї клієнтів нарощування статутного капіталу, забезпечення вимог щодо достатності капіталу дозволяє покращити якісні показники ресурсної бази банків.

Основні способи збільшення капіталу банками у вітчизняних умовах часто зумовлені змінами нормативних документів НБУ. Однак запропоновані Національним банком України схеми нарощування капіталу банків (наприклад, випуску облігацій для залучення субординованого боргу) в умовах кризи не були достатньо ефективними. Не усі банки були здатні нарощувати регулятивний капітал цим шляхом. Через значну недокапіталізацію окремих банків НБУ дозволив на тимчасових умовах (до 1 січня 2012 р.) збільшити розмір субординованого боргу до 100% регулятивного капіталу.

Упродовж 1990-х років спостерігалася позитивна тенденція до скорочення обсягів регулятивного капіталу, залученого на умовах субординованого боргу. Якщо у 2000 р. та попередніх роках він був одним із основних джерел забезпечення достатності капіталу, то у 2001–2002 рр. темпи його приросту значно уповільнилися і за перше півріччя 2002 р. він скоротився на 12,5% [257]. Проте кризові явища 2008–2009 рр. стимулювали нарощування субординованого боргу та зростання його частки у регулятивному капіталі банків. Зростання балансового капіталу відбувалося в основному за рахунок збільшення сплаченого статутного капіталу, а також результату переоцінки

основних засобів та нематеріальних активів. Динаміка резервного капіталу у кризовий та посткризовий період була негативною.

Інші технічні заходи НБУ, що мали спростити процедури внесення коштів до капіталу, також не вирішили питання. У наступні роки проблема докапіталізації українських банків посилювалася. Постановою Правління Національного банку України від 17 листопада 2014 р. № 723 «Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» було збільшено нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1) з 120 млн грн до 500 млн грн з урахуванням вимог Закону України від 4 липня 2014 р. № 1586-VII «Про внесення змін до деяких Законів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи». Цією Постановою передбачено поетапне нарощування мінімального розміру регулятивного капіталу банків України, строки якого неодноразово переглядалися [257]. Щодо недокапіталізованих банків НБУ планував вжити певні заходи для обмеження їх діяльності аж до реорганізації. Однак процес збільшення капіталу у банківській системі зазнає перешкод, спричинених об'єктивними і суб'єктивними передумовами. Тому з урахуванням того, що проблема капіталізації вітчизняних банків і досі залишається не вирішеною, постає питання розв'язання проблем підвищення капіталу банків іншими методами, які дали позитивний результат в інших країнах.

Варто наголосити на позитивних зрушеннях у цій сфері. Так, простежується стійка тенденція до зростання статутного капіталу і, зокрема сплаченого статутного капіталу, проте цей процес має тенденцію до уповільнення (за винятком 2017 р.), про що свідчить аналіз темпів зростання сплаченого статутного капіталу (табл. 3.13). Як видно з даних таблиці, спочатку в українській банківській системі спостерігається стійка тенденція до зростання зареєстрованого статутного капіталу українських банків, яка дещо послаблюється з 2010 р., а у 2014 р. та у 2018 р. взагалі спостерігається його скорочення (додаток Л, рис. 3.14).

Динаміка капіталу банків України у 1994–2020 рр.

Показник	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Капітал, млн грн	365	1580	3156	3971	4828	5878	6450
Сплачений статутний капітал*, млн грн	88	541	1098	1560	2107	2914	3666
Темпи зростання сплаченого статутного капіталу	5,87	6,15	2,03	1,42	1,35	1,38	1,26
Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Капітал, млн грн	7854	9981	—	—	25450	—	69578
Статутний капітал*, млн грн	4576	6003	8116	11605	16111	26372	42873
Темпи зростання статутного капіталу	1,25	1,31	1,35	1,43	1,39	1,64	1,63
Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Капітал, млн грн	119263	115175	137725	155487	169320	192599	148023
Статутний капітал, млн грн	82454	119189	145857	171865	175204	185239	180150
Темпи зростання статутного капіталу	1,92	1,45	1,22	1,18	1,02	1,06	0,97
Показник	2015	2016	2017	2018	2019	30.06.20	30.09.20
Капітал, млн грн	94914	124674	159851	145741	199921	196863	208110
Статутний капітал, млн грн	212921	313270	488217	467442	470712	473474	480401
Темпи зростання статутного капіталу	1,18	1,47	1,56	0,96	1,01	1,01	1,01

* До 2003 р. – сплачений статутний капітал.

Джерело: побудовано за даними [229]. Дані на кінець періоду

Показовим є те, що у 2012–2014 рр. розмір статутного капіталу перевищує розмір власного капіталу банків, що пояснюється збитковою діяльністю низки банків і недосформованими резервами. Динаміка власного капіталу банків неоднозначна, оскільки залежить також від фінансових результатів діяльності банків. З кінця 2014 р. обсяг власного капіталу менший за статутний внаслідок збиткової діяльності деяких банків і недосформованих резервів. Тобто нарощування статутного капіталу не розв'язує проблему збиткової діяльності банків, як і зростання прибутку без систематичного збільшення статутного капіталу також наражає банки на суттєві ризики, серед яких недружнє поглинання.

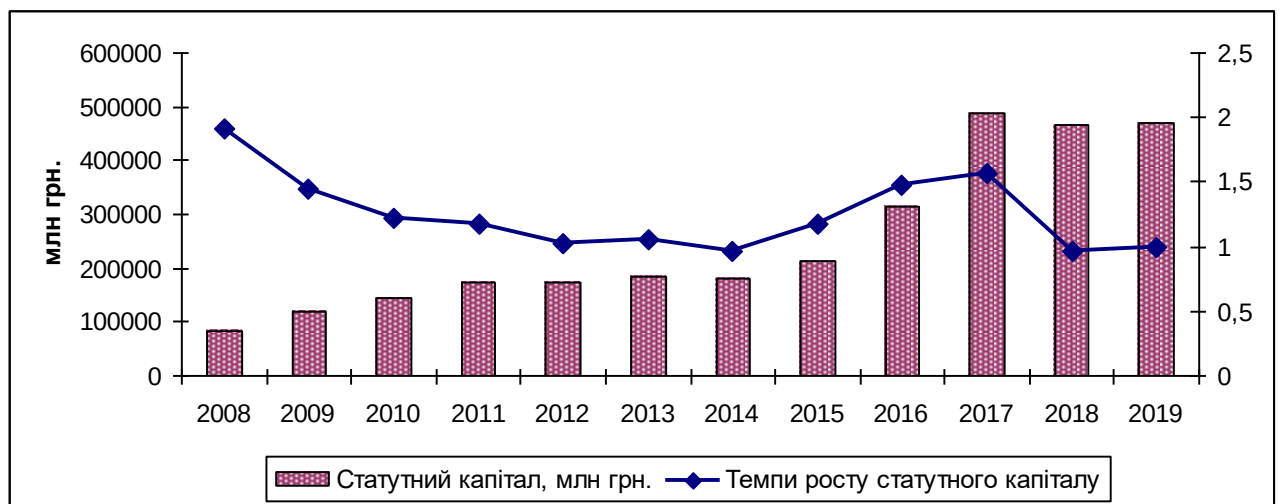

Рис. 3.14. Динаміка статутного капіталу українських банків у 2008–2019 рр.,
млн грн, дані на кінець періоду

Джерело: обраховано за даними [229]

Експерти Світового банку та МВФ наприкінці 1990-х років висловлювали думку, що в Україні не повинно бути банків з капіталом, меншим за 50 млн євро. Для цього пропонувалося не лише прискорити процес консолідації вітчизняних банків, а й істотно підвищити вимоги щодо створення нових банківських установ. У 2013 та 2014 рр. дії НБУ є практичним втіленням цієї стратегії. Проте, на думку вітчизняних фахівців, значне посилення вимог щодо капіталу банків автоматично не означатиме забезпечення стабільності банківської системи. Штучне прискорення процесів капіталізації без урахування загальноекономічних тенденцій може створити нові проблеми.

Зростання банківського капіталу має базуватися на загальних закономірностях розвитку конкурентного середовища у банківській сфері.

Цікавим є досвід нарощування акціонерного капіталу зарубіжними банками. Так, американські банки являють собою в основному відкриті акціонерні товариства – корпорації, що функціонують в умовах найрозвиненішого фондового ринку. У цих умовах необхідним є вільне обертання акцій банку на фондовій біржі, а перед керівниками стоять завдання щодо постійного зростання їх вартості. Підвищення ціни акцій означає не лише зміни показника капіталізації, а й додаткові можливості щодо залучення коштів під час наступної емісії акцій. Крім того, зростання курсу акцій запобігає потенційній можливості стати об'єктом недружного приєднання. В Україні така загроза є несуттєвою через відсутність обігу акцій банків на пред'явника. Проте і на вітчизняному ринку, як і на розвинених, має дотримуватися відповідність темпів зростання реальної ринкової вартості банків та їх курсу, оскільки суттєве відхилення у той чи інший бік може спричинити суттєву дестабілізацію банку.

Зростання банківського капіталу за рахунок проведення додаткової емісії акцій стикається в Україні з певними проблемами. Неналежний рівень розвитку фондового ринку загалом і ринку ІРО, недостатня інвестиційна активність суб'єктів фінансового ринку, відсутність політичної та економічної стабільності не дають змогу залучати потрібні кошти шляхом проведення публічного розміщення акцій комерційних банків, тому вони розміщуються в основному серед засновників і великих акціонерів (які також зацікавлені зберегти свою частку в акціонерному капіталі).

У ході нарощування капіталу банків за рахунок додаткової емісії акцій перед менеджментом банку постає складне завдання збільшення ринкової вартості акцій. Вартість акцій банку визначається шляхом дисконтування очікуваних майбутніх доходів.

Один із поширених підходів до визначення курсу акцій [9, с. 59–61]:

$$V_a = P_a \cdot p/e,$$

$$V_a = P_a \cdot p/e, \quad (3.6)$$

де V_a – курс акцій;

P_a – поточний прибуток на акцію;

p/e – коефіцієнт «ціна/прибуток» (price-to-earnings ratio).

Коефіцієнт p/e характеризує ставлення інвесторів до корпорації, її перспективи. Наприклад, якщо коефіцієнт дорівнює 10, то це означає, що інвестори оцінюють банк (або іншу компанію) у 10 його річних прибутків, коефіцієнт 25 означає, що, на думку інвесторів, вартість компанії становить 25 її річних прибутків, а отже, вона є привабливішою, ніж у попередньому випадку.

У країнах із розвинутою ринковою економікою цей коефіцієнт використовують потенційні інвестори для порівняльного оцінювання інвестиційної привабливості компаній. Варто звернути увагу на те, що керівництво банку іноді може збільшити цей показник без реального зростання прибутку. За допомогою яких важелів керівництво банку може збільшити цей коефіцієнт і отже, збільшити вартість акцій? За результатами дослідження І. Баєва та С. Кожина коефіцієнт p/e залежить від темпів зростання прибутку. Чим більше зростає показник прибутку на одну акцію і чим стабільніше це зростання, тим більшу суму готові платити інвестори за акції такої компанії. Тому, якщо керівництво банку орієнтується на зростання вартості акцій банку, слід підтримувати стабільне зростання прибутку на одну акцію.

Великі диверсифіковані банки, що охоплюють значний ринковий сегмент і в регіональному, і в продуктовому аспекті, мають коефіцієнт p/e вищий, ніж банки з вузькою спеціалізацією. Наприклад, відома корпорація «Citigroup», яка за розміром та ринковим сегментом значно випереджає інші банки, має коефіцієнт p/e 20, що вище, ніж в інших американських банків.

На розмір коефіцієнта p/e впливає те, наскільки діяльність компанії залежить від галузевих економічних циклів. За акції підприємства, менш залежного від циклічних коливань, інвестори готові платити більше. Вважається, що банківська діяльність є чутливою до циклічних коливань. Зміна фаз макроекономічних циклів спричиняє відповідні зміни у банківській діяльності. Адже під час циклічних коливань в економіці спостерігаються зміни сукупного попиту і пропозиції, ділової активності, що спричиняє зміни попиту і пропозиції на грошовому ринку, зміни показників інфляції тощо. Центральний банк з метою стабілізації грошової сфери та стимулювання підприємницької діяльності реалізує відповідну грошово-кредитну політику, в рамках якої змінюється облікова ставка, умови кредитної діяльності тощо. Безумовно, усе це не може не впливати на умови й обсяги банківської діяльності, доходи банківських установ (табл. 3.14). Банк стає менш залежним від циклічних коливань, якщо в загальній сумі доходів зменшується частка процентних доходів. Окремі банки прагнуть цього з метою стабілізації діяльності та збільшення коефіцієнта p/e , який у даному разі зростає.

Окремі банки можуть мати низький коефіцієнт p/e одразу через дві причини: вузька спеціалізація та висока залежність від циклічних коливань. Наприклад, американські іпотечні банки мають невисокий коефіцієнт p/e через високу циклічність іпотечного бізнесу. Тому деякі з них розширюють свою діяльність і поступово трансформуються в універсальні банки. Так, один із найбільших іпотечних банків США – «Washington Mutual» здійснив серію приєднань (з 1990 р. ним було придбано 27 фінансових установ) з цією метою. І якщо у 1990 р. його активи становили 6,6 млрд дол., то після процедур з консолідації зросли до 247 млрд дол. І керівництво банку прагне сформувати імідж компанії, що надає якнайширший спектр фінансових послуг населенню. Американський банк «Wells Fargo» надає кожному клієнту можливість отримати будь-яку фінансову послугу. У середньому він продає 3,47 фінансові послуги з розрахунку на одного клієнта, тоді як середній галузевий показник становить 2 послуги. Такий широкий

асортимент послуг зумовлює зростання прибутку банку і зменшення залежності від попиту на конкретний продукт, а отже, і від циклічних коливань, що сприяє підвищенню коефіцієнта p/e . Мета керівництва банку – збільшити його з 17 до середнього рівня компаній, включених до індексу Standard & Poor [9, с. 59 – 61].

Таблиця 3.14

**Вплив циклічних коливань економіки на функціонування
банківських установ**

Фази економічного циклу	Рецесія (спад)	Депресія	Пожвавлення	Підйом
Зміни в економіці	• Надвиробництво товарів і послуг • Скорочення сукупного попиту • Скорочення обсягів діяльності • Зменшення попиту на кредитні ресурси • Зменшення темпів інфляції	— Скорочення обсягів діяльності — Зменшення попиту на кредитні ресурси — Скорочення темпів інфляції/дефляція	• Зростання сукупного попиту • Зростання обсягів діяльності • Зростання попиту на кредитні ресурси • Зростання обсягів кредитування • Зростання темпів інфляції	• Зростання сукупного попиту • Зростання обсягів діяльності • Розширення грошової маси • Зростання темпів інфляції
Зміни в банківській сфері	• Підвищення облікової ставки • Зростання цін на кредитні ресурси • Зменшення обсягів банківської діяльності • Скорочення банківських прибутків	• Мінімальна облікова ставка • Дешеві й доступні кредити • Низькі обсяги банківської діяльності • Низька прибутковість банків	• Низька облікова ставка • Незначне зростання процентних ставок • Повільне нарощування обсягів банківської діяльності	• Зростання процентних ставок • Значне розширення банківської діяльності • Зростання банківських прибутків

Джерело: розроблено автором

Істотно впливає на коефіцієнт p/e також показник рентабельності власного капіталу (return on equity). Особливо серед інвесторів цінуються акції тих банків, для яких цей показник перевищує 15%. Наприклад, якщо коефіцієнт p/e у «Citigroup» за рентабельності власного капіталу 23% становить 20, то у «Bank of America» він дорівнює 14 за рентабельності 15%.

Отже, зростання капіталізації банків має відбуватися на основі поєднання зусиль власників та державного регулятора. Важливим є формування мотивації акціонерів до підвищення параметрів капіталізації банків. В українських реаліях інвестиції у власний капітал банків є досить ризиковані. Тому така мотивація часто є недостатньою і у добре капіталізованих банків. А у разі виникнення проблем із виконанням нормативів по капіталу дії власників часто спрямовані на погіршення ресурсного забезпечення діяльності банку. Цікавий прецедент у цій сфері демонструє російський регулятор: тимчасова адміністрація центрального банку з управління банком «ФК Открытие» прийняла рішення про докапіталізацію банку за рахунок коштів топ-менеджерів і списала на його користь кошти з їх особистих рахунків. Безумовно, ці заходи є екстремальними і не відповідають нормам українського законодавства, проте питання відповідальності власників і менеджменту у цьому випадку потребує подальшого врегулювання.

Важливим є залучення нових власників, у тому числі й персоналу, для нарощування капіталу. Європейські банки практикували залучення кредиторів з наступною конверсією боргів у власний капітал. У вже згадуваному російському банку «ФК Открытие» прийнято рішення про конвертацію у капітал субординованого боргу.

Входження держави до капіталу банків також можливе, проте цей шлях може посилати хибні сигнали власникам банку та майбутнім інвесторам, тому його використання має бути обмеженим. У державному бюджеті України передбачені досить значні ресурси на ці потреби, проте це докорінно не розв'язує проблему забезпечення капіталізації банків. Надмірна участь

держави у капіталізації банків знижує мотивацію і відповідальність власників за свої дії. Проте з державними банками держава має діяти, як власник, тобто приймати рішення щодо докапіталізації або продажу активів [275].

Оскільки процес зростання банків безпосередньо пов'язаний з інтересами власників банків та регуляторних органів, він має бути результатом реалізації виваженої стратегії на рівні банківського менеджменту та науково обґрунтованої державної стратегії розвитку банківського сектору. Державна політика у цій сфері має забезпечувати узгодження цих інтересів, без чого неможливе стабільне функціонування банківського сектору.

На рівні банку управління власним капіталом являє собою комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію його розмірів і структури відповідно до регулятивних вимог, чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. І стратегічною метою управління капіталом банку є забезпечення його стабільного нарощування відповідно до темпів зростання портфеля активів і зміни регулятивних вимог. При цьому цільовим орієнтиром управління капіталом банку є не лише його обсяг з позицій забезпечення потреб розвитку банку та дотримання вимог регулятора, а й структура, оскільки формування та нарощування окремих складових власного капіталу пов'язане для банку з різним рівнем затрат і ризиків. Динаміка збільшення капіталу конкретного банку залежить від фактичного розміру капіталу, дотримання банком регулятивних вимог, іміджу банку як емітента на фондовому ринку, позиції акціонерів з питань розподілу прибутку, виплати дивідендів і проведення емісії, середнього розміру дивідендів за відповідними цінними паперами на фондовому ринку тощо.

Отже, нарощування власного капіталу банку може відбуватися на основі використання як внутрішніх, так і зовнішніх джерел. Серед останніх провідне місце посідають залучення додаткових інвестицій акціонерів та коштів на умовах субординованого боргу. Однак основним джерелом зростання банківського капіталу має бути капіталізація прибутку. Проте це повільний шлях зростання капіталу банків. Банківська система України достатньо

інтегрована у світовий фінансовий простір, українські банки змушені конкурувати з великим іноземним банківським капіталом, який зайшов на український ринок. Тому наша держава не має десятиліть і століть для того, щоб повільно рухатися цим шляхом. Крім того, упродовж 2014–2016 рр. провідні українські банки були збитковими, що унеможливлювало розв’язання проблем капіталізації цим шляхом. Зниження рентабельності – це проблема не лише українських банків. У доповіді МВФ щодо фінансової стабільності (Global Financial Stability Report) за перше півріччя 2017 р. названі провідні банки світу, які мають проблеми із забезпеченням достатньо стабільної і високої рентабельності, серед яких Citigroup, Societe Generale, UniCredit Group, Deutsche Bank, Barclays, Standard Chartered, Sumitomo Mitsui Financial Group, Mizuho Financial Group и Mitsubishi UFJ Financial Group [529; 530; 531]. Тому не лише в Україні, але й на світових ринках пріоритетним є зростання банків на основі зовнішніх джерел. З 2018 р. прибутковість українських банків суттєво збільшилася і відповідно покращуються показники їхньої капіталізації, однак пріоритетним напрямом їх зростання залишаються надходження із зовнішніх джерел.

Управління такою складовою банківського капіталу, як прибуток, було спрямоване на оптимізацію витрат, зокрема за рахунок загальних адміністративних витрат, на які припадає найбільша частка у структурі витрат банків [159]. Зниження процентних витрат на динаміку прибутку суттєво не впливає, оскільки цей показник корелює із процентними витратами, які також зменшуються. Тому Національний банк України у регулюванні процесів забезпечення капіталізації банків робить акцент на зовнішні джерела формування їхнього капіталу. Серед них провідне місце посідають залучення додаткових інвестицій акціонерів та коштів на умовах субординованого боргу. Але в умовах політичної та економічної нестабільності нарощування капіталу цим шляхом обмежене. Розміщення боргових цінних паперів банків на внутрішніх ринках було неможливим і в

кращі часи, а доступ до зовнішніх ринків мають лише окремі банки, до того ж переважно до ресурсів материнських банків.

Залишається таке джерело збільшення капіталу банків, як залучення додаткових інвесторів шляхом емісії акцій та їхнього розміщення і консолідація банків на основі процедур М&А. Проте на цьому шляху банки стикаються з проблемами, серед яких варто виокремити такі:

- загальноекономічні проблеми, серед яких низький рівень доходів населення та незначна інвестиційна активність, недостатня кількість стратегічних інвесторів, нерозвиненість і непрозорість фондового ринку;
- критично низький рівень довіри до банківської системи;
- недостатній розмір прибутку, отримуваного банками, з тенденцією до його зниження, низькі стимули до його капіталізації, недосконала нормативна база стосовно цих питань;
- незначна привабливість банків як об'єктів інвестицій для власників;
- недосконала нормативна база і недостатньо відпрацьований механізм реорганізації банків на основі їх злиття (поглинання);
- обмеженість сфер застосування банківського капіталу.

У цих умовах додаткова емісія акцій та їх успішне розміщення стають майже нездійсненим завданням. Тому з огляду на потребу підвищення стійкості банківської системи та надійності вітчизняних банків, забезпечення довіри до них клієнтів потрібно:

- збільшувати статутні капітали банків за рахунок проведення додаткових емісій;
- внести зміни до нормативної бази з метою стимулювання інвестицій у банківські акції;
- здійснювати заходи щодо подальшого покращання діяльності фондового ринку;
- впроваджувати дивідендну політику, спрямовану на забезпечення високих показників капіталізації банків;

- активізувати процеси реорганізації банків, зокрема їх об'єднань на основі злиття;
- змінити податкове законодавство у бік зменшення податкового тиску на банки з метою стимулювання їх капіталізації (мається на увазі введення податкових пільг на ту частину прибутку, що спрямовується на збільшення капіталу);
- здійснювати подальше підтримання стабільності національної валюти;
- підвищувати ефективність управління банківським капіталом на основі вивчення позитивного вітчизняного та іноземного досвіду.

У банківській галузі у нашій країні систематично порушуються інтереси міноритарних акціонерів, у тому числі при формуванні дивідендної політики та визначенні курсу обміну акцій під час консолідаційних процедур. Ці інтереси мають бути захищені на законодавчому рівні, що не лише розширить можливості для залучення інвестицій до банківського капіталу, але й сформує засади довіри серед різних груп акціонерів.

3.4. Банківські групи в умовах структурних трансформацій фінансового ринку

Консолідація банківського сектору передбачає не лише зростання окремих банків та їх впливу на ринок. Її проявом є також створення різноманітних банківських об'єднань, що відрізняються складом учасників, цілями, строками, характером взаємодії та ін. (додаток П, табл. 3.15). Передумовами їх формування є прагнення зменшити негативний вплив конкуренції на результати діяльності, отримати преференції монопольного ринкового становища, зменшити ризики та диверсифікувати діяльність, а також потреба консолідації ресурсів для вирішення спільних завдань, бажання розширити географічні та галузеві межі діяльності, обійти певні обмеження правового характеру тощо.

Залежно від складу учасників вирізняють виключно банківські об'єднання та об'єднання змішаного типу, учасниками останніх є як один або

декілька банків, так і різні небанківські фінансові установи і навіть підприємства. Прикладом об'єднання лише банків є банківські холдинги, які формуються на системі участі у капіталі.

Таблиця 3.15

Класифікація міжбанківських об'єднань

Класифікаційна ознака	Вид об'єднання
Склад учасників	- виключно банківські об'єднання; - об'єднання банків та інших фінансових установ; - об'єднання фінансових установ та нефінансових організацій
Цілі об'єднання	- об'єднання комерційного типу; - об'єднання некомерційного типу
Характер участі	- добровільні об'єднання - корпоративні об'єднання
За терміном діяльності	- строкові об'єднання - безстрокові об'єднання

Джерело: узагальнено автором за [281; 269; 257]

Спочатку вони створювалися у банківському секторі США як спроба подолати законодавче обмеження відкриття філій поза межами штату. І на сьогодні цей вид об'єднань найбільш поширений саме у цій країні. У США банківські холдинги об'єднують різні банківські і небанківські інститути, їх діяльність контролюється федеральними резервними банками. Банківський холдинг вважається повним, якщо базується на володінні 25% акцій членів цього об'єднання [201]. На ринку фінансових послуг на функціональній основі можуть також створюватися і фінансові холдинги, що об'єднують як банки, так і небанківські фінансові установи та функціонують на основі взаємного володіння акціями. На основі вертикальної інтеграції формуються об'єднання змішаного типу, метою яких є усунення конкуренції постачальників або покупців. Прикладом таких об'єднань є промислово-фінансові групи.

Відповідно до цілей об'єднання вирізняють об'єднання комерційного типу, діяльність яких орієнтована на максимізацію прибутку та об'єднання некомерційного типу, де основною метою є надання різних видів послуг своїм членам. Об'єднання комерційного типу (банківські концерни, трести, картелі, синдикати, холдинги, консорціуми та ін.) можуть відрізнятися правовими засадами створення і функціонування, проте їх об'єднує бажання максимізувати прибуток і мінімізувати ризики завдяки збільшенню сегмента, зростанню цін і тарифів, економії на витратах, взаємному обміну послугами на пільгових умовах, узгодженню дій щодо залучення клієнтів та усунення конкурентів тощо. Об'єднання некомерційного типу створюються для спільних дій щодо захисту інтересів, обміну інформацією, надання некомерційних послуг тощо. До таких об'єднань можна віднести, зокрема, банківські асоціації, спілки, ліги, які функціонують майже в усіх країнах. Передусім це банківські асоціації, що створюються для захисту спільних інтересів банків перед державними регуляторами, формування певних етичних принципів ведення бізнесу, інформаційного забезпечення своїх членів тощо. На відміну від об'єднань комерційного типу вони не є безпосереднім втіленням процесів консолідації банків, проте створюють сприятливе середовище для цих процесів. Ліги у своїй більшості – це міжнародні банківські об'єднання, членами яких можуть бути комерційні банки, спілки та асоціації, небанківські фінансово-кредитні інститути, інші фізичні і юридичні особи, що сприяють розвитку банківської справи, беруть активну участь у її діяльності.

За характером участі в об'єднанні та на основі відмінностей у централізації управлінських та контрольних функцій розмежовують добровільні об'єднання у вигляді асоціацій, членами яких є рівноправні за статусом самостійні одиниці, які за своїм бажанням делеguють виконання окремих функцій створеному об'єднанню та його апарату, та корпоративні об'єднання, що базуються на відносинах власності та участі у капіталі і мають жорстку ієрархічну структуру та підпорядкованість, а також відносини залежності між

материнською організацією та дочірніми одиницями. Так, банківські союзи, асоціації є самостійними організаціями, які створені незалежними структурними одиницями на основі добровільності об'єднання та спільних інтересів. Усі вони мають рівні права і основною метою їх діяльності є об'єднання зусиль з метою удосконалення банківської системи.

За термінами діяльності об'єднань їх можна поділити на об'єднання, створені на певний термін, що зазначений в установчих документах, та безстрокові об'єднання, перед якими не поставлені завдання фіксування термінів та членства його учасників. На визначений термін утворюються, зокрема, банківські консорціуми, які зазвичай створюються з метою спільного фінансування певних проєктів. Консорціум являє собою тимчасове об'єднання на основі укладання договору різних господарських одиниць, у тому числі і банків. Після досягнення мети консорціум припиняє свою діяльність, а спільне майно, яке виникло в результаті діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладу учасників у це майно або укладається нова угода і створюється новий консорціум. Суто банківські консорціуми, членами яких є лише банки або їх об'єднання, створюється головним банком для здійснення спільними зусиллями кредитних, гарантійних або інших кредитно-фінансових операцій. Створення банківського консорціуму може мати дві мети: збільшення масштабів операцій шляхом концентрації ресурсів та розподіл ризиків. До тимчасових банківських об'єднань належать і синдикати, створені для реалізації значних обсягів емісії цінних паперів, а також для обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів. Великі банківські синдикати мають складну структуру, у якій головний банк очолює синдикат і отримує від засновників відповідний мандат, організовує роботу середньої ланки банків-менеджерів, які залучають найбільш численних членів синдикату, дрібних та середніх банків-кредиторів чи так званих андеррайтерів, які і підписуються на цінні папери.

Безстроковими є банківські об'єднання на основі володіння акціями та добровільні об'єднання, такі як банківські асоціації. Безстроковими є, наприклад, концерни – об'єднання численних промислових, фінансових і торгових підприємств, а також комерційних банків на основі акціонерної форми власності та володіння контрольними пакетами акцій. До складу концерну входять головне акціонерне товариство (у вигляді холдингу) і залежні від нього акціонерні товариства, також трести – організації, створені на основі пайової форми власності. У деяких країнах під трестами розуміють об'єднання, в яких учасники повністю втрачають юридичну, комерційну та виробничу самостійність і підпорядковані єдиному органу управління.

В Україні також можуть створюватися банківські об'єднання у формі банківських груп, корпорацій, холдингів, спілок та асоціацій. Створення та функціонування таких об'єднань регламентується Законом «Про банки і банківську діяльність», Положенням про порядок ідентифікації та визнання банківських груп і контролюється Національним банком України [281; 269]. Банківська група об'єднує фінансові установи, що контролюються однією особою та/або перебувають у її власності. Відповідно до ст. 2 Закону банківською групою є група юридичних осіб, до якої можуть входити банківські та небанківські фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг і яка має спільного контролера, яким може бути у тому числі і одна з банківських або небанківських установ групи (див. дод. Р). Переважна діяльність членів групи має бути банківською, що визначається на підставі співвідношення активів членів групи, які займаються банківською діяльністю та наданням інших фінансових послуг [281, ст. 2]. Попередня редакція Закону «Про банки і банківську діяльність» розмежовувала банківські та фінансові групи і, відповідно, до складу банківських груп входили лише банки. Сучасне трактування поняття «банківська група» більше відповідає міжнародній практиці функціонування подібних структур. Нагляд за діяльністю банківської групи здійснює НБУ на консолідованій основі [281, ст. 9]. Він

поширюється на корпоративні права, фінансові показники, операції між учасниками групи та їх пов'язаними особами. Так, з 1 січня 2014 р. НБУ контролює дотримання банківськими групами економічних нормативів. Контролером банківської групи в Україні може бути юридична або фізична особа, що відповідає вимогам чинного законодавства за погодженням Національного банку України [281, ст. 9; 269].

Відповідно до Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп застосовується їх розмежування за ознаками виду та регіону діяльності (табл. 3.15). За цими напрямками можуть створюватися підгрупи у складі банківської групи [269].

Таблиця 3.15

Види банківських груп / підгруп в Україні

Критерії	Види груп / підгруп
Контролер	- Контрольовані узгодженим з НБУ контролером; - контрольовані банком; - контрольовані небанківською фінансовою установою
Національне підпорядкування	- Національна банківська група – банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи; - міжнародна банківська група – група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду; - іноземна банківська група – частина міжнародної банківської групи
Вид діяльності	- Кредитно-інвестиційна підгрупа, до складу якої входять банк (банки) та інші учасники банківської групи, крім страхових компаній; - страхова підгрупа, до складу якої входять дві і більше страхових компаній
Географічне розташування	- Підгрупа з учасником / учасниками, зареєстрованими в іншій державі
Визнання НБУ	- Визнані - визнання яких припинено

Джерело: узагальнено за [22; 281; 269; 239]

Структура власності банківської групи має бути прозорою, що чітко регламентується і підлягає державному контролю з метою недопущення монополізації ринку, створення потенційних загроз стабільності банків, виведення з них коштів у компанії, що належать одному власнику [22]. Національний банк України робить вимоги цього контролю все жорсткішими [239] і протягом 2019 р. припинив визнання банківських груп Альянс, ВТБ, Кристалбанк, Юнекс Банк. Усього визнання припинене щодо 12 банківських груп [22]. Ідентифікація банківських груп здійснюється за зверненням контролера групи або безпосередньо НБУ.

Законом також передбачено створення в Україні неприбуткових банківських об'єднань: банківських спілок та асоціацій. Вони створюються передусім для захисту спільних інтересів, формування інформаційного забезпечення та сприяння професійному розвитку, розробки законопроектів, пропозицій, рекомендацій [281, ст. 13]. Водночас Законом забороняється створювати об'єднання з метою обмеження конкуренції та впливу на ціноутворення на ринку банківських послуг [281, ст. 53]. Це так звані картельні змови, які також заборонені в інших країнах.

В Україні у 2019 р. функціонувало 25 визнаних НБУ банківських груп [22]. Так, 17 лютого 2017 р. Національний банк України визнав створення банківської групи «Авангард», до складу якої увійшли банк «Авангард», компанія «Інвестиційний капітал Україна (ICU)», компанії з управління активами «Трійка діалог Україна» та «Інвестиційний капітал Україна», інвестиційний фонд «Інвестиційний капітал – стабільне зростання», пенсійні фонди «Династія» та «Моя пенсія». Такі об'єднання дозволяють нарощувати усі складові банківських ресурсів. Члени групи не лише розміщують у відповідних банках свої ресурси, але й зацікавлені та беруть участь у формуванні їх акціонерного капіталу.

На українському ринку представлені й банківські групи, що контролюються банками, які належать до іноземних банківських груп переважно європейських країн. Це групи ІНГ Україна, Асвіо, АТ «КІБ» (Джі

Ем Ел [GML Banking Group]), ОТП Банк. Але під час фінансової і політичної дестабілізації протягом 2014 – 2016 рр. деякі міжнародні банківські групи залишили український ринок, що частково було пов'язано з потребами додаткової капіталізації та збитковою діяльністю окремих банків.

Банківські групи прискорюють консолідацію не лише банківської галузі, але й фінансових ринків загалом. Вони формують передумови акумулювання фінансових ресурсів не лише банківського, але й інших сегментів фінансового ринку. Але їх ідентифікація та визнання супроводжувалися певними труднощами. Контролери банківських груп мали до 19 березня 2012 р. надати до НБУ інформацію про структуру власності, а з 1 квітня 2013 р. на основі консолідованої звітності здійснювати оцінку дотримання економічних нормативів, встановлених для банківських груп. І з 1 січня 2014 р. НБУ контролює дотримання цих нормативів. Зокрема, вони обмежують обсяг операцій між учасниками групи, тому не зацікавлені у розкритті такої інформації. Проте ця інформація важлива для учасників ринку з позицій передбачення ризиків співпраці з учасниками групи, розуміння потенційних загроз та проблем. За попередні роки НБУ досяг значних зрушень у забезпеченні прозорості діяльності банківських груп, проте ці процеси ще не слід вважати завершеними.

Дехто з науковців вважає, що можливості створення банківських груп та холдингів використовуються в Україні недостатньо. Потребують удосконалення механізми взаємодії державних регуляторів щодо нагляду за їх діяльністю, особливо з позицій впливу на стан конкурентного середовища. Передбачені у 2020 р. зміни у регулюванні та системі нагляду за діяльністю фінансових інститутів актуалізують питання звітності учасників банківських груп та визначення економічних нормативів їх діяльності.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено діагностику концентрації та конкурентного середовища на ринку банківських послуг, розкрито специфіку злиттів і поглинань (приєднань) у банківській сфері як основних форм консолідації банків, розглянуто стан капіталізації банків у контексті консолідації та реструктуризації банківського сектору та особливості функціонування банківських груп в умовах структурних трансформацій фінансового ринку.

1. Консолідація банків в Україні вбачається як реальний шлях розв'язання багатьох проблем у банківській сфері, серед яких обмежені можливості банків щодо кредитування бізнесу, висока ризикова складова процентних ставок, подолання недовіри до банків і національної валюти, низька конкурентоспроможність порівняно з іноземними тощо. Нарощування ресурсної бази відбувається повільно, з періодичним погіршенням показників, що демонструє вразливість банків до фінансових шоків та наявність значних системних проблем, передусім пов'язаних із забезпеченням достатності банківського капіталу.

2. Упродовж останніх років в Україні прискорюються процеси консолідації, відбувається істотне зменшення кількості банків та їх філіальної мережі (рис. 6). Це було спричинено насамперед політикою НБУ, спрямованою на підвищення вимог щодо капіталізації банків, оздоровлення банківського сектору, виведення неплатоспроможних банків з ринку. Встановлювалися настільки жорсткі вимоги, що НБУ був змушений декілька разів переглядати їх у бік пом'якшення, оскільки банки не були спроможні їх виконати.

3. Тенденції розвитку філіальної мережі банків на загальнонаціональному ринку свідчать про прискорення консолідаційних процесів у 2015–2017 рр. та їх уповільнення протягом 2018–2019 рр., а розподіл структурних підрозділів – про наявність ознак процесів монополізації ринку, оскільки на Приватбанк із загальної кількості структурних підрозділів на 01.10.2020 припадало 1,8 тис. або 24,7%

(наприкінці 2015 р. 2,6 тис. та 22,03% відповідно). На ринку платіжних карток ознаки монополізації ще переконливіші: на 01.10.2020 частка Приватбанку за кількістю банкоматів та платіжних терміналів становила 56,6% і 58,3% відповідно.

4. Скорочення чисельності банків та їх філій (з 01.01.2014 по 01.01.2019 банківську ліцензію втратили 103 банки або 57,2% їх загальної кількості) супроводжується зростанням значення індексу Херфіндаля-Хіршмана (ІНН), яке з 2018 р. перевищує показник 1000, отже, ринок банківських послуг України перейшов до стану монополістичної конкуренції. На 1 жовтня 2020 р. на державні банки припадало 60,6% депозитів фізичних осіб та 53,5% чистих активів банківського сектору. Водночас на п'ять найбільших банків припадало 59,9% активів банківського сектору, на десять найбільших банків – 77,8% і на двадцять найбільших банків – 91,4% активів, що свідчить про високий рівень консолідації галузі.

5. Загальний рівень консолідації банківського сектору за показником ІНН протягом 2015–2019 рр. зростав несуттєво і відповідав ринковому стану монополістичної конкуренції. Загалом до застосування Національним банком України заходів з оздоровлення банківського сектору та виведення проблемних банків з ринку у 2015–2016 рр. банки функціонували у сприятливому конкурентному середовищі і показники ІНН за активами, банківським кредитуванням та банківськими депозитами не перевищували 1000, що притаманне вільній конкуренції. Однак, з 2016 р. у таких сегментах, як депозити фізичних осіб та карткові послуги банків його рівень наблизився до максимально допустимого (1,8 або 1800), що означає необхідність вжиття заходів державних регуляторів щодо захисту економічної конкуренції. У сфері банківського кредитування показник ІНН і дотепер залишається досить прийнятним. На ринку банківських депозитів він з початку 2019 р. перевищив 1000, що відповідає ринковому стану монополістичної конкуренції. При цьому на ринку депозитів фізичних осіб ІНН у 2018 р.

наблизився до 1800, що означає надмірну консолідацію даного ринкового сегмента і загрозу його монополізації.

6. Аналіз процесів консолідації у банківській системі України дозволив виявити певні закономірності й етапи її розвитку. На першому етапі (1991–1998 рр.) спостерігається екстенсивний розвиток банківської системи та стрімке збільшення кількості банків, ресурсне забезпечення яких не задовольняє потреби економічних суб'єктів. На другому етапі (1998–2008 рр.) відбувається стабілізація кількості банків, агресивне зростання та активне нарощування їх ресурсної бази, що не є оптимальною за кількісними та якісними параметрами. На третьому етапі (2008–2016 рр.) відбувається дестабілізація банківського сектору у 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр., що супроводжується погіршенням фінансового стану банків, та прискорення їх консолідації. З 2017 р. і дотепер (четвертий етап) спостерігається відносна стабілізація банківського сектору й уповільнення консолідації банків.

7. Консолідація позитивно впливає на забезпечення капіталізації банків, сприяє стабілізації банківського сектору та посиленню його ролі у забезпеченні економічного зростання. Зростанню ресурсного забезпечення банків відповідно до потреб інноваційного розвитку, змін конкурентного середовища в умовах фінансової глобалізації сприятиме виважена політика щодо розподілу прибутку, дивідендна політика, використання публічного розміщення акцій. Необхідність сприяння застосуванню угод ІРО банками в Україні пов'язана з потребами швидкого нарощування ресурсних можливостей банків в умовах фінансової глобалізації та посилення конкурентного тиску з боку іноземних банківських груп, посиленням національних регулятивних вимог та міжнародних рекомендацій щодо капіталізації банків, зростанням вимог клієнтів до ресурсного забезпечення інноваційного розвитку, потребами диверсифікації інвестицій у потенційних інвесторів та джерел фінансування у власників банків. Зростання інформаційної прозорості діяльності банків та інвестиційних можливостей потенційних інвесторів, посилення інвестиційної привабливості українського

банківського сектору, досить висока прибутковість бізнесу та потенціал зростання сприятимуть застосуванню банками даного інструменту нарощування капітальної бази. Перешкоджають застосуванню угод ІРО українськими банками високі ризики банківського сектору та специфіка структури власності, структура та якість їх активів, стан бізнесу та корпоративного управління в банках, готовність до розкриття інформації, вартість ІРО, перешкоди правового характеру.

8. Встановлено, що передумовами виникнення банківських об'єднань як форми прояву консолідації банків є зміни конкурентного середовища, що стимулюють розширення ринкового сегмента та диверсифікацію діяльності, регуляторні вимоги, переваги, що отримують учасники. Визначено їх класифікацію за ознаками складу учасників, цілей об'єднання, характеру участі, терміну діяльності. З'ясовано, що банківські групи прискорюють консолідацію не лише банківської галузі, але й фінансових ринків загалом, оскільки формують передумови акумулювання фінансових ресурсів не лише банківського, але й інших сегментів фінансового ринку.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [397; 400; 406; 407; 409; 411; 414; 435; 436; 438].

РОЗДІЛ 4

РЕГУЛЮВАННЯ КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

4.1. Фінансова глобалізація та оціночні характеристики консолідаційних процесів

Поглиблення міжнародного поділу праці спричиняє розмивання меж національних економік і формування світової економічної системи. Ці процеси супроводжуються інтернаціоналізацією банківської діяльності і глобалізацією фінансових ринків. Погляди науковців щодо визначення сутності процесу глобалізації, його кількісних і якісних ознак різняться. Досить поширеним є розуміння глобалізації як сукупності певних процесів і явищ сучасного світового господарства в їх взаємообумовленості і взаємозв'язку [376]. До них відносять рух транскордонних потоків товарів, послуг, міжнародний рух капіталу, технологій, інформації і людей. Окрім політичної і культурної, вирізняють економічну глобалізацію, яка, за визначенням Дж. Бхагваті, означає «інтеграцію національних господарств у загальносвітову систему за допомогою зовнішньої торгівлі, прямих іноземних інвестицій, що здійснюються транснаціональними корпораціями, потоків короткострокового капіталу, переміщення трудових ресурсів і населення взагалі, а також міжнародного обміну технологіями» [376, с. 72; 47, с. 5–6]. Економічним підґрунтям цих процесів є поглиблення міжнародного поділу праці і розвиток фінансових ринків, які забезпечують систему міжнародних розрахунків та інвестицій.

Характерними ознаками глобалізації є посилення прозорості національних кордонів, наднаціональний перерозподіл ресурсів, пріоритетність орієнтації на світовий ринок у виробництві, торгівлі, інвестуванні. Відбувається територіальна та інституціональна інтеграція ринків, що супроводжується виникненням глобальних проблем, для

розв'язання яких необхідне міжнародне співробітництво. Тобто формується глобальний економічний простір, у якому вільно переміщуються товари, капітали, технології, робоча сила. У контексті цього слушною є думка Н.А. Навроцької щодо екстенсивного розуміння глобалізації як територіального зв'язку національних економік та інтенсивного як набуття цими зв'язками нових якісних ознак [213, с. 98–99]. Ці процеси супроводжуються формуванням глобальної інфраструктури, глобальної інституційної надбудови, уніфікацією стандартів та споживчих уподобань.

Глобалізація як один із найбільш впливових процесів у сучасному світі, як зазначає М. Кастельс, має технологічний, економічний, соціальний, культурний та геополітичний виміри. З урахуванням наявних та потенційних інституційних змін до цього переліку слід додати й інституційний вимір. Під впливом глобалізації змінюються традиційні функції держави, їх взаємодія з глобальним капіталом. Глобалізація та лібералізація не відміняють існування національної держави та водночас радикально змінюють її роль і впливають на її функції [128].

Глобалізація принципово змінює співвідношення між зовнішніми та внутрішніми факторами розвитку на користь перших, зумовлює необхідність адаптації макроекономічного регулювання окремих країн до потреб та вимог світових ринків. Як зазначають дослідники, глобалізація економічного розвитку – об'єктивний процес підпорядкування базових напрямків розвитку закономірностям і потребам розвитку світового ринкового господарства. Глобалізаційні процеси супроводжуються синергетичними ефектами, що змінюють траєкторію розвитку світової економіки і спричиняють бум інновацій, та біфуркацією економічних систем [65]. Економічну глобалізацію можна вважати визначальною ознакою постіндустріальної стадії економічного розвитку, яка об'єктивно зумовлена трансформацією комунікацій в інформаційному суспільстві [5]. Водночас глобалізація може бути представлена, як посилення світогосподарських зв'язків під впливом незначної кількості країн із розвиненою економікою та фінансово-кредитною системою постіндустріального типу. Асиметричність наслідків глобалізації може диференційовано впливати на стан національних економік,

спричиняючи як вирівнювання економічного розвитку, так і посилення його нерівномірності. Для процесу глобалізації притаманне зростання міжнародного руху капіталу в різних формах, посилення ролі банківських інститутів.

Глобалізація є об'єктивно обумовленим процесом суспільного розвитку, що виявляється в усіх сферах життя суспільства: економічній, політичній, культурній та ін. [72]. Одним із найбільш динамічних проявів глобалізації є фінансова глобалізація, під якою розуміють «вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій (ТНК) та транснаціональних банків» [278, с. 173]. Саме обсяг капіталу, що перебуває за межами країни походження, визначає її рівень [278, с. 175].

Фінансова глобалізація супроводжується зростанням обсягів міжнародних трансакцій, транскордонним рухом інвестицій та банківського капіталу, збільшенням кількості міжнародних угод злиття і поглинання на ринках фінансових послуг, зростанням кількості транснаціональних банків. Для неї притаманні поява фінансових ринків, інструментів, інститутів та регуляторів глобального рівня. Діяльність міжнародних фінансових посередників і насамперед транснаціональних банків (ТНБ) відіграє важливу роль у розвитку фінансової глобалізації. Саме вони розширюють географічні межі ринків фінансових послуг, спрямовують грошові потоки на зовнішні ринки, істотно прискорюють процеси глобалізації, формують глобальні стратегії, характерними рисами яких є об'єднання капіталів, злиття, взаємні придбання активів, формування глобальних конкурентних переваг тощо. У результаті формуються такі великі інтегровані фінансові системи, порівняно з якими національні території і держави починають сприйматися як другорядні, підлеглі системи [452].

Вплив фінансової глобалізації на стан економіки та фінансової системи кожної країни є суттєвим і водночас неоднозначним. В. Довгалюк серед позитивних наслідків фінансової глобалізації вирізняє розширені можливості

щодо отримання ресурсів, доступ до інноваційних технологій, зростання обсягів зовнішньої торгівлі. Проте дискусійним є ставлення до змін у конкурентних процесах та експорту капіталу як суто позитивних наслідків цього суперечливого явища [97]. В. Лещук справедливо наголошує на позитивному впливі глобалізаційних процесів на поглиблення міжнародного поділу праці та спрощення обміну його результатами, їх сприянні поширенню інновацій та зростанню продуктивності праці, покращанню загальних умов залучення коштів тощо [174, с. 120]. Ми вважаємо слушною думку щодо виокремлення таких негативних результатів глобалізації у фінансовій сфері, як посилення вразливості національних економік від глобальних шоків, нерівномірний розподіл переваг від глобалізації, консервування технологічної відсталості, втрата економічної і фінансової незалежності та ін. [174, с. 121]. Найбільші виклики постають перед країнами із слабкою фінансовою системою, які ризикують із суб'єкта відносин фінансової глобалізації перетворитися на об'єкт. Участь національного бізнесу у глобальній конкуренції також може мати різні наслідки залежно від багатьох чинників, що визначаються як характеристиками самого бізнесу, так і умовами його ведення у країні походження. Але, оскільки фінансова глобалізація – це об'єктивне економічне явище, стратегія уникнення цих ризиків є невиправданою. І на макрорівні, і на мікрорівні вона має бути спрямована на максимізацію переваг від участі у глобальній фінансовій взаємодії [33; 175; 486]. Розвиток національних фінансових ринків та банківських систем має бути спрямований на адаптованість до функціонування у глобальному фінансовому середовищі. Адже вплив зовнішніх дестабілізуючих чинників значною мірою залежить від розвитку реального сектору країни та стабільності її банківської системи.

Фінансова глобалізація виявляється у формуванні транснаціональних грошових потоків, лібералізації міжнародних валютно-кредитних відносин та фінансових ринків, зростанні інтеграції національних ринків грошей та капіталу, перенесенні консолідаційних процесів фінансових інститутів за національні межі. До основних сегментів світових фінансових потоків, які опосередковують рух товарів, послуг, а також міждержавне переміщення

капіталів, слід віднести розрахунки за експортними та імпорнтними операціями, операції з валютою, цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, міжнародні інвестиції, міжнародний кредит та міжнародну фінансову допомогу.

Прискорення міжнародного руху фінансових ресурсів відбувається під впливом новітніх технологій та фінансових інновацій, стрімкого розвитку інфраструктури світового фінансового ринку, які забезпечують все потужніші комунікації. Поширення безготівкових розрахунків з використанням комп'ютерних мереж, динамічний прогрес телекомунікацій наприкінці ХХ ст. зумовили форсований розвиток міжнародних розрахунків, фінансових інвестицій, світової фінансової системи. Поширення новітніх технологій спричинило справжню «банківську революцію» і дало змогу значно підвищити якість обробки фінансової інформації, забезпечити надзвичайну швидкість здійснення міжнародних операцій та переміщення ресурсів між окремими сегментами фінансового ринку. Технічні вдосконалення у сфері електронного зв'язку знизили вартість виконання міжнародних трансакцій. Інформаційна революція на базі мікроелектроніки зумовила перетворення широкого спектра банківських послуг, дала змогу ефективно впроваджувати новітні фінансові інструменти та забезпечити транснаціональний характер банківської діяльності. Це відкрило можливості для надзвичайного зростання обсягу міжнародних фінансових трансакцій, пришвидшило транскордонні потоки капіталу.

Цьому також сприяла лібералізація міжнародних валютно-кредитних відносин та фінансових ринків наприкінці ХХ ст. та у посткризовий період. Свідченням цього стало підписання країнами-членами СОТ угоди про лібералізацію з 1999 р. ринку фінансових послуг, поступове зменшення бар'єрів на ринках позичкових капіталів. Цей процес охоплює, по-перше, дедалі більшу кількість країн, які переглядають свої режими системи міжнародних економічних відносин, відмовляються від протекціонізму та жорстких заходів регулювання міжнародних економічних зв'язків. По-друге, він поширюється на нові, складніші сфери економічних відносин (від товарних ринків до ринків послуг, капіталів, фондових ринків). Уряди

багатьох економічно розвинених країн значно зменшили своє втручання в операції на внутрішніх фінансових ринках. У Великій Британії, наприклад, було послаблено контроль над ринком капіталів, проведено суттєве реформування фондових ринків, у Японії здійснено серйозні кроки з лібералізації ринку іноземної валюти та внутрішнього фінансового ринку. Дерегулювання ринків капіталу дало можливість власникам фінансових активів швидко переводити їх з однієї країни до іншої і таким чином оперувати по суті у глобальному фінансовому середовищі.

Це прискорило інтеграцію національних фінансових ринків. Зростання темпів цієї інтеграції, зумовленої також процесами інтернаціоналізації, інформаційної революції та лібералізації, поступово забезпечило нову якість – виникла глобальна фінансова архітектура, що об'єднує глобальні фінансові ринки, інструменти та інститути і забезпечує вільний рух фінансових потоків між різними сегментами світової фінансової системи. Як наслідок – обсяг транскордонних фінансових трансакцій сягнув значних масштабів.

Процеси фінансової глобалізації супроводжуються зміною структури і механізмів функціонування фінансових ринків, посиленням позицій ТНК і транснаціональних банків. Концентрація капіталу і фінансових ринків у банківських системах більш розвинених країн зумовлює їх домінування у можливостях забезпечувати кредитними і фінансовими ресурсами реальний сектор економіки цих та інших країн, збільшує розрив у рівнях розвитку банківських систем, ступені їх інтегрованості у світовий фінансовий простір.

Міжнародний рух банківського капіталу є одним із основних проявів фінансової глобалізації. Основу міжнародного руху банківського капіталу і поширення міжнародних банків становить утворення глобальних фінансових ринків і необхідність фінансового посередництва на них. Забезпечити безперервний рух грошей на світовому фінансовому ринку і потреби транснаціонального капіталу в різноманітних фінансових послугах такого рівня здатні лише міжнародні банки як міжнародні фінансові посередники. Комплекс цих явищ посилює взаємозалежність та конкуренцію у світовій банківській сфері як між окремими кредитними та фінансовими інституціями, так і національними банківськими системами. Поняття суперництва останніх

є досить умовним, оскільки вони є донорами та реципієнтами фінансових ресурсів на певних умовах, їх інтереси на глобальних ринках набувають специфічної форми і пов'язані із забезпеченням конкурентних переваг національних економік як учасників глобальної взаємодії.

Міжнародний рух банківського капіталу прискорює консолідацію національних банківських систем і суттєво впливає на конкурентне середовище на національному та глобальному рівнях. Виявлення змісту та особливостей цього впливу, незважаючи на важливість обґрунтування стратегічної моделі взаємодії транснаціональних корпорацій з національними економіками, дотепер так і не набуло остаточної парадигми. Однак фінансова глобалізація вирішальним чином впливає на модифікацію конкурентних відносин, їх зміст, коло учасників, умови та параметри конкурентоспроможності компаній та національних економік. Зростає роль держави у цих процесах, оскільки переміщення конкуренції за національні межі впливає на стан економіки та національної безпеки. Це дає підстави розглядати «інституціональну конкуренцію» як ознаку глобальної конкуренції [113]. Подальший розвиток глобальної конкуренції супроводжується поширенням протекціонізму на рівень міжнародних угруповань і організацій та глобальною інституціоналізацією конкурентних відносин.

Сучасний етап транснаціоналізації економічних систем спричиняє зміни у характері конкурентних відносин, оскільки товарне виробництво та міжнародний поділ праці зумовлюють органічне поєднання суперництва та співробітництва суб'єктів міжнародного бізнесу. Це особливо помітно у банківській сфері. Адже діяльність банків передбачає співпрацю у забезпеченні клієнтських платежів та розрахунків і конкуренцію за клієнтів та їх кошти. Серед суб'єктів конкурентних відносин у глобальній економіці спостерігаються якісні зміни: окрім представників транснаціонального банківського капіталу до їх складу додаються національні економіки та регіональні угруповання. Це змінює не лише характер і методи конкуренції. Збільшення чисельності учасників конкурентних відносин спричиняє їх суттєву трансформацію.

Перенесення конкуренції з національних ринків банківських послуг на глобальні актуалізує питання понятійного апарату. Усе частіше науковці використовують термін «глобальна конкуренція» як різновид поведінкової просторової конкуренції [113]. Поняття просторової конкуренції започаткував у 1929 р. відомий американський економіст Г. Хотеллінг, обґрунтовуючи витрати на транспортування як чинник ціноутворення та формування конкурентних переваг [96]. Класик теорії конкуренції М. Портер описував еволюцію конкуренції міжнародних компаній від мультилокального конкурента, який поширює свою присутність на локальні ринки через територіально відокремлені підрозділи, які конкурують з місцевими компаніями за підтримки материнської, до глобального, який діє узгоджено одночасно на різних сегментах світового ринку [273; 272; 271]. Тобто поняття «глобальна конкуренція» вирізняється проявами, що ускладнює його ідентифікацію. Постає питання про коректність визначення даного поняття на основі суб'єктного підходу чи сфери конкуренції. Л.Л. Зобова та Є.К. Орлова обрали другий шлях і пропонують визначати глобальну конкуренцію як «конкуренцію, яка ігнорує державні кордони, тобто суб'єкти конкуренції приходять ззовні» і спрямовані на внутрішні об'єкти [113]. Проте це надто вузьке трактування, що не враховує специфіку і різноманітність проявів глобалізації. Такий підхід більш коректно застосовувати для визначення сутності поняття «міжнародна конкуренція». Можна погодитися з іншим визначенням, відповідно до якого «глобальна конкуренція – це конкуренція, яка ігнорує державні кордони і надає можливість сформувати свій ринковий простір для кожного суб'єкта» [113].

А. Сапроненкова вважає, що відмінність між глобальною та міжнародною конкуренцією визначається ринковими межами конкурентних відносин. На її думку, глобальна конкуренція – це суперництво на світових ринках, воно має поширюватися якщо не на усі, то на більшість країн. А дії конкурентів на декількох ринках – це міжнародна конкуренція [324]. Безумовно, відсутність просторових та інших обмежень – одна з ознак глобальної конкуренції (рис. 4.1).

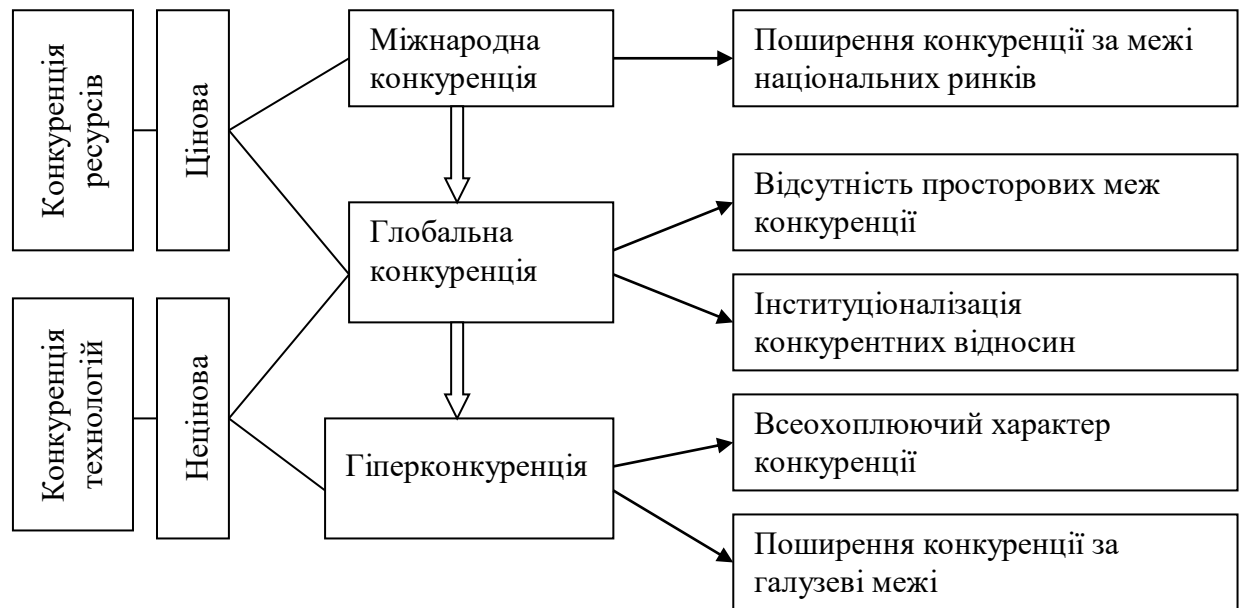

Рис. 4.1. Еволюція конкурентних відносин в умовах фінансової глобалізації

Джерело: складено автором

Проте надзвичайно важливою ознакою є і склад суб'єктів конкурентних відносин. З точки зору еволюції конкурентних відносин, доцільно розглядати міжнародну конкуренцію як етап, що передусь розвитку глобальної конкуренції.

Серед зарубіжних дослідників конкуренції усе більшої популярності набуває термін «гіперконкуренція». Зокрема, Р. Д'Авені зазначає, що глобалізація конкурентних відносин, їх поширення за межі національних економік спричиняє виникнення гіперконкуренції – сучасної форми конкуренції, яка має всеохоплюючий характер і супроводжується маніпулюванням значними фінансовими й інвестиційними ресурсами [519, с. 12]. Вона здатна змінювати не лише обсяги, але й напрями транскордонного руху капіталів, спрямовуючи їх на нові ринкові сегменти. Так, нові можливості для транскордонного руху фінансового капіталу, альтернативного банківським каналам фінансування, надає використання фінансових технологій. Фінтехкомпанії не лише створюють конкуренцію традиційному бізнесу і діяльності фінансових інституцій, але й здатні прискорювати міжнародний рух капіталу в напрямі інноваційних інвестиційно привабливих проєктів. Крім того, ці компанії також стають привабливим об'єктом міжнародних банківських угод M&A. Але й у цій

сфері формуються ризики, спричинені тим, що глобалізація з притаманною цьому процесу орієнтацією на інноваційний тип розвитку у разі невідповідності нововведень реальним потребам економіки здатна призвести до негативного мультиплікаційного ефекту. Але, якщо потужний регуляторний та фінансовий потенціал розвинених країн дозволяє нейтралізувати небезпечні прояви глобалізації, то для менш розвинених країн наслідки можуть бути значно непередбачуванішими.

Проте, оскільки на глобальних ринках основними суб'єктами конкуренції є ТНК і ТНБ, існує думка, що глобальна конкуренція являє собою стадію занепаду конкурентних відносин, адже призводить до «деградації слабких учасників» [113]. Насправді конкуренція постійно є причиною виникнення не лише своєї протилежності – монополізації ринку, але й умовою відновлення конкурентних відносин саме через появу невеликих інноваційно спрямованих компаній-учасників. Саме інновації надають невеликим компаніям конкурентні переваги для суперництва з лідерами ринків і згодом багатьох з них перетворюють у нових лідерів. У сфері банківських послуг, особливо розрахунків і платіжних систем, це особливо помітно. Сектор фінтех успішно конкурує з банками і становить для них суттєві загрози втрати конкурентоспроможності.

Отже, фінансова глобалізація не лише розширює географічні межі банківської діяльності, але й змінює умови конкуренції, зокрема має вирішальний вплив на конкурентні переваги. Передусім це ринковий сегмент банку та його ресурсні можливості. Національні банки стають глобальними гравцями і далеко не всі з них здатні конкурувати з найбільшими ТНБ. Так, українські банки не входять навіть до ТОП-1000 найбільших банків світу і є конкурентоспроможними лише на локальних ринках. Тому значна кількість банків вбачають розв'язання проблеми забезпечення конкурентоспроможності за цих умов у консолідації в різних формах: М&А, участі у банківських групах та ін. Підвищити конкурентоспроможність дозволяють також унікальні банківські інновації, співпраця з іншими посередниками грошового ринку, державна підтримка тощо.

Для гіперконкуренції властиве зміщення джерела отримання конкурентних переваг: конкуренція ресурсів трансформується в конкуренцію технологій [263, с. 35]. Домінування технологій та інновацій у банківській конкуренції спричиняє її поступову еволюцію від цінової до нецінової. Цьому також сприяє зниження процентних ставок на тлі суттєвого зниження інфляції та процентної політики центральних банків економічно розвинених країн, орієнтованих під час кризи 2007–2009 рр. та у післякризовий період на застосування стимулюючого впливу кількісного пом'якшення.

Стратегія посилення конкурентоспроможності більшості ТНБ передбачає відповідне реагування на технологічні та фінансові зміни, лібералізацію інвестиційних режимів та регулювання процесів консолідації бізнесу. Головним чином це позначається на розширенні фінансових інструментів і вдосконаленні механізмів фінансування M&A, трансфертному механізмі ціноутворення, характері конкурентних відносин, і в кінцевому рахунку, посиленні позицій ТНБ у глобальній економіці.

Фінансова глобалізація впливає на перебіг конкуренції і на національних ринках: змінює склад учасників, характер конкурентних переваг, показники конкурентоспроможності. Зокрема поширення співпраці та посилення конкуренції банків в ЄС прискорило консолідацію національних банківських систем, що проявилось, зокрема, у змінах індексу концентрації для п'яти найбільших кредитних інститутів (CR5) у більшості країн (рис. 4.2). В окремих країнах консолідація банківського сектору є надмірною, зокрема у 2019 р. її рівень за цим показником досягнув у Греції 97,4%, в Естонії 93,0%, у Литві 90, 4%, що вимагає заходів щодо захисту конкурентного середовища на ринку банківських послуг. У таких країнах, як Кіпр, Латвія, Нідерланди, Фінляндія консолідація банківського сектору також є надмірною (див. додаток Ц). У деяких країнах також спостерігається перевищення індексу Херфіндаля за рекомендовані регулятивними органами параметри (рис. 4.3). Зокрема в Естонії, на Кіпрі, у Нідерландах та Фінляндії цей показник становить 2545, 2276, 2039 і 2420 відповідно, що перевищує визначені в ЄС показники помірної концентрації (до 2000) і свідчить про монополізацію ринку банківських послуг (див. додаток Х).

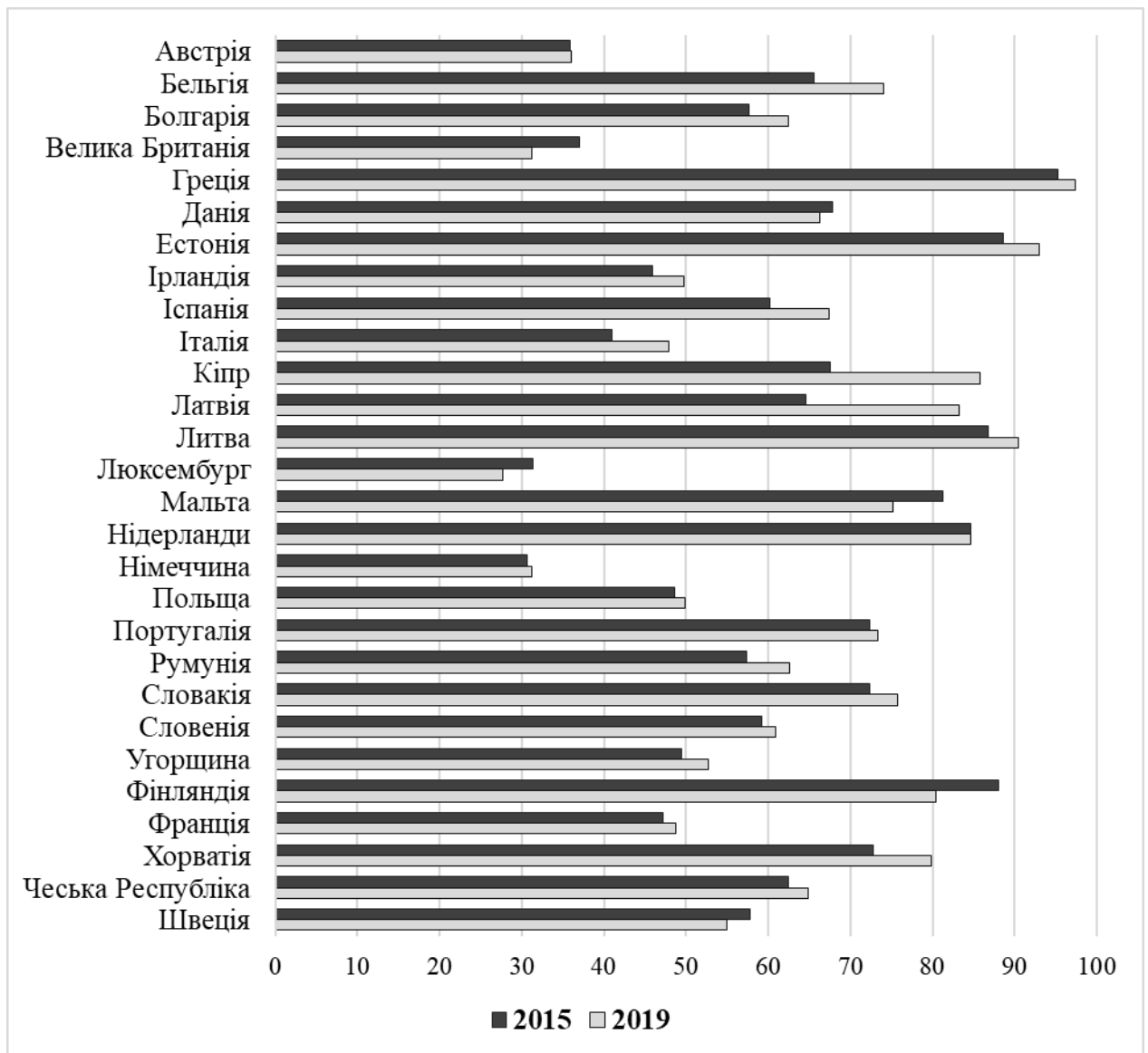

Рис. 4.2. Індекс концентрації для п'яти найбільших кредитних інститутів (CR5) у країнах ЄС у 2015 та 2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [256]

Прихід великих іноземних банків на національні ринки створює реальні загрози втрати конкурентоспроможності місцевими банками. Так, поява іноземних банків у країнах Східної Європи та на українському ринку показала їх переваги у технологіях, ресурсному забезпеченні. Вони продемонстрували значні конкурентні переваги, здатність краще працювати й обслуговувати клієнтів, ніж провідні місцеві банки. Під час кризових подій вони були більш фінансово стійкими завдяки застосуванню сучасних технологій фінансового менеджменту та фінансовій підтримці материнських банків. Напрями та стратегія їх діяльності також відрізняються: зазвичай вони орієнтуються на нові послуги й оптові ринки, де вони мають

порівняльні переваги. Також відчувається їх значний вплив на рівень конкуренції та ефективності навіть після регуляторного обмеження такого впливу.

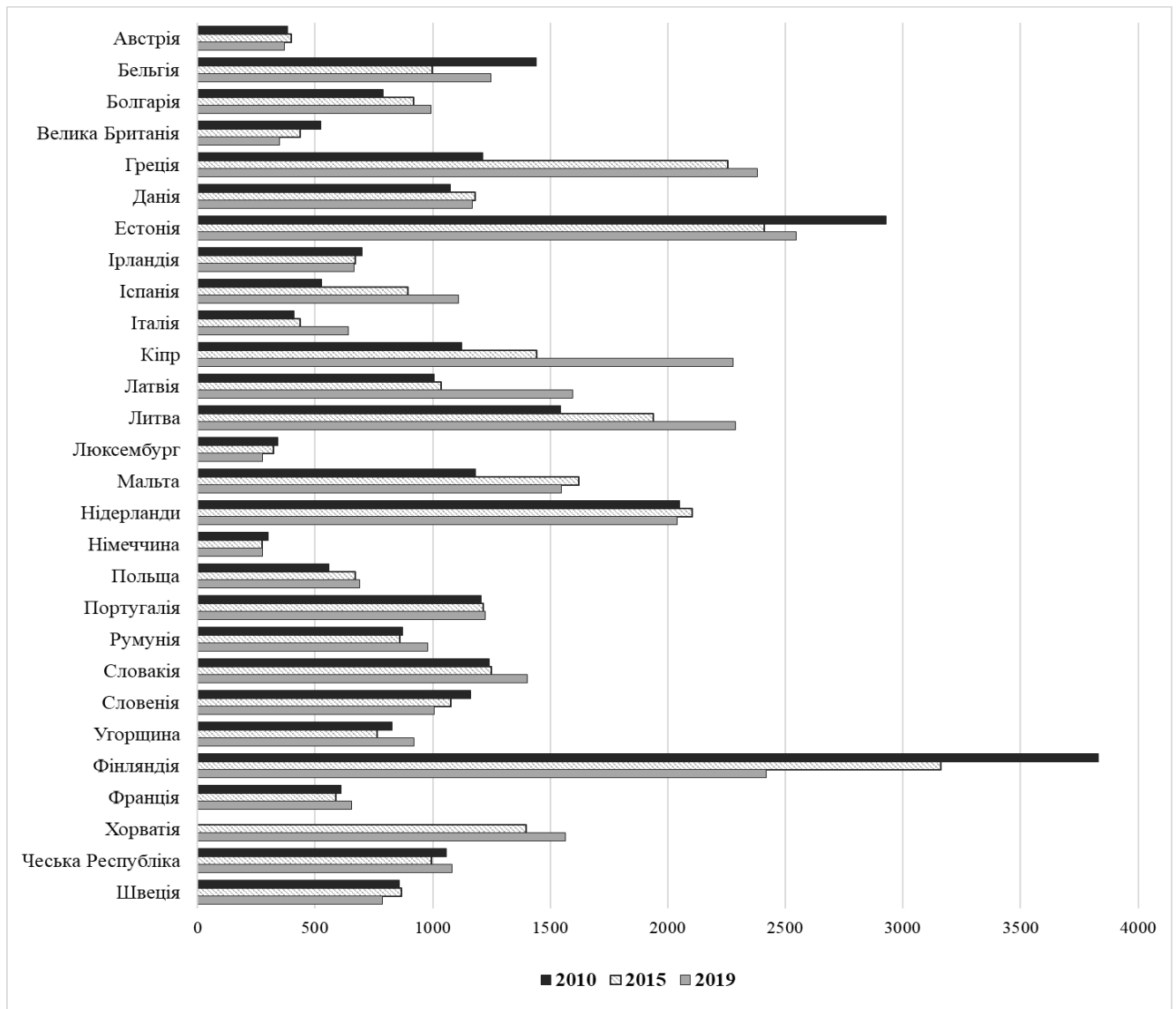

Рис. 4.3. Індекс Херфіндаля для кредитних інститутів у країнах ЄС у 2010, 2015 та 2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [256]

У регуляторів банківської сфери країн, що розвиваються, існують виправдані побоювання, що іноземні банки чинитимуть надто сильний тиск на місцеві банки, які перебуватимуть у скрутному становищі (особливо коли входження на ринок відбувається під час економічної нестабільності, коли потреба в капіталі є особливо гострою). Проте вплив іноземних банків на конкурентоспроможність місцевих неоднозначний. По-перше, він частково обмежується протекціоністськими заходами держави. По-друге, ці

групи банків орієнтовані на різні цільові сегменти ринку. По-третє, відбувається обмін персоналом і технологіями, що позитивно впливає на діяльність місцевих банків. Більш того, деякі дослідження доводять, що місцеві банки можуть протистояти викликам і ставати конкурентоспроможнішими для входження на ринки нових послуг. Крім того, посилення конкурентного тиску на місцеві банки, пов'язане із процесами економічної лібералізації, не є єдиним елементом прояву цього процесу. У країнах Центральної та Східної Європи позитивний ефект від присутності іноземних банків виявляється у величині маржі, постійних витрат і прибутковості, але тільки у тих сегментах внутрішнього ринку, де вони конкурують з місцевими банками.

Протягом 2000-х років спостерігається значне посилення активності іноземних банків на ринках, що розвиваються. Хоча дана ситуація була характерною для багатьох країн, моделі входження іноземного капіталу в різних регіонах були різними. Так, у Латинській Америці та Центральній Європі частка іноземних банків зростає з 20% на початку 1990-х років до майже 75% на початку третього тисячоліття. Навпаки, у країнах Східної Азії даний показник підвищився лише з 3% до 7% за той же проміжок часу [205]

Також банківський ринок можна вважати базою поширення іноземної присутності у парабанківській сфері. На наш погляд, у зв'язку з цим потрібно ставити питання про посилення державної підтримки конкурентного середовища на фінансовому ринку, і зокрема вітчизняних банків. Доцільно розглянути досвід Італії щодо захисту банківського сектору від надмірної експансії іноземних банків. Оскільки розмір та ефективність діяльності італійських банків до останнього часу не дозволяли їм ефективно протистояти проникненню великих європейських та американських банків, застосовувалася політика одночасного сприяння консолідації італійських банків як засобу збільшення показників їх капіталізації та обмеження доступу іноземних банків. Така політика не суперечила членству Італії в ЄС і СОТ. Результатом цього є позитивні зміни у банківському секторі і входження італійського «UniCredit» до першої двадцятки найбільших банків світу за розміром активів [182]

В Україні масовий розпродаж системних банків створює певні загрози і у сфері банківської конкуренції. Малі та середні вітчизняні банки мають протистояти конкурентному впливу банків, що належать до провідних фінансових груп світу. Останні прагнуть «знімати вершки» на ринках країн, що розвиваються, проте в умовах посилення кризових тенденцій їх діяльність може стати непередбачуваною. З огляду на глобалізаційні процеси та постійне зростання частки іноземних банків стратегічною метою банківської діяльності на сучасному етапі має стати забезпечення системної стабільності і створення необхідних умов для розвитку ринку банківських послуг на засадах добросовісної конкуренції. Для України це означає, по-перше, відмовитися від практики створення захисних бар'єрів для збереження слабких банків, по-друге, зосередитись на показниках ефективності банківської діяльності з метою збереження банків, здатних до стабільного розвитку та функціонування у міжнародному масштабі. Можливим шляхом вирішення цього завдання є зміцнення та пришвидшення реструктуризації банківського сектору, вдосконалення банківського регулювання та нагляду, забезпечення законодавчої захищеності українських банків, підтримка конкурентоспроможності банків з національним капіталом, використання позитивних структурних і технологічних переваг банків з іноземним капіталом для підвищення інвестиційного потенціалу вітчизняної банківської системи та її стимулювальної ролі в соціально-економічному розвитку країни завдяки залученню іноземних інвестицій і доведенню їх рівня на душу населення до показника сусідніх східноєвропейських країн, інтенсифікація використання сучасних банківських технологій і менеджменту, розширення спектра банківських послуг і підвищення їх якості, оптимізація інституційної структури вітчизняної банківської системи та наближення її до стандартів країн із розвинутою економікою. Інноваційна спрямованість у діяльності суб'єктів міжнародної конкуренції та подальше поглиблення процесів інформатизації об'єктивно спричиняє загострення конкурентної боротьби та зміну форм і методів її ведення. Забезпечення високого конкурентного статусу національної економіки та банківської системи вимагає створення сприятливих умов для взаємодії з потужними ТНК та ТНБ.

4.2. Транскордонний рух банківського капіталу як детермінанта структурної трансформації банківських систем

Сучасний економічний розвиток нерозривно пов'язаний з міжнародним розподілом праці та притаманним йому транскордонним рухом товарів, капіталів, робочої сили. Його ознакою стає формування масштабних фінансових потоків між країнами, які поступово перетворюються на основний чинник глобальних та національних економічних трансформацій. Прискорення процесів консолідації банківського капіталу, зміна ролі й функцій банків в інвестиційній сфері, інновації у технологіях та розрахунках, що спрощують рух інвестиційних потоків, не лише мають велике значення для прискорення темпів економічного розвитку, але і спричиняють потенційно значні фінансові ризики та загрози. Зростає чутливість національних економік до світових кризових явищ, знижується ефективність монетарного регулювання на національному рівні. У країнах із високим рівнем доларизації економіки це впливає на кон'юнктуру валютного ринку та монетарну сферу загалом. Тому постають питання, якою мірою необхідно стимулювати процеси інтернаціоналізації у фінансовій сфері, щодо загроз та меж відкритості національної економіки, про темпи нарощування транскордонного руху капіталів та необхідні регулятивні заходи у цій сфері.

В економічній літературі останніх років значна увага приділяється питанням функціонування фінансових ринків в умовах глобалізації, закономірностям міжнародного інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності банків, міжнародної консолідації банків й інших фінансових установ, змінам у міжнародному конкурентному середовищі та ін. Методологію досліджень за цим спрямуванням визначають роботи вітчизняних та зарубіжних економістів, присвячених широкому колу питань, пов'язаних з розвитком фінансових ринків та рухом фінансових ресурсів у умовах глобалізації, серед яких особливу увагу варто звернути на роботи Л. Антонюк, М. Диби, О. Довгаль, Н. Казакової, І. Корольова, І. Краснової, Д. Лук'яненка, Д. Михайлова, Л. Примостки, Дж. Сороса, О. Чуб, Ю. Шишкова,

Ю. Яковця та інших економістів. Особливостям розвитку національних фінансових ринків та перспективам їх інтеграції до світового фінансового простору присвячено, зокрема, роботи О. Барановського, О. Білоруса, В. Будкіна, У. Владичин, А. Гальчинського, О. Дзюблюка, В. Зимовця, В. Козюка, З. Луцишин, В. Міщенко, С. Науменкової, О. Чуб [393]. Специфіку функціонування банків в умовах фінансової глобалізації розкривають У. Владичин, В. Гаркавенко, О. Дзюблюк, І. Івасів, Р. Корнилюк, Л. Примостка, К. Суторміна, О. Чуб та інші дослідники. Сучасні тенденції ринку злиттів та поглинань (Mergers and Acquisitions, M&A) у фінансовій сфері, процеси поширення діяльності іноземного банківського капіталу на національному рівні, шляхи підвищення ефективності транскордонних банківських злиттів та поглинань у своїх публікаціях висвітлюють А. Саркісянц, І. Владимірова, Ю. Уманців, С. Бровков, Л. Руденко, А. Суворов, Н. Горела, Є. Рибін та ін. Критичний огляд наукових робіт з проблеми дослідження свідчить про недостатню розробленість деяких методологічних і теоретичних питань, зокрема обґрунтування транскордонного руху фінансового капіталу з методологічних позицій системно-функціонального аналізу та диференціації його наслідків для ринків із різним ступенем розвитку та національних банківських систем. У публікаціях немає відповідного відображення сутності, основних форм, економічних меж транскордонного руху фінансового та банківського капіталу, його основних тенденцій, закономірностей та наслідків, зокрема у валютній сфері, інституційних змін, що супроводжують ці процеси. Тривалість та масштаби цих явищ свідчать про їх значущість у розвитку національної та світової економіки, тому існує потреба у поглибленому дослідженні теоретичних засад даних процесів, зокрема передумов та закономірностей міжнародного руху банківського капіталу, його сутності, основних форм та економічних меж, інституційного забезпечення, ризиків, що супроводжують ці процеси, та адекватних регулятивних заходів.

Поглиблення міжнародного поділу праці спричиняє розмивання меж національних економік і формування світової економічної системи. Ці процеси супроводжуються інтернаціоналізацією банківської діяльності та

глобалізацією фінансових ринків. Поодинокі випадки міжнародних банківських інвестицій змінюються стабільно зростаючим транскордонним рухом банківського капіталу. До того ж відбувається не лише міжнародний рух позичкового капіталу, зосередженого у банківській сфері, але й переливання власного капіталу банків.. На підставі зазначеного слід визначити основні форми та економічні межі транскордонного руху банківського капіталу, специфічні риси та закономірності цих процесів.

У міжнародному фінансовому середовищі рух банківського капіталу не лише забезпечує функціонування відтворювальних процесів, але й міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів з використанням інструментарію міжнародних інвестиційних механізмів. Банківський капітал формується та функціонує як одна із форм позичкового капіталу. Він суттєво відрізняється від грошового капіталу як особливої функціональної форми руху капіталу, яка бере участь у процесі обігу промислового, торгового і позичкового капіталів. До джерел позичкового капіталу відносять кошти, що вивільняються у процесі кругообігу промислового і торгового капіталів, а також доходи і заощадження населення, тимчасово вільні кошти держави, міжнародних фінансових та громадських організацій. Функціонування банківського капіталу має певні відмінності порівняно з позичковим капіталом, тому, на нашу думку, термін «банківський капітал» коректно використовувати щодо тієї частини позичкового капіталу, що функціонує у банківській сфері. Отже, на макрорівні банківський капітал являє собою ту частину позичкового капіталу, яка акумульована банками і функціонує в банківській сфері. На мікрорівні термін «банківський капітал» можна розглядати у широкому розумінні як усю сукупність ресурсів, акумульованих банком, спрямовану на забезпечення його ефективної діяльності, і у вузькому розумінні, ототожнюючи поняття «банківський капітал» і «власний капітал банку». Саме у такому вузькому розумінні цей термін використовують державні регулятори та більшість фахівців у банківській сфері. Проте для дослідження економічних тенденцій на макрорівні такий підхід є недостатнім. Тому при дослідженні міжнародного руху банківського капіталу будемо виходити із широкого розуміння його сутності.

Характерною рисою у розвитку сучасного світового господарства є активна міжнародна діяльність банків, якій сприяли нові інформаційні технології, а також зростання масштабів та інтенсивності міжнародних економічних відносин, що, у свою чергу, зумовили виникнення нових потреб у різноманітних формах банківського обслуговування. Основними стимулами до розширення географічних меж їхніх ринкових сегментів і виходу на міжнародні фінансові ринки були прагнення до отримання конкурентних переваг завдяки нарощуванню обсягів операцій, розширенню клієнтської бази, збереженню привабливих клієнтів, які виходять на зовнішні ринки, та їх супровід, отримання можливостей щодо розширення кола операцій і оптимізації витрат, у тому числі й податкових, доступ до нових джерел фінансування тощо.

Процеси інтернаціоналізації, глобалізації та фінансової інтеграції стають все більш динамічними завдяки розвитку сучасних банківських технологій, в основу яких покладено загальносвітові комунікативні системи. Зростання міжнародних операцій сприяло зміцненню позицій банків на національному рівні. Наприклад, американський банк Chase Manhattan Bank, який входить на сьогодні до JP Morgan Chase&Co, що посідає шосте місце у світовій ієрархії банків за рейтингом The Banker, свідомо скорочував свій внутрішній бізнес на користь міжнародного. Постійна консолідація глобальної банківської індустрії зумовила створення великих міжнародних банків, які здійснюють широкий спектр складних балансових та позабалансових операцій, а сума їх загальних активів у багато разів перевищує ВВП деяких країн (додаток В).

Виникнення євrorинків, вільних від систем національного державного регулювання, сприяло інтернаціоналізації банківського бізнесу. Утворення ринку євровалют значно посилило міжнародний рух банківського капіталу та сприяло розвитку міжнародних банків. Основна мета, яку ставлять перед собою європейські банки, – досягнення оптимального розміру, який дасть змогу ефективно діяти на єдиному європейському ринку (табл. 4.1).

Рейтинг найбільших транснаціональних банків ЄС у 2018 р.

Місце банку у рейтингу	Назва банку	Країна	Ринкова капіталізація, млрд євро
1	HSBC Holdings plc	Велика Британія	194,01
2	Banco Santander	Іспанія	86,79
3	BNP Paribas	Франція	77,44
4	Lloyds Banking Group	Велика Британія	60,58
5	UBC	Швейцарія	58,66
6	ING Group	Нідерланди	57,97
7	Intesa Sanpaolo	Італія	51,96
8	Barclays	Велика Британія	45,68
9	Banco Bilbao Vizcaya Argentaria	Іспанія	45,53
10	Royal Bank of Scotland Group	Велика Британія	44,54

Джерело: [146, с. 44].

Оснoву міжнародного руху банківського капіталу і поширення міжнародних банків становить також формування глобальних фінансових ринків і необхідність фінансового посередництва на них. Забезпечити безперервний рух грошей на світовому фінансовому ринку і потреби транснаціонального капіталу в різноманітних фінансових послугах такого рівня здатні лише міжнародні банки як міжнародні фінансові посередники.

Емпіричні дослідження руху капіталу на міжнародних ринках доводять, що в основу цих процесів покладено загальноринкові закономірності, які спричиняють рух капіталу загалом: прагнення до підвищення ефективності діяльності, тобто рух на ринки з вищою ціною позичкового капіталу та з

наявністю вільних ринкових ніш. Завдяки винятковій ролі банків як основних фінансових посередників значною мірою рух капіталу на фінансових ринках набуває форми руху саме банківського капіталу. Банки при цьому виконують не лише функцію акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів, але і їх трансформації, тобто зміни кількісних та якісних параметрів грошових потоків, зокрема їх валютні параметри.

Отже, транскордонний рух банківського капіталу, на нашу думку, являє собою переміщення частини ресурсів, зосереджених у банківській галузі, з однієї країни до іншої. Основу міжгалузевого та внутрішньогалузевого руху банківського капіталу становлять закономірності вирівнювання норми прибутку та закони конкуренції. Процеси глобалізації та поширення конкуренції за національні межі зумовлюють формування механізмів переливання капіталів на світовому ринку, в інституційній моделі яких виняткову роль відіграють саме банки. Посилення конкуренції у банківському секторі спричиняє використання новітніх засобів збільшення власного і залученого капіталу, пропонування клієнтам більш широкого спектру банківських продуктів і послуг, покращання завдяки цьому конкурентних позицій на фінансових і кредитних ринках. Участь у глобальних фінансових процесах, розширення географічних меж діяльності, вихід на нові ринкові сегменти створюють додаткові конкурентні переваги для банків, дозволяють диверсифікувати ризики банківської діяльності та нарощувати обсяги операцій.

Також в основу транскордонного руху банківського капіталу покладено закономірності нерівномірності економічного розвитку окремих економічних суб'єктів, галузей, країн, регіонів. Національні відмінності процентних ставок, різні параметри вартості позичкового капіталу, незбіжність економічних циклів та монетарних пріоритетів державних регуляторів спонукає міжнародний банківський капітал рухатися на ринки інших країн у пошуках нових можливостей та більш привабливих умов ведення бізнесу.

Масштаби консолідації банківських капіталів свідчать про те, що найбільші банки у розвинених країнах досягли межі в реалізації стратегії зростання на національних ринках. Об'єднання лідерів стають дедалі

проблематичнішими через труднощі з отриманням дозволу від антимонопольних органів. Проте процеси глобалізації, розвиток регіональних і світового фінансових ринків спонукають їх до експансії за межами країни. Тому банківський капітал перетинає національні межі і починає рух у глобальному просторі. Ринки, що розвиваються, є надзвичайно привабливими з позицій прибутковості і можливості зростання бізнесу.

Отже, основними чинниками, що спричиняють транскордонний рух банківського капіталу, слід вважати прагнення до:

- розширення ринкового сегмента;
- забезпечення обслуговування клієнтів, які розширюють свою діяльність за межі країни;
- диверсифікації діяльності, у тому числі регіональної, та забезпечення ринкової стабільності;
- доступу до дешевих ресурсів або можливості більш ефективного розміщення наявної ресурсної бази;
- уникнення обмежень національного законодавства щодо окремих видів банківської діяльності;
- оптимізації податкових платежів, уникнення політичних ризиків тощо.

Основу процесів транскордонного руху капіталу становить також утворення глобальних фінансових ринків і необхідність фінансового посередництва на них. Забезпечити безперервний рух грошей на світовому фінансовому ринку і потреби транснаціонального капіталу в різноманітних фінансових послугах такого рівня здатні лише міжнародні банки як міжнародні фінансові посередники. Прискорює ці процеси розвиток регіональних економічних утворень з використанням регіональних валют, таких, як ЄС та єврозона. Введення євро створило сприятливі умови для поширення банківської діяльності за межі держави, зумовило вийти банківську конкуренцію на якісно новий рівень.

Щодо пріоритетних напрямів транскордонного руху банківського капіталу, слід наголосити на більш інтенсивному відпливі капіталу з розвинених ринків до ринків, що розвиваються (хоча спостерігається і

зустрічний потік ресурсів). Це пояснюється двома чинниками: нормою прибутку та інтенсивністю конкуренції, які є взаємопов'язаними. Існує закономірність: прискорення економічного розвитку країни зумовлює інтенсифікацію транскордонного руху банківського капіталу. Це доводять спостереження за даними процесами у постсоціалістичних країнах та у країнах Південно-Східної Азії. Рух банківського капіталу відбувається у контексті загальних економічних закономірностей розвитку, тісно пов'язаний із рухом промислового, торгового капіталів і є складовою загальних економічних процесів. Тому економічне суперництво США, Європи, Японії та країн Азії виявляється у процесах переміщення банківського капіталу.

Основними чинниками, які визначають спосіб входження банку на ринок іншої країни, є ступінь розвитку фінансової системи та банківського сектору, а також нормативно-правова база регулювання фінансової сфери. Практика доводить, що більшість випадків експансії іноземного капіталу мали місце у період недосконалого захищення прав кредиторів. На рішення банків про вихід за національні межі впливають також відмінність у темпах економічного зростання приймаючої країни та країни базування і близькість їх географічного розташування [112].

Транскордонний рух банківського капіталу переважно відбувається у двох основних формах: прямих інвестицій у вигляді створення нових банків на зарубіжних ринках, відкриття зарубіжних підрозділів або придбання пакетів акцій іноземних банків, тобто M&A, або у вигляді міжнародних кредитно-розрахункових і валютних операцій. Створення дочірніх банків на зарубіжних ринках є достатньо ризикованим, тому більшість банків іде шляхом придбання готових банківських бізнесів або відкриття зарубіжних підрозділів. Згідно з Принципами контролю за діяльністю банків з іноземною участю Базельського комітету банки, що діють на міжнародному ринку, можуть мати інтереси у таких формах іноземної банківської участі: представництво, філія, дочірня компанія, агентство, спільне підприємство або консорціум [251; 517].

Транскордонний рух банківського капіталу часто набуває форми міжнародної банківської консолідації у вигляді M&A або інших форм

об'єднань і стимулює поглиблення міжнародного розподілу праці та поглиблює інтеграційні процеси, забезпечує перерозподіл позичкових капіталів між країнами й регіонами, посилює конкуренцію на мегарівні і створює передумови до формування наддержавних органів фінансового контролю та регулювання. Міжнародна банківська консолідація спричиняє появу мегабанків і міжнародних фінансових супермаркетів, що сприяє повнішому задоволенню потреб споживачів у високоякісних фінансових послугах за міжнародними стандартами, посилює довіру до банків, сприяє ефективному розміщенню і використанню заощаджень домогосподарств.

Міжнародна консолідація банків водночас дозволяє розв'язати проблему зростання банківського бізнесу в умовах національних антимонопольних обмежень та створює можливості входження на зарубіжні привабливі ринкові сегменти. Провідними тенденціями на глобальних фінансових ринках M&A є зростання кількості угод, спрямованість потужних банків розвинених країн (США, Китай, Японія) на зарубіжні ринки, у тому числі на швидко зростаючі фінансові ринки; пожвавлення угод банків Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії за рахунок продажу другорядних і нефункціональних підрозділів. Так, один із найбільших французьких банків Societe Generale для покращання фінансових результатів своєї діяльності протягом останніх трьох років реалізує глобальну програму економії: закриває і продає нерентабельні підрозділи, скорочує персонал. Його мережу у східноєвропейських країнах скуповує угорський OTP Bank, який внаслідок цих угод перетворюється на одного з провідних гравців у банківському сегменті цього регіону і після завершення угоди з придбання Societe Generale банку Montenegro буде представлений на ринках банківських послуг одинадцяти країн.

Обсяги і напрями транскордонного руху банківського капіталу визначаються також глобальною конкуренцією, коли одні міжнародні угоди M&A провокують ланцюгову реакцію і прискорення інших. Так, великі європейські банки, відчуваючи посилення конкурентного тиску з боку банків США та Японії, вживають відповідних заходів до посилення конкурентоспроможності, у тому числі й за рахунок власного зростання та перерозподілу сфер впливу. Як приклад можна навести діяльність Deutsche

Bank, який упродовж останніх років здійснив широку географічну диверсифікацію своєї діяльності, придбавши філію Bank of America в Італії, банки Morgan Grenfell у Великій Британії, Sociedade de Investimentos у Португалії, американський банк Bankers Trust (що дало можливість виходу на фінансові ринки США), а також контрольні пакети деяких інших.

Але для зарубіжного інвестора важливим є досягнення прогнозованих цілей в умовах політичної стабільності та інституційної визначеності результатів злиття і поглинання. Наприклад, якщо іноземний інвестор має на меті розширити клієнтський чи мережевий сегмент, він здійснює купівлю української банківської установи з уже сформованою репутацією, що дозволяє максимізувати маржу шляхом використання більш дешевих закордонних ресурсів. Саме так відбувалася купівля банківською групою «UniCredit» (Італія) АКБ «Укрсоцбанк». Подібним чином укладалися й інші угоди M&A у банківському секторі.

Загальносвітова тенденція посткризового спаду обсягів угод M&A подолана і статистика останніх років свідчить про стабільне зростання їх обсягів. Так, за даними звіту KPMG International «2018 M&A Predictor» лише за перший квартал 2018 р. обсяг цих угод перевищив 1 трлн дол., а середня вартість угод зросла на 30% порівняно з аналогічним періодом попереднього року і досягла десятирічного максимуму [544].

Крім прямого об'єднання банків, також розвиваються й інші форми експансії банківського капіталу за національні межі. Зокрема, розвиваються різні форми співробітництва на основі взаємного володіння акціями.

У результаті зростання обсягів угод на глобальному ринку спостерігається позитивна, хоча і неоднозначна динаміка M&A, на що впливають посилення протекціоністських заходів з боку окремих держав. При цьому, незважаючи на проблеми регуляторного або антимонопольного характеру, за даними Global Capital Confidence Barometer, протягом останніх років зростає активність фондів прямих інвестицій [528]. Спостерігається підвищення інвестиційної привабливості європейських ринків та розвиток нових бізнес-напрямів, що пов'язано з цифровими та технологічними трансформаціями як головними драйверами M&A. Характерним є

збільшення об'єднань у секторі інвестиційного менеджменту та переорієнтація на альтернативний банкінг, посилення уваги з боку приватних інвестиційних та венчурних фондів до фінансово-технологічного сектору.

Поглиблення міжнародного поділу праці посилює прозорість національних меж для товарних і фінансових потоків. На національні ринки банківських послуг приходить іноземний капітал, вплив якого неоднозначний. Іноземні інвестиції сприяють прискореному економічному розвитку, на фінансових ринках зростають стандарти надання традиційних та інноваційних послуг економічним суб'єктам, посилюється конкуренція та рівень менеджменту у фінансових установах, зростає їх капіталізація і фінансові показники. Проте країни з недостатнім рівнем економічного розвитку і значною доларизацією економіки стають ще більше вразливими до зовнішніх шоків. Іноземні банківські групи можуть суттєво погіршувати конкурентні умови для місцевих банків, послаблювати їх конкурентоспроможність, негативно впливати на інституційну структуру банківського сектору. Прихід глобальних банків в економіку невеликих країн створює загрозу їхньому суверенітету, економічній і політичній незалежності [26].

У цих умовах важливо приділяти достатню увагу питанням фінансової безпеки держави як запоруки її захисту від зовнішніх шоків в умовах посилення прозорості фінансових ринків і зростання масштабів міжнародних фінансових потоків. Фінансова безпека держави – це такий стан її фінансової системи, а також процесів в економіці, за якого створюються необхідні умови для соціально-економічної та фінансової стабільності країни, збереження цілісності та єдності фінансової системи, у тому числі грошової, бюджетної, кредитної, податкової та валютної систем, успішного подолання внутрішніх і зовнішніх загроз у фінансовій сфері. Світовий досвід свідчить, що без забезпечення фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою.

Фінансова безпека являє собою один із найголовніших компонентів економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери, яка відображається

через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів та наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів, ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин, стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання [26, с. 245].

На підставі досліджень науковців та практики міжнародного фінансового права, враховуючи реалії сьогодення, можна стверджувати, що за умов глобалізації фінансова безпека держави набуває нових якостей: вона стає більш вразливою, оскільки створюються передумови для залучення додаткових коштів в економіку за рахунок зовнішніх джерел фінансування, перетікання банківського капіталу, інтернаціоналізації фінансової системи. Ці фактори не лише здатні сприяти економічному розвитку країни, але й досить негативно впливати на національну економічну систему, роблячи її залежною від впливу зовнішнього середовища.

Фінансова безпека передбачає безпеку у сфері державних фінансів, банківській сфері, сфері валютного ринку, а також у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектору. При цьому одним із найважливіших компонентів є безпека, насамперед у банківській сфері. Банківська безпека визначається рівнем фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективне функціонування національної банківської системи та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних чинників незалежно від умов її функціонування. Від ефективного функціонування банківської системи залежать результативність монетарного регулювання економіки, ефективність кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту тощо.

Відкритість економіки України та зростання залежності українського ринку банківських послуг від транскордонного руху іноземних капіталів спричиняють уразливість банківської системи від зовнішнього впливу. В умовах значної кількості банків з іноземним капіталом (рис. 4.4) є ризик негативного економічного і політичного тиску, критичного відпливу ресурсів, як це було під час кризи у 2008–2009 рр.

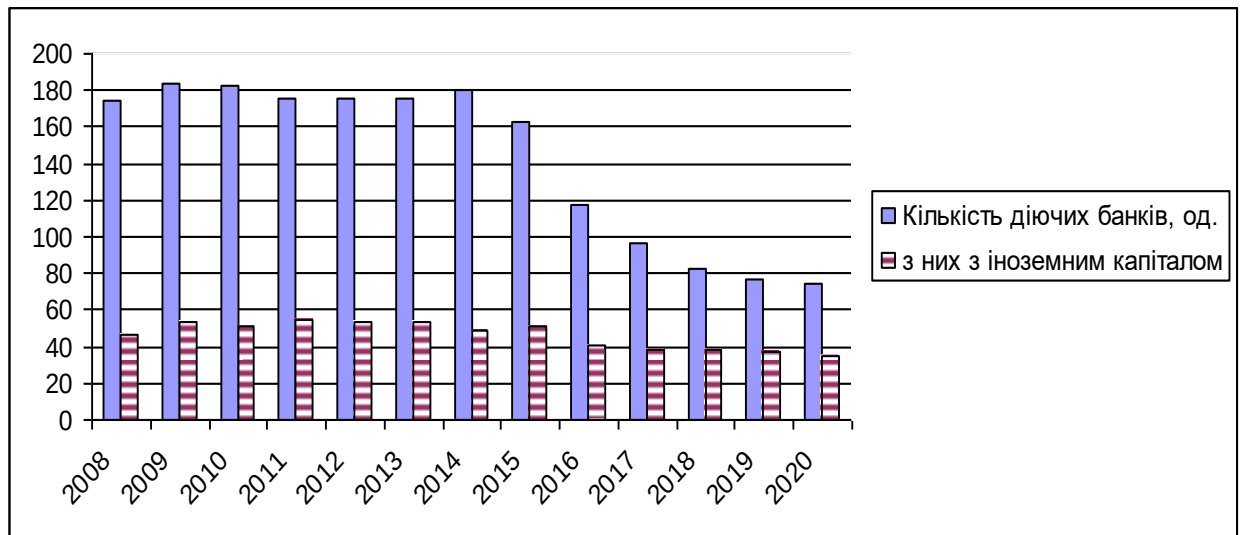

Рис. 4.4. Банки з іноземним капіталом на ринку банківських послуг України у 2008-2020 рр., од., дані на початок року

Джерело: побудовано за [250]

Так, З. Варналій та С. Онищенко акцентують увагу на високій ймовірності зростання банківських ризиків за умов припливу іноземного банківського капіталу через зниження прибутковості місцевих банків, збільшення «токсичних» активів та зростання відрахувань до резервів, надлишкової ліквідності у зв'язку з відсутністю дохідних напрямів розміщення банківських ресурсів, зростання вартості залучених ресурсів і, як наслідок, підвищення відсоткових ставок за кредитами, обмеженістю внутрішніх джерел фіндування банків, особливо довгострокових, зростанням запозичень на зовнішніх ринках і, як наслідок, рівня залежності банківського сектору від кон'юнктури світових фінансових ринків та ін. [50].

У сфері інноваційної діяльності міжнародний рух банківського капіталу для країн, що розвиваються, здатен генерувати як нові можливості, так і нові ризики. Політика інноваційного розвитку, орієнтована на використанні міжнародних інвестицій та поглиблення співпраці з міжнародним банківським капіталом, і передусім використання прямих іноземних інвестицій і технологічних розробок, для приймаючих країн криє істотні загрози, а саме: існує потенційна можливість блокування вітчизняних

інноваційних розробок, якщо у них не зацікавлені міжнародні інвестори, або вони є конкурентами по відношенню до іноземних розробок; намагання приймаючих країн зберегти під своїм контролем захищені авторськими правами інновації при зворотньому намаганні транснаціональними компаніями (ТНК) використовувати їх повною мірою тощо. Світовий досвід показує, що лише економіки тих країн, які виробили національні глобальноорієнтовані стратегії, де враховано загрози глобальної конкуренції, забезпечили позитивний ефект від співробітництва з ТНК.

Рух іноземного банківського капіталу у формі придбання банківського бізнесу (M&A) спричиняє прискорений розвиток іншої форми – міжнародного банківського кредиту. Іноземні банки та банки з участю іноземного капіталу, які функціонують на ринках, що розвиваються, де привабливіші умови розміщення ресурсів, мають широкі можливості отримання позик у материнських банків, розміщення євробондів тощо. Центральні банки країн Східної Європи навіть змушені обмежувати обсяги міжнародних запозичень вітчизняних банків. Такі заходи, наприклад, було вжито НБУ у першому півріччі 2008 р. Отже, транскордонний рух банківського капіталу в обох формах має як позитивний вплив на розвиток національних банківських систем, так і серйозні загрози.

Вихід банківського капіталу за національні межі – це об'єктивний процес, неминучий наслідок тих змін в економіці, які відбуваються під впливом розвитку продуктивних сил, процесів конкуренції та інтернаціоналізації виробництва. Однією з найгостріших проблем є оцінювання впливу іноземних банків на стан економіки приймаючих країн. Саме неоднозначність результатів у даному питанні і потребує подальших досліджень у цій сфері.

Передусім вплив іноземного банківського проникнення на місцевий банківський ринок залежить від способу цього проникнення, його основної мети і масштабів діяльності банків [394]. Якщо банки входять на ринок слідом за своїми клієнтами, вони не чекають, що працюватимуть краще за

місцеві банки чи матимуть вплив на банківську систему, до якої вони входять. З іншого боку, коли банки входять, до певного сегмента ринку, в ряді ринкових ніш вони зможуть використовувати порівняльну перевагу, що, без сумніву, призведе до тиску на місцеві банки. Але цей вплив може бути обмежений ринковим сегментом, до якого банки ввійшли. Також може статися так, що проникнення іноземних банків призведе до запровадження відсутніх до цього на місцевих ринках послуг, що стимулюватиме покращання якості обслуговування, але не створюватиме конкурентного тиску на місцеві банки.

Крім позитивного впливу на якісні й кількісні показники банківського обслуговування, зміцнення капіталізації та ресурсної бази банківської системи, ці процеси створюють низку суттєвих загроз стабільності національних фінансових ринків. Відносна ізоляція, низька привабливість для зарубіжних інвесторів розвитку національного грошового ринку може бути позитивним моментом в умовах наростання нестабільності у світовій фінансовій системі та економіці загалом. Іноземний капітал слугує своєрідним каналом проникнення зовнішніх шоків і у великих розмірах формує потенційну нестабільність у грошовій сфері, посилює процентні та валютні ризики, можливий відплив фінансових ресурсів може призводити до загрози зниження банківської ліквідності.

Очікуваний позитивний вплив іноземного капіталу на динаміку відсоткових ставок на ринках, що розвиваються, часто мало помітний, адже ціна позичкового капіталу містить ризикову та інфляційну складову, рівень яких у таких країнах часто перешкоджає швидкому зниженню процентних ставок. Позитивним є вплив іноземних банків на стандарти обслуговування, системи ризик-менеджменту, ефективність роботи персоналу. Однак щодо конкурентного середовища, тут міститься ряд суттєвих загроз. По-перше, це загроза монополізації ринку. По-друге, формування структурних деформацій у банківській галузі. По-третє, посилення вхідних бар'єрів на банківський ринок.

Інвесторами в економіку країн, що розвиваються, є компанії із розвинених країн, на ринках яких конкуренція надто жорстка. Таким чином, основними мотивами входження іноземних банків до банківського сектору країн Східної Європи були ринкові (захоплення нових ринків та отримання вищих прибутків) і регуляторні фактори. У результаті входження іноземних фінансово-банківських груп банківські системи країн-реципієнтів істотно трансформувалися [134].

Процеси глобалізації фінансових ринків і входження іноземних банків до банківського сектору істотно прискорюють процеси об'єднання (зокрема поглинання) кредитних установ як місцевими банками, так і міжнародними групами. Емпіричні дослідження показують, що входження іноземних банків через механізм злиттів і поглинань позитивно корелює з підвищенням ефективності функціонування придбаного банку. Проте якщо транснаціональний банк (ТНБ) вирішує створити дочірній банк в іншій країні, він отримує більший доступ до фінансових послуг у приймаючій країні. Сьогодні колишні соціалістичні країни мають найвищу частку іноземного капіталу в банківських активах. Так, у Польщі вона становить близько 80 %, а у Словаччині – близько 100 %. В Україні цей показник донедавна сягав 40%, а у 2019 р. він знизився до 30% (рис. 4.5) [235, с. 3]. Присутність цих банків на ринку депозитних послуг також повільно знижується, хоч цей показник неоднозначний і безпосередньо пов'язаний із рівнем довіри до вітчизняних банків.

Модель інтернаціоналізації банківського капіталу в цих країнах була не єдиною для всіх. На початку перехідного періоду іноземні банки входили на ринок переважно внаслідок створення нового банку. Завдяки вдалим економічним реформам та швидкому зростанню економіки їх присутність у регіоні зростає.

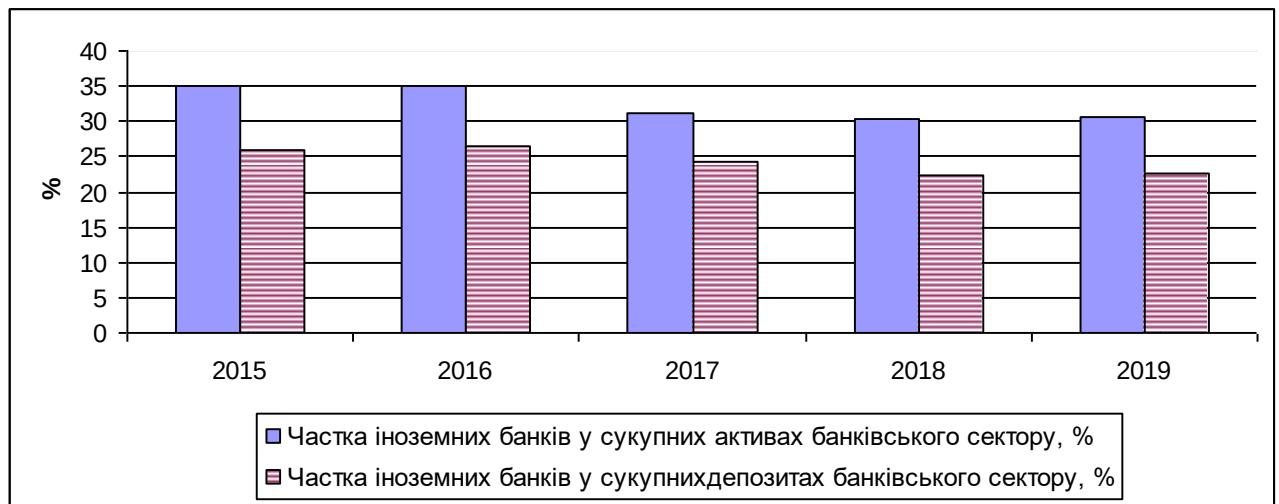

*Рис. 4.5. Зміна частки банків з іноземним капіталом у сукупних активах і депозитах банківського сектору України у 2015-2019 рр.,
%, дані на кінець періоду,*

Джерело: побудовано за [236]

У подальшому ТНБ використовували злиття і поглинання. Взагалі до основних факторів, котрі визначали спосіб входження банку на ринок країни, належали ступінь розвитку фінансової системи та банківського сектору, а також нормативно-правова база регулювання фінансової сфери країни. Практика показує, що більшість випадків експансії іноземного капіталу мали місце за наявності значних прогалин щодо захищення прав кредиторів [112].

Способи проникнення іноземних банків визначалися рядом чинників правового, фінансового, маркетингового характеру. Так перевага відкриття або придбання дочірнього (підконтрольного) банку порівняно з філією може зумовлюватися такими чинниками:

- придбання в процесі приватизації дочірніх банківських установ з готовою інфраструктурою, персоналом та клієнтською базою зменшує ризики входження на новий ринковий сегмент;
- стратегія, якої дотримуються дочірні банки, відповідає засадам поведінки іноземних інвесторів. Головною метою діяльності іноземних інвесторів є отримання прибутків у результаті реорганізації діючих та реструктуризації неефективних банків, що надає переваги порівняно зі створенням нового підрозділу, який конкурував би з іноземними банками. Тому іноземні інвестори віддають перевагу створенню дочірнього банку в

банківському секторі менш розвинених країн, якими зокрема були країни – нові члени ЄС у кінці минулого століття;

- розвиток бізнесу пов'язаний зі ступенем адаптованості до місцевого банківського ринку, банківські продукти відповідають вимогам та очікуванням клієнтів, насамперед це стосується роздрібного банківського бізнесу;

- необхідність дотримуватися вимог, встановлених на місцевих ринках (законодавчі обмеження), які є більш сприятливими для діяльності банків, ніж у країнах ЄС із розвинутою економікою. Стимулом є те, що часто за кордоном банки дістають право вести операції, заборонені в їх країні;

- дочірній банк завжди є підконтрольним материнській структурі. Водночас дочірній банк може бути не тільки дочірнім. Контроль може виражатися через значну (домінуючу) участь у капіталі банку.

Прискорення процесів міжнародного руху банківського капіталу розпочалося з 1960-х рр., коли на міжнародні фінансові ринки активно вийшли банки США, Великобританії, Франції та ін. Це супроводжувалося відповідною лібералізацією національного банківського законодавства. Новий поштовх цим процесам дали ринкові зміни в економічних системах східноєвропейських країн. Фінансова глобалізація та зростаюча конкуренція на ринку постачальників банківських послуг зумовили широкомасштабну експансію іноземного капіталу на нові ринки, передусім – на ринки пострадянських країн. Постсоціалістичні країни, зокрема – Україна та Російська Федерація, також зіштовхнулися із проблемою лібералізації доступу іноземного банківського капіталу на національний ринок у зв'язку зі вступом до СОТ. Наприклад, Вірменія, Молдова, Грузія, Україна, Киргизія внесли зміни до національного банківського законодавства, що відкрили доступ іноземним банкам на національні банківські ринки.

Ці явища несуть у собі як великий потенціал прискорення економічного розвитку, так і великі фінансові ризики й загрози. Зростає чутливість національних економік до світових кризових явищ, знижується ефективність монетарного регулювання на національному рівні. Прискорення міжнародного руху капіталів в умовах глобалізації визначається його

наслідками як для країн-реципієнтів, так і для донорів. Особливого значення набуває дослідження впливу міжнародного руху банківського капіталу на розвиток економіки менш розвинених країн, їхньої готовності до ефективного використання їх потенціалу. Україна як реципієнт міжнародних фінансових інвестицій має значний потенціал прискорення економічного розвитку, інноваційного оновлення економіки. Тому постають питання, якою мірою потрібно стимулювати процеси глобалізації у фінансовій сфері, як впливати на темпи нарощування міжнародних банківських інвестицій і транскордонного руху капіталів, а також які регулятивні заходи держава має запровадити.

Суперечливість і проблемність ситуації підкреслюють висловлювання вітчизняних політиків та економістів, які після початку іпотечної кризи у США та країнах Європи оптимістично стверджували, що вітчизняну економіку ці проблеми оминуть через недостатній рівень розвитку фінансового ринку та ринку нерухомості. Інакше кажучи, з розвитком фінансового ринку й асортименту фінансових послуг, міжнародної інтеграції кредитної системи посилюватимуться не лише позитивні тенденції у цій сфері, а й потенціальні загрози.

Процес лібералізації доступу іноземних фінансових структур на український ринок фінансових послуг спостерігається упродовж останніх років. Серед зарубіжних банків національний ринок вважається прибутковим і перспективним, а основною формою контролю іноземного капіталу стала купівля вітчизняних банків разом з інфраструктурою, мережею філіалів, відділень, банкоматних мереж. Для іноземних структур дешевше купити, аніж створити новий банк [137].

З іншого боку, банківська система України ще не є настільки потужною, щоб забезпечити на вітчизняному ринку потреби підприємств і населення у кредитах, достатнє територіальне охоплення, якість і належний асортимент послуг, розгалужену роздрібну мережу, добре збалансований, диверсифікований портфель і розвиток на цій основі економіки країни. Ці питання почали активніше вирішуватися у зв'язку з переходом низки вітчизняних банків під контроль іноземного капіталу.

Оскільки транскордонний рух капіталу на фінансових ринках відбувається у формі фінансових активів, номінованих у валютах розвинених країн, це створює ряд додаткових загроз для країн з високим рівнем доларизації економіки, як це можна було спостерігати у кризових умовах в Україні. Це суттєво впливає на кон'юнктуру валютного ринку та вартість активів, номінованих в іноземній валюті. Наприклад, під час кризових явищ 2008-09 рр. та у 2014 р. значний портфель депозитів та кредитів в іноземній валюті суттєво погіршив стан банківської системи України. Зміна валютного курсу стала одним із чинників критичної недокапіталізації банків.

Вплив транскордонного руху капіталу на розвиток національних банківських систем багатосторонній та доволі неоднозначний. Те, що для одних країн було благом у вигляді підвищення рівня інвестицій в економіку, впровадження нових технологій обслуговування, зниження ставок за кредитами, для інших у певні моменти історії оберталось негативними наслідками у вигляді масового відпливу капіталу під час економічних криз, зниженням конкурентоспроможності економіки внаслідок зміни структури банківського кредитування, звільнення персоналу банків, погіршення рівня економічної безпеки країни.

З цих позицій становить інтерес досвід регулювання створення та діяльності філій іноземних банків у країнах Центральної та Східної Європи, який може бути порівняний з прийнятими Україною зобов'язаннями щодо доступу філій іноземних банків на внутрішній ринок відповідно до вимог «Генеральної угоди про торгівлю послугами» ГАТС та «Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС». Так, дія «Генеральної угоди про торгівлю послугами» поширюється на надання послуг країнами – членами світової торгівлі СОТ через транскордонну поставку, комерційну присутність, присутність фізичних осіб. Найпоширенішою формою банківської діяльності на ринках інших країн є надання послуг через власні зарубіжні філії. Відповідність зазначеним правовим актам вимагає скасування усіх обмежень щодо організаційних форм надання послуг іноземними банками на території країни-члена. Із прийняттям 16 листопада 2006 р. змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність»,

передбачених Законом № 358-V, така можливість була надана (хоч і після вступу України до СОТ). Однак проблема ризиків діяльності філій закордонних банків в Україні залишилася при цьому нерозв'язаною і згодом може лише посилити дестабілізуючий вплив глобалізаційних чинників на функціонування вітчизняного банківського сектору [137].

Одним зі стратегічних напрямів зовнішньоекономічної діяльності на той момент була участь у СОТ і надання вітчизняному законодавству відповідності вимогам угод цієї організації. З урахуванням досвіду формування правового поля діяльності філій іноземних банків у країнах Центральної та Східної Європи та перспектив євроінтеграції української економіки зміни вітчизняного банківського сектору полягають у наступному: по-перше, операції філій іноземних банків мають здійснюватися на тих самих засадах, що й операції місцевих банків; по-друге, доцільно встановлювати спеціальні або додаткові вимоги щодо створення філій іноземних банків та їх легалізації. Це стосується переліку документів, які необхідно додати для отримання дозволу на створення філії, заявки на одержання ліцензії на здійснення банківської діяльності та заявки про легалізацію. З моменту вступу України до Світової організації торгівлі іноземні банки також дістали можливість створювати в Україні свої відділення [98].

Банківський нагляд може здійснюватися шляхом як загальних, так і спеціальних вимог. Але в кожному разі повинні мати місце двосторонні угоди між органами банківського нагляду країни походження та відповідними органами країни розташування іноземного банку. Головні проблеми, що виникають при цьому, стосуються насамперед таких моментів. По-перше, філії іноземних банків діють на правових засадах тих країн, звідки походять ці банки. Наслідком цього може стати істотне послаблення контролю і регулятивного впливу на них з боку Національного банку України. У результаті центральний банк може втратити можливість проводити повноцінну грошово-кредитну політику через відповідні механізми впливу на банки другого рівня. По-друге, філії іноземних банків матимуть кращі можливості щодо обсягів ресурсної бази, асортименту послуг, технічних засобів функціонування та рівня менеджменту порівняно з

вітчизняними банківськими установами. Це означає, що іноземні банки зможуть досить швидко освоїти великі сегменти вітчизняного фінансового ринку та залучити кращих клієнтів, пропонувати вигідніші умови обслуговування. У перспективі це матиме своїм наслідком опанування філіями іноземних банків сектору великого й середнього бізнесу та витіснення вітчизняних банків у менш привабливі й більш ризиковані сфери малого бізнесу та обслуговування населення. А в подальшому в умовах активізації процесів злиття і поглинання можна очікувати банкрутства або переходу більшої частини банківського бізнесу у власність іноземного капіталу, як це вже трапилося в ряді країн Центральної та Східної Європи (передусім у Польщі, Чехії, Угорщині). Особливістю цієї тенденції є переважання частки іноземного капіталу не стільки у структурі статутного капіталу банківської системи тієї чи іншої країни, скільки у сукупних активах відповідних банківських систем, що є набагато показовішим. Саме зростання частки іноземного капіталу у структурі активів кредитної системи вказуватиме на підконтрольність іноземним інвесторам кредитної політики і стратегії вкладень банківських установ, що визначатиме перспективи розвитку галузей і секторів вітчизняної економіки, у такий спосіб, який видаватиметься найприйнятнішим зарубіжним акціонерам банків.

По-третє, кредитна політика банків, цілком очевидно, буде орієнтована на розвиток тих галузей і секторів української економіки, що мають порівняно високі прибутки й низькі ризики виробничої діяльності, а також, найголовніше, розвиток яких не передбачає конкурентних загроз на внутрішньому ринку України та зовнішніх ринках для зарубіжних компаній, пов'язаних з відповідними банками. Підприємства з нижчим рівнем конкурентоспособності, які, проте, мають стратегічне значення для економічної безпеки України, або будуть позбавлені кредитних ресурсів, або кредитуватимуться на значно жорсткіших умовах, ніж ті, що пропонувались українськими банками. Передусім це стосується галузей металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості, які були основою економічного зростання України в останній період. За таких умов ризики перетворення

вітчизняної економіки на сировинний придаток розвинутих країн не видаються надто гіпотетичними.

По-четверте, філії іноземних банків можуть зосередити увагу переважно на спекулятивних видах діяльності, які забезпечують високу швидкість обігу капіталу та отримання прибутку від вкладених коштів. Прикладом може слугувати діяльність іноземних банків в Україні у період першої половини 1990-х рр., коли головною метою їх приходу на вітчизняний фондовий ринок було інвестування коштів в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Після зниження ставок на ринку ОВДП і скорочення обсягу спекулятивних прибутків від цих операцій такі банки негайно згорнули свою діяльність на ринку банківських послуг в Україні. Йдеться про іноземні банки «Credit Suisse First Boston Ukraine» та «Societe Generale».

По-п'яте, існує ряд суттєвих проблем організаційного характеру, серед яких формування консолідованої звітності, наявність уніфікованих правил контролю за ризиками і порядку відшкодування збитків, що їх може спричинити філія, відсутність чіткого плану дій за вірогідного банкрутства іноземного банку.

По-шосте, якщо прибутки філій іноземних банків спрямовуватимуться у загальний обсяг прибутків їх головних банків, де вони й оподатковуватимуться, це спричинить зниження дохідної бази бюджету України.

Потреба забезпечення капіталізації банків і залучення іноземних інвестицій актуалізує питання створення банків з іноземним капіталом і відкриття філій іноземних банків на території України. Аналіз досвіду залучення іноземного банківського капіталу в зарубіжних країнах показує, що саме іноземні інвестиції в банківський сектор сприяють розвитку та підвищенню основних показників банківської системи. У переважній більшості країн Європи та світу за останні роки іноземний капітал у банківській сфері став важливим джерелом збільшення капіталів банків. Як уже зазначалося, у країнах Центральної та Східної Європи у 90-х рр. XX ст. відбувалося швидке проникнення іноземного капіталу в банківський сектор, частка якого збільшилася з 8 % до 56 %. Однак приплив іноземного

банківського капіталу у різних країнах має свої особливості й відмінності. Так, порівнюючи з іноземним капіталом, який відіграє провідну роль у банківських системах Центральної та Східної Європи, в Азії його частка збільшується повільно і становить близько 5–10 %. Варто зазначити, що експансія іноземного банківського капіталу, крім глобалізації фінансових ринків і конкуренції у власних країнах, характеризується регіональними особливостями, такими як культурна або мовна подібність. Так, наприклад, у Латинській Америці домінують іспанські банки, у Центральній і Східній Європі – австрійські, бельгійські та німецькі банківські установи, а в країнах Азії – японські й австралійські банки.

На думку фахівців, необхідно стимулювати залучення іноземного капіталу і у банківський сектор України [319]. Банківські установи з іноземним капіталом на території нашої країни мають працювати на тих самих умовах, що і вітчизняні банківські установи. Обмеження на приплив іноземного капіталу має встановлюватись у разі значного зростання обсягів іноземних банківських капіталів для забезпечення стабільності національних банків. Обмеження на іноземний капітал мають бути встановлені у вигляді допустимої межі участі іноземного капіталу у сукупному банківському капіталі країни. Зі світової практики відомо, що оптимальне значення цього обмеження, яке дає змогу залучати іноземний капітал в економіку, не допускаючи істотного ризику погіршення стабільності роботи банківської системи, становить 49 %.

Результати аналізу українських умов щодо сприйняття ризиків залучення банківського капіталу засвідчили його доволі високий рівень, що зумовлюється:

- відносно слабким, за європейськими мірками, розвитком банківської системи та низькою конкурентоспроможністю вітчизняних банків;
- високим рівнем відкритості для іноземних інвесторів;
- фактичною відсутністю механізмів регулювання припливу, рівня та якості іноземного капіталу в банківській системі;
- відсутністю гарантій довгострокової стабільності у країні.

Варто зазначити, що українське правове поле діяльності банків поступово адаптується до міжнародних стандартів банківської діяльності. Така тенденція зумовлена об'єктивними закономірностями розвитку фінансових ринків, потребою забезпечення міжнародних інвестицій та участі України у світових економічних процесах, інноваційного оновлення національної економіки та його ресурсного забезпечення, інтеграції вітчизняної банківської системи у світове співтовариство.

4.3. Міжнародні стандарти банківського нагляду у механізмі забезпечення консолідації банків

Глобалізація світових фінансів трансформує середовище, в якому функціонує національна економіка. Цей процес генерує багато питань щодо форм і методів втручання державних регуляторів у функціонування банків та інших фінансових посередників. Здатність окремих країн контролювати потужні міжнародні фінансові потоки або обмежувати деякі транскордонні фінансові трансакції дедалі відносно зменшується, наражається на сильну протидію ТНК та ТНБ. Вплив цих суб'єктів, а також міжнародних фінансових організацій на економічну політику окремих країн зростає.

Фінансова глобалізація спричиняє багато надзвичайно складних проблем і суперечностей. Конфлікт між національним і глобальним є однією з рушійних сил трансформації сучасної світової економіки. Глобальна «ланцюгова реакція» поширення фінансових та валютних криз, як продемонстрували події 2007–2009 рр., є одним із яскравих прикладів негативного потенціалу глобалізації, що загрожує стабільності розвитку національних економік. Крім того, як уже зазначалося, вигоди фінансової глобалізації розподіляються між окремими країнами нерівномірно. Усе це викликає протидію державних регуляторів, які намагаються відстояти свої національні інтереси, фінансово-економічну безпеку, втримати важелі регулювання економікою та захистити добробут своїх громадян у новому, мінливому середовищі. Уряди та банківські регулятори багатьох країн розуміють, що найефективніше досягти цих цілей вони можуть, координуючи політику та об'єднуючи зусилля. Глобалізація фінансового

середовища ставить, таким чином, на порядок денний питання про відповідну «глобальну» координацію дій країн у фінансово-економічній сфері, надзвичайно відповідальну роль світових фінансових організацій (МВФ, МБРР та ін.) у регулюванні валютно-фінансових проблем та забезпеченні прогнозованої (керованої) еволюції сучасної валютно-фінансової системи.

Фінансова глобалізація посилює залежність економічної ситуації в окремих країнах від ситуації на світових фінансових ринках. У разі регіональної або світової фінансової кризи національні регулятори практично нездатні забезпечити стабільність та ефективність фінансової системи. Тому потрібно формувати механізми забезпечення фінансової стабільності на мегарівні. Ситуація останніх років свідчить про існування реальних загроз у даній сфері і неспроможність сучасних міжнародних фінансових організацій їх подолати.

На зламі XX і XXI століть та протягом двох останніх десятиліть банківський сектор більшості країн зазнав значних трансформацій: стали більш відчутними інституційні зміни, значно збільшилися обсяги активів окремих секторів і підсекторів економіки, більш динамічними стали їх структурні зміни, спостерігається чітка тенденція до формування потужних фінансових конгломератів, інтеграції ринків фінансових і банківських послуг. Також відчутно посилюється суперечність між глобальним характером діяльності окремих фінансових інститутів та національним рівнем регулювання й нагляду за їх діяльністю. Банківські запозичення на зовнішніх ринках, притаманні дочірнім банкам, крім позитивного інвестиційного ефекту, створюють певні загрози стабільності у монетарній сфері. Процеси фінансової глобалізації прискорюють транскордонний рух банківського капіталу і супроводжуються міжнародними угодами консолідації банків, які суттєво впливають на конкурентне середовище не лише в банківських секторах окремих країн, але й на глобальних ринках банківських послуг. Міжнародні угоди М&А сприяють появі глобальних банків (додаток В), національна належність яких стає формальною. Реально ці банки є корпораціями, що на основі системи участі об'єднують фінансово-кредитні

установи різних країн і їх діяльність лише частково контролюється національними банківськими регуляторами. Тому гостро постає питання про обмежені можливості регуляторного впливу національних центральних банків на діяльність ТНБ, необхідність узгодження їхніх дій та формування мегарегулятора глобального ринку банківських послуг.

Фінансова глобалізація виявляється також у формуванні єдиних правових засад і регуляторного механізму функціонування фінансового ринку. Формування глобальних ринків, активний вихід міжнародних мегабанків на національні ринки і ризики, пов'язані з цим, спричинили появу регуляторних механізмів на глобальному ринку. На сьогодні частково ці функції виконує Базельський комітет з питань банківського нагляду, який з 1974 р. функціонує при Банку міжнародних розрахунків і випускає директиви та рекомендації для національних органів банківського нагляду з метою їх уніфікації та недопущення кризових ситуацій у банківських системах (детальніше його роль розглянемо далі). Діяльність Комітету з банківського нагляду у м. Базель спрямована на усунення ризиків, пов'язаних з інтернаціоналізацією у банківській сфері. Формування єдиних вимог щодо банківського капіталу, банківських ризиків сприяє адаптації національної банківської системи до функціонування в умовах глобалізації.

Проміжним етапом формування глобальних регуляторів у банківській сфері та на ринках фінансових послуг є створення регіональних органів банківського регулювання й нагляду. До них належать Група міжнародного центру фінансового нагляду, Карибська Група органів банківського нагляду, Арабський Комітет з питань банківського нагляду, Робоча група з питань банківського нагляду Асоціації банків країн Східної Азії та Океанії, Асоціація наглядових органів, що здійснюють нагляд за діяльністю банків Північної та Південної Америки, Група органів банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, Група органів банківського нагляду франкомовних країн, Європейська банківська адміністрація, Ісламський комітет з питань фінансових послуг, Регіональна наглядова група Центральної Азії та Закавказзя, Підкомітет з питань банківського нагляду Співдружності розвитку Південної Африки, Форум органів банківського

нагляду Організації центральних банків Південно-Східної Азії, Австралії та Нової Зеландії, Комітет органів банківського нагляду у Західній і Центральній Африці, Асоціація органів нагляду за діяльністю фінансових установ країн Тихоокеанського регіону та ін. (додаток С) [142].

Функціонування регіональних органів, що наділені повноваженнями банківського регулювання і нагляду, може бути пов'язане з діяльністю регіональних валютних об'єднань, таких як єврозона. У зв'язку з необхідністю забезпечення використання спільної валюти відповідно до статті 8 Договору про заснування ЄС з 1 червня 1998 р. функціонує Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) – наднаціональний орган грошово-кредитного регулювання, що об'єднує Європейський центральний банк (ЄЦБ) і національні центральні банки усіх країн-членів ЄС. Національні центральні банки країн єврозони втратили незалежність у проведенні монетарної політики і після входження до ЄСЦБ стали підзвітні ЄЦБ. Національні центральні банки країн ЄС, що не перейшли на євро, є членами ЄСЦБ з обмеженим статусом. Вони беруть участь у роботі створенням ЄЦБ національні центральні банки втратили право на проведення самостійної облікової і кредитної політики, політики на відкритому ринку, політики мінімального резервування [256].

Після світової фінансової кризи 2007–2009 рр. система нагляду за діяльністю банків та інших фінансових інститутів в ЄС була суттєво реформована у напрямі посилення контролю діяльності транснаціональних фінансових угруповань та формування єдиної системи вимог і правил. Оскільки більшість ТНБ на європейських та світових фінансових ринках під час кризових подій продемонстрували низьку фінансову стійкість, суттєве погіршення фінансових показників і потребували державної підтримки, постало питання про підвищення стандартів банківського нагляду та їх стандартизацію на міжнародному рівні. Тому Європейська комісія запропонувала розробити відповідні рекомендації спеціально створеній групі, на основі яких з 2010 р. розпочалося реформування системи регулювання і нагляду на фінансових ринках [11]. Для цього наприкінці 2010 р. Європейським Парламентом і Радою було затверджено пакет документів:

- Регламент Європейського Парламенту і Ради «Про створення Європейського Комітету Системних Ризиків» від 24.11.2010 № 1092/2010;
- Регламент Європейського Парламенту і Ради «Про створення Європейського органу з банківського нагляду» від 24.11.2010 № 1093/2010;
- Регламент Європейського Парламенту і Ради «Про створення Європейського органу зі страхового нагляду і нагляду у сфері пенсійного забезпечення» від 24.11.2010 № 1094/2010;
- Регламент Європейського Парламенту і Ради «Про створення Європейського органу з нагляду за ринком цінних паперів» від 24.11.2010 № 1095/2010 [126; 552; 525].

Відповідно до цих документів було створено Європейську систему фінансового нагляду (The European System of Financial Supervisor, ESFS), яка діє з 2011 р. та об'єднує Європейську наглядову раду (The European Supervisory Authorities, ESA), Європейську раду з системних ризиків (The European Systemic Risk Board, ESRB), Об'єднаний комітет органів нагляду в ЄС (The Joint Committee of the European Supervisory Authorities, JCESA), національні наглядові органи країн-членів ЄС (the national supervisory authorities of EU member states) (рис. 4.6) [525].

До складу Європейської наглядової ради входять інституції, що координують нагляд за фінансовими установами та фінансовими ринками в ЄС, формують загальні вимоги та стандарти такого нагляду, а саме: Європейський орган банківського нагляду (The European Banking Authority, ЕВА) у Лондоні, Європейський орган зі страхового нагляду та нагляду у сфері пенсійного забезпечення (The European Insurance and Occupational Pensions Authority, ЕІОРА) у Франкфурті, Європейський орган нагляду за цінними паперами та ринками (The European Securities and Markets Authority, ESMA) у Парижі.

До Європейського органу банківського нагляду передані функції Комітету Європейського Банківського Нагляду (Committee of European Banking Supervisors, CEBS), які були значно розширені з урахуванням кризового досвіду. Його призначення – створення і запровадження єдиних гармонізованих правил пруденційного нагляду за діяльністю фінансових

інститутів з метою недопущення порушення прав вкладників, інвесторів та клієнтів.

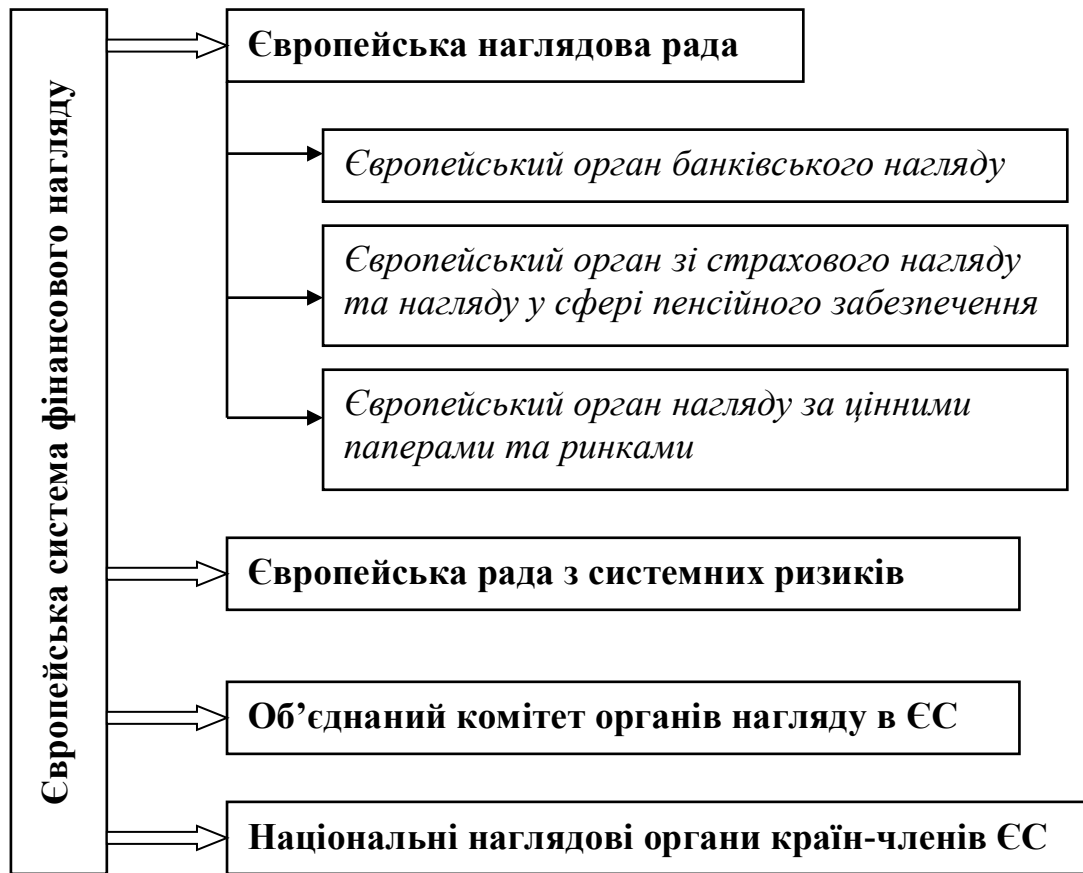

Рис. 4.6. Європейська система фінансового нагляду

Джерело: складено автором на основі [525]

На Європейський орган банківського нагляду покладено відповідальність за формування єдиних вимог до діяльності банків в ЄС, розробку й адаптацію відповідних технічних стандартів та інструкцій, прийняття відповідних документів, які затверджуються Європейською Комісією і є обов'язковими до виконання у країнах-членах ЄС. Це фактично наддержавний орган банківського регулювання й нагляду, повноваження якого вищі за повноваження національних центральних банків. Він визначає порядок проведення стрес-тестувань європейських банків для своєчасного виявлення проблем з капіталізацією, ризик-менеджментом, ліквідністю, вимоги до звітності банків за результатами стрес-тестувань та оцінки ризиків. Метою його діяльності також є забезпечення прозорості діяльності фінансових установ та формування рівних і справедливих умов конкуренції [525].

Отже, під впливом глобалізаційних процесів об'єктивно ускладнюється організація регулювання та нагляду за діяльністю національних банківських систем, відбувається пошук нових інструментів і побудова механізмів ефективного функціонування ринку послуг фінансових посередників. Як зазначає С. Науменкова, посткризовий етап розвитку фінансових систем більшості країн характеризується оновленням систем регулювання і нагляду за фінансовим сектором, в основу якого покладено інституційні перетворення на основі створення нових або реорганізації діючих регуляторів, розширення їх повноважень, посилення наглядових вимог і вдосконалення нормативно-правового забезпечення регуляторних механізмів [217]. Але, незважаючи на це, повинні залишатися незмінними принципи забезпечення інституційної незалежності регуляторних органів, а саме: надання їм відповідних повноважень, захищеність від втручання у здійснення регуляторних функцій іншими органами державного управління, повноваження ініціювати у разі потреби зміни законодавства. Однак принцип інституційної незалежності центральних банків, який було сформульовано відповідно до Міжнародної фінансової конвенції 1920 р., на початку XXI ст., зазнає суттєвих змін. По-перше, формування регіональних валютних об'єднань, таких як зона євро, спричиняє втрату незалежності центральних банків країн-членів зони, оскільки вони тепер підпорядковуються Європейському центральному банку. По-друге, зростає роль центральних банків як регуляторів не лише монетарної сфери і банківської системи, а й економіки загалом, оскільки зміна пропозиції грошей має все більший вплив на темпи зростання ВВП, спричиняє необхідність узгодження регуляторних заходів центральних банків та урядів і неминуче призведе до створення механізмів узгодження їхніх дій та відповідних інституційних змін.

Одним із виявів фінансової глобалізації є зниження бар'єрів для міжнародного переливання капіталів і руху фінансових інструментів. Поглиблення міжнародного поділу праці спричиняє посилення прозорості фінансових меж національних банківських систем. Це сприяє у більшості випадків економічному зростанню, активізації інвестиційної діяльності й позитивно позначається на добробуті населення країн. Відбувається

розширення бази інвесторів, які вкладають капітал в країни, що розвиваються, що сприяє диверсифікації та зниженню ризиків зовнішніх інвестицій для країн, відбувається посилення диверсифікації інвестицій у глобальному вимірі. Підвищення ролі банківських систем кожної країни в економічному зростанні досягається за рахунок спрямування регулятивних заходів на адекватність інноваційним трендам світового розвитку [537, с. 97–127]. Формування інтегрованої структури світової інноваційної сфери відбувається шляхом використання спільного інтелектуального потенціалу, фінансових, виробничих та інформаційних ресурсів. Це, безумовно, позначається на банківській діяльності, змушує кредитні та фінансові установи забезпечувати необхідними інвестиційними ресурсами реальний сектор економіки, брати безпосередню участь в організації інноваційних процесів.

Але фінансова глобалізація спричиняє певні ризики, які мають адекватно оцінюватися національними регуляторами. В умовах надмірного припливу капіталу на національні фінансові ринки реагування банківських установ полягає у більш активному використанні отриманих коштів шляхом необмеженого або сприятливого кредитування окремих сегментів (наприклад, ринку іпотечного житла) і прийнятті на себе підвищеного ризику. Водночас інтеграція фінансових ринків зумовлює зростання темпів розповсюдження імпульсів фінансової нестабільності з однієї країни до іншої, а збільшення трансграничних потоків капіталу – зростання ризику закриття позицій у період волатильності. Це спонукає до вивозу капіталу і таким чином спричиняє зниження ліквідності банківської системи.

Центральні банки у своєму прагненні підвищити ліквідність банківської системи або стимулювати зростання економіки можуть необґрунтовано нарощувати грошову пропозицію. У результаті цих процесів виникають так звані «фінансові бульбашки» – зростає спекулятивний фінансовий капітал, що не обслуговує потреби реального сектору економіки, посилюється закредитованість економічних суб'єктів і зростають кредитні ризики, а неповернені кредити здатні викликати потрясіння банківської системи. Наприклад, масштабна світова фінансова криза 2007–2009 рр. супроводжувалася банкрутствами потужних інвестиційних банків, таких як

J.P. Morgan, Ber Streams, Lehman Brothers, Merrill Lynch, або перетворенням їх у звичайні комерційні банківські установи, як це відбулося з такими банками, як Goldman Sachs і Morgan Stanley [477].

Загрозу для стабільного функціонування банківської системи будь-якої країни становить валютна гегемонія США, ЄС, Японії, що сформувалася відповідно до тенденцій розвитку світової економіки та засад Ямайської валютної системи. Тенденція до зміцнення останніми роками позицій юаня не змінює принципово режим керованості плаваючих валютних курсів, а лише додає до тріади США–ЄС–Японія ще одного світового гравця – Китай. У таких глобалізованих умовах проведення антициклічної та урівноважуючої платіжний баланс монетарної політики дозволяє цим країнам розповсюджувати валютні та фінансові шоки на банківські системи менш розвинених країн, країн із відкритою економікою, які значною мірою залежать від світових валют провідних країн світу.

Наприкінці XX ст. у розвинених країнах також відбуваються зміни щодо перерозподілу повноважень з регулювання діяльності банків та інших фінансових установ між центральними банками та окремими інституціями, такими, як Агенції з фінансових послуг у Великій Британії та Японії, Федеральне управління фінансового нагляду (BaFin) у Німеччині та ін. Це пов'язано з розвитком ринків фінансових послуг, банківських систем, тенденціями універсалізації банківської діяльності та появою фінансових супермаркетів і відповідно потребами уніфікації регуляторних вимог до різних видів фінансових посередників різного правового статусу. В Україні на сьогодні питання створення мегарегулятора є дискусійним і суперечливим, проте вже зроблено перші кроки у даному напрямі: Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг», відомий як Закон про «спліт», яким передбачається зосередження регуляторних функцій у центральному банку [284]. Як показує зарубіжний досвід, у розвинених країнах мегарегулятор функціонує відокремлено від центрального банку, останній відповідає за монетарне регулювання і грошову стабільність.

За оцінкою фахівців, важливим у регулюванні банківської системи є координація заходів монетарної та фінансової політики, вдосконалення структури емісійного та трансмісійного механізму, балансування попиту та пропозиції грошей [546]. При цьому в умовах глобалізації фінансові ризики модифікуються, що становить труднощі в їх розпізнаванні і додаткову загрозу для грошово-кредитного обігу. Тому потрібно розширювати традиційні інструменти регулювання банківської системи, доповнювати їх новітніми, передусім інституційними та фінансово-пруденційними [181, с. 84], що має позитивно впливати на зміцнення фінансової стабільності [551]. Застосування пруденційних інструментів, систем моніторингу і протидії тіньовим операціям у банківській сфері відбувається шляхом удосконалення стандартів обліку та аудиту регулювання якості активів банків. Ці заходи мають характер загальноприйнятих рекомендацій. Конкретна практика застосування фінансових інструментів регулювання має свої особливості для кожної країни. У регулюванні вітчизняної банківської системи за цим напрямом у 2018 р. також спостерігалися зміни: запровадження в бухгалтерському обліку Міжнародного стандарту фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти» (МСФО 9). Перехід банків до МСФО 9 є дещо проблемним, НБУ декілька разів його відтермінував.

Водночас слід враховувати, що глобалізація загострює питання достовірності вимірювання надійності банківських систем і окремих банків. Виникнення і поширення кризових явищ у фінансовій сфері, банкрутство всесвітньо відомих інвестиційних і комерційних банків виявили невисоку ефективність і об'єктивність діяльності багатьох рейтингових агенцій. Відсутність належної юридичної відповідальності не дає змоги офіційно підтвержувати фінансову спроможність і надійність як окремих фінансово-кредитних установ, так і банківських систем окремих країн, зменшувати тим самим фінансові ризики їх діяльності.

В Україні банківська система потребує посилення інституціонального забезпечення не лише в контексті глобалізації але й з урахуванням існування значного тіньового сектору, відмивання коштів, інших порушень банківської діяльності. Важливо забезпечити ефективний нагляд за банківською

діяльністю, створити умови, що унеможливляють використання банківських установ для відмивання грошей і незаконного виведення їх за кордон. Зазначимо, що Національний банк України здійснює певну роботу у цьому напрямі: встановлено окремі правові механізми запобігання використанню фіктивних документів при відкритті рахунків у банках, удосконалено правила ідентифікації клієнтів. Національна система масових електронних платежів дозволяє суттєво скоротити готівковий оборот в економіці країни, що сприяє ефективному контролю держави за рухом коштів за кордон через банківську систему. Ці заходи вже дають певні результати: НБУ було виявлено останніми роками випадки здійснення комерційними банками багаторазових платежів в іноземній валюті невеликими сумами за стислий термін часу, що мали ознаки сумнівних операцій. Внесення відповідних змін у нормативно-правові акти заблокувало умови для проведення сумнівних та незаконних операцій. Загалом за 2018 р. НБУ в рамках фінансового моніторингу направив правоохоронним органам інформацію щодо операцій 42 банків та 8 небанківських фінустанов.

Світова практика показує переважання опосередкованих методів регулювання банківських операцій, серед яких найбільшого поширення набули нормативні, коригуючі і податкові методи. Застосування нормативних методів регулювання пов'язано зі зміною кількісних характеристик операцій, встановленням розмірів обмежень або пільг. Коригуючим методам властива гнучкість та оперативність, можливість обмежувального або стимулюючого впливу як на окремі операції, так і на банківську діяльність загалом.

Світова практика накопичила значний досвід регулювання банківської системи в умовах глобалізації, який свідчить про неоднозначні результати застосування тих чи інших заходів. Так, спроби подолати інфляцію засобами використання жорстких монетарних інструментів стримують позитивну динаміку економічного зростання у реальному секторі. Відкритість економіки більшості країн із трансформаційною економікою посилює вразливість фінансового сектору і банківської системи до зовнішніх шоків. Внаслідок цього надмірно посилюється волатильність валютного ринку,

змінюється вартість фінансових ресурсів, стан платіжного балансу країни тощо. Нестабільність таких економічних показників, як ціни, процентні ставки, валютний курс та інші негативно впливає на якість банківського менеджменту, не дає змоги реально визначити прибутковість кредитування окремих проєктів, що впливає на горизонт прийняття рішень і строк надання кредитів.

Національні особливості функціонування банківських систем та застосування регулятивних інструментів демонструють їх неоднозначний вплив на динаміку макроекономічних параметрів. На сьогодні однією з перешкод до відновлення кредитування банками реального сектору української економіки є використання такого регулятивного інструменту, як депозитні сертифікати НБУ. Вони були запроваджені з метою підтримки ліквідності банків та прибутковості їх діяльності в умовах фінансової та політичної нестабільності, коли надлишок ліквідних коштів можна було спрямувати на валютний ринок для валютних спекуляцій. Однак можливість фактично безризикового інвестування коштів у депозитні сертифікати НБУ за прийняттого рівня їхньої дохідності не стимулювала банки брати на себе кредитні ризики. Тому економісти закликають НБУ обмежити використання даного інструменту. Натомість Нацбанк з 1 грудня 2019 р. для регулювання ліквідності банківської системи запроваджує новий інструмент – дисконтний депозитний сертифікат і стимулюватиме розвиток вторинного ринку депозитних сертифікатів.

Захист банків та їх клієнтів від можливих наслідків фінансових ускладнень та негативних глобалізаційних впливів на практиці здійснюється за допомогою загальних та спеціальних протекціоністських заходів. Загальними протекціоністськими заходами є:

- створення та функціонування фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- формування банками резервів для відшкодування можливих втрат за позиками та іншими активами;
- рефінансування комерційних банків центральними банками.

До спеціальних протекціоністських заходів відносять використання різних видів резервних фондів або інших коштів цільового призначення. Ці заходи є необхідними, але недостатніми в умовах загострення конкурентної боротьби на світових фінансових ринках, дестабілізації валютних курсів, погіршення параметрів платіжних балансів. Для країн, що розвиваються, крім цього, негативний вплив на валютні показники та банківську систему має зовнішня заборгованість. Особливо гостро ця заборгованість відчувається в банківській системі України: станом на 31 грудня 2018 р. прямий та гарантований державний борг України становив 78,3 млрд дол. США, тобто 62,7% до ВВП країни (у 2017 р. цей показник становив 71,8%, а у 2016 р. – 80,9%) [257]. Негативний вплив глобалізації на банківську систему посилюється для тих країн, які є боржниками МВФ, і мають проблеми в управлінні державним боргом. Значна зовнішня заборгованість підвищує залежність банківської системи від курсової динаміки, частки державних цінних паперів у банківських портфелях. Крім того, виникає потреба у застосуванні регулятивних заходів для операційних структур банків з метою протидії шоківим ситуаціям на світових фінансових ринках.

Сформований механізм регулювання банківської системи постійно вдосконалюється. Так, в Україні з 1 вересня 2018 р. банки можуть отримувати інформацію з Кредитного реєстру НБУ щодо позичальників для оцінювання кредитних ризиків, а з 1 січня 2019 р. усі комерційні банки повинні надавати інформацію до цього реєстру та отримувати її для оцінки ризиків за кредитними операціями. Якщо в Україні такий реєстр лише формується, то у Німеччині він функціонує понад півстоліття і консолідує інформацію про усіх позичальників. Ця інформація доступна усім банкам і не лише полегшує оцінювання кредитоспроможності позичальників, а й дисциплінує їх.

Проблема пошуку шляхів досягнення взаємної згоди держав і глобального капіталу вимагає для свого розв'язання наукового обґрунтування нової ролі держави в системі міжнародних відносин, взаємодії глобалізації з антимонопольною та інвестиційною політикою держави.

Консолідація банківського капіталу шляхом злиття та поглинання дозволяє новоствореним банківським установам посилити позиції у конкурентній боротьбі, визначити перспективні напрями діяльності, модернізувати фінансовий менеджмент та організаційну структуру управління фінансово-кредитними операціями. Водночас процеси консолідації у банківській сфері вимагають формування і використання регулятивних заходів, спрямованих на державне сприяння економічному розвитку та гарантування національної безпеки. У сукупності ці заходи створюють інституційне середовище, в якому інтереси держав і глобального капіталу взаємодіють, взаємно обмежуючи і одночасно посилюючи мотиви злиття та поглинання.

Фінансова глобалізація обумовлює також необхідність захисту конкурентного середовища не лише на локальних та національних ринках банківських послуг, але й на міжнародних, де ТНБ на основі різних форм консолідації активно поширюють діяльність, що не може повністю контролюватися національними антимонопольними органами. Такі функції частково виконують Європейське конкурентне відомство, Міжнародна конкурентна мережа, Організація з економічної кооперації та розвитку. Тому на розвинених ринках формується дворівнева система антимонопольного регулювання і захисту конкуренції, спрямована на недопущення картельних змов банків, їх зловживання домінантним становищем, контроль рівня концентрації галузі та впливу державної допомоги на стан конкуренції [504]. Проте міжнародні стандарти і механізми антимонопольного регулювання банківської діяльності лише формується, на глобальному рівні ці механізми ще не узгоджені.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) також налагоджує співпрацю з міжнародними організаціями щодо створення сприятливого конкурентного середовища, зокрема отримує рекомендації ОЕСР з питань розвитку і захисту конкуренції. Також з 1 липня 2016 р. до 31 березня 2019 р. АМКУ здійснював реалізацію Проєкту Європейського Союзу Twinning UA/49 «Підтримка інституційної спроможності Антимонопольного комітету України з проведення досліджень ринків та ефективності застосування конкурентного законодавства з метою наближення до стандартів ЄС», відповідно до якого

відбулася гармонізація українського законодавства у сфері захисту конкуренції та контролю за концентрацією ринків зі стандартами ЄС [297].

Роль держави у процесах злиття та поглинання підвищується у процесі глобальних змін, в умовах домінування масштабних фінансово-економічних криз двох останніх десятиліть, втрати провідними країнами тенденції до стабільного економічного зростання. Глобалізація характеризується злиттям міжнародного промислового капіталу ТНК з міжнародним банківським капіталом ТНБ, посиленням ролі міжнародного спекулятивного капіталу. За оцінкою учених, основними причинами глобальних економічних криз слід вважати різке погіршення якості системи державного регулювання фінансових ринків й інститутів та економіки загалом [45]. Тому з метою пристосування державного регулювання в Україні до вимог Європейського Союзу доцільно заснувати спеціальний орган, який займатиметься розробкою положень щодо регулювання процесів злиття та поглинань, реалізацією та контролем за їх виконанням. Це буде відповідати вимогам Тринадцятої директиви ЄС , сприяти вирішенню нормотворчих та інституціональних питань.

Суперечливість концентрації капіталу в результаті злиттів та поглинань вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих інституціональних механізмів управління процесами забезпечення взаємоузгодження інтересів споживачів, держав і глобального капіталу. В умовах посилення волатильності фінансових ринків глобальні фінансові установи вирішують питання зниження фінансових ризиків, у тому числі й шляхом повного або часткового перекладання їх на своїх клієнтів. Організація економічного співробітництва і розвитку неодноразово наголошувала на необхідності посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та розроблення відповідних заходів з боку національних і міжнародних регуляторів фінансових ринків. Відсутність ефективних механізмів такого захисту створює підґрунтя до фінансової дестабілізації не лише споживачів фінансових послуг, а й самих фінансових установ, оскільки стабільна клієнтська база є основою їх фінансової стабільності, ліквідності та прибуткової діяльності. Крім того, відсутність ефективного захисту прав

споживачів фінансових послуг знижує рівень довіри до фінансових інститутів, що уповільнює розвиток фінансових ринків і негативно впливає на макроекономічну ситуацію.

У США відповідно до Закону про реформування фінансового сектору 2010 р., відомого як закон Додда-Френка, з цією метою створено новий наглядовий орган – Бюро захисту прав споживачів (Consumer Financial Protection Bureau), підпорядковане уряду і відповідальне за захист інтересів клієнтів не лише банків, а й інших фінансових установ, зокрема кредитних спілок, установ іпотечного кредитування, колекторських організацій. [515]. Його створення стало закономірним реагуванням на кризові і посткризові події на фінансових ринках, а також консолідацію фінансового сектору.

Важливі кроки щодо захисту прав споживачів фінансових послуг зроблено у ЄС, де Директивами Європейського парламенту і Ради ЄС визначено основні принципи такого захисту: достатня інформованість, адекватність витрат на захист прав від порушень умов надання послуг, фінансова освіта споживачів. Ці принципи втілюються у вимогах до розкриття інформації та реклами, надання послуг та ведення рахунків, необхідних виплат і компенсацій, фінансового стану і конкуренції продавців фінансових послуг [194].

В Україні у вересні 2019 р. ухвалено Закон, що покладає на НБУ обов'язки щодо захисту прав споживачів фінансових послуг [283]. Як зазначається у повідомленні НБУ, Україна стала 120-ю державою у світі, де права споживачів фінансових послуг захищені законом [368]. Але ще потрібно розробити реальні механізми захисту прав споживачів, оскільки на вітчизняному ринку відносини банків і клієнтів будуються за принципами відносин з монополістами, вплив конкуренції за клієнтів здебільшого невідчутний. Запланована у середині 2020 р. передача під контроль НБУ інших фінансових установ передбачає його відповідальність щодо захисту прав і їх клієнтів. Відповідно до цього сформований відповідальний підрозділ – Управління захисту прав споживачів фінансових послуг, формується нормативне забезпечення. На вітчизняному ринку фінансових послуг це завдання має особливе значення, оскільки безпосередньо

стосується відновлення довіри до фінансових установ, без чого унеможлиблюється акумулювання довгострокових ресурсів для забезпечення фінансування інноваційного оновлення і реструктуризації економіки.

Таким чином, аналіз досвіду зарубіжних країн, переконує в тому, що розвинена банківська система є необхідною умовою нормального функціонування суб'єктів господарської діяльності та економіки країни загалом. Для того, щоб країна набула статусу розвиненої, банківська система має охоплювати банківськими послугами 95% населення. Імплементация міжнародних стандартів в банківську систему України має прискорити трансформацію суспільства та розвиток економіки держави. Використовуючи досвід зарубіжних країн, зокрема США, Німеччини, Франції, країн Східної та Центральної Європи, можна покращити стан банківської системи України. Передусім потрібно активувати процес гармонізації українського законодавства у сфері банківських послуг з міжнародними стандартами і реформування банківської системи. Наявність банківської системи, яка регулюється і контролюється відповідно до міжнародних стандартів, є однією з головних передумов стимулювання припливу іноземних інвестицій, розвитку вітчизняного банківського капіталу, гармонізації економічного зростання.

Серед надзвичайно важливих напрямів регулювання діяльності банків є їх ресурсне забезпечення, і насамперед власними коштами. Основою формування ресурсної бази банків і необхідною умовою її стабільності є власний капітал – один із найважливіших показників їх діяльності та об'єктів регуляторного впливу. Розмір і динаміка капіталу банків відіграють значну роль у їх функціонуванні, оскільки капітал є не лише джерелом проведення активних операцій, а й інструментом забезпечення стабільного стану, а значить – довіри з боку клієнтів, кредиторів та інвесторів. Зростання ресурсних можливостей банків у національних межах та інтеграція вітчизняної банківської системи у світове співтовариство великою мірою залежать від зростання обсягів власного капіталу. В умовах поширення діяльності банків за межі національних ринків також постало питання про стандартизацію регулятивних вимог щодо їх капіталізації.

Оскільки стабільність національних банківських систем залежить від достатності власного капіталу банківських установ, центральні банки змушені приділяти значну увагу цій проблемі. Вони визначають обов'язкові для банків вимоги щодо достатності власного капіталу, які у різних країнах мають суттєві відмінності. Однак глобалізація фінансових ринків і процеси інтернаціоналізації банківської діяльності зумовлюють необхідність стандартизації вимог щодо капіталу. Діяльність транснаціональних банків на світовому фінансовому ринку також логічно потребує встановлення до них єдиних вимог.

Кризові потрясіння фінансових ринків посилюють значення забезпечення банків капіталом, оскільки в умовах дестабілізації фінансової сфери спостерігається погіршення стану капіталізації банків внаслідок зниження прибутковості їх діяльності, ускладнення умов розміщення власних акцій і залучення субординованих позик, нестабільності на усіх ринкових сегментах, у тому числі на валютному ринку, що за умов значної доларизації може суттєво погіршувати показники балансів банків тощо. Водночас зниження довіри до банківської системи вимагає негайного розв'язання даної проблеми.

Цю проблему не міг оминати Базельський комітет, метою діяльності якого є сприяння співробітництву наглядових структур у сфері банківської діяльності окремих країн. Створений у рамках Банку міжнародних розрахунків (м. Базель, Швейцарія), він охоплює представників економічно розвинених країн із розгалуженою фінансовою системою: США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Франції, Швеції, Швейцарії, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, Японії. Цей Комітет узгоджує діяльність великих міжнародних банків, вимоги до їх функціонування, у тому числі з розміру власного капіталу, його здатності покривати ризики банківської діяльності. Для забезпечення стабільності банків було прийнято рішення розробити показник на основі нормативу платоспроможності, що використовувався у Великій Британії, з його доопрацюванням, оскільки він являв собою співвідношення власних коштів банку та валюти балансу і не враховував забалансові операції, а також рівень ризикованості банківської діяльності. У результаті цієї

роботи Базельського комітету у червні 1988 р. було укладено багатосторонню угоду про порядок вимірювання і норми власного капіталу банківських установ (так званий «коефіцієнт Кука», названий на честь голови Базельського комітету, представника Банку Англії Пітера Уільяма Кука) [192]. З 1 січня 1993 р. ці вимоги набули чинності.

Спочатку у міжнародній практиці застосовувалася єдина методика розрахунку капіталу банку, затверджена 1988 р. у м. Базелі (так звана Базельська угода). Вона створила передумови міжнародної уніфікації розрахунків капіталу банків, стандартизації вимог до нього, визначила стандартні підходи до аналізу структури капіталу банківських установ. Ця угода визначала зміст поняття капіталу першого та другого рівня, необхідне співвідношення між ними, стандартне співвідношення капіталу першого та другого рівня до активів і забалансових операцій, зважених за ступенем ризику (додаток Т). У 1997 р. Базельський комітет ухвалив нове рішення щодо капіталу банків, відповідно до якого необхідний капітал банків має визначатися з урахуванням ринкових ризиків. Для покриття ринкових ризиків цим рішенням виділявся капітал третього рівня.

Відповідно до Базельської угоди капітал першого рівня вважається основним (базовим) і включає сплачений акціонерний капітал (за звичайними акціями), безстрокові некумулятивні привілейовані акції, відкриті резерви, які формуються з чистого прибутку, доходи від продажу звичайних акцій за ціною, вищою за їх номінальну вартість першим утримувачем, нерозподілений залишок прибутку, що публікується. Капітал другого рівня вважається додатковим і містить приховані резерви (резерви, створені з чистого прибутку, напрямок яких не відображений у балансі), резерви за переоцінкою деяких активів, загальні резерви для покриття кредитних ризиків, гібридні інструменти типу позиченого капіталу (наприклад, безстрокові боргові інструменти), субординований строковий борг. Розмір додаткового капіталу не повинен бути більший за основний, базовий капітал, а субординований борг не має перевищувати 50% капіталу першого рівня. Капітал третього рівня включає короткостроковий субординований

борг (терміном не менше двох років) і не має перевищувати 250% капіталу першого рівня (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Вимоги щодо капіталу банків відповідно до Базельської угоди 1997 р.

	Капітал першого рівня (основний, базовий)	Капітал другого рівня (додатковий)	Капітал третього рівня
Структура капіталу	Сплачений акціонерний капітал (за звичайними акціями); Безстрокові некумулятивні привілейовані акції; Відкриті резерви, які формуються з чистого прибутку; Доходи від продажу звичайних акцій за ціною, вищою за їх номінальну вартість першим утримувачем; Нерозподілений залишок прибутку, що публікується	Приховані резерви (резерви, створені з чистого прибутку, напрям яких не відображений у балансі); Резерви за переоцінкою деяких активів; Загальні резерви для покриття кредитних ризиків; Гібридні інструменти типу позиченого капіталу (наприклад, безстрокові боргові інструменти); Субординований строковий борг	Короткостроковий субординований борг (не менше двох років)
Вимоги до капіталу	Без врахування неамортизованого гудвіла	Розмір додаткового капіталу не повинен бути більший за основний, базовий капітал, а субординований борг не має перевищувати 50 % капіталу I рівня	Не має перевищувати 250 % капіталу I рівня

Джерело: побудовано за [378, с. 387].

Запропоновані у 1997 р. Базельським комітетом Основні принципи ефективного нагляду та угоди про капітал, відомі як Базель I (1988 р.), а з наступними змінами – Базель II (2004 р.) та Базель III (2010–2011 рр.), визначають комплекс вимог та рекомендацій щодо банківських ризиків та покриття їх власним капіталом банків. Базель III розроблено у відповідь на кризові явища у банківській сфері у 2007–2009 рр. [507]. На думку колишнього голови Базельського комітету Стефана Вальтера, коригування регулятивних рекомендацій щодо капіталу і ліквідності банків після кризи було пов'язане з недостатньою фінансовою стійкістю банків під час кризи та посиленням масштабів самих кризових подій і скороченням часових проміжків між ними [49]. Було посилено вимоги до капіталу першого рівня,

до якого рекомендувалося включати лише акції та нерозподілений прибуток і збільшити цей показник з 4% до 6%. Для капіталу другого рівня встановлено обмеження у 2%, а капітал третього рівня не рекомендовано використовувати. Запровадження додаткового контрциклічного резерву у розмірі 2,5% від капіталу банку фактично збільшило співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів до 10,5% проти 8%, які вимагалися до кризи [218; 206]. Національні банківські регулятори по-різному розпочали імплементацію нових вимог. Наприклад, у Швейцарії щодо двох найбільших банків – UBS і Credit Suisse – ці вимоги було підвищено до 19%.

Аналіз реагування банків на кризові події свідчить про недостатнє врахування ризик-орієнтованого менеджменту банків та недостатність резервів для покриття усіх ризиків, що при цьому виникають. Тому у 2014 р. Базельський комітет переглядає підходи до оцінки ролі ринкових ризиків, що втілюється в документі «Базель IV: переглянутий стандартизований підхід до ринкового ризику» [509]. У подальшому концепція посилення чутливості до ринкових ризиків та відповідних вимог до покриття їх капіталом була втілена у наступних документах Базельського комітету [508; 548].

Європейський центральний банк (ЄЦБ) та національні центральні банки країн Європи вже здійснюють імплементацію цих рекомендацій у діяльність комерційних банків [301, с. 174–175]. Проте цей процес супроводжується певними проблемами національного та міжнародного рівнів. Система регулювання капіталу, заснована на рекомендаціях Базельського комітету, забезпечує підвищення стабільності фінансової системи, насамперед у шести сферах: стимули до вдосконалення управління ризиком, реагування на швидкі зміни у фінансовому секторі, розширення трансграничної співпраці органів банківського нагляду, перевірка на стійкість, орієнтований на ризик нагляд і прозорість. До прийняття міжнародних стандартів регулювання капіталу Базельським комітетом з банківського нагляду кожна країна застосовувала власну систему регулювання капіталу комерційних банків, яка в деяких країнах зберігається і дотепер, а в деяких – доповнена місцевими показниками капіталу.

Хоча Базельські рекомендації орієнтуються на банківський сектор економічно розвинених країн, значна кількість національних регуляторів орієнтується саме на них при формуванні своїх вимог. Так, норми Базеля II повністю або частково запровадили у Бразилії, Індії, Аргентині, ПАР, Сінгапурі, Чилі, Росії, Єгипті, Пакистані та інших країнах [301, с.168]. Національний банк України при визначенні регулятивних вимог до капіталу банків також орієнтується на рекомендації Базельського комітету.

У ресурсному забезпеченні діяльності вітчизняного банківського сектору наявні проблеми пов'язані із залишковими явищами ринкової трансформації економіки та розбудови конкурентоспроможних в умовах фінансової глобалізації банків. Незважаючи на тривалий період формування банківського сектору, і на сьогодні значна частина банків неспроможна належно виконувати функції кредитування реального сектору економіки, що знижує рівень довіри до цих кредитних установ. Одним зі способів її збереження є достатній розмір капіталу банків, який гарантує безпеку коштів вкладників. Забезпечення капіталізації банківської системи набуває особливої актуальності у сучасних умовах, оскільки вдосконалення системи регулювання достатності капіталу банків з урахуванням міжнародних стандартів, які постійно переглядаються та посилюються Базельським комітетом з банківського нагляду, є необхідним кроком на шляху України до визнання її рівноправним членом Європейської спільноти.

Проблема залучення та підтримки капіталу на певному рівні є актуальним і важливим завданням розвитку вітчизняної банківської системи, адже процес нарощування капіталу банків не може мати стихійний характер. Тому національне банківське право на основі міжнародних стандартів та рекомендацій послідовно посилює вимоги до його розмірів і структури, орієнтуючись передусім на рекомендації Базельського комітету. Відповідно до вимог чинного законодавства та методичних матеріалів НБУ розрахунок капіталу банків максимально наближений до міжнародних стандартів (табл. 4.3) [123; 281].

Структура регулятивного капіталу банків в Україні

	Капітал першого рівня (основний)	Капітал другого рівня (додатковий)
Структура капіталу	фактично сплачений зареєстрований статутний капітал; додаткові внески акціонерів у статутний капітал; фінансова допомога акціонерів банку; прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу; розкриті резерви: - емісійні різниці; - резервні фонди; - загальні резерви; - інші фонди банку; капітальний інструмент з умовами списання/конверсії.	результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010; скоригований результат поточного та звітного року (прибуток); субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал); нерозподілений прибуток минулих років; капітальний інструмент з умовами списання/конверсії, який включається до додаткового капіталу.
Вимоги до капіталу	Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки	Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

Джерело: побудовано за [123].

Відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» було визначено такі нормативи щодо капіталу банків: мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1), достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), достатність основного капіталу (Н3). Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) для банків, що отримали ліцензію після 11.07.2014 р., має становити не менше 500 млн грн., для інших визначений спеціальний графік збільшення капіталу до цього рівня (додаток У). Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2), який визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику, має становити не менше 10%. Норматив достатності основного капіталу (Н3), що визначається як співвідношення основного капіталу і суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику, має бути не менше 7% [33]. По

банківській системі України з 1 вересня 2019 р. середнє значення нормативу Н2 перевищує 18%, нормативу Н3 – 13%, що свідчить про значний запас надійності українських банків (рис. 4.7) [250].

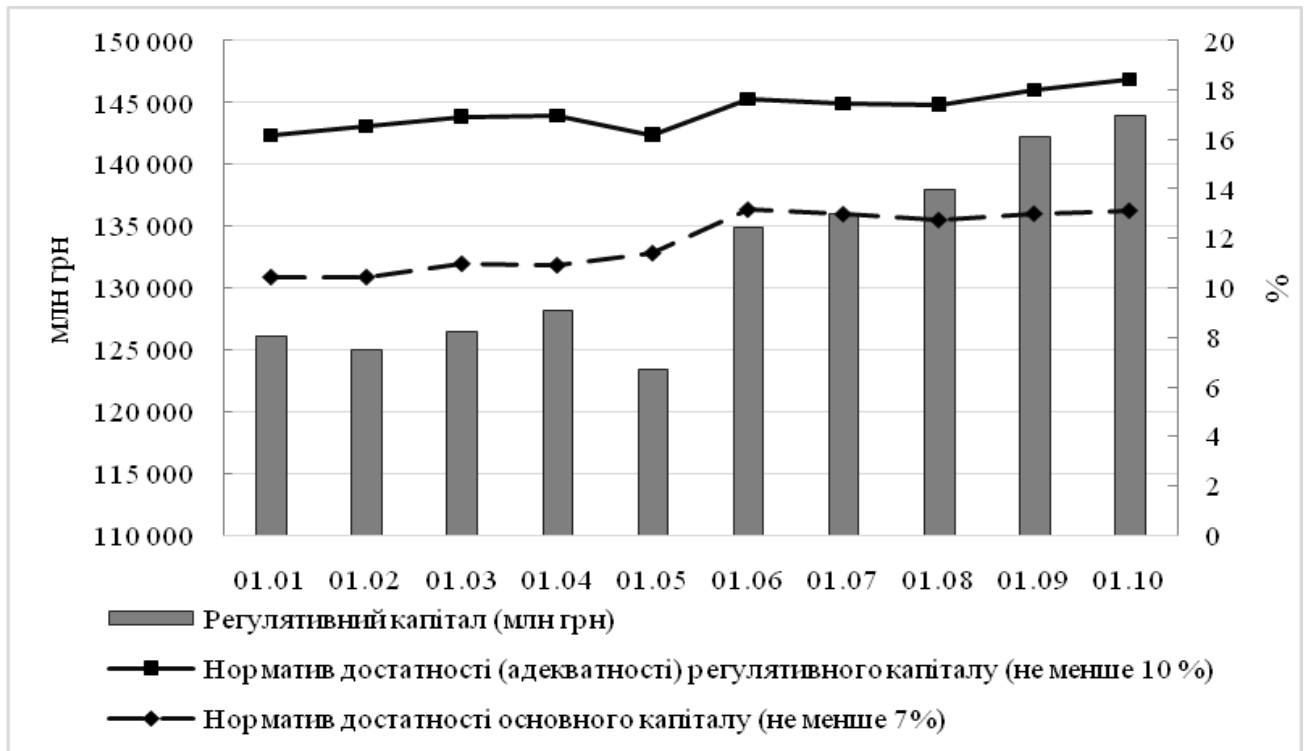

Рис. 4.7. Зміна показників нормативів капіталу банків в Україні з 01.01.2019 до 01.10.2019

Джерело: побудовано на основі [250]

Важливим критерієм оптимальності кількісних параметрів банківського капіталу є не лише абсолютні показники, що втілюються у нормативі Н1, а й відносні, що відображені у Н2. При цьому має значення відсутність значного відхилення у темпах змін цих показників.

Проблемним для деяких банків залишається дотримання нормативу щодо мінімального розміру регулятивного капіталу. Особливо погіршилося виконання банками цієї нормативної вимоги після 2014 р. (рис. 4.8).

Збитковість ряду банків та стрімке скорочення резервів деяких банків зумовили застосування Національним банком України жорстких регулятивних заходів, аж до ліквідації банків. З одного боку, декілька разів переглядалися графіки збільшення показника мінімального розміру регулятивного капіталу, що дало можливість окремим невеликим банкам, які поки що не можуть збільшити його до 300 млн грн., залишитися на ринку.

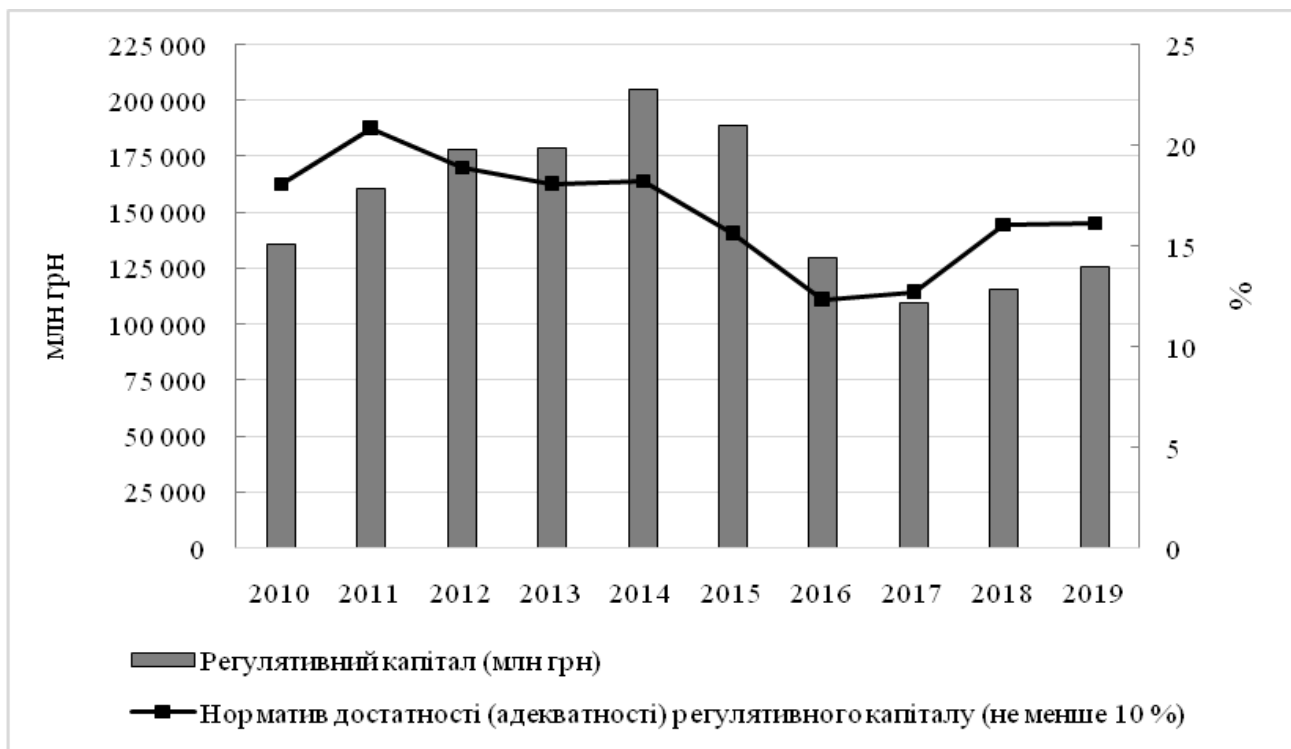

Рис. 4.8. Зміна показників нормативів капіталу банків в Україні у 2010–2019 рр., дані на початок року.

Джерело: побудовано на основі [250].

У середині 2018 р. норматив Н1 не виконували лише декілька банків, які не змогли збільшити регулятивний капітал до 200 млн грн: БМ Банк (140 млн грн.) і ДіВі Банк (92 млн грн.). До критичних 100 млн грн. зменшився капітал Вернум Банку. Норматив Н2 виконували усі банки. Станом на 01.07.2019 усі банки виконують діючі нормативні вимоги НБУ щодо капіталу. Тому з метою наближення регулятивних вимог до міжнародних стандартів та посилення фінансової стійкості банків НБУ планує підвищення вимог до капіталу банків у частині покриття операційних ризиків. Запровадження нових вимог передбачалося поетапно: з 2020 р. – у тестовому режимі, з 2021 р. – на постійній основі.

Також відповідно до рекомендацій Базельського комітету «з метою підвищення стійкості банків у період фінансової та економічної нестабільності, створення ними запасу капіталу для підвищення спроможності протистояти ризикам Національний банк встановлює вимоги

щодо формування банками буферів капіталу, а саме: буфера запасу (консервації) капіталу та контрциклічного буфера», які створюються понад нормативне значення нормативу достатності основного капіталу (НЗ) і розраховуються від загального обсягу ризику. Буфер запасу (консервації) капіталу формується у розмірі 2,5%, контрциклічного буфера – 0–2,5%. Для системно важливих банків Національний банк також установлює вимоги щодо формування буфера системної важливості [123].

Можливості української банківської системи щодо імплементації Базеля II і Базеля III обмежені ресурсними можливостями вітчизняних банків. Проте Національний банк України також послідовно змінює регулятивні вимоги до банків відповідно до цих рекомендацій. Зокрема, у 2018 р. відповідно до угоди Базель III запроваджено новий норматив: коефіцієнт покриття ліквідності LCR, який визначається як співвідношення високоякісних ліквідних активів банку до чистого відпливу грошових коштів протягом 30 днів. Відповідно до законодавства ЄС запровадження LCR відбувалося з 1 жовтня 2015 р. (банки мали забезпечити виконання нормативу на рівні не менше 60%) до 1 січня 2018 р. (передбачалося виконання на рівні 100%). На сьогодні 45 країн світу повністю запровадили LCR [306]. В українських банках цей норматив обраховувався з середини 2018 р. у тестовому режимі, а з 1 грудня 2018 р. він обраховується щоденно і визначається як середній показник за 30 днів. З 1 грудня 2018 р. передбачено його виконання на рівні 80%, з 1 червня 2019 р. – 90% і з 1 грудня 2019 р. – 100%. Очевидно, не всі вітчизняні банки будуть спроможні його виконувати. Однак з 2020 р. НБУ в рамках імплементації міжнародних стандартів банківського нагляду планує запровадити наступний норматив: NSFR (Net Stable Funding Ratio), який має забезпечити суттєві зміни у строковій структурі банківських ресурсів і підвищити стійкість окремих банків та банківської системи загалом.

Зменшення власних коштів банків під час дестабілізації фінансових ринків загострює потребу у додатковій капіталізації банківської системи. Тому з урахуванням проблем щодо забезпечення капіталізації банків та відповідно до Регламенту ЄС від 26.06.2013 № 575/2013 та Директиви 2013/36/ЄС, які базуються на вимогах Базеля III, НБУ запровадив новий

інструмент капіталізації банків, який передбачає можливість залучення коштів до капіталу на строк не менше ніж 50 років, з поступовою амортизацією та можливістю конверсії на придбання простих акцій банку [123; 226]. Проте всі ці інструменти не здатні повністю усунути ризики дестабілізації банків в умовах глобальних потрясінь і забезпечити збереження коштів їх клієнтів.

Важливою умовою капіталізації банківської системи є поліпшення загальноекономічної ситуації в країні, стабільність грошового обігу, споживчих цін та грошової пропозиції. Першочерговими кроками держави в цій справі слід вважати посилення фінансової прозорості банківського сектору, запровадження податкових пільг на прибуток банків, який спрямовується на збільшення капіталу, поліпшення інвестиційного клімату та сприяння інвестиціям у капітал банків, створення умов для зменшення ризиків у банківській діяльності та забезпечення стабільної дохідності цього бізнесу, що зробить його більш привабливим для широкого кола інвесторів, запровадження механізмів стимулювання довгострокового кредитування, розвиток страхового ринку, перехід до активного використання довгострокових моделей нагромадження у пенсійному страхуванні, що позитивно впливатиме на стабільність ресурсної бази банків.

Однією із суттєвих перешкод капіталізації банків є недовіра інвесторів до них як об'єктів капітальних інвестицій. З моменту створення української банківської системи величезною проблемою є незахищеність прав та інтересів інвесторів, що спрямовували і спрямовують ресурси у власний капітал банків. Безперечно, недостатній обсяг власного капіталу українських банків робив і робить їх недостатньо конкурентоспроможними порівняно з великими іноземними банками, обмежує ресурсні можливості щодо фінансування бізнесу, структурних змін в економіці. І НБУ, систематично нарощуючи вимоги до банківського капіталу, виходить із потреб реального сектору української економіки, забезпечення її стабільного розвитку. Проте посилення вимог до нарощування капіталу банків має бути економічно обґрунтованим, базуватися на реальних можливостях банківського сектору. Адже внутрішні джерела нарощування власного капіталу банків дуже

обмежені, а в нинішніх умовах у багатьох банків вони взагалі відсутні. А щодо зовнішніх джерел, то суттєве збільшення вимог призведе до подальшого зростання частки іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі. У короткостроковій перспективі це сприятиме стабілізації національної банківської системи, проте у довгостроковій спричинить появу додаткових чинників ризику дестабілізації банківської галузі. Також існує багато проблем щодо збільшення банківського капіталу, зокрема безпосередньо пов'язаних із довірою до інвестування у банківський капітал.

Специфікою функціонування вітчизняного банківського сектору є обмежене коло інвесторів до статутного капіталу банків, до якого практично не потрапляє середній клас. І це через певні причини: низький рівень життя населення і відповідно невелика кількість домогосподарств з інвестиційними можливостями, нерозвиненість фінансових ринків і фондового зокрема, недостатня інформованість та відсутність культури інвестування у населення, правовий нігілізм та правова незахищеність інвестицій, недовіра до ринкових інституцій, зокрема до банків, фондового ринку, тощо. У результаті цього населення з обережністю і недовірою ставиться навіть до банківських депозитів, гарантованих ФГВФО. Про інвестування в акції банків у більшості навіть не виникає питання, незважаючи на те, що основним інвестором переважної кількості найбільших банків світу є саме населення. Це не лише пряме інвестування, але й кошти, що рухаються через інвестиційні компанії та фонди. Тобто ресурсна база банків у розвинених країнах формується переважно за рахунок коштів домогосподарств, частина з яких надходить по депозитному каналу, частина – по інвестиційному як інвестиції до статутного капіталу, при цьому частка останнього постійно збільшується, що виявляється у стрімкому зростанні капіталу банківського сектору. Адже в розпорядженні домогосподарств перебувають величезні ресурси, що забезпечують реалізацію кінцевого ВВП країни. І поки іноземні банки будуть залучати до формування свого капіталу цей ресурс, а вітчизняні банки не будуть мати такої можливості, про конкурентоспроможність українських банків можна лише мріяти.

Ресурсні можливості населення в Україні також досить значні. За різними оцінками експертів, крім банківських депозитів, це від 80 до 150 млрд дол., які перебувають за межами банківської системи, не посилюючи, а навпаки, послаблюючи її. Для їх залучення до формування ресурсних можливостей банків потрібно відновлення суспільної довіри, і не лише до банків, але й до усіх ринкових інституцій та держави загалом.

Для формування підґрунтя щодо залучення цих коштів до акціонерного капіталу банків потрібне формування певних передумов. Передусім це створення системи захисту інтересів акціонерів, зокрема міноритарних. Ці інтереси систематично порушуються НБУ при прийнятті рішень щодо прискорення капіталізації банків. Ще у 1990-х роках НБУ міг декілька разів на рік підвищувати вимоги щодо збільшення статутного капіталу банків, що ставило власників в умови, за яких продати бізнес нереально, залучити додатковий капітал неможливо, а невиконання вимог НБУ призводило до втрати інвестицій. В умовах нерозвиненого фондового ринку і обмежених фінансових можливостей власники принаймні мають право на отримання інформації щодо майбутньої зміни регулятивних вимог і дотримання регулятором встановлених графіків. До недавнього часу у банківському секторі складалася ситуація, коли перед власниками банків ставилися досить жорсткі завдання щодо забезпечення нових регулятивних вимог по капіталу і при цьому змінювалися графіки щодо їх виконання. Так, Постановою № 58 «Про збільшення капіталу банків України» від 4 лютого 2016 р. НБУ пришвидшив графік нарощування банківського капіталу. Потім ці строки були переглянуті і вимоги щодо капіталізації запроваджуються більш гнучко. Також політика НБУ стає більш прозорою. Проте інтереси акціонерів залишаються слабо захищеними, що уповільнює збільшення капіталу банків за рахунок зовнішніх джерел.

Суттєво вплинула на стан довіри у банківському секторі і політика НБУ щодо виведення значної кількості банків з ринку. Зменшення кількості банків, що мають банківську ліцензію, зі 180 на початок 2014 р. до 120 на 1 грудня 2015 р. мало катастрофічні наслідки для довіри до банків як збоку вкладників, так і інвесторів. Адже інвестори, особливо міноритарні акціонери,

виявляються незахищеними від ризиків втрати або знецінення інвестицій у такій ситуації. Акціонери не лише втрачають кошти при ліквідації банків, знижується вартість акцій і тих банків, що залишаються на ринку. І ці ризики не є ринковими, враховуючи результати діяльності банків до 2014 р. На розвинених ринках регулятори вже давно віддають перевагу процесам продажу банків перед ліквідацією, передусім з міркувань збереження довіри. НБУ та ФГВФО також вживають заходів щодо стимулювання приєднання банків з метою забезпечення їх капіталізації. Однак при цьому права акціонерів систематично порушуються, наприклад, за умов, коли вони не можуть самостійно визначати коефіцієнт конвертації акцій банків. Потрібно внести відповідні зміни до законодавчої та нормативної бази, зокрема до Закону про акціонерні товариства, які передбачатимуть можливість визначення коефіцієнта конвертації акцій або за їхньою ринковою вартістю, що визначатиметься на основі аудиторської оцінки, або за згодою власників банків. Дуже важливо для формування атмосфери довіри та захисту прав інвесторів надати можливість акціонерам банків визначати коефіцієнт конвертації акцій за їхньою згодою. При цьому оцінка ринкової вартості аудитором має бути обов'язковою і становитиме базу для обрахунку податкових платежів за результатами угоди. Це стимулюватиме власників невеликих банків самостійно приймати рішення щодо консолідації. У разі неможливості нарощування капіталу вони можуть захистити свої інвестиції шляхом «дружнього» приєднання, як це практикується в інших країнах. У разі «дружнього» приєднання платоспроможного банку процедуру можливо здійснити без втрати клієнтів та зниження рівня довіри до банків. Це сприятиме функціонуванню банківської системи на ринкових засадах і підвищить привабливість інвестицій в акції банків та створить підґрунтя довіри для розширення кола їх власників.

Також у банківській галузі, як і в інших у нашій країні, систематично порушуються інтереси міноритарних акціонерів, зокрема при формуванні дивідендної та курсової політики, під час консолідаційних процедур тощо. Ці інтереси мають бути захищені на законодавчому рівні, що не лише

розширить можливості щодо залучення інвестицій до банківського капіталу, але й сформує засади довіри серед різних груп акціонерів.

Аналіз поглядів теоретиків щодо оцінювання впливу імплементації Базеля II і Базеля III [49; 90; 249] спонукає до певних висновків. На сьогодні не існує стовідсоткової впевненості щодо позитивних чи негативних наслідків їх запровадження в Україні. Проте імплементація цих рекомендацій у національне законодавство є пріоритетним завданням для нашої держави у зв'язку з її євроінтеграційними прагненнями. Адаптація банківської системи України до міжнародних стандартів має прискорити трансформацію суспільства та розвиток економіки держави. Виважене та науково обґрунтоване використання досвіду зарубіжних країн, зокрема США, Німеччини, Франції, країн Східної та Центральної Європи, сприятиме реструктуризації та покращанню стану банківської системи України, зниженню ризиків та вразливості до внутрішніх і зовнішніх шоків.

Незважаючи на наведені вище позитивні тенденції, проблема підвищення показників достатності капіталу залишається досить актуальною для багатьох вітчизняних банків і загалом для банківської системи. З макроекономічного погляду величезного значення набуває достатність капіталу не лише окремих банківських установ, а й достатність банківського капіталу в межах банківської системи. Для її оцінювання можна використовувати як абсолютний показник сумарного капіталу банківської системи, так і відносні показники, що характеризують співвідношення сукупного капіталу банків та їх активів, зобов'язань і ВВП країни. Критерієм оптимальності темпів нарощування банківського капіталу може бути їх співвідношення з темпами зростання активів банків. Прискорене відносно капіталу нарощування активів підвищує банківські ризики і сприяє їх перекладанню на клієнтів. Надто швидко порівняно з активами зростання капіталу банків у підсумку спричиняє зниження ефективності їхньої діяльності. В українських банках наявні системні диспропорції між темпами зростання активів і капіталу банків (рис. 4.9). Порівнюючи темпи зростання капіталу та активів банків, їх зобов'язань, спостерігається випередження останніх.

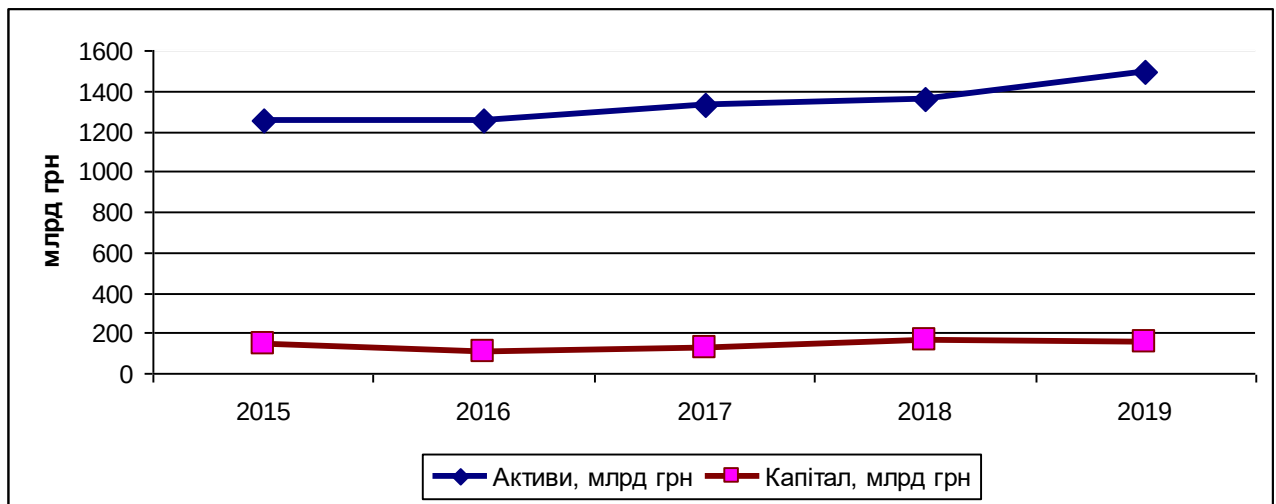

Рис. 4.9. Динаміка активів та капіталу українських банків (млрд грн), дані на кінець періоду

Джерело: побудовано на основі [250].

З приходом іноземного банківського капіталу на український ринок банки агресивно нарощували активи, пік зростання яких припадає на 2008 р. і становить 76,2%. З 2009 р. ситуація змінюється і банки більш швидкими темпами збільшують власний капітал. Це спричинено погіршенням фінансового стану позичальників у кризових умовах і значним звуженням кредитної діяльності, уповільненням приросту депозитів в умовах дестабілізації банківського сектору і зниженням довіри до нього та одночасним нарощуванням вимог до рівня капіталізації банків. Однак на початку 2014 р. співвідношення капіталу й активів банків знову погіршилося, але тут доводиться порівнювати темпи їхнього скорочення. Внаслідок збиткової діяльності значної частини банків у 2014 р. капітал банків скорочується швидше за активи. З 2017 р. активи знову зростають швидше за капітал. Особливо відчутною ця тенденція є у 2019 р., що погіршує можливості покриття капіталом ризиків діяльності.

Показником капіталізації банківської системи є відношення власного капіталу банків до ВВП, що характеризує ресурсні можливості банків щодо фінансування потреб бізнесу. Цей показник також свідчить про недостатню капіталізацію та ресурсні можливості вітчизняного банківського сектору. В Україні у докризовий період цей показник становив менше ніж 4%, тоді як

сукупний капітал російських банків сягнув майже 50% місячного ВВП, а у Великій Британії – понад 100% річного ВВП [250; 194]. Після кризи він дещо зріс, проте у 2010 р. знову знизився до 10,7% і до 10,6% у 2011 р. Наступні три роки цей показник хоч і повільно, проте стабільно покращувався, таким чином його динаміку з певними застереженнями можна вважати позитивною. Політична та економічна дестабілізація у 2014 р. негативно вплинула на цей показник: спостерігалось зниження до 7,4% у 2015 р. і до 4,4% у 2016 р. І в наступні роки ситуація не покращилася, що свідчить про обмежені можливості банків щодо кредитування реального сектору економіки (рис. 4.10). Отже, абсолютне зростання капіталу банків ще не є ознакою його достатності з огляду на потреби економіки, що відображається в обмеженому кредитуванні реального сектору і темпах економічного зростання.

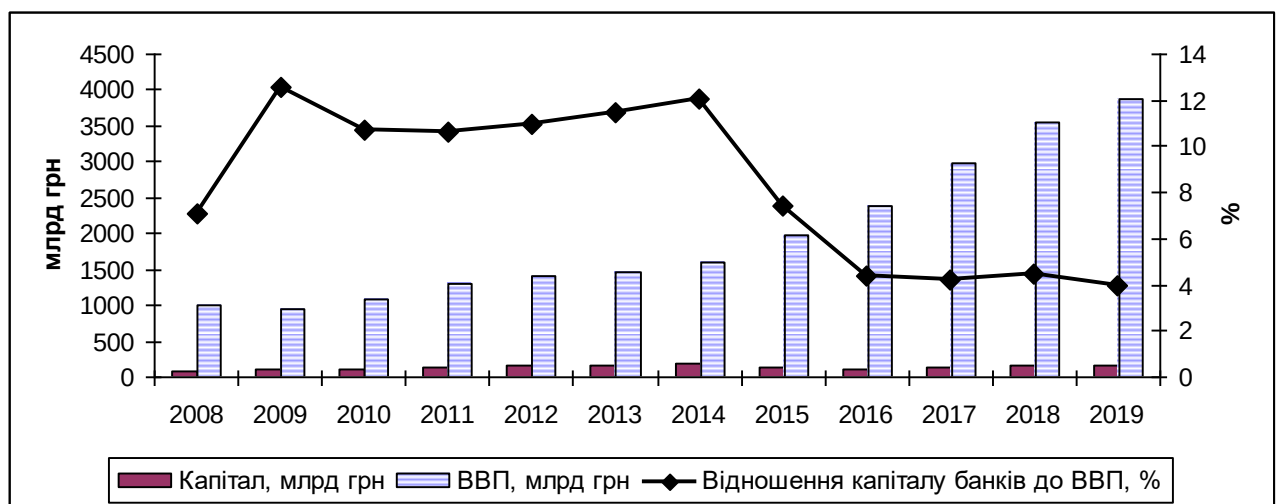

Рис. 4.10. Динаміка капіталу українських банків (млрд грн) та відношення його обсягу до ВВП України (%), дані на кінець періоду,

Джерело: побудовано на основі [250].

Порівняно із ситуацією в інших країнах вітчизняна банківська система значно відстає за цим показником. Недостатньо сформована капітальна база банку може створювати перешкоди розширенню асортименту банківських операцій. Причини такого стану приховані як у специфічній ситуації у банківському секторі України, так і у площині загальних макроекономічних проблем функціонування економіки нашої держави.

На макрорівні на фінансовий стан банків суттєво впливають динаміка реального ВВП та погіршення умов ведення бізнесу, криза довіри до банків, що спричиняє проблеми ресурсного забезпечення, стан платіжного балансу та знецінення національної валюти, інфляція, високі відсоткові ставки та скорочення золотовалютних резервів, зростання безробіття та зубожіння населення. Отже, загальний фінансовий стан банків є відображенням загальноекономічних проблем держави.

У цих умовах забезпечення ефективного функціонування банківської системи на національному рівні вимагає комплексних заходів щодо покращання ресурсних можливостей банків, все більшої адаптації регулятивних інструментів до вимог міжнародних норм регулювання, таких як Базель III та Базель IV. Така робота здійснюється у розвинених країнах у напрямках удосконалення механізмів функціонування фінансових ринків, посилення співробітництва та прозорості у сфері контролю за джерелами фінансування активів, термінами погашення пасивів, боротьби з тінізацією фінансового сектору, оцінки ефективності застосування макропруденційних інструментів. Ці напрями вдосконалення регулювання банківської системи вважаються Радою з фінансової стабільності (Financial Stability Board, FSB) країн G-20 пріоритетним завданням [551]. Реалізація цих та інших заходів регулювання банківської системи в умовах глобалізації підтверджує проведення більшістю країн чіткої інституційної діяльності щодо посилення надійності кредитно-фінансових установ, а саме:

- по-перше, застосування стабілізаційних інструментів регулювання, які забезпечують стійкий розвиток банківської системи завдяки виваженій політиці управління банківськими ризиками;
- по-друге, використання нормативів достатності капіталу, що сприятиме проведенню антициклічної політики;
- по-третє, введення структурних нормативів, спрямованих на усунення дисбалансів у банківській діяльності шляхом обмеження на використання

позичкових коштів, що зменшує боргові ризики банків або обмеження обсягів діяльності;

- по-четверте, підвищення довіри до банківської системи, залучення коштів домогосподарств на депозитні рахунки, регулювання споживчого кредитування обігу кредитних і платіжних карток, розширення фінансових послуг і фінансових інструментів для індивідуальних інвесторів;

- по-п'яте, стимулювання інноваційного розвитку реального сектору економіки, сприяння підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, реструктуризація взаємозв'язків банківського і реального (виробничого) секторів у напрямі їх адаптації до вимог глобалізації.

Регулятивні заходи мають передбачати контроль за швидкістю обігу фінансових потоків, зменшення цінових розривів, сприяння поширенню банківських та фінансових інновацій, на чому наголошують дехто з дослідників [45]. Зростання міжнародної ліквідності і мобільності світових фінансових ресурсів потребують розробки і неухильного дотримання нормативно-правових актів, що забезпечують належні умови діяльності, захист конкуренції в банківській сфері. При цьому вдосконалення регулювання банківської системи має бути підпорядковане встановленню пріоритетних напрямів її діяльності, пов'язаних із забезпеченням зростання конкурентних переваг національної економіки.

Що стосується України, то на сьогодні монетарне регулювання відбувається шляхом використання Національним банком України інструментарію рефінансування, операцій з депозитними сертифікатами НБУ та державними цінними паперами на відкритому фінансовому ринку, зміни норми обов'язкових резервів, маніпулювання обліковою ставкою, зміною економічних нормативів для банків, зокрема норм обов'язкового резервування, тощо. Застосування таких регуляторних інструментів є необхідною, але недостатньою умовою надійного і ефективного функціонування у контексті глобалізації та існування відчутної залежності інфляційних процесів від загальної соціально-економічної політики,

курсів коливань в умовах структурних дисбалансів та значної доларизації, хронічних диспропорцій зовнішньоекономічного балансу, значної відкритості національної економіки.

Важливим інструментом рекапіталізації банків може стати продаж частини активів і зниження параметрів балансів. Цим шляхом пішли деякі європейські та американські банки під час останньої кризи. Як свідчить зарубіжний досвід, цьому сприяє створення санаційних банків, ефективної системи оцінки та продажу активів. Проте на рівні банківської системи таке скорочення має свої межі, за якими призупиняється чи суттєво обмежується кредитування економіки. Дієва система оцінки активів має давати відповідь на запитання, які з них слід продавати негайно, а які заморожувати до кращих часів. Також в Україні потрібно розв'язувати проблему відсутності ефективної системи продажу банківських активів та наявності гарних покупців на даному ринковому сегменті. У світі ці проблеми частково розв'язують так звані Bad banks, куди можна розмістити банківські активи і тримати певний час. Bad banks створюються в умовах значної дестабілізації банківського сектору і потреби державного втручання з метою його стабілізації.

Суттєві зрушення у розв'язанні проблеми капіталізації банків відбулися під впливом запровадження рекомендацій Базельського комітету. Однак залишається ще багато невирішених питань, зокрема щодо методичних підходів з оцінки активів банків, на що буде спрямовано Базель IV. Внаслідок кризових подій з'ясувалося, що наявні методики оцінки активів банків не відображали їх реальний стан. Для оцінки капіталізації банків доцільним є подальше застосування та вдосконалення стрес-тестів та оцінки якості активів, що характеризує реальний розмір капіталу банків, оцінку кризового знецінення активів, яка має враховувати їх динаміку у майбутньому.

4.4. Комплексна модель оцінювання консолідації банківського сектору в умовах глобальних трансформацій фінансових ринків

Зважаючи на значущість процесів консолідації банків у загальному механізмі економічного розвитку, різновекторність та масштаби їх впливу як на функціонування банківських систем і фінансових ринків, так і загальний розвиток економіки, його масштаби, інноваційність, все більшої актуальності набуває їх комплексне оцінювання з позицій з'ясування кількісних та якісних параметрів, інтерпретації його результатів. Таке оцінювання має відбуватися регулярно і його результати – враховуватися при формуванні стратегій розвитку банківської системи, фінансових ринків, національної економіки.

Суб'єктами оцінювання мають бути не лише органи антимонопольного регулювання, як Антимонопольний комітет України, а й органи банківського регулювання і нагляду, в Україні – Національний банк України. Антимонопольний комітет України визначає загальні засади і принципи захисту конкурентного середовища на ринках з метою недопущення їх надмірної консолідації та монополізації, при цьому в його розпорядженні мають бути дієві засоби впливу від попереджень і штрафних санкцій до примусового поділу установ і компаній. Національний банк України в межах своїх повноважень має визначати напрями реструктуризації банківської системи, для чого з визначеною періодичністю здійснювати поточну діагностику її структури за показниками кількості банків, їх організаційно-правової форми, регіонального розміщення, державної участі, участі іноземного капіталу, розміру банків та розподілу між ними ресурсної бази, інноваційності з метою оцінювання не лише її стійкості, а й можливості сталого розвитку економіки на інноваційних засадах в умовах цифровізації та глобалізації, здатності успішно конкурувати з іноземним банківським капіталом та сприяти міжнародній інтеграції економіки України. Національний банк України має забезпечити моніторинг консолідації банківського сектору з метою захисту конкурентного середовища, визначати

нормативні межі консолідації на основі науково обґрунтованих показників і налагодити співпрацю з Антимонопольним комітетом України щодо захисту конкурентного середовища на ринку банківських послуг (рис. 4.11).

Рис. 4.11. Структурно-концептуальна модель аналітичного дослідження консолідації та її наслідків

Джерело: розробка автора

Оцінювання консолідації банківського сектору має відбуватися за наступними напрямками:

- консолідація банківського сектору, що передбачає оцінювання кількісних параметрів консолідації банків та її темпів, впливу на показники банківської системи, її стан, структуру, ресурсні можливості, ризики тощо;
- оцінювання впливу консолідації банківського сектору на стан фінансового ринку, його показники: його структуру, передусім – інституційну та продуктову, чутливість до криз, сприйнятливність інновацій, стан конкурентного середовища, обсяги та спрямованість фінансових потоків, їх інтенсивність, зміни у системі нагляду та регуляторних механізмах, розвиток інфраструктури, інтегрованість до глобальних ринків тощо;
- оцінювання значення для розвитку національної економіки, впливу на її параметри через зміну умов ресурсного забезпечення, стану фінансових ринків, їх стабільності й відповідності загальноекономічним потребам, галузевої структури та регіонального розвитку, розвитку малого та середнього бізнесу, зв'язок з циклічними змінами тощо.

Окремого оцінювання потребує роль консолідації банків у сприянні розвитку та поширенню інновацій, зокрема її суперечливий вплив на генерування та запровадження інновацій у банківському секторі та за його межами, прискорення поширення фінансових інновацій, появу нових послуг та фінансових інститутів тощо. Суперечливий вплив консолідації банків на інноваційний процес полягає у тому, що вона, з однієї сторони, сприяє концентрації ресурсів в окремих установах, що дозволяє створити ресурсне забезпечення оновлення банківських технологій та фінансувати інноваційні проекти клієнтів, з іншої сторони, монополізація ринку, що супроводжує консолідацію, не стимулює монополістів до запровадження інновацій в умовах послаблення конкуренції. Тому потрібен моніторинг не лише зміни обсягів банківського кредитування окремих секторів економіки та частки банківських кредитів у структурі ресурсного забезпечення бізнесу, а й обсягів кредитування інноваційних проектів, угод з венчурним капіталом, фінансування стартапів. Критеріями інноваційності мають бути показники кредитування інформаційних технологій, медицини, інтернет-освіти, big data, електронної комерції, робототехніки.

Оцінювання консолідації банківського сектору та її наслідків має бути спрямоване на захист конкурентного середовища і недопущення монополізації ринку банківських послуг, яка загрожує втратою стимулів до інноваційного оновлення діяльності банків відповідно до потреб споживачів, формуванням монопольного ціноутворення на банківські послуги та продукти, зниженням дієвості регулятивних заходів центрального банку. Але оскільки консолідація має позитивний вплив на показники капіталізації банків, їх ресурсні можливості щодо кредитування бізнесу, у системі оцінювання має знайти всебічне відображення консолідації на стан банківської системи в цілому через вплив на стабільність банків, їх ризики та покриття їх капіталом, кредитний потенціал, імідж та рейтингові показники. Багатовекторність завдань оцінювання та їх значущість не лише для банківського сектору, але й економіки у цілому вимагає формування відповідного інституційного супроводу цих процесів.

Оцінювання консолідації має здійснюватися щомісячно і включати наступні етапи: 1) обрахунок показників консолідації на основі звітності банків; 2) порівняння з нормативними параметрами, виявлення відхилень, з'ясування їх причин; 3) визначення заходів щодо усунення відхилень за необхідності; 4) коригування цільових параметрів консолідації на наступний період. Щодо показників для оцінювання рівня консолідації банківської галузі доцільно віднести індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ), частка у загальних активах п'яти найбільших установ (CR5), кількість банків та регіональний розподіл їх мережі (табл. 4.4). Оскільки показники консолідації можуть суттєво відрізнятися на окремих сегментах ринку банківських послуг, доцільно визначати їх окремо на кожному з сегментів. Додаткову інформацію щодо стану консолідації банківського сектору можна отримати на основі показників розподілу банків за показниками активів, капіталу, кредитного і депозитного портфелів.

На думку М. Остролуцького та Т. Мельник, використання кожного показника має як позитивні моменти, так і недоліки [252, с. 36]. Обрахунок індексу концентрації характеризує ринкову позицію лише групи найбільших банків і не дозволяє повністю оцінити структуру банківської галузі.

Таблиця 4.4

Індикатори оцінювання консолідації банківської галузі

<i>Індикатор</i>	<i>Визначення</i>	<i>Межі</i>
Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ)	$ННІ = \sum D_i^2,$ де D_i – частка ринку i -го банку	до 2000 / 0,2
Індекс концентрації	$CR_k = \sum_{i=1}^k S_i,$ де S_i – обсяг послуг i -го банку	до 80%
Індекс Розенблюта	$I_r = \frac{1}{2 \times \sum_{i=1}^n (i \times D_i) - 1},$ де D_i – ранжована ринкова частка i -го банку; $i = 1, \dots, n$.	$1/n < I_r < 0,5$
Кількість банків	Діючих банків, од.	50 і більше
Регіональний розподіл мережі	кількість структурних підрозділів на 100 тис. осіб	20 і більше

Джерело: складено автором

Але, на нашу думку, він є найбільш інформативним щодо ступеня консолідації банківського сектору і дозволяє використовувати його для порівняння з станом банківського ринку інших країн, визначати кількісні обмеження та слугувати оціночним критерієм при прийнятті рішень наглядовими органами (табл. 4.5).

Поширеність використання індексу концентрації, як і індексу Херфіндаля-Хіршмана, також є перевагою, оскільки дозволяє стандартизувати оціночні показники в умовах фінансової глобалізації та формування міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду. Науковці наголошують на відповідності індексу Херфіндаля-Хіршмана до базових вимог щодо показників концентрації галузі, до яких відносять наступні: при обрахунку показника не за усіма учасниками ринку, а за меншою їх кількістю при порівнянні регіональних сегментів ринку має достовірно відображатися рівень консолідації; зростання частки великого банку за рахунок приєднання меншого має спричиняти збільшення показника консолідації; вихід нового банку на ринок має знижувати показник консолідації; злиття і поглинання мають збільшувати показник консолідації

[252, с. 36]. Тобто в ідеалі показник консолідації банківської галузі має достовірно відображати зміни стану ринку внаслідок злиття і поглинання, появи нових учасників ринку, ліквідації установ.

Таблиця 4.5

Порівняння індикаторів оцінювання консолідації банківської галузі

Індикатори оцінювання	Переваги використання	Недоліки використання
Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ)	Поширеність використання. Відповідність вимогам до оціночного показника	Зниження чутливості при зростанні числа установ
Індекс концентрації CR_k	Є досить інформативним; дозволяє використовувати для порівняння зі станом консолідації банківських сегментів інших країн, визначати кількісні обмеження; слугувати оціночним критерієм при прийнятті рішень наглядовими органами	Характеризує ринкову позицію лише групи найбільших банків і не дозволяє повністю оцінити структуру банківської галузі, розподіл ринку між його учасниками
Індекс Розенблюта	Враховує ринкову позицію усіх учасників ринку	За умов значної кількості банків знижується його інформативність щодо консолідованості ринку. Складність в обчисленні, недостатнє поширення для регіональних порівнянь
Кількість банків	Доступність інформації,	Недостатня інформативність та відповідність вимогам до оціночного показника
Регіональний розподіл мережі	Інформація щодо регіональних особливостей консолідації	Не враховує вплив цифрового банкінгу

Джерело: складено автором з використанням [252, с. 36]

Показники концентрації мають формувати достовірну базу для порівняння ступеня консолідації галузі у різних країнах та адекватно відображати часові зміни. З даних табл. 4.6 видно, що динаміка запропонованих показників має схожу динаміку, що свідчить про прийнятність їх використання у якості індикаторів оцінювання консолідації банківської галузі.

**Динаміка індикаторів оцінювання консолідації банківської галузі
в Україні у 2010-2020 рр.**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>індекс Херфіндаля-Хіршмана</i>											
За активами банків	0,0375	0,0407	0,0426	0,0471	0,0517	0,0565	0,0867	0,0876	0,1179	0,1221	0,1267
За кредитним портфелем банків	0,0408	0,0450	0,0476	0,0489	0,0530	0,0606	0,0931	0,0579	0,0612	0,0622	0,0636
За коштами клієнтів	0,0454	0,0486	0,0511	0,0527	0,0560	0,0640	0,0937	0,0976	0,1010	0,1044	0,1043
<i>Індекс концентрації CR₅</i>											
За активами банків	36,82	36,59	38,63	40,01	43,41	27,35	50,54	62,46	58,97	60,39	55,90
За зобов'язаннями	36,00	35,66	38,61	40,72	42,94	28,84	52,72	60,27	55,70	56,71	53,53
За капіталом	41,57	41,93	38,72	36,04	47,15	62,29	30,41	55,16	44,22	45,77	44,89
<i>індекс Розенблюта</i>											
За активами банків	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,03	0,05	0,06	0,07	0,08	0,08
За кредитним портфелем банків	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06
За коштами клієнтів	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,06	0,07	0,07	0,07	0,08
Кількість діючих банків, од.	182	176	176	176	180	163	117	96	82	77	75

* кількість структурних підрозділів на 100 тис. осіб

Джерело: обчислено за даними [229]. Дані на початок року

Інтерпретація результатів оцінювання має відбуватися з урахуванням впливу процесів консолідації на фінансові показники функціонування банківського сектору, зокрема прибутковість банків, їх стійкість, ресурсне забезпечення, умови надання послуг та залучення ресурсів. На зміну показників індексу концентрації CR₅ під час фінансової нестабільності додатково впливає фактор довіри клієнтів, який за таких умов вищий до більших банків і

державних банків, що формує відхилення динаміки даного показника від темпів зміни інших індикаторів.

На особливу увагу потребує зміна регулятивних вимог щодо достатності капіталу банку в контексті модулювання майбутнього впливу на показники консолідації банківського сектору, його структури. Фактично, як показує практика запровадження попередніх нормативів капіталу банків, регулятивні вимоги щодо банківського капіталу є чинником впливу на структуру банківської системи країни. Слід також враховувати передавальний механізм впливу цих змін на економіку в цілому, адже у ринковій економіці паралельно з механізмами балансування попиту і пропозиції у реальному секторі механізм перерозподілу коштів у банківській сфері забезпечує певну галузеву та регіональну структуру економіки. При цьому глобалізація фінансових ринків перетворює транснаціональні банки у ринкові мегарегулятори, від яких залежать темпи економічного розвитку окремих країн і регіонів і характер цього розвитку.

Адже вплив банків на структурні зрушення в економіці, її розвиток може бути не лише позитивним. Неспроможність фінансувати оновлення основних фондів у особливо капіталоемних підприємств може уповільнювати розвиток окремих галузей і спричиняти структурні диспропорції, що спостерігається не лише у вітчизняній економіці, а й в інших пострадянських країнах. Також банківський капітал рухається не лише у напрямі вищої рентабельності, а й до менших ризиків, оскільки діяльність банків пов'язана з підвищеною соціальною відповідальністю. Однак інноваційний розвиток економіки пов'язаний саме з підвищеним ризиком, тому у функціонуванні банківського капіталу мають бути задіяні механізми підтримки і сприяння інноваційному розвитку. Серед підґрунтя таких механізмів – процеси консолідації у банківській сфері, які забезпечують зростання ресурсних можливостей банків і створюють нові інвестиційні можливості завдяки розширенню та вдосконаленню фінансового інструментарію, виходу консолідованого капіталу на нові сегменти фінансового ринку тощо.

Оцінювання консолідації банківського сектору має забезпечуватися у комплексі регуляторних заходів щодо формування та реалізації стратегії

розвитку банківської системи, стратегії розвитку фінансового ринку і стратегії розвитку національної економіки. Безпосередньо цей процес має відбуватися в межах заходів центральних банків або мегарегуляторів на фінансових ринках відповідно до національних особливостей функціонування ринків фінансових послуг. Оскільки консолідація банків безпосередньо впливає на ринковий стан, визначення меж консолідації ринків та діагностику цих процесів здійснює антимонопольний комітет, дії якого мають координуватися із заходами центрального банку.

Висновки до розділу 4

У четвертому розділі досліджено вплив фінансової глобалізації та процесів, які її супроводжують, на консолідацію банків, відповідні зміни у регуляторних механізмах та підходах до оцінювання цих процесів формування

1. Фінансова глобалізація формує передумови розширення просторових та часових меж консолідації банків і супроводжується зростанням обсягів міжнародних трансакцій, транскордонним рухом інвестицій та банківського капіталу, збільшенням кількості міжнародних угод злиття і поглинання на ринках фінансових послуг, зростанням кількості транснаціональних банків. Для неї притаманні поява фінансових ринків, інструментів, інститутів та регуляторів глобального рівня. Фінансова глобалізація вирішальним чином впливає на модифікацію конкурентних відносин, їх зміст, коло учасників, умови та параметри конкурентоспроможності, що суттєво позначається на консолідаційних процесах на національному та глобальному рівнях. Значна кількість банків вбачають розв'язання проблеми забезпечення конкурентоспроможності за цих умов у консолідації в різних формах: M&A, участі у банківських групах та ін.

2. Вплив консолідації банків за участі іноземних банківських груп на стан банківської системи та економіки вирізняється відповідно до рівня економічного розвитку країни. У роботі розкрито взаємообумовлений зв'язок транскордонного руху банківського капіталу, що являє собою переміщення

частини ресурсів, зосереджених у банківській галузі, з однієї країни до іншої, з консолідацією банків та визначено його передумови, серед яких диференціація норм прибутку, зміни конкурентного середовища, формування глобальних фінансових ринків, поширення інформаційних технологій тощо. Процеси глобалізації та поширення конкуренції за національні межі зумовлюють формування механізмів переливання капіталів на світовому ринку, в інституційній моделі яких виняткову роль відіграють саме банки, та актуалізують відповідне зростання банківських ресурсів на основі застосування консолідації в різних формах. Масштаби консолідації банківських капіталів свідчать про те, що найбільші банки у розвинених країнах досягли межі в реалізації стратегії зростання на національних ринках, тому ці процеси поширюються за національні межі.

3. Вплив транскордонного руху банківського капіталу як прояву міжнародної консолідації банків на функціонування національних банківських систем, зокрема структуру банківського сектору, ресурсне забезпечення банків, показники їх капіталізації, стійкість банківських систем і вразливість до зовнішніх шоків, конкурентне середовище, банківські послуги і технології, потреби споживачів носить суперечливий характер. Відкритість економіки України та зростання залежності українського ринку банківських послуг від транскордонного руху іноземних капіталів спричиняють уразливість банківської системи до зовнішнього впливу. В умовах значної присутності банків з іноземним капіталом у банківському секторі є ризик економічного і політичного тиску, критичного відпливу ресурсів, дестабілізації банківської системи, зниження ефективності монетарного регулювання.

4. Фінансова глобалізація та міжнародна консолідація у банківській сфері визначально впливають на форми і методи втручання державних регуляторів у функціонування банків та інших фінансових посередників. Міжнародні консолідаційні процеси сприяють появі глобальних банківських груп, діяльність яких лише частково контролюється національними банківськими регуляторами, що стимулює формування міжнародних органів, наділених повноваженнями банківського регулювання і нагляду. Інституційні

зміни, що супроводжують фінансову глобалізацію, спричиняють суперечності щодо дотримання принципу інституційної незалежності національних регуляторів.

5. Поширення міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду, зокрема щодо достатності власного капіталу, проблеми їх імплементації, прискорює процеси консолідації банків. Диспропорції зростання капіталу та активів в українських банках, погіршують можливості покриття капіталом ризиків діяльності. Динаміка показника відношення власного капіталу банків до ВВП, який характеризує ресурсні можливості банків щодо фінансування потреб бізнесу, свідчить про недостатню капіталізацію та ресурсні можливості вітчизняних банків щодо кредитування реального сектору економіки.

6. Порівняно із ситуацією в інших країнах вітчизняна банківська система значно відстає за цим показником, що негативно впливає на конкурентоспроможність країни в умовах прискорення глобалізаційних процесів. За цих обставин забезпечення ефективного функціонування банківської системи вимагає комплексних заходів щодо покращання ресурсних можливостей банків, подальшої адаптації регулятивних інструментів до вимог міжнародних норм регулювання, таких як рекомендації Базельського комітету.

7. Зважаючи на значущість процесів консолідації банків у загальному механізмі економічного розвитку, різновекторність та масштаби їх впливу як на функціонування банківських систем і фінансових ринків, так і на загальний розвиток економіки, його масштаби, інноваційність, все більшої актуальності набуває їх комплексне аналітичне дослідження та оцінювання з позицій з'ясування кількісних та якісних параметрів, інтерпретації їх наслідків. Таке дослідження має відбуватися регулярно, а його результати враховуватися при формуванні стратегій розвитку банківської системи, фінансових ринків, національної економіки.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [398; 402; 406; 409; 413; 417; 419; 431; 440; 442; 447; 448; 451-454; 458; 460; 463; 469; 470; 565; 566].

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

5.1. Консолідація банків та критерії стабілізації банківських систем

На тлі посилення ролі банків і кредитних відносин у функціонуванні економіки зростає значення стабілізації банківської діяльності. Адже це суттєвий чинник формування банківських ресурсів і запорука успішного виконання банками їх функцій. У 1980–1990-х роках у багатьох країнах виник передкризовий і навіть кризовий стан у банківській сфері. Банківські кризи спостерігалися у більшості країн, що розвиваються, практично в усіх країнах із перехідною економікою, у деяких розвинених країнах. Після нетривалої стабілізації ці проблеми більш гостро виявилися у 2007–2009 рр. У більшості країн вони спровокували посилення державного втручання і прискорення консолідації банківського сектору. Діапазон заходів державного регулювання банківської діяльності був доволі різноманітним: від прямого втручання шляхом націоналізації, посилення інституційних заходів – до суворого обмеження і заборони операцій, що містять фінансові ризики [322]. На підтримку фінансового сектору в США було виділено 700 млрд дол. США, Німеччині – 664 млрд дол. США, Великій Британії – 654 млрд дол. США. Зростання державної участі у банківському секторі у країнах Євросоюзу на національному і міжнародному рівні супроводжувалося введенням більш жорсткого контролю над банківською системою, обмеженнями суми кредитів, які банки можуть надати окремим позичальникам. Були введені нові правила оцінки інвестиційних ризиків, створено єдиний регулятивний орган нагляду за діяльністю міжнародних банків [160]. У країнах Східної Європи банківські системи зазнали значних втрат унаслідок недостатньої капіталізації банків, неефективної системи ризик-менеджменту, загального погіршення економічної ситуації. Найбільші банки у розвинених країнах також мали суттєві проблеми і

потребували підтримки держави. До цих чинників додається фінансова глобалізація, що стимулює інтенсивний вихід банків на зарубіжні ринки та посилення міжнародної банківської конкуренції, які створюють передумови появи глобальних банківських криз. Тому антикризовий менеджмент набуває особливого значення у сучасній теорії і практиці функціонування банків [157].

Банківські кризи як економічне явище спостерігаються ще з XIX ст., проте донедавна вони не привертали особливу увагу науковців. На макрорівні об'єктом їх уваги переважно ставали циклічні кризи, теоретичні засади дослідження яких сформулювали у своїх працях відомі економісти Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, К. Маркс, Дж. Робінсон, Дж.С. Мілль, Й. Шумпетер, М. Туган-Барановський, Дж.М. Кейнс, Ф. Хаєк, А. Пігу, М. Фрідмен, А. Маршалл та ін. У другій половині XX ст. з розвитком теоретичних засад менеджменту та концепції фінансового менеджменту підприємства увагу дослідників привертають проблеми антикризового управління підприємствами. Цьому присвятили свої роботи В.О. Василенко, В.В. Касьянов, Г.М. Курошева, Л.О. Лігоненко, Н.Л. Макаренков, А.О. Мельник, О.Ю. Проскура, Е.А. Уткін, Я.І. Фомін, Т. Чебан, Г.Б. Юн та інші науковці. До кризових явищ 1980-х рр. у банківських системах США та інших розвинених країн витоки дестабілізації банківського сектору переважно шукали у кредитній діяльності банків і зусилля науковців спрямовувалися переважно у даному напрямку. Дисбаланси параметрів активів і зобов'язань банків як передумова дестабілізації та посилення кризових явищ посилила науковий інтерес до дослідження процесів банківських криз та пошуку шляхів їх уникнення. Банківські кризи та теоретичні аспекти антикризового управління у кредитних організаціях викликають значний інтерес дослідників після фінансової кризи 2007–2009 рр. Загальні проблеми дестабілізації фінансового сектору та національних банківських систем розглядають у своїх публікаціях Р. Алібер, С.М. Аржевітін, О.І. Барановський, А.Г. Баталов, А.Ю. Вікулін, М.І. Діба, Н.А. Кизим, Ч. Кіндлбергер, І.Б. Івасів, І.В. Ларіонова, В.І. Міщенко, А.М. Мороз, С.В. Науменкова, Л.О. Примостка, Г.О. Самойлов, А.М. Тавасієв, Г.А. Тосунян, Т.Є. Унковська, В.М. Федосов, А.І. Шкляр, Н.П. Шульга та ін.

Проблеми антикризового управління, у тому числі у банках, висвітлюють М.А. Бас, Н.І. Гавловська, В.В. Касьянов, І.В. Краснова, В.В. Лавренюк, А.В. Майстер, Н.Л. Маренков, Т.М. Шишкіна, М.С. Щеглюк, В.В. Шевчук та ін. Д.Г. Лук'яненко, Т.С. Стубайло, І.О. Юшко та інші науковці досліджують специфіку проявів банківських криз в умовах фінансової глобалізації.

Проте досить багато проблем щодо виникнення і подолання кризових явищ у банківській сфері усе ще потребують свого осмислення. Досі не сформована цілісна концепція банківської кризи, передумов її виникнення та механізмів подолання. Потребує подальшого обґрунтування методологія діагностики кризових явищ у банківській сфері як на мікро-, так і на макро- і мегарівнях. Недостатньо досліджено механізми взаємозв'язку кризових процесів у банківському секторі та його консолідації, зворотній вплив консолідації на стабільність у банківській сфері.

У перекладі з давньогрецької «криза» означає рішення, поворотний пункт, результат [28, с. 3; 40, с.455]. В академічному тлумачному словнику української мови зазначається, що криза – це «різка зміна звичайного стану речей, злам, загострення становища» [149]. Китайською це слово складається з двох ієрогліфів, які означають «небезпеку» і «можливість» [187, с. 17]. Поняття «криза» безпосередньо пов'язане з розвитком систем, організацій, об'єктів, оскільки передбачає зміну параметрів їх функціонування, що переміщують точку рівноваги і спричиняють перехід до іншого рівноважного стану. Тому криза, як явище, що супроводжує розвиток, з одного боку, означає передумову певних прогресивних змін, з іншого, безпосередньо такі зміни можуть відбуватися з порушенням стабільності і супроводжуватися негативними подіями.

Криза є невід'ємною складовою ринкової економіки, механізмів її саморегулювання, які спрямовують розвиток окремих суб'єктів, галузей, регіонів у напрямі найвищої ефективності та інноваційності, залишаючи на ринку найбільш конкурентоспроможні бізнес-одиниці. Криза виконує функції своєрідного відбору найефективніших виробників товарів і послуг, які можуть запропонувати найпривабливіші продукти за найнижчими цінами.

Серед сучасних теоретичних підходів до виникнення кризових ситуацій слід виокремити такі, коли кризу розуміють як випадкове явище, якого можна було уникнути; коли вважають, що криза є наслідком комплексу випадкових і закономірних подій; коли кризовий стан розглядається як закономірне явище, поява якого закладена у самій системі. З огляду на означені позиції обирається стратегія управління, що будується на таких концептуальних підходах:

- криза – негативне явище, яке потрібно подолати або не допустити (стратегія попередження та супротиву);
- криза – випробування, яке потрібно зносити з мінімальними втратами (стратегія адаптації);
- криза – позитивне явище, яке слід використати з користю (стратегія прийняття) [186, с. 21–23].

Ці підходи нині поширені серед практиків, проте не є науково виваженими і достовірними. Ставлення до кризи має диференціюватися залежно від сфери її виникнення, тривалості, глибини та наслідків. Кризовий стан бізнесу на мікрорівні є свідченням неефективного менеджменту і основою інноваційного оновлення економіки. Він супроводжується перерозподілом фінансових, матеріальних, людських ресурсів на користь більш ефективних бізнес-структур. Водночас, як і будь-яке інше економічне явище, криза супроводжується негативними проявами, такими, як банкрутство, звільнення працівників, безробіття, неповернення позик та ін. Кризовий стан економіки на макрорівні є свідченням критичної кількості неефективних бізнес-структур з низькою продуктивністю праці і непривабливими для споживачів продуктами та існуючої потреби оновлення технологій, міжгалузевого перерозподілу ресурсів і структурних змін в економіці. Але, як наголошує О.І. Барановський, криза становить фактично точку біфуркації, після якої розвиток може відбуватися як за позитивним, так і негативним сценарієм [28, с. 6]. Тому це складне багатofакторне явище вимагає виваженого комплексного підходу до оцінювання і запобігання. Сучасні концепції антикризового управління базуються на комплексній діагностиці причин та наслідків криз, застосуванні

превентивного антикризового управління, комплексного управління наслідками кризових ситуацій.

Економічна криза є зовнішнім проявом суперечностей економічного розвитку, що формує подальший вектор його руху. Циклічні кризи значною мірою є втіленням суперечності між перевагами і можливостями інноваційного оновлення технологій та консервування наявного технологічного способу виробництва існуючою економічною системою. Безпосередній поштовх до сучасних криз формується суперечністю між потребами фінансування розширення бізнесу та монетарними заходами зі стримування інфляції, яка є наслідком зростання пропозиції грошей внаслідок збільшення обсягів цього фінансування. Тому сучасні циклічні кризи найбільш яскраво виявляються у фінансовій сфері і супроводжуються банківськими кризами. Так, більшість криз ХІХ ст. у США розпочиналася саме у банківському сегменті. Передумовою «Великої депресії» 1929 – 1933 рр. стали повоєнні грошові реформи у європейських країнах та США, спрямовані на боротьбу з інфляцією, і жорстке обмеження грошової маси. Тому в арсеналі антикризових регулятивних заходів ХХІ ст. найбільш популярним є кількісне пом'якшення на грошовому ринку, за допомогою якого робиться спроба урівноважити попит і пропозицію на товарних ринках. Однак практика свідчить про неефективність таких заходів [193], оскільки вони перешкоджають технологічному оновленню і порушують процеси економічної селекції найбільш ефективних і конкурентоспроможних підприємств.

Розвиток сучасних форм грошей формує підґрунтя фінансових криз, в основу яких покладено диспропорцію між динамікою реального ВВП та можливостями нарощування грошової пропозиції. Про можливість розриву зростання реального і фіктивного капіталу писали ще представники класичної школи економічної теорії [337; 189; 35; 125]. Ці диспропорції можуть виявлятися на валютних і фондових ринках, у сфері банківського кредитування і державних позик, у вигляді банківської або фондової паніки, кризи ліквідності або неплатоспроможності та ін. Кризові явища можуть зосереджуватися у різних сегментах фінансових ринків, однак фінансова

криза – це системне явище, яке зазвичай охоплює всю фінансову сферу і поширюється на інші сектори економіки.

Накопичення кризових явищ у банківській сфері відбувається на усіх рівнях: мікро-, макро-, мегарівні. На мікрорівні основні чинники, що можуть призвести до втрати стабільності конкретного банку, можна поділити на дві групи:

- внутрішні, тобто ті, що є наслідком неефективного функціонування банку (незбалансованість активів і зобов'язань, неякісний кредитний та інвестиційний портфель, надмірні операційні видатки, неефективний менеджмент тощо);
- зовнішні, що можуть бути результатом дій конкурентів, зміни макроекономічних умов, погіршення політичної ситуації, більш жорстких регулятивних вимог та ін.

Щодо вітчизняних банків, то специфіка полягає ще й у тому, що Україна перманентно перебуває у стані чергових і позачергових виборів і власники банків не залишаються осторонь цих процесів. Це створює значні політичні ризики як у функціонуванні окремих банків, так і банківської системи загалом. Прихід іноземного банківського капіталу та націоналізація окремих банків частково розв'язують цю проблему, проте спричиняють нові, що також створюють потенційні загрози стабільності банківської галузі. Іноземний капітал у значних розмірах формує потенційну нестабільність у грошовій сфері, посилює процентні та валютні ризики, можливий вплив фінансових ресурсів може спричинити загрозу зниження банківської ліквідності. Державні банки внаслідок неефективного менеджменту і надмірної бюрократизації бізнес-процесів втрачають конкурентоспроможність, що призводить до погіршення клієнтської бази і основних показників діяльності.

В умовах фінансової глобалізації національні банківські системи стають надто чутливими до кризових явищ на світових фінансових ринках. Дочірні структури зарубіжних банків є залежними від запозичень на зовнішніх ринках. Кризові події 2008–2009 рр. у вітчизняній банківській системі свідчать, що у таких умовах банки можуть навіть мати проблеми з

ліквідністю. Адже в умовах іпотечної кризи, посилення регулятивних вимог на європейських ринках та обмежень щодо зовнішніх запозичень з боку Національного банку України деякі банки відчували брак ресурсів. Панічні настрої на світових фондових ринках негативно впливають на ціну акцій та боргових цінних паперів банків, що погіршує умови залучення інвестицій до акціонерного капіталу та субординованого боргу. Тому, як це не парадоксально, відносна ізоляція, низький рівень розвитку національного грошового ринку можуть бути позитивним моментом в умовах наростання нестабільності у світовій фінансовій системі та економіці загалом. Це яскраво продемонструвала азійська фінансова криза кінця 1990-х років [523].

Глобалізаційні процеси не лише створюють додаткові чинники формування банківських криз і фактично є їх каталізатором, а й суттєво посилюють наслідки. Наслідки банківських криз на поверхні виявляються у кількості збанкрутілих банків, втраті довіри клієнтів до банків і відпливу ресурсів з банківської системи, що своєю чергою спричиняє уповільнення економічного зростання, зниження показників монетизації економіки тощо. Так, унаслідок іпотечної кризи 2007–2008 рр., за даними агентства «Bloomberg», сукупні втрати найбільших банків світу перевищили 320 млрд дол. і мали у 2009 р. зрости ще вдвічі. Фінансовий результат Сітібанку (США) скоротився з 21,5 млрд дол. у 2006 р. до 3,6 у 2007 р. Банки «UBS» (Швейцарія) та «Merrill Lynch» (США) закінчили 2007 р. з багатомільярдними збитками [511]. Отже, банківські кризи виникають у результаті загальноекономічних проблем і самі спричиняють погіршення економічної ситуації. За даними МВФ, у результаті банківської кризи країна втрачає щороку близько 10% ВВП. Дослідження 117 банківських криз за 25 років свідчить, що їх наслідком є зменшення ВВП на 7,1 % [482, с. 21].

Наслідки банківських криз великою мірою визначаються їх видом та ступенем кризових явищ у банківській сфері. Наслідки криз на мікрорівні залежать не лише від їх глибини, а й від ефективності антикризового управління. Своєю чергою, можливості антикризового менеджменту визначаються кваліфікацією і вмотивованістю управлінців, глибиною

кризових явищ, залежать від ринкової позиції банку та запасу його життєздатності, загальноекономічної ситуації та впливу політичних і правових чинників.

Хоча банківські кризи на макрорівні спостерігаються з XIX ст. (і одна з них – банківська криза у США 1907 р. стала передумовою створення Федеральної резервної системи США), економічна сутність даного явища залишається недостатньо дослідженою. В економічній і довідковій літературі переважно розглядається сутність фінансових криз, які не є тотожними банківським кризам [103, с. 525–529]. Однак формування ефективного антикризового управління неможливе без з'ясування сутності даного явища.

Фахівці НБУ визначають банківську кризу як «різку зміну зовнішніх і внутрішніх умов діяльності банківської системи, внаслідок чого вона стає неспроможною стабільно функціонувати та виконувати свої основні функції» [14, с. 41; 587]. Цієї ж точки зору дотримується В.І. Міщенко [207, с. 64]. Проте такий підхід означає ототожнення банківської кризи та системної кризи банківської галузі, що значно звужує сферу застосування даної дефініції. На думку Д. Лук'яненка та І. Юшка, у сучасній економіці у чистому вигляді банківську кризу ідентифікувати практично неможливо, оскільки в умовах інтеграції ринків доцільно вести мову про соціально-економічні кризи [179, с. 44]. Можна погодитися з Т.С. Стубайло, що «банківську кризу можна визначити, як нездатність банківської системи виконувати свої основні функції акумуляції та мобілізації тимчасово вільних грошових коштів, надання кредитів, проведення розрахунків і платежів в економіці країни» [345, с. 169], проте такий підхід також означає відсутність розмежування поняття «банківська криза» на рівні окремого банку і банківської системи. Такий підхід ускладнює діагностику банківських криз, оскільки не визначає ступінь виконання/невиконання банківською системою її функцій, який слід віднести до проявів банківської кризи.

На нашу думку, банківські кризи на мікро- та макрорівнях мають істотні сутнісні відмінності. Банківська криза як макроекономічне явище являє собою такий стан банківської системи, за якого спостерігаються суттєві розлади її діяльності, що супроводжується масовим банкрутством банків,

погіршенням показників їх діяльності, зниженням довіри клієнтів до банківських установ. Банківська криза на мікрорівні означає такий стан банку, що супроводжується втратою його платоспроможності, ресурсної бази, клієнтів, ринкової позиції і може призвести до банкрутства.

Однак ідентифікація кризового стану банківської системи потребує чітких кількісних індикаторів, які надав у 1997 р. Міжнародний банк розрахунків. Відповідно до його рекомендацій слід вважати, що у країні наявна банківська криза за таких ознак: проблемні активи банків перевищують 2% ВВП країни, для стабілізації банківської системи потрібні кошти, що перевищують 2% ВВП, депозити банків заморожені, влада запровадила «банківські канікули», спостерігається масова націоналізація у банківському секторі, центральний банк гарантує населенню повернення усіх депозитів без відповідної ресурсної бази. До того ж для діагностування банківської кризи досить прояву хоча б однієї із зазначених ознак [482]. Критерії експертів МВФ щодо системної кризи банківського сектору дещо відрізняються: для її діагностування мають бути наявними такі прояви, як клієнтська паніка, масштабні втрати або ліквідація банків, відчутне реагування регуляторів у вигляді комплексу заходів. Кількісний параметр для діагностування банківської кризи встановлений на рівні 3–5% ВВП [392, с. 81]. В іншому виданні МВФ пропонується застосовувати як індикатори системної банківської кризи такі показники, як частка проблемних кредитів по банківській системі 10% і вище, кошти на підтримку банків в обсязі 2% ВВП і вище, широкомасштабна націоналізація банків, клієнтська паніка, що супроводжується заморожуванням депозитів і наданням додаткових гарантій їх повернення [392, с. 82; 521].

Відповідно до цих та інших параметрів можна здійснювати ідентифікацію, вимірювання, класифікацію банківських криз. Існують різні підходи до класифікації криз на мікро- і макрорівнях [28, с. 19; 188, с. 94–96]. Залежно від чинників їх формування, масштабів, наслідків, сфери виникнення тощо кризи бувають часткові й системні, глобальні та локальні, керовані і некеровані, короточасні й затяжні, минулі, поточні й майбутні (потенційні, прогнозовані), явні та приховані, повномасштабні й обмежені, разові й циклічні, випадкові та закономірні, штучні та природні й ін. Виокремлюють

також банківські кризи на рівні окремого банку (мікрорівневі), кризовий стан національної банківської системи (макрорівневі). У сучасних умовах також правомірно говорити про можливість виникнення банківських криз на міжнародному рівні (регіональні, міжнародні, глобальні) як наслідок інтеграційних процесів у фінансовій сфері.

Процеси формування і розвитку кризових явищ вирізняються залежно від рівня прояву. На мікрорівні відповідно до етапів життєдіяльності банку існує потенційна загроза появи банківської кризи на кожному з них (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Етапи розвитку кризових явищ у діяльності банків

Етап	Прояв кризових явищ
Зародження	Недостатньо обґрунтована ідея створення нового банку, суперечності між засновниками
Народження	Проблеми проведення підписки на акції та державної реєстрації
Ствердження	Відсутність довіри клієнтів, проблеми формування ресурсної бази
Стабілізація	Вичерпання потенційних можливостей розвитку, вихід на максимум ефективності життєдіяльності
Спрощення	Поява ознак старіння: скорочення ринкового сегмента, відставання від потреб ринку
Старіння	Втрата конкурентних переваг, значне погіршення основних показників діяльності, відсутність перспективних банківських продуктів
Вибуття	Поява ознак припинення банківської діяльності: втрата ліквідності, втрата платоспроможності, швидка втрата клієнтів і ринкового сегмента

Джерело: побудовано з використанням [186, с. 38–40].

Банківська криза характеризується такими показниками, як тривалість у часі та глибина кризових явищ, що визначально впливають на її наслідки. Останній показник визначається силою впливу кризи на стан банку або банківської системи, показниками «деформацій» або відхилень від параметрів їх функціонування у нормальних умовах. Тривалість кризи своєю чергою залежить від тривалості її окремих фаз або стадій: передкризової стадії, стадії збурення, стадії розгону, стадії звершення, стадії повернення, стадії заспокоєння, післякризової стадії (табл. 5.2) [186, с. 71–78].

Стадії розвитку банківської кризи

Стадія	Її характеристика
Передкризова	Наявність слабких сигналів про розвиток кризової ситуації. Важливим є своєчасне виявлення сигналів майбутньої кризи, причин її виникнення та їх усунення
Збурення	Більш явні ознаки кризової ситуації, що є результатом: • невиявлення слабких сигналів на попередній стадії; • неефективності заходів на попередній стадії; • дії чинників, на які немає можливості ефективно впливати. Існує потреба у розробці превентивних антикризових заходів, адекватних ситуації
Розгону	Наявність ознак наближення кризи. Діагностика майбутніх втрат і заходи щодо їх мінімізації
Звершення	Кризові явища досягають максимальної сили. Застосування антикризових заходів, відмова від неефективних інструментів, концентрація ресурсів і зусиль на подоланні кризи
Повернення	Зменшення сили впливу кризової ситуації, оцінювання її реальних негативних наслідків
Заспокоєння	Стабілізація показників діяльності, зникнення кризових явищ. Оцінювання реальних втрат («деформацій»). Аналіз втрачених можливостей
Післякризова	Настання квазістабільного періоду діяльності банку. заходи щодо нівелювання наслідків кризи і недопущення її повторення у майбутньому

Джерело: складено автором.

Федеральна корпорація страхування депозитів США та Банк Англії проводили спільне дослідження 33 банківських криз, що відбувалися упродовж 1977–2004 рр. За їхніми даними, середня тривалість банківської кризи становила 4,3 роки [482, с. 21]. Перше місце у цьому дослідженні посіла банківська криза в Японії, яка розпочалася (відкрита фаза) у 1992 р., а про перші успіхи у її подоланні Банк Японії оголосив лише у 2007 р. [255; 488; 502]. На другому місці – банківська криза в Іспанії (1977–1985 рр.). На наш погляд, банківська система США теж могла б претендувати на це

«почесне» місце, оскільки масові банкрутства американських банків тривали фактично протягом 80–90-х років. XX ст. У країнах, що розвиваються, тривалість банківських криз в основному не перевищувала три роки. Криза 2004 р. в Україні тривала лише кілька місяців. Проте криза, що розпочалася 2008 р., тривала, за оцінками експертів, до кінця 2009 – початку 2010 р., тобто два роки. За показниками кількості виведених з ринку банків, клієнтської паніки, масштабності регулятивних заходів та державного фінансування події 2014 – 2015 рр. також можна віднести до кризових.

У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження можливих каналів поширення криз. Ю. Руденко і С. Янікін виділяють такі канали поширення фінансових криз: загальні шоки, торговельні зв'язки та конкурентні девальвації, фінансові канали, інформаційні канали, фактор «довіри» [315, с. 4–6]. На нашу думку, до цих каналів слід додати інвестиційний канал, що безпосередньо пов'язаний із процесами консолідації, канал неефективних регуляторних заходів, проблемної інфраструктури. Інвестиційний канал включає кредитування резидентів зарубіжними партнерами, інвестиції у статутний капітал фінансово-кредитних установ, інвестування коштів у цінні папери (національних інвесторів на міжнародних ринках і зарубіжних – на національному). Як свідчать кризи 1929–1933 рр. і 2007–2009 рр., каналом поширення кризи можуть бути інвестиційні та спекулятивні операції банків на ринку цінних паперів. Остання світова фінансова криза розпочалася саме з формування фінансової «бульбашки» на ринку іпотечних цінних паперів, що призвело до банкрутства найбільших американських інвестиційних банків. Також спекулятивна активність інвесторів на ринку корпоративних прав банків, що періодично спостерігається як на розвинених ринках, так і тих, що розвиваються, може суттєво вплинути на стабільність не лише окремих банків, а і банківського сектору в цілому.

Бар'єри на шляху виникнення банківських криз формуються як на мікрорівні, так і на рівні окремої держави та на міжнародному рівні. Для забезпечення стабільної банківської діяльності важливе значення має не лише ефективний банківський менеджмент, а й система банківського нагляду

та державної підтримки банків, що мають фінансові труднощі. При цьому наглядові органи мають розрізняти втрату ліквідності і стан неплатоспроможності банку. Адже центральний банк, як і інші кредитори, не повинен надавати позики, які можуть погіршити стан його власних активів. Для вирішення цих питань Базельський комітет розробив рекомендації, спрямовані на зниження ризиків банківської діяльності в умовах глобалізації і посилення волатильності фінансових ринків, на які орієнтується національне банківське законодавство більшості країн.

У США функціонує трирівнева система захисту банків від кризових явищ (табл. 5.3). Початок її формування було покладено однією із найбільших банківських криз в історії цієї країни – кризою 1907 р., після якої у 1913 р. з метою недопущення подібного було створено Федеральну резервну систему.

Таблиця 5.3

Система забезпечення стабільності банківської системи у США

<i>Рівні забезпечення стабільності банківської системи</i>	<i>Органи забезпечення стабільності банківської системи</i>	<i>Функції органів забезпечення стабільності банківської системи</i>
Ліквідність банківської системи	Федеральна резервна система	Стабільність і довіра до банківської системи загалом
Стимування зростання банків	Управління контролера грошового обігу, Федеральна резервна система	Помірний рівень ризику діяльності окремих банків
Захист вкладників	Федеральна корпорація страхування депозитів	Довіра вкладників до конкретного банку

Джерело: складено за [201; 331; 258].

Система Федерального резерву забезпечувала підтримку ліквідності окремих банків і банківської системи загалом. З 1930-х років до цієї системи було додано ще дві складові, які забезпечували захист інтересів вкладників і стимування необґрунтованого зростання банків. Це – Федеральна корпорація страхування депозитів та правило Q, яке обмежувало розмір відсоткових ставок банків за операціями з сумами, що не перевищували 100 тис. дол. [170, с. 23; 258] Згодом (наприкінці 1970-х років) правило Q було замінене нормативними вимогами регулятивних органів щодо банківського капіталу.

В. Шапран вважає, що «криза в банківській системі може виникнути лише з двох причин: через різке зниження вартості активів або через проблемну заборгованість, що накопичилась» [482, с. 20]. Як приклад, він наводить банківську кризу в Аргентині 2002 р., коли після девальвації аргентинського песо вкладники банків виявили бажання отримати свої кошти, які різко знецінювалися. Уряд був змушений закрити банки на кілька тижнів, щоб не допустити їх масового банкрутства і колапсу банківської системи. За схожим сценарієм розпочиналася банківська криза і в деяких інших країнах Латинської Америки: Уругваї, Бразилії, Мексиці. Стрімке зниження вартості активів спостерігалось в Японії. Перегрів економіки та фондового ринку спричинив падіння курсу корпоративних цінних паперів, які мали велику частку у структурі активів японських банків (специфікою цієї країни є значне зрощування банківського та промислового капіталів). Це супроводжувалося скороченням виробництва, падінням курсів акцій багатьох підприємств, нарощуванням проблемних позик у банків. Фахівці назвали це крахом економіки «мильної бульбашки». На початковій стадії криза мала прихований характер. Банки, щоб не втратити клієнтів, штучно покращували ситуацію, приховували реальні проблеми. Зокрема, цінні папери у своїх інвестиційних портфелях вони обліковували не за реальною ринковою вартістю, яка стрімко знижувалася, а за попередніми, більш сприятливими цінами. Фінансові показники їх діяльності зовні виглядали непогано. У 1997 р. відбулося чергове загострення банківської кризи: збанкрутували деякі великі банки та інвестиційні компанії. Банк Японії ввів зміни до порядку обліку банківських активів, що фактично перевело банківську кризу з прихованої до відкритої стадії.

За другим сценарієм формувалася кризова ситуація у банківській сфері у розвинених країнах на початку 2000-х років. Іпотечна криза зробила велику частку кредитних портфелів банків проблемними. Масове неповернення позик супроводжувалося обвальним знеціненням застави. Особливо яскраво це виявилось в американському банківському секторі. Однак попередня банківська криза у США другої половини 1980-х років розвивалася за класичним сценарієм, коли затяжна циклічна криза супроводжувалася

погіршенням фінансового стану позичальників, що відображалось на діяльності банків. Оскільки у цій країні, на відміну від інших розвинених країн, менш значні показники консолідації банківського сектору, криза прискорила ці процеси. Наприкінці 1980-х та 1990-х років катастрофічно збільшилася кількість збанкрутілих банків, загальна кількість банків за 1995–2005 рр. зменшилася удвічі.

Американські фахівці пов'язують це з вибухом фінансових нововведень у 1970–1980-х роках, появою нових фінансових інструментів і послабленням обмежень щодо діяльності банків на фінансових ринках. Це підвищило рівень ризикованості банківської діяльності, полегшило прийняття банками на себе додаткового ризику. Останньому сприяло також підвищення суми федерального страхування депозитів із 40 тис. дол. до 100 тис. дол. США і скасування правила Q, що стимулювало швидке зростання, у тому числі завдяки високоризикованим проєктам. Значно полегшила мобілізацію коштів для банків поява брокерських депозитів, тобто брокерської послуги, яка дозволяла розділяти суму, що перевищувала застраховану, купуючи депозитні сертифікати у різних банках. Спроба Федеральної корпорації страхування депозитів заборонити такі операції не мала успіху. Прихід до влади монетаристів після економічної кризи 1981–1982 рр. послабив державне регулювання банківської сфери. Усе це створило умови для розвитку банківської кризи.

У подальшому значна кількість банків та ощадно-позичкових асоціацій почала відчувати проблеми з ліквідністю. У цих умовах регулятивні установи обирають політику регуляторної стриманості або поблажливості [201, с. 321]. Замість ліквідації неплатоспроможних установ вони змінюють принципи обліку та зменшують вимоги до розмірів власного капіталу. Причинами такої поведінки став недостатній ресурс федеральних установ щодо виплат за застрахованими депозитами та небажання визнавати проблеми, сподіваючись, що вони зникнуть самі по собі. А банки, що потрапили у скрутну ситуацію, йшли на ще більший ризик за принципом: «або пан, або пропав». Вони переманювали клієнтів зі стабільних банків кращими умовами, і це ще більше загострювало ситуацію. Наприклад, у Техасі функціонувала велика

кількість таких проблемних банків (так званих зомбі-асоціацій або «живих мертвих»), які переманювали клієнтів здорових банків. Їхні завищені ставки отримали назву «техаської премії». Криза досягла свого піку, коли у 1986 р. збанкрутував Федеральний страховий фонд ощадно-позичкових асоціацій.

Тому до класичних причин виникнення кризових явищ у банківській сфері можна додати неефективні дії державних регуляторів, які певною мірою можуть бути чинником нестабільності банківської галузі. Заходи державної підтримки стабільності у банківській галузі можуть також спричиняти проблеми. Адже система страхування депозитів виникла у США саме як наслідок «великої депресії» та втрати довіри суспільства до банківської системи. І в одних умовах ця система сприяла відновленню і посиленню довіри до банків, в інших – призводила до зловживань, які, у свою чергу, були джерелом дестабілізації банківського сектору.

Після цього у США було вжито кардинальних заходів. У 1989 р. ухвалено Закон про реформу фінансових інститутів, оздоровлення і повноваження, згідно з яким Федеральна корпорація страхування депозитів стала єдиним розпорядником федеральної системи страхування вкладів із двома окремими страховими фондами: Банківським страховим фондом і Страховим фондом ощадних асоціацій. Було введено обмеження щодо ризикової інвестиційної діяльності та підвищено нормативи щодо банківського капіталу, збільшено повноваження регулятивних органів, полегшено порядок звільнення керуючих, посилено штрафні санкції. Після цих заходів з 2005 р. ситуація стабілізувалася. У 2005–2006 рр., за даними Федеральної корпорації страхування депозитів, банківських банкрутств не було. У 2007 р. ліквідовано банк «Metropolitan Saving Bank» (м. Пітсбург, Пенсильванія). Під час кризових 2007–2009 рр. відбулося зростання кількості збанкрутілих банків, яке досягло свого апогею у 2010 р. У цьому році було ліквідовано 157 фінансових інститутів. Підвищення суми застрахованих депозитів до 250 тис. дол. у 2008 р. сприяло стабілізації ситуації. Кількість ліквідованих банків зменшилася і у 2018 р. у США не було ліквідовано жодного. Проте у 2019 р. ФКСД вивела з ринку чотири банки [366].

Отже, американський досвід подолання банківської кризи свідчить, що страхування банківських депозитів відіграє подвійну роль: з одного боку, посилюється довіра вкладників до банків, зростає їх ресурсна база, що сприяє стабільності банківської системи. З іншого, відсутність ризику за застрахованими вкладками дозволяє нестабільним банкам пропонувати своїм клієнтам економічно необґрунтовані ставки, перетягуючи на себе «фінансову ковдру», не стимулює обґрунтований вибір банків клієнтами та суспільний контроль їх діяльності. В Україні також відбувається зростання сум депозитів, повернення яких гарантовано ФГВФО. Останнє рішення було щодо їх підняття до 200 тис. грн. Це збільшує довіру до банківської системи, проте, зрозуміло, така довіра не повинна бути надмірною, має залишитися певна плата клієнта за ризик розміщення коштів у проблемному банку за надвисокими ставками. У США лунають пропозиції щодо відмови страхування депозитів узагалі, щоб посилити позиції насправді надійних банків. У Великій Британії вкладник може отримати лише 75% застрахованої суми, а решта 25% є штрафом за непередбачений ризик клієнта, що має стимулювати його обачливість. На час кризи страхові виплати було збільшено до 90% застрахованої суми, що стало наслідком посилення нестабільності у банківській галузі на тлі іпотечної кризи.

Дослідження кризових подій у банківській галузі як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, свідчить про наявність їх зв'язку із процесами консолідації на ринках банківських послуг. Одним із переконливих прикладів цього є остання банківська криза в Японії. Основною передумовою цієї кризи стала неготовність економіки країни до нових умов міжнародної конкуренції, а через тісний зв'язок великих японських банків з промисловістю, що є особливістю банківської системи Японії, проблеми бізнесу з'явилися і в фінансовому секторі. Комплекс антикризових заходів уряду 1992–1999 рр. передбачав і програми стабілізації фінансової сфери. Зокрема, були реалізовані заходи щодо організації «корпорацій із сумісної купівлі кредитів», списання безнадійних позик, виплати банкам значних компенсацій. Було знижено ставку рефінансування, надано державні гарантії щодо деяких позичок тощо. На розв'язання проблем у фінансовій сфері у 1995–1997 рр.

було виділено до 30 трлн єн [171; 255; 502, с. 86]. У 1997 р. відбулося чергове загострення банківської кризи: збанкрутували деякі великі банки та інвестиційні компанії. У результаті уряд прискорив реформу фінансово-кредитної сфери і прийняв у грудні 1998 р. Закон про реформу фінансової системи, який отримав назву «великий вибух» (за аналогією з успішною реформою у Великій Британії). В її основу було покладено прагнення привести фінансово-кредитну систему країни у відповідність до вимог сучасності. Основними напрямками реформи банківської діяльності стали:

- лібералізація міжнародних банківських операцій;
- удосконалення фінансових послуг, підвищення їх конкурентоспроможності на світових фінансових ринках;
- посилення регулятивних вимог до банків та ін.

Замасштабами ця реформа не має аналогів у жодній країні світу. Вона усунула перешкоди доступу на фінансові ринки, зруйнувала «цегляну стіну», що розділяла банківську, страхову та інвестиційну діяльність. Банки, страхові та брокерські компанії отримали право на проведення усіх видів фінансових операцій, тобто фактично реалізовувалася ідея «фінансового супермаркету». Було відкрито доступ на фінансові ринки нефінансовим установам, спрощено функціонування ринку цінних паперів. Щодо банків, то були введені правила жорсткого захисту їх клієнтів. Вони мають оприлюднювати інформацію щодо проблемних активів, вартості акцій у їх розпорядженні за поточним ринковим курсом. Специфіка японських банків у тому, що вони володіють більшою кількістю корпоративних цінних паперів, ніж банки в інших країнах. Це закономірний результат зрощування фінансового та промислового капіталів. Але знецінення акцій в умовах економічної кризи завдало руйнівного удару по банках. Японські банки відповідно до нових вимог списували безнадійні активи сотнями мільярдів єн, проте їх обсяг не ставав меншим. За оцінками Financial Service Agency (FSA) – головного органу з банківського нагляду в Японії, сукупна вартість неповернених позик у банківській системі досягла 43 трлн єн (близько 350 млрд дол.), тобто майже 8% ВВП Японії, до того ж більшість аналітиків вважала ці дані заниженими [488, с. 37]. За іншими даними, кумулятивна

сума списаних безнадійних позик за 1992–2002 рр. становила 717,9 трлн єн (близько 6 трлн дол.) або 13% ВВП [171]. У 2003 р. не списаними залишалися борги на суму 35,3 трлн єн. Центральний банк країни – Банк Японії у цій ситуації вжив крайніх заходів: прийняв рішення скупити акції комерційних банків, що здійснювалося у 2002–2004 рр. Зауважимо, що за 120-річну історію Банк Японії ніколи не купував корпоративних акцій, як і інші центральні банки Європи та Америки. Це спонукало уряд надати банкам бюджетну допомогу. Стали жорсткішими регулятивні вимоги. Голова FSA у 2002 р. також пообіцяв банкам, що у разі нерозв'язання ними своїх проблем застосовуватиметься націоналізація. Керівники найбільших банків мали взяти зобов'язання щодо забезпечення прибутковості банків і у разі їх невиконання вони могли позбутися своїх посад. Понад 15 банків отримали попередження, що в разі збиткової діяльності вживатимуться певні заходи – від звільнення з посад керівництва до примусової націоналізації, що було фактично застосовано у середині 2003 р. до п'ятого за розміром японського банку – Resona. У квітні 2004 р. таких дій зазнало керівництво банку UFJ. Це стимулювало фінансове оздоровлення інших банків, зокрема – «великої четвірки».

Отже, банківська криза і наступна за нею реформа прискорили процеси консолідації у банківському секторі Японії. У 1999–2001 рр. у країні з'явилися чотири великі банки (Mizuho, SMFG, MTFG і UFJ), створені в результаті злиттів та поглинань у першій двадцятці банків цієї країни. Проте це не розв'язувало проблеми капіталізації усієї банківської системи. Не спрацювало і введення обов'язкового гарантування повернення вкладів (у 1997 р. – на суму до 10 млн єн, а через рік – без обмежень). Досвід роботи Корпорації страхування депозитів довів, що підстраховування банків за рахунок платників податків спонукає обидві сторони до прийняття ризикованих рішень.

Напередодні світової фінансової кризи 2007–2009 рр. проблема виходу з майже десятилітньої банківської кризи у цій країні остаточно не була розв'язана, хоча спостерігалися значні позитивні зрушення. Діяльність великих японських банків на той момент стала прибутковою, проблеми

зберігалися щодо окремих середніх і дрібних банків. Банківська система функціонувала в режимі «ручного керування» з боку уряду. У листопаді 2008 р. було прийнято закон, що передбачав упереджувальне нарощування капіталів банків за рахунок державних коштів. Агенція фінансових послуг у березні 2009 р. надала трьом регіональним банкам 121 млрд єн фінансової допомоги. У 2009 р. також поновила свою роботу державна корпорація The Banks Shareholdings Purchase Corporation, яка отримала бюджет до 2012 р. і викупила акції з портфелів банків та інших компаній на 137,9 млрд єн, що становило близько 14,5 млрд дол. США [361, с. 67–68].

У 2010 р. відбулися відмова від надзвичайних заходів у фінансовій сфері і скорочення прямого державного втручання в банківську діяльність. Також була визначена концепція функціонування банківської системи країни у післякризових умовах. У цьому напрямі вже зроблені перші кроки. Банк Японії з 2009 р. взяв курс на «поступовий відхід від політики кількісного пом'якшення» і підвищення процентних ставок [255]. Загалом під час світової кризи 2007–2009 рр. банківська система Японії продемонструвала відносну фінансову стійкість порівняно з банківськими системами США і європейськими країнами, чим вона завдячує комплексу антикризових заходів попереднього десятиліття.

З початку XX ст. кризові явища спостерігаються і в інших країнах. Так, проблемними були 2002–2003 рр. для німецьких банків, зокрема таких великих банків, як HypoVereinsbank (HVB), Dresdnerbank і Commerzbank, які мали мільярдні збитки. Вперше за повоєнний період експерти заговорили про банківську кризу. У 2008–2009 рр. криза також не оминула банківський сектор Німеччини. Як відомо, розпочалася вона на іпотечному ринку. У Німеччині серйозні проблеми виникли у другого за розміром іпотечного банку держави – мюнхенського іпотечного банку Hypo Real Estate, який наразився на серйозні проблеми рефінансування своєї діяльності внаслідок ризикованих інвестицій в іпотечні цінні папери. Експертами уряду і приватними банками Німеччини у жовтні 2008 р. був розроблений пакет заходів на суму 35 млрд євро для порятунку Hypo Real Estate. За словами Федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель, держава була готова надати банку допомогу в

26,6 млрд євро; інші 8,5 млрд необхідної суми надали приватні банки. Згодом допомога зросла до 50 млрд євро, але її вистачило лише до кінця року. У січні 2009 р. на підтримку банку додатково виділили позику на 12 млрд євро, адже уряд не міг допустити банкрутства такого великого гравця іпотечного ринку.

Загалом у Німеччині для стабілізації фінансового сектору й економіки було застосовано наймасштабніші заходи у єврозоні, якими було передбачено створення Фонду стабілізації фінансового ринку у розмірі 100 млрд євро, надання урядових гарантій за міжбанківськими кредитами, придбання федеральним урядом проблемних активів, пряму фінансову підтримку деяких банків тощо [361, с. 26–29]. Уряд Німеччини виділив 500 млрд євро на допомогу фінансовим установам, з яких 100 млрд спрямували на рекапіталізацію фінустанов, а 400 – на державні гарантії за їхніми зобов'язаннями. За результатами 2008 р. показники діяльності банків знову суттєво погіршилися. У найбільшого «Дойче банку» наявність збитків (уперше після Другої світової війни) негативно вплинула на курс акцій: за IV кв. 2008 р. вони становили 4,8 млрд євро, за 2008 р. – 3,9 млрд євро.

На початку 2009 р. проблеми виникли і у другого за розміром активів банку Німеччини – «Коммерцбанку». З метою його підтримки уряд виділив 10 млрд євро в обмін на 25%+1 акцію у його капіталі. Єврокомісія висловила при цьому стурбованість щодо можливості додаткового вливання у фінансову установу 8 млрд євро, а це могло вплинути на конкурентне середовище. Однак уже в квітні 2009 р. Єврокомісія рекомендувала продаж підрозділів банку у Східній Європі з метою уникнення банкрутства. У лютому 2009 р. уряд Німеччини розробив законопроект про тимчасову приватизацію фінустанов. Нуро Real Estate став першим націоналізованим банком.

Отже, у банківських системах країн Європи, так само, як і в Японії, криза стала стимулом до зменшення кількості банків та їх підрозділів, тобто прискорення консолідації на ринку банківських послуг. У рекомендаціях регуляторів йдеться про надмірну кількість фінансових інститутів і вихід вбачається лише один (особливо у світлі нових Базельських вимог до рівня

капіталізації) – стимулювання процесів консолідації у банківському секторі. Оскільки кризові процеси 2007–2009 рр. продемонстрували наявність значних проблем у найбільших німецьких, англійських, французьких, італійських банків і банків інших країн Європи, Базельським комітетом було посилено вимоги до достатності банківського капіталу та системи управління ризиками у банках. У кризових умовах органи банківського регулювання і нагляду узгодили систему антикризових заходів. Європейський центральний банк (ЄЦБ), Федеральна резервна система США, Банк Англії, Банк Канади, Банк Японії і Швейцарський національний банк у вересні 2008 р. оголосили про скоординовані заходи з боротьби з фінансовою кризою, які передбачали зниження процентних ставок і значні вливання у банківську систему (загалом у межах 250 млрд дол.).

Країни ЄС затвердили план боротьби з фінансовою кризою, який передбачав кредитування і рекапіталізацію банків для уникнення масових банкрутств. У вересні 2008 р. ЄЦБ оголосив про надання допомоги банкам для виходу з кризи на суму 30 млрд євро. У жовтні була поширена інформація, що ЄЦБ надасть банкам стільки кредитів, скільки вони будуть потребувати. Свою облікову ставку протягом кризових подій ЄЦБ послідовно знижував: від 3,25% у листопаді 2008 р. до історичного мінімуму в 1,5% у березні 2009 р. І надалі монетарна політика ЄЦБ не змінювалася: відбувалося послідовне зниження облікової ставки. У квітні 2009 р. її знизили до 1,25%, згодом – до 1%. У 2010 р. облікову ставку ЄЦБ було збережено на рівні 1% [256]. Ці дії ЄЦБ узгоджувалися з політикою інших центральних банків за домовленістю про спільні дії. У 2010 р. було створено Європейський стабілізаційний механізм у формі фонду за рахунок внесків країн єврозони та емісії спеціальних фінансових інструментів, спрямованого на забезпечення фінансової стабільності у євразоні [498, с. 289].

У країнах Східної Європи банківські системи теж зазнали великих втрат унаслідок недостатньої капіталізації банків, неефективної системи ризик-менеджменту, загального погіршення економічної ситуації та ін. Ці процеси є наочним свідченням потреби реструктуризації національних банківських систем, що виявили неготовність до тих об'єктивних процесів, які

відбуваються нині у фінансовій сфері. За даними Міжнародного валютного фонду, країни колишнього СРСР найбільше постраждали від кризи 2007–2009 рр. [536]. Економіка України, як і її банківська система, виявилася однією з найбільш уражених кризою. Зовнішні шоки були суттєво посилені імпортоорієнтованою структурою економіки, надто чутливою до валютних коливань, високим рівнем тінізації та доларизації економіки, кланово-олігархічною побудовою банківської системи, накопиченням високоризикових активів у банківській системі, низьким рівнем довіри до банків та ін. Кризові явища у банківському секторі виявилися у критичній недокапіталізації значної кількості банків, яка склалася через поєднання низки несприятливих факторів: встановлення нормативів достатності банківського капіталу в єрвалюті призвело до автоматичного погіршення параметрів капіталізації після обвалу курсу гривні, неможливість реструктуризації субординованих позик деяких провідних банків, витрачання капітальних резервів на покриття збитків, зниження курсу акцій і неможливість проведення додаткової емісії, виведення коштів материнських банків тощо.

Як свідчить вітчизняний досвід, в основі механізму формування банківської кризи може бути і політична нестабільність. В Україні наприкінці 2004 р. внаслідок політичних подій також відбулася банківська криза (відповідно до показників Міжнародного банку розрахунків, про які вже йшлося). Через загрозу девальвації гривні почалося масове вилучення депозитів з банківської системи, що змусило Національний банк України прийняти рішення про тимчасове замороження вкладів населення. Політична дестабілізація, яка розпочалася наприкінці 2014 р., також спричинила суттєві проблеми у банківському секторі і значну його консолідацію.

Бар'єри на шляху виникнення банківських криз формуються як на мікрорівні, так і на рівні окремої держави і на міжнародному рівні. Для забезпечення стабільної банківської діяльності важливе значення має не тільки ефективний банківський менеджмент, а й система державної підтримки банків, що мають фінансові труднощі. Наприклад, Центральний банк РФ восени 2007 р., коли російські банки мали проблеми з ліквідністю, з метою

подолання цих негативних явищ знизив резервні вимоги за депозитами, запровадив нові інструменти рефінансування, збільшив ліміти кредитування банків. Це дозволило спрямувати на міжбанківський ринок додаткові 400 млрд руб. Національний банк України в умовах значної інфляції та необхідності боротьби з нею не мав можливості застосовувати такі інструменти і переважно впливав на кредитну активність банків.

Проведене дослідження передумов і наслідків банківських криз та зарубіжного досвіду їх подолання дозволило дійти такого висновку. Передумовою виникнення банківських криз є загальне погіршення макроекономічної ситуації, адже в умовах стабільної економіки малоймовірним є виникнення проблем у великої кількості банків одночасно та відсутні «кризові очікування» клієнтів банків. Безпосередньо банківську кризу можуть спричинити різке зниження курсу валюти, в якій велика частина вкладників тримає депозити, неплатоспроможність кількох системних банків або навіть дрібних, якщо це стає значним інформаційним приводом, нагромадження проблемної заборгованості банків, істотне здешевлення банківських активів тощо. Сприяють виникненню банківських криз значна доларизація економіки, критичне зростання державного боргу та скорочення резервів центрального банку, надмірний захист депозитів населення, занадто швидке зростання обсягів банківської діяльності, що зазвичай супроводжується надмірними ризиками, надмірна політизація банківської діяльності, у тому числі призначення керівництва центрального банку за політичною ознакою, істотна залежність від процесів на світових фінансових ринках, зокрема значний вплив іноземного банківського капіталу на національну банківську систему, тощо.

Регулятивні дії у кризовій ситуації повинні бути виваженими і мають полягати не лише у рефінансуванні проблемних банків. Послаблення банківського нагляду можливе лише в умовах стабільності, повільного зростання банківської системи. У разі швидкого нарощування банківських активів нагляд має бути жорсткішим. Страхування банківських депозитів має бути обмеженим і економічно обґрунтованим, у разі банкрутства банку вкладники мають втрачати частину своїх коштів. Це спонукатиме їх бути

обачливими під час обрання банківської установи і дозволить зосереджувати банківські ресурси переважно у надійних банках. Довіра до банків повинна мати глибше підґрунтя, ніж страхування депозитів. Інформаційна відкритість банків і банківських систем сприяє зростанню довіри і формуванню їх іміджу, що є запорукою стабільної діяльності. Варто обмежувати кількість корпоративних цінних паперів в інвестиційних портфелях банків (особливо – засновників), оскільки вони не лише спричиняють підвищений ризик, а й дозволяють приховувати певні проблеми банківських установ.

В умовах глобалізації фінансових ринків стабільності національних банківських систем сприятимуть процеси консолідації банківського капіталу. Саме впливом криз як стимуляторів консолідації на фінансових ринках пояснюється нерівномірність і періодичність цих процесів. Проте держава має контролювати участь іноземного капіталу у цих процесах.

5.2. Формування ресурсного забезпечення сталого розвитку на інноваційних засадах

Консолідація у банківському секторі сприяє не лише стабілізації банківських систем, але й нарощуванню їх можливостей щодо фінансування інновацій. Консолідаційні процеси формують також додаткові канали поширення фінансових інновацій. В умовах міжнародної консолідації застосовуються раніше розроблені інновації. Наприклад, іноземні банки, купуючи пакети акцій українських банків, переносять у їх діяльність свій досвід, який для українського ринку є інноваційним. Стратегія запозичення базується на використанні одним банком інноваційних розробок іншого. Це можуть бути цікаві продукти, нові форми відносин із клієнтами, нові бізнес-процеси тощо. Стратегія нарощування, на відміну від попередніх, збільшує інноваційний потенціал банківської галузі, оскільки передбачає розробку абсолютно нових інновацій. При цьому банк несе певні витрати і наражається на інноваційні ризики.

Інноваційний розвиток банків потребує відповідного фінансування, яке здатні забезпечити лише добре капіталізовані банки. Новітні технології

несуть інноваційний ризик, який часто неприйнятний для невеликих банків. Це стосується як безпосередньо банківських інновацій, так і запровадження інновацій клієнтами банків. Нездатність чи небажання прийняття цих ризиків знижує конкурентоспроможність банків на фінансовому ринку, адже цю нішу з фінансування інноваційного розвитку готові зайняти інші фінансові посередники, зокрема фінтех-компанії. Тому для банків є життєво важливим мати достатні ресурсні можливості фінансування інновацій і високотехнологічних галузей. Це, звичайно, підвищує банківські ризики і вимоги до капіталізації банків. Регулятивні органи змінюють вимоги до капіталу банків та його здатності покривати ризики діяльності у нових умовах, що прискорює консолідацію і монополізацію галузі. Великі банківські структури достатньо бюрократичні, і значний ринковий сегмент не є стимулом до запровадження як банківських інновацій, так і фінансування інноваційних проєктів. Проте зростання конкуренції з боку парабанківських установ не дає можливості консервування цих інновацій. Крім того, деякі сучасні банківські інновації, такі як дистанційний банкінг, дозволяють економити на витратах, що збільшує їх привабливість [664; 665; 666; 667]. З метою зниження інноваційних ризиків банки все активніше використовують інструментарій портфельного менеджменту і надають перевагу такому інструменту фінансування інноваційних проєктів бізнесу, як інвестиційні цінні папери.

Більшість вітчизняних банків переважно орієнтовані на запозичення, копіювання інновацій, а не на створення принципово нових. Цьому сприяє відсутність патентної захищеності банківських інновацій та масове проникнення на вітчизняний ринок зарубіжного банківського капіталу. Водночас банки отримують позитивний ефект від запровадження інновацій, не відволікаючи суттєві ресурси на їх розробку та уникають інноваційних ризиків. Нинішня інноваційна політика українських банків спрямована, по-перше, на вдосконалення наявних і розробку нових банківських продуктів на основі використання новітніх комунікацій та інформаційних технологій з метою розширення ринкового сегмента, отримання прихильності споживачів, підвищення конкурентоспроможності; по-друге, на

вдосконалення внутрішньобанківських комунікацій з метою прискорення й здешевлення обслуговування клієнтів та забезпечення збереження інформації в нових умовах функціонування банків; по-третє, оптимізацію організаційної структури та управлінських процесів з позицій використання фінансових, трудових, матеріальних ресурсів банку.

У сучасних умовах особливої популярності набуває така форма ведення банківського бізнесу, як дистанційне обслуговування клієнтів. Революція систем комунікацій протягом останніх десятиліть стала передумовою появи нових форм обслуговування клієнтів, які дають змогу отримувати банківські послуги без відвідування офісу. Це так званий «home banking» або домашній банкінг, «remote banking» або віддалений банкінг. Банки і до цього робили спроби спілкуватися з клієнтами дистанційно з використанням поштового і телефонного зв'язку. Але поява Інтернету та інших сучасних форм комунікацій спричинили інноваційний прорив у цій сфері. Першими активно розпочали діяльність у даному напрямі європейські банки. У 1982 р. Банк Шотландії запропонував своїм клієнтам послуги віддаленого банкінгу на основі комунікаційних можливостей телефонної компанії British Telecom. Французькі банки також у 1980-х роках почали активно використовувати канали Францтелеком для роботи з клієнтами і з 1984 р. надали клієнтам можливість управляти рахунками через Інтернет.

Дослідження еволюції дистанційного обслуговування клієнтів дозволили визначити основні етапи його розвитку:

- перший етап або телефонний банкінг, коли банки обслуговували клієнтів за допомогою каналів телефонного зв'язку з тональним набором номера;
- другий етап або РС-банкінг передбачає підключення клієнта за допомогою спеціального модему до комп'ютерної мережі банку і проведення операцій з домашнього комп'ютера клієнта;
- третій етап або інтернет-банкінг дозволяє обслуговувати клієнтів через мережу Інтернет.

Суттєво розширило можливості інтернет-банкінгу використання цифрового підпису клієнтів. Це створило передумови для появи віртуальних

банків. Перший інтернет-банк був створений у США 18 жовтня 1995 р. Це Security First Network Bank, який з серпня 2001 р. входить до складу Centura Bank, який, у свою чергу, належить Royal Bank of Canada. На відміну від банків, які використовують Інтернет для інформування клієнтів або надання окремих послуг, інтернет-банк не має звичайних відділень і всі операції з клієнтами здійснює лише у мережі. Банк продемонстрував життєздатність і успішні показники зростання. За перші десять років кількість його інтернет-клієнтів зросла до 150 тисяч. У Європі перший інтернет-банк Advance Bank був заснований у 1996 р. Dresdner Bank Group (Німеччина). На сьогодні більшість банків надають своїм клієнтам можливість доступу до рахунків через Інтернет. Американський Citibank, який є одним із найбільших банків світу, пропонує своїм клієнтам повний спектр онлайн-послуг. У Росії першим запропонував клієнтам інтернет-послуги Автобанк, а в Україні – ВАБанк. В Україні переважно на інтернет-банкінг орієнтується Монобанк. Передумовами формування і подальшого розвитку інтернет-банкінгу є зростання рівня життя населення, доступність мережі Інтернет для клієнтів банків, розвиток фінансових ринків та інструментів, зміна менталітету користувачів, удосконалення діяльності держрегуляторів на ринку фінансових послуг та формування засад інформаційної безпеки.

Отже, дистанційне обслуговування банками клієнтів – це інноваційна форма організації банківського бізнесу, яка базується на використанні інновацій у сфері комунікативних мереж для обміну інформацією з клієнтами та просування на ринок банківських послуг. Для дистанційного обслуговування банками клієнтів використовуються поштовий зв'язок, телефонний зв'язок (у тому числі можливості сучасного мобільного зв'язку), мережа Інтернет, відеотермінали та відеокіоски, банкомати, платіжні картки, платіжні термінали. У сучасних умовах дистанційне обслуговування клієнтів банками набуває таких форм: телефонний банкінг, мобільний банкінг, комп'ютерний банкінг, інтернет-банкінг, відеобанкінг, обслуговування з використанням платіжних карток та смартфонів.

Поштовий зв'язок у XX ст. використовувався переважно як канал поширення інформації про банк, його послуги й умови їх отримання.

Клієнтів інформували про стан рахунку, проведені трансакції, зміну умов обслуговування тощо. В окремих випадках банки продовжують використовувати цей вид зв'язку як канал просування власних послуг. Наприклад, американські банки, прагнучи збільшити чисельність клієнтів, які користуються картковими послугами, надсилають поштою старим і новим клієнтам кредитні картки з відповідним пакетом документів. Якщо така пропозиція цікава клієнту, він має лише підписати документи й опустити їх до поштової скриньки. Через кілька днів банк активує картку. Однак через високу вартість поштового зв'язку банки наразі надають перевагу іншим каналам комунікацій.

Телефонний зв'язок також спочатку використовувався банками переважно для інформування та консультування клієнтів. Технологічні інновації розширили можливості цього комунікаційного каналу, внаслідок чого у 1980-х роках сформувалася така форма дистанційного обслуговування клієнтів, як телефонний банкінг, або телебанкінг. Телефонні інформаційно-платіжні системи надавали можливість отримання інформації клієнтами в автоматичному режимі, автоматичного розсилання інформації (у тому числі факсом), прийому заявок від клієнтів щодо змін умов обслуговування та надання нових послуг, управління рахунками клієнтів, здійснення платежів тощо. У багатьох зарубіжних банках ще у 1980-х роках мінімізували особисті контакти з клієнтами шляхом використання можливостей телебанкінгу та пошти. На місці звичайних відділень банки почали формувати центри дистанційного обслуговування з диспетчерами-операціоністами. Використання телефонів з імпульсним тоновим набором, факсимільних апаратів, телефонів з дисплеєм (screen-phone), поєднання телефонів з комп'ютерами стали підґрунтям сучасного телебанкінгу.

Українські банки також застосовують окремі можливості телефонного банкінгу у своїй діяльності. Наприклад, Укрексімбанк запровадив голосову довідкову службу та надання інформації факсом EximVoice, Райффайзен Банк Аваль – службу довідкової інформації Aval-televoice, яка надає можливість клієнтам отримати інформацію про стан рахунків та послуги

банку. Аналогічні проєкти було розроблено і в інших банках, наприклад система «Телебанк-24», яка передбачає надання інформаційних та платіжних послуг клієнтам за допомогою телефону. Проте поширення смартфонів зробило більш привабливим створення персональних кабінетів і здійснення розрахунків через Інтернет. Виник так званий мобільний банкінг (у тому числі GSM-банкінг, SMS-банкінг). Така форма дистанційного обслуговування клієнтів також передбачає надання інформаційних послуг клієнтам та можливості доступу до рахунків і здійснення платежів. На відміну від традиційного телефонного банкінгу ця форма являє собою більш повноцінний двосторонній зв'язок банку та клієнта. В українських банках мобільний банкінг часто доповнює обслуговування клієнтів за допомогою платіжних карток. Усе це робить банківські послуги зручнішими і дешевшими для клієнтів, а для банків теж дозволяє заощаджувати на витратах і збільшувати ринковий сегмент та обсяг операцій з тією ж матеріальною базою.

Поява комп'ютерів дала інтенсивний поштовх банківським інноваціям, у тому числі щодо організації роботи з клієнтами. У 1980-х роках виникла нова форма дистанційного обслуговування клієнтів – комп'ютерний банкінг (або PC-banking, система «Клієнт-банк»). Така форма дистанційного обслуговування надала можливість клієнтам банків у будь-який момент з власного комп'ютера входити до системи банку, отримувати інформацію щодо стану власних рахунків, здійснювати комунальні й інші платежі, оплату товарів та послуг, переказ коштів на інші рахунки, у тому числі карткові, відкриття і закриття рахунків, конверсійні операції, отримання звітів та виписок щодо стану рахунків, різноманітні інші послуги фінансового і нефінансового характеру від бізнес-партнерів банку.

Поява мережі Інтернет відкрила нові можливості дистанційного обслуговування банками клієнтів. В Україні спочатку Інтернет використовувався банками лише як інформаційне середовище. Законодавче врегулювання обігу електронних документів та електронного підпису створило підґрунтя для використання українськими банками мережі Інтернет як каналу просування банківських послуг. Інтернет-банкінг має багато

спільного з комп'ютерним банкінгом. Проте ця форма надає значно більше можливостей банкам та їх клієнтам. Якщо PC-banking передбачає обслуговування наявних клієнтів, яких залучали через відділення банку, то інтернет-банкінг передбачає збільшення клієнтури завдяки розміщенню інформації на сайті банку. Це значно розширює географічний сегмент діяльності банку і дозволяє економити на витратах. Банки отримали можливість перенести частину свого бізнесу (а за бажанням і весь бізнес) в Інтернет та збільшити чисельність клієнтів за незначних витрат. Клієнт отримує не лише зручне й дешевше обслуговування, а має можливість швидко одержати інформацію про аналогічні послуги конкурентів, миттєво реагувати на зміни ринкової ситуації шляхом придбання або продажу валюти, управління рахунками тощо. Розвиток торгівлі товарами й послугами в Інтернеті, поширення інтернет-магазинів робить інтернет-банкінг ще привабливішим для різних категорій клієнтів.

Водночас формуються інновації у сфері банківської безпеки, оскільки розвиток дистанційного обслуговування клієнтів потребує додаткових заходів щодо ідентифікації клієнта та захисту інформації. Крім особистого електронного цифрового підпису клієнта, використання логіна та пароля при вході клієнта в систему, застосовується шифрування даних, які передаються через Інтернет.

Розвиток PC-банкінгу та інтернет-банкінгу стали підґрунтям появи нової банківської технології – відеобанкінгу. Для цього використовуються спеціальні пристрої – так звані відеокіоски, які дають можливість клієнтам отримувати інформацію, здійснювати розрахунки та спілкуватися з персоналом банку. Такі відеокіоски із сенсорним екраном встановлюються у зручних для клієнтів місцях: торговельних мережах, на вокзалах, у бізнес-центрах і надають можливість клієнту проводити будь-які операції з коштами на власних рахунках. Поєднання таких пристроїв з банкоматами робить можливими і операції з готівкою. Платіжні картки, телефони, інші електронні пристрої, що дозволяють віддалено ідентифікувати клієнта, використовуються як інструменти віддаленого доступу клієнтів до рахунків. Прагнення клієнтів користуватися усіма можливими системами

дистанційного обслуговування стимулює банки до вдосконалення банківських технологій та запровадження інновацій.

Отже, дистанційне обслуговування клієнтів порівняно з традиційним має такі переваги: скорочення витрат і здешевлення послуг без зниження рентабельності банку, зручність для клієнта щодо місця і часу обслуговування, інформативність, тобто можливість клієнта в будь-який момент перевірити стан своїх рахунків, швидкість платежів, розширення географічних меж діяльності банку без додаткових витрат, можливість виходу на новий ринковий сегмент платежів з використанням електронних грошей, зниження ризиків операцій з готівкою, можливість комбінування з іншими інноваційними послугами, наприклад, картковими, консолідації рахунків у межах фінансових груп.

Отже, зростання банківського капіталу є важливим чинником запровадження інновацій у банківській сфері та економіці загалом. Однак ситуація, що склалася на сучасному етапі в Україні, не достатньо сприятлива для сталого нарощування банківського капіталу та прискорення економічного розвитку. Банки не готові фінансувати ризикові проекти клієнтів і надають перевагу розміщенню коштів в інструментах НБУ, короткострокових спекулятивних операціях. У сфері кредитування надається перевага споживчому кредитуванню, яке також є стимулом зростання економіки, проте без відновлення повноцінного кредитування реального сектору інноваційне оновлення економіки України неможливе. Терміни і обсяги кредитування великого бізнесу актуалізують завдання зростання капіталу банків, адже невеликі банки наражаються на значні ризики ліквідності через невідповідність потреб великих підприємств та параметрів їх ресурсного забезпечення. Проте консолідація банківського сектору, що супроводжує ці процеси, повинна мати виважений характер і не створювати загроз для функціонування банків на конкурентних засадах.

5.3. Удосконалення інституційного забезпечення консолідації та реструктуризації банківського сектору

Вітчизняний банківський сектор наразі демонструє інституційні зміни під впливом загальних макроекономічних тенденцій, внутрішньогалузевої конкуренції та консолідації, фінансової глобалізації. Глобалізація як потужний чинник і каталізатор трансформації економічних систем обумовлює суттєві зміни інституційного забезпечення функціонування фінансових ринків. Під її впливом змінюються традиційні функції держави, їх взаємодія з глобальним капіталом. Проблема пошуку шляхів досягнення взаємоузгодження інтересів держав і глобального капіталу вимагає для свого розв'язання наукового обґрунтування нової ролі державних інституцій в умовах транскордонного руху банківського капіталу, взаємодії глобалізації з антимонопольною та інвестиційною політикою держави у банківській сфері. У цих умовах зростає значення банківського регулювання та нагляду, формування дієвих механізмів стабілізації та реструктуризації банківських систем.

Фінансова глобалізація формує залежність економічної ситуації в окремих країнах від ситуації на світових фінансових ринках. У разі регіональної або світової фінансової кризи національні регулятори стають практично безсилими. Також їх регулятивні заходи не повністю охоплюють усі аспекти діяльності ТНБ на національних ринках. Тому у сучасних умовах актуалізується потреба формування механізмів забезпечення фінансової стабільності на мегарівні. Кінець XX та початок XXI ст. характеризуються прискоренням інституціоналізації міжнародного руху банківського капіталу. Проте ситуація останніх років свідчить про існування реальних загроз і проблем у даній сфері та неспроможність існуючих на сьогодні міжнародних фінансових організацій їх розв'язувати.

Роль держави суттєво зростає в умовах посилення економічної та політичної нестабільності. Державні інституції активізують втручання у процеси і механізми міжнародних інвестицій, міжнародних банківських операцій, міжнародної консолідації банків тощо. Роль держави у процесах

злиття та поглинання також підвищується у процесі глобальних змін, в умовах домінування масштабних фінансово-економічних криз двох останніх десятиліть, втрати провідними країнами тенденції до стабільного економічного зростання. Водночас процеси злиття та поглинання у банківській сфері вимагають формування і використання регулятивних заходів, спрямованих на державне сприяння економічному розвитку та забезпечення національної безпеки. У сукупності ці заходи мають створити інституційне середовище в якому інтереси інвесторів, держав і глобального капіталу будуть взаємодіяти, взаємно обмежуючи і одночасно посилюючи мотиви злиття та поглинання. Суперечливість концентрації капіталу в результаті злиттів та поглинань вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих інституціональних механізмів управління процесами забезпечення взаємоузгодження інтересів споживачів, держав і глобального капіталу.

Ситуація в Україні також демонструє низьке інституційне забезпечення цих процесів. Б.В. Дмитришин зазначає, що регулювання процесів злиття та поглинання недостатньо пов'язане з політикою залучення іноземних інвестицій в українську економіку, впливом цих процесів на динаміку ВВП України [646]. Значний потенціал зарубіжних банків слабо використовується у процесі міжнародної інноваційної діяльності, розробки та реалізації потужних інноваційно-інвестиційних проєктів.

Проте світова практика державного регулювання у таких країнах, як США, Велика Британія, Франція, Німеччина та інших свідчить, що активізація залучення інвестиційних ресурсів із-за кордону поєднується із системним аналізом впливу іноземного інвестування на національну економіку. Литовченко М.В. зазначає, що у Китаї з метою цілеспрямованого галузевого та регіонального використання іноземних інвестицій були впроваджені нормативні акти «Каталог галузевого орієнтування зарубіжних інвестицій», «Каталог галузей виробництва, які лідирують, для зарубіжних інвестицій у середній та західній частині Китаю». Прийнятий у США Акт 2007 р. «Про іноземні інвестиції та національну безпеку» ставить під особливий контроль інвестиційні угоди. Ці та інші приклади свідчать про підпорядкування

процесів регулювання міжнародного руху капіталу потребам розвитку економіки, забезпеченню національної безпеки [178]. Україна також потребує розробки та імплементації системного науково обґрунтованого підходу до регулювання міжнародного руху фінансового капіталу, його інституційного забезпечення, що має базуватися на узгоджених діях уряду та центрального банку. Надходження коштів має бути спрямоване до галузей і сфер, пріоритетних з позицій інноваційного розвитку, і спричиняти позитивні структурні зміни в економіці. Критерії розвитку банківського сектору повинні поєднувати обмеження іноземних інвестицій у сировинні, енергетичні підприємства при мінімальному обмеженні прав та інтересів інвесторів.

Прискорення фінансової глобалізації, що спостерігається протягом останніх десятиліть і виявляється, зокрема, у нарощуванні обсягів міжнародних трансакцій та інвестицій, поширенні міжнародної консолідації фінансових установ, появі транснаціональних банків (ТНБ) та зростанні обсягів їх операцій, сприяє інституціоналізації цих процесів і посилює значення уніфікації вимог фінансового права, стандартизації процедур банківського нагляду, формування наднаціональних регулятивних органів у фінансово-банківській сфері. Частково ці функції виконує Базельський комітет з питань банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків, директиви та рекомендації якого для національних органів банківського нагляду сприяють їх уніфікації та недопущенню кризових ситуацій у банківських системах. Європейський центральний банк та національні центральні банки країн Європи вже здійснюють імплементацію цих рекомендацій у діяльність комерційних банків. Національний банк України, як уже зазначалося, також послідовно забезпечує імплементацію цих вимог. Тобто інституціоналізація поширюється за національні межі і на глобальному рівні набуває нових кількісних та якісних параметрів. Отже, під впливом глобалізаційних процесів об'єктивно змінюються інституційні засади регулювання та нагляду у банківській сфері, розширюються його межі, змінюються інструментарій і механізми функціонування ринку фінансових послуг.

Процеси банківської консолідації на національних ринках в умовах фінансової глобалізації, кризових змін економіки тощо також супроводжуються відповідними інституційними змінами. Затвердження обов'язкових для виконання функціональних і інституціональних норм дозволяє упорядкувати регулювання ризиків за операціями злиття та поглинання банківських установ, що створює основу для впливу превентивних заходів, дозволяє структурувати організаційні заходи щодо банківської діяльності загалом. Інституціоналізація банківського сектору та фінансових ринків супроводжується зростанням впливу інституційних учасників, розвитком інструментарію і регулятивних механізмів, формуванням відповідної інфраструктури, що спрямовується на захист інтересів учасників цих процесів, регламентацію їх взаємодії.

За сучасних умов взаємодія суб'єктів фінансового ринку щодо обміну фінансовими активами реалізується завдяки упорядковувальній та координуючій посередницькій діяльності інституційної структури, виникнення якої пов'язане зі значними ризиками або масштабними трансакційними витратами. Взаємодія суб'єктів фінансового ринку базується на певних економічних інтересах, цілях їх діяльності, відповідно до функцій та місця у механізмах фінансового ринку. Між продавцями і покупцями фінансових активів як основними учасниками консолідаційних процесів формуються економічні відносини, які мають переважно інвестиційний характер. В основу їх взаємодії покладено не лише суто економічні чинники і закономірності, а й поведінкові пріоритети та упередженість учасників. Специфіка фінансового ринку полягає саме у ролі поведінкових пріоритетів та психологічних чинників, що визначають певні дії економічних суб'єктів. Так, ажіотажний попит на фінансові активи – це прояв поведінкових фінансів, які впливають не лише на фінансову сферу, а й на економіку загалом, спричиняють формування «фінансових бульбашок» та посилюють руйнівні наслідки циклічних змін в економіці. Одним із яскравих проявів такої поведінки є формування ажіотажного попиту на криптоактиви, і насамперед на біткоїн, та подальше стрімке зростання й обвал їх курсів.

На ринках M&A особливо відчутний вплив інформаційних хвиль на коливання курсу акцій і вартості активів, що суттєво впливає на специфіку і механізми таких угод. Цими особливостями поведінки та прийняття рішень суб'єктами фінансового ринку активно користуються спекулянти, які формують інформаційні хвилі для впливу на рішення учасників ринку з метою спрямування до ірраціональних дій. Інституціоналізація цих процесів має протидіяти деформації інформаційного середовища і гамувати ці хвилі. Однак фінансові установи, які виконують функцію зниження ризику на фінансових ринках, часто їх і провокують, діють як звичайні спекулянти і ігнорують свою суспільну місію. Але одномоментний виграш з часом перетворюється у тривале погіршення умов діяльності, призводить до втрати довіри клієнтів та інвесторів, дестабілізації фінансових ринків, погіршення мікро- і макроекономічних умов, що нівелює отримані переваги.

Інституціоналізація процесів злиття і поглинання у банківській сфері супроводжується формуванням сталих механізмів і принципів, які визначають ефективність взаємодії учасників угод з M&A. На нашу думку, такими загальними принципами ефективної взаємодії суб'єктів фінансового ринку є довіра, інформаційна відкритість, узгодженість інтересів, відповідальність, дотримання етичних норм, фінансова інклюзія та взаємна вигода (рис. 5.1). Такий характер взаємодії має базуватися не лише на етичних засадах ведення бізнесу, але й ефективному інституційно-правовому його супроводженні. Аналіз сучасного стану вітчизняного ринку фінансових послуг та взаємодії його учасників свідчить про те, що етика ведення бізнесу перебуває на початковій стадії формування, відсутнє ефективне правове супроводження угод, захист прав та інтересів сторін, державний нагляд спрямований на інші цілі. Це створює значні перешкоди функціонуванню банківського сектору, формуванню внутрішніх і зовнішніх інвестицій до капіталу банків.

Основою функціонування банків як фінансових посередників є довіра, яка є головним чинником руху коштів каналами фінансового ринку і взаємодії його суб'єктів. І це не лише довіра кредитора до позичальника, це також довіра інвестора, власника фінансових ресурсів до ринкових суб'єктів, до

яких переходять кошти. І у більш широкому розумінні довіра усіх учасників ринку до тих умов, які склалися на ньому, до забезпечення дотримання певних «правил гри», без яких неможливе функціонування ринку. Тобто у кінцевому підсумку це довіра до держави та її інституцій, які забезпечують виконання усіма ринковими суб'єктами взятих на себе зобов'язань. Тобто довіра є важливою передумовою консолідаційних процесів на фінансових ринках, які, у свою чергу, мають визначальний вплив на неї.

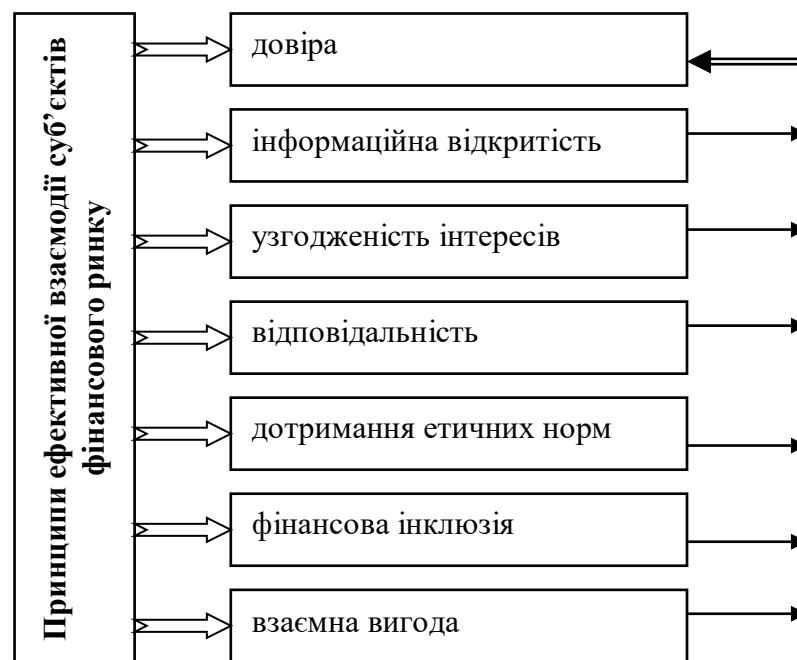

*Рис. 5.1. Принципи ефективної взаємодії суб'єктів фінансового ринку
в умовах поведінкової економіки*

Джерело: авторська розробка.

В українських реаліях проблема довіри має не лише філософське наповнення, але й досить конкретний економічний зміст. На ринках фінансових послуг вона має системний характер і спричиняє системно небезпечні наслідки. Недовіра економічних суб'єктів до фінансових інститутів є перешкодою для здійснення публічного розміщення акцій банків та пошуку їх ефективних власників. Інформаційна відкритість є важливим принципом взаємодії суб'єктів консолідаційних процесів, який одночасно слугує передумовою та посилює попередній – довіру. Відсутність достатньої

інформації про фінансовий стан банку, її непрозорість, перекручення порушують взаємодію цих суб'єктів, спричиняють інформаційну асиметричність, хибні рішення, посилюють вплив емоційно-психологічних чинників на прийняття таких рішень. Фінансові ринки рухаються до інформаційної відкритості, яка є своєрідним свідченням рівня розвитку певного сегмента фінансового ринку. Є певні стандарти розкриття інформації на фондових ринках, у кредитній діяльності, угодах IPO та M&A. В Україні у даному напрямі робляться спроби посилити прозорість інформації про фінансовий стан та власників банків, їх діяльність, але інституційні засади цих процесів лише формуються.

Узгодженість інтересів як принцип взаємодії суб'єктів фінансового ринку досягається механізмами ринкового саморегулювання та ефективною інституціоналізацією цих процесів. Порушення цього принципу означає неринкову деформацію економічної системи, наприклад, монополізацію певного сегмента ринку банківських послуг або зрощування фінансового капіталу з державним апаратом. У ринкових умовах відсутня потреба додаткового регулювання цієї сфери, при послабленні ринкових сил зростає роль антимонопольних заходів тощо. І відповідно процеси банківської консолідації послаблюють конкурентні засади діяльності та зумовлюють необхідність подальшої інституціоналізації банківської сфери.

Злиття і поглинання у банківському секторі безпосередньо стосуються не лише інтересів учасників цих угод, але і їх клієнтів, які можуть мати певні незручності при переведенні обслуговування до іншої установи, наприклад, при зміні платіжних реквізитів. Такі угоди можуть передбачати продаж активів, що також може шкодити інтересам клієнтів. У багатьох країнах Європи і світу функціонують фінансові омбудсмени, які вирішують фінансові суперечності і захищають права споживачів фінансових послуг. В Україні у 2018 р. також подано до розгляду Верховною Радою законопроект № 8055 «Проект Закону про установу фінансового омбудсмена», що є на часі, враховуючи конфлікти інтересів банків та їх клієнтів, діяльність колекторських фірм, проблемні відносини страховиків, кредитних спілок та інших фінансових інституцій з клієнтами.

Серед принципів взаємодії суб'єктів фінансового ринку особливе місце посідає відповідальність і означає не лише фінансову відповідальність за дії під час реалізації угод злиття і поглинання, але й моральну відповідальність, передусім через іміджеві втрати. Тому більшість угод М&А відбуваються у формі приєднання, коли на ринку залишається установа з кращим іміджем та об'єднаними активами. З іміджевих міркувань формується і назва об'єднаного банку.

Передумовою успішного розвитку сучасних фінансових ринків є фінансова інклюзія, яка забезпечує залучення усіх суб'єктів до подій і процесів у банківській сфері, що зумовлює ефективний перерозподіл фінансових ресурсів по каналах грошового ринку, залучення коштів економічних суб'єктів не лише до депозитної бази банків, але й до капіталу, надає суттєвий поштовх розвитку фінансової сфери. Фінансова інклюзія позитивно впливає на інформаційне середовище, в якому відбувається взаємодія суб'єктів фінансового ринку, усуває інформаційні шуми, перекручення інформації, змінює сам характер взаємодії, забезпечує порозуміння та узгодження інтересів, посилює довіру.

Взаємоузгодженість інтересів та взаємна вигода у взаємодії суб'єктів фінансового ринку усувають психологічні перешкоди та подразники поведінкової економіки. Однак на сучасному етапі розвитку економічної системи та фінансових ринків постає питання про відповідальність, повноваження, функції окремих суб'єктів у формуванні ефективної взаємодії.

Складові інституційної структури фінансового ринку – фінансові інститути, з точки зору економічної теорії, здійснюють інституціоналізовані функції у межах ринкового середовища, тобто структурують і упорядковують взаємодію суб'єктів фінансового ринку і у такий спосіб сприяють їх ринковій координації. З погляду біхевіористичних фінансів, вплив інституційної структури не такий однозначний з кількох причин:

- 1) фінансові інститути, як і всі інші економічні суб'єкти, не позбавлені суб'єктивності/нераціональності, оскільки їх поведінку уособлюють управлінці – теж люди із власними ментальними та психологічними характеристиками. Звичайно, щодо фінансових інститутів, то їх рішення

зазвичай не приймаються одноосібно, проте навіть у такому випадку можливі прояви ірраціональності у вигляді колективних поведінкових упереджень – таких як, наприклад, надмірний оптимізм або ефект якоря чи ефект консерватизму – у результаті інформаційного каскаду;

2) фінансові інститути при правильному підході можуть цілеспрямовано впливати на поведінку суб'єктів фінансового ринку (Р. Талер називає такі дії чи маніпуляції «поштовхами»). І тут виникає питання стосовно того, наскільки ці інститути зацікавлені у виграшній позиції інвесторів (емітентів) і чи не відстоюють вони власні інтереси.

Приклади такої поведінки демонструють практично усі інституційні учасники вітчизняного фінансового ринку. Страхові й фінансові компанії, банки та кредитні спілки, інші фінансові установи у взаємовідносинах між собою та інвесторами відверто не зацікавлені у взаємоузгодженні інтересів, ірраціонально ігнорують інтереси іншої сторони, що шкодить діловій репутації і створює реальні загрози дестабілізації фінансового сектору. Як негативний вплив («поштовх») на поведінку суб'єктів фінансового ринку можна розглядати дії Національного банку України щодо виведення значної кількості банків з ринку протягом 2014–2016 рр., які не лише прискорили консолідацію банківського сектору, а й суттєво знизили рівень довіри клієнтів та інвесторів до нього.

В Україні інституціоналізація процесів злиття та поглинання потребує подальшого формування законодавчої бази та вдосконалення регулювання цих процесів. І дотепер нормативні акти визначають можливість певних видів реорганізації без належного законодавчого закріплення чітких процедур злиття, приєднання, виділення, поділу. При цьому домінуючою трансакцією процесів злиття та поглинання є придбання іноземними банками українських банків, що потребує відповідної реалізації державної політики у сфері корпоративної консолідації шляхом застосування антимонопольного законодавства. Важливим стає усунення тиску з боку органів влади, блокування неформальних чинників впливу, пов'язаних із процедурними питаннями проведення таких угод. Суперечливість наслідків концентрації капіталу в результаті злиттів та поглинань вимагає активного пошуку

стабілізуючих, врівноважуючих інституціональних механізмів управління процесами забезпечення взаємоузгодження інтересів споживачів, держав і глобального капіталу.

З метою розробки більш чітких «правил гри» доцільно доповнити Цивільний і Господарський кодекси України, Закон України «Про господарські товариства» шляхом визначення понять «злиття та поглинання». Потребує конкретизації положення Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» щодо регулювання відносин і процедур злиття. Потрібно також посилити правовий захист інтересів інвесторів при інвестиціях до банківського капіталу. Ці та інші аспекти інституціонального забезпечення процесів злиття та поглинання стримують розвиток банківської діяльності, знижують можливості залучення іноземного капіталу в економіку України.

Крім того, слід враховувати вплив залучення потужних зарубіжних банківських установ на стан і тенденції економічної безпеки. Надмірна концентрація іноземного капіталу в умовах високої мобільності банківських активів у кризових ситуаціях може призвести до небажаних результатів, як це спостерігалось у 2008–2009 рр. Проте низька корпоративна культура може спричиняти загрози стабільності банківської системи саме з боку вітчизняних банків. Свідченням цього може бути прагнення у докризовий період необґрунтовано нарощувати обсяги кредитування, особливо фізичних осіб, під час кризових 2008–2009 років ігнорування об'єктивної спроможності клієнтів сплачувати за позиками і звинувачення у зростанні обсягів непрацюючих кредитів клієнтів, дорікаючи їм фінансовою неграмотністю. Дійсно, частка непрацюючих кредитів у портфелях українських банків є значною, що свідчить про наявність нераціональної економічної поведінки усіх учасників кредитного процесу. Так, станом на початок 2019 р. частка непрацюючих кредитів, наданих банками суб'єктам господарювання, становила 55,8%, а фізичним особам – 45,8%. За групами банків найбільша частка непрацюючих кредитів була у ПриватБанку (83,4% на початок 2019 р.), у банках з російським капіталом (82,4%) та у державних банках (55,0%). Найменший показник (13,9%) демонструють п'ять найбільших іноземних

банків на українському ринку [236, с. 6]. Це свідчить про суттєві відмінності у поведінці на фінансовому ринку великих банків з українським та іноземним капіталом, вплив на цю поведінку рівня менеджменту, корпоративної культури, процедур прийняття рішень.

Консолідація у банківській сфері часто пов'язана з придбанням збиткових, проблемних банків. Важливим інституційним супроводженням таких угод є можливість продажу частини активів. Насамперед це стосується проблемних позик, що дозволить не погіршувати параметри балансу об'єднаного банку. Інституційне забезпечення продажу «токсичних активів» формується у розвинених країнах з 1990-х років як на державній, так і приватній основі [34]. У більшості країн вторинний ринок банківських активів лише формується і переважно спрямований на оздоровлення банківського сектору. Проте доцільно створити можливості оптимізувати параметри балансів і для фінансово стабільних банків. В Україні такий ринок почав функціонувати за сприяння ФГВФО, проте його функціонування має бути розширене, оскільки продаж активів – ефективний інструмент портфельного менеджменту і у надійних банках. Важливу роль в інституціоналізації злиттів і поглинань банків відіграють такі складові інфраструктури банківської системи, як рейтингові агенції, бюро кредитних історій та ін.

Визначальним чинником, що впливає на інституціоналізацію злиттів і поглинань та відповідну взаємодію суб'єктів фінансового ринку, є конкуренція. По-перше, взаємодія інституційних учасників ринку є поєднанням бізнес-партнерства та конкуренції. Особливо це помітно під час процесів M&A на ринку банківських послуг, коли дружні угоди забезпечують досить значну синергію, а ворожі роблять подібні процеси неефективними і наращують непродуктивні витрати усіх учасників взаємодії. Такий суперечливий тип відносин притаманний саме банкам, оскільки вони мають взаємодіяти у наданні послуг з розрахунків та платежів та одночасно конкурують на ринках цих та інших послуг і продуктів. По-друге, недобросовісна конкуренція спричиняє перекручення інформації та порушує взаємодію ринкових суб'єктів. Взагалі стан конкурентного середовища може впливати на взаємодію суб'єктів фінансового ринку за протилежними

векторами і це залежить від характеру ринку: монополізація, як і надто висока інтенсивність конкуренції погіршує взаємодію. У цих умовах зростає роль регуляторів фінансових ринків та інституціоналізації бізнес-процесів. Погіршення деяких показників у Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) Всесвітнього економічного форуму у 2019 р. свідчить про наявність проблем у формуванні інституційного забезпечення вітчизняного банківського сектору та економіки загалом [558, с. 570–573].

Отже, подальша інституціоналізація процесів консолідації банківського сектору має відбуватися у таких напрямках, як захист конкурентного середовища, прав споживачів та інвесторів, розширення регуляторних повноважень та стандартизація вимог відповідно до міжнародних рекомендацій, розподіл повноважень державних регуляторів, забезпечення їх співпраці та інституційної незалежності, забезпечення прозорості діяльності учасників цих процесів і посилення фінансового моніторингу, вдосконалення нормативно-правового забезпечення та залучення широкого кола інвесторів на основі фінансової інклюзії.

5.4. Стратегічна спрямованість формування механізмів та запобіжників консолідації на фінансовому ринку

Питання щодо структури українського банківського сектору та критеріїв його оптимальності є дискусійним серед науковців та практиків. Стан і структура банківської системи визначає її функціональні можливості та зумовлюється загальним станом національної економіки. Проте роль банківської системи у загальноекономічних процесах може суттєво різнитися: вона може бути як стимулятором, локомотивом економічного розвитку, так і його стримувачем. Це передусім залежить від її здатності виконувати базові функції щодо акумулювання та перерозподілу вільних грошових коштів, забезпечення економічних суб'єктів ефективними інструментами розрахунків та платежів, кредитування реального сектору економіки і на цій основі прискорення економічного розвитку.

Становлення банківського сектору України супроводжувалося проблемами, що демонстрували його невідповідність потребам економіки і нездатність забезпечити реалізацію основних функцій. В умовах гіперінфляції першої половини 1990-х років банки неспроможні були не лише забезпечити нагромадження депозитних ресурсів та їх перерозподіл у процесі кредитної діяльності, а й ефективно здійснення розрахунків через значну демонетизацію економіки. Їх зусилля переважно спрямовувалися на проведення короткострокових спекулятивних операцій. Стабілізація монетарної сфери у другій половині 1990-х років супроводжувалася зростанням кількості банків і поступовим нарощуванням їх ресурсних можливостей, проте останні, як і раніше, не здатні були задовольнити потреби реального сектору економіки у фінансуванні оновлення основних фондів і розширення бізнесу. Суперечність між потребами великого та середнього бізнесу у банківському кредитуванні програм розвитку та можливостями банківського сектору залишається і дотепер. Банківське кредитування посідає далеко не перше місце у формуванні їх ресурсного забезпечення. Ресурси банків не задовольняють потреби бізнесу за розміром, строковими характеристиками, ціною, що безпосередньо пов'язано з макроекономічною ситуацією та довірою до банків. Ситуація ускладнюється і у зв'язку з низькою довірою до національної валюти як засобу збереження вартості, що спричиняє суперечність між бажанням домогосподарств зберігати заощадження в іноземній валюті та потребами банків формувати ресурси у тій валюті, яку вони зможуть використати в активних операціях.

Нездатність банківського сектору до фінансового забезпечення інноваційного оновлення економіки, повільне зростання ресурсних можливостей, нестійкість у стресових ситуаціях зумовили застосування Національним банком України досить рішучих заходів щодо його реструктуризації. При цьому розв'язання проблем покращання ресурсної бази та підвищення стабільності банків вбачається у їх зростанні, тобто консолідації банківського сектору. Ці процеси мають супроводжуватися удосконаленням правових засад діяльності банків, розвитком інфраструктури банківської системи.

Проте формування та подальший розвиток українського банківського сектору супроводжується наявністю багатьох проблем і суперечностей, певною хаотичністю. Посилення інтеграційних процесів у банківській сфері продемонструвало низьку конкурентоспроможність вітчизняних комерційних банків, тому розвиток банківської системи супроводжувався протекціонізмом. Висока залежність від зовнішніх інвестицій суттєво впливає на монетарну політику центрального банку, яка не сприяє зростанню банківського кредитування бізнесу. Вітчизняні банки лише частково здатні до імплементації міжнародних рекомендацій щодо капіталізації, покриття ризиків та забезпечення ліквідності. Вирішення цих завдань потребує комплексного підходу на основі виваженої, науково обґрунтованої стратегії реструктуризації банківського сектору.

Кількість діючих і платоспроможних банків в Україні у 2000-х роках послідовно зменшується, що у поєднанні зі зростанням активів є свідченням процесів консолідації. Особливо відчутними ці тенденції стали з 2014 р. (рис. 5.2).

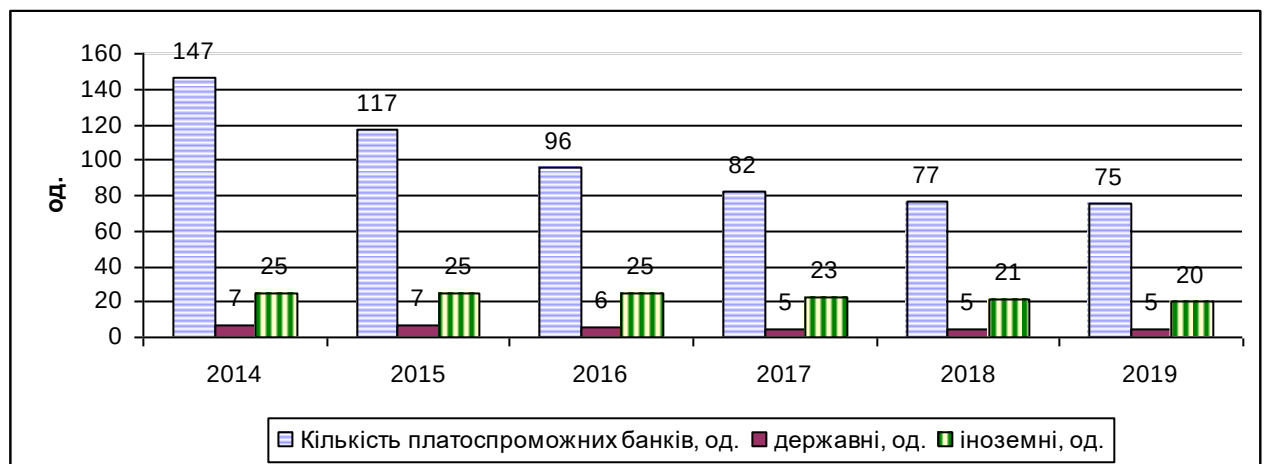

Рис. 5.2. Зміни у структурі банківського сектору України у 2014–2019 рр., од.

Джерело: побудовано на основі даних [257].

Політика Національного банку України спрямована на подальшу консолідацію банків і зростання їх стабільності та ресурсних можливостей. Філіальна мережа банків у цей період також швидко скорочувалася. Так,

загальна кількість їхніх відокремлених структурних підрозділів зменшилася з 19,3 тис. у 2013 р. до 8,0 тис. у 2019 р. або на 58,5%. (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Зміни у складі філіальної мережі банківського сектору України у 2013–2019 рр., тис. од.

Джерело: побудовано на основі даних [257].

Найбільша кількість відокремлених підрозділів до 2014 р. припадала на приватні банки і відповідно у даному сегменті спостерігалось найбільш суттєве зменшення їх кількості: з 6,6 тис. на кінець 2013 р. до 1,8 тис. на кінець 2019 р. У державних банках (не враховуючи ПриватБанк) регіональна мережа скоротилася з 5,9 тис. у 2013 р. до 2,6 тис. у 2019 р.

Аналогічну динаміку демонструє і ПриватБанк, який у 2013 р. мав у своєму розпорядженні близько 3,2 тис. структурних підрозділів, а у 2019 р. – лише 1,9 тис. В іноземних банках регіональна мережа за цей період скоротилася з 3,6 тис. до 1,6 тис. Таке суттєве скорочення філіальної мережі у складі банківської системи було зумовлене комплексом економічних, соціальних і політичних чинників. Воно відбулося частково під впливом поширення дистанційного банківського обслуговування і політичної дестабілізації із втратою частини регіональної мережі. Проте досить суттєво на ці процеси вплинула переорієнтація стратегії багатьох банків. Якщо раніше менеджмент банків орієнтувався на розвиток регіональної мережі як

чинник зростання вартості банків, то в умовах посткризового зниження попиту на банківський бізнес відбулася зміна пріоритетів у формуванні політики банків, її спрямування на скорочення витрат, у тому числі на утримання філіальної мережі.

Відбуваються також зміни у регіональному розподілі банківських установ із загальною тенденцією зменшення їх кількості на 100 тис. населення. Найвищі показники кількості підрозділів банків у Києві, Одеській, Дніпропетровській, Харківській, Львівській областях. У 2019 р. Полтавська область увійшла до групи областей з найвищою насиченістю банківськими установами, а Запорізька область залишила цю групу. До групи областей зі слабкою насиченістю банківськими установами у 2019 р. додалися Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська, Донецька області. Проте в усіх регіонах відбувається скорочення кількості структурних підрозділів банків, відмінності є лише у його темпах. Протягом 2013–2015 рр. зменшувалася кількість банкоматів та платіжних терміналів банків. У 2016 р. починається поступове збільшення їх кількості, але й у 2019 р. загальна кількість банкоматів менша (35,9 тис. од.), ніж у 2013 і 2014 рр. (40,2 і 36,5 тис. од. відповідно).

Консолідація банківської системи супроводжується появою і зростанням впливу системно важливих банків [623]. У теорії і практиці банківської діяльності ХХ ст. сформувалося поняття «надто великий, щоб збанкрутувати» (англ. «too big to fail»), тобто визначення категорії банків, ринковий сегмент і активи яких дозволяють суттєво диверсифікувати ризики, компенсувати ймовірні збитки, формувати значні конкурентні переваги і цим забезпечувати стійкість таких банків до ринкових потрясінь. Проте банкрутство англійського банку Barings Bank та кризовий стан французького Crédit Lyonnais у середині 1990-х років доводять некоректність такого підходу, оскільки великі банки у певний момент можуть втрачати обачність і брати на себе надто великі ризики. Тому у подальшому підхід «надто великий, щоб збанкрутувати» усе частіше розуміють як неможливість державного регулятора допустити банкрутство такого банку з огляду на наслідки для банківської системи загалом. І кризовий стан значної кількості

найбільших європейських і американських банків у 2008 р. та заходи урядів і центральних банків щодо їх порятунку підтвердили слушність такого підходу. Тому у системі банківського регулювання і нагляду все частіше до таких банків застосовується диференційований підхід.

В українському банківському законодавстві також виокремлюється поняття «системно важливий банк» як «банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи» [281, ст. 2]. За уточненням НБУ, «системно важливий банк – банк, банкрутство або неналежне функціонування якого може призвести до появи системних ризиків», а «потенційні труднощі у їхній роботі можуть мати негативний вплив на роботу всієї фінансової системи» [221]. На відміну від попереднього підходу щодо виокремлення «системоутворюючих банків», уже не застосовується чітка фіксація мінімальної частки такого банку у сукупних активах банківського сектору. Натомість для визначення системно важливих банків використовуються критерії розміру банку (за розміром активів), його фінансових взаємозв'язків та напрямів діяльності. Ці зміни – ще один крок до реструктуризації банківської системи України відповідно до європейських стандартів, зокрема Директиви 2013/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 р. НБУ визначає системно важливі банки щороку у два етапи на основі розрахунку показника системної важливості банку [282]. Як зазначає НБУ, з 2016 р. системно важливими банками незмінно визначалися три банки – ПриватБанк, Ощадбанк та Укрексімбанк. Відповідно до оновленого порядку розрахунку (рис. 5.4) до системно важливих віднесено вже чотирнадцять банків:

ПриватБанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, Укргазбанк, Альфа-банк, Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль, ПУМБ, Укрсиббанк, Таскомбанк, Універсал банк, Кредобанк, ОТП Банк, Банк Південний [221]. Оскільки фінансовий стан і діяльність системно важливих банків можуть суттєво впливати на параметри усього банківського сектора, вони мають перебувати під особливим наглядом центрального банку.

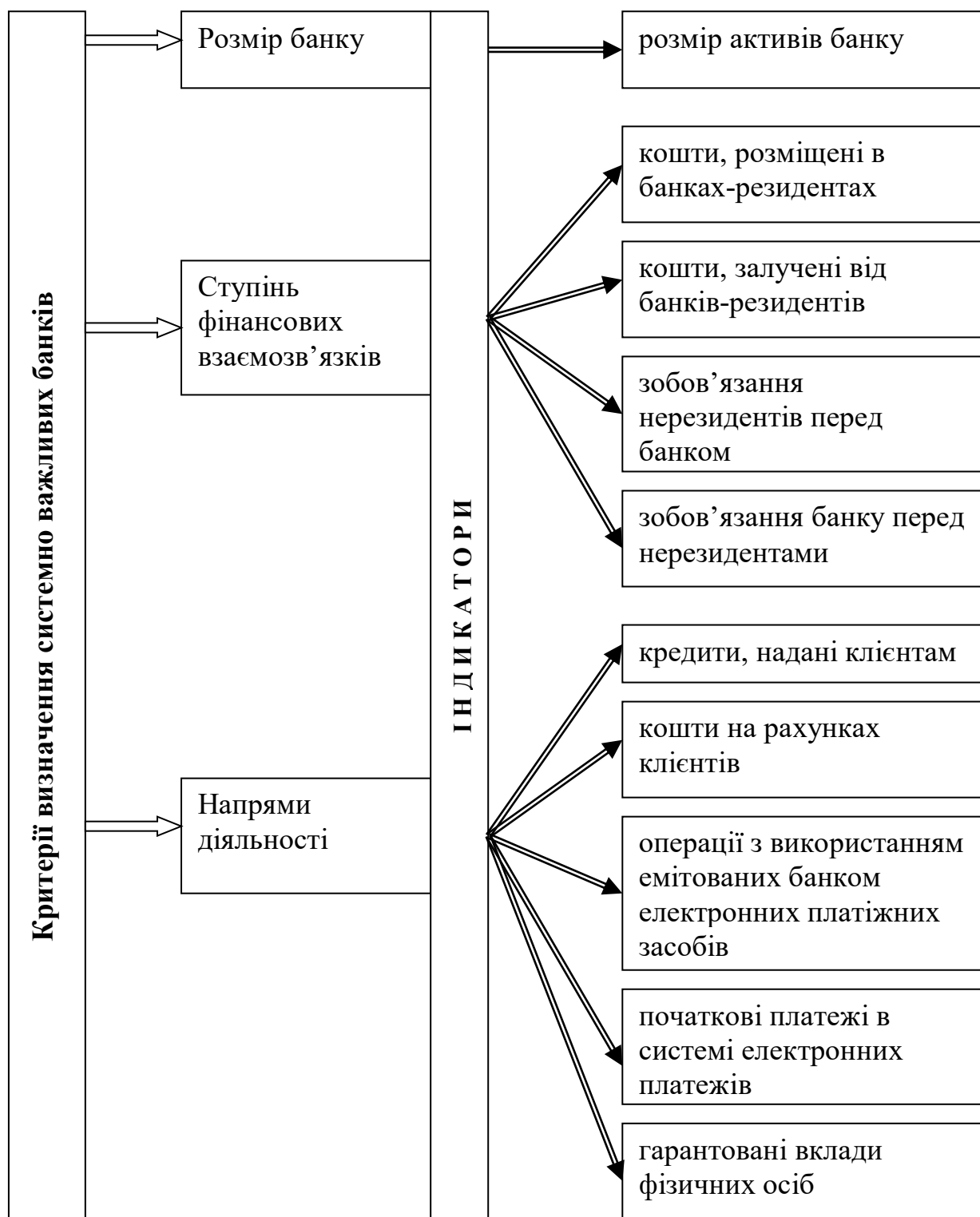

Рис. 5.4. Порядок визначення системно важливих банків в Україні

Джерело: побудовано на основі [282].

Визначення таких банків в українському банківському секторі передбачає подальше встановлення для них особливих вимог щодо дотримання економічних нормативів Н4 (миттєвої ліквідності – не менше 30%) та Н7 (максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента – не

більше 20%), а з 1 січня 2021 р. – щодо формування буферу системної важливості, розробку планів відновлення діяльності згідно з вимогами НБУ (табл. 5.4) [221].

Таблиця 5.4

Вимоги щодо формування буфера системної важливості

Банки	Категорія системно важливого банку	Вимоги щодо формування буфера системної важливості, %
АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «АЛЬФА-БАНК» АТ «УКРСОЦБАНК», АТ «ПУМБ», АТ «УКРСИББАНК», АТ «ТАСКОМБАНК», АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК», АТ «ОТП БАНК», Акціонерний банк «Південний», АТ «КРЕДОБАНК»	1 категорія	1
АТ «Укресімбанк», АБ «УКРГАЗБАНК».	2 категорія	1,5
АТ КБ «ПРИВАТБАНК», АТ «Ощадбанк».	3 категорія	2

Джерело: складено за [221; 282]

На думку окремих науковців, системні ризики, які генеруються великими банками, переважають їх переваги в обслуговуванні клієнтів [627; 628]. Наслідки їх дестабілізації можуть бути руйнівними для усієї фінансової системи держави. Їх діяльність може опинитися поза дієвим впливом як державного регулювання, так і ринкових регулятивних механізмів внаслідок монополізації ринку та формування особливого статусу таких установ. Міжнародні рекомендації щодо системно важливих банків спрямовані переважно на їх ідентифікацію та формування вимог до забезпечення ліквідності і зниження ризиків діяльності [165; 166]. Але формування додаткових регулятивних вимог до покриття власним капіталом ризиків діяльності і забезпечення ліквідності лише частково знижує ризики внаслідок присутності таких банків на ринку.

Оскільки виникнення та функціонування системно важливих банків є результатом консолідації банківського сектору, критерієм допустимого рівня їх присутності на ринку банківських послуг можуть бути кількісні межі рівня консолідації галузі. За даними НБУ, частка системно важливих банків у загальних активах банківської системи у 2019 р. становила 81%, що відображає рівень потенційної загрози дестабілізації банківського сектору. Серед східноєвропейських країн цей показник вищий лише у трьох країнах: Хорватії – 83%, Словенії – 86% і Білорусі – 91% [58]. Існує точка зору щодо більшої загрози для стабільності банківської системи з боку невеликих банків, оскільки їх ресурсна база не дозволяє якісно диверсифікувати портфелі активів. Проте досвід деяких країн Європи, Японії, США свідчить про досить успішне і стабільне функціонування невеликих банків, які сформували свою ринкову нішу, імідж, стабільну клієнтуру. Так, у Польщі функціонують понад 600 банків, значна частина яких – невеликі, зокрема муніципальні банки. А на системно важливі у цій країні припадає лише 51% активів банківської системи, що є найнижчим показником серед країн Східної Європи. Найменшим також є такий показник консолідації банківського сектору, як частка трьох найбільших банків у сумарних активах – 36% . Але це не є свідченням гірших можливостей щодо фінансування реального сектору або нижчої фінансової стійкості порівняно з українською банківською системою, де останній показник становить 54% [58].

Керівництво НБУ вбачало суттєві проблеми у наявності значної кількості невеликих банків, які є неконкурентоспроможними в умовах фінансової глобалізації, та масового приходу іноземних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Загалом погоджуючись із необхідністю забезпечення послідовного зростання вітчизняних банків та параметрів їхньої капіталізації, варто однак зазначити, що окремі моменти стратегії Національного банку у цій сфері не є безспірними. Звичайно, більші за розміром банки мають суттєві переваги перед малими банками. Зокрема, до них слід віднести кращі параметри фінансової стійкості, можливість використання ефекту масштабу, можливість диверсифікації портфелів активів та фінансових ризиків, значний ринковий сегмент і довіру клієнтів, значні конкурентні переваги, здатність

фінансування великого бізнесу і реалізацію значних інвестиційних проєктів, фінансові можливості запровадження інновацій тощо. Однак невеликі банки є більш гнучкими і чутливими до інновацій. В Україні вони переважно орієнтовані на обслуговування юридичних осіб і тому мають менші ризики виникнення клієнтської паніки, що довів досвід 2008–2009 рр. Переваги великих банків краще виявляються у стабільних ринкових умовах, коли вони використовують конкурентні переваги, що переважно базуються на ефекті масштабу. В умовах дестабілізації фінансових ринків малі банки часто виявляють більшу гнучкість і фінансову стійкість. Менший обсяг регулятивного капіталу компенсується більшою його часткою у пасивах і відповідно здатністю покривати ризики.

Ліквідація значної кількості невеликих банків в Україні у 2015–2016 рр. є досить суперечливим рішенням державного регулятора, оскільки здатна спричинити зниження довіри клієнтів до банківського сектору загалом. Інформація про припинення діяльності окремих банків, запровадження у них тимчасової адміністрації та ліквідаційних процедур на тлі політичної й економічної нестабільності стимулюють населення до вилучення банківських депозитів навіть із надійних банків. Такі дії регулятора призвели до загального погіршення ситуації у банківській сфері. Банки, які у 2014–2016 рр. було вирішено вивести з ринку, зосереджували близько 15,2 млрд грн ліквідаційних активів, 58,4 млрд грн становили претензії до власників неплатоспроможних банків. Це спричинило рекордний рівень недовіри до банківської системи України загалом. І вже найбільший вітчизняний банк – ПАТ КБ «ПриватБанк» був змушений звернутися до НБУ за стабілізаційним кредитом [227]. Тому процес зменшення кількості банків має відбуватися на ринкових засадах, а роль державних регуляторів – полягати не у штучному стимулюванні консолідації галузі, а у забезпеченні її стабільного й ефективного функціонування.

Зміни у структурі українського банківського сектору останніх років характеризуються зростанням частки державних банків, тобто банків, що перебувають у власності держави. Це є наслідком державної політики щодо системно важливих банків, які втрачали стабільність у кризових умовах і

держава брала на себе відповідальність за їх діяльність, що виявлялося у їх націоналізації. Суттєво вплинула на частку держави у банківській сфері націоналізація ПАТ КБ «ПриватБанк» у 2016 р. Станом на кінець 2019 р. у розпорядженні п'яти державних банків перебувало 55,2% чистих активів і 56,7% зобов'язань банківського сектору, 61,6% депозитів фізичних осіб, 47,1% персоналу банків [235; 257]. Тенденція до зростання присутності держави у цій сфері притаманна для більшості країн, що перебувають у кризових умовах. Націоналізація як спосіб розв'язання проблем банківського сектору застосовувалася у Німеччині, Ісландії, Австрії, Португалії, Бразилії та інших країнах [244; 147]. Проте держава не є ефективним власником і її домінування на ринку банківських послуг може бути виправданим лише у кризових умовах. Для банків, що перебувають у державній власності, притаманні надмірна бюрократизація бізнес-процесів, погіршення якості кредитного та інвестиційного портфелів, зменшення прибутковості і навіть збиткова діяльність, негативний вплив на конкурентне середовище, зростання політичного впливу на банківський сектор. У таких країнах, як Японія державні банки функціонують як один із каналів впливу на фінансування інноваційного розвитку, реалізації державних програм у цій сфері. В Україні наразі є така можливість, але вона не використовується. Тому науковцями закономірно ставиться питання про межі присутності держави на банківському ринку та критерії їх оптимальності. Л.О. Примостка зазначає, що «загальних правил щодо участі держави в банківському секторі не існує, а кожна країна вирішує це питання залежно від історичної традиції, рівня соціально-економічного розвитку, політичної ситуації, фінансового потенціалу держави та менталітету населення країни» [275, с. 114]. Щодо банківської системи України, то вона пропонує обмежити участь держави у капіталі банківської системи показником 15%, а подальше збільшення вважає за недоцільне. Такий показник відповідає показникам структури стабільних банківських систем, що функціонують на ринкових засадах. Очевидно, що у вітчизняному банківському секторі протягом найближчих років буде зменшуватися державна присутність, оскільки держава виявляє себе як неефективний власник. Проте на сьогодні було б доцільним використати

поєднання потреб економіки у посиленні державного сприяння економічному розвитку та можливості державних банків у цій сфері.

Глобалізаційні процеси у банківській сфері виявляються у зростанні присутності іноземного банківського капіталу на національних ринках, які стають доступними для його проникнення. Швидке нарощування присутності іноземних банків у банківському секторі України є однією з найбільш актуальних проблем, що спричиняє суперечливі публікації з цього приводу. Національний банк України, який упродовж тривалого часу обмежував доступ зарубіжних банків на вітчизняний ринок, пішов на поступки, дозволивши відкриття філій зарубіжних банків. Проте основним каналом проникнення іноземного капіталу є придбання контрольних пакетів акцій вітчизняних банків. У докризовий період кількість банків з іноземним капіталом досить швидко збільшувалася. Особливо ці процеси прискорилися на початку 2000-х років і безпосередньо перед фінансовою кризою 2008–2009 рр. Про інтенсивність цих процесів свідчать дані щодо продажу українських банків іноземним інвесторам у 2007 р. (табл. 5.5). На вітчизняний ринок прийшли великі європейські та російські банки.

Таблиця 5.5

Продаж українських банків іноземним інвесторам

Банк	Покупець	Країна	Дата оголошення	Сума угоди, млн дол.	Пакет, %
ТАС-Комерц-банк і ТАС-Інвестбанк	Swedbank	Швеція	7 лютого	685	100
Морський транспортний банк	Marfin Popular Bank	Кіпр	7 березня	137	99
Електрон-банк	Volksbanken	Німеччина	2 квітня	75	98
Міжнародний комерційний банк	Piraeus Bank	Греція	23 травня	75	99,6
Банк «Київська Русь»	Sharp Arrow Holding	Кіпр	Травень	40	51
Ікар-банк	Societe Generale	Франція	6 червня	25	100
НРБ-Україна	Сбербанк	Росія	18 липня	150	100

	Росії				
Укрсоцбанк	Unicredit Group	Італія	5 липня	2211	94,2
Банк «Форум»	Commerzbank	Німеччина	18 вересня	600	60
Універсальний банк розвитку і партнерства	Банк Грузії	Грузія	10 жовтня	74	88,9
Факторіал-банк	SEB	Швеція	15 листопада	117	97
АвтоЗАЗбанк	Bank of Cyprus Group	Кіпр	19 листопада	76	95
Радабанк	КИТ-Финанс	Росія	14 грудня	12	90
Укрінбанк	Bank Haroalim	Ізраїль	20 грудня	136	75,8

Джерело: складено за даними сайтів банків, публікацій у періодичних та інтернет-виданнях.

Під час кризових 2008–2009 рр. спостерігався масовий вихід європейських банків, нішу яких зайняв російський банківський капітал. Проте після 2014 р. ситуація знову змінюється на користь європейських банків (табл. 5.6).

У передкризовий період чимало іноземних банків, не бажаючи переплачувати за великі українські установи, змінили інвестиційні пріоритети. Об'єкту купівлі необхідно було мати лише ліцензію з правом на надання стандартних послуг. Переважна більшість українських банків навіть на входили до 50 провідних банків. Так, було продано ЗАТ «Радабанк» (російській групі «КІТФінанс»), який на 1 червня 2007 р. посідав 171-ше місце у рейтингу Нацбанку, АБ «Ікарбанк» (компанії Societe Generale) – 144-те, ВАТ «АКБ Прикарпаття» (польському Getin Holding S.A.) – 137-ме, АІС-Банк (московському ЗАТ Банк «Російський стандарт») – 135-те, ЗАТ АКБ «Львів» (ісландському «Vostock Holdings ehf.») – 133-тє, а також ВАТ «Електрон Банк» (австрійському «Volskbank International AG») – 65-те і банк АКБ «Престиж» (австрійському «Erste Bank») – 37-ме місце. ВАТ «Міжнародний комерційний банк», який посідав 73-тє місце у рейтингу, було продано грецькому «Piraeus Bank» [211].

Таблиця 5.6

Рейтинг іноземних банків в Україні у 2017 р.

№	Назва міжнародної банківської групи	Країна походження	Активи міжнародної банківської групи, млн євро	Назва дочірнього банку в Україні	Активи дочірнього банку в Україні, млн грн
1	BNP Paribas	Франція	2 077 759	Укрсиббанк	53 053
2	Credit Agricole	Франція	1 762 763	Креді Агріколь Банк	33 325
3	Deutsche Bank	Німеччина	1 708 703	Дойче Банк ДБУ	2 088
4	Citigroup	США	1 517 922	Сітібанк	19 091
5	ING Group	Нідерланди	992 856	ІНГ Банк Україна	10 566
6	Unicredit	Італія	844 217	Укрсоцбанк	58 302
7	Intesa Sanpaolo	Італія	646 427	Правекс-Банк	5 252
8	SEB	Швеція	280 847	СЕБ Корпоративний Банк	1 863
9	Raiffeisen INTL	Австрія	121 624	Райффайзен Банк Аваль	79 247
10	PKO Bank Polski	Польща	58 135	Кредобанк	15 171

Джерело: складено на основі даних [229; 145, с. 103].

Тобто, якщо до цього зарубіжні фінансові структури робили ставку на купівлю середніх і великих українських банків, то згодом вони почали активно скуповувати невеликі фінансові установи та навіть аутсайдерів банківської системи. Водночас вони не поспішали різко знижувати вартість своїх послуг і забезпечувати пропозицію дешевих фінансових ресурсів. Після кризових подій інвестори знову переорієнтувалися на більш привабливі об'єкти – великі і стабільні банки.

На ринку банківських послуг України значна кількість банків – багатонаціональні компанії. Їх кількість дещо зменшилася за останні роки: з 25-ти у 2015–2016 рр. до 23-х у 2017 р. та 21-го у 2018–2019 рр. Проте їх роль на українському ринку залишається значною. На іноземні банки в Україні припадає понад 30% чистих активів банківської системи (30,7% на 30.09.2019) та близько 23% депозитів фізичних осіб (22,5% на 30.09.2019). Станом на кінець третього кварталу 2019 р. на іноземні банківські групи припадало 1,7 тис. відокремлених структурних підрозділів по території України, 38,8 тис. штатних працівників (29,2% персоналу усіх банків), 6,0 тис.

банкоматів та 52,8 тис. платіжних терміналів. Отже, протягом останніх років показники присутності банків з іноземним капіталом на українському ринку стабілізувалися, проте їх частка на більшості ринкових сегментів і у банківській системі загалом залишається досить значною [235]. Тому слушними є висловлювання щодо економічної та фінансової безпеки держави і перспектив вітчизняних банків у конкуренції з іноземними. Надмірна концентрація іноземного капіталу в умовах високої мобільності банківських активів у кризових ситуаціях може призвести до небажаних результатів, як це спостерігалось у 2008–2009 рр.

Поточні пріоритети Національного банку України мають бути спрямовані на використання переваг залучення іноземного банківського капіталу. Міжнародні злиття та поглинання посилюють стратегічні позиції українських банків, оскільки потужні іноземні банки мають кращу систему менеджменту, використовують сучасні технології кредитування, освоєння перспективних сегментів діяльності. Крім того, потужні іноземні банки меншою мірою залежні від політичного тиску і державного втручання, ніж українські банки. Досліджуючи питання присутності іноземного капіталу у національних банківських системах, Організація економічного співробітництва і розвитку серед основних переваг, пов'язаних з відкриттям внутрішніх банківських ринків для іноземних власників, називає такі: комерційні банки, що належать іноземному капіталу, меншою мірою підлягають державному регулюванню, а частка вітчизняних активів у їхніх кредитних портфелях є незначною; іноземні банки приходять на внутрішній ринок, маючи значний досвід проведення банківської діяльності і використання найсучасніших технологій.

Очікуваний позитивний вплив іноземного капіталу на динаміку відсоткових ставок поки що мало помітний. Позитивним є вплив іноземних банків на стандарти обслуговування, системи ризик-менеджменту, ефективність роботи персоналу. Однак, щодо конкурентного середовища, тут існують суттєві загрози. По-перше, це загроза монополізації ринку. По-друге, формування структурних деформацій у банківській галузі. По-третє, посилення вхідних бар'єрів на банківський ринок. Іноземний капітал у значних розмірах формує потенційну нестабільність у грошовій сфері,

посилює процентні та валютні ризики, можливий відтік фінансових ресурсів може спричинити загрозу зниження банківської ліквідності.

Вплив ТНБ на функціонування національної банківської системи суттєво відрізняється залежно від певних чинників: стану банківської системи та рівня її розвитку, частки ринку банківських послуг, що припадає на ТНБ, умов доступу до ресурсів (у тому числі материнських компаній), конкурентних можливостей національних банків тощо. Тому важливим є оцінювання готовності банківської системи приймаючої країни до використання потенціалу міжнародного руху банківського капіталу, його адекватності національним економічним інтересам.

Суттєвий вплив на наміри участі іноземних банків у процесах злиття та поглинання у банківському секторі України має інституціоналізація економіки, політична стабільність і прозорість судочинства, на чому наголошують дослідники [636]. Іноземних інвесторів приваблює відносно висока прибутковість українського банківського бізнесу, вітчизняний капітал «перетікає» у привабливіші сектори, поки що недоступні з певних причин для іноземного капіталу, і не в останню чергу – на ринок земельних ресурсів. Але для зарубіжного інвестора важливим є досягнення прогнозованих цілей, особливо в умовах політичної стабільності і інституційної визначеності результатів злиття та поглинання. Наприклад, якщо іноземний інвестор має на меті розширити клієнтський чи мережевий сегмент, він здійснює купівлю української банківської установи з уже сформованою репутацією, що дозволяє максимізувати маржу шляхом використання більш дешевих закордонних ресурсів. Саме так відбувалася купівля банківською групою «UniCredit» (Італія) АКБ «Укрсоцбанк».

Після активної фази придбання українських банків іноземними наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років під впливом інституційної невизначеності та політичної нестабільності спостерігається уповільнення цих процесів. У подальшому, після 2014 р. кількість таких угод зменшилася і почався вихід іноземних банків з українського ринку. Цю тенденцію посилили події на Сході країни, анексія Криму, високий рівень корупції та тінізації економіки, інституційна неврегульованість та незахищеність прав інвесторів.

Погіршення стану української економіки унеможливило отримання достатньо привабливих прибутків, а велика частка у кредитному портфелі багатьох банків безнадійних та сумнівних кредитів, виданих у попередні роки, критично підвищила банківські ризики. Водночас спостерігається консолідація сектору вітчизняними банківськими установами і посилення ролі державного сегмента, особливо після переходу до власності держави ПАТ КБ «ПриватБанк». Рух іноземного банківського капіталу у формі придбання банківського бізнесу, M&A спричиняє прискорений розвиток іншої форми – міжнародного банківського кредиту. Проте інтенсифікація грошових потоків за цим каналом у передкризовий період та наслідки цього, що виявилися під час світової фінансової кризи, демонструють суттєві загрози, які він формує. Фактично негативні наслідки використання цього каналу і донині не усунуто. Також банківський ринок можна вважати базою поширення іноземної присутності у парабанківській сфері. Рух іноземного банківського капіталу на український ринок банківських послуг триває. Так, у 2020 р. планується входження IFC (з групи Світового банку) до капіталу Укргазбанку.

Для зменшення ризиків присутності іноземного капіталу в 2014 р. і наступні роки робиться спроба активізувати консолідацію вітчизняного банківського сектору через спрощені процедури злиття та поглинання українськими банківськими установами, якими скористалися Індустріалбанк, Таскомбанк та ін. Перебігу процесів злиття та поглинання сприяє державне регулювання цих процесів. Так, встановлення у 2011 р. мінімальних вимог НБУ до регулятивного капіталу на тлі низької якості і нестабільності ресурсного ринку після фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. зумовило певне пожвавлення у консолідації банківського сектору України.

Вітчизняний та іноземний банківський капітал в Україні демонструє різні фінансові параметри, зокрема ефективності діяльності, стрес-стійкості тощо. Так, на початок 2019 р. за групами банків найбільша частка непрацюючих кредитів спостерігалася у ПриватБанку (83,4%), у банках з російським капіталом (82,4%) та у державних банках (55,0%). Найменший показник (13,9%) демонструють п'ять найбільших іноземних банків на

українському ринку [207]. Це свідчить про суттєві відмінності у поведінці на фінансовому ринку великих банків з українським та іноземним капіталом, вплив на цю поведінку рівня менеджменту, корпоративної культури, процедур прийняття рішень.

Керівники банків наголошують на знакових процесах, що відбувалися у банківській системі України під впливом іноземного капіталу. Передусім мається на увазі розширення ринку споживчого кредитування, імплементація інноваційних банківських інструментів, загострення конкуренції фінансових установ, посилення боротьби за ринкові сегменти та клієнтів банків, зростання значення інновацій, особливо у сфері розрахунків та ризик-менеджменту, для адаптації та розвитку банків в умовах зростаючої конкуренції, зміни пріоритетів у стратегіях розвитку банків, якісні зміни у структурі активів і пасивів тощо. Позитивно впливає присутність іноземного капіталу на якість обслуговування клієнтів і у вітчизняних банках. Іноземні банки з вищими стандартами щодо рівня персоналу та роботи з клієнтами, процедурами оцінювання та навчання працівників, іншою філософією бізнесу мають визначальний вплив на загальний рівень і стандарти обслуговування. В умовах зростаючої конкуренції провідні банки України плідно працюють у цьому напрямі. Так, ПриватБанк першим серед банківських закладів пострадянського простору отримав міжнародний сертифікат на свій Контактний центр на відповідність світовим стандартам якості ISO-9001-2000 [182].

Отже, надходження іноземного капіталу у банківський сектор України є об'єктивним наслідком глобалізації міжнародного господарства та інтеграції вітчизняної економіки у світовий економічний простір. Інтеграція іноземного капіталу у банківську систему України має відбуватися з урахуванням тих проблем, на які вже наражалася не лише світова, а й вітчизняна практика регулювання іноземних інвестицій. Існують певні проблеми з погашення зовнішніх боргів зарубіжним банкам. Незважаючи на привабливість спільних підприємств (і банків), законодавча регламентація частки іноземної участі значно зменшує інтерес зарубіжних партнерів. Різні

пільги при оподаткуванні, які застосовуються для спільних форм підприємництва, також вбачаються малоефективними.

Дослідження зарубіжного досвіду та аналіз можливостей його використання в Україні дозволяє визначити кілька варіантів стратегії щодо регулювання участі іноземних інвесторів у національній банківській системі.

- Заборонити процес продажу банків-резидентів, використовуючи законодавчі інструменти впливу. Потенційним наслідком цього стає фізична ізоляція банківської системи, що послабить її фінансовий потенціал, призупинить використання іноземних зарубіжного досвіду та стандартів ведення банківського бізнесу.

- Максимально сприяти процесу входження зарубіжних інвесторів до національної банківської системи. При цьому збільшується її фінансовий потенціал, можливості запровадження світових управлінських і корпоративних стандартів. Водночас наявна вірогідність реалізації потенційних ризиків ставить під загрозу курс на розвиток стабільної та ефективної банківської системи, яка підтримуватиме політику становлення в країні інноваційної моделі економіки.

- Обмежити присутність зарубіжних інвесторів у банківській системі України. Такий варіант політики вже використовувався в 1990-х роках, коли існував норматив (15%) участі іноземного капіталу. Такий варіант пропонувався Асоціацією українських банків. На думку спеціалістів, участь іноземних інвестицій варто обмежити на рівні 35–40%. Наслідки цього будуть не дуже відрізнятися від наслідків першого запропонованого варіанта. Крім того, існують великі труднощі в реалізації такої політики, оскільки наростити частку іноземного капіталу можна також і за рахунок збільшення капіталу, вже підконтрольного іноземним інвесторам банку. Відповідно, складно буде практично реалізувати таке обмеження.

- Не регулювати процес збільшення участі зарубіжних інвесторів у банківській системі. Такий варіант фактично реалізується в Україні і свого часу використовувався у країнах Центральної та Східної Європи. Однак не варто забувати, що країни ЦСЄ увійшли до ЄС, а для України найближчим часом дана перспектива є нереальною. Відсутність механізму управління

потенційними ризиками загрожує стабільності банківської системи та ефективному розвитку економіки.

- Запровадити мораторій на купівлю іноземцями контрольних пакетів акцій вітчизняних банків. Такий варіант мінімізує потенційні ризики, зберігає статус-кво вітчизняних банків на ринку банківських послуг. Водночас, по-перше, це відхід від декларованих основ ведення ринкового господарства, а по-друге, такий варіант регулювання зменшує можливості доступу банків до іноземних фінансових ресурсів.

- Прямо не регулювати присутність капіталу іноземних інвесторів у банківській системі, але використовувати механізм відбору потенційних претендентів на купівлю вітчизняних банків або їх створення. Своєю чергою, сприяти реструктуризації банківської системи шляхом розвитку регіональних і спеціалізованих організацій, а також підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Позитивним у такому варіанті політики регулювання є те, що оскільки зарубіжні інвестори зацікавлені у купівлі найбільших банків з розвиненою структурою, регіональні та спеціалізовані банки будуть переважно підконтрольні вітчизняному капіталу. Завдяки перевагам спеціалізації та регіоналізації вони зможуть посісти своє місце на ринку банківських послуг і зберігати на ньому національну частку. Механізм відбору має сприяти відсіюванню національно небезпечних для стабільності банківської системи банків. У ході реалізації такої політики інтеграційні наміри країни не зазнають шкоди [112].

Для суверенітету й економічної стабільності країни загрозовою може виявитися ситуація, коли найважливіші фінансові рішення, а також рішення щодо кредитів та інвестицій прийматимуться іноземними центрами. Вітчизняні банки є бар'єром, який затримує вплив фінансових ресурсів у разі втрати Україною її емісійного рейтингу або у випадку світових заворушень у банківському секторі. Іноземний капітал може евакуюватися з країни протягом 24 годин. Тоді залишаються лише «свої» банки.

Отже, реструктуризація банківського сектору України відбувається у напрямі скорочення загальної кількості банків зі збереженням значної присутності іноземного банківського капіталу та зростанням сегмента

державних банків. Велика кількість банків в Україні перешкождала ефективному розвитку банківської системи, оскільки ресурси банківського сектору розподілялися між його учасниками, які насправді не могли фінансувати великі проєкти у зв'язку з вимогами адекватності капіталу, тому ця проблема частково розв'язувалася шляхом угод M&A іноземних банків, адже внутрішні процеси злиття/поглинання трапляються нечасто. Інфляційна ціна внутрішніх активів призводила до неможливості або відсутності бажання з боку потенційних вітчизняних покупців платити премію, яка пропонується іноземними інвесторами.

Зауважимо, що банківський сектор України на початку XXI ст. став одним із лідерів за темпами зростання серед країн Центральної та Східної Європи, продовжуючи у докризовий і посткризовий періоди демонструвати його високі показники – середньорічний темп збільшення банківських активів України у 2000 – 2008 рр. становив приблизно 48,8%. Особливо помітно зросли активи у 2007 р. – більш ніж на 75% і становили на 1 січня 2008 р. 617,6 млрд грн [205]. Протягом 2009–2014 рр. це зростання уповільнилося: за цей період загальні активи українських банків зростали у середньому на 28,9% щорічно і на 1 січня 2014 р. становили 1408,7 млрд грн. Після 2014 р. реструктуризація банківського сектору супроводжується зменшенням кількості банків та уповільненням зростання їх ресурсної бази. Середнє щорічне зростання сукупних активів банківського сектору скоротилося до 7,47% і на початок 2019 р. їх обсяг становив 1934,7 млрд грн. [229]. Уповільнення цієї динаміки не змінює загальної тенденції, адже потенціал ринку підтверджує коефіцієнт банківського посередництва (співвідношення активів до ВВП), тому в найближчі роки інтерес інвесторів до України збережеться.

Протягом 2014–2017 рр. банківська система України зазнала багатомільярдних збитків, найбільші – у 2016 р.: 159,4 млрд грн. Втім у 2018–2019 рр. ситуація суттєво покращилася і фінансовий результат діяльності банківського сектору був позитивним. При цьому за перші три квартали 2019 р. чистий прибуток по банківській системі зріс у 4,4 раза порівняно з аналогічним періодом 2018 р. [516, с. 188–189]. Це зумовлено

спрямованістю банків на споживче кредитування і безготівкові розрахунки фізичних осіб. Але банки при цьому не забезпечують достатнє кредитування бізнесу, що стримує подальший економічний розвиток. Наявність цих та багатьох інших проблем у вітчизняній банківській системі свідчить про нагальні потреби її реструктуризації [244]. Розвиток вітчизняної банківської системи потребує виваженої і науково обґрунтованої стратегії з урахуванням потреб інноваційного розвитку, впливу глобалізації фінансових ринків, забезпечення відповідності міжнародним стандартам, макроекономічної та політичної нестабільності. Обмежені можливості для нарощування капіталу банків як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках зумовлюють необхідність реструктуризації банківської системи, систематичної державної підтримки на основі такої стратегії. Поширення регуляторних функцій НБУ за межі банківського сектору з середини 2020 р. зумовлює необхідність формування стратегії розвитку фінансового сектору, яка буде передбачати комплекс заходів стабілізації як банків, так і небанківських фінансових інститутів.

Для формування та реалізації такої стратегії потрібна координація зусиль фіскально-бюджетних та монетарних інститутів [42]. Водночас бюджетні асигнування, щоб забезпечити реальність фінансування, мають індексуватися з урахуванням динаміки цін. Це можливо лише за умов загального оздоровлення фінансово-банківської сфери, її переорієнтації на обслуговування реального сектору економіки. Але на сьогодні продовжується вплив капіталу з виробничої сфери і скорочення інвестицій. Про це свідчить реальна динаміка грошових потоків. Незважаючи на деяку формальну ремонетизацію економіки, вплив капіталів з виробничої сфери до спекулятивної триває.

Відповідно до Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2015–2020 рр. злиття та поглинання банків визначено одним із пріоритетних механізмів капіталізації банківської системи, усунення її фрагментарності. Реалізація Комплексної програми розвитку банківської системи України передбачала значне зменшення кількості банків. Відповідно до її положень з 01.01.2014 до 01.01.2019 банківську ліцензію втратили 103

банки або 57,2% загальної кількості банків. Така практика, на нашу думку, не є виправданою і негативно впливає на довіру до банківського сектору.

Стратегія розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків має базуватися на таких концептуальних положеннях: консолідація банків на основі процедур злиття та приєднання за участю іноземних та державних інвестицій, забезпечення поетапної капіталізації банків на основі публічного розміщення акцій та створення систем захисту інтересів міноритарних акціонерів, забезпечення прозорості інформації щодо фінансового стану банків та їх реальних власників, посилення відповідальності власників і менеджменту банків за викривлення даних фінансової звітності, виведення коштів з банку, створення санаційного банку та дієвого механізму оздоровлення балансів банків, формування ефективної системи моніторингу вітчизняного банківського сектору не лише з позицій забезпечення його стійкості та здатності відповідати на сучасні виклики, але й з позицій національної безпеки під час масованого заходу іноземного банківського капіталу, формування банківської системи, конкурентоспроможної в умовах фінансової глобалізації та адекватної до потреб вітчизняної економіки.

Отже, досягнення фінансової стабілізації і, відповідно, пожвавлення ділової активності у реальному секторі економіки України багато в чому залежить від ступеня стійкості банківської системи і вимагає розробки та реалізації розгорнутої поетапної програми стабілізації грошово-кредитної сфери, особливу увагу в якій варто приділити не банкрутству комерційних банків, а їх реорганізації і злиттю. Слід передбачити створення сучасної системи рефінансування комерційних банків, їх фінансову підтримку, а також структурну перебудову цієї сфери. Першочерговим завданням економічної стратегії має бути усунення суперечностей між тенденціями різноманітних сфер грошово-кредитних відносин, а також диспропорцій між секторами економіки України. Це суперечність між потребами реального сектору і фінансового ринку, між вимогою підвищення стійкості банківської системи і реалізації рестрикційної грошово-кредитної політики НБУ.

Ураховуючи досвід зарубіжних країн та рекомендації Базельського комітету, в Україні існує об'єктивна потреба збільшення банківського капіталу, однак не можна підтримувати пропозиції щодо концентрації банківського капіталу через примусове об'єднання усіх дрібних банківських установ. Потрібно стимулювати економічними методами лише об'єднання збиткових та фінансово нестабільних банків. Посилення вимог до капіталізації банків спонукає банківські установи шукати нові шляхи збільшення розмірів капіталів, одним з яких є злиття і поглинання. Як свідчить досвід зарубіжних держав, для успішного здійснення цих процесів передусім необхідно забезпечити довіру між банківськими установами та прозорість ведення банківського бізнесу. У процесі формування великого капіталу у банківській системі необхідно і важливо дотримуватися антимонопольного законодавства, щоб запобігти негативним наслідкам, притаманним монополізації. Потребують удосконалення державне регулювання концентрації та централізації банківського капіталу, їх правові засади. Держава у даній сфері, на нашу думку, має враховувати такі чинники. По-перше, злиття і поглинання у банківській сфері можуть послабляти конкуренцію і призводити до монополізації даної сфери з усіма відповідними наслідками. По-друге, злиття невеликих та середніх банків не загрожує монополізацією банківського ринку і стабілізує банківську систему. Таким чином, постає потреба у виваженій державній політиці у даній сфері.

Як доводить світовий досвід, ця проблема не нова. Так, у Великій Британії у повоєнні роки було створено спеціальну Комісію з монополій та злиттів при Парламенті країни. Під час посилення економічних труднощів вона стимулювала процес консолідації капіталів, за що її навіть прозвали «офіційною свахою» [23]. На нашу думку, орган з подібними функціями потрібен і в Україні, зокрема у банківській сфері. Крім того, такі процедури потребують узгодження багатьох юридичних, організаційних та фінансових питань, а новостворення – більшої уваги з боку державних структур. Певні повноваження у цій сфері отримав Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, проте його повноважень недостатньо.

Як уже зазначалося, глобалізація економіки і посилення конкуренції спричиняють універсалізацію банківських установ і збільшення банківського капіталу унаслідок зменшення кількості малих банків. Однак, беручи до уваги досвід функціонування банків на розвинених ринках, можна стверджувати, що спеціалізація банків також створює конкурентні переваги і відіграє значну роль у забезпеченні потреб економічних суб'єктів у високоякісних банківських послугах. Регіональні та спеціалізовані банки сприяють розвитку малого бізнесу та зростанню економіки регіонів. В Україні на сучасному етапі питання створення спеціалізованих банківських установ пов'язане передусім з проблемою капіталізації. Оскільки відбувається процес концентрації банківського капіталу і зменшення кількості банків з незначним обсягом капіталу, то діяльність малих, але фінансово стійких банків, має спрямовуватися на специфічну клієнтуру, обслуговування потреб малого бізнесу. Існує потреба у створенні регіональних спеціалізованих банківських установ і розширенні філіальної мережі великих банків. Практично не задіяні переваги кооперативних банків щодо фінансування малого бізнесу. В Україні можливості щодо створення подібних банків залишаються невикористаними.

Крім національного та іноземного банківського капіталу, важливу роль у функціонуванні банківського сектору відіграє держава. Однак державні банки в Україні та за її межами досить часто наражаються на проблему капіталізації. Оскільки головним акціонером є держава, то лише вона може визначати шляхи збільшення капіталу державних банків і передбачати в державному бюджеті статті видатків на збільшення їх капіталізації. Державні банки, на перший погляд, приваблюють тим, що гарантом виконання зобов'язань є держава. Постає питання про місце держави і державних банків на ринку банківських послуг, наслідки конкуренції останніх з банками інших форм власності та іноземним капіталом. Банківські установи з державним капіталом в Україні мають виконувати свої визначені спеціальні функції, за допомогою яких держава через банки стимулюватиме розвиток економіки. Основною функцією таких банків в Україні має бути спеціалізована діяльність, наприклад, діяльність, спрямована на здійснення операцій з малим і середнім

бізнесом, на інноваційний розвиток та інвестиційне кредитування, виконання урядових замовлень і фінансування державних програм.

Висновки до розділу 5

Під впливом глобалізаційних процесів об'єктивно змінюються інституційні засади регулювання та нагляду у банківській сфері, розширюються його межі, змінюються інструментарій і механізми функціонування ринку фінансових послуг.

1. Процеси банківської консолідації на національних ринках в умовах фінансової глобалізації, кризових змін економіки тощо також супроводжуються відповідними інституційними змінами. Інституціоналізація банківського сектору та фінансових ринків супроводжується зростанням впливу інституційних учасників, розвитком інструментарію і регулятивних механізмів, формуванням відповідної інфраструктури, що спрямовується на захист інтересів учасників цих процесів, регламентацію їх взаємодії.

2. В Україні інституціоналізація процесів злиття та поглинання потребує подальшого формування законодавчої бази та вдосконалення регулювання цих процесів. І дотепер нормативні акти визначають можливість певних видів реорганізації без належного законодавчого закріплення чітких процедур злиття, приєднання, виділення, поділу. При цьому домінуючою трансакцією процесів злиття та поглинання є придбання іноземними банками українських банків, що потребує відповідної реалізації державної політики у сфері корпоративної консолідації шляхом застосування антимонопольного законодавства. Важливим стає усунення тиску з боку органів влади, блокування неформальних чинників впливу, пов'язаних із процедурними питаннями проведення таких угод. Суперечливість наслідків концентрації капіталу в результаті злиттів та поглинань вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих інституціональних механізмів управління процесами забезпечення взаємоузгодження інтересів споживачів, держав і глобального капіталу.

3. Консолідація у банківській сфері часто пов'язана з придбанням збиткових, проблемних банків. Важливим інституційним супроводженням

таких угод є можливість продажу частини активів. Насамперед це стосується проблемних позик, що дозволить не погіршувати параметри балансу об'єднаного банку. У більшості країн вторинний ринок банківських активів лише формується і переважно спрямований на оздоровлення банківського сектору. Проте доцільно створити можливості оптимізувати параметри балансів і для фінансово стабільних банків. В Україні такий ринок почав функціонувати за сприяння ФГВФО, проте його функціонування має бути розширене, оскільки продаж активів – ефективний інструмент портфельного менеджменту і у надійних банках.

4. Подальша інституціоналізація процесів консолідації банківського сектору має відбуватися у таких напрямках, як захист конкурентного середовища, прав споживачів та інвесторів, розширення регуляторних повноважень та стандартизація вимог відповідно до міжнародних рекомендацій, розподіл повноважень державних регуляторів, забезпечення їх співпраці та інституційної незалежності, забезпечення прозорості діяльності учасників цих процесів і посилення фінансового моніторингу, вдосконалення нормативно-правового забезпечення та залучення широкого кола інвесторів на основі фінансової інклюзії.

5. Нездатність банківського сектору до фінансового забезпечення інноваційного оновлення економіки, повільне зростання ресурсних можливостей, нестійкість у стресових ситуаціях зумовили застосування Національним банком України досить рішучих заходів щодо його реструктуризації. При цьому розв'язання проблем покращання ресурсної бази та підвищення стабільності банків вбачається у їх зростанні, тобто консолідації банківського сектору. Ці процеси мають супроводжуватися удосконаленням правових засад діяльності банків, розвитком інфраструктури банківської системи.

6. Оскільки виникнення та функціонування системно важливих банків є результатом консолідації банківського сектору, критерієм допустимого рівня їх присутності на ринку банківських послуг можуть бути кількісні межі рівня консолідації галузі. За даними НБУ, частка системно важливих банків у

загальних активах банківської системи у 2019 р. становила 81%, що відображає рівень потенційної загрози дестабілізації банківського сектору.

7. Тому процес зменшення кількості банків має відбуватися на ринкових засадах, а роль державних регуляторів – полягати не у штучному стимулюванні консолідації галузі, а у забезпеченні її стабільного й ефективного функціонування.

8. Отже, реструктуризація банківського сектору України відбувається у напрямі скорочення загальної кількості банків зі збереженням значної присутності іноземного банківського капіталу та зростанням сегмента державних банків.

9. Розвиток вітчизняної банківської системи потребує виваженої і науково обґрунтованої стратегії з урахуванням потреб інноваційного розвитку, впливу глобалізації фінансових ринків, забезпечення відповідності міжнародним стандартам, макроекономічної та політичної нестабільності. Обмежені можливості для нарощування капіталу банків як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках зумовлюють необхідність реструктуризації банківської системи, систематичної державної підтримки на основі такої стратегії. Поширення регуляторних функцій НБУ за межі банківського сектору з середини 2020 р. зумовлює необхідність формування стратегії розвитку фінансового сектору, яка буде передбачати комплекс заходів стабілізації як банків, так і небанківських фінансових інститутів.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [396; 397; 403; 406; 410; 416; 418; 421; 423; 424; 429; 433; 434; 437; 443; 450; 455;- 457; 459; 464; 474].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання важливої наукової проблеми щодо поглиблення теоретико-методологічних засад консолідації банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку, удосконалення інструментарію оцінювання та регулювання консолідаційних процесів, обґрунтування стратегічних напрямів реструктуризації банківської системи України для забезпечення її стабільного функціонування та покращання ресурсних можливостей фінансування інноваційного розвитку економіки. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки та пропозиції.

1. В основу концепції дослідження процесу консолідації банків покладено виявлення об'єктивних економічних процесів у їх взаємозв'язку, що обумовлюють виникнення і розвиток консолідації у банківському секторі і визначально впливають на її кількісні та якісні параметри. Консолідація банків зумовлюється як загальноекономічними процесами, так і закономірностями функціонування фінансових ринків та діалектикою відносин між їх суб'єктами. Дослідження еволюції банківських систем дозволило довести наявність об'єктивних передумов консолідації банків, серед яких розвиток економіки та технологічні зміни виробництва, які вимагають фінансування бізнесу у все більших масштабах; зростання попиту на гроші та фінансові послуги, що спричиняє розширення меж фінансових ринків та необхідність зростання банків, що є основою консолідаційних процесів; конкуренція, що спонукає учасників ринку до розширення ринкового сегмента і нарощування обсягів діяльності, усунення конкурентів та отримання конкурентних переваг завдяки консолідації; періодична дестабілізація банківського сектору і фінансових ринків, що зумовлює прагнення до зростання як запоруки стабільності на фінансовому ринку та прискорює виведення з ринку найменш ефективних учасників. В основу цих процесів покладено суперечність між потребами у забезпеченні фінансування інноваційного розвитку економіки та ресурсними можливостями банків і механізми конкуренції на ринку банківських послуг, які здійснюють

своєрідну селекцію найбільш ефективних установ. Дослідження цих передумов дозволило здійснити періодизацію консолідації банків з урахуванням зміни стану економіки та фінансових ринків, банківської сфери, особливостей консолідаційних процесів.

2. Запропонований концептуальний підхід до визначення сутності консолідації банків на основі виокремлення її сутнісних характеристик на мікро- та макрорівнях передбачає визначення об'єктивних передумов, економічних суперечностей та мотивів консолідації банків, її хвилеподібного характеру, виокремлення чинників та багаторівневої мотивації, здійснення типологізації на основі діагностики форм прояву та впливу на відтворювальні процеси, діалектику взаємозв'язку консолідації банків із загальноекономічними тенденціями, зокрема – прискорення інноваційного розвитку, посилення конкуренції, розширення меж ринків, що створює підґрунтя формування виваженої регуляторної політики ринків банківських послуг. На основі дослідження еволюції теоретичних концепцій консолідації банків уточнено розуміння її сутності як об'єднання ресурсів банків у різних організаційних формах і на різних правових засадах, що супроводжується зменшенням кількості банків і зростанням їх розміру і ринкової частки, яке спричиняє посилення контролю у банківській галузі.

3. На основі виявлених характеристик прояву консолідації банків систематизовано її класифікацію. Відповідно до рівня консолідації виокремлено індивідуальну, регіональну, національну та міжнародну консолідацію банків; за ознакою учасників консолідаційних процесів на фінансовому ринку запропоновано вирізняти внутрішньогалузеву та міжгалузеву консолідацію; відповідно до рівня інтенсивності та наслідків – незначну, помірну, значну (надмірну) та цілковиту консолідацію; залежно від участі державних регуляторів у процесах консолідації банківської системи – консолідацію економічного та адміністративного характеру.

4. Дослідження передумов і чинників консолідації банків дозволило обґрунтувати її фінансові, ринкові, адміністративні та технологічні межі. Обґрунтовано, що фінансові межі консолідації банків визначаються параметрами грошового ринку та місцем на ньому цих фінансових

посередників, тому своєрідним обмеженням консолідації банків є обсяг позичкового капіталу, який перерозподіляється через банківський сектор. Розвиток економіки і конкурентних відносин визначає обсяг ринку та платоспроможного попиту на банківські послуги, стан конкурентного середовища, що формує об'єктивні ринкові обмеження процесів консолідації банків. Адміністративні межі консолідації банків формуються в результаті застосування антимонопольного законодавства і дій регуляторів на фінансових ринках і спрямовані на захист конкурентного середовища. Технологічні межі формуються під впливом розвитку технологій у банківській сфері.

5. Обґрунтовано, що консолідація банків відіграє значну роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки та визначально впливає на структурні зміни на фінансовому ринку. Визначено вектори впливу консолідації банків на реальний сектор економіки у частині забезпечення можливостей зростання бізнесу, прискорення розширеного відтворення, оновлення обладнання і технологій, фінансування інновацій; на банківський сектор – у напрямі нарощування ресурсів банків та посилення їх стабільності, змін конкурентного середовища та стану ринку банківських послуг, впливу на банківські технології та поширення банківських інновацій; на фінансовий ринок, його структуру, інтеграцію фінансових інститутів, інноваційні зміни фінансових послуг та відносин між учасниками.

6. Визначено напрями структурних змін фінансового ринку, що відбуваються під впливом консолідації банків, зокрема його інституційної, регіональної, продуктової структури. Зміни інституційної структури фінансового ринку супроводжуються зміною кількості фінансових установ та їх структурних підрозділів, зростанням їх розмірів та ринкових сегментів, що впливає на обсяги і напрями грошових потоків, функціонування перерозподільних механізмів грошового ринку. Поширення консолідації за межі банківського сектору суттєво трансформує інституційну структуру фінансового ринку. Консолідація також зумовлює зміни регіонального розподілу банків та інших фінансових інститутів, їх регіональної мережі. В умовах фінансової глобалізації ці процеси поширюються за національні

межі та супроводжуються змінами структури міжнародних фінансових ринків. Інтеграція і консолідація інститутів фінансового ринку в умовах поширення фінансових інновацій спричиняє зміни наявних та появу нових послуг, продуктів, інструментів і, відповідно, продуктової структури фінансового ринку. Виявлено зміни інфраструктури та регулятивних механізмів під впливом консолідаційних процесів. До основних показників діагностики інституційних змін структури ринку та його консолідації віднесено кількісні показники банків та їх мережі у динаміці, їх регіональний розподіл, частки певної кількості банків на окремих сегментах ринку.

7. Консолідація банківської галузі супроводжується зменшенням кількості банків і відповідно зростанням їх ринкового впливу та ресурсних можливостей, що визначально впливає на стан конкурентного середовища. Охарактеризовано дію конкуренції на фінансовому ринку як системного багаторівневого явища, спрямованого на селекцію конкурентних переваг на основі ефективності, інновацій, ринкової позиції, результатом дії якого є зміни у кількості суб'єктів на ринку та зміна його структури. Виявлено закономірності конкуренції на фінансовому ринку, що супроводжуються прискоренням процесів консолідації, та її наслідки, що опосередковано поширюються на інші сфери економіки. Систематизовано інструментарій оцінювання конкурентного середовища на фінансових ринках у контексті консолідації банків на основі аналізу співвідношення ринкових часток конкурентів, їх динамічної варіації, матриці формування конкурентної карти ринку. Узагальнено показники конкурентоспроможності банку на основі їх поділу на ринкові, операційні та фінансові, що покладено в основу розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності.

8. Обґрунтовано зв'язок консолідації банків та змін інституційного забезпечення регулювання консолідації банків, необхідність створення механізмів захисту конкурентного середовища і протидії недобросовісній конкуренції на основі використання комплексу правових, контролюючих, регулятивних і профілактичних методів. На основі порівняльного аналізу національних моделей антимонопольного регулювання виявлено чинники їх

формування, серед яких ступінь консолідації ринку банківських послуг, конкурентна політика органів державного регулювання, система бар'єрів входу до банківської галузі й виходу з неї, національні економічні, політичні, правові, культурні чинники, міжнародні зобов'язання держави. За умов помірного рівня консолідації банківської системи формується поміркована модель антимонопольного регулювання банківської системи, яка охоплює моніторинг рівня ринкової концентрації банківської галузі, встановлення обмежень щодо її подальшої консолідації шляхом злиття, поглинання, придбання та збільшення істотної участі, утворення міжбанківських об'єднань тощо, відстеження таємних угод і недобросовісної конкуренції. Високий рівень консолідації банківської галузі вимагає застосування з боку органів державного регулювання більш жорсткої моделі регулювання, яка додатково включає примусовий поділ банків, створення спеціальної програми демонополізації банківської системи, застосування санкцій до банків, які зловживають монопольним становищем, спрощення умов входу на ринок для нових банків і надання їм державної підтримки, заборону консолідації у будь-якій формі.

9. Консолідація банків в Україні надає можливості вирішення багатьох проблем у банківській сфері, серед яких обмежені можливості банків щодо кредитування суб'єктів господарювання, значна ризикова складова процентних ставок, наявність недовіри до банківської системи і національної валюти, низька конкурентоспроможність на зовнішніх ринках та ін. Дослідження показало прискорення процесів консолідації банків в Україні, суттєве зменшення кількості банків та їх філіальної мережі та зростання ресурсного забезпечення. Оцінка кількісних параметрів консолідації банків в Україні свідчить про високий рівень консолідації галузі, що відповідає стану монополістичної конкуренції і потребує відповідних регулятивних заходів. Здійснено періодизацію процесів консолідації банківського сектору в Україні та вплив цих процесів на стан банківської системи, її структуру. Обґрунтовано вплив спрощення процедур злиття та поглинання банків, виведення їх з ринку, формування міжбанківських об'єднань на консолідаційні процеси.

10. Обґрунтовано характер впливу на консолідацію банків глобалізаційних процесів та виявлено ризики дестабілізації національних банківських систем в умовах транскордонного руху банківського капіталу. З'ясовано передумови та наслідки поширення процесів консолідації банків за національні межі, що супроводжується збільшенням кількості міжнародних угод злиття і поглинання на ринках фінансових послуг, зростанням кількості транснаціональних банків, формуванням глобальної конкуренції, прискоренням транскордонного руху банківського капіталу. Вплив цих процесів на стан банківської системи та економіки залежить від рівня економічного розвитку країни. Транскордонний рух банківського капіталу як прояв міжнародної консолідації банків здійснює суперечливий вплив на функціонування національних банківських систем, зокрема структуру банківського сектору, параметри монетарного регулювання, ресурсне забезпечення банків, показники їх капіталізації, стійкість банківських систем і вразливість до зовнішніх шоків, конкурентне середовище, банківські послуги і технології, потреби споживачів та ін.

11. Поширення в умовах фінансової глобалізації міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду, зокрема щодо достатності власного капіталу, стимулює прискорення консолідації банків, дозволяє активніше розвивати міждержавну інтеграцію у банківській сфері. З'ясовано можливості, проблеми і перспективи імплементації міжнародних стандартів банківського нагляду у діяльність вітчизняного банківського сектору в контексті забезпечення стабільного функціонування банків та покриття ризиків дестабілізації фінансових ринків. Виявлено диспропорції зростання капіталу та активів в українських банках, що погіршує можливості покриття капіталом ризиків діяльності.

12. Банківська система України, як і вся економіка, на сучасному етапі розвитку перебуває у незадовільному стані, що виявляється у значних структурних диспропорціях, повільному зростанні, обмеженому доступі бізнесу до банківського кредитування. Зростання капіталізації банків має відбуватися на основі поєднання зусиль власників та державного регулятора та з використанням переваг консолідації банків у забезпеченні швидкого

нарощування ресурсних можливостей. Позитивним є досвід спрощених процедур злиття та приєднання банків, проте з метою забезпечення довіри інвесторів потрібно посилити захист акціонерів, що сприятиме формуванню мотивації до підвищення параметрів капіталізації банків. Можливості створення банківських груп та холдингів використовуються в Україні недостатньо. Потребують удосконалення механізми взаємодії державних регуляторів щодо нагляду за їх діяльністю, особливо з позицій впливу на стан конкурентного середовища. У складі системи банківського нагляду потрібно формувати такий напрям, як моніторинг концентрації ринку банківських послуг. Слід створювати відповідне нормативно-правове забезпечення з урахуванням специфіки функціонування банків. З огляду на тенденції глобалізації ринку банківських послуг слід очікувати, що моделі антимонопольного регулювання формуватимуть і на міжнародному рівні.

13. Стратегія розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків має базуватися на таких концептуальних положеннях: консолідація банків на основі процедур злиття та приєднання за участю іноземних та державних інвестицій, забезпечення поетапної капіталізації банків на основі публічного розміщення акцій та створення систем захисту інтересів міноритарних акціонерів, забезпечення прозорості інформації щодо фінансового стану банків та їх реальних власників, посилення відповідальності власників і менеджменту банків за викривлення даних фінансової звітності, виведення коштів з банку, створення санаційного банку та дієвого механізму оздоровлення балансів банків, формування ефективної системи моніторингу вітчизняного банківського сектору не лише з позицій забезпечення його стійкості та здатності відповідати на сучасні виклики, але й з позицій національної безпеки під час масованого заходу іноземного банківського капіталу, формування банківської системи, конкурентоспроможної в умовах фінансової глобалізації та адекватної до потреб вітчизняної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдашева С. Б. Проблемы конкуренции. Экономическая школа. Т. 6: Конкуренция и конкурентная политика. М. : Вершина, 2008. С. 17–26.
2. Авдашева С. Б., Шаститко А. Е. Конкурентная политика: состав, структура, система. *Вопросы теории конкуренции*. 2010. № 1 (19). С. 5–20.
3. Азоев Г. Л., Челенков А. П. Конкурентные преимущества фирмы. М. : Новости, 2000. 255 с.
4. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики : монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 276 с.
5. Ананьєв М. Ю. Глобалізація і економічний розвиток. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1586> (дата звернення: 22.11.2020)
6. Андрущак Є., Пайтра Н. Реалізація банками ІРО як метод збільшення основного капіталу. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. Вип. 19. С. 135–139.
7. Антимонопольна діяльність / за ред. проф. В. Д. Лагутіна. Київ : КНТЕУ, 2005.
8. Ахвачев Ю. Б. Международные слияния и поглощения компаний: новые возможности предприятий России по интеграции в мировое хозяйство. М. : Науч. книга, 2005. 120 с.
9. Баев И.А., Кожин С.В. Инвестиционная привлекательность коммерческих банков (зарубежный опыт). *Деньги и кредит*. 2002. №2. С. 59–61.
10. Базоев С. Мировой бизнес: эпоха слияния компаний. *Рынок ценных бумаг*. 1999. № 4. С. 39.
11. Балдич Н. Інституційні основи європейської системи регулювання та нагляду за фінансовими ринками. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 148–155.
12. Балянт Г. Р. Ефективність злиття і поглинань банків. *Вісн. ХНУ*. 2009. № 2. Т. 1. С. 7–9.
13. Банки, ліквідовані за рішенням власників та за згодою Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/supervision/reorganizat-liquidat/stop-activ> (дата звернення: 22.11.2020)

14. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. Київ: Центр наукових досліджень НБУ : Знання, 2011. 504 с.
15. Банківська криза. *Національний банк України*. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123133&cat_id=122978 (дата звернення: 22.11.2020)
16. Банківська система 2015: виклики та перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали. *Національний банк України*. – URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673> (дата звернення: 22.11.2020)
17. Банківська система України: інституційні зміни та інновації : монографія / за ред. Л.О. Примостки. Київ : КНЕУ, 2015. 434 с.
18. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / за ред. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Вектор, 2012. 462 с.
19. Банківська система: [Електронний ресурс]: навчальний посібник / за ред. проф. І. Б. Івасіва. Київ : КНЕУ, 2015. 370 с. URL: http://193.110.163.12/cgi-bin/ecgi64/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=19433880N0V8C1183818&Image_file_name=EDUC_EL%5Cposibnik%5Civasiiv_bank_sist_15.pdf (дата звернення: 22.11.2020)
20. Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження: Монографія / С. М. Аржевітін, Т. С. Шемет, Н. В. Циганова та ін.; за ред. С.М. Аржевітіна. Київ : КНЕУ, 2017. 408 с.
21. Банківський менеджмент. Підручник / За ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенка. Київ : Знання, 2005. 831 с.
22. Банківські групи. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/supervision/registration/bankgroups> (дата звернення: 22.11.2020)
23. Банківські операції : підручник / за ред. проф. А. М. Мороза. Київ : КНЕУ, 2000. 384 с.

24. Банківські ризики: теорія і практика управління : Монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенок, О. О. Чуб та ін. Київ : КНЕУ, 2008. 456 с.
25. Барабась Д. О. Концептуальні основи управління конкурентними перевагами підприємства. *Спецпроект: аналіз наукових досліджень: Збірник наукових праць*. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2007. С. 5–11.
26. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. Київ : УБС НБУ, 2014. Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с; Т. 2 : Безпека фінансових інститутів. 715 с.
27. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія. Київ : КНТЕУ, 2009. 754 с.
28. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 3–20; № 6. С. 3–13.
29. Беляев М. Процесс укрупнения банков – элемент стратегии рыночного поведения. *Банковское обозрение*. 1998. № 5. С. 26–28.
30. Берегуля О. Банківські групи України. Перші кроки до запровадження консолідованого нагляду. *Вісник НБУ*. 2014. № 6. С. 37–38.
31. Берегуля О. Перші кроки з ідентифікації та визнання банківських груп. *Вісник НБУ*. 2013. № 5. С. 34–35.
32. Береславська О. І. Теоретичні та практичні аспекти консолідації банків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 14(42). С. 61–66.
33. Білорус О. Г., Пахомов Ю. М. та ін. Глобальний конкурентний простір : монографія. Київ, 2007. 680 с.
34. Білошاپка В. С. Створення та основи діяльності Агенства по роботі з токсичними активами. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 659–663.
35. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. М. : Дело, 1994. 720 с.
36. Богма С. Д. Інструментарій впливу держави на консолідаційні процеси в банківській системі України. *Mechanism of Economic Regulation*. 2013. № 4. С. 146–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_4_18 (дата звернення 22.11.2020)

37. Богма С. Д. Консолідаційні процеси в банківській системі України. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2. С. 47–54.
38. Богма С.Д. Проблеми та перспективи консолідації капіталу в банківській системі України. *Научный вестник ДГМА*. 2011. № 1 (7Е). С. 223-228.
39. Большая экономическая энциклопедия / Т. П. Варламова, Н. А. Васильева, Л. М. Неганова и др. М. : Эксмо, 2007. 816 с.
40. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. 6-е изд., доп. М. : Институт новой экономики, 2004. 1376 с.
41. Борзенко О. О. Структурні деформації на світових фінансових ринках після 1990-х років: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 448 с.
42. Бортніков Г. П., Любіч О. О. Удосконалення процесу розробки стратегії розвитку банківського сектору України. *Фінанси України*. 2016. № 9. С. 29-52.
43. Боумэн К. Стратегический менеджмент : пер. с англ. Н. И. Алмазовой. М. : ООО «Издательство Проспект», 2003. 336 с.
44. Бровков С., Руденко Л. Проблеми інтеграції банківського і корпоративного капіталу в умовах глобалізації економіки. *Банківська справа*. 2002. № 2. С. 37–47.
45. Буковинський С. А., Унковська Т. Є., Яременко О. Л. Уроки глобальної кризи: методологічні проблеми реформування міжнародних стандартів, банківського регулювання і нагляду. *Економічна теорія*. 2011. № 1. С. 79-89.
46. Брю С. Л., Макконнелл К. Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика : пер. с англ. 11-го изд. Київ : ХаГар, 2000. 785 с.
47. Бхагвати Д. В защиту глобализации; пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева. М. : Ладомир, 2005. 406 с.
48. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса. М. : Велби; Проспект, 2004. 360 с.
49. Варламова С. Б., Кан Т. В. Банковские услуги: Базель IV — новая парадигма эффективного управления в банковской сфере. URL: <https://www.payhd.ru/pressa-o-nas/2019/507-bankovskie-uslugi-bazel-iv-novaya->

paradigma-effektivnogo-upravleniya-v-bankovskoj-sfere (дата звернення: 22.11.2020)

50. Варналій З., Онищенко С. Сучасні тенденції структурних складових фінансової безпеки України в умовах глобальних перетворень. *Формування ринкової економіки*. 2016. № 35 (Ч.1). С. 75–80.

51. Васильченко З. М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація : монографія. Київ : Кондор, 2004. 528 с.

52. Васильченко З. М. Фінансова консолідація як сучасна тенденція розвитку банківського бізнесу. *Світ фінансів*. 2006. № 3 (8). С.60-70.

53. Введение в банковское дело / общ. ред. : проф. Гюнтер Асхауэр. М. : Научная книга, 1996. 640 с.

54. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. 534 с. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs.htm> (дата звернення: 22.11.2020)

55. Вебер М. Хозяйство и общество. Очерки понимающей социологии. М. : Высшая школа экономики, 2016. 331 с.

56. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

57. Виведення банків з ринку. *Фонд гарантування вкладів фізичних осіб*. URL: <http://www.fg.gov.ua/not-paying> (дата звернення: 22.11.2020)

58. Визначення системно важливих банків в Україні. *Національний банк України*. Липень 2019 року. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/viznachennya-sistemno-vajlivih-bankiv-v-ukrayini-lipen-2019-roku> (дата звернення: 22.11.2020)

59. Владимирова И. Г. Слияние и поглощение компаний. *Менеджмент в России и за рубежом*. 1999. № 1. С. 23–29; 2002. № 1.

60. Владичин У. В. Капіталізація банківської системи в Україні. *Фінанси України*. 2002. № 7. С. 145–150.

61. Владичин У. Іноземне банківництво в Україні: монографія. Львів : Піраміда, 2011. 280 с.

62. Вовк В. Я. Стратегічне управління конкурентоспроможністю банків : монографія. Харків: НТМТ, 2011. 336 с.

63. Вовчак О. Д., Миськів Г. В. Оцінка сучасного стану розвитку банків іноземних банківських груп в Україні. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2016. № 8/1 (25). С. 37–43.
64. Вовчак О.Д., Рудевська В.І. Передумови та тенденції розвитку процесів консолідації у банківській сфері. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.10. С. 140–147.
65. Воронкова В. Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 35. С. 15–35.
66. Вядрова Н. Г., Подорожна А. М., Якуценя Л. А. Сучасні моделі фінансового супермаркету в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 2. С. 55–67.
67. Галанов В. А. Акционерное дело. М. : Финансы и статистика, 2003. 544 с.
68. Галасюк В. Синергетический эффект стоимости при слияниях и поглощениях компаний как одно из экономических оснований процесса глобализации. URL: <http://www.appraiser.ru>. (дата звернення: 22.11.2020)
69. Гаркавенко В. І. Іноземний капітал у діяльності банківського сектору України: досвід минулого, уроки на майбутнє. НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2011. 108 с.
70. Генеза банківських криз : монографія / за заг. ред М. І. Дибби і д.е.н., проф. А. М. Мороза. Київ : КНЕУ, 2014. 578 с.
71. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко та ін. Київ : КНЕУ, 2003. 599 с.
72. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова ; ГВУЗ «Киев. нац. экон. ун-т им. В. Гетьмана», Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Киев , 2013. 466 с.
73. Гнилитская Е. Интеграция банковского и промышленного капитала в современной мировой экономике. *Финансовый бизнес*. 2001. № 9. С. 19–25.
74. Гонгальский Д. Сливайтесь, кто может. *Финансовые рынки*. 1999. 11.05. С. 25.

75. Горелая Н. В. Слияния и поглощения как формы реорганизации коммерческих банков. М. : Альпина Паблишер, 2007. 139 с.
76. Горелов В. В. Банковские слияния и поглощения как фактор диверсификации рынка банковских услуг. *Банковские услуги*. 2000. № 11. С. 17–21.
77. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 22.11.2020)
78. Гохан П. А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний : пер. с англ. А. Шматова. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 741 с.
79. Грант Р. Современный стратегический анализ. 5-е изд. СПб. : Питер, 2008. 560 с.
80. Гриджук Д. М. Ефективність банківської діяльності: посткризові виклики та сучасні управлінські рішення : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 295 с.
81. Гринспен А. Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы. М. : Юнайтед Пресс, 2010. 550 с.
82. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн [Електронний ресурс] : підручник / І. В. Шамова, Н. В. Циганова, Т. С. Шемет. Київ : КНЕУ, 2012. 339, [5] с. URL: http://irbis.kneu.edu.ua/cgi-bin/ecgi64/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=12433488N0V7C0193917&Image_file_name=EDUC_EL%5Cpidruchnyk%5Cshamova_grosh_kr_edyt_sist_zarub_krain_12.pdf (дата звернення: 22.11.2020)
83. Грязнова А. Г., Федотова М. А. Оценка бизнеса. М. : Финансы и статистика, 2005. 736 с.
84. Гукова А. В., Аникина И. Д. Оценка бизнеса для менеджеров. М. : Омега-М, 2005. 176 с.
85. Д'яконова І. І., Костюченко Я. О. Дослідження сучасних процесів М&А в міжнародній банківській справі. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць*. 2011. Вип. 1 (10). Ч. II. С. 18–26.

86. Дамодаран А. Инвестиционная оценка : инструменты и методы оценки любых активов : пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 1341 с.
87. Депаμφилис Д. Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации компании : пер. с англ. М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. 960 с.
88. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.11.2020)
89. Дзюблюк О. В. Трансформація банківської системи у контексті глобалізаційних викликів: монографія / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Vienna : Premier Publishing s.r.o. Vienna, 2018. 354 с.
90. Диба М. І., Краснова І. В., Стрижак А. П. Методологічні підходи до трактування сутності капіталізації банківської системи. *Вісник НБУ*. № 1. 2014. С. 22–29.
91. Диба М.І., Конопатська Л.В., Гойванюк М.П. Модернізація системи банківського регулювання та нагляду в глобальному середовищі: монографія. Київ: КНЕУ. 2015. 398 с.
92. Диба М.І., Осадчий Є.С., Суторміна К.М. Концентрація та централізація капіталу в інноваційній діяльності. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 19–22.
93. Діденко О. М. Особливості процесів злиття та поглинання банків. URL: <http://www.nbu.gov.ua/> (дата звернення: 22.11.2020)
94. Дмитриева Е. Н. Регулирование конкуренции в банковском секторе Республики Беларусь. *Банковская система: устойчивость и перспективы развития: материалы третьей международной научно-практической конференции по вопросам банковской экономики*, г. Пинск, 17–18 мая 2012 г. / Национальный банк Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К. К. Шебеко [и др.]. Пинск : ПолесГУ, 2012. С.124–127.
95. Дмитришин Б. В. Дослідження впливу процесів злиття та поглинання на динаміку ВВП України. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. Вип. 26. С. 300–306.

96. Дмитришин Л. І., Павлюк Т. Д. Просторова модель уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 335–340.
97. Довгалюк В. В. Роль фінансової глобалізації у розвитку фінансового ринку. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5081> (дата звернення: 22.11.2020)
98. Другов А. А., Смовженко Т. С. К вопросу о регулировании уровня иностранного капитала в банковской системе (на примере Украины). *Деньги и кредит*. 2008. № 4. С. 49–52.
99. ДСТУ ISO 9004-2001. Системи управління якістю настанови щодо поліпшення діяльності. URL: <https://dnaop.com/html/34051/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3%20ISO%209004-2001> (дата звернення: 22.11.2020)
100. Европейские банки нуждаются в выработке новой стратегии. *Банковская практика за рубежом*. 2000. № 6. С. 2–9.
101. Егеров И. А. Стоимость бизнеса: искусство управления. М. : Дело, 2003. 480 с.
102. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійський тлумачний словник). Київ: Максимум, Тернопіль: Економічна думка, 2000. 592 с.
103. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. Київ : Молодь, Ін Юре, 2001. 680 с.
104. Єгоричева С. Б. Банківські інновації. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 208 с.
105. Єрмошенко Л., Єрмошенко А. Зарубіжний досвід взаємодії страхових і банківських установ. *Вісник КНТЕУ*. 2008. № 3. С. 90–100.
106. Жердецька Л. В., Зверяков М. І. Банківський та реальний сектори економіки України: оцінка взаємозв'язків і детермінант розвитку. *Економіка України*. 2017. № 10. С. 31–48.
107. Жиленков М. О. Инструменты финансирования корпоративных слияний и поглощений в РФ: автореф. дис. на соискание учен. степени канд.

экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит». СПб., 2007. 22 с.

108. Завдання та повноваження Антимонопольного комітету України. – URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/84729> (дата звернення: 22.11.2020)

109. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Київ : Т-во «Знання», КОО; Львів : Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ, 2002. 566 с.

110. Замковой С. В., Седин А. И. Интеграция банков с небанковскими организациями : современные тенденции. *Бизнес и банки*. 2001. № 33–34. С. 3.

111. Заруба Ю. О. Конкурентоспроможність комерційного банку. *Фінанси України*. 2001. № 2. С. 119–124.

112. Зимовець В. Тенденції і наслідки експансії західного фінансового капіталу у Східній Європі. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 74–83.

113. Зобова Л. Л., Орлова Е. К. Глобальная конкуренция как разновидность пространственной конкуренции. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 4. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6765> (дата звернення: 22.11.2020)

114. Иванов Ю. В. Слияния, поглощения и разделения компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса. М. : Альпина Паблишер, 2001. 244 с.

115. Игнатишин Ю. В. Слияния и поглощения : стратегия, тактика, финансы. СПб. : Питер, 2005. 208 с.

116. Интернет-услуги французских банков. *Бизнес и банки*. 2001. № 12. С. 7.

117. Ищенко С. М. Слияния и поглощения компаний: оценка эффекта синергии : монографія. Київ : Науковий світ, 2007. 95 с.

118. Ібрагімова Н. В. Холдинг як суб'єкт господарювання з особливим статусом. Університетські наукові записки. 2013. №. 3 (47). С. 271–276.

119. Івасів І. Б. Управління вартістю банку : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 288 с.

120. Івасів І. Б., Корнилюк Р. В. Вплив іноземних банків на банківську систему України. *Вісник Національного банку України*. 2011. № 10. С. 84–91.
121. Івасів І. Б., Максимова А. В., Корнилюк Р. В. Макроекономічне стрес-тестування банків : Монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 186, [6] с.
122. Ільченко К. О. Конкуренція в банківській системі: визначення та види. *Бізнесінформ*. 2013. № 4. С. 385–389.
123. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Затв. Постановою Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n158> (дата звернення: 22.11.2020)
124. Інформація про дати прийняття рішень Національним банком про визнання банків неплатоспроможними та про ліквідацію, рішень ФГВФО про запровадження тимчасової адміністрації з 2014 року. URL: <https://bank.gov.ua/supervision/reorganizat-liquidat/reorganiz-history> (дата звернення: 22.11.2020)
125. Історія економічних учень / За ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004. 1300 с.
126. Карпов Л. К. Нормативное регулирование деятельности органов, осуществляющих надзор в финансовой сфере в Европейском Союзе. Проблемы экономики и юридической практики. 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativnoe-regulirovanie-deyatelnosti-organov-osuschestvlyayuschih-nadzor-v-finansovoy-sfere-v-evropeyskom-soyuze> (дата звернення: 22.11.2020)
127. Карчева Т. Г. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : монографія / Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук Г. Т. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 279 с.
128. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток. Соціальна глобалістика; За наук. ред. Е.А. Афоніна та ін. Київ: Освіта України, 2011.

129. Киндлбергер Ч., Алібер Р. Мировые финансовые кризисы. Мании, паники и крахи. СПб. : Питер, 2010. 544 с.
130. Киселев А. Практика и особенности банковских слияний в различных странах. Финансовый бизнес. 2002. № 1. С. 21–27.
131. Киселев В. В. Управление банковским капиталом (теория и практика). М. : Экономика, 1997. 256 с.
132. Клапків Л. М., Клапків Ю. М., Свірський В. С. Консолідація банківського та страхового бізнесу: теоретико-методологічні домінанти та тенденції розвитку : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 183 с.
133. Кльоба Л. Г. Конкурентний механізм розвитку банківської діяльності. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 151–159.
134. Коваленко В. В. Іноземний капітал і фінансова безпека банківської системи України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр.* Т. 16. Суми : УАБС НБУ. 2006. С. 43–52.
135. Ковальчук Е. А., Ковальчук Д. Ф. Капіталізація банківської системи України. *Фінанси України*. 2001. № 12. С. 128–134.
136. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 22.11.2020)
137. Козоріз М. А. Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України. *Фінанси України*. 2007. № 11. С. 95–102.
138. Козьменко С. М., Васильєва Т. А., Леонов С. В. Маркетинг банківських інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 13–28.
139. Козьменко С. М., Шпиг Ф. І., Волошко І. В. Стратегічний менеджмент банку. Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. 740 с.
140. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2015 – 2020 роки. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1327.html (дата звернення: 22.11.2020)

141. Конопатська Л. В. Вплив процесу капіталізації на забезпечення стабільності банківської системи України. *Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ, 2012. Вип. 20. С. 88–96.
142. Конопатська Л. В., Гойванюк М. П. Теоретичні аспекти необхідності та значення банківського нагляду на міжнародному рівні. *Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ, 2014. Вип. (3) 23. С. 69–80.
143. Корнилюк Р. В. Системний ризик і макропруденційна політика в банківському секторі: монографія. Київ: КНЕУ, 2019. 461 с.
144. Корнилюк Р. В., Івасів І. Б., Диба О. М. Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання. Київ : КНЕУ, 2012. 234, [2] с.
145. Король М. М., Носа А. М. Аналіз діяльності транснаціональних банків в умовах глобалізації та транснаціоналізації світової економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 21. Ч. 1. С. 100–104.
146. Король М. М., Носа А. М. Роль транснаціональних банків у формуванні ринку банківських послуг ЄС. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 42–48.
147. Костогриз В. Г., Хуторна М. Е. Державні банки у системі забезпечення фінансової стабільності банківського сектору України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. С. 335–341.
148. Коупленд Т., Коллер Т., Муррін Дж. Стоимость компаний: оценка и управление : пер. с англ. М. : Олимп-Бизнес, 2005. 576 с.
149. Кочергіна Н., Степаненко Б. Міжнародні злиття та поглинання банків як прояв глобалізації фінансових ринків. *Вісн. Київ. нац. ун-ту. ім. Т. Шевченка. Серія : економіка*. 2006. № 88. С. 54–57.
150. Кочетков В. М. Міжнародні банки: аналіз діяльності та оцінка ринкової вартості : монографія. Київ : Вид-во Європ. Ун-ту, 2011. 248 с.
151. Кошелева Т. Н. Антикризисное управление кредитными организациями. СПб.: Изд-во СПУУЭ, 2014. 164 с.

152. Кравчук Н. Модифікація ринку фінансових послуг крізь призму фінансової консолідації: функціональна детермінованість та діалектика пізнання. *Світ фінансів*. 2007. 4 (13). С. 9-23.
153. Крамаренко О. М. Банківський консорціум у морському транспортному комплексі – проблеми функціонування та шляхи їхнього вирішення. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер. : Економічні науки*. 2013. № 4. С. 148–156.
154. Краснова І. В. Інституційно-функціональна структура банківського сектору України. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2016. Том 20 (Вип. 3). С. 200–204.
155. Краснова І. В. Тенденції та суперечності розвитку фінансового ринку в умовах інтеграції. *Бізнес Інформ*. 2016. №10. С. 284–290.
156. Краснова І. В., Лавренюк В. В. Сутність та критерії ідентифікації системно важливих банків. *Вісник НБУ*. 2015. № 5. С. 55–60.
157. Краснова І. В., Майстер А. В. Антикризове управління в банківських установах. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2013. №2 (64). С. 93–102.
158. Краснова І. В. Сутність та структурні закономірності фінансової інтеграції в глобальному вимірі в контексті «недосяжної тріади». *Проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 205–212.
159. Криклій О. А., Маслак Н. Г. Управління прибутком банку: монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 136 с.
160. Круш П. В. Сучасна антикризова політика: стратегія і тактика. *Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік: матеріали науково-практичної конференції*. Ч.І. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. С. 133.
161. Кужій Л. М. Фактори впливу на дивідендну політику банків України. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2009. Вип. 12. С. 241– 247.
162. Кузнєцова А.Я. Консолідаційні процеси в банківських системах країн Західної Європи. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць*. 2014. №39. С. 87-94.

163. Кузьма Н. М., Лінтур І. В. Оцінка впливу державного регулювання на діяльність банківського сектору України. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. 2019. Вип. 2(27). С. 185–190.
164. Кучеренко В. В., Данкевич Р., Тринчук В. В. *Форми інтеграції банківського і страхового капіталу: монографія*. Львів : ГАЛИЧПРЕС, 2018. 284 с.
165. Лавренюк В. В. Зарубіжний досвід ідентифікації системно важливих банків. *Банківська справа*. 2014. № 8. С. 75–86.
166. Лавренюк В. В. Іноземний досвід регулювання системно важливих банків. *Ринок цінних паперів*. 2015. №3–4. С. 87–96.
167. Лакосник Е. Banca Intesa: еще один шаг к вершине. *Банковская практика за рубежом*. 2005. № 1. С. 20–22.
168. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / пер. с франц. СПб. : Наука, 1996. 589 с.
169. Ламбен Ж.-Ж., Чумпитас Р., Шулинг И. Менеджмент, ориентированный на рынок / пер. с англ. И. И. Малкова. 2-е изд. Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2018. 927 с.
170. Ларионова И. В. Реорганизация коммерческих банков. М. : Финансы и статистика, 2000. 368 с.
171. Леонтьева Е. «Большой взрыв» в банках Японии. *НБЖ*. 2005. № 4.
172. Лепинська І. Специфіка банківських об'єднань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник КНТЕУ*. 2009. № 6. С. 78–85.
173. Лернер Ю. І., Самородов Б. В. Використання інструменту ІРО для виходу банку на зовнішні фондові ринки з метою залучення коштів. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 118–129.
174. Лещук В. В. Фінансова глобалізація в умовах глобалізації світової економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.12. С. 118–124.
175. Линенко А. В., Герценок Є. О. Фінансова глобалізація: проблеми та перспективи. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3 (15). С. 188–193.

176. Лисенко М. Перспективи консолідації банківської системи України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. № 27. С. 430–435.
177. Лисенко М.Я. Перспективи Консолідації банківської системи України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Вип. 27, Т. 1. С. 430–435.
178. Литовченко М. В. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання з урахуванням процесів злиття і поглинання підприємств в Україні. *Інвестиції: практика і досвід*. 2011. № 24. С. 24–27.
179. Лук'яненко Д., Юшко І. Банківська криза в Україні: глобальні фактори і внутрішні причини. *Ринок цінних паперів України*. 2016. № 5–6. С. 43–53.
180. Луцишин З. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. Київ : ВЦ «ДрУк», 2002. 320 с.
181. Любич О. О., Домрачев В. М. Фінансова стабільність та інструменти запобігання фінансовим кризам: міжнародний досвід і рекомендації для України. *Фінанси України*. 2011. № 5. С. 78–93.
182. Людкевич О. М. Дослідження характеристик і показників функціонального впливу іноземного капіталу на ринок банківських послуг України. *Регіональна економіка*. 2008. № 1. С. 106–113.
183. Мак-Дональд. М. Стратегическое планирование маркетинга. СПб. : Питер, 2000. 320 с.
184. Максименко І. Я., Єфімова М. О. Стратегічні альянси як форма інтернаціоналізації бізнесу. *Science, Research, Development*. 2019. № 24 Р. 12–13.
185. Малій О. В. Державне регулювання бар'єрів входження на ринки України. *Ефективна економіка*. 2010. №. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=429> (дата звернення: 22.11.2020)
186. Малявина А. В. Лизинг и антикризисное управление. М., 2002.
187. Манушин Д. В. Новый взгляд на понятие «кризис». *Экономический анализ: теория и практика*. 2013. № 15 (318). С. 17–24.

188. Маренков Н. Л., Касьянов В. В. Антикризисное управление. М., Р.-н.-Д., 2004.
189. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 3. Ч. 1 / К. Маркс. М. : Политиздат, 1975. 508 с.
190. Марченко В. М. Методичні підходи до оцінювання синергетичного ефекту злиття та поглинання. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 4 (118). С. 135–142.
191. Матвеев В.В., Нікітіна Т.А. Консолідація капіталу як фактор забезпечення конкурентоспроможності країни. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2012. № 33. С. <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/422> (дата звернення: 22.11.2020)
192. Мейер Ж.-А. Коэффициент Кука: основные аспекты. *Деньги и кредит*. 1993. № 7. С. 62–69.
193. Мельник А. О. Світові економічні кризи: теорія і методологія: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 392 с.
194. Ментух Н., Шевчук О. Захист прав споживачів фінансових послуг: досвід України та Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 2. С. 58–62.
195. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : Затв. Розпорядженням АМКУ від 5 березня 2002 р. № 49-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02> (дата звернення: 22.11.2020)
196. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: Затв. постановою Правління НБУ № 104 15.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04> (дата звернення: 22.11.2020)
197. Механізми забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи та економіки України : монографія; за заг. ред. Г. Т. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 311 с.

198. Миллер Р. Л., Ван-Хуз Д. Д. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. М. : ИНФРА-М, 2000. 856 с.
199. Мильнер Б., Лиис Ф. Управление современной компанией. М. : ИНФРА-М, 2001. 586 с.
200. Михайлов Д. М. Мировой финансовый рынок: тенденции развития и инструменты: монография. М. : Экзамен, 2000. 768 с.
201. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. Київ : Основи, 1998.
202. Мінімальний розмір регулятивного капіталу банків України буде збільшено поетапно. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/-publish/article?art_id=12123717&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)
203. Міщенко В. І. Особливості посткризового реформування фінансового сектору України. *Фінанси України*. 2010. № 1. С. 3–14.
204. Міщенко В. Проблеми капіталізації та консолідації банківської системи України. *Вісник НБУ*. 2008. № 10. С. 2 – 7.
205. Міщенко В., Набок Р. Іноземний капітал у банківській системі країн Центральної та Східної Європи. Уроки для України. *Банківська справа*. 2006. № 5–6. С. 3–14.
206. Міщенко В., Незнамова А. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору. *Вісник НБУ*. 2011. № 1. С. 4 – 9.
207. Міщенко В. І. Вплив банківської кризи на зміну умов банківського кредитування. *Фінансовий простір*. 2015. № 3. С. 63–72.
208. Міщенко, В. І., Науменкова С. В. Проблеми консолідації банківського капіталу та консолідації банківської системи України. *Вісник Університету банківської справи НБУ*. 2008. № 2. С. 23-27.
209. Момот Т. В. Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології. Харків : Фактор, 2007. 224 с.
210. Моросини П., Седжер У. Управление комплексными слияниями: В помощь руководителю компании, использующей стратегии M&As : пер. с англ. Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2005. 304 с.
211. Мысенко Е. Приход иностранного капитала в отечественную банковскую систему: взгляд со стороны. *Банкирь*. 2007. № 3 (27). С. 30–31.

212. Набок І. І., Вішнякова О. В. Злиття і поглинання в банківській сфері: сучасні тенденції європейського і вітчизняного ринків. *Стратегія розвитку України*. 2017. № 1. С. 116–120.
213. Навроцька Н. А. Зміст процесів економічної глобалізації. *Наукові праці НДФІ*. 2012. № 3 (60). С. 97–102.
214. Найбільші ФПГ України за найсвіжішою версією податківців. URL: <http://nashigroshi.org/2012/04/04/najbilshi-fph-ukrajiny-za-najsvizhishoyu-versijeyu-podatktivtsiv/> (дата звернення: 22.11.2020)
215. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль : пер. с англ. М. : Дело, 2003. 360 с.
216. Намонюк В. Є. Ефективність міжнародних злиттів і поглинань в банківській сфері: роль синергетичних вигод. *Економічний простір*. 2008. № 10. С. 19–25.
217. Науменкова С. В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору. *Вісник Національного банку України*. 2011. №12. С.4–11.
218. Науменкова С. В., Міщенко В. І. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 2 (15). С. 3–11.
219. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури: монографія. Київ : УБС, ЦНД НБУ, 2009. 384 с.
220. Науменкова С. В., Міщенко В.І. Поняття системного ризику та підходи до визначення системно значущих банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 1. С. 186–196.
221. Національний банк визначив 14 банків системно важливими. *Національний банк України*. 1 липня 2019 р. – URL: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-viznachiv-14-bankiv-sistemno-vajlivimi> (дата звернення: 22.11.2020)
222. Національний банк відкликав банківську ліцензію у АТ «Вернум Банк». URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=94563804&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

223. Національний банк дозволив АТ «Укрсоцбанк» приєднатися до АТ «Альфа-Банк» за спрощеною процедурою. URL : <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-dozvoliv-at-ukrsotsbank-priyednatisya-do-at-alfa-bank-za-sproshchenoyu-protseduroyu> (дата звернення: 22.11.2020)

224. Національний банк дозволив ПАТ «ВіЕс Банк» приєднатися до АТ «ТАСКОМБАНК» за спрощеною процедурою. Прес-реліз НБУ від 11.07.2018 р. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=73392599&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

225. Національний банк дозволив ПАТ КБ «Центр» приєднатися до ПАТ «МТБ Банк» за спрощеною процедурою. Прес-реліз НБУ від 14.08.2018 р. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75644372&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

226. Національний банк запроваджує новий інструмент капіталізації банків. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=84651156&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

227. Національний банк надав ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» стабілізаційний кредит: прес-реліз від 27.02.2015. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14994150&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

228. Національний банк України видав ПАТ «УКРПОШТА» ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=68098639&cat_id=55838 (дата звернення: 22.11.2020)

229. Національний банк України. Наглядова статистика. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4> (дата звернення: 22.11.2020)

230. Некоторые практические аспекты слияний и поглощений банков. URL: <http://www.cfin.ru> (дата звернення: 22.11.2020)

231. Нестеренко В. П. Створення вартості в угодах злиття та поглинання банків. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 22.11.2020)
232. Никонова И. А., Шамгунов Р. Н. Стратегия и стоимость коммерческого банка. 2-е изд. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 304 с.
233. Нікітін А. В. Конкурентне середовище на банківському ринку України. *Вісник соціально-економічних досліджень: Збірник наукових праць*, вип. 2 (45), 2012. Одеса : ОНЕУ, 2012. С. 266–269.
234. Облікова ставка Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/monetary/stages/archive-rish> (дата звернення: 22.11.2020)
235. Огляд банківського сектору. Листопад 2019 р. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-listopad-2019-roku> (дата звернення: 22.11.2020)
236. Огляд банківського сектору. Лютий 2019 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358 (дата звернення: 22.11.2020)
237. Огляд банківського сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 22.11.2020)
238. Однороженко Т. В. Класифікація процесів злиття та поглинання у банківському секторі. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua>. (дата звернення: 22.11.2020)
239. Оксанич Р. Нацбанк удосконалив порядок ідентифікації та визнання банківських груп. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/nacbank-udoskonali-poryadok-identifikaciyi-ta-viznannya-bankivskih-grup.html> (дата звернення: 22.11.2020)
240. Олейник Ю. Секреты удачного объединения. *Банковская практика за рубежом*. 2005. № 1. С. 18–19.
241. Олійник Г. Фінансовий супермаркет – найвища форма банківсько-страхової інтеграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 135. С. 46–49.

242. Омельчук Н. ТОП-10 фінтех-стартапов, способных убить банки. URL: <https://psm7.com/articles/top-10-fintex-startapov-sposobnyx-ubit-banki.html> (дата звернення: 22.11.2020)
243. Онишко С. В., Чуницька І. І. Стратегічна траєкторія розвитку фінансового ринку у форматі взаємодії складових його інфраструктурного потенціалу. *Бізнес Інформ*. Харків, 2018, № 7. С. 194–201.
244. Онищенко Ю. І. Особливості структури вітчизняної банківської системи. *Науковий збірник. Полтавська державна аграрна академія*. 2008. № 6. С. 78–88.
245. Оніщенко В. В. Аналіз діяльності державних банків в Україні. *Вісник СумДУ. Сер. «Економіка»*. 2012. № 2. С.186–192.
246. Операції банків і небанківських кредитних установ : підручник / за наук. ред. А. М. Мороза. Київ : КНЕУ, 2013. 543 с.
247. Орлова Н. Е. Проблема привлечения зарубежного капитала для реструктуризации банковской системы. *Банковское дело*. 2000. № 6.
248. Орлова Н. Е. Слияния и поглощения как инструмент диверсифицированного роста коммерческих банков. *Банковское дело*. 2000. № 1. С. 28–33.
249. Осадчий Є. С. Механізм капіталізації кредитних установ в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 669–674.
250. Основні показники діяльності банків України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення: 22.11.2020)
251. Основні принципи ефективного банківського нагляду. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Basel_Core_principles_2012.pdf?v=4 (дата звернення: 22.11.2020)
252. Остролуцький М., Мельник Т. Концентрація банківського сектора: оцінка та аналіз. *Вісник НБУ*. 2012. № 5. С. 35–39.
253. Офіційний веб-портал Антимонопольного комітету України. URL:

<http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/84989;jsessionid=3DA9755CD132E11401E7B0C705664986> (дата звернення: 22.11.2020)

254. Офіційний сайт Банку Англії. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/> (дата звернення: 22.11.2020)

255. Офіційний сайт Банку Японії. URL: www.boj.or.jp/en/index.htm (дата звернення: 22.11.2020)

256. Офіційний сайт Європейського центрального банку. URL: www.ecb.eu (дата звернення: 22.11.2020)

257. Офіційний сайт Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення: 22.11.2020)

258. Офіційний сайт Федеральної корпорації страхування депозитів США. URL: www.fdic.gov (дата звернення: 22.11.2020)

259. Павлова О. Германский автомобильный гигант хочет открыть собственный банк. *Банковская практика за рубежом*. 2000. № 12. С. 25.

260. Панасенко Г. IPO – можливості та перешкоди для вітчизняних банківських установ. *Схід*. 2014. № 5. С. 37–40.

261. Панасенко Г. О. Банк. Ресурси. Капітал : монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. 352 с.

262. Перелік реорганізованих банків України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=C39AAD82D0410CF21C1C6F4D00F31B82?art_id=70716990&cat_id=40270 (дата звернення: 22.11.2020)

263. Пефтиев В. И., Титова Л. А. Глобальная конкуренция: особенности феномена. *Теоретическая экономика*. 2014. №1. С. 33–39.

264. Піддубна Л. І. Міжнародна конкурентоспроможність підприємства: теорія та механізм забезпечення : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2011. 400 с.

265. Пікус Р. В., Нестерова Д. С. Фінансовий супермаркет як форма інтеграції банків і страхових компаній. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. № 27. С. 103–110.

266. Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку. Затв. Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів

фізичних осіб 05.07.2012 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1581-12#n14> (дата звернення: 22.11.2020)

267. Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників: Затверджено Постановою Правління Національного банку України 27.06.2008 № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-08#n16> (дата звернення: 22.11.2020)

268. Положення про порядок визначення системно важливих банків: Затв. Постановою Правління НБУ № 863 від 25.12.2014 р. (у редакції від 19.06.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14> (дата звернення: 22.11.2020)

269. Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп: Затверджено Постановою Правління Національного банку України 09.04.2012 № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12#n16> (дата звернення: 22.11.2020)

270. Портал Банки України. URL: <http://bank-ua.com/glossary/term/%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%D1%83%D0%BC%D0%B8/> (дата звернення: 22.11.2020)

271. Портер Е. Майкл. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов; пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. 454 с.

272. Портер М. Е. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость; Пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.

273. Портер М. Э. Конкуренция : пер. с англ. М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. 608 с.

274. Постанова про затвердження національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : постанова КМУ від 10.09.2003 №1440. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.11.2020)

275. Примостка Л. О. Державний капітал в банківській системі України. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. Вип. 2 (24). С. 107–119.

276. Примостка Л. О. Макроекономічна рівновага та фінансова стійкість банків: теоретичний аспект. *Фінанси, облік і аудит*. 2012. Вип. 20. С.148–156.
277. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку : Підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 338 с.
278. Примостка Л. О., Чуб О. О. Фінансова глобалізація: сутність, форми прояву, наслідки. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 172–183.
279. Присяжник Ю. Ю. Злиття і поглинання комерційних банків: сутність, сучасний стан, перспективи змін. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20. С. 256–261.
280. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 22.11.2020)
281. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 22.11.2020)
282. Про визначення системно важливих банків: Рішення Правління національного банку України 27.06.2019 № 438-рш. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr438500-19> (дата звернення: 22.11.2020)
283. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг: Закон України від 20.09.2019 р. № 122-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-20> (дата звернення: 22.11.2020)
284. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.09.2019 р. № 79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20> (дата звернення: 22.11.2020)
285. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України № 136 від 21.12.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0136500-17> (дата звернення: 22.11.2020)

286. Про господарські товариства : Закон України № 1576-XII від 19.09.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 22.11.2020)

287. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7.06.1996 р. №236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.11.2020)

288. Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-III від 11.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 22.11.2020) (дата звернення: 22.11.2020)

289. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 22.11.2020)

290. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.11.2020)

291. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 22.11.2020)

292. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України № 3715-VI від 08.09.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 22.11.2020)

293. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (дата звернення: 22.11.2020)

294. Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків: Закон України № 1985-VIII від 23.03.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1985-19> (дата звернення: 22.11.2020)

295. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення: 22.11.2020)

296. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 р. № 3528-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (дата звернення: 22.11.2020)

297. Проект Європейського Союзу Twinning UA/49 «Підтримка інституційної спроможності Антимонопольного комітету України з проведення досліджень ринків та ефективності застосування конкурентного законодавства з метою наближення до стандартів ЄС». Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document;jsessionid=96359745298E8C7F294F6BF9615924DF.app1?id=149322&schema=main> (дата звернення: 22.11.2020)

298. Прохорова Ю. В. Сучасні проблеми капіталізації української банківської системи в умовах фінансової глобалізації. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2012. С. 53–57.

299. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 234. С. 6–38.

300. Регулювання банківської діяльності в Україні та Росії в умовах глобалізації [монографія] / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Дибби, О. А. Звонової. Київ : КНЕУ, 2013. 380 с.

301. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. Київ : КНЕУ, 2012. 459 с.

302. Резник С. Наступление на континент. *Експерт*. 2000. № 14.

303. Рекомендації про порядок реорганізації комерційних банків : затверджено постановою Правління НБУ від 22. 02. 96 р. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0044500-96> (документ втратив чинність) (дата звернення: 22.11.2020)

304. Реорганізація, припинення та ліквідація. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75535&cat_id=17823466 (дата звернення 22.11.2020)

305. Реорганізовані банки. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/supervision/reorganizat-liquidat/reorganiz> (дата звернення: 22.11.2020)
306. Реформи нормативів ліквідності банків. Департамент фінансової стабільності НБУ. Жовтень 2018. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=80321376> (дата звернення: 22.11.2020)
307. Решоткин К. А. Оценка рыночной стоимости коммерческого банка. М. : ТЕИС, 2002. 288 с.
308. Рид С. Ф., Рид Лажу А. Искусство слияний и поглощений : пер. с англ. 3-е изд. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 957 с.
309. Рисін М. В. Зарубіжний досвід співпраці банків і страхових компаній. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 1 (99). С. 253–260.
310. Рисін М. В. Фінансовий супермаркет. Київ : УБС НБУ, 2011. 231 с.
311. Рогач А. Теорії міжнародного бізнесу. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 687 с.
312. Рожкова К. І. Проблема консолідації капіталу в банківському секторі України та можливі шляхи її вирішення. Вісник УБС НБУ. 2011. № 2 (11). С. 173–177.
313. Роуз П. С. Банковский менеджмент : пер. с англ. со 2-го изд. М. : Дело Лтд, 1995. 768 с.
314. Рудевська В.І. Вплив концентрації та централізації капіталу на розвиток процесів консолідації в банківському бізнесі. *Бізнесінформ*. 2014. № 5. С. 375-379.
315. Руденко Ю., Янікін С. Шляхи поширення світових фінансових криз та сучасні механізми їх запобігання. *Ринок цінних паперів України*. 2006. № 5–6. С. 3–10.
316. Рудык Н. Б. Методы защиты от враждебного поглощения. М. : Дело, 2006. 384 с.

317. Рудык Н., Семенова Е. Рынок корпоративного контроля : слияния, жесткие поглощения и выкупы долговым финансированием. М. : Финансы и статистика, 2000. 456 с.
318. Савлук С. М. Власний капітал комерційного банку : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 459 с.
319. Савлук С. М. Стимулювання нарощування власного капіталу банків. *Фінанси України*. 2009. № 2. С. 111–117.
320. Савчук С. В. Анализ основных мотивов слияний и поглощений. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2002. № 5. С. 67.
321. Самойлов Г. О., Бачалов А. Г. Банковская конкуренция. М. : Экзамен, 2002. 255 с.
322. Сапир Ж. Изгнание из «рая глобализации». *Эксперт. Украинский деловой журнал*. 2009. № 1–2. С. 24–26.
323. Сапроненкова А. А. Методы глобальной конкуренции. URL: <https://scienceforum.ru/2016/article/2016023896> (дата звернення: 22.11.2020)
324. Саркисянц А. Г. Слияния и банкротства банков : мировой опыт и Россия. *Деньги и кредит*. 1998. № 2. С. 43–52.
325. Саркисянц А. Мировые тенденции рынка M&A в финансовом секторе. *Бухгалтерия и банки*. 2008. № 6. С. 43–50.
326. Сафонов М. Роль и место внешних консультантов в слияниях и поглощениях банков. *Банковские технологии*. 2001. № 9. С. 69–71.
327. Седин А. Как противостоять «недружественному поглощению». *Бизнес и банки*. 2001. № 31. С. 6.
328. Седин А. Определение объекта слияния или поглощения. *Бизнес и банки*. 2001. № 38. С. 4.
329. Сива Т. В. Конкуренція на ринку банківських послуг. *Фінанси України*. 2002. №7. С. 127–132.
330. Синки Дж. мл. Управление финансами в коммерческих банках : пер. с англ. М. : Catallaxy, 1994. 820 с.
331. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческих банках и в индустрии финансовых услуг : пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 1018 с.

332. Системна криза банківського сектору в Україні і стратегія її подолання : монографія; за ред. С. М. Аржевітіна, Т. Є. Унковської. Київ : КНЕУ, 2017. 182 с.
333. Сідоров В. І., Макаrchук К. О. Мотиви злиття та поглинання банків у міжнародному бізнесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2015. Вип. 15. Ч. 4. С. 22–24.
334. Слав'янська Н. Капіталізація комерційних банків України: стан і перспективи. *Банківська справа*. 2002. № 4. С. 35–47.
335. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/kryza> (дата звернення: 22.11.2020)
336. Смит В. Происхождение центральных банков : пер. с англ. URL: [http://www.vixri.com/d/a_ekonomika/Smit%20V.%20 Proisxozhdenie%20central'nyx%20bankov.pdf](http://www.vixri.com/d/a_ekonomika/Smit%20V.%20Proisxozhdenie%20central'nyx%20bankov.pdf) (дата звернення: 22.11.2020)
337. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй: пер. з англ. Київ : Port-Royal, 2001. 596 с.
338. Смолін І.В. Стратегічне планування розвитку організації : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 344 с.
339. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 173 с.
340. Старовойт К. І. Взаємодія банківського та промислового капіталу у складі промислово-фінансової групи. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць*. Суми: УАБС НБУ, 2005. Т. 13. С. 135–141.
341. Стойка В.С. Антикризисное управление банковской системой Украины в современных условиях: Монография; под. науч. ред. И. Г. Бритченко. Nova Sandes, 2017. 354 с.
342. Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути : затверджено постановою Правління НБУ від 01. 12. 98 р. № 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0502500-98> (документ втратив чинність) (дата звернення: 22.11.2020)

343. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/about/refactoring/develop-strategy> (дата звернення: 22.11.2020)
344. Страхування : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 1019 с.
345. Стубайло Т. С. Банківські кризи: причини та наслідки. Інноваційна економіка. 2013. № 11 (49). С. 168–174.
346. Суторміна К. М. Оцінка індикаторів концентрації ринкової структури банківської системи України. *Бізнес-інформ*. 2014. № 6 (437). С. 330–335.
347. Суторміна К. М. Передумови, мотиви та причини концентрації банківського капіталу. *Ринок цінних паперів України: науковий, виробничо-практичний журнал*. 2014. №1–2. С. 55–61.
348. Суторміна К. М. Форми входження іноземного капіталу в банківський сектор. *Економіка та підприємництво: зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ. 2012. № 28. – С. 327–334.
349. Суторміна К. М., Осадчий Є. С. Іноземний капітал у банківській системі: оцінка ефективності. *Ринок цінних паперів України: науковий, виробничо-практичний журнал*. 2012. № 9. С. 11–15.
350. Табахарнюк М. О. Класифікація угод зі злиття та поглинання компаній у сучасній економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. Вип. 23(2). С. 110–114.
351. Тавасиев А. М. Антикризисное управление кредитными организациями. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 480 с.
352. Тавасиев А. М., Ребельский Н. М. Конкуренция в банковском секторе России. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 304 с.
353. Тарануха Ю. В. Конкуренция: система и процесс. М.: ДиС, 2012. 672 с.
354. Тарануха Ю. В. Микроконкуренция: содержание и механизм действия. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика*. 2017. Т. 33. Вып. 2. С. 188–213.

355. Тарасевич Н. В. Проблеми капіталізації банків в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. №1. С. 295–299.
356. Тивончук І. О., Глинська Г. Я. Вимірювання синергічного ефекту злиття та поглинання підприємств. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. № 6. С. 39–51.
357. Тихомиров Д. В. Оценка стоимости компаний при слияниях и поглощениях. СПб. : СПбГУЭФ, 2009. 132 с.
358. Ткаченко Н. В. Моделі взаємодії банків і страхових компаній. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка*. 2015. Вип. 2 (46). С. 326–334.
359. Ткачук Н. Синергетичний ефект в операціях злиття і поглинання банків: особливості оцінки та визначення. *Вісник НБУ*. 2010. № 2. С. 36–40.
360. Ткачук Н.М. Теоретична сутність консолідаційних процесів банків. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць*. Суми: УАБС НБУ, 2009. Т. 24. С. 359–366.
361. Тосунян Г. А. Антикризисные меры и антикризисное законодательство России. Общий комментарий. М. : ЗАО «Олимп–Бизнес», 2010. 224 с.
362. Трансформація світового ринку капіталу в умовах транснаціоналізації : Монографія; За ред. Макогона Ю.В. Донецьк : ДонНУ, 2006. 248 с.
363. Тригуб О.В., Ільченко С.А. Фінансова криза як стимул до консолідації банківської системи. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2016. Том 23. №1. С. 145–152.
364. Тринчук В. В., Кучеренко В. В., Мальцева В. В. Фінансовий супермаркет як клієнтоорієнтована модель інтеграції банківського та страхового капіталу. *Финансовые услуги*. 2017. № 3. С. 7–12.
365. Тюленєва Ю. В. Нормативно-правова база регулювання процесів злиття та поглинання підприємств України. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 49–54.

366. У США за рік збанкрутів уже четвертий банк. URL: <https://mind.ua/news/20204122-u-ssha-za-rik-zbankrutiv-uzhe-chetvertij-bank> (дата звернення: 22.11.2020)
367. Угловская А. В. Влияние консолидации банков на функционирование нефинансового сектора российской экономики : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит». М., 2009.
368. Україна стала 120-ю державою у світі, де права споживачів фінансових послуг захищені законом. *Національний Банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/ukrayina-stala-120-yu-derjavoyu-u-sviti-de-prava-spojivachiv-finansovih-poslug-zahischeni-zakonom> (дата звернення: 22.11.2020)
369. Україна та МВФ: співробітництво у монетарній сфері в умовах виходу із кризи: науково-аналітична доповідь / за заг. ред. С. М. Аржевітіна. Київ : КНЕУ, 2017. 208 с.
370. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: у 2 т. Т. 1; За заг. Ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. Київ : КНЕУ, 2006. 816 с.
371. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. М. : ИПЦ «Вазар-Ферро», 1994. 320 с.
372. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность : экономика, стратегия, управление. М. : ИНФРА-М, 2000. 311 с.
373. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентноспособностью организации. М. : Изд-во Эксмо, 2005. 544 с.
374. ФГВФО управлятиме банками без ліквідаторів: Прес-реліз від 23.05.2019 р. URL: <http://www.fg.gov.ua/not-paying/liquidation/94-profin-bank/42668-fhvfo-upravliatyme-bankamy-bez-likvidatoriv> (дата звернення: 22.11.2020)
375. Федулова Л. І., Волощук І. П. Управління конкурентоспроможністю банків в умовах трансформаційної економіки. Київ : Науковий світ, 2002. 301 с.

376. Федун І. Л., Генералов О. В. Економічна глобалізація та формування міжнародних виробничих мереж. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 15. С. 71–77.
377. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 404 с.
378. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. М. : Финансы и статистика, 2002. 1168 с.
379. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія / за заг. ред. В.Опаріна, В.Федосова. К.: КНЕУ, 2016. 695 с.
380. Фляйшер К., Бенсуссан Б. Стратегический и конкурентный анализ. Методы и средства конкурентного анализа в бизнесе. М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. 541 с.
381. Фролова Л., Голобородько А. Поетапний підхід до проведення ефективного злиття і поглинання підприємств. URL: <http://www.sworld.com.ua> (дата звернення: 22.11.2020)
382. Фрост С. М. Настольна книга банківського аналітика: Гроші, ризики і професійні прийоми: пер. з англ. Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. 643 с.
383. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода. М. : Директ-Медиа, 2007. 237.
384. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика : учение о взаимодействии. М. : Ижевск, 2003. 350 с.
385. Хейне П. Экономический образ мышления: пер. с англ. / П. Хейне. – М. : Новости, Catallaxy, 1991. – 704 с.
386. Хаустова В. Є., Колодяжна Т. В. Вплив процесів злиттів і поглинань на конкурентоспроможність економіки в умовах глобалізації : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2019. 416 с.
387. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал: пер. с англ.; общ. ред. Р. М. Энтова. М. : Прогресс, 1993. 488 с.
388. Ходакевич С. І. Банківська інфраструктура України на сучасному етапі. *Вчені записки*. 2013. № 15. С. 134–141.

389. Ходакевич С. І. Заходи державної політики в банківській сфері у світлі структурної перебудови економіки. *Банківська справа*. 2013. № 6. С. 18–29.
390. Ходаківська В. П., Беляєв В. В. Ринок фінансових послуг: теорія і практика. Київ : ЦУЛ, 2002. 616 с.
391. Ходаковська А. Злиття й поглинання в банківській сфері. URL: <http://www.legalweekly.com.ua> (дата звернення: 22.11.2020)
392. Хоружий Д. Кризогенність та стресостійкість банківських систем. Вісник КНТЕУ. 2018. № 2. С. 80–87.
393. Циганов С. А. Вплив глобалізації світової економіки на розвиток фінансового ринку України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: Науковий журнал*. Київ : УДУФМТ, 2014. № 3. С. 105–115.
394. Циганов С. А. Генезис банківських систем у трансформаційних економіках: структурно-функціональний аналіз : монографія. Київ : Академпрес, 2006. 412 с.
395. Циганова Н. В. Банківський менеджмент: Опорний конспект лекцій. Київ : КНТЕУ, 2011. 99 с.
396. Циганова Н. В. Банківські інновації як чинник активізації інвестиційного процесу. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу*: зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2011. С. 520–523.
397. Циганова Н. В. Банківські інновації як чинник формування конкурентоспроможності. *Інноваційні процеси у фінансово-кредитній сфері*: всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 квітня 2011 р.). Київ : КНТЕУ, 2011. С. 95–96.
398. Циганова Н. В. Взаємодія суб'єктів фінансового ринку в умовах поведінкової економіки. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. Вип. 2 (64). С. 174–184.
399. Циганова Н. В. Закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 2. С. 79–83.
400. Циганова Н. В. Злиття та поглинання у контексті забезпечення конкурентоспроможності комерційних банків. *Актуальні*

проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 62. Ч. II. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2006. С. 247–257.

401. Циганова Н. В. Значення зростання банківського капіталу для забезпечення відтворювального процесу. *Вестник СевГТУ. Экономика и финансы*. 2002. № 37. С. 56–62.

402. Циганова Н. В. Зростання банківського капіталу та особливості монетарної політики. *Вчені записки: Наук. збірник*. Вип. 4. Київ : КНЕУ, 2002. С. 149–154.

403. Циганова Н. В. Інновації у банківському секторі як чинник формування конкурентних переваг. *Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : КНЕУ, 2013. С. 441–443.

404. Циганова Н. В. Конкурентне середовище у банківському секторі України в умовах глобалізації. *Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика*: Зб. тез III міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2008 р.). Суми : УАБС НБУ, 2008. С. 160–162.

405. Циганова Н. В. Конкуренція та інноваційний розвиток в умовах фінансової глобалізації. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України*: Зб. матеріалів Міжн. науково-практ. конф. (20–22 березня 2019 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 118–121.

406. Циганова Н.В. Консолідація банківського сектору у конкурентному середовищі : монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 422 с.

407. Циганова Н. В. Консолідація у банківському секторі та ресурсні можливості банків. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 10 листопада 2017 року, м. Київ. Київ.: КНЕУ, 2017. С. 497–500.

408. Циганова Н. В. Консолідація у банківському секторі: закономірності, форми прояву і сучасні тенденції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5–6. С. 176–182.

409. Циганова Н. В. Концентрація та централізація капіталу в банківській сфері : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 254, [2] с.

410. Циганова Н. В. Кризові тенденції у банківській галузі: передумови та наслідки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 76. Ч. 2. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 118–124.
411. Циганова Н. В. Методологические аспекты реорганизации банков. *Современные аспекты финансового управления экономическими процессами*: Материалы Всеукр. науч.-метод. конф., г. Севастополь, 6–9 сент. 2005 г. Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2005. С. 210–212.
412. Циганова Н. В. Механізм конкуренції на ринку банківських послуг. *Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика*: Зб. тез доповідей I Міжнародної науково-практ. конференції (25–26 травня 2006 р.). Суми : УАБС НБУ, 2006. С. 69–70.
413. Циганова Н. В. Міжнародні інвестиції у банківській сфері та їх вплив на стан банківської системи України. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2010. С. 470–472.
414. Циганова Н. В. Оцінка ефективності стратегії реорганізації банків на основі злиття та поглинання. *Вісник Української академії банківської справи* (Суми). 2003. № 2. С. 54–58.
415. Циганова Н. В. Оцінка ефективності угод з поглинання та злиття банків. *Банківська система в умовах трансформації фінансового ринку*: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (21 – 23 травня 2003 р.). Київ : КНТЕУ, 2003. С. 142–145.
416. Циганова Н. В. Передумови виникнення банківських криз у сучасних умовах. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2008 р.). Т. 2. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. С. 115–117.
417. Циганова Н. В. Передумови та закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 75. Ч. 2. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 121–126.

418. Циганова Н. В. Передумови та наслідки банківських криз. *Забезпечення сталого розвитку банківської діяльності*: Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. 11 жовтня 2007 р. Київ : КНЕУ, 2007. С. 271–274.
419. Циганова Н. В. Проблеми достатності банківського капіталу та забезпечення стабільності банківської системи. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. *Зб. наук. праць*. Вип. 4. Ч. II. Рівне, 2003. С. 197–202.
420. Циганова Н. В. Проблеми і перспективи розвитку конкуренції фінансових посередників. *Тенденції та перспективи розвитку фінансового посередництва в Україні*: Тези виступів учасників Круглого столу (Київ, 23 берез. 2006 р.). Київ : КНТЕУ, 2006. С. 67–76.
421. Циганова Н. В. Проблеми і шляхи рекапіталізації банків в Україні. *Політика Національного банку України щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки* : матеріали науково-практ. конф., м. Київ, 5–6 листопада 2015 року. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. С. 315–319.
422. Циганова Н. В. Проблеми консолідації банківського сектору в контексті забезпечення капіталізації банків. *Economics, Science, Education: Integration and Synergy*: Materials of International scientific and practical conference (January, 18-21, 2016, Bratislava, Slovak Republic): V. 2. Kyiv : Publishing outfit «Centre of educational literature», 2016. P. 78–79.
423. Циганова Н. В. Проблеми стабілізації сучасних банківських систем. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада 2007 р.). Т. 1. Суми : УАБС НБУ, 2007. С. 113–115.
424. Циганова Н. В. Проблеми та перспективи забезпечення достатності капіталу українських банків. *Національний університет «Острозька Академія». Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2003. Вип. 4. С. 61–67.
425. Циганова Н. В. Проблеми та перспективи інтеграції банків із небанківськими установами. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2003. № 12. С. 209–215.

426. Циганова Н. В. Проблеми формування міжбанківських об'єднань. Наукові праці МАУП. Вип. 9. *Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України*. Київ, 2003. С. 80–82.
427. Циганова Н. В. Проблеми функціонування ринку банківських послуг в Україні. *Розвиток фінансової системи України в умовах економічних перетворень*: Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 квіт. 2015 р.). К.: КНТЕУ, 2015. С. 182–184.
428. Циганова Н. В. Промислово-фінансові групи та їх роль у забезпеченні економічного зростання. *Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*: Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. 15–16 квітня 2003 р. Чернівці: АНТ Лтд., 2003. Вип. 1. С. 154–158.
429. Циганова Н. В. Процеси консолідації на ринку банківських послуг. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: всеукр. наук. – практ. конф. (Київ, 16–17 квіт. 2014 р.). Київ: КНТЕУ, 2014. С. 159–161.
430. Циганова Н. В. Регіональні аспекти банківської конкуренції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*: Збірник наукових праць. Вип. 254. Економіка. Чернівці: Рута, 2005. С. 66–69.
431. Циганова Н. В. Реорганізація банків в умовах фінансової глобалізації. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2008. № 4. С. 98–105.
432. Циганова Н. В. Ресурсне забезпечення діяльності банків в умовах циклічності економічного розвитку. *Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів*: Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 15 травня 2019 р.). Київ : КНТЕУ. С. 28–30.
433. Циганова Н. В. Роль довіри в контексті забезпечення капіталізації банків. *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 17–19 лютого 2016 р. / відп. ред. С.М. Аржевітін. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. С. 503–507.
434. Циганова Н. В. Роль консолідації банків у формуванні ресурсних можливостей щодо забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку : Зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2016. С. 332–334.

435. Циганова Н. В. Стратегія реорганізації банків та оцінка її ефективності. *Розвиток фінансово-кредитних відносин в Україні*: Зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. 27 лютого 2004 року. Київ: Київський інститут банківської справи, 2004. С. 25–28.

436. Циганова Н. В. Стратегія розширення ринкового сегменту банку на основі М&А. Збірник тез VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання». Кременчук, 2018. С. 96–98.

437. Циганова Н. В. Сучасні банківські кризи та зарубіжний досвід їх подолання. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2007. № 2. С. 129–135.

438. Циганова Н. В. Сучасні тенденції злиття та поглинання у банківській сфері. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. наук. праць. Т. 5. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. С. 266–271.

439. Циганова Н. В. Сучасні тенденції розвитку ринку банківських послуг. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 квітня 2012 р.). Київ : КНТЕУ, 2012. С. 119–120.

440. Циганова Н. В. Тенденції консолідації банківського капіталу в умовах фінансової глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 117, ч. 2. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2013. С. 193–202.

441. Циганова Н.В. Типологізація консолідації банків та її сучасні прояви. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2020. Том 25. Вип. 1 (80). С. 210–217.

442. Циганова Н. В. Удосконалення механізму реорганізації комерційних банків: аналіз зарубіжного досвіду та вітчизняна практика. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Вип. 35. Ч. 1. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2002. С. 92–94.

443. Циганова Н. В. Фінансові інновації та їх роль у розвитку інноваційного підприємництва. *Інноваційне підприємництво: стан та*

перспективи розвитку : Зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конференції. Київ : КНЕУ, 2018. С. 97–99.

444. Циганова Н. В. Централізація капіталу в банківській сфері. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка*. 2000. № 46. С. 46–47.

445. Циганова Н. В., Побоча К. П. Особливості формування кредитних портфелів банків в умовах зростання капіталізації банківської системи України. *Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомчий наук. збірник*. Вип. 10. Київ : КНЕУ, 2002. С. 240–249.

446. Циганова Н. В., Циганов С. А. Джерела формування капіталу банків в умовах поступального економічного розвитку. *International Scientific Conference Modern Economic Research: Co-operation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment: Conference Proceedings*, September 26th, 2017. Kielce, Poland: Baltija Publishing. P. 155–157.

447. Циганова Н. В., Циганов С. А. Банківська система України в умовах фінансової глобалізації. *Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин* : колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 472 с. С. 390–410.

448. Циганова Н. В., Циганов С. А., Сизоненко В. А. Вплив транснаціо-налізації на розвиток конкурентних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Вип. 137. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2018. С. 77–88.

449. Циганова Н. В., Циганов С. А., Сизоненко В. А. Інституціоналізація злиттів та поглинань у банківському секторі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка*. 2019. № 1 (53). С. 184–192.

450. Циганова Н. В., Циганов С. А. Закономірності інноваційного розвитку банківського сектору економіки. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. Вип. 592. Економіка. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 91–99.

451. Циганова Н. В., Циганов С. А. Залучення іноземних інвестицій як важливий фактор розвитку бізнес-середовища в Україні. *Актуальні*

проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 105, ч.2. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2012. С. 167–172.

452. Циганова Н. В., Циганов С. А. Міжнародний рух банківського капіталу та інституційні зміни у банківському секторі. *Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу* : Монографія / За ред. О. І. Рогача. Київ : ЦУЛ, 2019. С. 111-129.

453. Циганова Н. В., Циганов С. А. Міжнародний рух капіталу в умовах інтернаціоналізації світової економіки. *Розвиток фінансових ринків та інститутів в умовах міжнародної інтеграції*: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Полтава 19–20 лютого 2009 р.) у 2 ч. Ч. І. Полтава : ПолтНТУ, 2009. С. 59–61.

454. Циганова Н. В., Циганов С. А. Передумови і наслідки прискорення консолідації капіталу в умовах фінансової глобалізації. *Сучасні тенденції розвитку світових фінансів*: Матеріали наукової конференції 28 травня 2015 р., м. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ. Київ, 2015. С. 7–9.

455. Циганова Н. В., Циганов С. А. Проблеми капіталізації банківської системи України в умовах фінансової нестабільності. Матеріали міжнародної конференції «*Мега-тренди світового розвитку та економічні перспективи України*» 30 червня 2016 р., м. Київ. Київ : ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. С. 192–194.

456. Циганова Н. В., Циганов С. А. Проблеми реформування банківської системи України в сучасних умовах. *Економічна теорія: Сучасна парадигма та її еволюція на порозі XXI століття*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1–2 березня 2000 р. Київ : 2000. С. 164–165.

457. Циганова Н. В., Циганов С. А. Проблемы и перспективы внедрения в банковскую деятельность современных инновационных технологий. *Инновационное развитие экономики России: институциональная среда*: Четвертая международная научная конференция; Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова, Экономический факультет; 20–22 апреля 2011 г. Сборник статей; Том 4 / Под ред. В. П. Колесова, Л. А. Тутова. М.: МАКС Пресс, 2011. С. 331–342.

458. Циганова Н. В., Циганов С. А. Світові тенденції централізації банківського капіталу та перспективи розвитку банківської системи України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Вип. 14 (част. І). Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 1999. С. 126–135.

459. Циганова Н. В., Циганов С. А. Стабілізація банківської системи як важливий фактор подолання фінансової кризи в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. тез доповідей XII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (12–13 листопада 2009 р.). Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. Т. 2. С. 98–99.

460. Циганова Н. В., Циганов С. А. Транскордонний рух банківського капіталу. *Сучасні тенденції міжнародних економічних відносин і зовнішньоекономічні зв'язки України* : колективна монографія; за ред. д.е.н., проф. В. М. Фомішиної. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. 340 с. С. 181–193.

461. Циганова Н. В., Циганов С. А. Трансформація конкурентного середовища та його вплив на міжнародні економічні відносини. *Сучасні тенденції міжнародних економічних відносин і зовнішньоекономічні зв'язки України* : колективна монографія / за ред. д.е.н., проф. В. М. Фомішиної. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. С. 94–110.

462. Циганова Н. В., Циганов С. А. Фінансова глобалізація та реформування банківського нагляду. *Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління*, матеріали I Міжнародного економічного форуму / За заг. ред. проф. А.І. Ігнатюк. Київ, 2019. Вип. 1. Ч. I. С. 67–68.

463. Циганова Н. В., Циганов С. А. Формування глобального фінансового середовища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 110, ч.1. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2012. С. 54–56.

464. Циганова Н. В., Циганов С. А. Шляхи капіталізації банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 93, ч.2. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2010. С. 166–174.

465. Циганова Н. Проблеми та перспективи інтеграції банків із небанківськими установами. *Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання*: Матеріали міжн. науково-практ. конф. Тези доповідей (30–31 травня 2003 р.). Луцьк, 2003. С. 189–190.
466. Циганова Н. Реорганізація банків як чинник формування конкурентного середовища *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. тез доповідей IX Всеукр. науково-практ. конф. (9–10 листопада 2006 р.). Суми: УАБС НБУ, 2006. С. 76–77.
467. Циганова Н., Шалига Т. Дистанційний банкінг як інноваційна конкурентна перевага на ринку фінансових послуг. *Вісник НБУ*. 2012. № 10. С. 30–35.
468. Циганова Н., Циганов С. Причини і наслідки монополізації банківської сфери. *Стан і розвиток фінансової та банківської системи України в умовах високої волатильності ринків* : тези доповідей (Київ, 26 квіт. 2013 р.) / відп. ред. Н.П. Шульга. Київ : КНТЕУ, 2013. С. 72–73.
469. Циганова Н.В., Циганов С. А., Сизоненко В. А. Вплив глобалізації на регулювання банківських систем. *Вісник Одеського національного університету*. Економіка. 2018. Том 23. Вип. 8 (73). С. 22–29.
470. Циганова Н.В., Циганов С.А. Вплив іноземних банків на конкурентне середовище в країнах із трансформаційною економікою. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 82. Ч. II. Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2009. С. 116–127.
471. Циганова Н.В., Циганов С.А. Інституційне забезпечення стабілізації фінансово-банківської системи України. *Інституційна природа ринкових трансформацій*: Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 жовтня 2009 р.). Чернівці : ДрукАрт, 2009. С. 91–93.
472. Циганова Н.В., Циганов С.А. Перспективи розвитку торгівлі фінансово-банківськими послугами у сучасних умовах. *Міжнародні відносини Серія "Економічні науки"*. 2018. № 16. С. 53–55.
473. Цыганов А. А., Гришин П. А. Интеграционные структуры банковско-страховых групп. *Финансы*. 2007. №36 (276). С. 51–57.

474. Цыганова Н. В. Проблемы стабилизации национальных банковских систем. *Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования*: пятая международная научно-практ. конф. (Минск, 23–24 апреля 2009 года): сб. науч. ст.: Ч.1. Минск, 2009. С. 373–375.

475. Чеберяко О. В., Лобода А. Б. Інтегровані фінансові посередники як форма взаємодії банків та небанківських установ. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 312–318.

476. Чемберлин Э. Х. Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости. М. : Изд-во иностр. лит., 1959. 572 с.

477. Ченсинь О. Истоки финансового цунами. *Експерт*. Украинский деловой журнал. 2009. № 1–2. С. 27.

478. Черкашина К. Банківський холдинг: переваги та недоліки для банківського сектору України. *Вісник Національного банку України*. 2009. № 1. С. 42–45.

479. Чорна Н. Ю. Специфіка діяльності банківських холдингів в Україні: основні переваги та недоліки. *Агросвіт*. 2014. № 1. С. 43–45.

480. Чуб О. О. Банки в глобальній економіці : монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 340 с.

481. Чуб О. О. Методи визначення вартості банку в угодах М&А. *Економіка і регіон*. 2008. № 4 (19). С. 111–115.

482. Шапран В. Банківські кризи: міжнародний аспект. *Цінні папери України*. 2005. № 44. С. 20–22.

483. Шамгунов Р. Н., Никонова И.А. Стратегия и стоимость коммерческого банка. 2-е изд. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 304 с.

484. Шевалдіна В. Г. Роль ФГВФО в забезпеченні стабільності депозитної бази банків. *Фінанси, облік і аудит*: зб. наук. праць 2012. Вип. 20. С. 211–219.

485. Шевченко Н. КАПИТАЛЬНОЕ строительство. *Галицькі контракти*. 2002. № 51. С. 14.

486. Шелудько Н. М. Сучасні тенденції фінансової глобалізації та їх вплив на розвиток банківського сектору України. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. – № 2. С. 85–92.
487. Шелудько Н. М., Шкляр А. І. Фінансові кризи на ринках, що розвиваються: теоретичні й емпіричні аспекти аналізу. *Фінанси України*. 2009. № 2. С. 3–21.
488. Шимкович В. Резкое движение. *Банковская практика за рубежом*. 2002. № 10. С. 34–41.
489. Шимкович В. Специализация как основа стратегии небольших банков. *Банковская практика за рубежом*. 2004. № 9. С. 36–39.
490. Шишкіна Т. М. Сучасні проблеми антикризового управління у банківській діяльності. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 29. С. 128–134.
491. Шишков Ю. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 8. С. 3–20.
492. Шкляр А. І. Фінансові кризи на ринках, що розвиваються; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2012. 260 с.
493. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку: монографія. Суми : Мрія, 2008. 348 с.
494. Шпиг Ф. І. Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу : монографія. Суми: Ділові перспективи, 2006. 288 с.
495. Шульга К.Д. Консолідація банків України: сутність, причини та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 7/3. С.156–160.
496. Шульга Н. П., Арістова А. М., Недеря Л. В. та ін. Оцінка вартості банку. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 196 с.
497. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу : пер. з англ. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

498. Щеглюк М. С. Антикризіві заходи центральних банків провідних країн світу. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2014. № 1. (16). С. 285–292.
499. Эванс Ф. Ч., Д. М. Бишоп. Оценка компаний при слияниях и поглощениях: Создание стоимости в частных компаниях: пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. 332 с.
500. Экономическая энциклопедия; гл. ред. Л. И. Абалкин. М.: Экономика, 1999. 1055 с.
501. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика. М.: Гном-Пресс, 1998. 384 с.
502. Юрков С. Японская экономика 90-х годов: уроки антикризисных мер. *МЭ и МО*. 2000. № 4. С. 85–92.
503. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М.: Экономика, 2003. 411 с.
504. Ярошенко А. С. Світовий досвід державного антимонопольного регулювання банківської діяльності в контексті забезпечення банківської конкуренції. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник*. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. Вип. 7. Т. 1. С. 155–160.
505. Ansoff H. I. Strategic Management. The Mac Millan Press, 1979.
506. Bank Merger Competitive Review – Introduction and Overview. The U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/atr/bank-merger-competitive-review-introduction-and-overview-1995> (дата звернення: 22.11.2020)
507. Basel III transitional arrangements, 2017–2027. URL: https://www.bis.org/bcbs/basel3/b3_trans_arr_1727.pdf (дата звернення: 22.11.2020)
508. Basel III: Finalising post-crisis reforms / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel: Bank for International Settlements. 07 December 2017. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.htm> (дата звернення: 22.11.2020)

509. Basel IV: Revised Standardised Approach for Market Risk. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/advisory-services/basel-iv/basel-iv-revised-standardised-.pdf> (дата звернення: 22.11.2020)
510. Benston G. J., Hunter W. C., Wall L.D. Motivation for Bank Mergers and Acquisitions: Enhancing the Deposit Insurance Put Option Versus Earnings Diversification. *Journal of Money, Credit and Banking*. 1995. № 3. Vol. XXVII. P. 777–787.
511. BloombergOnline. URL: www.bloomberg.com/ (дата звернення: 22.11.2020)
512. Bradley M., Desai A., Kim E. The Rationale Behind Interfirm Tender Offers: Information or Synergy. *Journal of Finance Economics*. 1983. № 2.
513. Chandler A. D., Jr. Strategy and Structure: Chandler in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, MA: MIT Press, 1962.
514. Competition and Financial Markets. Key Findings. OECD. URL: <https://www.oecd.org/daf/competition/43067294.pdf> (дата звернення: 22.11.2020)
515. Consumer Financial Protection Bureau. URL: <https://www.consumerfinance.gov/about-us/> (дата звернення: 22.11.2020)
516. Core Principles for Effective Banking Supervision. *Basel Committee on Banking Supervision*. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs213.pdf> (дата звернення: 22.11.2020)
517. Core principles for effective banking supervision. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs230.htm> (дата звернення: 22.11.2020)
518. Currie A. Citigroup's confused chemistry. *Euromoney*. 2000. January 01. URL: <https://www.euromoney.com/article/b1320k9v6mf4ld/citigroups-confused-chemistry> (дата звернення: 22.11.2020)
519. D'Aveni R. F. Hypercompetition closes in – Mastering Global Business. *Financial Times Special Report*. 1998. Febr. 6. P. 12.
520. Deloitte. Mergers and acquisitions. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/services/mergers-and->

acquisitions.html?icid=bottom_mergers-and-acquisitions (дата звернення 22.11.2020)

521. Demirguc-Kunt A., Detragiache E. The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries. *IMF Staff Hapers*. 1998. Vol. 45 No. 1. P. 81–109. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1998/03-98/pdf/demirguc.pdf> (дата звернення: 22.11.2020)

522. Emergence of public development: financial and legal aspects: monograph; Yu. Pasichnyk and etc. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2019.. 737 p.

523. Emmers R., Ravenhill J. The Asian and Global Financial Crises: Consequences for East Asian Regionalism. *Contemporary Politics*. 2011. Vol. 17. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13569775.2011.565982> (дата звернення: 22.11.2020)

524. EU structural financial indicators. URL: <https://sdw.ecb.europa.eu/servlet/desis?node=1000002869> (дата звернення: 22.11.2020)

525. European System of Financial Supervision. URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/esfs/html/index.en.html> (дата звернення: 22.11.2020)

526. Evans F., Bishop-John D. Valuation for M&A. Wiley sonc, inc., 2004. vol. 331.

527. Federal Deposit Insurance Corporation. URL: www.fdic.gov. (дата звернення: 22.11.2020)

528. Global Capital Confidence Barometer. URL: https://www.ey.com/en_bg/ccb (дата звернення: 22.11.2020)

529. Global Financial Stability Report. IMF. October 2017. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2017/09/27/global-financial-stability-report-october-2017> (дата звернення: 22.11.2020)

530. Global Financial Stability Report. IMF. October 2018. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2018/09/25/Global-Financial-Stability-Report-October-2018> (дата звернення: 22.11.2020)

531. Global Financial Stability Report. IMF. October 2019. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2019/10/01/global-financial-stability-report-october-2019> (дата звернення: 22.11.2020)
532. Group of Ten. Report on consolidation in the financial sector. – URL: www.bis.org/publ/gten05.pdf (дата звернення: 22.11.2020)
533. Hagendorff J., Hernando I., Nieto M. J., Wall L. D. What do premiums paid for bank M&As reflect? The case of the European Union. *Journal of Banking & Finance*. 2012. 36. P. 749–759.
534. Horizontal Merger Guidelines / U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. 2010. Issued: August 19, 2010. URL: <http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010> (дата звернення: 22.11.2020)
535. ICU и банк «Авангард» создали банковскую группу. URL: <https://finclub.net/news/icu-i-bank-avangard-sozdali-bankovskuyu-gruppu.html> (дата звернення: 22.11.2020)
536. IMF Regional Reports. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/CAT/region.aspx> (дата звернення: 22.11.2020)
537. Innovative Trends in World Trade Development: The Monograph / ed. by prof. A. P. Rumyantsev. Kiev: NAU, 2018. 416 p.
538. IPO Watch Europe Q3 2019. PWC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/ipo-centre/assets/pwc-global-ipo-watch-q3-2019.pdf> (дата звернення: 22.11.2020)
539. KPMG. 2018 global banking M&A trends. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2018/04/2018-global-banking-m-and-a-trends.html> (дата звернення 22.11.2020)
540. KPMG. Ukrainian M&A Review 2018. 7 February 2019. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/02/Ukrainian-MA-Review-report-2018-EN.pdf> (дата звернення 22.11.2020)
541. Krimminger M., Nieto M. J. Closing financial institutions on both sides of the Atlantic: Are there differences in approach. *Centre for European*

Policy Studies. Brussels. 03 March 2015. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/> (дата звернення 22.11.2020)

542. Lewis A., Pescetto G. EU and US banking in the 1990. London: Academic press, 1996. P. 193–204.

543. Llewellyn D. T., Nieto M. J., Huertas T. F., Enoch C. Policy responses to the Great Financial Crisis. *Journal of Financial Regulation and Compliance*. 2017. Vol. 25. Iss 3. Pp. 236-240. URL: <https://www.researchgate.net/publication/317349703> (дата звернення 22.11.2020)

544. M&A Predictor 2018. KPMG International. URL: <https://home.kpmg/ua/ru/home/insights/2018/05/m-and-a-predictor-2018.html> (дата звернення: 22.11.2020)

545. Mackintosh J. Flemings staff to share 200m pounds bonus. *Financial Times*. 2000. 12 April.

546. Macroprudential policy tools and frameworks Update to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors. 2011. 14 February. URL: <http://www.financialstabilityboard.org> (дата звернення: 22.11.2020)

547. Martin M. Citicorp and Travelers Plan to Merge in Record \$70 Billion Deal. *The New York Times*. 1998. Apr. 7. URL: <https://www.nytimes.com/1998/04/07/news/citicorp-and-travelers-plan-to-merge-in-record-70-billion-deal-a-new-no.html> (дата звернення: 22.11.2020)

548. Minimum capital requirements for market risk : Standards. *Basel Committee on Banking Supervision*. Basel: Bank for International Settlements. 14 January 2019. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d457.htm> (дата звернення: 22.11.2020)

549. Number of merger and acquisition (M&A) deals in Ukraine from 2011 to 2020. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/415141/m-and-a-ukraine-number-of-deals/> (дата звернення 22.11.2020)

550. Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Ed. URL: <https://www.oecd.org/science/oslo-manual-2018-9789264304604-en.htm> (дата звернення: 22.11.2020)

551. Progress in the Implementation of the G20 Recommendations for Strengthening Financial Stability. Report of the Financial Stability Board to G20

Finance Ministers and Central Bank Governors. 2011. 10 April. UPL: <http://www.financialstabilityboard.org> (дата звернення: 22.11.2020)

552. Putnis J. *The Banking Regulation Review*. London : Law Business Research Ltd, 2010.

553. Richardson G., Park D., Komai A. *McFadden Act of 1927. Federal Reserve History*. URL: https://www.federalreservehistory.org/essays/mcfadden_act (дата звернення: 22.11.2020)

554. Savchuk N., Grydzhuk D. Modern tendencies of the Ukrainian banking system development. *Business Perspectives. Banks and Bank Systems*. Vol. 12(4), 2017.10, P. 105–113.

555. Schmelkin A. Banking giants edge out street in M&A rankings. *American Banker*. 2002. Vol. 167. Issue 127.

556. Sound Practices: implications of fintech developments for banks and supervisors issued by the Basel Committee: Press release. 19 February 2018. URL: <https://www.bis.org/press/p180219.htm> (дата звернення: 22.11.2020)

557. The Banker Top 1000 World Banks 2014 rankings. WORLD Press release. UPL: <http://www.thebanker.com/Top-1000-World-Banks/The-Banker-Top-1000-World-Banks-2014-rankings-WORLD-Press-release-For-immediate-release> (дата звернення: 22.11.2020)

558. The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 22.11.2020)

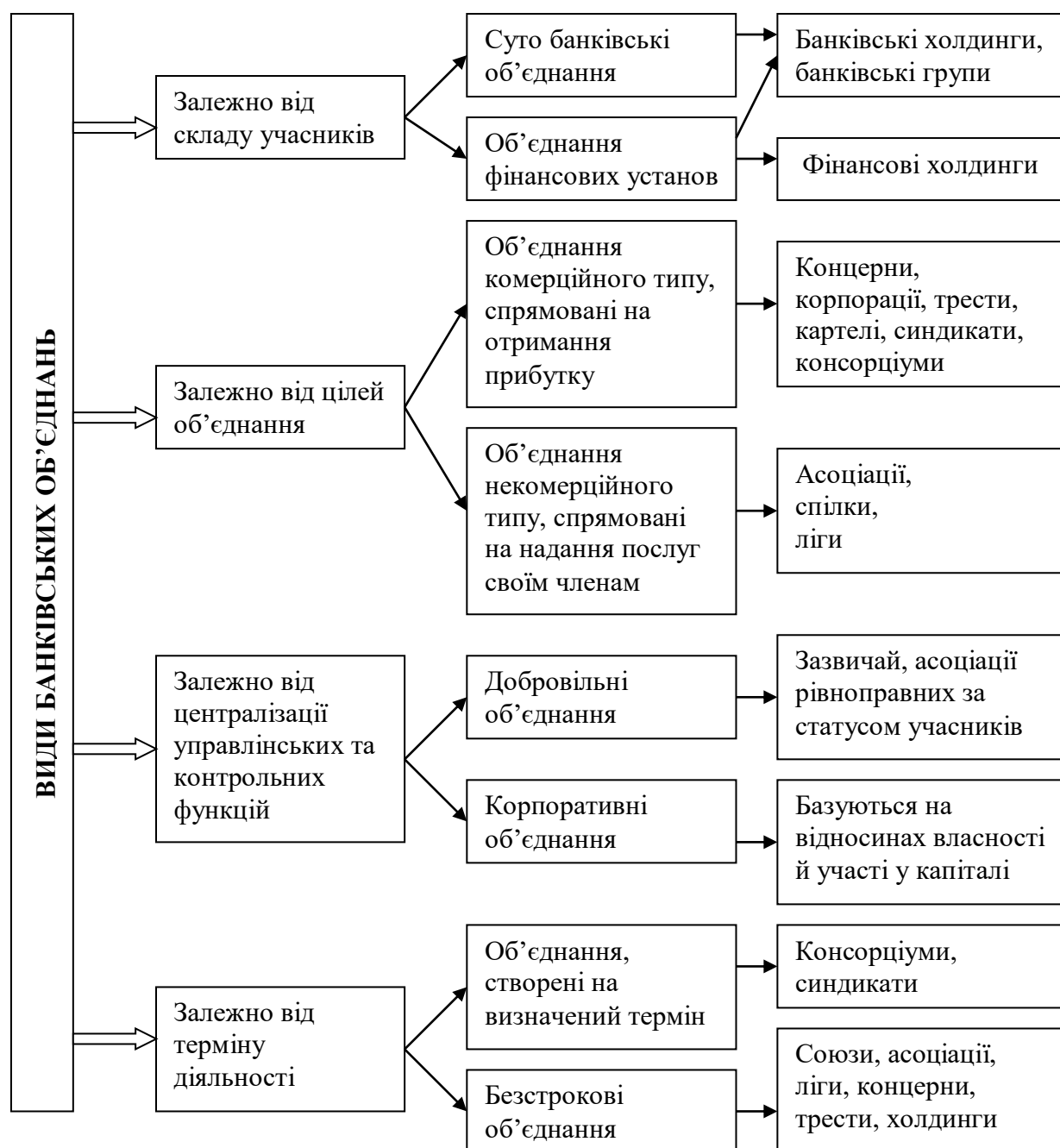
559. Top 1000 World Banks 2019. The Banker. UPL: <https://www.thebanker.com/Top-1000-World-Banks/Top-1000-World-Banks-2019-The-Banker-China-Press-Release-for-immediate-release> (дата звернення: 22.11.2020)

560. Top 1000 World Banks. *The Banker*. UPL: <https://www.thebanker.com/Top-1000> (дата звернення: 22.11.2020)

561. Tsyganova N. Banks consolidation in Ukraine: financial background and consequences. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2016. № 1. P. 179–183.

562. Tsyganova N. Diagnosis of bank capital in Ukraine and ways of its optimization settings. *Journal of Global Economy Review*. 2015. № 4. Vol. 1. P. 37–46.
563. Tsyganova N. V., Tsyganov S. A. The issues of bank consolidation in terms of solidary economy. *Alternative economic system: solidarity economy for Ukraine*: 3rd International Scientific Conference, Kyiv, July 2–3, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations, 2015. Kyiv, 2015. P. 10–14.
564. Tsyganova N., Tsyganov S. Banking Competition in Globalized Financial Markets. *Global Economy: Issues and Challenges of Post-crisis Development*. Ed. by E. Siskos and O. Rogach. Kastoria, 2014. P. 253–270.
565. Tsyganova N., Tsyganov S. Consequenses of the global financial and economic crisis for Ukraine, anti-crisis measures. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. 2010. Вип. 92, ч. 2. С. 146–155.
566. Tsyganova N., Tsyganov S. Financial Globalization and New Regulatory Setting for Banking. *Internationalization of the World Economy: Current Trends* / Ed. By E. Siskos, O. Rogach. Kastoria: EVKONOMIA Publisher, 2020. P. 71-90.
567. Whiting D. P. Mastering Banking. 2nd ed. Macmillan, 1994.

Класифікація банківських об'єднань

Джерело: узагальнено автором.

Склад найбільших банківських груп Великої Британії

<i>Назва групи</i>	<i>Склад групи</i>
Barclays Group	Об'єднує окрім самого банку (Barclays Bank plc) з 2800 його установами три філії, що надають податкові послуги, біржову філію, філію із споживчого та промислового кредитування та інші фінансові установи, зокрема Barclays Bank Trust Company Ltd, Barclays Private Bank Ltd та ін.
Natwest	Крім своїх 3100 відділень контролює дві інші банківські групи Lombard і Ulster, які надають лізингові та факторингові послуги, кредитні послуги приватним особам, банківську групу Coutts and Co із стандартним переліком банківських послуг, філію з житлового кредитування National Westminster Home Loans Ltd, дві філії, що надають страхові послуги: National Westminster Insurance Services Ltd і Ulster Bank Insurance Services Ltd, філію з ризикового інвестування малого та середнього бізнесу National Westminster Grow Options Ltd, фідуціарні філії, що надають консалтингові послуги Ulster Bank Dublin Trust Cy і Ulster Bank Cy, біржові та трастові філії Natwest Stockbrokers Ltd і Count Natwest Investment Management Ltd, міжнародний банк International Westminster Bank PLC із його мережею з близько тридцяти спеціалізованих філій, розташованих у США, Японії, Гонконгу, Австралії та інші фінансові структури
HSBC Bank Group	HSBC Bank plc входить до десяти найбільших банків світу і являє собою холдингову групу, яка контролює чисельну групу фінансових інститутів, серед яких американські банки Republic New York та Marine Midland, відомий англійський Midland Bank, французький Credit Communal de France та інші. Його діяльність поширюється і на інші сегменти фінансового ринку, зокрема через HSBC Trust Company (UK) Ltd та ін.
The Royal Bank of Scotland Group	Об'єднує окрім банку The Royal Bank of Scotland plc ряд банків та небанківських установ, зокрема Adam and Company plc, Direct Line Financial Services Ltd, Lombard Bank Ltd Lombard & Ulster Ltd, Lombard North Central plc, National Westminster Bank plc, Tesco Personal Finance Ltd, Ulster Bank Ltd, Ulster Bank Ireland Ltd та ін.

Джерело: складено з використанням [82; 532; 542; 254; 560].

Додаток В

Найбільші банки світу за версією The Banker 2019 р.

<i>Місце банку у рейтингу</i>	<i>Попередній рейтинг</i>	<i>Назва банку</i>	<i>Країна</i>	<i>Капітал 1-го порядку, млн дол.</i>	<i>Активи, млн дол.</i>	<i>Рейтинг за активами</i>
1	1	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	337 539,12	4 043 728,47	1
2	2	China Construction Bank Corp.	Китай	287 461,31	3 390 174,16	2
3	4	Agricultural Bank of China	Китай	242 895,33	3 300 652,70	3
4	3	Bank of China ltd	Китай	229 969,78	3 104 711,68	4
5	5	J.P. Morgan Chase	США	209 093,00	2 622 532,00	6
6	6	Bank of America	США	189 038,00	2 354 980,00	8
7	7	Wells Fargo	США	167 866,00	1 895 883,00	12
8	8	Citigroup	США	158 122,00	1 917 383,00	11
9	10	HSBC Holdings plc	Велика Британія	147 142,00	2 558 124,00	7
10	9	Mitsubishi UFJ Financial	Японія	146 739,09	2 805 074,86	5
11	11	Bank of Communications	Китай	101 435,33	1 391 411,82	20
12	13	Credit Agricole	Франція	100 887,36	2 131 911,49	10
13	12	BNP Paribas	Франція	97 604,60	2 345 788,51	9
14	14	Sumitomo Mitsui Financial Group	Японія	96 712,04	1 836 090,39	13
15	15	Banco Santander	Іспанія	89 328,39	1 677 322,99	15
16	17	Goldman Sachs	США	83 702,00	931 798,00	32
17	16	Mizuho Financial Group	Японія	83 232,60	1 810 243,65	14
18	28	Norinchukin Bank	Японія	76 540,34	955 228,32	31
19	20	China Merchants Bank	Китай	75 391,68	984 777,96	26
20	19	Groupe BPCE	Франція	71 864,37	1 464 282,76	18

Джерело: побудовано за [559].

**Регіональний рейтинг за кількістю структурних підрозділів банків
України у 2019 * р.**

Область / регіон	Діючі структурні підрозділи банків, од.	Діючі структурні підрозділи банків, од. на 100 тис. населення
Найвища забезпеченість		
м. Київ	1098	37
Дніпропетровська обл.	734	23
Харківська обл.	618	23
Одеська обл.	616	26
Львівська обл.	565	22
Полтавська обл.	347	25
Значна забезпеченість		
Запорізька обл.	367	22
Черкаська обл.	239	20
Миколаївська обл.	228	20
Сумська обл.	213	20
Чернігівська обл.	211	21
Кіровоградська обл.	186	20
Середня забезпеченість		
Київська обл.	340	19
Вінницька обл.	269	17
Івано-Франківська обл.	222	16
Житомирська обл.	207	17
Херсонська обл.	198	19
Рівненська обл.	191	17
Низька забезпеченість		
Донецька обл.	391	9
Закарпатська обл.	198	16
Хмельницька обл.	194	15
Волинська обл.	162	16
Тернопільська обл.	150	14
Чернівецька обл.	141	16
Луганська обл.	120	6
<i>Україна загалом</i>	8205	20

* Станом на 01.10.2019 р.

Джерело: побудовано за [235].

Основні прояви недобросовісної конкуренції

<i>Прояви недобросовісної конкуренції</i>	<i>Дії, що підпадають під ознаки недобросовісної конкуренції</i>
Неправомірне використання позначень	Неправомірне використання імені, найменування, торговельної марки, рекламних матеріалів, оформлення упаковки, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення, що може призвести до змішування з його діяльністю.
Копіювання зовнішнього вигляду	Відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії.
Порівняльна реклама	Використання реклами, яка містить порівняння з іншими особами, товарами (діяльністю) іншої особи.
Дискредитація суб'єкта господарювання	Поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання.
Схилення до бойкоту суб'єкта господарювання	Спонування його конкурентом іншої особи до відмови від установаження договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання, до невиконання (розірвання) або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим суб'єктом господарювання.
Схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника)	Спонування постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, до застосування постачальником до покупця (замовника) невігідних умов у господарській діяльності порівняно з цим чи іншими конкурентами покупця (замовника).
Підкуп працівника, посадової особи постачальника / покупця (замовника)	Надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника) / постачальника, безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником службових обов'язків.
Досягнення неправомірних переваг у конкуренції	Отримання таких відносно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення чинного законодавства.
Поширення інформації, що вводить в оману	Повідомлення безпосередньо або через іншу особу неповних, неточних, неправдивих відомостей, замовчування фактів, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання чи реалізації товарів, робіт, послуг цього суб'єкта господарювання.
Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці	Добування протиправним способом відомостей, що становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання, їх розголошення або схилення до розголошення, їх використання, зокрема впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності.

Джерело: складено на основі [287].

Державні регулятори конкуренції в банківській сфері у різних країнах

<i>Країна</i>	<i>Орган антимонопольного регулювання</i>	<i>Органи банківського регулювання</i>
США	Федеральна торгова комісія, Міністерство юстиції США	Управління контролера грошового обігу, Федеральна резервна система, Федеральна корпорація страхування депозитів, Банківські комісії штатів
Канада	Конкурентне бюро	Банк Канади
Велика Британія	Управління справедливої торгівлі	Банк Англії, Агенція фінансових послуг
Німеччина	Федеральне конкурентне відомство	Німецький федеральний банк, Федеральне управління фінансового нагляду Німеччини (BaFin)
Швеція	Конкурентне відомство	Банк Швеції
Швейцарія	Федеральна комісія з питань конкуренції	Національний банк Швейцарії
Італія	Конкурентне відомство Італії	Банк Італії
Греція	Комітет з питань конкуренції	Національний банк Греції
Японія	Комісія справедливої торгівлі	Банк Японії, Агенція фінансових послуг
Китай	Міністерство комерції	Народний банк Китаю
Австралія	Австралійська комісія з питань конкуренції та захисту споживачів	Резервний банк Австралії
Польща	Управління з питань конкуренції та захисту споживачів	Національний банк Польщі
Чехія	Управління із захисту економічної конкуренції	Національний банк Чехії
Україна	Антимонопольний комітет України	Національний банк України
Росія	Федеральна антимонопольна служба	Центральний банк Російської Федерації

Джерело: складено на основі [82; 504].

Зміна окремих показників банківського сектору в Україні

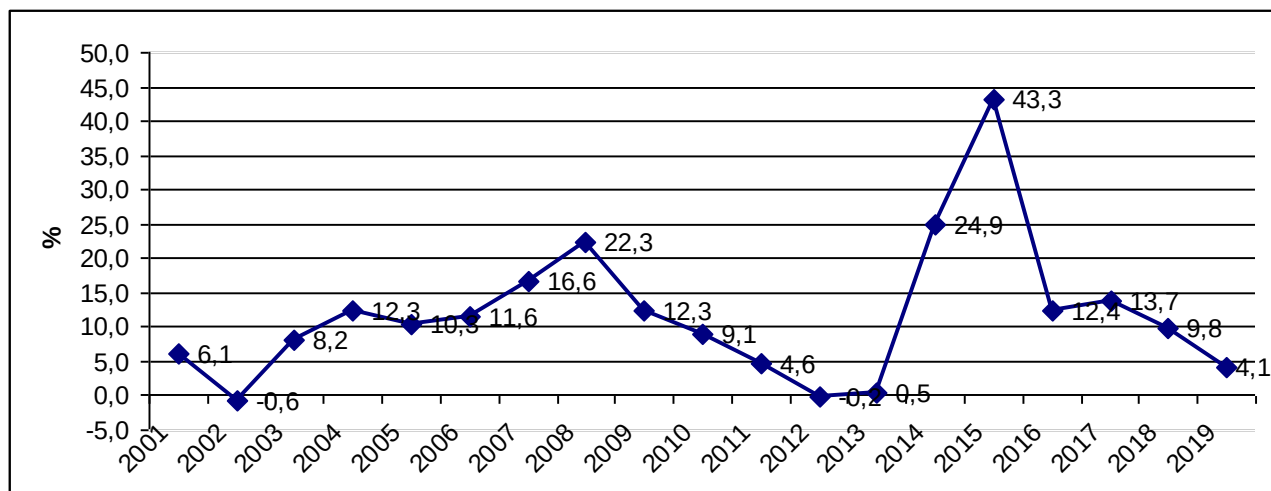

Рис. Ж.1. Зміна індексу споживчих цін у 2001–2019 рр., дані на кінець періоду у % до попереднього року

Джерело: побудовано на основі [257].

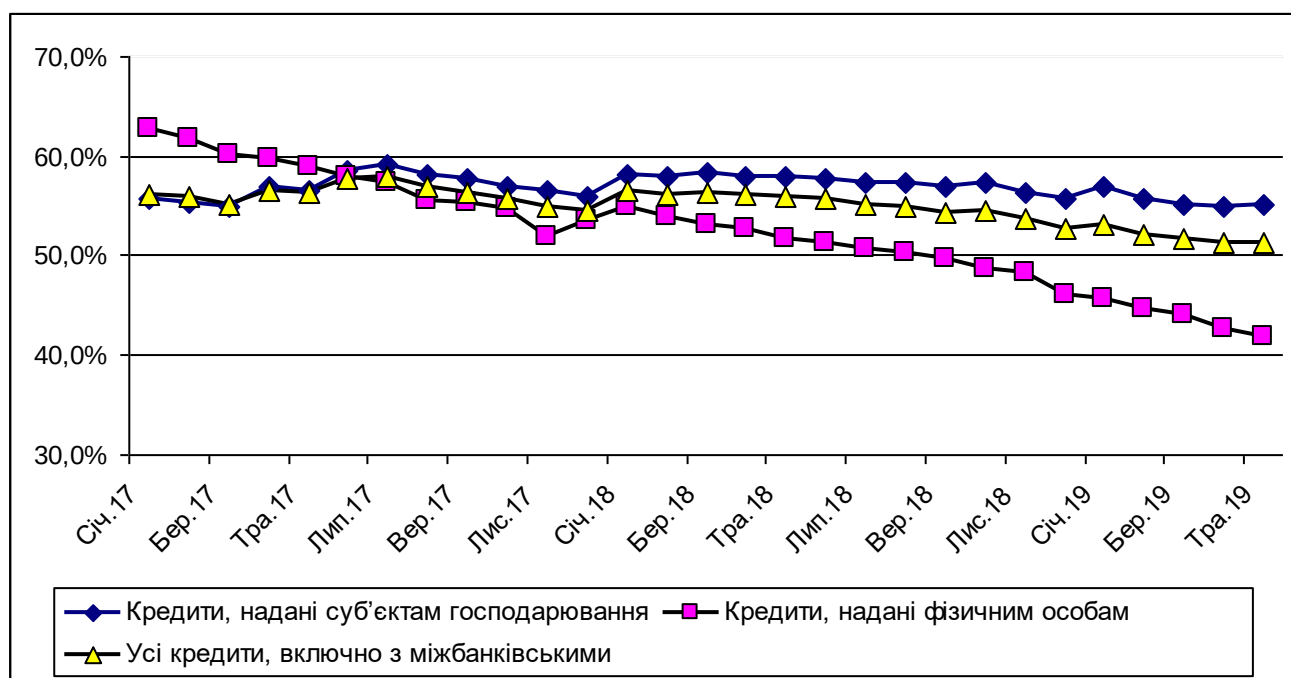

Рис. Ж.2. Зміна частки непрацюючих кредитів у портфелях банків у 2017–2019 рр., дані на кінець періоду

Джерело: побудовано на основі [235].

Додаток 3

Перелік реорганізованих банків в Україні

	Банк	Форма реорганізації	Дата надання дозволу на реорганіза- цію	Дата виключен- ня з державного реєстру	Банк- правонаступник
1	Акціонерний банк «Дисконт»	Приєднання	—	27.11.1992	АБ «ІНКО»
2	Комерційний банк «Економіка»	Приєднання	—	21.12.1992	АК АПБ «Україна»
3	Комерційний акціонерний банк «Янтар»	Приєднання	—	05.03.1993	АК АПБ «Україна»
4	Новомосковський комерційний акціонерний банк «САМАРА-АГРО»	Приєднання	—	14.07.1993	АК АПБ «Україна»
5	Комерційний банк «Партнер»	Приєднання	—	29.12.1993	АБ «ІНКО»
6	Комерційний банк розвитку підприємств та організацій системи споживчої кооперації Прикарпаття «ПРИКАРПА ТТОРГБАНК»	Приєднання	—	21.01.1994	АБ «Укоопспілка»
7	Акціонерно-комерційний банк «Авуар»	Приєднання	—	06.02.1994	АБ «Укрінбанк»
8	Кооперативний банк «Перспектива»	Приєднання	—	11.07.1994	АБ «Укрінбанк»
9	Комерційний банк «Рівне – споживспілка»	Приєднання	—	11.07.1994	АБ «Укоопспілка»
10	Комерційний банк «Колос»	Приєднання	—	21.04.1994	АППБ «Аваль»
11	Комерційний банк «Олевський»	Приєднання	—	09.07.1996	АППБ «Аваль»
12	Чернігівський акціонерний комерційний ЕЛБІМ Банк	Приєднання	—	26.01.1995	АППБ «Аваль»
13	Комерційний банк «Вінниця»	Приєднання	—	27.03.1997	КБ «Дністер- банк»
14	Акціонерний комерційний банк «Львів-Вест»	Приєднання	—	09.07.1996	АКБ «Електронбанк»
15	Акціонерний банк «Херсонінвестбанк»	Приєднання	—	27.05.1996	«Український кред итний банк»
16	Світловодський комерційний банк «Дніпробанк»	Приєднання	—	09.07.1996	АППБ «Аваль»
17	Комерційний банк «Ворскла-банк»	Приєднання	—	27.05.1996	АКБ «Укрсоцбанк»
18	Луганський акціонерний банк розвитку вугільної промисловості	Приєднання	—	27.02.1997	КБ «Надра»

Продовження додатку 3					
	«Вуглепрогресбанк»				
19	Буковинський комерційний кооперативний банк-товариство з обмеженою відповідальністю «БУККО ОПБАНК»	Приєднання	—	09.07.1996	АБ «Укоопспілка»
20	Комерційний банк «Енергія»	Приєднання	—	27.03.1997	АКБ «Південний»
21	Житомирський акціонерно-комерційний банк споживчої кооперації «Кооператор»	Приєднання	—	27.03.1997	АБ «Укоопспілка»
22	Акціонерний комерційний банк «Євроцентр»	Приєднання	—	30.10.1997	АБ «Оазис»
23	Акціонерно-комерційний банк «Рось»	Приєднання	—	13.03.1998	АКБ «Мрія»
24	Комерційний банк «Паритет»	Приєднання	—	13.03.1998	КБ «Зоря»
25	Акціонерний банк «Тернопіль – кредит»	Приєднання	—	05.08.1998	АППБ «Аваль»
26	Акціонерний банк «Вікторія»	Приєднання	—	17.05.1999	АБ «Євроцентр»
27	Комерційний банк «Укруніверсалбанк»	Приєднання	—	01.04.1999	АКБ «АвтоКразбанк»
28	Акціонерний комерційний банк «Сервіс»	Приєднання	—	31.12.1998	АБ «Укргазбанк»
29	Акціонерний банк «Арманд»	Приєднання	—	14.06.1999	АБ «Столичний»
30	Комерційний акціонерний банк споживчої кооперації Хмельницької області «Поділля»	Приєднання	—	08.02.2000	АБ «Укоопспілка»
31	Український акціонерний комерційний банк розвитку нафтогазового комплексу	Приєднання	—	22.03.2000	АБ «Укргазбанк»
32	Акціонерний комерційний банк «Аркадія»	Приєднання	—	22.03.2000	АКБ «Інвестбанк»
33	Києво-Печерський акціонерно-комерційний банк	Приєднання	—	07.06.2001	АКБ «Надра»
34	Акціонерний банк «ІНВЕСТ-БАНК Україна»	Приєднання	—	01.12.2000	АБ «Таврія»
35	Акціонерний комерційний банк «Слобожанщина»	Приєднання	—	07.06.2001	АКБ «Надра»
36	Акціонерний комерційний банк «Таврія»	Приєднання	17.09.2000	07.06.2001	ВАТ «Міжнародний комерційний банк»
37	Акціонерний комерційний	Приєднання	15.01.2002	24.09.2002	АБ «Укргазбанк»

Продовження додатку 3					
	банк «Народний банк»				
38	Акціонерний банк «Еталон»	Приєднання	01.08.2002	28.11.2002	АППБ «Аваль»
39	Закрите акціонерне товариство «Інноваційно- промисловий банк»	Приєднання	12.03.2003	17.07.2003	Український банк торгового спі вробітництва
40	Відкрите акціонерне товариство «Акціонерний комерційний банк «Західбудгазбанк»	Приєднання	12.12.2003	24.12.2004	Селянський комер ційний банк «ДНІСТЕР»
41	Акціонерний комерційний банк «МТ-Банк»	Приєднання	-	10.03.2006	АКБ «Індустріалбанк»
42	Товариство з обмеженою відповідальніс тю «Європейський банк розвитку та заощаджень»	Приєднання	21.03.2006	17.08.2006	ВАТ «Об'єднаний коме рційний банк»
43	Закрите акціонерне товариство «Внешторгбанк (Україна)»	Приєднання	04.04.2006	02.11.2007	ВАТ «ВТБ Банк»
44	Акціонерний комерційний банк «ХФБ Банк Україна»	Приєднання	16.04.2007	25.02.2008	«УніКредитБанк» ТзОВ
45	Акціонерний банк «Факторіал-Банк»	Приєднання	21.02.2008	13.01.2010	ВАТ «СЕБ Банк»
46	Приватне акціонерне товариство «Сведбанк Інве ст»	Приєднання	15.06.2009	21.07.2010	АТ «СВЕДБАНК»
47	Публічне акціонерне товариство «ДОНГОРБАНК»	Приєднання	10.11.2010	20.01.2012	ПАТ «ПУМБ»
48	Публічне акціонерне товариство «Корпоративни й та Інвестиційний Банк Креді Агріколь»	Приєднання	02.07.2012	23.11.2012	ПАТ «КРЕДІ АГРІКОЛ Б БАНК»
49	Публічне акціонерне товариство «ФІДОКОМБАНК»	Приєднання	17.07.2013	31.10.2013	Публічне акціонерне товариство «ФІДО БАНК»
50	Публічне акціонерне товариство «УНІКРЕДИТ БАНК»	Приєднання	05.08.2013	13.12.2013	ПАТ «УКРСОЦБАНК»
51	Публічне акціонерне товариство «БАНК РЕНЕСАНС КАПІТАЛ»	Приєднання	23.12.2014	16.03.2015	ПАТ «ПУМБ»
52	Публічне акціонерне товариство «АКЦІОНЕРНИЙ БАНК "ЕКСПРЕС-БАНК»	Приєднання за спрощеною процедурою	01.08.2017	14.12.2017	Публічне акціонерне товариств АКЦІОНЕРНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ІНДУСТРІ АЛБАНК»

Закінчення додатку 3					
53	ПАТ «ВіЕс Банк»	Приєднання за спрощеною процедурою	10.07.2018	30.10.2018	АТ «ТАСКОМБАНК»
54	ПАТ КБ «Центр»	Приєднання за спрощеною процедурою	10.08.2018	30.10.2018	ПАТ «МТБ БАНК»
55	АТ «УКРСОЦБАНК»	Приєднання за спрощеною процедурою	12.09.2019	24.10.2019	АТ «АЛЬФА- БАНК»

Джерело: [305].

Додаток И

Показники структури банківського сектору України

Таблиця И.1

Розподіл чистих активів за групами банків, % *

Групи банків	2015	2016	2017	2018	03.2019	06.2019	09.2019
Державні	28,1	33,8	35,5	34,0	34,3	33,4	33,3
Приватбанк	21,1	17,6	19,4	20,7	21,0	20,7	20,9
Іноземні	35,1	34,9	31,1	30,4	29,9	30,9	30,7
Приватні	15,6	13,8	14,0	14,8	14,7	15,0	15,0

* дані на кінець періоду

Джерело: побудовано за даними [235, с. 3].

Таблиця И.2

Розподіл депозитів фізичних осіб за групами банків, % *

Групи банків	2015	2016	2017	2018	03.2019	06.2019	09.2019
Державні	22,7	25,1	27,0	28,2	28,3	28,5	28,7
Приватбанк	34,7	34,4	35,5	35,2	34,7	33,9	33,9
Іноземні	26,0	26,4	24,2	22,3	22,3	22,8	22,2
Приватні	16,6	14,0	13,3	14,3	14,7	14,7	14,9

* дані на кінець періоду

Джерело: побудовано за даними [235, с. 3].

Таблиця И.3

Динаміка індексу концентрації банківського сектору України

Індекс концентрації, %									
	за активами			за зобов'язаннями			за капіталом		
Рік	CR3	CR5	CR10	CR3	CR5	CR10	CR3	CR5	CR10
2020	49,03	55,90	75,27	45,21	53,53	73,42	40,70	44,89	68,43
2019	53,94	60,39	77,90	48,12	56,71	75,71	41,51	45,77	68,03
2018	54,18	58,97	75,90	49,42	55,70	72,48	40,10	44,22	65,43
2017	53,97	62,46	77,75	49,78	60,27	76,18	44,82	55,16	70,69
2016	46,32	50,54	62,54	48,48	52,72	63,27	26,35	30,41	55,74
2015	27,32	27,35	41,15	28,83	28,84	43,02	51,17	62,29	78,01
2014	34,84	43,41	59,75	34,20	42,94	59,21	39,84	47,15	63,96
2013	32,28	40,01	54,28	32,59	40,72	55,08	30,56	36,04	49,75
2012	30,73	38,63	52,71	30,52	38,61	52,80	31,89	38,72	52,21
2011	27,90	36,59	52,80	26,93	35,66	52,62	33,52	41,93	53,83
2010	26,07	36,82	53,87	24,82	36,00	53,23	33,37	41,57	57,59

Джерело: побудовано за даними [229]. Дані за 2020 р. станом на 01.10.20 р.

Види дивідендної політики банку

Джерело: побудовано за [161].

Динаміка статутного капіталу українських банків

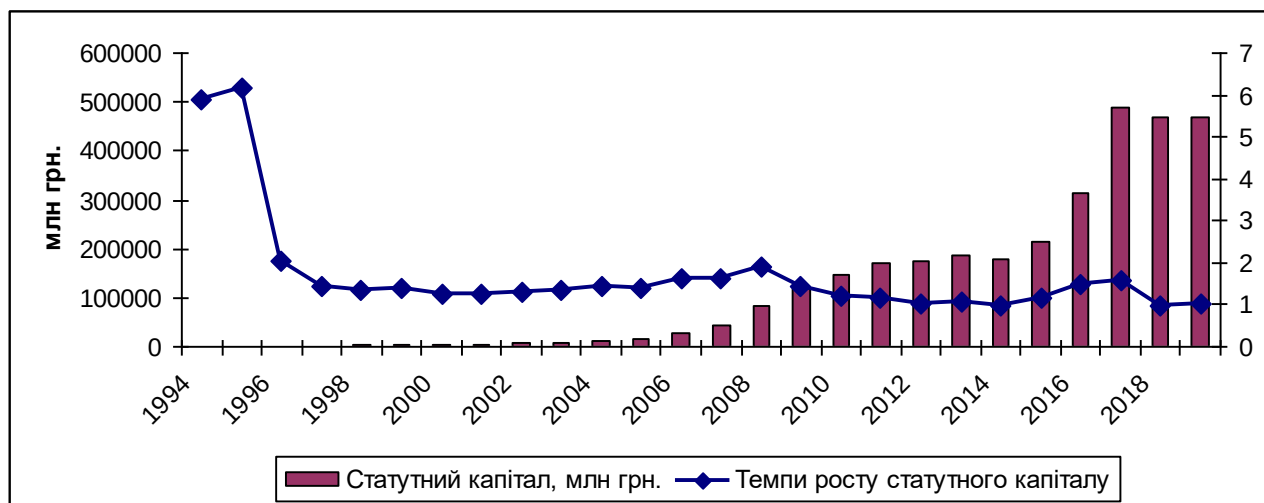
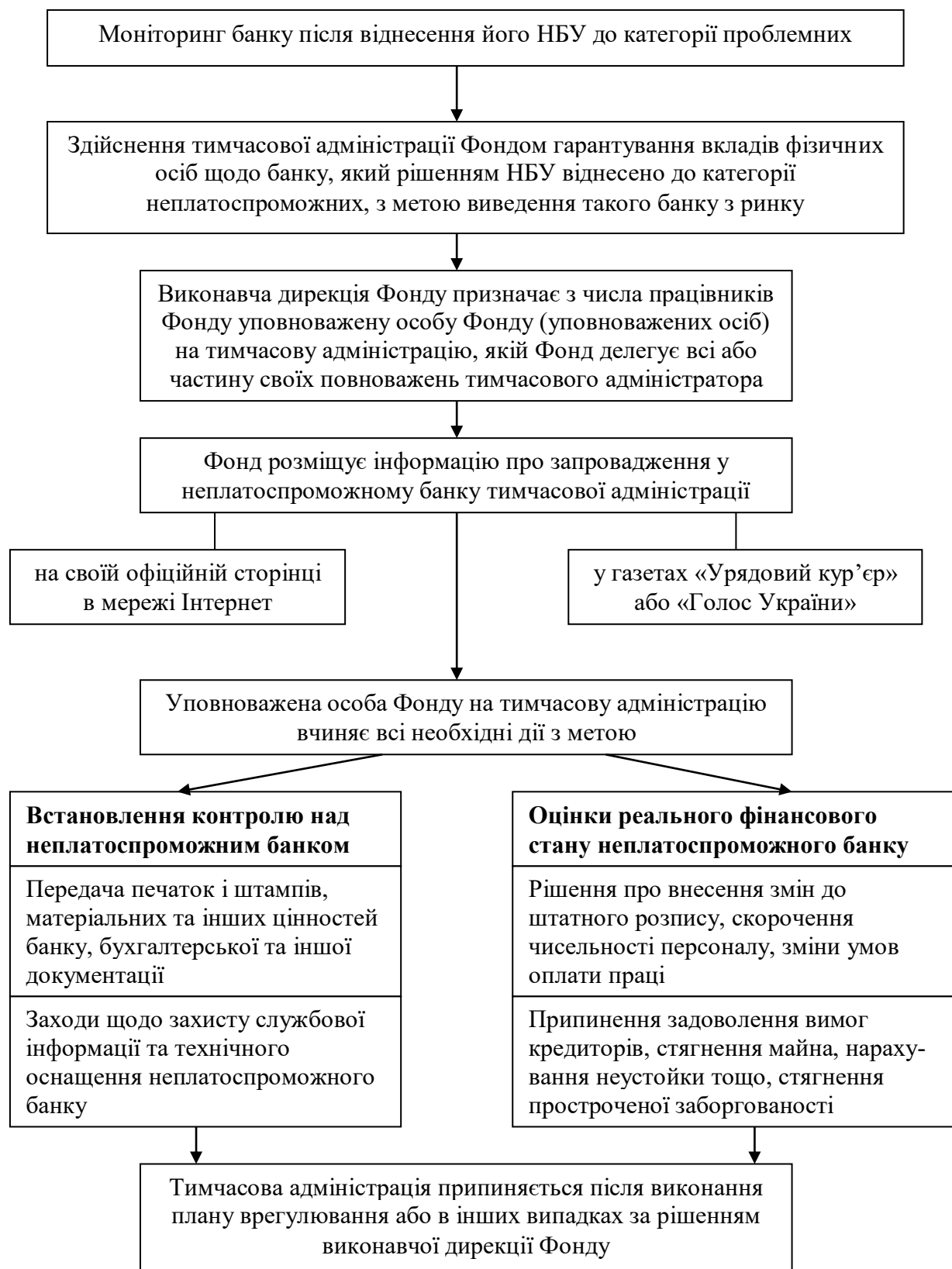

Рис. Л.1. Динаміка статутного капіталу українських банків у 1994–2019 рр.,
млн грн., дані на кінець періоду.

Джерело: побудовано за даними [229].

Послідовність дій ФГВФО щодо здійснення тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку

Джерело: побудовано за даними [266].

Додаток Н

Виведення банків з ринку Фондом гарантування вкладів фізичних осіб*

<i>Категорія банків</i>	<i>Перелік банків</i>
Банки з тимчасовою адміністрацією	-
Банки, продані інвесторам	ПАТ «АСТРА БАНК»
Банки, продані державі	ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»
Банки, ліквідовані фондом	ПАТ «ДЕРЖЗЕМБАНК» АТ «ЕРДЕ БАНК» АТ «БАНК «ТАВРИКА» ПАТ «КЛАСИКБАНК» ПАТ «ФІНБАНК» ПАТ «МЕЛПОР БАНК» ПУАТ «СМАРТБАНК» ПАТ «Західінкомбанк» ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ДАНІЕЛЬ» ПАТ «ТЕРРА БАНК» ПАТ КБ «СТАНДАРТ» ПАТ КБ «ІНТЕРБАНК» ПАТ «ПРАЙМ-БАНК» ПАТ АБ «СТОЛИЧНИЙ» ПАТ «БАНК ФОРУМ» АТ «ФІНРОСТБАНК» ПАТ «ІНТЕРКРЕДИТБАНК» ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ГЕФЕСТ» ПАТ «РЕАЛ БАНК» АТ БАНК «МЕРКУРІЙ» ПАТ «КБ «УФС» ПАТ «АКБ Банк» ПАТ «КБ «АКСІОМА» ПАТ «БАНК «СОФІЙСЬКИЙ» ПАТ «Старокиївський банк»

	АБ «УКООПСІЛКА» АТ «БРОКБІЗНЕСБАНК» АБ «ПОРТО-ФРАНКО» ПАТ «УНІКОМБАНК» ПАТ «КБ «ПРОМЕКОНОМБАНК» ПАТ «ОМЕГА БАНК» ПАТ «ЮСБ БАНК» АТ «ЄВРОГАЗБАНК» ПАТ «УКРГАЗПРОМБАНК» Банк «Демарк» ПАТ «ГРІН БАНК» АТ КБ «ТК КРЕДИТ» ПАТ «МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК» АТ «КБ «ЕКСПОБАНК» ПАТ «ЛЕГБАНК» АТ «Фортуна-банк» ПАТ «БГ БАНК»
Банки, вкладникам яких здійснювалися виплати	ПАТ «АКБ «БАЗИС» ПАТ «Банк «Столиця» ПАТ «КБ «СОЦКОМ БАНК» ПАТ «КБ «Володимирський» ТОВ «Діалогбанк» ПАТ АБ «Синтез» ПАТ «ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК» ВАТ КБ «Іпобанк» ВАТ «Селянський комерційний банк «Дністер» АТ Банк «БІГ Енергія» АКБ «Трансбанк» ТОВ КБ «АРМА» ТОВ «Український промисловий банк» КБ «Українська фінансова група» АКБ «Східно-Європейський банк» АБ «Банк регіонального розвитку» ВАТ «АКБ «Національний стандарт» АКБ «Європейський» ВАТ АКБ «Одеса-Банк»

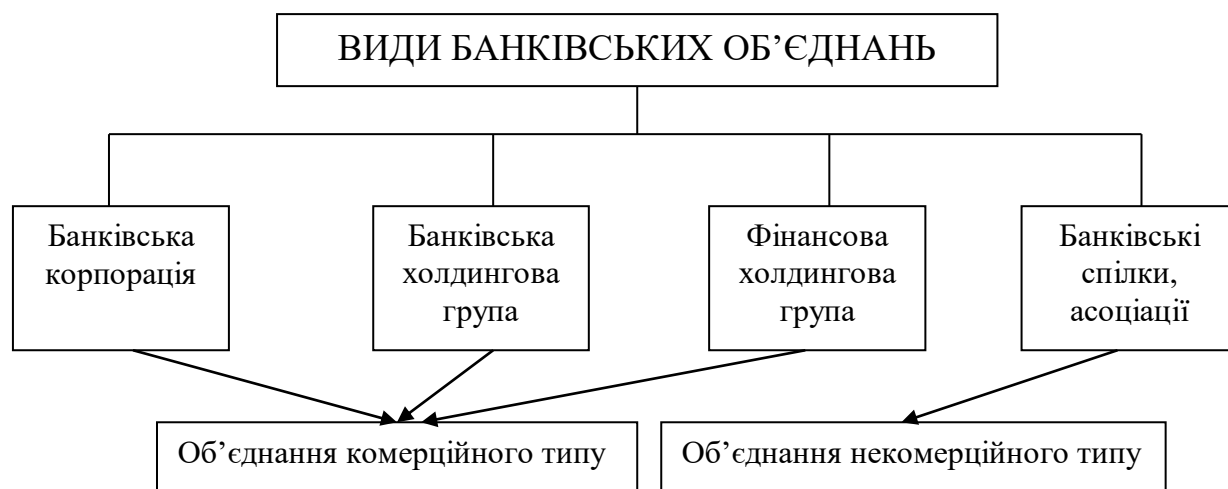
	ВАТ «КБ Причорномор'я» ВАТ «Європейський банк розвитку та заощаджень» ТОВ «Київський універсальний банк» АКБ «Інтерконтинентбанк» ВАТ АКБ «Гарант» АКБ «Прем'єрбанк» АБ «АЛЛОНЖ» АКБ «Росток Банк» АТ «Наш Банк» АКБ «ОЛБанк» АК АПБ «Україна» КАБ «Слов'янський» ПАТ «Інноваційно-промисловий банк»
Банки, що ліквідуються	ПАТ «КБ «ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА» АТ «ВТБ БАНК» ПАТ «БАНК «ЮНІСОН» АТ «БАНК БОГУСЛАВ» АКБ «НОВИЙ» АТ «РОДОВІД БАНК» ПАТ «ДІАМАНТБАНК» ПАТ «ВЕКТОР БАНК» АТ «НК БАНК» ПАТ «ПЛАТИНУМ БАНК» ПАТ «КБ «Інвестбанк» ПАТ БАНК «ТРАСТ» АТ «АРТЕМ-БАНК» ПАТ «КСГ БАНК» ПАТ КБ «ЄВРОБАНК» ПУАТ «ФІДОБАНК» ПАТ «БАНК МИХАЙЛІВСЬКИЙ» ПАТ «КБ «ХРЕЩАТИК» АТ «КБ «СОЮЗ» ПАТ «БАНК ПЕТРОКОММЕРЦ-УКРАЇНА» ПАТ «УКРІНБАНК» ПАТ «АВАНТ-БАНК» ПАТ «КБ «ПРЕМІУМ»

	ПАТ «ВБР» АТ «Банк «Фінанси та Кредит» АТ «БАНК ВЕЛЕС» ПАТ БАНК «КОНТРАКТ» АТ «Банк «Національні інвестиції» ПАТ «Інтеграл-банк» ПАТ «РАДИКАЛ БАНК» ПАТ «АКБ «КАПІТАЛ» АТ «Дельта Банк» ПАТ «УКРКОМУНБАНК» АТ «СП БАНК» ПАТ Банк «Морський» ПАТ «ЧБРР» ПАТ «БАНК НАЦІОНАЛЬНИЙ КРЕДИТ» ПАТ «УПБ» ПАТ «Банк «Київська Русь» ПАТ «АКБ «КИЇВ» ПАТ «ЕНЕРГОБАНК» ПАТ «КБ «НАДРА» ПАТ «КРЕДИТПРОМБАНК» АТ «ІМЕКСБАНК» ПАТ «ЗЛАТОБАНК» ПАТ «УКРБІЗНЕСБАНК» ПАТ «ПРОФІН БАНК» ПАТ «ВіЕйБі Банк» ПАТ «Банк Камбіо» ПАТ «АКТАБАНК» ПАТ «КБ «АКТИВ-БАНК» АТ «БАНК ЗОЛОТІ ВОРОТА» ПАТ «КБ «ПІВДЕНКОМБАНК»

* Дані на кінець 2019 р.

Джерело: побудовано за [57].

Види банківських об'єднань

Джерело: узагальнено за [22; 239; 269; 281].

Банківська група в Україні

Банківська група - група юридичних осіб:	
	які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або
	що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або
	які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або
	що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

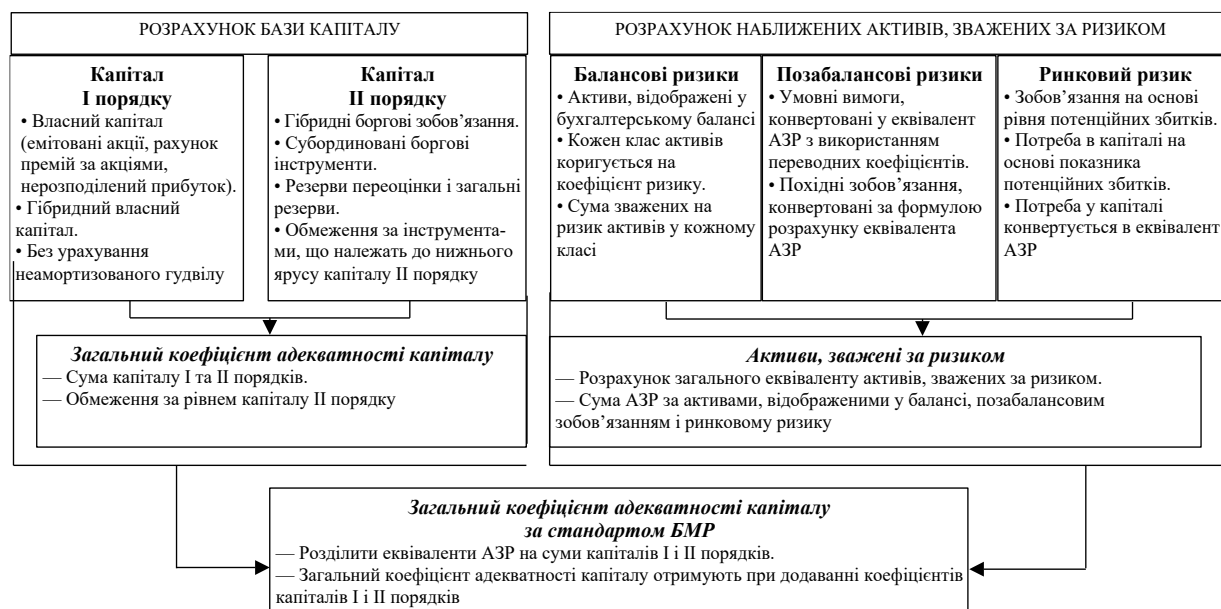
Джерело: [281, ст. 2].

Моделі банківського регулювання й нагляду

Джерело: узагальнено за [11; 142; 462].

Порядок обрахунку адекватності капіталу банку відповідно до рекомендацій Банку міжнародних розрахунків

Джерело: [382, с. 601].

Вимоги щодо регулятивного капіталу банку (Н1)

Категорія банків	Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1)	Дата запровадження
Банки, що отримали банківську ліцензію після 11 липня 2014 р.	500 млн грн	на дату отримання ліцензії
Банки, що отримали банківську ліцензію до 11 липня 2014 р.	120 млн грн 200 млн грн 300 млн грн 400 млн грн 500 млн грн	до 17 червня 2016 р. з 11 липня 2017 р. з 01 січня 2021 р. з 11 липня 2022 р. з 11 липня 2024 р.

Джерело: побудовано за [123].

Хронологія найсуттєвіших банківських інновацій

<i>Хронологія найсуттєвіших банківських інновацій</i>
1824 р. – у США створено систему банківського клірингу – систему взаємозаліку безготівкових фінансових вимог і зобов'язань
1937 р. – створення першого кредитного бюро
1939 р. – створення прототипу сучасного банкомату
1949 р. – випущено прототип сучасної кредитної картки
1950 р. – банки створюють мережу передавання фінансової інформації за допомогою телексного зв'язку
1961 р. – поява оборотних депозитних сертифікатів
1973 р. – створено систему SWIFT
1974 р. – винайдено смарт-картку
1984 р. – французькі банки розпочинають спілкування з клієнтами електронною поштою
1993 р. – запроваджено цифрові гроші – DiglCash
1996 р. – функціонування міжнародної платіжної системи Visa International
1997 р. – поява першого у світі віртуального банку у США
2000 р. – створення універсального електронного гаманця
2008 р. – поява терміналів швидких розрахунків iBox

Джерело: побудовано за [138, с. 18].

Додаток X

**Індекс Херфіндаля у країнах ЄС для кредитних інститутів, обрахований
за загальними активами**

Країни	Роки											
	1997	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австрія	515	548	383	423	395	405	412	397	358	374	369	369
Бельгія	699	1506	1439	1294	1061	979	981	998	1017	1102	1218	1246
Болгарія	-	-	789	766	738	730	836	919	939	906	939	992
Велика Британія	191	264	523	519	527	525	462	438	422	453	353	349
Греція	885	1122	1214	1278	1487	2136	2195	2254	2332	2307	2304	2382
Данія	1431	863	1077	1192	1130	1160	1190	1180	1224	1123	1069	1170
Естонія	0	4037	2929	2613	2493	2483	2445	2409	2406	2419	2698	2545
Ірландія	500	500	700	645	630	671	673	672	636	658	632	665
Іспанія	277	561	528	596	654	719	839	896	937	965	1138	1110
Італія	200	190	410	407	410	406	424	435	452	519	579	643
Кіпр	1221	1015	1125	1030	1007	1645	1445	1443	1366	1962	2379	2276
Латвія	772	1007	1005	929	1027	1037	1001	1035	1082	1237	1583	1596
Литва	1549	2718	1545	1871	1749	1892	1818	1939	1938	2189	2278	2289
Люксембург	210	242	343	346	345	357	330	321	260	256	261	277
Мальта	-	1787	1181	1203	1313	1458	1648	1620	1602	1599	1518	1548
Нідерланди	1654	1694	2049	2067	2026	2105	2131	2104	2097	2087	2178	2039
Німеччина	114	151	301	317	307	266	300	273	277	250	245	277
Польща	-	705	559	563	568	586	656	670	659	645	683	688
Португалія	577	986	1207	1206	1191	1197	1164	1215	1181	1220	1203	1225
Румунія	-	-	871	878	852	821	797	860	903	915	962	978
Словакія	1223	1155	1239	1268	1221	1215	1221	1250	1264	1332	1383	1404
Словенія	1135	1199	1160	1142	1115	1045	1026	1077	1147	1133	1020	1008
Угорщина	913	833	828	848	873	862	792	763	787	802	801	920
Фінляндія	2150	2610	3830	3880	3250	3410	3630	3160	2300	1700	2570	2420
Франція	449	587	610	600	545	568	584	589	572	574	663	654
Хорватія	-	-	-	-	-	1384	1364	1396	1405	1387	1554	1564
Чеська Республіка	1095	1097	1057	1028	1012	1014	966	994	1016	1039	1070	1082
Швеція	830	800	860	863	853	876	880	866	845	914	785	787

Джерело: побудовано за [256]

**Індекс CR5 у країнах ЄС, обрахований за загальними активами п'яти
найбільших кредитних інститутів, %**

Країни	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Австрія	35,8	34,5	36,1	36,0	36,0
Бельгія	65,5	66,2	68,8	73,4	74,0
Болгарія	57,6	58,0	56,5	59,7	62,5
Велика Британія	37,0	35,5	36,9	31,8	31,2
Греція	95,2	97,3	97,0	96,8	97,4
Данія	67,8	68,3	65,7	64,5	66,2
Естонія	88,6	88,0	90,3	91,0	93,0
Ірландія	45,9	44,3	45,5	46,1	49,7
Іспанія	60,2	61,8	63,7	68,5	67,4
Італія	41,0	43,0	43,4	45,6	47,9
Кіпр	67,5	65,8	84,2	86,9	85,7
Латвія	64,6	66,6	73,6	80,9	83,2
Литва	86,8	87,1	90,1	90,0	90,4
Люксембург	31,3	27,6	26,2	26,3	27,7
Мальта	81,3	80,3	80,9	77,5	75,1
Нідерланди	84,6	84,7	83,8	84,7	84,7
Німеччина	30,6	31,4	29,7	29,1	31,2
Польща	48,6	47,7	47,5	49,5	49,8
Португалія	72,3	71,2	73,1	73,0	73,3
Румунія	57,4	59,1	59,5	61,6	62,6
Словаччина	72,3	72,7	74,5	75,6	75,7
Словенія	59,2	61,0	61,5	60,8	60,9
Угорщина	49,4	49,8	49,6	50,0	52,7
Фінляндія	88,0	80,5	73,5	81,6	80,4
Франція	47,2	46,0	45,4	47,7	48,7
Хорватія	72,7	73,0	72,8	79,4	79,8
Чеська Республіка	62,5	63,9	63,7	64,5	64,8
Швеція	57,8	56,3	58,2	54,3	54,9

Джерело: побудовано за [256]

Функції банківського капіталу

Назва функції	Її зміст
Макроекономічні функції	
Зростання суспільної вартості	Збільшення вартості авансованого капіталу
Капіталотворча	Акумуляування тимчасово вільних коштів підприємств, населення, держави, повернення їх до сфери кругообігу суспільного капіталу і перетворення у позичковий капітал
Регулювальна	Пов'язана з регулятивними вимогами щодо розміру капіталу банку та іншими, що забезпечують успішне функціонування банків і банківської системи загалом
Довірча	Формування довіри до окремих банків і банківської системи загалом
Інформаційна	Зміни в обсягах, складі, динаміці капіталу банків надають важливу інформацію щодо стану банків і спроможності банківської системи забезпечувати економічне зростання й інноваційне оновлення продуктивних сил
Мікроекономічні функції	
Захисна	Здатність капіталу банку покривати збитки і захищати інтереси вкладників
Оперативна (виробнича)	Забезпечує кошти, необхідні для створення і функціонування банку, створює можливості розширення діяльності банку, базу для зростання його активів

Джерело: узагальнено автором [4; 409]

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, підручник, навчальний посібник:

1. Циганова Н.В. Консолідація банківського сектору у конкурентному середовищі : монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 422 с. (24,66 д.а.).
2. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу: монографія / за ред. О.І. Рогача. Київ : ЦУЛ, 2019. 269 с. (Циганова Н.В., Циганов С.А. *Розд. 3.1. «Міжнародний рух банківського капіталу та інституційні зміни у банківському секторі»*. С. 111-129. 13,04 д.а., особисто автору – 0,9 д.а.: досліджено базові чинники та сутність міжнародного руху банківського капіталу, його вплив на національні банківські системи, їх інституційну структуру).
3. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 472 с. (Циганова Н.В., Циганов С.А. *Розд. 3.5. «Банківська система України в умовах фінансової глобалізації»*. С. 390-410. 1 д.а., особисто автору – 0,7 д.а.: досліджено сутність фінансової глобалізації та її вплив на якісні і кількісні показники банківської системи України).
4. Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження: Монографія / [С.М. Аржевітін, Т.С. Шемет, Н.В. Циганова та ін.]; за ред. С.М. Аржевітіна. Київ: КНЕУ, 2017. 408 с. (23,71 д.а., особисто автору – 1,1 д.а.: Циганова Н.В. *Розд. 3.1. «Консолідація у банківському секторі – шлях до зростання ресурсної бази кредитування»*. С.168-186. Розкрито сутність і основні форми консолідації банків, її роль у відновленні банківського кредитування).
5. Банківська система: [Електронний ресурс]: навчальний посібник / за ред. проф. І.Б. Івасіва. Київ: КНЕУ, 2015. 370 с. (33,08 д.а., особисто автору – 5,54 д.а.: Циганова Н.В. п. 4.3, 5.1, 5.3-5.7, С. 87-96, 121-128, 132-175.

Охарактеризовано особливості функціонування ринків фінансових послуг, сутність і особливості банківської конкуренції, особливості консолідації банків та антимонопольного регулювання на фінансових ринках). URL: http://193.110.163.12/cgi-bin/ecgi64/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=19433880N0V8C1183818&Image_file_name=EDUC_EL%5Cposibni_k%5Civasiv_bank_sist_15.pdf (дата звернення 01.11.2020).

6. Циганова Н.В. Концентрація та централізація капіталу в банківській сфері : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 254 с. (14,88 д.а.).

У наукових фахових виданнях України:

7. Циганова Н.В. Консолідація у банківському секторі: закономірності, форми прояву і сучасні тенденції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5-6. С. 176-182. (0,6 д.а.).

8. Циганова Н.В. Тенденції консолідації банківського капіталу в умовах фінансової глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* Випуск 117, ч.2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2013. С. 193-202. (0,75 д.а.).

9. Циганова Н., Шалига Т. Дистанційний банкінг як інноваційна конкурентна перевага на ринку фінансових послуг. *Вісник НБУ*. 2012. № 10. С. 30-35. (0,6 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: визначено сутність і способи вимірювання конкурентних переваг на ринку банківських послуг).

10. Циганова Н.В., Циганов С.А. Закономірності інноваційного розвитку банківського сектору економіки. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. Вип. 592. Економіка. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2012. С. 91-99. (0,6 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: визначено сутність і види банківських інновацій, їх вплив на розвиток банків і результати їх діяльності).

11. Циганова Н.В., Циганов С.А. Шляхи капіталізації банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи. *Актуальні*

проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 93, ч.2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2010. С. 166-174. (0,6 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: проаналізовано вплив кризових явищ на фінансових ринках на стан банківської системи, показники капіталізації банків, визначено шляхи її підвищення).

12. Циганова Н.В., Циганов С.А. Вплив іноземних банків на конкурентне середовище в країнах із трансформаційною економікою. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 82. Ч. II. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2009. С. 116-127. (0,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: розкрито сутність і особливості банківської конкуренції, наслідки притоку іноземного банківського капіталу для банківської системи України та його вплив на конкурентні відносини).*

13. Циганова Н.В. Кризові тенденції у банківській галузі: передумови та наслідки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 76. Ч. 2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 118-124. (0,6 д.а.).*

14. Циганова Н.В. Реорганізація банків в умовах фінансової глобалізації. *Зовнішня торгівля: право та економіка. 2008. № 4. С. 98-105. (0,5 д.а.).*

15. Циганова Н.В. Передумови та закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 75. Ч. 2. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2008. С. 121-126. (0,5 д.а.).*

16. Циганова Н.В. Сучасні банківські кризи та зарубіжний досвід їх подолання. *Зовнішня торгівля: право та економіка. 2007. № 2. С. 129-135. (0,6 д.а.).*

17. Циганова Н.В. Злиття та поглинання у контексті забезпечення конкурентоспроможності комерційних банків. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Випуск 62. Ч. II. Київ: Київ.*

національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2006. С. 247-257. (0,4 д.а.).

18. Циганова Н.В. Регіональні аспекти банківської конкуренції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. Вип. 254. Економіка. Чернівці: Рута, 2005. С. 66-69. (0,4 д.а.).

19. Циганова Н.В. Оцінка ефективності стратегії реорганізації банків на основі злиття та поглинання. *Вісник Української академії банківської справи* Суми. 2003. № 2. С. 54-58. (0,5 д.а.).

20. Циганова Н.В. Проблеми та перспективи інтеграції банків із небанківськими установами. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2003. № 12. С. 209-215. (0,5 д.а.).

21. Циганова Н.В. Проблеми та перспективи забезпечення достатності капіталу українських банків. *Національний університет «Острозька Академія». Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2003. Вип. 4. С. 61-67. (0,4 д.а.).

22. Циганова Н.В. Удосконалення механізму реорганізації комерційних банків: аналіз зарубіжного досвіду та вітчизняна практика. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 35. Ч. 1. Київ: Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2002. С. 92-94. (0,3 д.а.).

23. Циганова Н.В., Побоча К.П. Особливості формування кредитних портфелів банків в умовах зростання капіталізації банківської системи України. *Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомчий наук. збірник*. Вип. 10. Київ: КНЕУ, 2002. С. 240-249. (0,5, особисто автору – 0,25 д.а.: розкрито сутність і передумови капіталізації банків, її значення для ресурсного забезпечення кредитної діяльності).

24. Циганова Н.В. Зростання банківського капіталу та особливості монетарної політики. *Вчені записки: Наук. збірник*. Вип. 4. Київ: КНЕУ, 2002. С. 149-154. (0,5 д.а.).

25. Циганова Н.В. Сучасні тенденції злиття та поглинання у банківській сфері. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: Зб. наук. праць. Т. 5. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. С. 266-271. (0,3 д.а.).

26. Циганова Н.В. Значення зростання банківського капіталу для забезпечення відтворювального процесу. *Вестник СевГТУ. Экономика и финансы*. 2002. № 37. С. 56-62. (0,4 д.а.).

27. Циганова Н.В. Централізація капіталу в банківській сфері. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка*. 2000. № 46. С. 46-47. (0,3 д.а.).

**У наукових фахових виданнях України,
що зареєстровані в міжнародних наукометричних базах даних,
та наукових періодичних виданнях інших держав:**

28. Циганова Н.В. Типологізація консолідації банків та її сучасні прояви. *Вісник Одеського національного університету. Економіка* (Index Copernicus). 2020. Том 25. Вип. 1 (80). С. 210–217. (0,7 д.а.).

29. Циганова Н.В. Взаємодія суб'єктів фінансового ринку в умовах поведінкової економіки. *Науковий погляд: економіка та управління* (Index Copernicus). 2019. Вип. 2 (64). С. 174-184. (0,8 д.а.).

30. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Інституціоналізація злиттів та поглинань у банківському секторі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка* (CrossRef, Index Copernicus, РИНЦ). 2019. № 1 (53). С. 184-192. (0,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а.: визначено сутність та особливості інституційних змін у банківському секторі в умовах консолідації).

31. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Вплив глобалізації на регулювання банківських систем. *Вісник Одеського національного університету. Економіка* (Index Copernicus). 2018. Том 23. Вип. 8 (73). С. 22-29. (1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено вплив фінансової глобалізації

на банківське регулювання і нагляд, еволюцію міжнародних рекомендацій у цій сфері).

32. Циганова Н.В., Циганов С.А., Сизоненко В.А. Вплив транснаціоналізації на розвиток конкурентних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. Випуск 137 (Index Copernicus). Київ : Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжн. відн., 2018. С. 77-88. (1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено сутність та особливості конкуренції на фінансових ринках, охарактеризовано розширення її меж і зміну параметрів в умовах фінансової глобалізації).

33. Циганова Н.В. Закономірності транскордонного руху банківського капіталу. *Наукові праці НДФІ* (Index Copernicus, ResearchBible). 2018. № 2. С. 79-83. (0,3 д.а.).

34. Tsyganova N. Banks consolidation in Ukraine: financial background and consequences. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2016. № 1. P. 179-183. (0,6 д.а.).

35. Tsyganova N. Diagnosis of bank capital in Ukraine and ways of its optimization settings. *Journal of Global Economy Review*. 2015. № 4. Vol. 1. P. 37-46. (1,0 д.а.)

36. Tsyganova N., Tsyganov S. Banking Competition in Globalized Financial Markets. Chapter 16. *Global Economy: Issues and Challenges of Post-crisis Development*. Ed. by E. Siskos and O. Rogach. Kastoria, 2014. P. 253-270. (1,1 д.а., особисто автору – 0,5 д.а.: визначено сутність та особливості банківської конкуренції в умовах фінансової глобалізації).

В інших виданнях:

37. Циганова Н., Циганов С. Багатонаціональні підприємства у банківському секторі. *Багатонаціональні підприємства та глобальна економіка*. Монографія / За ред. О. І. Рогача. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 368 с. С. 267–286. (1,41 д.а., особисто автору – 1,2 д.а.: проаналізовано

передумови та основні прояви міжнародної консолідації банків, специфіку діяльності багатонаціональних підприємств у банківській сфері).

38. Tsyganova N., Tsyganov S. Financial Globalization and New Regulatory Setting for Banking. *Internationalization of the World Economy: Current Trends* / Ed. By E. Siskos, O. Rogach. Kastoria: EVKONOMIA Publisher, 2020. 336 p. P. 71-90. (1,1 д.а., особисто автору – 0,9 д.а.: проаналізовано сутність фінансової глобалізації та її вплив на регулювання діяльності банків).

39. Циганова Н.В., Циганов С.А. Перспективи розвитку торгівлі фінансово-банківськими послугами у сучасних умовах. *Міжнародні відносини Серія «Економічні науки»*. 2018. № 16. С. 53-55. (0,3 д.а., особисто автору – 0,2 д.а.: визначено сутність та види банківських послуг, їх специфіку та зміни під впливом банківських інновацій).

40. Циганова Н.В., Циганов С.А. Проблемы и перспективы внедрения в банковскую деятельность современных инновационных технологий. *Инновационное развитие экономики России: институциональная среда: Четвертая международная научная конференция*; Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова, Экономический факультет; 20-22 апреля 2011 г. Сборник статей; Том 4 / Под ред. В.П. Колесова, Л.А. Тутова. М.: МАКС Пресс, 2011. 1092 с. С. 331-342. (0,5 д.а., особисто автору – 0,3 д.а.: визначено сутність та особливості банківських інновацій, їх роль у консолідаційних процесах і наслідки).

41. Циганова Н.В. Проблеми достатності банківського капіталу та забезпечення стабільності банківської системи. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. Зб. наук. праць. Вип. 4. Ч. II. Рівне, 2003. С. 197-202. (0,4 д.а.).

42. Циганова Н.В. Проблеми формування міжбанківських об'єднань. *Наукові праці МАУП*. Вип. 9. Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України. Київ, 2003. С. 80-82. (0,3 д.а.).

43. Циганова Н.В. Промислово-фінансові групи та їх роль у забезпеченні економічного зростання. *Науковий вісник Чернівецького торговельно-*

економічного інституту КНТЕУ: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 15-16 квітня 2003 р. Чернівці: АНТ Лтд., 2003. Вип. 1. С. 154-158. (0,3 д.а.).

Спеціалізований вчений раді Д 26.006.04
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

Довідка
про впровадження результатів, отриманих у дисертації
Циганової Надії Вікторівни на тему «Консолідація банків в умовах
структурних трансформацій на фінансовому ринку» на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук

Суттєві структурні трансформації, що спостерігаються на вітчизняному фінансовому ринку протягом останніх років, актуалізують проблеми визначення критеріїв оптимальності ступеня консолідації на ринку банківських послуг та в інших сегментах фінансової сфери, покращення інституціонального забезпечення надання фінансових послуг, зокрема удосконалення державного регулювання з урахуванням імплементації міжнародних стандартів нагляду та корпоративного управління, що визначає актуальність та практичне значення результатів дисертаційного дослідження Н.В. Циганової.

Зокрема, під час опрацювання Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики законопроектів у сфері регулювання банківської діяльності були використані висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, щодо характеру і наслідків структурних змін українського банківського сектору протягом останніх років, стану концентрації ринків банківських послуг та конкурентного середовища, пропозиції щодо удосконалення регулювання ринку банківських послуг та його правового супроводження в умовах перерозподілу повноважень і зростання значення посилення координації регуляторних органів на фінансових ринках, подальшої імплементації базельських рекомендацій з банківського нагляду у діяльність банків.

Керівник секретаріату
Комітету Верховної Ради України
з питань фінансів, податкової
та митної політики

І.М. Прийма

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

вул. Інститутська, 9, м. Київ, 01601, Україна
телефон: 0-800-505-240
факс +380 (44) 230-20-33, 253-77-50
e-mail: nbu@bank.gov.ua Код ЄДРПОУ 00032106

NATIONAL BANK OF UKRAINE

9, Instytutska St., Kyiv, 01601, Ukraine
phone: 0-800-505-240
fax +380 (44) 230-20-33, 253-77-50,
e-mail: nbu@bank.gov.ua

25.11.2020 N 16-0007/85937

ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
До спеціалізованої вченої ради

Про використання результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук Циганової Надії Вікторівни

Структурні зміни, що спостерігаються протягом останніх років у банківському секторі України і супроводжуються інтенсифікацією консолідаційних процесів на ринку банківських послуг, демонструють актуальність та практичне значення дисертаційного дослідження Циганової Надії Вікторівни на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку». Теоретичні висновки і пропозиції щодо удосконалення механізмів імплементації міжнародних стандартів банківського нагляду, формування взаємодії наглядових органів на ринку фінансових послуг в умовах розширення повноважень Національного банку України та інформаційного супроводження процесів консолідації на фінансовому ринку будуть використані у роботі Національного банку України, зокрема, Департаменту внутрішнього аудиту.

Заступник директора
Департаменту внутрішнього аудиту,
кандидат економічних наук

Іван ЛЕВКІВСЬКИЙ

ASSOCIATION OF UKRAINIAN BANKS

15, Y. Sverstiuka St, 02002, Kyiv, Ukraine
 tel.: +38 044 516 87 75
 E-mail: secret@aub.org.ua
 http://aub.org.ua

АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ

вул. Є. Сверстюка, 15, 02002, Київ, Україна
 тел.: +38 044 516 87 75
 E-mail: secret@aub.org.ua
 http://aub.org.ua

№ 01-10/462 від 10 ЛИС 2020

**Спеціалізованій вченій раді
 ДВНЗ «Київський національний
 економічний університет
 імені Вадима Гетьмана»**

**Довідка
 про впровадження результатів
 дисертаційного дослідження
 ЦИГАНОВОЇ НАДІЇ ВІКТОРІВНИ
 на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
 за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит**

Результати дисертаційного дослідження Циганової Надії Вікторівни на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку» мають практичне значення і використані у роботі Асоціації українських банків.

Зокрема, висновки та рекомендації автора, щодо критеріїв оцінювання стратегічних цілей монетарної політики, імплементації досвіду регулювання фінансових ринків в умовах посилення волатильності та структурних дисбалансів, впливу процесів консолідації банків на формування ресурсного забезпечення фінансування інноваційного зростання економіки, були враховані при розробці пропозицій до Основних засад грошово-кредитної політики на 2021 рік та середньострокову перспективу, поданих до Ради Національного банку України.

Окремі положення дисертаційного дослідження були використані при обговоренні законопроекту №3329-2 щодо зниження розміру статутного капіталу для банків України з 500 до 200 млн грн.

З повагою,
 Андрій Дубас

**ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
«АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»**

бульв. Дружби народів, 38, м. Київ, 01014, тел. (044) 277-51-15, факс 277-51-10
E-mail: afu@afu.kiev.ua Код ЄДРПОУ 35531764

07.09.2020 р. № 77025-07/184
На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Циганової Надії Вікторівни, поданої на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук за спеціальністю
08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Результати наукових досліджень, представлені у дисертації Циганової Надії Вікторівни, отримали практичне впровадження в роботі Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ «Академія фінансового управління» та увійшли до звітних матеріалів, підготовлених відділом координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики за результатами виконання науково-дослідних робіт за темою «Посилення ролі державних банків у забезпеченні розвитку реального сектору економіки України» (номер державної реєстрації 0118U000284).

Зокрема практичне впровадження отримали висновки та пропозиції щодо: характеру структурних змін на ринку банківських послуг України в умовах прискореної консолідації банків та зміни ролі і конкурентної позиції державних банків; впливу консолідації банків на стан ресурсного забезпечення кредитування бізнес-проектів; удосконалення регуляторних механізмів у банківському секторі відповідно до міжнародних рекомендацій та стандартів банківського нагляду; забезпечення координації заходів регуляторних органів та подальшої інституціоналізації зазначених процесів.

**Віце-президент Академії,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений економіст України**

О.О. Любіч

03150, КИЇВ,
ВУЛ. ВЕЛИКА ВАСИЛЬКІВСЬКА, 100
WEB: ALFABANK.UA

OUR REF:

248987/11/2020
Sig 25.11.2020

Спеціалізованій вченій раді Д.26.006.04
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Циганової Надії Вікторівни
на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій
на фінансовому ринку»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертаційне дослідження Циганової Надії Вікторівни на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку» присвячене актуальній темі, а його матеріали і висновки знайшли практичне застосування у роботі АТ «АЛЬФА-БАНК».

Зокрема, при прийнятті управлінських рішень будуть використані пропозиції автора щодо покращення показників капіталізації банку з урахуванням можливості використання зовнішніх джерел та відповідно до останніх змін регуляторних вимог з урахуванням базельських стандартів банківського нагляду.

248987

Директор з корпоративного кредитування
АТ «Альфа-Банк»

Т.Корган

Вух. 15-3809
big 01.12.2020

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Циганової Надії Вікторівни
на тему: «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на
фінансовому ринку»

видана викладачу кафедри банківської справи та страхування Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Цигановій Надії Вікторівні про те, що виконані нею розробки у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему: «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку» використовуються при управлінні ресурсним потенціалом АТ «ЮНЕКС БАНК» (далі – Банк) та формуванні стратегії розвитку Банку.

Зокрема, використовуються на практиці методичні рекомендації щодо визначення стратегії управління акціонерним капіталом Банку та формування дивідендної політики з метою покращання конкурентної позиції Банку і забезпечення дотримання регуляторних вимог по капіталу в умовах імплементації міжнародних рекомендацій банківського нагляду. Розроблені методичні підходи мають важливу цінність для Банку та допоможуть удосконалити бізнес-модель Банку.

Голова Правління

АТ «ЮНЕКС БАНК»

Голова Наглядової Ради

АТ «ЮНЕКС БАНК»

Довгальська Г.В.

Дзятко Д.Я.

Громадська організація
«Інститут міжнародних економічних досліджень»
NGO
«Institute of International Economic Researches»

Україна, 79005, м. Львів, вул. Братів Тершаковців, 2-А
тел/факс: +38 032 275 00 31
e-mail: IER@ukr.net

№ 14/1/2020 від 14.10.2020 р.

Спеціалізованій вченій раді
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені
Вадима Гетьмана»

**Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Циганової Надії Вікторівни
на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на
фінансовому ринку» на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Результати дисертаційного дослідження Циганової Н.В. мають наукове і практичне значення і будуть враховані у діяльності Інституту міжнародних економічних досліджень.

Для реалізації наукових проектів Інституту інтерес представляє проведене автором дослідження впливу консолідації банків на можливості розширеного відтворення на інноваційних засадах, транскордонного руху банківського капіталу в умовах прискорення фінансової глобалізації, його впливу на стан конкурентного середовища на ринках фінансових послуг. Пропозиції, сформульовані у дослідженні Н.В. Циганової, зокрема, щодо оптимізації регіональної структури ринку банківських послуг та покращання ресурсних можливостей банків щодо кредитування реального сектору економіки будуть використані у проєктах Інституту.

Директор Інституту

Микита О.Т.

ВСЕУКРАЇНСЬКА
ГРОМАДСЬКА
ОРГАНІЗАЦІЯ
«УКРАЇНСЬКА
АСОЦІАЦІЯ
ЕКОНОМІСТІВ-
МІЖНАРОДНИКІВ»

Україна
м. Київ
вул. Червоноармійська 51/3
р/р 26005052645897
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
МФО 320649

Спеціалізований вченій раді
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені
Вадима Гетьмана»

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана кандидату економічних наук, доценту кафедри банківської справи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Цигановій Надії Вікторівні в тому, що основні положення та висновки її дисертаційного дослідження на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук були використанні при підготовці та проведенні наукових, освітніх заходів та у науково-дослідницькій роботі ВГО «Українська асоціація економістів-міжнародників».

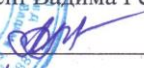
Президент ВГО УАЕМ,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

27.08.2020р.

А.С. Філіпенко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»д.е.н., професор Л.Л.Антонюк

« 12 » 11 2020 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної роботи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»д.е.н., професор А.М.Колот

« 12 » 11 2020 р.

ДОВІДКА**про використання в навчальному процесі наукових результатів
дисертаційної роботи Циганової Надії Вікторівни на тему
«Консолідація банків в умовах структурних трансформацій
на фінансовому ринку»**

Наукові розробки, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження Циганової Надії Вікторівни на тему «Консолідація банків в умовах структурних трансформацій на фінансовому ринку» впроваджені у навчальний процес при підготовці фахівців з банківської справи у ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» при викладанні дисциплін «Гроші та кредит», «Грошово-кредитні системи зарубіжних країн», «Банківська система», «Центральний банк і грошово-кредитна політика». Зокрема під час проведення лекцій і семінарських занять використовувалися теоретичні напрацювання автора щодо передумов структурних змін у банківських системах та консолідації банків, банківської конкуренції, міжнародних рекомендацій щодо банківського регулювання та їх імплементації в Україні.

В.о. завідувача кафедри
банківської справи та страхування
д.е.н., професор

Л. О. Примостка